TA'LIM VA RIVOJLANISH TAHLILI

ONLAYN ILMIY JURNAL

www.sciencebox.uz

Analytical Journal of Education and Development

Editorial Team

No	Name	Details
1	Hamidov Orifjon Jahongirovich	Navoi State University of Mining and Technology Associate Professor.(PhD)
2	Axatova Maxbuba Salimovna	Doctor of Science, professor of Uzbek language and literature, doctor of philology, Shahrisabz State Pedagogical Institute, Uzbekistan
3	Ismailov Murodulla Kaxramonovich	Doctor of Philosophy (PhD) in Pedagogical Sciences, Termiz State University, Uzbekistan
4	Akramov Shukurjon Tukhtasinovich	Kukon State Pedagogical Institute Head of the Department of Uzbek Language Candidate of Philological Sciences Associate Professor
5	Dr. Rasulova Feruzakhon Gofirovna	Head of the Department of Medicinal Plants, Andijan branch of Tashkent State Agrarian University, Uzbekistan
6	Turaev Muhammadjon Uzokovich	Andijan State University, Doctor, Candidate of Technical Sciences.
7	Umrzokov Abdulla Toshtemirovich	Doctor of Phylosophy (PhD), Docent, Department of Chemical Technology, Navoi State Mining Institute, Uzbekistan
8	Boykozieva Gozal Khudoyberdievna	Teacher of the Department of National Idea, Spiritual Foundations and Legal Education of the Kokan State Pedagogical Institute, Doctor of Philosophy (PhD)
9	Matchanova Barno Irkinovna	Ph.D., Department of Legal Education, Spiritual Foundations of the National Idea, Urganch State University.
10	Kubaeva Shoira Toshmurodovna	Ph D, Senior lecturer of philosophy and national idea Department of Samarkand State University
11	Allambergenov Hamza Kamalovich	Senior Lecturer, Department of Uzbek Literature, Nukus State Pedagogical Institute
12	Muratova Shoista Norbobaevna	teacher of the department of pedagogy, psychology, Russian and Uzbek languages, Samarkand State Medical Institute
13	KODIROV OBID SAFAROVICH	Assistant of the Department of theory and practice of Psychology at the Faculty of Psychology and social relations of Samarkand State University, Uzbekistan
14	Mardanov Eshim Muratovich	Head of the Department of Theory and Methods of Preschool Education, Samarkand State University
15	Kholov Olimjon Chorshamiyevich	Doctor of Philosophy (PhD) in Pedagogical Sciences, Termiz State University, Uzbekistan.
16	Khaitov Khamza	Ph.D., Associate Professor of the Department of Theory and Methodology of Primary Education at the Pedagogical Institute of Bukhara State University
17	Djamaldinova Shakhlo	Ph.D., Head of the department "Uzbek language and literature with Russian", Samarkand State Medical University
18	Khaqnazarova Nilufar Kuranbaevna	PhD, Institute for Retraining and Professional Development of Higher Education Personnel, Uzbekistan
19	Ph.D., Professor Yuldasheva Shahlo Shukurlaevna	Nukus State Pedagogical Institute, Professor of the Uzbek Language
20	Karimova Bibixol Xayrullayevna	Teacher of the Pedagogical Department of Termez State University, Doctor of Philosophy in Pedagogical Sciences (Ph.D.)
21	Islomova Saidaxon Turg unovna	Doctor of Philosophy (Ph.D.) in Technical Sciences, Andizhan State Medical Institute, Uzbekistan
22	Gapparov Abdulatif Mamadalievich	Kokand State Pedagogical Institute is a senior teacher
23	Xalilov Nimatulla	Samarkand State Institute of Architecture and Construction, Senior Lecturer, Department of Water Supply, Sewerage and Water Basin Protection
24	Rajabov Nariman Sharifbaevich	Professor of Environmental Law Department of Tashkent State Law University

Analytical Journal of Education and Development

Editorial Team

No	Name	Details
25	Yusupova Shahzoda Takhirjan kizi	Associate Professor of the Department of Foreign Languages of Tashkent State Law University
26	Djamaldinova Shakhlo	Ph.D., Head of the department "Uzbek language and literature with Russian"
27	Bozorova Muslima Kadyrovna	Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor, Termiz State University, Uzbekistan. E-mail: muslima.bozorova.64@bk.ru
28	Mamadiyarova Dilfuza Umirzakovna	Associate Professor of the Department of Pedagogy and Psychology of Samarkand State Medical University, Doctor of Philosophy (Ph.D.) in Psychology
29	Jumanov Ziyadulla Eshmamatovich	Associate Professor of the Department of Pathological Anatomy of Samarkand State Medical University, Doctor of Philosophy in Medical Sciences (Ph.D.)
30	Djalalov Baxromjon Begmurzayevic	Senior teacher of the Pedagogical Department of Fergana State University, Doctor of Philosophy in Pedagogical Sciences (Ph.D.)
31	Shakhriddinova Laylo Nurkhanovna	"Physical Culture" faculty, associate professor, "Sports, teaching methodology" department (Ph.D.) Associate Professor Navoi State Pedagogical Institute
32	Khamroev Samijon Salimovich	Senior teacher (Ph.D.) at the Department of Sports Teaching Methodology of the Navoi State Pedagogical Institute
33	Nurullaev Abdukholiq Kakhorovich	Candidate of Pedagogical Sciences, Faculty of Physical Culture, Navoi State Pedagogical Institute
34	Rakhmatov Otabek Urinbosarovich	Senior teacher at Navoi State Pedagogical Institute "Methodology of Teaching Sports" Department No Philosophy in Pedagogical Sciences doctor (Ph.D.)
35	Shamsieva Inobat Kasimjonovna	Navoi State Pedagogical Institute, senior teacher of the "Physical Culture" department, Doctor of Philosophy (Ph.D.), Associate Professor
36	Aziza Kholboboeva	Ph.D. (on comparative linguistics and translation studies), Uzbekistan State World Languages university
37	Tojieva Holida Bakhtiorovna	Teacher of the Department of Theory and Methodology of Preschool Education at the Uzbek-Finland Pedagogical Institute of SamSU
37	Rakhmonov Gafforjon Rozmatovich,	Alisher Navoi, Tashkent State University of Uzbek Language and Literature, associate professor of the Department of Uzbek Linguistics, Doctor of Philosophy in Philology (Ph.D.)
38	Khalikulova Gulzada Tadjimuratovna	Associate Professor, Department of Economics, Tashkent Financial Institute
39	Utanov Utkir Kurbanovich	Associate Professor of the Department of "Pedagogy, Psychology and Educational Technologies" of the National Center for Training Teachers of Samarkand Region in New Methods
40	Ikramov Shavkat Khabibullaevich	Andijan State University General Engineering Sciences and, Associate Professor of the Department of Cocktail Education
41	Qosimova Ozoda Xudoynazarovna	O‘zbekiston-Finlandiya pedagogika instituti, Pedagogika kafedrasi dotsenti. (PhD)
42	Akhtamova Maftuna Zaynitdin kizi	Associate professor of the Navoi State University of Mining and Technologies
43	Ernazarov Nuriddin Elamonovich,	(PhD) Associate Professor of the Department of Finance, Samarkand Institute of Economics and Service.
44	Alieva Susanna Seyranovna	Candidate of Economic Sciences Associate Professor, Department of Finance, Samarkand Institute of Economics and Service
45	Norova Mavluda Fayzulloyevna	Doctor of Philosophy in Philology (PhD), Associate Professor Department of English language Bukhara State Medical Institute named after Abu Ali ibn Sino, Uzbekistan
45	Norkuziyeva Zebo Kamolovna	Doctor of Philosophy (PhD) in Pedagogical Sciences. Gulistan State Pedagogical Institute. norkuziyevaz.@mail.ru

Analytical Journal of Education and Development

Editorial Team

No	Name	Details
46	Irgashev Dilmurod Begmurodovich	Doctor of Philosophy in Technical Sciences (PhD), associate professor, Karshi Engineering and Economic Institute, Uzbekistan. E-d.b.irgashev1227@mail.ru
47	Kadirova Nilufar Mirzaakbarovna	Doctor of Philosophy (PhD) in Pedagogical Sciences, Namangan region national center for Training Pedagogues in New methods, head of the Department of Pre-School, Primary and Special Education Methods. kadirovanilufar81@gmail.com
48	Husainova Leyla Yunusovna	Associate Professor of the Language Teaching Department of the Samarkand Institute of Economy and Service
49	Zakirova Dilrabo Khaidarovna	(PhD) Teacher of Russian language and literature at the Kokand Pedagogical Institute
50	Saidova Zulfizar Khudoyberdievna	Doctor of Philosophy (PhD) in philological sciences, teacher. Teacher of English Linguistics department. Bukhara state university. Uzbekistan
51	Samandarov Rustam Do‘syorovich	Samarkand Institute of Economics and Service, Head of the Department of Secondary and Evening night Education, Doctor of Philosophy (PhD), Associate Professor
52	Mardiev To'lqin Kuliboevich	Head of the language teaching department of the Samarkand Institute of Economics and Service, Doctor of Philosophy (PhD), associate professor
53	Kudratova Aziza Ismatillayevna	doctor of philosophy (PhD) in pedagogical sciences, associate professor. Pedagogical skill center of Samarkand region.

ANALYTICAL JOURNAL OF EDUCATION AND DEVELOPMENT

ISSN: 2181-2624

Table of Content - Volume 4 | Issue 11 (Nov 2024)

No	Paper Title	Author Name	Page No
1	PAXTANI DASTLABKI ISHLASH JARAYONIDA JINLASHNING AHAMIYATI	Alisherova Marguba Madaminjon qizi	1-3
2	TO'QIMACHILIK KORXONALARIDA MAHSULOTLARNI OXIRLASH JARAYONINI ADAPTIV BOSHQARUV TIZIMINI ISHLAB CHIQARISH	Mamadjonov Abdulaziz Ne'matjon og'li	4-7
3	ZAMONAVIY TILSHUNOSLIKDA TERMINOLOGIYA VA TERMINGA NAZARIY-ILMIY YONDASHUV	Obidova Shahnoza Shahobiddin qizi, Rahmatova Madinaxon Shaxobiddinovna, Aliyeva Navruza Xabibullayevna	8-11
4	ISLOMDA ERKINLIK VA MAS'ULIYATGA BO'LGAN YONDASHUVLAR	Nizomov Fazliddin Baxodirbek O'G'Li	12-14
5	МИНТАҚА САНОАТИНИ РИВОЖЛАНТИРИШНИНГ АСОСИЙ ЙЎНАЛИШЛАРИ ВА ИСТИҚБОЛЛАРИ	Исмоилова Г. А Ботирова Камола Боходир қизи	15-19
6	YUQORI ANIQLIKDAGI SUN'IY YO'LDOSHLI NAVIGATSIYA TIZIMLARI UCHUN SIGNAL ISHLOV BERISH ALGORITMLARI	Sharopov Akramjon Akmaljon o'g'li, Isroilov Jamshid Dilshodovich	20-24
7	MAKTABGACHA TA'LIM TASHKILOTLARIDA PEDAGOGLARIMIZ RIVOJLANISH MARKAZLARIDA FOYDALANISHLARI YARATILAYOTGAN SHART SHAROITLAR	Tursunova Nargiza Najmiddin qizi	25-27
8	OLIY TA'LIM MUASSALARIDA "ZOOLOGIYA" FANINI O'TISHDA MEDIATEXNOLOGIYADAN FOYDALANISHNING NAZARIY-METODOLOGIK ASOSLARI	Qoyilova Mexriniso Djurayevna, Kalandarova Dilnoza Samandarovna	28-32
9	MAKTABGACHA TA'LIM TASHKILOTI PEDAGOG HODIMLARINI RIVOJLANTIRISH MARKAZLARIDA OLIB BORILADIGAN TA'LIM TARBIYA FAOLIYATI	Sodikova Odinaxon Abdug'apporovna	33-36
10	SO'Z O'ZLASHUVINING MADANIY XUSUSIYATLARI	Qo'ziyev Umidjon Yandashaliyevich	37-40
11	ODAM SAVDOSI JINOYATINING JINOIY-HUQUQIY TAVSIFI VA O'ZIGA XOS XUSUSIYATLARI	Subanov Olimjon Suyarkul o'g'li	41-44
12	Assessment and reflection in teaching foreign language	Ruzmatova Durdona Rustamovna	45-48
13	O'QITISHNING FAOL VA INTERFAOL METODLARI YORDAMIDA AMALIY MASHG'ULOTLARNI O'QITISHDA INNOVATSION YONDASHUVLAR	Sattarov Karim Karshiyevich, Tuxtamishova Gulnoza Karshiboyevna, Ashurmatova Zamira Abduvali qizi	49-53
14	SUV TANQISLIGI SHAROITIDA OQJO'XORI YETISHTIRISHNING BIOEKOLOGIK XUSUSIYATLARI	Ne'matova Gulafruz Nasrulloyevna	54-56
15	СОВРЕМЕННЫЙ ПОДХОД НА ОСНОВЕ ИННОВАЦИОННОГО ОПЫТА В СИСТЕМЕ ВЫСШЕГО ОБРАЗОВАНИЯ: ПРОБЛЕМЫ И РЕШЕНИЯ	Маджидов Абдинаби Аманавич	57-60

ANALYTICAL JOURNAL OF EDUCATION AND DEVELOPMENT

ISSN: 2181-2624

Table of Content - Volume 4 | Issue 11 (Nov 2024)

No	Paper Title	Author Name	Page No
16	O‘QUVCHILARDA QADRIYATLI MUNOSABAT TAJRIBASINI SHAKLLANTIRISHNING PEDAGOGIK -PSIXOLOGIK XUSUSIYATLARI	SH. Z. Taylanova, Hasanova Chexroz Ulug’bekovna	61-64
17	INGLIZ TILI MASHG’ULOTLARIDA TARBIYALANUVCHILAR TEXNIK TAFAKKURINI RIVOJLANTIRISHNING PEDAGOGIC-PSIXOLOGIK XUSUSIYATLARI	Sh. Z. Taylanova, Qurbonova Nigina Asqarjon qizi	65-69
18	«ФАНТОМНОСТЬ» КАК СОЦИАЛЬНО-ИСТОРИЧЕСКАЯ И ПСИХОЛОГИЧЕСКАЯ КАТЕГОРИЯ В ПРОИЗВЕДЕНИЯХ ПАТРИКА МОДИАНО	Азамжонова Сарвиноз Шухратовна	70-72
19	AYOLLAR NUTQIDA TABU VA EVFEMIZM (NAMANGAN SHAHRI MISOLIDA)	Qo‘ziyev Umidjon Yandashaliyevich, Maxmudjonova Muborak Farxodjon qizi	73-77
20	APPROACHES TO TEACHING SECONDARY OR HIGH SCHOOL STUDENTS: ENHANCING ENGAGEMENT AND LEARNING OUTCOMES	Nargiza Mahmudova, Hojarxon Akbaraliyeva	78-80
21	UBAYDIY TURKIY DEVONI TUZILISHI VA JANR XUSUSIYATLARI	Jo'rayeva Yulduz Qahramon qizi	81-85
22	ШАХСНИНГ ОЗОДЛИГИГА ҚАРШИ ЖИНОЯТЛАРНИНГ ОЛДИНИ ОЛИШНИНГ УМУМИЙ ЧОРАЛАРИ	Курбонов Давлат Равшанович	86-90
23	TURPNING SIRLI VA MUJIZALI XUSUSIYATLARI	Mahmudova Mexriniso Ergashevna	91-96
24	ZAXIRALARNI BOSHQARISHNING ASOSIY MUOMMOLARI	Ergashev Jakhongir Baxodirovich, Xoliyarov Jamshid Erkin o’g’li	97-100
25	O‘ZBEK TILINING DAVLAT TILI SIFATIDAGI O‘RNI VA XALQARO MIQYOSDAGI NUFUZINI OSHIRISH MASALALARI	Xokimjon Ikromov	101-105
26	СОСТОЯНИЕ ВНУТРИОРГАННОГО КРОВЕНОСНОГО РУСЛА БРЮШИНЫ ЧЕЛОВЕКА ПРИ ЦИРРОЗЕ ПЕЧЕНИ	Bilal Ahmad Khan	106-108
27	O‘ZBEK XALQINING MADANIYATIDA OTA-ONANING O‘RNI	Murtazayeva Billura Hakim qizi, Xaydarova Shaxnoza Musirmon qizi	109-112
28	YOZUV VA MUMTOZ ADABIYOTDA OTA VA ONANING ÕRNI VA UNING GAVDALANISHI	Yõldosheva Charos To‘yli qizi, Abdimurodov Doston Dilmurod o'g‘li	113-116
29	MIFOLOGIYA VA FOLKLORDA OTA - ONANING OBRAZLARI AHAMIYATI	Deryayeva Zarina Ilyos qizi, Abdimurodov Doston Dilmurod o‘g‘li	117-120
30	“OTA-ONA” HAQIDAGI MAQOL VA MATALLARNING LINGVOKULTUROLOGIK ASPEKTLARDA ISHLATILISHI	Normurotova Gulruh Shokir qizi, Abdimurodov Doston Dilmurod o‘g‘li	121-124

ANALYTICAL JOURNAL OF EDUCATION AND DEVELOPMENT

ISSN: 2181-2624

Table of Content - Volume 4 | Issue 11 (Nov 2024)

No	Paper Title	Author Name	Page No
31	O‘ZBEK VA INGLIZ MADANIYATLARI O‘RTASIDA MUQOBILLIKLAR	Saibova Madina Sodiq Qizi, Abdimurodov Doston Dilmurod o‘g‘li	125-128
32	ABDULLA AVLONIY ASARLARI ORQALI YOSHLARGA ODOB-AXLOQ VA TARBIYA G‘OYALARINI SINGDIRISH	Abdumutalova Shirin Axmad qizi	129-132
33	VIZANTIYA IMPERIYASI MADANIYATI	Xurramova Mahliyo	133-135
34	YANGILANAYOTGAN O'ZBEKISTONDA TALABALARGA MILLIY QADRIYATLAR TARIXINI O'RGATISH METODIKASI	Andayeva Shaknoza	136-141
35	OTA-ONA VA FARZANDLAR O‘RTASIDAGI MUNOSABATLARNING UMUMMILLIY AHAMIYATI	Abdinazarova Xurshida, Abdimurodov Doston Dilmurod o‘g‘li	142-145
36	РАЗВИТИЕ КЛИНИЧЕСКОГО МЫШЛЕНИЯ У СТУДЕНТОВ МЕДИЦИНЫ	Азгарова Гульсум Алишеровна	146-150
37	PEDAGOGIKALIQ DIALOG – ZÁRÚRLIK	Allaniyazov Ismail Begjanovich	151-156
38	MAQOLLAR VA ULARNING PSIXOLOGIK JIHATLARI	Yorqulova Shirinoy Aziz qizi, Abdimurodov Doston Dilmurod o’gli	157-165
39	YORUG’LIK INTERFERENSIYASI MAVZUSINI O’TISHDA INTELEKT XARITADAN FOYDALANIB O’QUVCHILARNING TASAVURINI RIVOJLANTIRISH	Gulmurodova Sevara Qobiljon qizi	166-169
40	TARJIMA JARAYONIDA MADANIYATNING AHAMIYATI	Gulmurodova Sevara Qobiljon qizi	170-173
41	EFIR MOYLI (KASHNICH, ARPABODIYON VA QORA ZIRA) O’SIMLIKLARNING AHAMIYATLI JIHATLARI XUSUSIDA	Amonova G. R.	174-177
42	BENTONIT LOYLARNING SORBSION QOBILIYATI	Rashitova Shahnoza Shuhrat qizi	178-180
43	ABDURAUF FITRATNING JADIDCHILIK HARAKATIDAGI ROLI VA UNING MILLIY UYG‘ONISHGA QO‘SHGAN HISSASI	Keldiyeva Shaxnoza, Madolimova Rayxonoy	181-182
44	HALIMA XUDAYBERDIYEVA SHE`RIYATI STRUKTURASI HAMDA INDIVIDUALLIK	Xamidova Dinora Muhammadi qizi	183-185
45	АГРАР ЛОЙИҲАЛАРДА НАТИЖАДОРЛИКНИ ТАЪМИНЛАШ ИСТИҚБОЛЛАРИ	Умаров Жаҳонгир Нусратович	186-193
46	MUSIQA VA RAQS SAN’ATI – INSON MA’NAVIYATINING OZUQASI	Xurshida Abdullayeva	194-196
47	MEROS HUQUQIDA ISHONCHLI BOSHQARUV INSTITUTINING NAZARIY-HUQUQIY MUAMMOLARI	Xudaybergenov Artur Germanovich	197-205
48	YANGI O’ZBEKISTONDA FOND BIRJALARINI RIVOJLANISH TENDENSIYASI	Ochilov Akbarjon Mamadiyor o’g’li	206-210

ANALYTICAL JOURNAL OF EDUCATION AND DEVELOPMENT

ISSN: 2181-2624

Table of Content - Volume 4 | Issue 11 (Nov 2024)

No	Paper Title	Author Name	Page No
49	KICHIK BIZNES SUBYEKTLARI UCHUN LOGISTIK TIZIMLARNI LOYIHALASHNING O‘ZIGA XOS XUSUSIYATLARI	Babayev Nasim, Ergashev Jakhongir Baxodirovich, Ollanazarov Alibek O’ktamovich	211-214
50	LOGISTIK STRATEGIYALARNI ISHLAB CHIQISH VA ULARNI OPTIMALLASHTIRISH BOSQICHLARI	Babayev Nasim, Ergashev Jakhongir Baxodirovich, Moilov Noufal Vagif o’g’li	215-219
51	MILLIY HUNARMANDCHILIK RIVOJLANISHIDA XOTIN-QIZLARNING ROLI	Sabirov G‘ayrat Ruzimovich	220-222
52	INTEGRATED APPROACH TO TEACHING LISTENING	Napasova Durdona	223-226
53	КРАТКИЙ ОБЗОР НА ВЗАИМООТНОШЕНИЯ УЗБЕКИСТАНА И ДВИЖЕНИЯ “ТАЛИБАН”, НА ФОНЕ ЗАХВАТА ТАЛИБАМИ ВЛАСТИ В АФГАНИСТАНЕ В 2021 ГОДУ	Каримов Сухроб Юсупович	227-229
54	BUXORO AMIRLIGI AHOLISINING DINIY E’TIQODLARI, ISLOM DINI	Gulyamov Alisher Azizovich	230-234
55	OYROT KO‘CHMANCHILARINING XVIII-ASRDAGI IJTIMOIY-IQTISODIY FAOLIYATI	Boltayev Oxun Obid o’g’li	235-238
56	THE CONSTRUCTION HISTORY OF THE BUKHARA EMIRATE	Sayfutdinov Feruz Ilniyazovich	239-242
57	“OTA-ONA” HAQIDA ASARLARNING LINGVISTIK TAHLILI O‘ZBEK BADIIY ASARLARI MISOLIDA	G‘ayratova Laylo Nusratulloyevna, Abdimurodov Doston Dilmurod o‘g‘li	243-247
58	BALATMEYSTER AKBAR MO‘MINOVNING RAQS MEROSI	Shavkat Ataxonov	248-251
59	OTA-ONA HAQIDAGI MAQOLLARNI PSIXOLOGIK TAHLIL QILISH	Olimova Dildora	252-255
60	LOGISTIK STRATEGIYANING ISHLAB CHIQISH BOSQICHLARI VA USULLARI	Ergashev Jakhongir Baxodirovich, Raximkulova Dilnoza Ravshan qizi	256-259
61	КИСЛОТАЛИ МУХИТДАГИ ЭЛЕКТРОКИМЁВИЙ ФАОЛЛАШТИРИЛГАН СУВГА МИКРОЭЛЕМЕНТНИ КОМПОЗИЦИЯЛАШНИНГ ЭРИТМА МИНЕРАЛЛАШУВИГА ТАЪСИРИ	Абдуллаев Мураджон Турсунович, Зокиров Карим Розиқжонович	260-266
62	THE IMPACT OF GLOBALIZATION ON LOCAL ECONOMIES AND CULTURES	Sokhibov Azizbek	267-273
63	OTA ONA VA FARZANDLAR O‘RTASIDAGI MUNOSABAT	Ibragimova Umida	274-277
64	SHAYBONIY ABDULLAXON II NING BUXORO XONLIGIDA AMALGA OSHIRGAN IQTISODIY-SIYOSIY ISLOHOTLARI	Srojeva Gulbahor Vahobovna	278-283
65	MAQOLLAR VA ULARNING NUTQ JOZIBAZI SIFATIDA FOYDALANISHNING AHAMIYATI	Sa'dullayeva Nigora Olim qizi, Abdimurodov Doston Dilmurod og‘li	284-287
66	O‘ZBEK TILINI O‘QITISH METODIKASIDA MAVJUD MUAMMOLAR VA ULARNI BARTARAF ETISH YO‘LLARI	Komilova Zumradxon G‘ulomovna	288-293

ANALYTICAL JOURNAL OF EDUCATION AND DEVELOPMENT

ISSN: 2181-2624

Table of Content - Volume 4 | Issue 11 (Nov 2024)

No	Paper Title	Author Name	Page No
67	INGLIZ VA O'ZBEK XALQ ERTAK QAXRAMONLARINING GENDER XUSUSIYATLARINI TAVSIFLOVCHI LINGVISTIK VOSITALAR	Xakimova Sayyora Xoshimjonovna	294-298
68	BOLALAR ADABIYOTIDA HAYVON OBRAZINING NAMOYON BULISHIDA LINGVISTIK VOSITALARNING O'RNI	Ummatova Shaxlo Xayrullo qizi	299-302
69	LOGISTIKA VA MARKETING KONSEPSIYALARINING MOHIYATI, ULARNING UMUMIY VA O‘ZIGA XOS JIHATLARI. LOGISTIKA VA MARKETING FANLARINING O‘ZARO ALOQADORLIGI	Babayev Nasim, Ergashev Jakhongir Baxodirovich, Erkinov Izzat Azamatovich	303-306
70	LOGISTIK OPERATSIYALAR VA FUNKSIYALARGA QILINADIGAN XARAJATLAR	Babayev Nasim, Ergashev Jakhongir Baxodirovich, Zaripov Shaxzod Usmon o’g’li	307-311
71	IJTIMOIY-EKOLOGIK MADANIYATNING NAZARIY ASOSLARI VA UNING SHAKLLANISHI	Mamajonova Fotimaxon Uktamovna	312-317
72	ИННОВАЦИОННЫЕ ТЕХНОЛОГИИ НА УРОКАХ МАТЕМАТИКИ В НАЧАЛЬНЫХ КЛАССАХ	Косимова Гуллола Муллажоновна, Сеитмеметова Алина Руслановна	318-320
73	SOCIAL-PSYCHOLOGICAL FACTORS OF DIFFERENT WORLD VIEWS AND ATTITUDES IN FORMING ADOLESCENT PERSONALITY	Aminjonova Xolisxon, Zaxro Mamadaliyeva	321-323
74	IBRATNING HAYOT YO‘LI	Murtazayeva Feruza Oybek qizi, Pardayeva Nigora	324-326
75	MENEJMENTDA LOGISTIKANING O'RNI, MAQSADI VA FUNKSIYALARI. LOGISTIK MENEJMENT KONSEPSIYASI, UNING MAQSADI VA PRINSIPLARI	Babayev Nasim, Suvonov Shahrizod Zayniddin o’g’li	327-332
76	LOGISTIK BOSHQARUVDA CLOUD COMPUTING (BULUTLI HISOBLASHLAR) TEXNOLOGIYASIDAN FOYDALANISH	Babayev Nasim, Murodullayev Qobiljon	333-337
77	РЕАГЕНТНЫЙ РЕЖИМ И МЕТОДЫ РАЗДЕЛЕНИЯ ПОЛИМЕТАЛЛИЧЕСКИХ РУД	М. А. Муталова, С .Б. Джуракулова, А.С. Набиев, Ш. Б. Нематов	338-344
78	KREATIVLILIK KOMPITENSIYALARINI RIVOJLANTIRISHDA IRSIYATNING TUTGAN O’RNI	Mukumova Feruza Xudoyqulovna	345-347
79	IMPORTANT ASPECTS OF FAMILY AND NEIGHBORHOOD IN RAISING STUDENTS' SPIRITUALITY	N. S. Mirsagatova	348-350
80	A STRATEGY FOR MODERNIZING THE YOUTH OF THE THIRD RENAISSANCE	S. A. Djumayeva	351-353
81	ТАКРОРИЙ ЭКИЛГАН КУНГАБОҚАРНИ ЎСИШИ, РИВОЖЛАНИШИ ВА ҚУРУҚ ВАЗН ТЎПЛАШИГА ГУМИМАКС СТИМУЛЯТОРИНИ ТАЪСИРИ	Таджиев Карим Марданакулович, Турсунов Шокир Чориевич	354-357
82	IJTIMOIY - MADANIY INQIROZLI VAZIYATLARDA AVLODLAR MENTALITETINING TRANSFORMATSIYALASHUVI: MILLIYLIGIMIZGA TO‘G‘RI KELMAYDIGAN ODATLAR HAQIDA	Begimkulova Zamira Sheraliyevna, Abduvaliyev Fathulla Najimiddinovich	358-362

ANALYTICAL JOURNAL OF EDUCATION AND DEVELOPMENT

ISSN: 2181-2624

Table of Content - Volume 4 | Issue 11 (Nov 2024)

No	Paper Title	Author Name	Page No
83	TIBBIYOT MUASSASALARI SAMARADORLIGINI OSHIRISHDAN RAQAMLI TEXNOLOGIYALARNING O'RNI	Ne'matov Nizom Ismatullayevich, Utaboyev Umidjon Oripovich, Maxmayusupov Muxiddin Berdiqulovich	363-368
84	BARQAROR BIRIKMALARNING NUTQDAGI AHAMIYATI	Dilafruzxon Yunusaliyeva	369-371
85	Modernization of the Preparation of Preschool Children for School Education	Amonqulova Zamira Azim qizi	372-374
86	Modern methods of designing pedagogical processes in preschool education	Majidova Shohsanam Sherali qizi	375-378
87	ICHKI ISHLAR ORGANLARI FAOLIYATIDA JAMOATCHILIK NAZORATI OB'EKTLARI VA SUB'EKTLARINING HUQUQIY TAVSIFI	Subanov Olimjon Suyarkul o'g'li	379-383
88	MASOFAVIY TA'LIM UCHUN INTERAKTIV PLATFORMALARNI ISHLAB CHIQISH VA JORIY ETISH	Sharipova Maxmuda Zoitovna	384-387
89	TA'LIMDA KENGAYTIRILGAN VA VIRTUAL HAQIQAT TEXNOLOGIYALARI	Sharipova Maxmuda Zoitovna	388-391
90	KORXONALARDA INVENTARIZATSIYA O'TKAZISH JARAYONIDA YUZAGA KELUVCHI ASOSIY MUAMMOLAR VA ULARNING YECHIMLARI	Mamataliyeva Dilnoza Raxmonovna	392-395
91	STRENGTHENING STUDENTS' KNOWLEDGE OF GEOMETRY THROUGH NON-STANDARD TESTS	Mukaddas Yarmetova	396-399
92	EVFEMIZM NATIJASIDA O'ZBEK TILI LEKSIKASIDAGI YANGI MA'NOLARNING KELIB CHIQISHI (ABDULLA QODIRIY QALAMIGA MANSUB "O'TKAN KUNLAR "ROMANI ASOSIDA)	Ahmadov Odilbek Alibek o'g'li, Shalola Erbutayeva	400-402
93	FORMATION OF SPATIAL REPRESENTATIONS IN THE PROCESS OF DYSLEXIA PREVENTION IN SENIOR PRESCHOOL CHILDREN	Maksudova Aziza Alisherovna, Morkhova Inessa Vyacheslavovna	403-406
94	GAMES,MUSICANDSTORYTELLINGINTEACHINGYOUNGLEARNERS	Shukrona Shokiraliyeva	407-411

SCIENCE BOX

TA'LIM VA RIVOJLANISH TAHLILI ONLAYN ILMIY JURNALI

Jild: 04, Nashr: 11 | Nov - 2024
ISSN: 2181-2624
www.sciencebox.uz

PAXTANI DASTLABKI ISHLASH JARAYONIDA JINLASHNING AHAMIYATI

Alisherova Marguba Madaminjon qizi
Andijon mashinasozlik Instituti,
Kimyo va kimyoviy texnologiyalar kafedrasi
assisent o'qituvchisi

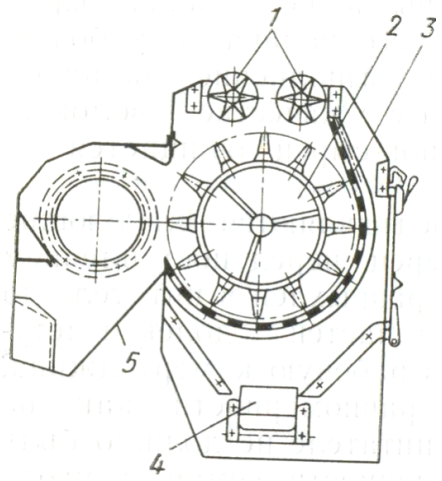
Annotatsiya: *Maqolada paxtani dastlabki ishlash texnologik jarayonining asosiy operatsiyasi hisoblanib, bunda paxta tolasi chigitidan ajratiladi. Jinlash jarayoni chigitli paxtaning tolasini chigitidan mexanik kuch bilan ajratishdan iborat natijalar bo'yicha taxliliy ma'lumotlar keltirilgan.*

Kalit so'zlar: *paxta, tola, arra, sifat, iflosliklar, kolosniklar, cho'tkalar, panjara, silindir, chiqindi.*

Chigitli paxta quritish va tozalash bo'limlarida konditsion namlikkacha quritilib, xas-cho'plardan tozalangandan keyin korxonaning bosh binosiga jinlash uchun yuboriladi. Jinlash paxtani dastlabki ishlash texnologik jarayonining asosiy operatsiyasi hisoblanib, bunda paxta tolasi chigitidan ajratiladi. Jinlash jarayoni chigitli paxtaning tolasini chigitidan mexanik kuch bilan ajratishdan iborat.Tolaning chigit bilan bog'lanish kuchi yakka tolaning uzilish kuchiga qaraganda 2-3 marta (1.8-2.4 sN), (3.8-4.2 sN) kam bo'lgani uchun jinlash jarayoni o'zining tabiiy xususiyatlarini (uzunlik ingichkalik, pishshiqlik darajasi, uzilish kuchlari). Uzun tolali paxtadan olingan tolaning uzunligi L_q40/41, ingichkaligi 7-15 mkm, o'rta tolali paxtadan olingan tolaning uzunligi L_q31/32, ingichkaligi 20-40 mkm. saqlangan holda, tubidan (birikkan joyidan) uzilib, chigitidan ajralib chiqadi.Uzun tolali paxta tolalarining chigit bilan bog'lanish kuchi o'rta tolanikidan ancha kam va ularni tukli sirtlarga ishqalanish kuchi hisobiga xam chigitdan ajratish mumkin. Shuning uchun uzu n tolali paxtalar tolasi chigitidan valikli jinlarda va o'rta tolali paxtalarning tolasi esa arrali jinlarda ajratiladi. Valikli jinlarning asosiy ishchi organi valik bo'lib, uning tukli sirti uzun tolali paxta tolasining sifatiga zarar etkazmaydi. Arrali jinlarda ishchi organi sifatida arrali disklardan terilgan silindr xizmat qiladi, bu jinda tolani chigitidan ajratish uchun arrali disklar bilan kolosnikli panjara birgalikda ishlaydi. Bularning ishlashi tola bilan chigitning sifatiga salbiy ta'sir kilishi xam mumkin. Arrali jin ishchi kamerasida xom ashyo valigi hosil bo'ladi. Uzun tolali paxta arrali jinda ishlansa, tolalar ishchi valikda kuchli gajaklanib, ularda nuqsonlar paydo bo'ladi.

Chigitli paxta korxonaning tozalash bo'limida tozalanib, bosh binoga separator bilan tortilib, taqsimlovchi shnekka tushadi. Taqsimlovchi shnek paxtani ta'minlagich ustiga o'rnatilgan shaxtaga tashlab, undan so'ng PD ta'minlagichiga beriladi. PD ta'minlagichi bir- biriga qarama-qarshi aylanadigan valiklari (1) chigitli paxtani shaxtadan bir tekisda olib qoziqchali baraban (2) ga uzatadi, bu baraban paxtani titkilab to'rli sirt (3) ustidan sudrab o'tib uni mayda xas-cho'plardan tozalaydi. Tozalangan chigitli paxta qoziqchali baraban yordamida nov (4) ga uzatiladi va jinning ishchi kamerasiga tushadi. Qabul qiluvchi valiklarning aylanishini ta'minlash valigining o'qiga o'rnatilgan ИВА rusumli impulsli variator orqali rostlanadi.

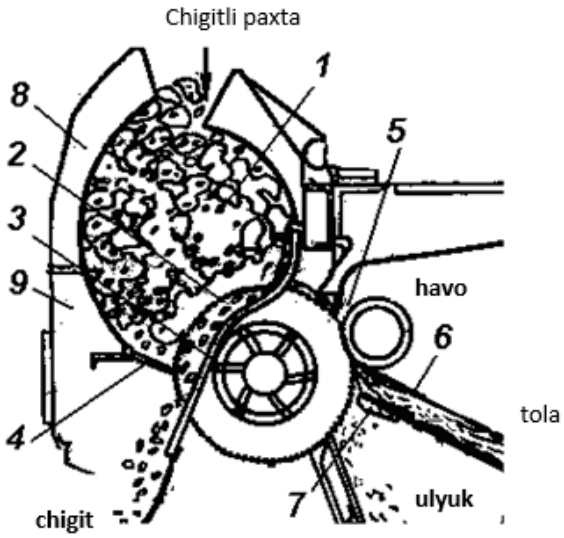
Jild: 04, Nashr: 11 | Nov - 2024
ISSN: 2181-2624
www.sciencebox.uz

ПД ta'minlagichi.

1- ta'minlagich valiklari; 2-qoziqchali baraban; 3- to'rli yuza; 4- chiqindi konveyeri; 5- tarnov.

Arrali jinlash texnologik jarayoni quyidagicha amalga oshiriladi: taqsimlovchi shnekdan paxta batareyada joylashgan jinlarning (xar bir batareyada 2-4 tagacha jin bo'ladi) ishchi kamerasiga tushadi. Unda 71-rasmda ko'rsatilgandek tola chigitidan ajratilib, tola, tola tozalagichga, so'ng kondensorga undan so'ng press moslamasiga o'tib toylanadi. Chigit esa ishchi kameradagi chigit tarog'i orqali jindan chiqib, polni tagida joylashgan chigit yig'ish konveyeriga tushadi, so'ng elevator orqali ko'tarilib linterlarning taqsimlovchi konveyriga tushadi. Ta'minlagich va arra tagiga tushgan tolali chiqindilar esa pnevmo quvurlar bilan tortib ketiladi. Ishchi kamera (1) ga paxta tushib, chigit tarog'i (4) yonida aylanayotgan arra tishlari (2) bilan ilib olinib arra yoyi bo'ylab kolosnikning (kolosnikning) (3) ish qismiga olib boriladi. Arra tishlari bilan ilib olingan paxta bo'laklari boshqa paxta bo'laklari bilan bog'liq bo'lgani sababli ular arraning aylanishi bo'yicha xarakatga keladi. Natijada, ishchi kamerasidagi xom ashyo massasi arraning chiziqli tezligi yo'nalishida (bir tomonga) aylana boshlaydi. Shunday qilib, aylanuvchi xom ashyo massasi xosil bo'ladi, u esa arra tishlarini doimo yangi paxta bilan ta'minlab turadi, ya'ni jinning uzluksiz ishlashini ta'minlaydi.

Ishchi kamerasining tuzilishi

1- ishchi kamera; 2- arralar yig'indisi; 3- kolosnik; 4- chigit tarog'i; 5- saplo; 6- tola ketuvchi quvur; 7- ulyuk dastasi; 8- oldingi fartuk; 9- pastki fartuk.

Arra tishiga ilashgan tola tutamlari kolosnik orqasiga olib o'tilishi natijasida chigitdan ajraydi va havo bo'linmasi (5) ga arra tishidan havo bilan ajratib olish uchun boradi va quvur (6) ga tushadi, undan qatorli tola tashuvchiga yuboriladi. Tola tashuvchi orqali tola tozalagichga, so'ng kondensorga boradi.Kolosnikning ishchi qismidagi tirqishi 2,8-3,2 mm (chigitning ko'ngdalang o'lchamidan kam) bo'lgani uchun chigit o'ta olmasdan toladan ajrashga majbur bo'ladi va kolosnikning yuzasi bo'ylab sirg'alib tushib ketadi. Agarda chigit yuzasidan tola to'liq olinmagan bo'lsa, tolali chigit yana arra tishiga kelib yuqoridagi jarayon qaytariladi, to'liq tolasi olib bo'linmaguncha bir necha marta qaytariladi. Yuzasidagi tolasi to'liq olingan chigitlar xom ashyo valigi bilan muloqoti yo'qolib jin ishchi kamerasidan sirg'alib tushib ketadi. Uning tukdorligi esa, chigit tarog'i (4) orqali sozlab turiladi.

Ishchi kamerasidagi xom ashyo valigi bilan arralar yig'indisining aylanish tezligi xar xil (VB ‹ Vn) bo'lishi munosabati bilan xom ashyo valigida ejektsion oraliq sodir bo'ladi, bu yerdan chigit chiqish imkoniga ega bo'ladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI

1. Gino J. Mangialardi Jr., W.Stanley Anthony “Review and summation of lint cleaners for cotton gins”. Published by the National Cotton ginners Association/ Memphis-2002.
2. K.X.Saidov. Issledovaniye voprosa povisheniya effektivnosti ochistki volokna tonkovoloknistix sortov xlopka. - Diss... k.t.n. - Tashkent, 1988.
3. A.Y.Makarov. Raschet i konstruirovaniye mashin pryadilnogo proizvodstva. -M.: Mashinostroyeniye, 2000.
4. G.I.Miroshnichenko. Texnologiya oborudovaniya pervichnoy obrabotki, xlopka. -M.: Legkaya industriya, I978.
5. Nasibakhan, Sotvoldiyeva. "QUALITY PROBLEMS IN EXPORTING KNITTED PRODUCTS." *American Journal of Interdisciplinary Research and Development* 9 (2022): 234-240.
6. Saxibjanovna M. N., Qizi S. N. S. Analysis Of The Quality Of Seams For Joining Sewing And Knitted Products //The American Journal of Engineering and Technology. – 2021. – Т. 3. – №. 05. – С. 110-115.

SCIENCE BOX

TA'LIM VA RIVOJLANISH TAHLILI ONLAYN ILMIY JURNALI

Jild: 04, Nashr: 11 | Nov - 2024
ISSN: 2181-2624
www.sciencebox.uz

TO'QIMACHILIK KORXONALARIDA MAHSULOTLARNI OXIRLASH JARAYONINI ADAPTIV BOSHQARUV TIZIMINI ISHLAB CHIQARISH

Mamadjonov Abdulaziz Ne'matjon og'li
Namangan Muhandislik Texnologiya Instituti
magistranti

Annotatsiya: *Ushbu maqola to'qimachilik korxonalarida mahsulotlarni oxirlash jarayonini adaptiv boshqaruv tizimi yordamida rivojlantirishga qaratilgan. Adaptiv boshqaruv tizimi (ABT) ishlab chiqarish jarayonlarini real vaqt rejimida monitoring qilish, nazorat qilish va optimallashtirish imkoniyatini beradi. Maqolada ABT ning asosiy komponentlari, mahsulotlarni oxirlash jarayonining bosqichlari, va uni yaxshilash yondashuvlari ko'rib chiqiladi. Texnologik yangiliklar, kadrlar tayyorgarligi va innovatsion yondashuvlar orqali mahsulot sifatini oshirish va ishlab chiqarish samaradorligini yaxshilash muhimligi ta'kidlanadi. Adaptiv boshqaruv tizimining kelajakdagi rivojlanish perspektivalari, barqaror rivojlanish va global hamkorlik masalalari ham muhokama qilinadi.*

Kalit so'zlar: *To'qimachilik sanoati, Mahsulotlarni oxirlash, Adaptiv boshqaruv tizimi, Sifat nazorati, Ishlab chiqarish samaradorligi, Innovatsion texnologiyalar, Kadrlar tayyorgarligi.*

Kirish

To'qimachilik sanoati global iqtisodiyotda muhim rol o'ynaydi va u doimiy ravishda innovatsiyalar va samaradorlikni oshirishga intilmoqda. Ushbu tarmoqda mahsulotlarni oxirlash jarayoni, ya'ni tayyor mahsulotlarning sifatini nazorat qilish va optimallashtirish, raqobatbardosh mahsulotlar ishlab chiqarishda muhim ahamiyatga ega. Ushbu maqolada, to'qimachilik korxonalarida mahsulotlarni oxirlash jarayonini adaptiv boshqaruv tizimi yordamida qanday rivojlantirish mumkinligi ko'rib chiqiladi.

Adaptiv Boshqaruv Tizimi: Ta'rifi va Asosiy Elementlari

Adaptiv boshqaruv tizimi (ABT) ishlab chiqarish jarayonlarini real vaqt rejimida monitoring qilish, nazorat qilish va optimallashtirish uchun mo'ljallangan tizimdir. ABT quyidagi asosiy elementlardan iborat:

1. **Ma'lumotlarni Yig'ish:** Boshqaruv tizimi turli manbalardan (masalan, sensori, dasturiy ta'minot va boshqalar) ma'lumotlarni yig'adi. Bu ma'lumotlar ishlab chiqarish jarayonlari, sifat nazorati, xarajatlar va boshqa muhim ko'rsatkichlar bilan bog'liq.
2. **Ma'lumotlarni Tahlil Qilish:** Yig'ilgan ma'lumotlar analitik modellar yordamida qayta ishlanadi. Bu jarayonda sun'iy intellekt, mashinani o'rganish va katta ma'lumotlar (Big Data) tahlil qilish texnologiyalari qo'llaniladi.
3. **Qaror Qabul Qilish:** Tahlil natijalari asosida tizim tezkor qarorlar qabul qiladi. Bu, ishlab chiqarish jarayonlarida muammolar paydo bo'lganida zarurdir.

4. **O'zgaruvchan Sharoitlarga Moslashish:** Tizim bozor talablariga, resurslarga va ishlab chiqarish sharoitlariga tez moslashadi. Bu moslashuvchanlik korxonaning raqobatbardoshligini oshiradi.

Mahsulotlarni Oxirlash Jarayoni: Bosqichlar va Jarayonlar

To'qimachilik korxonalarida mahsulotlarni oxirlash jarayoni bir qator bosqichlardan iborat:

1. **Sifat Nazorati:** Mahsulot sifatini nazorat qilish, ishlab chiqarish jarayonining asosiy bosqichlaridan biridir. Yaxshi sifatli mahsulotlar ishlab chiqarish uchun sifat nazorati jarayonlarini avtomatlashtirish, har bir mahsulotning sifatini real vaqt rejimida monitoring qilish imkonini beradi.
2. **Ishlab Chiqarish Jarayonlari:** Oxirlash jarayoni ishlab chiqarish jarayonining boshqa bosqichlariga ta'sir qiladi. ABT yordamida har bir bosqichni nazorat qilish va optimallashtirish mumkin. Masalan, rang berish, tugallash va qadoqlash jarayonlarini monitoring qilish orqali sifat va samaradorlikni oshirish mumkin.
3. **Xarajatlarni Boshqarish:** Mahsulotlarni oxirlash jarayonida xarajatlarni kamaytirish, ishlab chiqarish samaradorligini oshirish va foyda olish uchun zarurdir. Adaptiv boshqaruv tizimi xarajatlarni monitoring qilish va o'zgarishlarga asoslangan holda strategiyalar ishlab chiqish imkonini beradi.
4. **Tezkor Qarorlar Qabul Qilish:** Tizim o'z-o'zini boshqarish imkoniyatini beradi, bu esa muammolar paydo bo'lganida tezkor va samarali qarorlar qabul qilishga yordam beradi. Masalan, sifat nazorati natijalari asosida mahsulotni qayta ishlash yoki qaytarish haqida tezkor qarorlar qabul qilish mumkin.

Mahsulotlarni Oxirlash Jarayonini Yaxshilash Yondashuvlari

To'qimachilik korxonalarida mahsulotlarni oxirlash jarayonini yaxshilash uchun bir qator yondashuvlar qo'llanilishi mumkin:

1. **Texnologik Yangiliklar:** Zamonaviy texnologiyalar va uskunalar, mahsulotlarni oxirlash jarayonini samarali boshqarishga yordam beradi. Masalan, avtomatlashtirilgan ishlab chiqarish tizimlari va robototexnika, sifat nazoratini osonlashtirish va jarayonlarni tezlashtirish imkonini beradi.
2. **Kadrlar Tayyorgarligi:** Ishchilarni zamonaviy texnologiyalar va boshqaruv tizimlarida tayyorlash, korxonaning samaradorligini oshirishga yordam beradi. Kadrlar tayyorgarligi va malaka oshirish dasturlari doimiy ravishda amalga oshirilishi zarur.
3. **Jamoaviy Ish:** Korxonalar o'rtasida hamkorlik va tajriba almashish, yaxshilangan mahsulot sifatini ta'minlaydi. Tashkilotlar o'zaro tajribalarini baham ko'rish orqali yaxshiroq natijalarga erishishlari mumkin.
4. **Innovatsion Yondashuvlar:** Raqobatbardosh mahsulotlar ishlab chiqarish uchun innovatsion yondashuvlar va yangi mahsulotlar yaratish, korxonaning bozor pozitsiyasini mustahkamlashga yordam beradi. Yangi texnologiyalarni joriy etish va ishlab chiqarish jarayonlarini doimiy ravishda takomillashtirish zarur.

Natijalar va Foydalar

Adaptiv boshqaruv tizimi orqali mahsulotlarni oxirlash jarayonini boshqarishning bir qator ijobiy natijalari mavjud:

- **Mahsulot Sifatining Yaxshilanishi:** Sifat nazorati jarayonlarining yaxshilanishi va tezkor qarorlar qabul qilish imkoniyati mahsulot sifatini oshiradi. Bunga misol sifatida, kamchiliklarni aniqlash va ularni bartaraf etish jarayonlarining avtomatlashtirilishi keltirilishi mumkin.
- **Ishlab Chiqarish Samaradorligining Oshishi:** Resurslardan samarali foydalanish va jarayonlarni optimallashtirish ishlab chiqarish samaradorligini oshiradi. Bu jarayonlar mahsulot ishlab chiqarish vaqtini qisqartiradi va ish kuchini samarali ravishda taqsimlaydi.
- **Xarajatlarni Kamaytirish:** Xarajatlarni real vaqt rejimida nazorat qilish va boshqarish orqali xarajatlarni kamaytirishga erishiladi. Tizim xarajatlarni tahlil qilib, eng iqtisodiy variantlarni taklif etishi mumkin.
- **Raqobatbardoshlikning Oshishi:** Innovatsion yechimlar va adaptiv boshqaruv tizimi yordamida korxona raqobatbardoshligini oshiradi. Bozor talablariga mos keladigan yuqori sifatli mahsulotlarni ishlab chiqarish, korxonaning bozor pozitsiyasini mustahkamlashga yordam beradi.

Xulosa

To'qimachilik korxonalarida mahsulotlarni oxirlash jarayonini adaptiv boshqaruv tizimi yordamida boshqarish, sifat va samaradorlikni oshirish uchun muhim ahamiyatga ega. Innovatsion texnologiyalar va zamonaviy boshqaruv yondashuvlari yordamida to'qimachilik sanoati yangi darajalarga ko'tarilishi mumkin. Adaptiv boshqaruv tizimlari ishlab chiqarish jarayonlarida o'zgaruvchan sharoitlarga moslashishga yordam beradi, bu esa korxonalar uchun muvaffaqiyatli kelajakni ta'minlaydi.

Kelajakda Rivojlanish Perspektivalari

Adaptiv boshqaruv tizimining kelajakdagi rivojlanishi quyidagi yo'nalishlarda davom etishi mumkin:

1. **Yana Avtomatlashtirish:** Avtomatlashtirilgan tizimlar va robototexnikaning rivojlanishi, ishlab chiqarish jarayonlarini yanada samarali va tezkor boshqarish imkoniyatlarini yaratadi.
2. **Sun'iy Intellekt va Katta Ma'lumotlar:** Sun'iy intellekt va katta ma'lumotlar texnologiyalari, ishlab chiqarish jarayonlarida yanada chuqur tahlil va prognoz qilish imkoniyatlarini taqdim etadi.
3. **Barqaror Rivojlanish:** Ekologik toza texnologiyalarni joriy etish va energiya samaradorligini oshirish, to'qimachilik sanoatining barqaror rivojlanishiga yordam beradi.
4. **Global Hamkorlik:** Xalqaro darajada hamkorlik va tajriba almashish, korxonalarga global bozor sharoitlariga tez moslashishga yordam beradi.
5. **Iste'molchilar Talablariga Moslashish:** Iste'molchilar talablari va bozor tendentsiyalariga mos ravishda mahsulotlarni ishlab chiqarish, korxonalarning muvaffaqiyatiga ta'sir qiladi.

Ushbu yondashuvlar to'qimachilik sanoatini yanada rivojlantirishga va global bozor sharoitlariga moslashtirishga xizmat qiladi.

Foydalanilgan Adabiyotlar

1. Mamatqulov, M. (2021). **To'qimachilik Sanoatida Innovatsiyalar va Raqobatbardoshlik**. Tashkent: O'zbekiston Respublikasi Fanlar Akademiyasi.
2. Qodirov, A. (2020). **Mahsulotlarni Oxirlash: Tezkor Boshqaruv Tizimlari**. Journal of Textile Engineering, 15(3), 45-52.
3. Ismatullayeva, D. (2019). **Adaptiv Boshqaruv Tizimlari: Nazariya va Amaliyot**. Tashkent: O'zbekiston Milliy Universiteti.

Jild: 04, Nashr: 11 | Nov - 2024
ISSN: 2181-2624
www.sciencebox.uz

4. Abdullayev, S. (2022). **Sun'iy Intellekt va Katta Ma'lumotlar Bilan Ishlash**. Journal of Information Technology, 12(1), 88-95.
5. Mirzaeva, G. (2023). **To'qimachilikda Sifat Nazorati va Innovatsion Yondashuvlar**. Textile Research Journal, 93(7), 112-120.
6. Karimov, I. (2020). **Global Sanoat: Innovatsiyalar va Rivojlanish**. London: Cambridge University Press.
7. Fayzullayev, M. (2021). **Zamonaviy To'qimachilik Texnologiyalari**. Tashkent: O'zbekiston Respublikasi Sanoat Vazirligi.
8. Usmonov, R. (2018). **Ishlab Chiqarish Jarayonlarini Optimallashtirish**. Economic Journal of Uzbekistan, 24(2), 54-61.
9. Sayfuddinov, A. (2021). **To'qimachilik Sanoatida Ishlab Chiqarish Samaradorligini Oshirish**. Journal of Textile Science, 10(4), 201-210.
10. Akmalov, U. (2022). **Ekologik Barqarorlik va To'qimachilik Sanoati**. Journal of Environmental Studies, 15(6), 100-108.

SCIENCE BOX

TA'LIM VA RIVOJLANISH TAHLILI ONLAYN ILMIY JURNALI

Jild: 04, Nashr: 11 | Nov - 2024
ISSN: 2181-2624
www.sciencebox.uz

ZAMONAVIY TILSHUNOSLIKDA TERMINOLOGIYA VA TERMINGA NAZARIY-ILMIY YONDASHUV

Obidova Shahnoza Shahobiddin qizi
FarDU Magistratura bo'limi
Lingvistika ingliz tili 2-kurs magistranti

Rahmatova Madinaxon Shaxobiddinovna
FarDU filologiya o'zbek tili 2-kurs talabasi

Aliyeva Navruza Xabibullayevna
F.f.d.., PhD

Annotatsiya: *Ushbu maqolada terminlar, ularning ta'rifi, ahamiyati va turli sohalardagi roli ko'rib chiqiladi. Terminlar — bu ma'lum bir soha yoki fan ichida aniq tushunchalarni ifodalovchi so'z yoki iboralar bo'lib, ular o'zaro muloqotda aniqlik va tushunishni ta'minlaydi. Maqolada terminologiya, uning rivojlanishi, terminlarni yaratish jarayoni va ularning amaliyotdagi qo'llanilishi haqida batafsil ma'lumot beriladi. Shuningdek, terminlarning muhimligi va ularni to'g'ri ishlatishning ilmiy va amaliy ahamiyati ham yoritiladi.*

Kalit so'zlar: *termin, tushunchalar, terminologiya, fenomenon, semantik o'zgarishlar, lug'aviy birliklar, atamalar.*

Terminlar — bu ma'lum bir soha yoki fan ichida aniq tushunchalarni ifodalovchi so'z yoki iboralar. Ular o'zaro muloqotda aniqlik va tushunishni ta'minlashda muhim rol o'ynaydi. Har bir sohada o'ziga xos terminologiya mavjud bo'lib, bu terminlar soha mutaxassislari o'rtasida samarali aloqani ta'minlaydi. Terminlar, shuningdek, ilmiy tadqiqotlar va innovatsiyalar jarayonida yangi g'oyalarni ifodalashda muhim ahamiyatga ega.

"Termin" so'zi lotincha "terminus" so'zidan olingan bo'lib, "chegara", "oxirgi nuqta" degan ma'noni anglatadi (O'zbek tilining izohli lug'ati, 2006). Termin — muayyan fan, texnika yoki kasb sohasiga oid maxsus tushunchani ifodalovchi so'z yoki so'z birikmasidir. Terminologiya esa maxsus so'zlarning jamlanmasi yoki ularning tizimini ifodalaydi.

V.P.Danilenko(1977)ning ta'kidlashicha, tilshunoslikda terminologiya tushunchasi fan va texnika sohalaridagi tushunchalar tizimi hamda mazkur tizimdagi tushunchalarni ifodalovchi so'zlar va ularning o'zaro munosabatlari kabi bir necha ma'nolarda qo'llaniladi.

Terminologiya va termin tushunchalari zamonaviy ilmiy tadqiqotlar nuqtai nazaridan juda muhim. Ular tilni ijtimoiy hodisa sifatida o'rganishda asosiy o'rinlardan birini egallaydi. Terminlar turli olimlar fikricha asosan bir qancha tamoyillar asosida shakllanadi. Hamidulla Dadaboyev(2019)ning yozishicha, har bir termin biror aniq tushunchani ifodalashi kerak. Terminologiyaning asosiy tamoyillaridan biri aniqlik bo'lib, har bir termin faqat bitta aniq ma'noni anglatishi lozim. Bu, ayniqsa, ilmiy va texnik matnlarda terminologiyaning to'g'ri tushunilishi va ma'lumotsizlikning oldini olish

uchun juda muhimdir. Masalan, “kompyuter” termini faqat bitta aniq tushunchani – hisoblash mashinasini ifodalaydi. Termin ilm-fan taraqqiyotining muayyan bosqichida mavjud tushunchalaming asosiy xususiyatlarini aniq va to‘laligicha aks ettiruvchi maxsus terminologik ma’noga ega tabiiy va sun’iy til birligi, ya’ni so‘z yoki so‘z birikmasidir. Terminning ta’rifini berish qatori, uning mohiyatini ochadi va terminning biror bir til so‘z boyligidagi o‘rnini belgilaydi. U ilmiy ishlarda terminga lug’aviy birliklaming alohida turi tarzida qaralishiga e’tiroz bildiradi hamda termin-funksiya, leksik birliklar qo‘llanishining bir ko‘rinishi, degan g‘oyani ilgari suradi.

Terminologiya — bu terminlar to'plami va ularning tuzilishi, ma'nosi, qo'llanilishi bilan bog'liq ilmiy tadqiqotlar majmuasidir. Terminologiya rivojlanish jarayonida, avvalo, soha mutaxassislari tomonidan yangi tushunchalar va fikrlar yaratilib, ularga aniq nomlar beriladi. Bu jarayon ko'pincha ilmiy tadqiqotlar, innovatsiyalar va texnologik rivojlanish bilan bog'liq.

Terminologiyaning rivojlanishi tarixiy jarayon sifatida ko'rib chiqilishi mumkin. O'tgan asrlar davomida turli fanlar va sohalar o'rtasida terminlar almashinuvi va rivojlanishi kuzatilgan. Masalan, fizikada "energiya", "kuch" kabi terminlar ko'p sohalarda qo'llaniladi, bu esa ularning umumiy tushunchalar sifatida qabul qilinishiga olib keladi. Terminlarni yaratish jarayoni bir necha bosqichlardan iborat. Birinchi navbatda, yangi tushuncha yoki fenomen aniqlanadi. Keyin, ushbu tushunchani ifodalovchi so'z yoki ibora tanlanadi. Bu jarayonda, terminning o'ziga xosligi, boshqa terminlar bilan bog'liqligi va uning o'zaro aloqalari hisobga olinadi. Yangi terminlar ko'pincha mavjud bo'lgan so'zlardan olingan, yoki yangi so'zlar yaratiladi.

Terminologiyaning ilmiy-nazariy asoslarini tushunish uchun uning rivojlanish tarixi va asosiy yondashuvlarini ko‘rib chiqish muhimdir. Terminologiya fani XX asr boshlarida paydo bo‘lgan va rivojlangan bo‘lib, uning asoschilaridan biri avstriyalik tilshunos Evgen Vyuster(1931) hisoblanadi. Evgen Vyuster - zamonaviy terminologiyaning asoschilaridan biri hisoblanadi. U texnik terminologiyani xalqaro miqyosda standartlashtirish bo'yicha ko'p ishlar qilgan. Vyusterning yondashuvi turli tamoyillarga asoslanadi. Birinchidan, terminologiyaning tizimli yondashuvi: Vyuster(1931) terminologiyani ilmiy va texnik sohalarda tizimli ravishda qo'llashni taklif qilgan. U terminologiyani "biror sohaning tushunchalar va nomlash tizimi" deb ta'riflagan. Evgen Vyusterning ishlari terminologiya sohasida katta ta'sir ko'rsatgan va uning tamoyillari bugungi kunda ham qo'llanilmoqda. Uning yondashuvi polshalik lingvist **Anna Vierzbitzka(1972)**ning yondashuvlariga hamohangdir. Anna **Vierzbitzka**- taniqli tilshunos va semantik olim bo’lib, u o’zining Tabiiy Semantik Metatili (Natural Semantic Metalanguage, NSM) nazariyasi bilan mashhur. Ushbu nazariya til va ma’no tushunchalarini o’rganishga qaratilgan. U o’zining 1972-yilda chop etilgan “Semantic Primitives” kitobida ilgari surgan NSM nazariyasiga ko’ra, har bir tilda mavjud bo’lgan asosiy semantik elementlar mavjud bo’lib, ular “semantik primitivlar” deb ataladi. Bu elementlar barcha tillarda umumiy bo’lib, ular yordamida murakkab ma’nolarni ifodalash mumkin. Vierzbitzka va uning hamkasblari bu nazariyani ko’plab tillar va madaniyatlar bo’yicha tadqiq qilganlar. Vierzbitzka, shuningdek, har bir til va madaniyatning o’ziga xos “kalit so’zlari” borligini ta’kidlaydi. Bu kalit so’zlar madaniyatning asosiy qadriyatlarini aks ettiradi va tilning o’ziga xosligini belgilaydi.

Terminlar amaliyotda muhim ahamiyatga ega. Ular mutaxassislar o'rtasida aniq va tushunarli muloqotni ta'minlaydi. Misol uchun, tibbiyot, muhandislik yoki informatika sohalarida terminlar to'g'ri ishlatilmasa, bu noto'g'ri tushunishlarga va hatto xavfli natijalarga olib kelishi mumkin. Shuning uchun, terminlarni to'g'ri va aniq ishlatish ilmiy va amaliy jihatdan juda muhimdir. Terminologiya har bir sohaga oid bo’lgan va shu sohaning o’ziga xosligi ko’rsatib beruvchi lug’atlarni o’rganishi bilan ahamiyatlidir. Unda so’zlarning kelib chiqishi, shakily tuzulishi, ma’nosi va funsional jihatlari nuqtai nazaridan tahlil qilinadi. Terminologiyaning rivojlanish bosqichi uzoq tarixga borib taqalsada, uning o’rganilish darajasi hech qachon susaymaydi desak mubolag’a bo’lmaydi. Chunki, millat tili doimiy

ravishda rivojlanib, taraqqiy etib, o’zgarib turadi va buning pirovardida tlga yangi so’zlar kirib keladi yoki boshqa tildan o’zlashadi. Natijada terminologiya sohasida yana izlanishlar olib borishga to’g’ri keladi. Insoniyat yaralib rivojlanib borar va yangi hayot tarsi yaratilar ekan, tilshunoslikning terminologiya sohasi ham boyib boraveradi. Tibbiyot sohasidagi terminlarni misol qilib oladigan bo’lsak, masalan, kasalliklar, davolash usullari va simptomlar haqida aniq ma'lumot berish uchun zarurdir. Agar tibbiyot mutaxassisi bemor bilan muloqotda terminlarni noto'g'ri ishlatsa, bu bemorning sog'lig'iga salbiy ta'sir ko'rsatishi mumkin. Shuningdek, muhandislik va texnologiya sohalarida ham terminlar aniq ishlatilishi zarur, chunki bu jarayonda xatolar jiddiy oqibatlarga olib kelishi mumkin. Yoki muhandislik sohasida terminlar, masalan, qurilish, mexanika va elektr muhandisligi kabi sohalarda aniq tushunchalarni ifodalaydi. Texnologiya sohasida esa, yangi innovatsiyalar va dasturiy ta'minotlar bilan bog'liq terminlar tez-tez paydo bo'ladi. Bu terminlar dasturchilar va muhandislar o'rtasida aniq muloqotni ta'minlaydi.

Zamonaviy dunyoda terminologiya tez o'zgaruvchan va rivojlanayotgan jarayon. Globalizatsiya, texnologik taraqqiyot va ilmiy yangiliklar terminlarning o'zgarishiga olib kelmoqda. Internet va raqamli kommunikatsiyalar orqali yangi terminlar paydo bo'lmoqda va eski terminlar yangi ma'nolarni olmoqda. Internet va raqamli texnologiyalar rivojlanishi bilan yangi terminlar paydo bo'lmoqda. Masalan, "bulutli hisoblash" (cloud computing) terminining paydo bo'lishi, raqamli texnologiyalar rivojlanishi bilan bog'liq. Ushbu termin, ma'lumotlarni saqlash va qayta ishlash jarayonida yangi yondashuvlarni ifodalaydi. Shuningdek, "big data" (katta ma'lumotlar) va "AI" (sun'iy intellekt) kabi terminlar ham zamonaviy ilm-fan va texnologiyalarning yangi yo'nalishlarini ko'rsatadi.

Terminlar nafaqat ilmiy va texnik sohalarda, balki madaniyat va ijtimoiy hayotda ham muhim rol o'ynaydi. Har bir madaniyat o'ziga xos terminologiyaga ega bo'lib, bu terminlar o'sha madaniyatning qadriyatlari, an'analari va urf-odatlarini aks ettiradi. Masalan, o'zbek tilida mavjud bo'lgan terminlar, o'zbek xalqining tarixi va madaniyatini ifodalaydi. Madaniy terminlar, masalan, "atlas", "navro'z", "do’ppi" kabi so'zlar, o'zbek xalqining urf-odatlari va qadriyatlarini ifodalovchi muhim tushunchalardir. Bu terminlar orqali xalqimizning tarixiy tajribasi va madaniy merosi saqlanib qoladi.

Terminologiya ta'lim jarayonida ham muhim ahamiyatga ega. O'quvchilar va talabalar uchun yangi terminlar o'rganish, ularning bilim darajasini oshirishga yordam beradi. Ta'lim jarayonida terminlarni to'g'ri o'rgatish, o'quvchilarda aniq tushunchalarni shakllantirishda muhim rol o'ynaydi. Ta'limda terminlar, masalan, fanlar, tarix, matematika va boshqa sohalarda o'quvchilarga yangi bilimlarni o'zlashtirishda yordam beradi. O'qituvchilar terminlarni o'rgatishda aniq va tushunarli misollar keltirishlari zarur, shunda o'quvchilar yangi tushunchalarni osonlik bilan o'zlashtirishi mumkin.

Xulosa

Terminlar — bu har bir sohaning asosiy poydevori. Ular orqali biz ilmiy va amaliy muloqotni yanada samarali va aniq qilib, yangi g'oyalar va tushunchalarni rivojlantirishimiz mumkin. Terminologiyaning rivojlanishi va terminlarni to'g'ri ishlatish, zamonaviy jamiyatda muhim ahamiyatga ega bo'lib, bu sohada amalga oshirilayotgan tadqiqotlar va innovatsiyalarni qo'llab-quvvatlaydi. Terminlar, shuningdek, madaniyat va ijtimoiy hayotda ham o'z o'rnini egallaydi. Ular orqali biz o'z tariximizni, an'analarimizni va qadriyatlarimizni saqlab qolishimiz mumkin. Terminologiya va terminlarni o'rganish, ilm-fan va madaniyat rivojlanishi uchun zarur bo'lgan jarayonlardir. Terminologiyaning ilmiy-nazariy asoslari zamonaviy fan va texnologiyalarning rivojlanishida muhim ahamiyatga ega. Terminologik tadqiqotlar nazariy yondashuvlar va metodlar orqali terminlarning aniq va barqaror bo‘lishini ta'minlaydi. Shuningdek, xalqaro hamkorlik va bilimlar almashinuvida terminologiyaning ahamiyati juda katta. Shu sababli, terminologiyani chuqur o‘rganish va uni rivojlantirish ilmiy va amaliy ahamiyat kasb etadi. Zamonaviy tilshunoslikda terminologiya fani terminlarni shakllantirish,

Jild: 04, Nashr: 11 | Nov - 2024
ISSN: 2181-2624
www.sciencebox.uz

ularning semantik xususiyatlari, morfologik va sintaktik tuzilmalari, ularning kontekstda qo‘llanishi, tarjima masalalari bilan shug‘ullanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Anna Vierbitzka,1988., The semantics of grammar. Page – 562
2. Даниленко В.П.,1977 Русская терминология. опыт лингвистической описание. стр 2-3.
3. H.Dadaboyev.,2019. O’zbek terminologiyasi. 6-bet.
4. O’zbek tilining izohli lug’ati,2006. T- harfi. A.Madvaliyev. 77-bet. Toshkent.
5. Wikipedia.com.

SCIENCE BOX

TA'LIM VA RIVOJLANISH TAHLILI ONLAYN ILMIY JURNALI

Jild: 04, Nashr: 11 | Nov - 2024
ISSN: 2181-2624
www.sciencebox.uz

ISLOMDA ERKINLIK VA MAS'ULIYATGA BO'LGAN YONDASHUVLAR

Nizomov Fazliddin Baxodirbek O'G'Li
"Sayyid Muhyiddin Maxdum" Islom Bilim Yurti
Mudarrisi

Islom ta'limoti bo'yicha inson Allohning Yerdagi xalifasi-o'rinbosaridir. Unga aql idrok va shu bilan birga ixtiyor ham bergan.. Bu quydagi oyatda ochiq oydin bayon qilinadi.

"Albatta, Biz bu omonatni osmonlarga, yerga va tog'larga taklif qildik.

Bas, ular uni ko'tarishdan bosh tortdilar va undan qo'rqdilar. Uni inson ko'tardi"[1]. *(Ahzob surasi 72-oyat)*

Boshqacha qilib aytganda, Alloh taoloning O'z haqqiga, insonlarning haqqiga va boshqa mahluqotlarining haqlariga bog'liq amrlarni, nahyilarni, ko'rsatma va hukmlarni o'z joyiga qo'yish bo'yicha uning ishongan vakili bo'lish taklifi demakdir. Bu esa o'z ixtiyori bilan bo'ladigan narsadir. Ya'ni o'sha takliflarni amalga oshiradiganlar o'z hurriyatiga – xohlasa, amal qilib, xohlamasa, qilmaslik ixtiyoriga ega bo'ladi[2].

Bu o'rinda shunday xulosa chiqarish mumkinki, islomda ixtiyor ayni paytda Yaratganning va jamiyatning oldida mas'uliyat hamdir. Bu mas'uliyat Allohning insonga aql va ixtiyor berganligidan kelib chiqadi.

Islom xatto insonga imon masalalsida ham erkin tanlov huquqini beradi.

"Bas, kim xohlasa, iymon keltirsin; kim xohlasa, kufr keltirsin", degin"[3].

(Kahf surasi 29-oyat)

Islomda erkinlik jamiyat qonunlariga va shariatga ongli ravishda bo'ysunishdir.

Tarixan ma'lumki, Islom sivilizatsiya va ozodlik omili bo'lgan.

"Agar (kishilarning) xulqi o'zgaruvchan bo'lmaganda edi, u holda aqlning bilish quvvati foydasiz, tarbiya va siyosat haqiqiy bo'lmagan bo'lur edi. Unda faqat din bilan xudojo'ylikning o'zi yetarli bo'lar edi" , deb yozadi Dovoniy. Mazkur fikridan u insonning iroda erkinligini qo'llab-quvvatlagan, - degan xulosaga kelish mumkin . Uning fikricha, insonning taqdiri o'z qo'lida bo'lib, u xohishga ko'ra o'z xulqini o'zgartirishi ijobiy xislatlarni kasb qilishi, yaramas odatlardan xalos bo'lishi mumkin. Shuni ham e'tibroga olish zarurki, iroda erkinligi, shaxs amaliy faoliyatida boshqa ob'yektiv

[1] Shayx Muhammad Sodiq Muhammad Yusuf. Tafsiri hilol. 3-juz. "HILOL NASHR" nashriyoti. Toshkent. 2019. B. -611. 614-b.
[2] Shayx Muhammad Sodiq Muhammad Yusuf. Tafsiri hilol. 3-juz. "HILOL NASHR" nashriyoti. Toshkent. 2019. B. -612. 614-b.
[3] Shayx Muhammad Sodiq Muhammad Yusuf. Tafsiri hilol. 3-juz. "HILOL NASHR" nashriyoti. Toshkent. 2019. B. -476.

jarayonlar, unga mutanosib holatdagi sub'yektiv omillar bilan o‘zaro aloqadorlikda shakllanib, erkinlikni mohiyatan takomillashib borishiga imkon beradi.

Islom qoidalarida jamiyat a'zolariga tenglik asosida yondashadi va Qur'on oyatlarda insonning ma'lum huquqlarga ega ekanligi alohida ta'kidlanadi. Erkinlik avvalo tenglik va adolatdadir. Odamning birlamchi huquqi hisoblangan yashash huquqi bilan birga iqtisodiy huquqlarga ega bo'lish va ularni himoya qilish, tasarruf etish huquqlari ham bor. Bu huquqlardan foydalanishda jamiyatning barcha a'zolari tenghuquqlildir. Shu bilan birga, kishilarning bir-birlari bilan o‘zaro munosabatlari qoidalari, ayollar, bolalar, yoshi ulug‘lar va boshqa jamiyatning qatlamlari o‘rtasidagi munosabatlar mezonlari mavjud. Shuni ham aytish eslatib o‘tish kerakki, islom qoidalarida jamiyat a'zolarini bir sinfga jamlash boshqacha qilib aytganda bir hil tabaqa tashkil qilish normalari mavjud emas. Aksincha, islomda jamiyat a'zolariga bir xil shart-sharoitlar yaratib berilishi zarur. Jamiyat a'zolari anashu imkoniaytlardan o‘z qobilyati va harakati bilan foydalanib, o‘z o‘rinini topishlari talab etiladi. Bunda barchaga teng imkoniyatlar yaratib berish bilan birga imkoniyati cheklanganlar, yetimlar, miskinlar va boshqalar jamiyat tomonidan himoya qilinadi va ularga ko‘maklshiladi. Qur'oni karimda butun insoniyat bir insonning farzandlari va bir-biriga akauka ekanligi ta'kidlangan.

“Ey odamlar! Biz sizlarni bir erkak va ayoldan yaratdik va sizlarni o‘zaro tanishishingiz uchun xalqlar va qabilalar qilib qo‘ydik. Albatta, Allohning huzurida eng hurmatligingiz eng taqvodoringizdir”[4]. *(Hujurot surasi 13-oyat)*

Kishilar mezon tuzib o‘zaro afzalliklarini o‘lchab yurishadi. Molu mulk, mansab, nasab, irqiy xususiyatlar ila ustunlik talab qiladilar. Qur'on ta'limotiga ko‘ra, bu kabi o‘lchovlarning hech qanday ahamiyati yo‘q. Ularning hammasi bekor qilinadi va yagona mezon sifatida ilohiy o‘lchov joriy etiladi. Bu o‘lchov insonlar qadrini faqat bitta narsaga qarab, ya'ni insonning taqvosiga qarab o‘lchaydi.

Xuddi shu oyatning ma'nosida Muhammad sollallohu alayhi vasallamdan quydagi hadis ham fikrimizni ochib beradi. Imom Muslim Abu Hurayradan rivoyat qilgan hadisda, “Albatta, Alloh suratingiz va molu dunyolaringizga qaramaydi, balki qalbingiz va amalingizga qaraydi”, deyiladi[5].

Qur'onda tenglik va adolatga ko‘p urg‘u berilgan. Oyatlarda insonlarga o‘ziga dushman deb bilgan odamga ham insoniy munosabatda bo‘lishga buyuradi. .

Musulmonlarning adolatli va solih bo‘lish burchi Qur'oni karimda yuqori o‘rinda turadi va shunday ta'riflanadi:

“Ey iymon keltirganlar! Adolat ila turing hamda agar o‘zingiz, ota-ona va qarindoshlar ziddiga bo‘lsa ham, Alloh uchun guvohlik beruvchi bo‘ling. Agar u boy bo‘lsa ham, kambag‘al bo‘lsa ham, Alloh unga bularga yaqinroqdir. Havoyi nafsga ergashib, adolatsizlik qilmang. Agar tilingizni bursangiz yoki yuz o‘girib ketsangiz, albatta, Alloh nima qilayotganingizdan o‘ta xabardordir”[6]. *(Niso surasi 135-oyat*

Ijtimoiy mas'uliyat - bu shaxsning jamiyat oldidagi boshdan kechiradigan va biladigan mas'uliyati, unga ko'ra u boshqa odamlar, jamoat tashkilotlari va davlat bilan o'zini tutadi. Ijtimoiy mas'uliyat - bu shaxs va jamiyat o'rtasidagi o'zaro manfaatli munosabatlar nimaga asoslanadi.

[4] Shayx Muhammad Sodiq Muhammad Yusuf. Tafsiri hilol. 5-juz. “HILOL NASHR” nashriyoti. Toshkent. 2019. B. -558.
[5] Shayx Muhammad Sodiq Muhammad Yusuf. Tafsiri hilol. 5-juz. “HILOL NASHR” nashriyoti. Toshkent. 2019. B. -559.
[6] Shayx Muhammad Sodiq Muhammad Yusuf. Tafsiri hilol. 1-juz. “HILOL NASHR” nashriyoti. Toshkent. 20. B.

Ijtimoiy javobgarlik murakkab, jamoaviy axloqiy, huquqiy, falsafiy va axloqiy-psixologik kategoriya bo'lib, ko'plab fanlar tomonidan turli tomonlardan o'rganiladi. Mas'uliyatning ma'naviy, siyosiy, huquqiy, jamoat, fuqarolik, kasbiy va boshqa turlari mavjud].

Eng universali quyidagi ta'rifdir: ijtimoiy mas'uliyat - bu iqtisodiy, ijtimoiy, ekologik, axloqiy va huquqiy sohalarning ajralmas qismi bo'lgan va jamiyatning zamonaviy ehtiyojlariga mos keladigan soha. Uning barcha ishtirokchilarining keng ijtimoiy javobgarlik tizimi fuqarolik jamiyatini shakllantirishning asosiy shartlaridan biridir.

Klassik islomda ijtimoiy mas’uliyatning ma’nosi “ahliyat al-ada” (“moslik”, “kompetentlik”) tushunchasi orqali ochib beriladi, bu mohiyatan shaxs zimmasiga mas’uliyat yuklash shartidan boshqa narsa emas.

Shundan kelib chiqib, ijtimoiy mas’uliyat uch toifaga bo‘linadi: al-mas’uliyya ad-diniyya (diniy mas’uliyat) – shaxsning diniy me’yorlarga rioya etishi, ularni buzganlik uchun jazo olishga va to‘g‘ri bajarganligi uchun mukofot olishga tayyorligi; al-mas'uliya al-ahlyakiyya (axloqiy mas'uliyat) - insonning ichki dunyosi, axloqi va vijdoni bilan bog'liq; al-mas'uliyya al-ijtimoiyya (ijtimoiy mas'uliyat) - jamiyat tomonidan taqdim etilgan tamoyillar, asoslar, qoidalar, talablarga rioya qilishni talab qiladigan mas'uliyat

Birinchi turdagi mas’uliyatning mavjudligiga Qur’oni karim oyati dalolat beradi: “Sizlarni xuddi shunday [hech bir hikmatsiz] yaratganimizni va Bizga qaytib kelmaysiz, deb o‘yladingizmi? iz]” [3, 23:115]. “Inson yolg‘iz qolishiga [va hukm va qasos bo‘lmasligiga] chindan ham ishonadimi” [3, 75:36].

Ma’suliyatning ikkinchi turiga at-Termiziy to‘plamidan kelgan hadis dalolat qilib, shunday deyiladi: “Inson qiyomat kuni to‘rt narsa haqida so‘ramagunicha o‘z joyidan chiqmaydi: hayot haqida, uni qanday yashaganligi, yoshligi, uni qanday o‘tkazgani, mol-mulki, uni qanday topib, qayerga sarflagani, bilimi bilan nimalar qilganligi haqida» [4, b. 481].

Uchinchi turga Payg‘ambarimiz Muhammad sollallohu alayhi vasallamning quyidagi so‘zlari dalolat qiladi: “Alloh taolo jamiyatga ko‘proq foyda keltiruvchi bandani ko‘proq sevadi. Mo‘minning qalbiga singdirayotgan quvonch, uni qandaydir tashvishlardan xalos qilish, ehtiyojini qondirish va qarzini qaytarish, uni ochlik va azob-uqubatlarga majburlovchi omillarni bartaraf etish Alloh taoloning huzuridagi eng qimmatli amallardan sanaladi.

3. Kalom Sharif. Ma'nolarni tarjima qilish. Qozon: "Huzur" nashriyoti - "Tinchlik"; 2020. 652 b.

↑4. At-Termiziy. Sunan at-Termiziy. Bayrut: Rizal'alamiyya; 2009. T. 3. 615 b.

↑5. Abu ash-Shayx al-Asbahoniy. At-Taubih va at-tanbih. Abu al-Ashbal Hasan ibn Amin ibn al-Manduh (tahr.). Qohira: Maktabat al-Furqon; 1408 x. 278 b.

SCIENCE BOX

TA'LIM VA RIVOJLANISH TAHLILI ONLAYN ILMIY JURNALI

Jild: 04, Nashr: 11 | Nov - 2024
ISSN: 2181-2624
www.sciencebox.uz

МИНТАҚА САНОАТИНИ РИВОЖЛАНТИРИШНИНГ АСОСИЙ ЙЎНАЛИШЛАРИ ВА ИСТИҚБОЛЛАРИ

Исмоилова Г. А,
Ботирова Камола Боходир қизи
Қарши Давлат университети
Иқтисодиёт факултети
2-босқич талабаси

Аннотация: *Мамлакатимизнинг иқтисодиётини ривожлантиришда минтақаларнинг ўрни катта. Бунда аввалambор вертикал интеграцияни кучайтиришни тақозо этади. Чунки хар бир вилоятни ўзининг минерал ва ресурс бойликларидан келиб чиққан ҳолда, ишлаб чиқариш кучларини жойлаштириш ва ривожлантиришни талаб қилинади. Айниқса кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик, экспорт салоҳиятини ошириш диверсификацион сиёсатни кучайтириш минтақалар иқтисодиётини барқарорлигини таъминлайди.*

Калит сўзлар: *Минтақалар саноати, минтақавий ривожланиш, бозор иқтисодиёти, ресурслар, ишлаб чиқариш, миллий иқтисодий, интеграция, салоҳият, бозор коньюнктураси, стратегик дастур, иқтисодий зона, саноат зона, диверсификация, минерал бойлик, оптимал, барқарор, субвенция, инвестиция, инновация.*

Кириш

Ўзбекистонда ҳозирги жадал ижтимоий-иқтисодий ислоҳотлар шароитида аниқ ва илмий асосланган минтақавий сиёсат ишлаб чиқиш ҳамда уни амалиётга жорий этиш иқтисодиётнинг самарали фаолият кўрсатишида ва мавжуд ресурслардан мақсадга мувофиқ фойдаланишда муҳим рол ўйнайди. Минтақавий омиллар мамлакатимизда амалга оширилаётган иқтисодий ислоҳотлар характери ва йўналишига, ишлаб чиқариш омиллари ривожланиш суръатлари ва нисбатларига, иқтисодиётдаги таркибий ўзгаришларнинг жадаллашувига ҳал қилувчи таъсир кўрсатади. Миллий иқтисодий тараққиётни белгилаб берувчи саноат тармоғининг минтақавий ривожланиш муаммоларини тадқиқ этиш ва саноат ишлаб чиқаришини ҳудудий жиҳатдан оқилона ташкил қилиш юзасидан илмий асосланган таклифлар ва амалий тавсиялар ишлаб чиқиш иқтисодиётни эркинлаштириш шароитида устувор вазифалардан ҳисобланади.

Таҳлил ва натижалар

Ватанимизда иқтисодни ривожланишини инновацион типдаги янги модели шакллантирилмоқда. Мамлакатимиз раҳбари Ш.Мирзиёев таъкидлаганларидек 2017 йилда ватанимиз ривожланишининг янги босқичи бошланди. 2017 йилда амалга оширилган чора-тадбирлар ҳисобига барқарор иқтисодий ўсиш суръатлари 5,3 фоиз, эскпорт ҳажми 15 фоиз ошди. Ташқи савдодаги ижобий сальдо 854 млн. АҚШ долларини, олтин – валюта захиралари 26,5 млрд. АҚШ долларини ташкил қилди. Жорий йилда мамлакатда 12 эркин иқтисодий зона ва 45 саноат зоналари фаолият олиб бормоқда, янги корхоналар, кичик бизнес ва хусусий тадбиркорликни ривожланиши ҳисобига 336 мингта янги иш ўрни яратилди. Мамлакатда қисқа

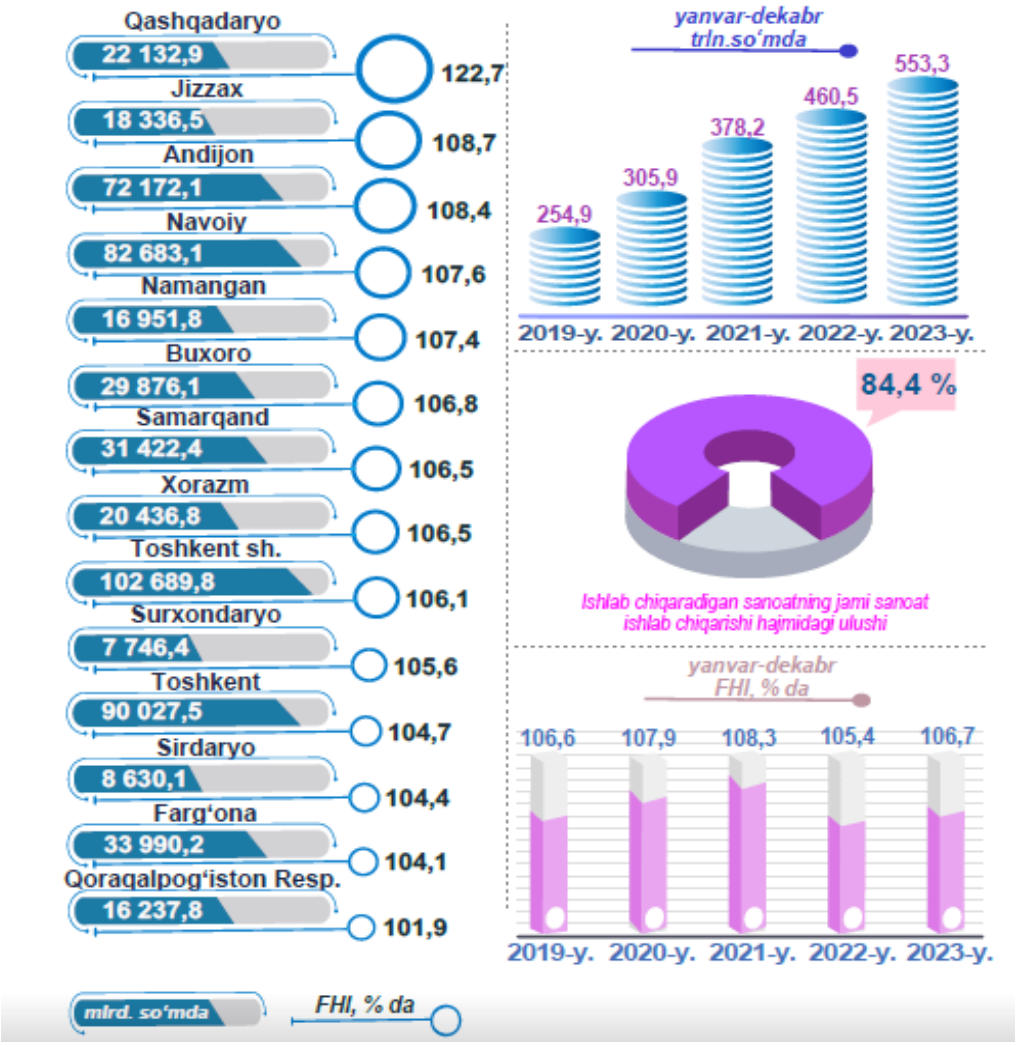
Jild: 04, Nashr: 11 | Nov - 2024
ISSN: 2181-2624
www.sciencebox.uz

муддатда 161 катта саноат объектлари ишга туширилди, бу эса 2018 йилда 1,5 трлн. сўмли янги маҳсулот ишлаб чиқариш имконини яратади [1].

Саноат ишлаб чиқаришини ҳудудий жиҳатдан оқилона ташкил этиш деганда, бозор иқтисодиёти хусусиятлари, жаҳон хўжалиги ривожланишидаги замонавий тенденциялар, мамлакат ва ҳудудий бирликларнинг манфаатлари ҳисобга олинган ҳолда саноат ишлаб чиқаришининг ҳудудий меҳнат тақсимоти имкониятлари, минтақаларнинг табиий-иқтисодий салоҳияти ва минтақалараро иқтисодий муносабатлардан самарали фойдаланиш асосида аҳолининг саноат маҳсулотларига бўлган эҳтиёжларини тўлароқ қондириш ва минтақа саноат ишлаб чиқаришининг ижтимоий-иқтисодий самарадорлигини таъминлашга эришиш тушунилади.

Айрим ҳудудлар ўртасида бу соҳада ҳам номутаносибликлар мавжуд. Бунга асосий сабаблардан бири корхона ва хўжалик юритиш субъектларини инвестицион фаолликни пастлигини айтиш мумкин. Ҳудудлар ўртасида кичик бизнес ва хусусий тадбиркорликнинг ривожланишидаги номутаносибликлар ҳам бор.

2023-yilning yanvar-dekabr oylarida ishlab chiqaradigan sanoat korxonalari tomonidan ishlab chiqarilgan mahsulotlar hajmi 553.3 trln. so'mni yoki jami sanoat mahsulotlari hajmidagi ulushi 84.4% ni tashkil etadi[2].

Минтақалар саноатини ривожлантириш ва мувофиқлаштириш жараёнига давлат қуйидаги дастак ва воситалар орқали таъсир кўрсатади:

- давлат маблағларини жалб этган ҳолда саноат корхоналарига хизмат кўрсатувчи инфратузилма объектларини қуриш;
- хусусий инвесторлар сарф-харажатларини камайтириш учун бюджетдан капитал қўйилмаларнинг бир қисмини ажратиш;
- саноат корхоналарини қуришда иштирок этиш;
- саноат корхоналарини қуришга имтиёзли кредитлар ажратиш;
- солиқ имтиёзларини жорий этиш;
- давлат маблағлари ҳисобидан янги саноат корхоналари учун кадрлар тайёрлаш;
- иқтисодий жиҳатдан қолоқ минтақаларда саноат корхоналари қурилганлиги учун имтиёзлар, мукофотлар бериш;
- экологик вазиятдан келиб чиққан ҳолда саноат корхоналари қурилишини таъқиқлаш ёки чеклаш ва ҳоказо.

Тадқиқотлар кўрсатишича, турли ривожланган мамлакатларда минтақавий сиёсат соҳасида марказий ва минтақавий ҳокимиятлар ўртасидаги вазифалар тақсимланиш тамойиллари ўзига хос бўлиб, улар минтақалар ривожланишига таъсир кўрсатишнинг макро [монетар, фискал ва савдо сиёсати дастаклари] ҳамда микро [меҳнат ва капиталга бевосита таъсир кўрсатиш] воситаларидан бошқаришнинг муайян даражасида фойдаланишига қараб фарқланади.

Ушбу ҳолатлардан келиб чиқиб, бизнинг фикримизча, республикамизнинг ички хусусиятларини ҳисобга олган ҳолда Ўзбекистонда минтақавий сиёсат юритишда федерал тизимнинг баъзи жиҳатларидан фойдаланиш мақсадга мувофиқ.

Биринчидан, минтақавий сиёсат, хусусан, минтақавий саноат сиёсати давлат ва вилоятлар миқёсида юритилиши лозим. Иқтисодий ривожланишнинг ҳозирги босқичида Ўзбекистон учун штатлар ҳуқуқи катта ўринга эга бўлган АҚШ ёки Австралия модели тўлиқ мос келмайди, чунки минтақаларнинг саноат ривожланишидаги тафовутлари юқорида номлари зикр этилган мамлакатларга нисбатан анча катта. Бундай ҳолатда фақат давлат минтақалар ўртасида молиявий маблағларни оқилона тақсимлаши ва шу орқали бутун мамлакат миқёсида иқтисодий ўсишни таъминлаши, қолоқ минтақаларга ёрдам бериши ва ижтимоий тангликни юмшатиши мумкин. Бу эса, саноат ишлаб чиқаришидаги кескин минтақавий тафовутларнинг қисқаришига олиб келади. Мазкур минтақавий саноат сиёсати мамлакатимизнинг бугунги иқтисодий ислоҳотларига ҳам мос келади.

Иккинчидан, барча минтақалар макро воситалар - монетар, молия ва савдо сиёсатидан фойдаланишда тенг ҳуқуққа эга бўлишлари керак. Минтақаларга монетар ва савдо сиёсати соҳасида катта ҳуқуқлар бериш мақсадга мувофиқ эмас, зеро мамлакат миқёсида ягона иқтисодий ҳудуд, ягона бозор шаклланишига салбий таъсир кўрсатади. Айни вақтда фискал сиёсатни амалга оширишда минтақалар ҳуқуқи кенгроқ бўлиши лозим. Негаки, ҳукуматнинг фискал сиёсати минтақавий хусусиятларни тўлиқ ҳисобга олмайди. Бу эса, минтақавий тенгсизликни кучайтиради.

Мамлакатимиз ижтимоий-сиёсий ва иқтисодий ривожланишнинг келгуси даврга ривожланишни белгилаб берувчи асосий ҳужжат бешта йўналиш бўйича қабул қилинган “Ҳаракатлар стратегияси” бўлди [3].

Саноатни минтақавий жиҳатдан оқилона ташкил этиш бўйича жаҳон тажрибасининг умумлаштирилиши улардан Ўзбекистонда қуйидаги йўналишларда фойдаланиш мақсадга мувофиқ эканлигини кўрсатади:

- ишлаб чиқаришни ташкил этишни яхшилаш, “ноу-хау” ва технологиялар учун фирмаларга грантлар тақдим этиш йўли билан маҳсулотлар рақобатбардошлигини ошириш;
- фирмаларга кейинги фаолиятининг муқобил режаларини ишлаб чиқишга ёрдам бериш;
- қолоқ минтақаларни инфратузилмалар билан таъминлаш, ходимларни ўқитиш ва қайта ўқитиш, ижтимоий муассасалар ташкил этиш;
- кичик бизнес ва тадбиркорликни ривожланишини давлат томонидан қўллаб-қувватлаш ва рағбатлантириш;
- минтақаларнинг ички хусусиятларидан келиб чиққан ҳолда эркин иқтисодий зоналар ташкил этишни жадаллаштириш.

Минтақаларнинг иқтисодий ўсишига тўсқинлик қилаётган муаммоларга минтақа ва туманлар, саноатни номутаносиб ривожланганлиги, унинг диверсификация даражаси қишлоқ хўжалиги маҳсулотлари, инвестициялар жалб қилиш бўйича номутаносибликлар, аҳоли жон бошига кўрсатилган хизматлар, давлат бюджети даромадларни шакллантиришдаги номутаносиб-ликлар, бюджет харажатларини қоплашдаги ўз даромадларини етишмовчи-лиги, экспорт ҳажмининг тақсимланиши, кичик бизнес ва хусусий тадбиркор-ликнинг ривожланишдаги номутаносибликлар ва бошқалар. Шулардан келиб чиққан ҳолда “Ҳаракатлар стратегияси” дастурида минтақаларнинг мувозана-тини иқтисодий ривожлантириш, уларнинг салоҳиятидан самарали фойдала-ниш учун қуйидагилар белгиланган:

- ижтимоий-иқтисодий жадал ривожланиши, халқнинг турмуш даражасини ва даромадларни ошириш учун ҳар бир ҳудуднинг табиий, минерал ва хомашё, саноат, қишлоқ хўжалиги, туризм ва меҳнат салоҳиятидан комплекс ва самарали фойдаланишни таъминлаш;
- ҳудудлар иқтисодиётини модернизация ва диверсификация қилиш миқёсларини кенгайтириш ҳисобига ҳудудларни ижтимоий-иқтисодий ривожлантириш даражасидаги фарқини камайтириш, энг аввало, саноат ва экспорт салоҳиятини ўстириш йўли билан қиёсланган туман ва шаҳарларни жадал ривожлантириш;
- янги саноат ишлаб чиқариш ва сервис марказларини ташкил қилиш ҳисобига шаҳар типидаги кичик шаҳар ва шаҳарчаларни актив ривожлантириш;
- йирик хўжалик бирлашмаларининг маблағларини, инвестицияларни жалб қилиш;
- субвенцион туман ва шаҳарларни иқтисодиётини жадал ривожлантириш ҳисобига маҳаллий бюджетларнинг даромад базасини кенгайтириш;
- саноат ва бошқа ишлаб чиқариш объектларини жойлаштириш учун шарт-шароитлар яратиш, хусусий тадбиркорликни кенг ривожлантириш ҳамда аҳолининг турмуш даражасини яхшилаш мақсадида ҳудудларнинг ишлаб чиқариш, муҳандислик-коммуникация ва ижтимоий инфратузилмасини янада ривожлантириш ва модернизация қилиш[4].

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати

1. Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёевнинг Олий Мажлисга Мурожаатномаси 2017 й. 22.12.

Jild: 04, Nashr: 11 | Nov - 2024
ISSN: 2181-2624
www.sciencebox.uz

2. Ўзбекистон Республикаси Президенти ҳузуридаги статситика агентлиги stst.uz
3. Ўзбекистон Республикаси Президентининг «Ўзбекистон Республикасини янада ривожлантириш бўйича ҳаракатлар стратегияси тўғрисида»ги фармони. //Халқ сўзи, 2017 й. 08.02. №28 (6722).
4. *Иқтисодиёт ва инновацион технологиялар" илмий электрон журнали. № январь-февраль, 2018 йил*

SCIENCE BOX

TA'LIM VA RIVOJLANISH TAHLILI ONLAYN ILMIY JURNALI

Jild: 04, Nashr: 11 | Nov - 2024
ISSN: 2181-2624
www.sciencebox.uz

YUQORI ANIQLIKDAGI SUN'IY YO'LDOSHLI NAVIGATSIYA TIZIMLARI UCHUN SIGNAL ISHLOV BERISH ALGORITMLARI

Sharopov Akramjon Akmaljon o‘g‘li
“TATU” magistranti, (Akramjon)

Isroilov Jamshid Dilshodovich
“TATU” t.f.n phd.

Annotatsiya: *Sun'iy yo'ldoshli navigatsiya tizimlari geolokatsiyadan tortib aloqa va ekologik monitoringgacha bo'lgan keng turdagi qo'llanmalar uchun juda muhim ahamiyatga ega. Zamonaviy tizimlarda yuqori aniqlikdagi ma'lumotlarga bo'lgan talab ortib borayotganligi sababli, navigatsiya signallarini ishlov berish bo'yicha samarali algoritmlar kerak. Ushbu maqola sinxronlash, filtrlash va tuzatish usullariga qaratilgan algoritmlar yordamida aniqlikni oshirish va shovqinni kamaytirishga mo'ljallangan tadqiqotlarga bag'ishlangan. Signalni optimallashtirish nafaqat ma'lumotlar aniqligiga, balki murakkab sharoitlarda ishonchlilikka ham hissa qo'shadi. Ushbu tadqiqotda mavjud usullarni qiyosiy tahlil qilish orqali yuqori aniqlikdagi sun'iy yo'ldoshli navigatsiya uchun samarali yondashuvlar aniqlangan.*

Kalit so'zlar: *signalni ishlov berish; sinxronizatsiya; yuqori aniqlikdagi navigatsiya; shovqinni kamaytirish; Kalman filtri; ko‘p yo‘llilikni kamaytirish; differensial GPS; RTK.*

Kirish. Yuqori aniqlikdagi sun'iy yo'ldoshli navigatsiya tizimlari (*GNSS*) bugungi kunda turli sohalarda muhim ahamiyatga ega. Transport, qishloq xo'jaligi, harbiy amaliyotlar, to'g'ri joylashuvni aniqlash va boshqalar kabi sohalarda keng qo'llanilmoqda. Ular yuqori aniqlik va ishonchlilikni ta'minlash uchun zamonaviy signal ishlov berish algoritmlariga tayanadi. Ushbu maqolada bunday algoritmlar va ularning asosiy bosqichlari batafsil ko'rib chiqiladi. Har bir bosqichning mohiyati, texnologiyaning rivojlanishida yuzaga keladigan muammolarni tushunishga yordam beradi va algoritmlarning har bir qismiga alohida e'tibor qaratiladi.

Yuqori aniqlikdagi sun'iy yo'ldoshli navigatsiya tizimlari uchun signal ishlov berish algoritmlari ma'lumotlarni qayta ishlash va tahlil qilishda muhimdir. Ular real vaqt rejimida joylashuv ma'lumotlarini to'playdi, tahlil qiladi va foydalanuvchilarga taqdim etadi [1-2]. Bu, masalan, transport vositalarining harakatini optimallashtirish va xavfsizlikni oshirishga yordam beradi.

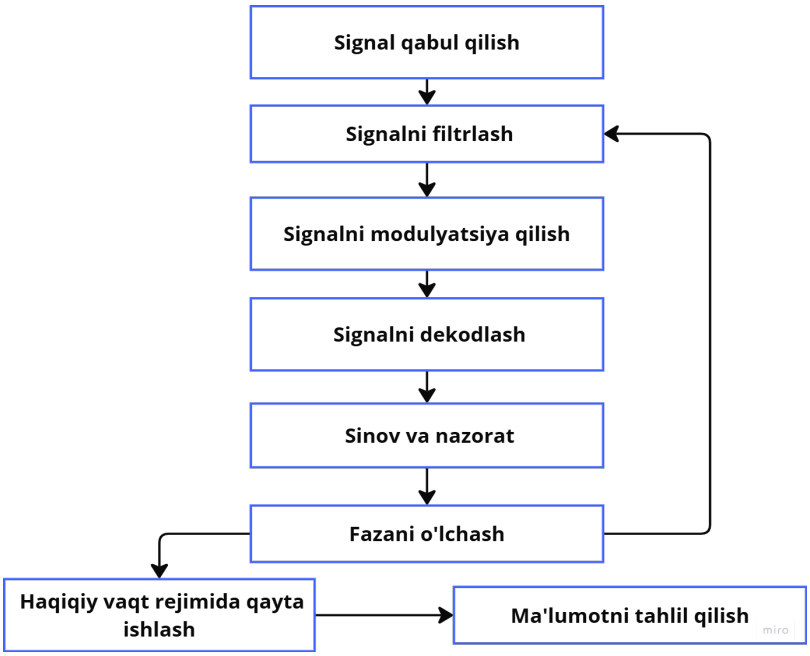
Jild: 04, Nashr: 11 | Nov - 2024
ISSN: 2181-2624
www.sciencebox.uz

1-rasm. Yuqori aniqlikdagi sun'iy yo'ldoshli navigatsiya tizimlarida signal ishlov berishning tarmoqli tuzilishi.

Bu tasvir yuqori aniqlikdagi sun'iy yo'ldoshli navigatsiya tizimlari uchun signal ishlov berish algoritmlarini ko'rsatib, undagi tarmoqli struktura turli signallarni va ularning bir-biri bilan aloqasini ifodalaydi, ya'ni har bir tugun (*doira*) alohida signal komponentini yoki yo'ldosh signalini ifodalaydi. Rangli bog'lanishlar esa turli signallarni qabul qilish va ishlov berishdagi murakkab algoritmik jarayonlarni aks ettiradi.

Qorong'u va yorqin rangli tugunlar kuchli va zaif signallarning farqini, shuningdek, signalning zichligi yoki aniqlik darajasini ifodalaydi. Bunday algoritmlar sun'iy yo'ldosh signallarini tahlil qilishda va ularning shovqin yoki boshqa muammolar ta'sirida to'g'ri ishlov berilishini ta'minlashda yordam beradi. Shu tarzda, bu tasvir yuqori aniqlikdagi navigatsiya tizimlaridagi signal ishlov berishning murakkab tarmoqlarini vizualizatsiya qiladi.

2-rasm. Sun'iy yo'ldosh signallarini qabul qilish va ishlov berish algoritmi

Signal qabul qilish. Sun'iy yo'ldoshli navigatsiya tizimlarining asosiy bosqichi signal qabul qilishdir. Ushbu jarayonda sun'iy yo'ldoshlar tomonidan yuborilgan radio to'lqinlari qabul qiluvchi antennalar orqali qabul qilinadi. Qabul qiluvchi uskunalar, odatda, yuqori chastotali va sifatli antennalardan iborat bo'lib, bu ularning signalni aniq va tez qabul qilishini ta'minlaydi. Signal qabul qilish jarayonida signalning kuchi va sifati muhim ahamiyatga ega. Yaxshi signal kuchi, aniqlik va ishonchlilikni oshirishda muhim rol o'ynaydi. Masalan, ko'p sonli sun'iy yo'ldoshlar bir vaqtning o'zida bitta qurilmaga signal yuborishi mumkin, bu esa qabul qiluvchi tomonidan kuchli signalni qabul qilish imkoniyatini oshiradi. Har bir qabul qiluvchi qurilma, sun'iy yo'ldoshlar bilan to'g'ridan-to'g'ri aloqada bo'lishi va zaruriy ma'lumotlarni to'plashi kerak. Ushbu jarayon, sun'iy yo'ldoshlar yordamida qulay va ishonchli joylashuv ma'lumotlarini olish imkonini beradi.

Signalni filtrlash. Qabul qilingan signal ko'pincha shovqin va boshqa noaniq signallar bilan aralashadi. Signalni filtrlash jarayoni bu shovqinlarni ajratish va asosiy signalni kuchaytirishga qaratilgan. Analog va raqamli filtrlash usullari qo'llaniladi, masalan, Butterworth yoki Chebyshev filtrlari yordamida shovqinni kamaytirish mumkin. Filtrlar signalning har bir chastota oralig'ida aniqligini oshirishda yordam beradi, bu esa shovqinli muhitda signalning sifatini yaxshilashga imkon beradi. Shuningdek, filtrlar signalning har bir qismida o'zgarishlarni kamaytirishga yordam beradi, bu esa navigatsiya tizimining aniqligini oshirishda muhimdir. Bunday filtrlash jarayoni yuqori tezlikda amalga oshiriladi, shuning uchun muhim ma'lumotlarni vaqtida olish va ulardan foydalanish imkoniyatini beradi. Filtrlar yordamida qabul qilingan signalni yanada aniq va ishonchli qilish, navigatsiya tizimining asosiy maqsadlaridan biridir[3].

Signalni modulyatsiya qilish. Signalni modulyatsiya qilish jarayoni, ma'lumotlarni uzatish jarayonida muhim rol o'ynaydi. Modulyatsiya orqali signalning ma'lumotlarni o'zgarishlari orqali ifodalash imkoniyati paydo bo'ladi. Bunday holda, PSK (*Phase Shift Keying*) yoki FSK (*Frequency Shift Keying*) kabi modulyatsiya turlari qo'llaniladi [4]. Modulyatsiya, signalni uzatish samaradorligini oshirishga va shovqinli muhitda signalni aniqlik bilan uzatishga imkon beradi. Modulyatsiya jarayonida signalning shakli va chastotasi o'zgarishi orqali ma'lumotlar uzatiladi. Bu, shuningdek, signalning ma'lumot uzatish hajmini va tezligini oshirishga yordam beradi. Modulyatsiya, shuningdek, qo'shimcha xavfsizlik va ma'lumotlarni himoya qilish imkonini beradi. Signalning modulyatsiya qilingan holatda bo'lishi, navigatsiya tizimining uzatish jarayonida shovqin va boshqa xatolarni kamaytirishga yordam beradi, bu esa aniq va ishonchli joylashuv ma'lumotlarini olish imkonini beradi.

Signalni dekodlash. Dekodlash jarayoni modulyatsiyalangan signalni asl ma'lumotlariga qaytaradi. Ushbu bosqichda signalning yuqori aniqlikda dekodlanishi maqsadida mos keluvchi dekoderlar va algoritmlar qo'llaniladi. Dekodlash jarayonida ma'lumotlarni tiklashga qaratilgan xatoliklarni bartaraf etishga yordam beradi. Olingan natijalar, navigatsiya tizimining ishonchliligini oshirishga yordam beradi. Ushbu jarayonda dasturiy ta'minotning murakkab algoritmlari, shovqinlar va noaniqliklarni hisobga olish orqali signalni yanada aniqroq va ishonchliroq dekodlash imkonini beradi. Bunday jarayon ko'p hollarda real vaqt rejimida amalga oshiriladi, bu esa navigatsiya tizimining tezkorligini oshiradi. Signalni dekodlash, navigatsiya tizimining samaradorligini oshirishda muhim ahamiyatga ega va foydalanuvchiga aniq joylashuv ma'lumotlarini taqdim etish imkoniyatini beradi.

Sinov va nazorat. Dekodlangan ma'lumotlarni sinab ko'rish jarayoni, kelib chiqishi aniq bo'lmagan signal va shovqinlardan olingan xatoliklarni aniqlashga yordam beradi. Sinov va nazorat jarayonida qabul qilingan signalni tasdiqlash va ishonchli ma'lumotlarni olish uchun statistik usullar qo'llaniladi. Bu jarayon, shuningdek, signal sifatini nazorat qilish imkonini beradi. Sinov jarayoni, signal ishlov berish tizimining samaradorligini va aniqligini baholashda muhimdir. Olingan natijalarni tahlil qilish orqali xatolar aniqlanadi va zarur bo'lgan tuzatishlar kiritiladi. Ushbu bosqichda olingan natijalar navbatdagi jarayonlarni yanada samarali amalga oshirishga imkon beradi, bu esa navigatsiya

tizimining ishonchliligini oshiradi. Shuningdek, bu jarayon olingan natijalarni baholash va foydalanish uchun zaruriy asos yaratadi.

Fazani o'lchash. Fazani aniqlash bosqichida, sun'iy yo'ldoshdan olingan ma'lumotlar asosida joylashuv koordinatalari aniqlanadi. Signalning vaqtida qabul qilinishi va qabul qiluvchi qurilmalar orasidagi masofa o'lchanadi. Olingan ma'lumotlar, GPS (*Global Positioning System*) va GNSS (*Global Navigation Satellite System*) orqali aniqlanadi [5]. Ushbu jarayonda joylashuv ma'lumotlarini olish uchun turli metodlar va algoritmlar qo'llaniladi. Fazani o'lchash jarayonida, har bir sun'iy yo'ldoshdan olingan ma'lumotlar ko'rib chiqiladi va bu ma'lumotlar asosida qabul qiluvchi qurilmalar orasidagi masofalar hisoblanadi. Bunda, bir nechta sun'iy yo'ldoshlarning signalini qabul qilish orqali aniqlikni oshirish mumkin. Ushbu jarayon, transport vositalarining joylashuvini va harakatini aniqlashda muhimdir. Fazani o'lchash, sun'iy yo'ldoshli navigatsiya tizimlarining asosiy maqsadlaridan biri bo'lib, harakatdagi ob'ektlarning joylashuvini aniq belgilash imkonini beradi.

Haqiqiy vaqt rejimida qayta ishlash. Qayta ishlash jarayoni haqiqiy vaqt rejimida o'tkaziladi. Bu jarayon, real vaqt nazoratini ta'minlaydi va qabul qilingan signal va joylashuv ma'lumotlarini tezda qayta ishlashga imkon beradi. Haqiqiy vaqt rejimida qayta ishlash, transport tizimlarining samaradorligini oshirishga yordam beradi. Olingan ma'lumotlar, navigatsiya tizimining harakatini yanada tez va samarali boshqarishga imkon beradi. Bu jarayon, shuningdek, qo'shimcha nazorat mexanizmlarini joriy qilish imkonini beradi. Haqiqiy vaqt rejimida o'tkaziladigan analizlar, navigatsiya jarayonini yaxshilashga va transport vositalarining harakatini yanada samarali boshqarishga imkon beradi. Bu jarayon, shuningdek, foydalanuvchiga aniq va tezkor ma'lumotlarni taqdim etish uchun zaruriy shart-sharoitlarni yaratadi.

Ma'lumotni tahlil qilish. Qayta ishlangan ma'lumotlar tahlil qilinadi va zarur bo'lgan ma'lumotlar ajratiladi. Ushbu bosqichda joylashuv koordinatalari, tezlik va yo'nalish kabi ma'lumotlar aniqlanadi. Tahlil jarayoni, navigatsiya tizimining samaradorligini va ishonchliligini oshirishga yordam beradi. Ma'lumotlarni tahlil qilish jarayonida statistik metodlar va algoritmlar qo'llaniladi. Bu jarayon, transport tizimlarining samaradorligini baholashda muhim ahamiyatga ega. Ma'lumotlar tahlili, harakatning tezligini va yo'nalishini aniqlashga yordam beradi, bu esa transport vositalarining harakatini yanada xavfsiz va ishonchli ravishda boshqarishga imkon beradi. Tahlil natijalari, navbatdagi bosqichlarda qabul qilinadigan qarorlarga asos bo'lib xizmat qiladi va harakat strategiyalarini ishlab chiqishda muhimdir.

Xulosa

Yuqori aniqlikdagi sun'iy yo'ldoshli navigatsiya tizimlari uchun signal ishlov berish algoritmlari, navigatsiya tizimlarining samaradorligini va aniqligini ta'minlaydi. Ushbu algoritmlarning har bir bosqichi muhim ahamiyatga ega bo'lib, birgalikda ishlash orqali yuqori aniqlikdagi joylashuv ma'lumotlarini taqdim etadi. Sun'iy yo'ldoshli navigatsiya tizimlari zamonaviy hayotda tobora muhimroq bo'lib bormoqda va ularning rivojlanishi, o'z navbatida, yangi texnologiyalar va ilg'or algoritmlarni yaratishga bo'lgan ehtiyojni yanada kuchaytirmoqda. Signal ishlov berish jarayonidagi har bir bosqichni yanada takomillashtirish, navigatsiya tizimlarining ishonchliligini oshirishga yordam beradi va turli sohalarda foydalanishni kengaytiradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Khan, M. A. "Satellite Navigation: Principles and Applications." John Wiley & Sons, 2018.
2. Cheng, Y., va Zhang, H. "High Precision GNSS Positioning Algorithms: A Review." Remote Sensing, 2020.

Jild: 04, Nashr: 11 | Nov - 2024
ISSN: 2181-2624
www.sciencebox.uz

3. Abdelkader, M., va Rouabhia, A. "Satellite Navigation Systems: Technologies and Applications." Springer, 2021.
4. Google Scholar - scholar.google.com
5. ResearchGate - www.researchgate.net

SCIENCE BOX

TA'LIM VA RIVOJLANISH TAHLILI ONLAYN ILMIY JURNALI

Jild: 04, Nashr: 11 | Nov - 2024
ISSN: 2181-2624
www.sciencebox.uz

MAKTABGACHA TA'LIM TASHKILOTLARIDA PEDAGOGLARIMIZ RIVOJLANISH MARKAZLARIDA FOYDALANISHLARI YARATILAYOTGAN SHART SHAROITLAR

Tursunova Nargiza Najmiddin qizi
Qibray tumani 2- sonli Davlat maktabgacha ta'lim tashkiloti

Annotatsiya: *Ushbu maqolada "klaster" tushunchasi ta'lim-tarbiya sohasidagi innovatsion klasterga taalluqli bo'lib, uning zaruriyati, mexanizmlari, tamoyillari va maktabgacha ta'lim muassasalarida amalga oshirish shakllarini yoritib beradi. Unda ushbu klaster yondashuvi orqali maktabgacha ta'lim muassasalaridagi rivojlanish markazlari qanday tashkil etilishi va muvofiqlashtirilishi tushuntiriladi. Bundan tashqari, maqolada innovatsion pedagogik ta'lim klasterini tushunish, baholash va natijalari muhokama qilinib, uning maktabgacha ta'lim markazlari faoliyatini faollashtirishdagi ahamiyati ta'kidlangan.*

Kalit so'zlar: *"Ilk qadam", rivojlantiruvchi markazlar, faoliyat, klaster, raqobatbardoshlik, pedagogik ta'lim innovatsion klasteri.*

KIRISH

Rivojlangan mamlakatlarda maktabgacha ta'lim muassasalarida ta'lim sifatini oshirish, maktabgacha ta'lim sohasini kadrlar bilan ta'minlash bo'yicha tizimlararo hamkorlikni yo'lga qo'yish va ijtimoiy buyurtma talablarini qondirishga bo'lgan ehtiyoj ortib bormoqda. Pedagogik ta'limga innovatsion klasterlarni keng joriy etish alohida ahamiyat kasb etmoqda. Ushbu yondashuv bolalarning har tomonlama rivojlanishi uchun hamkorlik muhitini yaratish, ularning aqliy, ma'naviy va axloqiy rivojlanishini qo'llab-quvvatlagan holda ularni shaxs sifatida shakllantirishga yordam berish zarurligini ta'kidlaydi.

O'zbekistonda maktabgacha yoshdagi bolalarda innovatsion fikrlashni rag'batlantirish, ta'lim mazmuni, usullari va vositalarini optimallashtirish bo'yicha me'yoriy-huquqiy baza yaratilmoqda. O'zbekiston Respublikasining "Maktabgacha ta'lim va ta'lim to'g'risida"gi qonunida bolalarga ta'limning muqobil shakllarini rivojlantirish uchun zamonaviy innovatsion va axborot-kommunikatsiya texnologiyalarini joriy etish, ularning har tomonlama rivojlanishini ta'minlash kabi asosiy vazifalar belgilab berilgan. Bundan tashqari, maktabgacha ta'limda pedagogik innovatsion klasterlarni qo'llash orqali bolalarni boshlang'ich ta'limga tayyorlash jarayonini takomillashtirish dolzarb ustuvor vazifalardan biri sifatida e'tirof etilgan.[1, 459- 464]

MUHOKAMA VA NATIJALAR

Prezidentimiz Shavkat Mirziyoyev tomonidan keyingi yillarda maktabgacha ta'lim tizimini rivojlantirish borasida muhim qaror va farmonlar ishlab chiqilmoqda. 2017-yil 30-sentabrdagi PF-5198-sonli "Maktabgacha ta'lim tizimini boshqarishni tubdan takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi qarori, 2019-yil 8-maydagi "Maktabgacha ta'lim tizimini rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to'g'risida"gi PQ-4312-son qarorlari shular jumlasidandir. 2019-yil 13-may va 11-iyundagi

“O‘zbekiston Respublikasining maktabgacha ta’lim tizimini 2030-yilgacha” va boshqa qarorlari bilan maktabgacha ta’lim muassasalari faoliyatini faollashtirish, tizimga ilg‘or axborot-pedagogik texnologiyalarni joriy etishga alohida e’tibor qaratilgan.

Mazkur hujjatlar innovatsiyalarni joriy etish, xorijiy tajribani o‘rganish va moslashtirish, zamonaviy ta’lim dasturlari va texnologiyalarini joriy etish orqali maktabgacha ta’lim tizimini rivojlantirish va takomillashtirishga qaratilgan. Ularda asosiy e’tibor bolalarning har tomonlama intellektual, ma’naviy-estetik va jismoniy kamolotini ta’minlash, ularning har tomonlama o‘sib-ulg‘ayishini ta’minlash, boshlang‘ich maktab ta’limiga sifatli tayyorlashga qaratilgan.[2]

Taraqqiyotning hozirgi bosqichida har tomonlama barkamol shaxsni voyaga yetkazish, ularga zamonaviy ta’lim-tarbiya berish eng muhim vazifalardandir. Bugungi kunda maktabgacha ta’lim muassasalarida ta’lim jarayonini samarali tashkil etishda turli uslub va innovatsiyalardan foydalanish ta’lim natijalariga ijobiy ta’sir ko‘rsatmoqda. Bu vazifalarni hal etishda maktabgacha ta’lim muassasalaridagi faoliyat markazlari (MTT) uchun pedagogik innovatsion klaster konsepsiyasi, uning tarixiy evolyutsiyasi, rivojlanish bosqichlarini tahlil qilish katta ahamiyatga ega.

MTTda innovatsiyalarni joriy etish oldingi usullarga nisbatan yangicha yondashuvlarni talab qiladi. Ana shunday yangiliklardan biri klaster modeli bo‘lib, hozirda ta’lim sohasida keng qo‘llaniladi. "Klaster" atamasi ingliz tilidan olingan bo'lib, "to'plam", "guruh" yoki "kontsentratsiya" degan ma'noni anglatadi. Dastlab bu atama asosan statistika va informatika fanlarida qo‘llanilgan bo‘lsa, keyinchalik iqtisod va sotsiologiyada o‘z o‘rnini topdi.

Klaster nazariyasini yaratgan Garvard biznes maktabi professori Maykl Porter klasterni raqobatbardoshlikni oshiradigan o'zaro bog'liq tarmoqlar yig'indisi sifatida belgilaydi. O‘zbekistonda G.I. Xizmat ko‘rsatgan fan arbobi Muhamedov o‘z tadqiqotida mamlakat hududlari o‘rtasidagi o‘zaro manfaatli hamkorlikning strategik va pedagogik imkoniyatlarini o‘rganib chiqdi.[3, 537-547]

Ta’lim klasteri O‘zbekiston milliy pedagogikasida innovatsion yondashuv sifatida paydo bo‘ldi. U nafaqat ta'limning turli turlarini birlashtiradi, balki ta'lim, fan va ishlab chiqarishni ham bog'laydi. Ushbu yondashuv ta'limni boshqarish, vositalar va formatlar bilan bog'liq bo'lgan sohalarni ham qamrab oladi. Klaster usulida asosiy e’tibor o‘qitish, o‘quv materiallarini yaratish, pedagoglarning ilmiy salohiyatini oshirish, ta’limda uzluksizlikni ta’minlashga qaratilgan. Bu esa ta’lim tizimi oldida turgan vazifalarning yanada kengroq uslubiy ko‘lamga ega ekanligini ko‘rsatadi.

Maktabgacha ta’lim muassasalarida tashkil etilgan rivojlanish markazlari bolalarning o‘sib-ulg‘ayishida hal qiluvchi o‘rin tutadi. Maktabgacha ta'limning asosiy maqsadi bolalarni rasmiy maktabga tayyorlashdir. Maktabgacha tarbiya muassasalarida bolalar muhim shaxsiy fazilatlarni rivojlantiradilar. Bundan tashqari, ular ijtimoiy hayotga qo'shilishga va unda o'z o'rnini topishga yordam beradigan ijtimoiy va kognitiv kompetentsiyalarni shakllantiradilar.[4, 488-494]

Oliy ta’lim muassasalarining maktabgacha ta’lim pedagogikasi yo‘nalishi bo‘yicha o‘quv dasturlariga “Markazlar faoliyati va metodikasi”, “Rivojlanish markazlarida o‘qitish” kabi fanlar kiritilgan. Bu fanlar bo‘lajak o‘qituvchilarni zamonaviy va xalqaro miqyosda raqobatbardosh innovatsion bilimlar bilan qurollantiradi, ularning kasbiy faoliyatini samarali tashkil etish imkonini beradi.

Klasterni hamkorlikka asoslangan tizim sifatida tavsiflash mumkin, ammo u oddiy tizimdan farq qiladi. Bu noyob, maxsus tizim bo'lib, unda elementlarni qo'shish uning ish faoliyatini yaxshilaydi, lekin ularni olib tashlash halokatli oqibatlarga olib kelmaydi.

Tadqiqotlar asosida klaster va tizim o'rtasidagi farqlar quyidagicha umumlashtiriladi:

Tizim elementlari muayyan vazifalarni bajaradi, lekin ahamiyati jihatidan farq qiladi, klaster elementlari esa umumiy ahamiyatga ega teng qismlardan iborat.

Jild: 04, Nashr: 11 | Nov - 2024
ISSN: 2181-2624
www.sciencebox.uz

Tizimda bitta elementning ishdan chiqishi butun tizimning noto'g'ri ishlashiga yoki to'xtab qolishiga olib kelishi mumkin, klasterda esa bitta elementning ishdan chiqishi samaradorlikni pasaytirishi mumkin, ammo qolgan elementlarning ishini to'xtatmaydi.

Tizim mexanik ulanishlar orqali tuzilishi mumkin, klaster esa ongli, tabiiy va maqsadli ulanishlarga asoslanadi.

Tizim o'z elementlarining ishlashi uchun har doim ham shaxsiy manfaat talab etmasligi mumkin, klasterda esa shaxsiy manfaatlarga ega bo'lmagan sub'ektlar ishlamaydi.

Tizim yagona maqsadga ega bo'lib, barcha elementlar ushbu maqsadga bo'ysunadi, klaster esa har bir element uchun umumiy maqsad va individual maqsadlar bilan ishlaydi, bunda ikkala turdagi maqsadlar bir xil ahamiyatga ega.

Tizim alohida qismlardan tashkil topgan butunlik bo'lsa, klaster o'zaro bog'langan, individual yaxlitliklardan tashkil topgan butunlikdir.[5, 19-20]

XULOSA

Xulosa qilib aytish mumkinki, klaster yondashuvi an’anaviy tizimdan farqli o‘laroq, yanada moslashuvchan va innovatsion bo‘lib, uni ta’lim jarayonida samarali qo‘llash uchun ayniqsa qulaydir. Bolalarni rivojlantiruvchi markazlarda faoliyat yuritish ularning maktab ta'limiga tayyorlanishida muhim ahamiyatga ega. Bu markazlar bolalarning har tomonlama yetuk, aqliy va jismoniy barkamol bo‘lib ulg‘ayishlariga katta hissa qo‘shadi, ularda milliy qadriyatlar va urf-odatlarga sodiqlikni shakllantiradi hamda ularning kasb-hunarga bo‘lgan qiziqishlarini oshiradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Aliqulova M.Sh. Shaxsga yo’naltirilgan ta’lim – bola imkoniyatlari poydevoridir. Oriental renaissance: innovate, educational, natural and social sciences 1/9 2021, 459- 464-bet.
2. G’.I.Muxamedov Pedagogik ta'lim innovatsion klasteri: ehtiyoj, zarurat, natija Xalq so’zi 15.02.2019.
3. Xodjamqulov U.N. Pedagogik ta’lim innovatsion klasteri (O’zbekiston ta’lim tizimi misolida) Academic research in educational sciences 1/4 2020 537-547-bet.
4. Botirova Sh.I. Pedagogik ta‟lim innovatsion klasterivyangi ustuvor yo’nalish sifatida Academic research in educational sciences 1/3 2020 488-494-bet.
5. U.Xodjamqulov “Pedagogik ta’lim innovatsion klasterining ilmiy-nazariy asoslari” DSc ilmiy darajasini olish uchun tayyorlangan dissertatsiya Chirchiq 2020 19-20-bet.

SCIENCE BOX

TA'LIM VA RIVOJLANISH TAHLILI ONLAYN ILMIY JURNALI

Jild: 04, Nashr: 11 | Nov - 2024
ISSN: 2181-2624
www.sciencebox.uz

OLIY TA‘LIM MUASSALARIDA “ZOOLOGIYA” FANINI O’TISHDA MEDIATEXNOLOGIYADAN FOYDALANISHNING NAZARIY-METODOLOGIK ASOSLARI

Qoyilova Mexriniso Djurayevna
Buxoro davlat pedagogika instituti,
Biologiya kafedrasi p.f.f.d(PhD), dotsenti

Kalandarova Dilnoza Samandarovna
Buxoro davlat pedagogika instituti,
Biologiya kafedrasi o'qituvchisi

Annotatsiya: *Ushbu maqolada oliy ta'lim muassasalarida “Zoologiya” fanini o‘qitishda mediatexnologiyalardan foydalanishning nazariy va metodologik asoslari tahlil qilinadi. Mediatexnologiyalar — axborotni yaratish, saqlash, uzatish va qabul qilish jarayonlarini osonlashtiradigan vositalar bo'lib, ta'lim jarayonida muhim rol o‘ynaydi. Maqola kognitiv nazariya va ijtimoiy konstruktivizm kabi nazariy asoslarni ko‘rib chiqadi hamda pedagogik dizayn, o‘quv jarayonini baholash va integratsiya kabi metodologik yondoshuvlarni taqdim etadi. Ta'limda mediatexnologiyalar masofaviy ta'lim, interaktiv o‘qitish va multimedia ta'limi kabi yo‘nalishlarda qo‘llanilishi mumkin. Mediatexnologiyalarning samarali qo‘llanishi ta'lim jarayonini yanada qiziqarli va samarali qilishga yordam beradi. Maqola kelajakdagi istiqbollarni belgilaydi va o‘qituvchilar hamda ta'lim muassasalari uchun mediatexnologiyalarni integratsiya qilishning muhimligini ta'kidlaydi.*

Kalit so'zlar: *Mediatexnologiyalar, ta'lim jarayoni, kognitiv nazariya, ijtimoiy konstruktivizm, pedagogik dizayn, o‘quv jarayonini baholash, integratsiya, masofaviy ta'lim, interaktiv o‘qitish, multimedia ta'limi, samarali qo‘llanish, innovatsion yondashuv, ta'lim samaradorligi, o‘qituvchilar uchun qo‘llanma, ta'lim muassasalari.*

Kirish

Zamonaviy ta'lim jarayonida texnologiyalarning o‘rni katta. Xususan, mediatexnologiyalar ta'limni samarali va qiziqarli qilishda muhim ahamiyatga ega. Bu maqolada oliy ta'lim muassasalarida “Zoologiya” fanini o‘qitishda mediatexnologiyalardan foydalanishning nazariy va metodologik asoslari ko‘rib chiqiladi. Mediatexnologiyalar yordamida ta'lim jarayonini yanada samarali, qiziqarli va interaktiv qilish mumkin. Ushbu maqolada mediatexnologiyalardan foydalanishning nazariy-metodologik asoslarini ko'rib chiqamiz.

➢ Mediatexnologiyalarning ta’rifi va ahamiyati

Mediatexnologiyalar - bu axborotni yaratish, saqlash, uzatish va qabul qilish jarayonlarini osonlashtiradigan vositalar majmuasi bo‘lib, ular ta'lim jarayonida quyidagi afzalliklarni taqdim etadi:

Qulaylik va Moslashuvchanlik: Mediatexnologiyalar talabalarga istalgan joydan va istalgan vaqtda

Interaktivlik: Talabalarning ta'lim jarayonida faol ishtirok etishiga yordam beradi.

Turli Formatlar: Ta'lim materiallarini matn, audio, video va interaktiv ilovalar shaklida taqdim etish imkonini beradi.

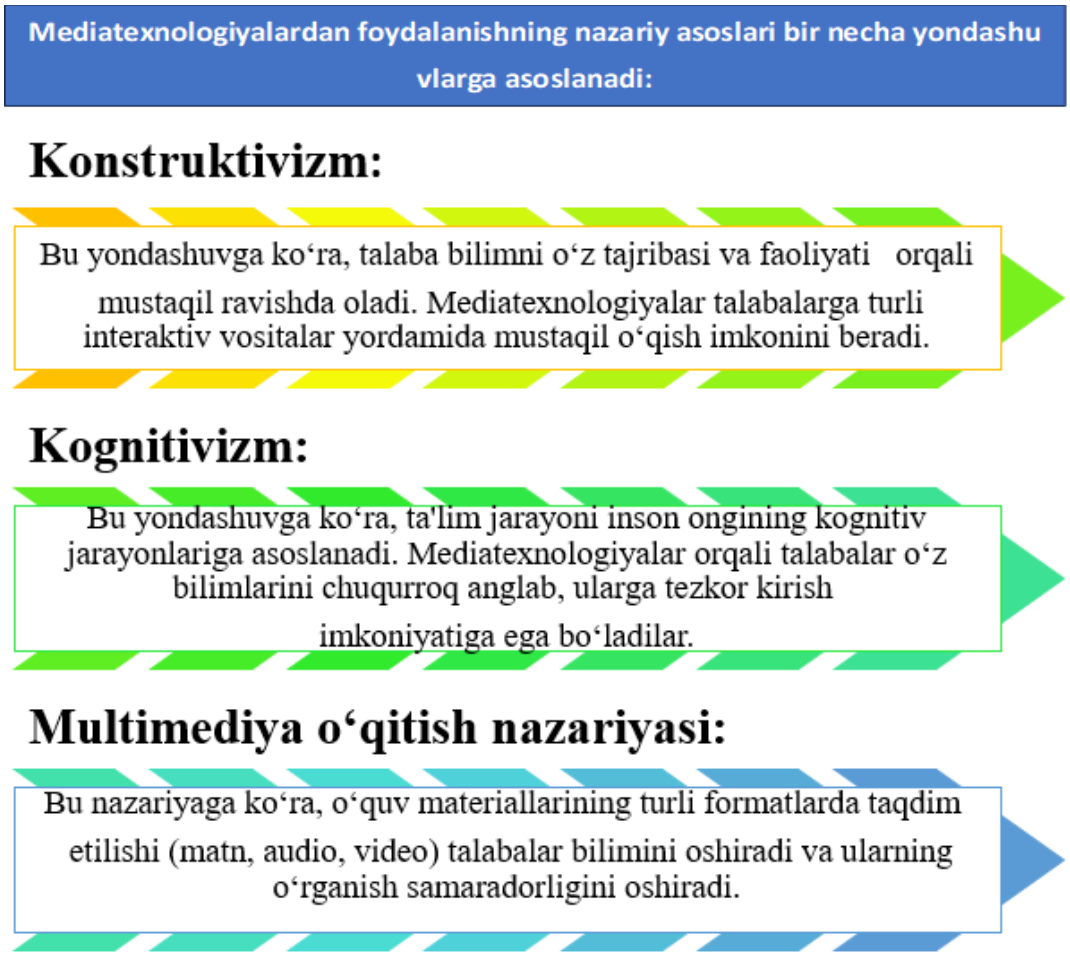
- **Metodologik Asoslar**

Mediatexnologiyalardan foydalanishda quyidagi metodologik asoslar muhim ahamiyatga ega:

- **Pedagogik dizayn:** Ta'lim jarayonini rejalashtirish, mediatexnologiyalarni qo'llash uchun zaruriy strategiyalarni ishlab chiqish.
- **O'quv jarayonini baholash:** Mediatexnologiyalar yordamida o'quvchilarning muvaffaqiyatini va ta'lim jarayonining samaradorligini baholash usullari.
- **Integratsiya:** Mediatexnologiyalarni an'anaviy pedagogik usullar bilan birlashtirish, bu bilan ta'lim jarayonining samaradorligini oshirish.
- **Mediatexnologiyalarni ta'limda foydalanish**

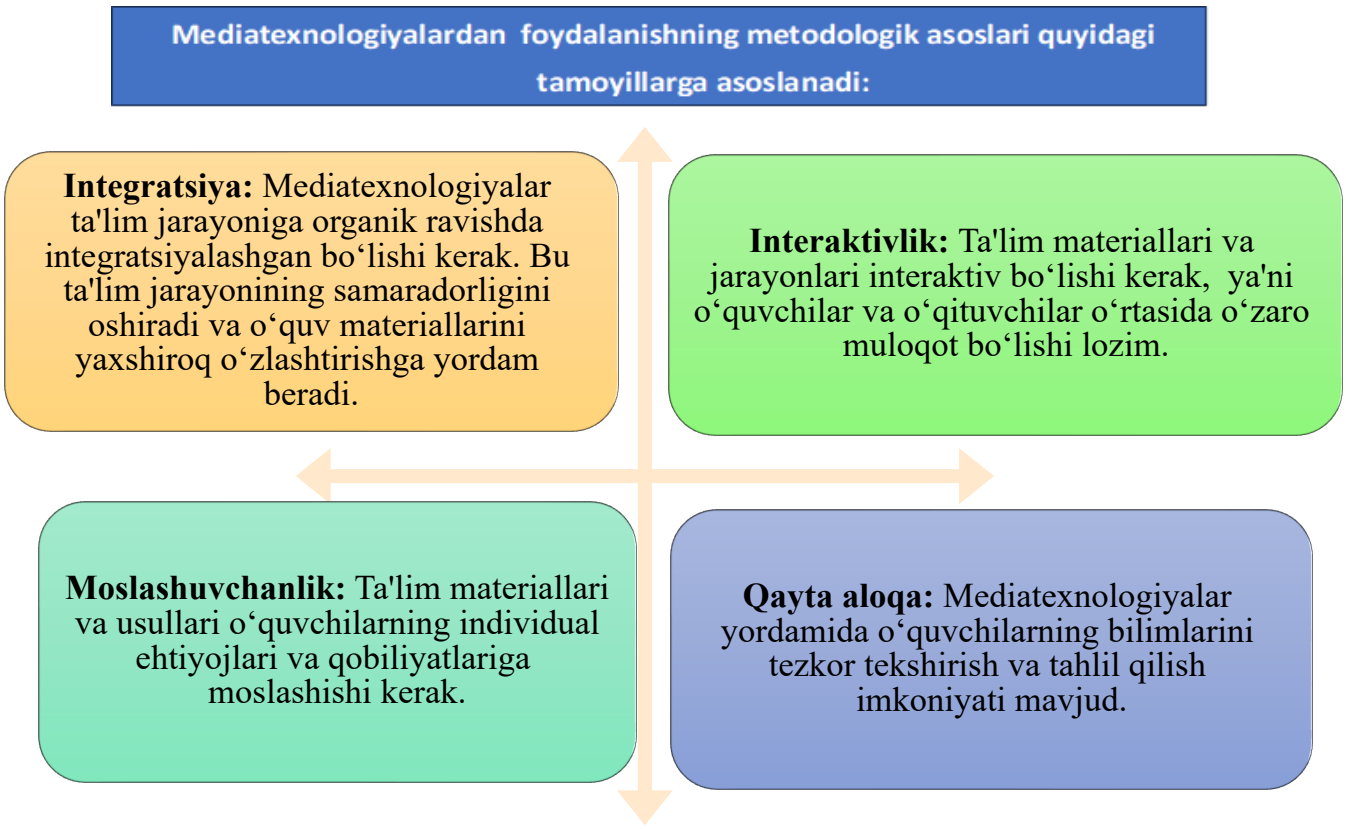
Mediatexnologiyalar ta'lim jarayonida quyidagi yo'nalishlarda qo'llanilishi mumkin:

- **Masofaviy ta'lim:** O'z-o'zini o'qitish va masofaviy kurslar orqali ta'lim berish.
- **Interaktiv o'qitish:** O'quvchilarga interaktiv materiallar va mashg'ulotlar yordamida faol ishtirok etish imkonini berish.
- **Multimedia ta'lim:** Turli xil formatdagi axborotni birlashtirish va taqdim etish orqali o'quvchilarning qiziqishini oshirish.
- **Nazariy asoslar**

Jild: 04, Nashr: 11 | Nov - 2024
ISSN: 2181-2624
www.sciencebox.uz

➢ **Metodologik asoslar**

➢ **Mediatexnologiyalarning amaliy qo‘llanilishi**

“Zoologiya” fanini o‘qitishda mediatexnologiyalardan foydalanish quyidagi yo‘llar bilan amalga oshiriladi:

Virtual Sinflar: Onlayn platformalar orqali darslarni o‘tkazish, masofaviy ta'limni ta'minlash.

Interaktiv Taqdimotlar: Vizual va interaktiv taqdimotlar yordamida zoologik bilimlarni tushuntirish.

Simulyatsiyalar va O‘yinlar: Turli simulyatsiya va ta'limiy o‘yinlar orqali talabalarning bilimini mustahkamlash.

Onlayn Testlar: Talabalar bilimini tezkor tekshirish uchun onlayn testlardan foydalanish.

➢ **Mediatexnologiyalarning nazariy asoslari quyidagi prinsiplar va konseptlarga tayanadi:**

➢ **Kognitiv nazariya:** O'quvchilarning bilimlarni qanday qabul qilishlari va qanday ishlatishlari haqida tushuncha beradi. Bu nazariya mediatexnologiyalarning o'quv jarayonidagi o'rnini tushunishga yordam beradi, chunki ular o'quvchilarni ma'lumotlarni ko'proq anglash va samarali ishlatish imkoniyatini yaratadi.

➢ **Ijtimoiy konstruktivizm:** Ta'lim jarayonida o'quvchilarning bir-biri bilan o'zaro aloqalari va tajribalaridan qanday foydalanishlari haqida fikr yuritadi. Mediatexnologiyalar ijtimoiy interaktsiyalarni kuchaytiradi va o'quvchilarning o'zaro tajriba almashishiga yordam beradi.

Kelajakdagi Istiqbollar

Kelajakda mediatexnologiyalardan foydalanishning yanada kengayishi kutilyapti. Zamonaviy texnologiyalar yordamida ta'lim jarayonini yanada qiziqarli va samarali qilish imkoniyatlari yaratilmoqda. Ta'lim muassasalari va o‘qituvchilar mediatexnologiyalarni ta'lim jarayoniga

integratsiya qilish orqali talabalarning bilimini oshirish va o‘quv jarayonini yaxshilashga hissa qo‘shishlari mumkin.

Xulosa

Mediatexnologiyalardan foydalanish ta'lim jarayonini zamonaviy, qiziqarli va samarali qiladi. Ular yordamida talabalar mustaqil ravishda bilim olish, interaktiv darslarda ishtirok etish va o‘z bilimlarini chuqurroq o‘zlashtirish imkoniyatiga ega bo‘ladilar. Mediatexnologiyalar nafaqat ta'lim sifatini oshiradi, balki o‘quvchilar va o‘qituvchilar o‘rtasidagi o‘zaro muloqotni ham yaxshilaydi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Chowdhary K.R. *Fundamentals of Artificial Intelligence.* Springer; Delhi, India: 2020. [Google Scholar]
2. Xu Y., Liu X., Cao X., Huang C., Liu E., Qian S., Liu X., Wu Y., Dong F., Qiu C.W., et al. Artificial Intelligence: A Powerful Paradigm for Scientific Research. *Innovation.* 2021;2:100179. doi: 10.1016/J.XINN.2021.100179. [PMC free article] [PubMed] [CrossRef] [Google Scholar]
3. Turing A.M.I. —Computing Machinery and Intelligence. *Mind.* 1950;59:433460.doi: 10.1093/MIND/LIX.236.433. [CrossRef] [Google Scholar]
4. Buchanan B.G. A (Very) Brief History of Artificial Intelligence. *AI Mag.* 2005;26:53. doi: 10.1609/AIMAG.V26I4.1848. [CrossRef] [Google Scholar]
5. Akman V., Blackburn P. Editorial: Alan Turing and Artificial Intelligence. *J. Logic Lang. Inf.* 2000;9:391–395. doi: 10.1023/A:1008389623883. [CrossRef] [Google Scholar]
6. Collins C., Dennehy D., Conboy K., Mikalef P. Artificial Intelligence in Information Systems Research: A Systematic Literature Review and Research Agenda. *Int. J. Inf. Manag.* 2021;60:102383. doi: 10.1016/J.IJINFOMGT.2021.102383. [CrossRef] [Google Scholar]
7. D. Kalandarova, & D. Karimov (2022). BIOLOGIYA FANINI O‘QITISHDA MULTIMEDIADAN FOYDALANISH SAMARADORLIGI. Science and innovation, 1 (B8), 2276-2279. doi:10.5281/zenodo.7445311
8. Husenov Behruz Qobil o'g'li, Ibodullayev Muzaffar Ubaydullo o'g'li, Karimov Diyorbek Toshtemir og'li, & Boqiyeva Tojibar Rustam qizi. (2022). O'ZBEKISTON RESPUBLIKASI HUDUDIDA UCHROVCHI BALIQXO'R QUSHLAR. *Ta'lim sohasidagi kashfiyotlar va gumanitar fanlar bo'yicha xalqaro konferentsiya materiallari* , *1* (2), 69–76. https://econferenceseries.com/index.php/icedh/article/view/
9. Husenov, B., Ibodullayev, M., Karimov, D., & Boqiyeva, T. (2022). O'ZBEKISTON RESPUBLIKASI HUDUDIDA UCHROVCHI BALIQXO 'R QUSHLAR. *Buxoro davlat universitetining Pedagogika instituti jurnali* , *2* (2).
10. Husenov, B., Jalilova, C., & Jamolova, N. (2022). Protoplastning kimyoviy tarkibi va fizikaviy xususiyatlari. *Buxoro davlat universitetining Pedagogika instituti jurnali*, *2*(2).
11. D. Kalandarova, & D. Karimov (2022). BIOLOGIYA FANINI O‘QITISHDA MULTIMEDIADAN FOYDALANISH SAMARADORLIGI. Science and innovation, 1 (B8), 2276-2279. doi: 10.5281/zenodo.7445311
12. Kalandarova Dilnoza Samandarovna, & Karimov Diyorbek Toshtemir o’g’li. (2024). AXBOROT TEXNOLOGIYALARINING BIOLOGIYA FANLARIGA TA’SIRI. *TECHNICAL SCIENCE*

Jild: 04, Nashr: 11 | Nov - 2024
ISSN: 2181-2624
www.sciencebox.uz

RESEARCH IN UZBEKISTAN, *2*(2), 243–249. Retrieved from https://universalpublishings.com/index.php/tsru/article/view/4565

13. Samandarovna, K. D., & Toshtemir o‘g‘li, K. D. (2024). AXBOROT TEXNOLOGIYALARINING BIOLOGIYA FANLARIGA TA'SIRI. *O'ZBEKISTONDA TEXNIKA FAN TADQIQOTLARI* , *2* (2), 243-249.
14. Каландарова Дилноза Самандаровна Преподаватель Зарипова Зайнаб Нарзулло кизи Студентка Каримов Диёрбек Тоштемир угли Студент. (2024). МЕТОДЫ ОБУЧЕНИЯ БИОЛОГИИ ИХ ОСОБЕННОСТИ И УСЛОВИЯ ПРИМЕНЕНИЯ ПРАКТИЧЕСКИЕ МЕТОДЫ ОБУЧЕНИЯ. Zenodo. https://doi.org/10.5281/zenodo.10804291

SCIENCE BOX

TA'LIM VA RIVOJLANISH TAHLILI ONLAYN ILMIY JURNALI

Jild: 04, Nashr: 11 | Nov - 2024
ISSN: 2181-2624
www.sciencebox.uz

MAKTABGACHA TA’LIM TASHKILOTI PEDAGOG HODIMLARINI RIVOJLANTIRISH MARKAZLARIDA OLIB BORILADIGAN TA’LIM TARBIYA FAOLIYATI

Sodikova Odinaxon Abdug’apporovna
Andijon davlat pedagogika instituti Maktabgacha ta’lim metodikasi kafedrasi o’qituvchisi

Annotatsiya: *Maqolada maktabgacha ta’lim tashkiloti pedagog hodimlarini rivojlantirish markazlarida olib boriladigan ta’lim tarbiya faoliyati to’g’risida ma’lumotlar keltirilgan.*

Kalit so‘zlar: *ta’lim tarbiya, pedagogic jarayon, markazlar faoliyati, kreativlik, mavzuli rejalashtirish, ijtimoiy hissiy rivojlanish, ta’limiy materiallar.*

KIRISH

Maktabgacha ta`lim tashkilotlaridagi olib borilayotgan ta’lim-tarbiya ishlarining barchasi bolalarni har tomonlama barkamol shaxs sifatida shaklantirishga yo‘naltirilgan. Maktabgacha ta’lim sohasida faoliyat olib boruvchi har bir pedagog tarbiyachi bolalarni qadr-qimmatini hurmat qilish, ularda mehnatsevarlik, vatanga muhabbat, odamlarga yaxshilik qilish va mehr-muruvvat tuyg‘usini uyg’otish vazifasini izchil olib borishlari kerak.

MUHOKAMA VA NATIJALAR

Tarbiyalanuvchilarga aqliy axloqiy ta’lim-tarbiya berishga mas’ul bo‘lgan tarbiyachilarning o‘zlari ma’naviy-axloqiy jihatdan barkamol bo‘lishlari zarur. Tarbiyachilik sharafli, lekin juda murakkab kasbdir. Shunday ekan malakali tarbiyachi bo‘lish uchun pedagogikadagi nazariy bilimlarni to’liq o’zlashtirgan bo’lishlari kerak Bolalar bilan amalga oshiriladigan barcha faoliyat turlarida ularning yosh va individual xususiyatlarini e’tiborga olish zarurdir. Maktabgacha ta’lim tashkilotidagi amalga oshiriladigan amaliy pedagogik jarayon esa juda xilma xil va murakkabdir. Maktabgacha ta’lim tashkilotlarida bolalarga ta’lim tarbiya berishda asosan beshta rivojlantiruvchi markazlar orqali olib boriladi .

“Ilk qadam ” dasturi va Ilk va maktabgacha yoshdagi bolalar rivojlanishiga qo’yiladigan davlat talablari asosida maktabgacha ta’lim tashkilotining turli yosh guruhlarida quyidagi markazlarda ta’lim tarbiya jarayoni olib boriladi:

1.Til va nutq

2.Ilm-fan va tabiat

3.Qurish-yasash, konstruksiyalash va matematika

4.San’at

5.Syujet-rolli o‘yinlar va sahnalashtirish

Jild: 04, Nashr: 11 | Nov - 2024
ISSN: 2181-2624
www.sciencebox.uz

Maktabgacha ta’lim tashkiloti har bir tarbiyachisida guruh yoshiga mos bo’lgan “Maktabgacha talim tashkilotlarida ta’lim jarayonini mavzuli rejalashtirish qo’llanmasi “ bo’lishi shart. “Maktabgacha ta’lim tashkilotlarida ta’lim jarayonini mavzuli rejalashtirish” metodik qo‘llanmalari O‘zbekiston Respublikasining ilk va maktabgacha yoshdagi bolalarning rivojlanishiga qo‘yiladigan Davlat talablari hamda “Ilk qadam” Davlat o‘quv dasturi asosida yaratilgan. “Maktabgacha ta’lim tashkilotlarida ta’lim jarayonini mavzuli rejalashtirish” metodik qo‘llanmalari Maktabgacha ta’lim vazirligi tomonidan har bir yosh guruh uchun ishlab chiqilgan va barcha maktabgacha ta’lim tashkilotlari ta’minlangan. “Maktabgacha ta’lim tashkilotlarida ta’lim jarayonini mavzuli rejalashtirish” metodik qo‘llanmasi Ilmiy metodik kengashning 2018yil 28 sentyabrida o’tkazilgan 2-yig’ilish bayonnomasi qarori bilan tasdiqlangan va nashrga tavsiya etilgan.

“Maktabgacha ta’lim tashkilotlarida ta’lim jarayonini mavzuli rejalashtirish” metodik qo‘llanmalarida bolalar bilan tashkil etiladigan rivojlanish markazlaridagi erkin faoliyat jarayonlari ishlanmalari bayon qilingan.

Maktabgacha ta’lim tashkilotlarining barcha guruhlari uchun mo‘ljallangan ta’limiy-tarbiyaviy faoliyatni mavzuli rejalashtirish tarbiyachilarga yordam sifatida ishlab chiqildi.

Barcha guruhlardagi ta’limiy-tarbiyaviy jarayon “Ilk qadam” Davlat o‘quv dasturida tavsiya etilgan mavzular asosida hududiy, milliy, madaniy xususiyatlar va bu jarayonda maktabgacha ta’lim tashkilotining imkoniyati va o‘ziga xos tomonlarini hisobga olgan holda tashkil etiladi. Bir hafta davomidagi mashg‘ulotlarda bitta mavzu o‘tiladi va o‘zlashtiriladi. Mavzu umumiy guruh va rivojlanish markazlarida olib boriladigan faoliyatlarda o‘z aksini topadi.

Ta’lim faoliyati mazmunini mavzuli rejalashtirish quyidagi ta’lim sohalarini o‘z ichiga oladi:

- jismoniy rivojlanish va sog‘lom turmush tarzining shakllanishi
- ijtimoiy-hissiy rivojlanish
- nutq, muloqot, o‘qish va yozish malakalar
- bilish jarayonining rivojlanishi
- ijodiy rivojlanish.

Ushbu ta’lim jarayonini mavzuli rejalashtirish asosi bolalar faoliyatining barcha sohalarini maktabgacha ta’lim mazmunining ichiga to‘liq kiritilishini ta’minlaydi.

Turli yosh guruhlarida o‘zaro bog‘liq o‘xshash mavzularning kiritilishi tarbiyalanuvchilarning individual imkoniyatlariga muvofiq uyg‘un rivojlanish va butun maktabgacha yoshdagi bolalarni rivojlantirishda o‘quv maqsadlari birligini va uzluksizligini ta’minlash orqali ta’limiy maqsadga erishilishiga olib keladi.

Mavzuli rejalashtirish optimal va moslashuvchan bo‘lishi lozim. Boshqacha aytganda, ob-havo o‘zgarishi va bolaning qiziquvchanligini hisobga olgan holda rejalashtirilayotgan faoliyat boshqasiga almashtirilishi yoki faollik vaqti biroz ko‘proq yoxud kamroq vaqtga mo‘ljallanishi mumkin. Masalan, agar tarbiyachi bahorgi gullagan bog‘ga borishni rejalashtirgan bo‘lsa-yu, ob-havo yomg‘irli bo‘lsa, bu tadbirni xonada o‘tkazishning imkoni bo‘lgan boshqa tadbirga almashtirish mumkin.

Maktabgacha ta’lim tashkilotlarida rivojlantiruvchi markazlar ishi davomida tarbiyachi bolar ishini kuzatadi, tavsiya etilgan ko’gazmali qurollarning bolalar uchun qanchalik qiziqarli, tushunarli va osonligi hamda xavfsizligiga e’tibor qaratadi. Agar kerak bo‘lsa, tarbiyachi ta’limiy materiallarni to‘ldiradi yoki o‘zgartiradi. Tarbiyachi markazdagi ishlarni diqqat bilan tahlil qiladi va guruhning barcha bolalari besh kun davomida har bir markazda bo‘lishini ta’minlaydi. Bundan tashqari kimga bajarish oson, kimga qiyin bo‘lganini kuzatadi. Kuzatuv natijalari asosida tarbiyachi bola va uning ota-

onalari bilan yakka tartibda ishlashni rejalashtiradi.Har hafta oxirida tarbiyachi bolalar faoliyatini tahlil qiladi, bolalar nimalarni bilib olganini, nimani bilishni hoxlashlarini o‘rganadi, xulosalaydi. Shu bilan birga materiallar qay darajada qiziqarli va savodli tayyorlanganligi, qo‘yilgan maqsadga erishildimi yoki yo‘qmi chuqur tahlil etiladi. Shundan so‘ng keyingi haftaga tayyorgalik ko‘riladi.

Shunday qilib, rivojlanish markazlarida to‘g‘ri tashkil etilgan ish har bir bolaga o‘zi yoqtirgan faoliyat bilan mashg‘ul bo‘lishga, o‘z kuchi va qobiliyatini sinab ko‘rishga, kattalar va tengdoshlari bilan birgalikda faoliyat yuritishga, ularning his-tuyg‘ulari va xatti-harakatlarini tushunish va baholashga imkon beradi, aynan shular rivojlantiruvchi ta’lim negizini tashkil etadi.

Yuqorida aytib o’tilgan pedagogik jarayonni qiziqarli, samarali, guruh yoshiga mos tashkil qilish tarbiyachi pedagoglarni kreativligiga hamda tashabuskorligiga bog’liqdir.

Pedagog shaxsiga qo’yiladigan talab – eng avvalo o’z ustida izlanishlar olib borishidir. Shunday ekan, maktabgacha ta’lim tizimida eng muhim ehtiyoj maktabgacha ta’lim tashkiloti mutaxassislarining kasbiy yetukligi bilan birga kreativ kompetentligi hamdir.

Shu o’rinda bir savol tug’iladi, hozirgi kundagi murabbiy tarbiyachi pedagogik mahoratga ega bo‘lishi uchun qanday talablarga javob berishi lozim. Tarbiyachining shaxsiy xislatlariga ularning bolalar jamoasidagi vazifalari, ularning ish faoliyatidagi fidoyiligi, bolasevarligi, bolaning istiqboliga qiziqishlari bilan aniqlanadi. Umuman olganda, maktabgacha ta’lim tashkilotlarida faoliyat yurituvchi tarbiyachi pedagoglar quyidagi psixo-fizologik xususiyatlarga ham ega bo‘lishi kerak:

➢ mustahkam sog‘liq, sog‘lom fikrlilik, jismoniy baquvvatlilik, irodalilik, chidamlilik, ishchanlik, g‘ayratlilik, bayroqdor bo‘lishga ishtiyoqlilik bo‘lishi kerak;

➢ ular konstruktiv, analitik va ijodiy fikrlashlarga ham qodir bo‘lishlari kerak;

➢ nutq madaniyati, muomala madaniyati hamda kommunikativlik.

Xullas tarbiyachi pedagoglar o’zlarining kasbiy mahoratiga qo’yilgan talablarga amal qilsa, birinchidan, bolalar bilan ishlashda ularning tarbiyasi va rivojlanishiga qayg‘uradi, hamda ularga ishonish orqali bolalarning faollik va ijodiy qirralarini namoyon qila oladi. Bunda bolalarni tushuna olish qobiliyati ularning pedagogik mahoratiga o‘ta muhim sifatli ko‘rsatkich sifatida namoyon bo‘ladi. Ikkinchidan, ular tashkilotchilik faoliyati orqali bolalarda mashg‘ulotga qiziqishni, jamoaviy ishlarni tashkil etishda bolalarga ijobiy-jamoaviy ta’sir etishni, ularda havaskorlik va tashabbuskorlik hamda javobgarlik hislarini shakllantira oladi. Bunday holatda ularning o‘zidagi bor kuchni boshqalarga o‘tkaza olishi va o‘z bilim, ko‘nikma, malakalarini to‘liq ishga solib bolalarga ta’sir o‘tkazishi o‘ta muhim sanaladi. Ularning bolalar jamoasida ishlashiga bo‘lgan moyilligi, qiziqishi, layoqati va fidoyiligi tufayligina bolalar jamoasining ma’naviy jihatdan bilimliligi ta’minlanadi, bolalardagi ijodiy faoliyat va tashabbuskorlikka ijobiy turtki bo‘ladi.Uchinchidan, tarbiyachi pedagoglarning bolalar bilan ishlashdagi kommunikativligi va bolalarga bo‘lgan samimiyligi hamda muloyimligi bolalardagi barcha bilan muloqot qila olishligini, bolalarning tezda o‘z o‘rtoqlari bilan til topisha olishligini, erkin muloqot qila olishligini, sezgirlikni, mehribonlikni, o‘zaro hamkor bo‘lishlikni va shu kabilarni shakllantirishga samarali ma’naviy asos bo‘lib xizmat qiladi.

XULOSA

Xulosa o‘rnida shuni qayd etish joizki, mamlakatimizda ta’lim tizimida amalga oshirilayotgan islohotlar bevosita barkamol avlodni har tomonlama tarbiyalab voyaga yetkazishga qaratilgan. Komil inson va yetuk malakali mutaxassis maxsus tashkil etilgan pedagogik faoliyat jarayonida shakllanar ekan, ushbu jarayonda pedagoglar dars mashg‘ulotlarini shunday tashkil etishlari kerakki, bo‘lajak

Jild: 04, Nashr: 11 | Nov - 2024
ISSN: 2181-2624
www.sciencebox.uz

kadrlar kuzatuvchanlik, ijodkorlik, ilg‘or pedagogik tajribalarni mustaqil o‘zlashtirish orqali o‘z bilimlarini yanada oshira olishlari kerak.

Adabiyotlar

1. SH.Qodirova, Maktabgacha pedagogika “darslik.
2. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining Farmoni, 28.01.2022 yildagi PF -60-son “2022 — 2026-YILLARGA MO‘LJALLANGAN YANGI O‘ZBEKISTONNING TARAQQIYOT STRATEGIYASI TO‘G‘RISIDA”
3. Turdiyev N.Sh., Asadov Y.M., Akbarova S.N., Temirov D.Sh. Umumiy o‘rta ta’lim tizimida o‘quvchilarning kompetensiyalarini shakllantirishga yo‘naltirilgan ta’lim texnologiyalari. –T., 2015. 10-17-betlar.
4. Rasulov R., Mo‘ydinov Q. Nutq madanyati va madanyati san’ati. O‘quv qo‘llanma.–T., 2010.

SCIENCE BOX

TA'LIM VA RIVOJLANISH TAHLILI ONLAYN ILMIY JURNALI

Jild: 04, Nashr: 11 | Nov - 2024
ISSN: 2181-2624
www.sciencebox.uz

SO'Z O'ZLASHUVINING MADANIY XUSUSIYATLARI

Qo'ziyev Umidjon Yandashaliyevich
Namangan davlat universiteti dotsenti, PhD

Annotatsiya: *Mazkur maqolada so'z o'zlashtirish jarayonida ehtiyoj va prestij omillarining o'rni tahlil qilinadi. So'z o'zlashtirish jarayonini harakatlantiruvchi asosiy omillar sifatida yangi tushunchalarning jamiyatga kirishi va milliy tilga singishida semantik va shakliy muqobillarning yo'qligi, asimmetriya hodisasi, taqlid va psixologik omillar hamda tarjima adabiyotlar ta'siri keltiriladi. Jumladan, til o'zlashmalarining maxsuslashtirish hamda maqomni ko'tarishga intilish jarayonida qo'llanishi, terminologiya va jargonni milliy tilga integratsiyalashgan holda izohlash borasida turli lingvistik nazariyalar o'rtasidagi bog'liqlik muhokama etiladi. Milliy mentalitetning so'z o'zlashtirish jarayoniga ta'siri va til o'zgarishlari borasida turli psixolinguistik va ijtimoiy tamoyillar asosida olib borilgan ilmiy tadqiqotlarga tayaniladi. Ushbu maqola so'z o'zlashmasining o'ziga xos jihatlarini va uning milliy tilga integratsiyalashuvdagi jarayonlarini o'rganishni maqsad etilgan.*

Kalit so'zlar: *So'z o'zlashtirish, ehtiyoj, prestij, semantik moslik, asimmetriya hodisasi, tarjima adabiyotlar, milliy mentalitet, lingvistik integratsiya, terminologiya, psixolinguistika.*

So'z o'zlashtirishda asosan ikkita omil mavjudligi aytiladi: ehtiyoj va prestij (yorqinlikka intilish). Biroq jamiyatning boshqa qoidalari ham kichikroq bo'lsa-da, sabab sifatida ishtirok etadi.

So'z o'zlashtirish va uning milliy tilga singishi quyidagi ehtiyojlar natijasida amalga oshadi:

1.Yangi tushunchaning ayni shu jamiyat bag'rida yuzaga kelmaganligi. Odatda tushuncha biror jiddiy ijtimoiy hodisa bilan birga kirib keladi. Jumladan, diniy terminologiyaga oid o'zlashmalar asosan arabcha, qisman fors-tojikcha, ilmiy-texnik terminlar asosan Yevropa tillaridan kirib kelgan. Oqim katta bo'lgani uchun muqobil topish uchun tabiiy sharoit yetishmagan. Nizomiddin Mahmudovning bu mavzudagi ko'plab maqolalari fikrimiz dalilidir.

2. Yangi so'zga tilda semantik va shaklan muqobil yo'qligi. Ko'pincha yangi tushunchani ifodalash uchun chet so'zga semantik jihatdan muvofiq so'z bo'lmasa, murakkab birliklarni qo'llashga to'g'ri keladi. Bu lingvokulturologiyada lakuna deb ham ataladi. Nutqdagi tejamkorlik tamoyili tushunchani bir so'z bilan atashni taqozo qiladi. Arab tilidan kirgan bale, fors-tojik tilidan kirgan ore so'zlari o'zbek tilidagi ha so'ziga sinonim bo'ladi, biroq ularning o'ziga xos boshqa semantik jihati mavjud. Arab tilidagi bale o'zi sinonimi na'amdan farq qiladi, ya'ni unda inkorni inkor qilib tasdiqlash funksiyasi mavjud. Masalan, O'shanda men senga eslatmaganmidim? – Bale (Eslatmagan emassan, ha, eslatgansan). Kesimi inkor shaklda bo'lgan va tasdiqni talab qiladigan ritorik so'roq gaplarga ha (o'zbek va fors-tojik tillarida), na'am (arab tilida) so'zlari bilan javob berib bo'lmaydi. Bale hamda ore so'zlari aynan shu vazifa uchun xoslangan shakllar bo'lib, o'zbek tiliga diniy matnlar orqali kirib kelgan.

3. Asimmetriya hodisasi. Sharqda mantiq fanida tazyif kategoriyasi mavjud bo'lib, unga ko'ra bir tushunchaning bo'lishi o'z-o'zidan unga bog'liq bo'lgan ikkinchi narsaning borligini bildiradi: Xoliq (yaratuvchi) – maxluq (yaratilmish), Ikki – Bir. Shu kabi turkiy tillarda shaxs jinsini bildiruvchi

alohida so‘zlarning mavjudligi (ayol, moya, bo‘rchin) boshqa tillardan jinsni bildiruvchi qo‘shimchali so‘zlarning kirishiga to‘sqinlik qila olmagan, o‘zbek tilida o‘qituvchi so‘zi semantikasida faqat «jinsi erkak» semasi uning «jinsi ayol» bo‘lgan tushunchani ifodalashiga yo‘l qo‘ymaydi. Natijada tilga muallima, murabbiya, shuningdek, muallim, murabbiy kirib keladi.

4. Taqlid, ibrat olish va boshqa psixologik omillar. Muayyan atoqli shaxsning jamoat oldidagi nutqi, albatta, uning qo‘l ostidagi xodimlar yoki suhbatdoshlarga ta’sir qiladi. L.Milroy va V.Labov fikrlariga ko‘ra, tilning barcha egalari ijtimoiy tarmoqlarga turli jihatlar bilan bog‘liq bo‘ladi, ularning ichidan ijtimoiy tarmoqda statusi baland (muxlislari ko‘p) vakillarning tilni o‘zgartirishga ta’siri kuchliroq bo‘ladi. J.Hindl esa o‘rta tabaqaga mansub, biroq jamoada ijtimoiy aloqalari ko‘p bo‘lgan ayollarning tilni o‘zgartirishda o‘rni sezilarli ekanligini yozadi .

5. Tarjima adabiyotlar. Chet tilidagi ilmiy va badiiy manbalar bilan ishlayotgan mutaxassislar nutqida chet tilidagi so‘z va terminlarni ko‘p qo‘llash holati kuzatiladi. Hozirgi kunda turk tilidan tarjima qilinayotgan badiiy adabiyotlar tillardagi yaqinlik tufayli aslida o‘zbek tilidagi lug‘aviy birlik va qoliplarni olib kirmoqda, bu ham lingvistik tadqiqotlar uchun alohida mavzu bo‘ladi.

6. Terminologiya yoki jargonning kelib chiqish manbasiga ko‘ra bir xil bo‘lishiga intilish. Chunonchi, geografiya – tabiatshunoslik. Geografik landshaft – birikmasida o‘z qatlamdagi so‘zning vazifasi torayganligi ko‘rinadi.

7.Atalayotgan narsaning maqomini ko‘tarishga intilish natijasida muayyan davrlarda chet tilidagi so‘zlarni qo‘llashga qiziqish kuchayadi : zal – xoll, namoyish – prezentatsiya, boshqaruvchi – menejer. Mustaqillikning dastlabki yillarida o‘zbek tiliga kirib kelgan biznesmen so‘zi statusni bildiruvchi so‘z sifatida faol qo‘llangan, so‘zlashuv nutqida ham qo‘llanadi, biroq vaqtlar o‘tishi bilan tabiiy jarayon sifatida unga ikkita muqobil variant taklif qilindi: bizneschi , ishbilarmon.

Qabul qilinishida alohida status sifatida qabul qilingan bo‘lsa-da, keyinchalik o‘z o‘rnini ishbilarmon so‘ziga bo‘shatib berdi. Ishbilarmon rasmiy uslubga xos termin sifatida faol qo‘llana boshladi: O‘zbekiston va Qatar Savdo-sanoat palatalari (SSP) o‘rtasida anglashuv memorandumi va o‘zbek-qatar Ishbilarmonlar kengashini tuzish bitimi imzolandi. (sputnik.uz)

Yangi ijtimoiy muhit yangi nomlar va konseptlarni talab qiladi. Ko‘pgina yangi islohotlar albatta oldingi yutuqlar ustiga quriladi, biroq bu yangi tushuncha ekanligini ko‘rsatish uchun alohida so‘zlardan foydalaniladi. Mazkur vazifa uchun odatda o‘zlashma so‘zlar saylanadi. Zamonaviy sharoitda strategiya (harakatlar strategiyasi), xarita (yo‘l xaritasi) kabilar turli birikmalar tarkibida faol qo‘llanib bormoqda.

8. Ma’noni maxsuslashtirish. Garchi o‘zbek tilida mos muqobili bo‘lsa ham, riyeltor, makler, kredit, menejer kabi so‘zlar maxsuslashtirish ehtiyoji natijasida umumqo‘llanishda ishlatilmoqda.

9. Tabudan qochish. Xalqona qarashlar bilan bog‘liq ravishda ayrim so‘zlarni aytishdan qochish ularning o‘rniga o‘zlashmalarni qo‘llashga ham sabab bo‘ladi. Bernard Komri (Bernard Comrie) Haruai qabilasida o‘tkazgan tajribada bu qabila tiliga o‘zlashgan barcha so‘zlar qo‘shni Kobon qabilasi tilidan tabu so‘zlarning o‘rnini to‘ldirish uchun qabul qilingani ma’lum bo‘ladi . Yoki ingliz tilidagi hostess (uy bekasi) so‘z koreys tilida “tungi klubda ishlovchi yengiltabiat ayol” ma’nosida ishlatiladi.

Shuningdek, tuberkulyoz kabi tibbiyotga oid terminlar tushuncha mohiyatini yumshatish uchun qo‘llanadi.

10. Olinma so‘zlarning sinxron ahamiyatga egaligi. Ularning kundalik nutqda tez-tez qo‘llanishi birdaniga uning foydalanish darajasini oshirib yuborishi mumkin. Vaholanki, vaqt o‘tishi bilan ular tilga singimasligi va foydalanishdan chiqib ketishi ham kuzatiladi.

Birgina so‘z turli tillarga o‘zlashganda semantik o‘zlashma sifatida ma’lum semanigina saqlab qoladi xolos. Shu xususiyat qabul qiluvchi til egalarining madaniy qarashlarini o‘zida aks ettiradi.

Arab tilida metaforik ko‘chish bilan computer – juda kichkina odam , o‘zbek tilida “aqlli odam”, robot – biror siyosiy partiyaning topshiriqlarini og‘ishmay bajo keltiradigan odam, o‘zbek tilida “o‘z aqli bilan ish qilmaydigan, farosati yo‘q”.

Shuningdek, rus tilidan tilimizga kirib kelgan lug‘aviy birliklarning hozirda iste’molda nisbatan kamligini quyidagicha izohlashimiz mumkin: 1.Rus tilining o‘zbek tiliga bevosita ta’siri bir asrga ham bormaydi. 2.Rus tilidan hamda bu til orqali boshqa tillardan o‘zbek tiliga o‘zlashgan aksariyat so‘zlar mustaqilligimizdan so‘ng o‘zlarining arabcha yoki fors-tojikcha muqobillari bilan o‘rin almashdi.Masalan: aslida lotincha so‘zlar hisoblangan “redaktor”, “injener”, o‘zagi rus tilidagi “gorod-shahar” so‘zidan olingan “grajdanin” kabi so‘zlar o‘rnida hozirda arab tilidan o‘zlashgan “muharrir”, “muhandis”, “fuqaro” atamalaridan foydalanmoqdamiz .

O‘zlashma so‘zlarning eng ko‘p qo‘llanayotgan o‘rinlaridan biri – media sohasidir. Jumladan, reklamaning dastlabki ko‘rinishi og‘zaki bo‘lganligi, ya’ni jar solish, chorlash, jalb qilishdan iboratligi ma’lum. Jumladan, qadimiy Sharqda, O‘rta Osiyo hududida reklama, asosan, og‘zaki ko‘rinishda, bozorlarda shakllangan. Ko‘pincha nomi olinma bo‘lgan mahsulot bozorda o‘z egasini tezroq topishi reklamada shiorlarni turli usullarda tuzish taklif qilinadi, maqsad iste’molchi ongida o‘rin egallashdir. So‘zlarning olinma ekanligi, tilda o‘rnab qolishi dargumon ekanligi ma’lum bo‘lsa-da, ayrim misollar buni rad qiladi: akfa (umuman, alyuminiy profilli derazalar uchun), tefal (umuman elektr choynaklar uchun), kamaz (yuk mashinalar uchun) singari. Xalq tilida ular keyinchalik umumiy nomga aylanib qolishi mumkin. Reklama shiorlari shu qo‘llanmalarni epifora, ellipsis, anafora, takror kabi lingvopoetik usullar, musiqa, qo‘shiq, videoklip, takror kabi nolisoniy vositalar yordamida singdirishga harakat qiladi. Aslida, bu marketing va lingvistik vositalarning aralashmasi. Birinchisi reklama shiori yaratishni boshlaydi, ikkinchisi esa lingvistik vositalar to‘plamini (fonologik, leksik, semantik, stilistik va sintaktik) taqdim etadi. Ikkalasining kombinasiyasi reklamaning ishonchliligini kuchaytirishi mumkin, bu esa reklama tilini murakkab va ko‘p qirrali qiladi.

Milliy mentalitet so‘z o‘zlashtirish, uning semantikasini anglash jarayoniga ta’sir qilmasligi mumkin. “Milliy mentalitet degan tushunchani ko‘pchilik muhim deb o‘ylaydi. Tilda o‘ta muhim rol o‘ynaydi deb taxmin qilinadi. Aslida esa tilga bog‘liq kechadigan umuminsoniy jarayonlar bilan solishtirilsa mentalitetning ta’siri o‘ta ahamiyatsiz” . Biroq keyingi yillarda ilmiy davralarda yuzaga kelib qolgan soxta etimologiyalar ham o‘z qatlamdagi so‘zlarni o‘zlashmalar qatoriga qo‘shish tendensiyasi ham mavjud: Samarqand, Buxoro, er, xotin, xoqon, Xazorasp, Axsi, sumalak, alla. Mazkur holat etimologiya, jumladan, tarixiy onomastika sohasida qat’iy etimologik tadqiqotlar olib borishni talab qiladi va milliy mentalitet ilmiy haqiqat uchun xizmat qilishi kerakligini ko‘rsatadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Hamdi, Sami Abdullah. The Impact of Ideology on Lexical Borrowing in Arabic: A Synergy of Corpus Linguistics and CDA. PhD diss. at Educational Linguistics University of New Mexico – USA: Albuquerque, New Mexico December, 2018
2. Kuziyev U.Ya. The issue of classification and description of complex structural compounds in uzbek language // International Journal of Evaluation and Research in Education (IJERE), 2023, №4. – Pp.309-314.
3. Saidova M., Qo’ziyev U. L. Uslubiy qo ‘llanma //Namangan: Kamalak. – 2017. – T. 127.
4. Маҳмудов Н. Ўзбек тилида ўзлашма сўзлар: меъёр ва миллийлик //Ўзбек тили ва адабиёти. №1, 2010

Jild: 04, Nashr: 11 | Nov - 2024
ISSN: 2181-2624
www.sciencebox.uz

5. Маҳмудов Н. Ўзбек тилининг софлигини қандай сақлаб қолиш мумкин? (+видео). Манба: https://uza.uz/posts/593833
6. Митирова Л.Н. Психолингвистический анализ неологизмов, заимствованных из английского языка: автореферат дисс. ... канд. филол. наук. – М., 2002. 64 с.
7. Свицова А.А. Лингвокультурная доминанта “дом – родина – чужбина” в русских и английских пословицах. Автореф....канд.филол.наук. – Ижевск, 2005.
8. Худойберганова Д. Лингвокультурологик терминларнинг қисқача изоҳли луғати. – Тошкент, 2015.

SCIENCE BOX

TA'LIM VA RIVOJLANISH TAHLILI ONLAYN ILMIY JURNALI

Jild: 04, Nashr: 11 | Nov - 2024
ISSN: 2181-2624
www.sciencebox.uz

ODAM SAVDOSI JINOYATINING JINOIY-HUQUQIY TAVSIFI VA O‘ZIGA XOS XUSUSIYATLARI

Subanov Olimjon Suyarkul o‘g‘li
O‘zbekiston Respublikasi Ichki ishlar vazirligi
Malaka oshirish instituti Yuridik fanlar kafedrasi
katta o‘qituvchisi

Annotatsiya: *Maqolada «Odam savdosi jinoyatining jinoiy-huquqiy tavsifi» tushunchasi va ularning mazmuni, odam savdosi jinoyatining ob’ekti, ob’ektiv tomoni, sub’ekti, sub’ektiv tomonining mohiyatini yoritish asosi ochib berilgan. Odam savdosi jinoyatining kvalifikatsiya qilish masalalari ko‘rsatib o‘tilgan.*

Kalit so‘zlar: *Odam savdosi jinoyati, «Odam savdosiga oid ishlar bo‘yicha sud amaliyoti to‘g‘risida»gi qarorida berilgan tushuntirishlar, «Nomusga tegish va jinsiy ehtiyojni g‘ayritabiiy usulda qondirishga doir ishlar bo‘yicha sud amaliyoti to‘g‘risida»gi qarorida berilgan tushuntirishlar, Odam savdosi jinoyatining jinoiy-huquqiy tavsifi.*

Bizga ma’lumki, O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasining 13-moddasida, “O‘zbekiston Respublikasida demokratiya umuminsoniy prinsiplarga asoslanadi, ularga ko‘ra inson, uning hayoti, erkinligi, sha’ni, qadr-qimmati va boshqa daxlsiz huquqlari oliy qadriyat hisoblanadi” deyilgan [1].

Jinoyat qonunchiligida odam savdosi uchun javobgarlik belgilanganligi shaxs erkinligining konstitutsiyaviy kafolatlaridan biri hisoblanadi. O‘zbekistonda odamlardan qonunga xilof tarzda foydalanishga, ularning g‘ayriqonuniy mehnat migratsiyasiga va odam savdosiga qarshi kurash yuzasidan davlatimiz tomonidan tadrijiy, aniq chora-tadbirlar amalga oshirilmoqda.

O‘zbekiston Respublikasining amaldagi Jinoyat kodeksining 135-moddasiga muvofiq, *odam savdosi deganda,* odamni olish-sotish yoxud odamni undan foydalanish maqsadida yollash, tashish, topshirish, yashirish yoki qabul qilishda ifodalangan qilmishlar tushuniladi[2].

Mazkur jinoyatning *ob’ekti* – shaxsning ozodligini ta’minlovchi ijtimoiy munosabatlar hisoblanadi. Shu bilan birga, shaxsning sha’ni va qadr-qimmati, hayoti va sog‘lig‘i ham jinoiy-huquqiy muhofaza qilinadi. *Odam savdosi jinoyatidan jabrlanuvchi* sifatida har qanday shaxs tan olinadi.

Jinoyatning *ob’ektiv tomoni* Jinoyat kodeksi 135-moddasida nazarda tutilgan quyidagi ijtimoiy xavfli qilmishlarda ifodalanadi:

- *odamni olish-sotish;*

odamni undan foydalanish maqsadida –

- *yollash,*
- *tashish,*
- *topshirish,*

- *yashirish*
- *qabul qilish.*

O‘zbekiston Respublikasi Oliy sudi Plenumining 2009 yil 24 noyabrdagi «Odam savdosiga oid ishlar bo‘yicha sud amaliyoti to‘g‘risida»gi 12-son qarorida berilgan tushuntirishlarga ko‘ra, *oldi-sotdi tariqasidagi odam savdosi* odamning bir shaxs tomonidan boshqasiga pul, boshqa moddiy qimmatliklar (mulk), mulkiy xarakterdagi xizmatlar, mulkiy yoki pul shaklidagi qarzdan voz kechish va h.k.lar sifatidagi haq evaziga berilishi to‘g‘risida yozma yoki og‘zaki bitim tuzilishini nazarda tutadi. Bunday ko‘rinishdagi odam savdosida odam qanday maqsadlarda sotib olinganligi (sotilganligi) huquqiy ahamiyat kasb etmaydi[3].

Olish-sotish tariqasidagi odam savdosidan farqli ravishda, Jinoyat kodeksining 135-moddasida nazarda tutilgan boshqa barcha hollar (yollash, tashish, topshirish, yashirish, qabul qilish)da jinoiy javobgarlik yuzaga kelishining zarur sharti odamni ekspluatatsiya qilishga qaratilgan maqsad mavjudligi hisoblanadi. «Odamni ekspluatatsiya qilish» tushunchasiga O‘zbekiston Respublikasi Oliy sudi Plenumining «Odam savdosiga oid ishlar bo‘yicha sud amaliyoti to‘g‘risida»gi qarorida *«odamni ekspluatatsiya qilish* – boshqa shaxslar fohishabozligidan foydalanish yoki boshqa ko‘rinishdagi shahvoniy ekspluatatsiyani, majburiy mehnat yoki xizmatlar, qullik yoki qullikka o‘xshash odatlar, erksizlik holati yoki odam a’zolari yoki to‘qimalari olinishini anglatadi» deya sharh berilgan.

Demak, odamni yollash, tashish, topshirish, yashirish, qabul qilishda ifodalangan qilmishlar mazkur odamni ekspluatatsiya qilish maqsadida sodir etilgan taqdirdagina Jinoyat kodeksining 135-moddasida nazarda tutilgan jinoyat uchun javobgarlik vujudga keladi.

Jinoyat kodeksi 135-moddasida nazarda tutilgan qilmishlardan biri – *yollash deganda,* ekspluatatsiya qilish maqsadida odamni biror-bir faoliyat bilan shug‘ullanishga jalb etishga qaratilgan faoliyat (ekspluatatsiya ob’ektini qidirish, to‘plash, u bilan muzokara yuritish va h.k) tushuniladi.

Tashish – shaxsni olish-sotish bitimi tuziladigan (ijro etiladigan), boshqa shaxsga topshiriladigan joyga yoki undan ekspluatatsiya maqsadida foydalaniladigan joyga yetkazib berish (transportda tashish)ni anglatadi. Bunda yetkazib beriladigan shaxs odam savdosini amalga oshirish uchun mo‘ljallanganligi tashuvchiga oldindan ma’lum bo‘lishi lozim. Tashish bitta aholi punkti doirasida ham, O‘zbekiston Respublikasidan tashqariga chiqish bilan bog‘liq tarzda ham amalga oshirilishi mumkin.

Topshirish – odamni boshqa shaxsga ekspluatatsiya qilish maqsadida jismoniy tarzda berishda ifodalanadi.

Yashirish – jabrlanuvchini hokimiyat vakillaridan, qarindoshlaridan yoki uning taqdiridan manfaatdor boshqa shaxslardan har qanday joyda xufiya saqlashda ifodalanadi.

Qabul qilish – odamni o‘z maqsadlarida ekspluatatsiya qilish uchun egalikka olish (masalan, hadya tariqasida, vaqtincha tekin foydalanish uchun yoki qarz evaziga va h.k.) ni anglatadi, odamni sotib olish hollari bundan mustasno.

Odam savdosi jinoyatida *fohishabozlikda foydalanish deganda,* odamdan uning haq evaziga nomuayyan doiradagi jinsiy sheriklar bilan shahvoniy munosabatlarga kirishishidan muttasil foydalanish tushuniladi. *Boshqa ko‘rinishdagi shahvoniy ekspluatatsiya deganda,* odamning undan pornografik tasvirlar tayyorlash, buzuq harakatlar sodir etish va h.k. maqsadlarda foydalanish uchun berilishi tushuniladi.

Majburiy mehnat – biron-bir jazoni qo‘llash bilan tahdid qilish orqali ish bajarishga majburlashni anglatadi. Harbiy yoki muqobil xizmat to‘g‘risidagi qonunlar asosida, favqulodda holat yuz bergan

sharoitlarda, sudning qonuniy kuchga kirgan hukmiga binoan, qonunda nazarda tutilgan boshqa hollarda bajarilishi lozim bo‘lgan ishlar majburiy mehnat deb hisoblanmaydi.

Qullik – o‘ziga nisbatan mulk huquqiga xos ayrim yoki barcha huquqlar amalga oshirilayotgan shaxs ahvoli yoki holatini anglatadi.

Erksizlik holati – shaxsning muayyan omillar majmui ta’siri ostida o‘z erkiga xilof ravishda har qanday ish yoki xizmatni bajarishga majbur bo‘lganligini anglatadi.

Odam savdosi jinoyatining *sub’ekti* mazkur jinoyatni sodir etgan vaqtida 16 yoshga to‘lgan, aqli raso jismoniy shaxs hisoblanadi.

Jinoyatning *sub’ektiv tomoni* aybning qasd shaklida ifodalanadi. Shu bilan birga JK 135-moddasining uchinchi qismi «b» bandi (jabrlanuvchining o‘limiga yoki boshqa og‘ir oqibatlarga sabab bo‘lsa)da nazarda tutilgan jinoiy oqibat ehtiyotsizlik oqibatida yetkazilgan bo‘lishi talab etiladi. Agar mazkur oqibat qasddan yetkazilgan taqdirda, qilmish JK 135-moddasi hamda mazkur oqibatlarni kasddan yetkazganlik uchun javobgarlikni nazarda tutuvchi moddalari (masalan, JK 97-moddasi va h.k.) bilan qo‘shimcha kvalifikatsiya qilinadi.

O‘g‘irlash deganda, odamni qonunga xilof ravishda, yashirin yoki oshkora qo‘lga kiritish va uning erkiga xilof ravishda uni olish-sotish yoki ekspluatatsiya qilish maqsadida boshqa joyga olib ketish tushunilishi lozim.

Zo‘rlik ishlatish yoki zo‘rlik ishlatish bilan qo‘rqitish deganda, bog‘lash, ozodlikdan mahrum etish, urish-do‘pposlash, ushlab turishdan boshlab, jabrlanuvchining sog‘lig‘iga yengil yoki o‘rtacha og‘ir shikast yetkazish, shuningdek, jabrlanuvchining sog‘lig‘iga ziyon yetkazmagan bo‘lsada, biroq qo‘llanilgan paytda bunday ziyon yetkazishga real imkoniyat tug‘dirgan zo‘rlikkacha bo‘lgan har qanday majburlash tushunilishi lozim.

Agar odam savdosida shaxs badaniga qasddan og‘ir shikast yetkazilgan bo‘lsa, qilmish Jinoyat kodeksining 135-moddasi ikkinchi qismining «a» bandi (zo‘rlik ishlatish yoki zo‘rlik ishlatish bilan qo‘rqitish yoxud majburlashning boshqa shakllarini qo‘llash orqali) bilan qamrab olinmaydi. Bunday hollarda aybdorning harakatlari Jinoyat kodeksining 104-moddasi tegishli qismi bilan qo‘shimcha kvalifikatsiya qilinishi lozim.

Boshqa shakldagi majburlash deganda, jabrlanuvchi yoki uning yaqin kishilarining mulkiga shikast yetkazish yoki uni nobud qilish yoxud shikast yetkazish yoki nobud qilish bilan tahdid qilish, jabrlanuvchi yoki uning yaqin kishilari obro‘sini to‘kadigan ma’lumotlarni yoki ularning huquqlari yoki qonuniy manfaatlariga jiddiy ziyon yetkazishi mumkin bo‘lgan boshqa ma’lumotlarni tarqatish yoxud jabrlanuvchini aybdorning u yoki bu ko‘rsatmalarini bajarishga majbur etadigan vaziyatni vujudga keltiradigan har qanday harakatlarni amalga oshirish tushunilishi kerak.

Ikki yoki undan ortiq shaxsga nisbatan umumiy qasd bilan sodir etilgan odam savdosi bilan bog‘liq harakatlar, bu harakatlar bir necha shaxslarga nisbatan bir vaqtning o‘zida yoki ularning har biriga nisbatan turli vaqtda sodir etilganligidan qat’i nazar Jinoyat kodeksining 135-moddasi ikkinchi qismi «b» bandi bilan kvalifikatsiya qilinadi.

Jinoyat kodeksining 135-moddasi ikkinchi qismi «v» bandi bilan ojiz ahvoldaligi aybdorga ayon bo‘lgan shaxsga nisbatan sodir etilgan odam savdosi bilan bog‘liq harakatlar kvalifikatsiya qilinadi.

Ta’kidlash joizki, mamlakatimizda amalga oshirilayotgan islohot va yangilanishlar natijasida fuqarolarimizning turmush sharoiti uzluksiz yuksalib bormoqda, ularning huquq va erkinliklari to‘la ro‘yobga chiqarilishi uchun barcha qulay imkoniyatlar yuzaga kelmoqda.

Jild: 04, Nashr: 11 | Nov - 2024
ISSN: 2181-2624
www.sciencebox.uz

Bularning barchasi shaxs erki, uning hayoti, salomatligi va shaxsiy huquqlari kafolatlarini yanada kuchaytirish, fuqarolar huquqiy muhofazasi samaradorligini oshirish, shaxs-davlat munosabatlarida shaxs manfaatlari ustuvorligi tamoyiliga og‘ishmasdan amal qilish ehtiyojini qondirishga xizmat qilmoqda.

Shaxs erki va qonuniy manfaatlarini ta’minlash ijtimoiy hayotimizning barcha sohalarida olib borilayotgan tadbirlar orqali amalga oshirib kelinmoqda.

Bugungi kunda aholi migratsiyasi, shu jumladan, mamlakat tashqarisida mehnat faoliyati bilan shug‘ullanish maqsadidagi migratsiya jahon ko‘lamidagi voqelik bo‘lib, o‘zining ko‘pgina ijobiy jihatlari bilan bir qatorda salbiy oqibatlarni ham keltirib chiqarmoqda.

Bu salbiy hodisa global jarayon sifatida bizning mamlakatimizni ham chetlab o‘tmayapti. Afsuski, ayrim fuqarolarimiz, odam savdosi orqali daromad topishga intilish, yuzaga kelgan moddiy yetishmovchilikni bartaraf etish, axloq qoidalariga zid turmush tarziga odatlanish omillari ta’sirida odam savdosi qurbonlariga aylanmoqda. Bularning barchasi davlat va jamiyat tomonidan ushbu illatga qarshi qat’iy choralar ko‘rishni, odam savdosiga jalb etilgan va undan jabr ko‘rgan hamyurtlarimizni muhofaza etishni dolzarb vazifa qilib qo‘ymoqda.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi. https://lex.uz/docs/6445145
2. O‘zbekiston Respublikasi Jinoyat kodeksi https://www.lex.uz/acts/111453
3. O‘zbekiston Respublikasi Oliy sudi Plenumining qarori, 24.11.2009 yildagi 12-son https://lex.uz/docs/1616053

SCIENCE BOX

Analytical Journal of Education and Development

Volume: 04 Issue: 11 | Dec-2024
ISSN: 2181-2624
www.sciencebox.uz

Assessment and reflection in teaching foreign language

Ruzmatova Durdona Rustamovna
English Teacher of public School N298 in Tashkent

Abstract The article emphasizes assessment and reflection how to teach for preparing "Multilevel" national exam of Uzbekistan based on CEFR (Common European Framework of Reference). Additionally to this exam, it should be given some essential differences between the national testing system of language ("Multilevel") in Uzbekistan and CEFR. For example, in "Multilevel" examination there are given just 5 levels (A1, A2, B1, B2 and C1) except C2 level which is stated in CEFR, because English is taught as a foreign language in Uzbekistan not as ESL (English as a Second Language). At the same time, listening, reading, writing and speaking skills differ not only type of tasks but also in the way of variation as computer-based or paper-based one. Moreover, they have been studying for 2 weeks to achieve C1 band score from the language proficiency exam for getting monthly 50% bonus in their salary. They are in different levels according to CEFR assessment criteria, such as, B1 and B2 levels.

Key words: CEFR, IELTS, multilevel, CLT, Bloom's taxonomy,

Introduction

Multilevel test based on CEFR and IELTS in general assesses the level of language due to cognition and this feature will be increased by speaking and listening skills mostly, as it is known as CLT. Moreover, for assessing their knowledge I exactly use these tests' criterion to gain the top level as C1 which gives a salary bonus for my learners. As it is easy to find criteria of IELTS from the Internet and it is familiar to the English teachers that they know every levels requirements at all. According to Benati (2018) "L2 learners should be exposed to learning conditions and tasks (e.g., solving tasks, dialogue making, plan making, etc.) to use the target language" (p.3).

According to the learners' needs regarding 4 skills, it will be grateful, if 4 skills and each task given in the test are studied during the course. That is why, they must be supported with several practices on all skills via advanced grammar rules as well. As Figueras (2012) noted in his article that "for the sake of certification, it was necessary to identify different levels of mastery along the learning continuum" (p.477). Studying grammar has to be changed the structure of sentence temporarily while using L2 (Benati, 2018). Since, there is diverse background knowledge with miscellaneous acquired skills. The most crucial one is reading that takes much more time to comprehend the gist or in details as skimming and scanning data. Due to Bloom's taxonomy a learner firstly can be able to understand then analyze it. Thus, they are taught as the monitor hypothesis as Krashen (1981) noted that the monitor hypothesis shows realizing and learning result of the practice and a learner focuses on form particularly with the help of grammar rules. For these reasons, it should be created reading task mostly with True/False/Not given option that is misleading majority of candidates in the real exam. Initially, learners should learn easier texts in B2 level in the first lesson, then, it will be developed as i+1 theory by Krashen to C1 texts which

are written with advanced vocabulary. Consequently, this method proves the idea that encourages a learner to boost his/her comprehension and skill to one upper stage instead of practicing a lot in the same level

Main part

As a result of the statements that are given as a language standard, the students have to do a wide range of reading tasks due to B1 level acquisition without any hesitations and mistakes. Furthermore, they will be able to write every kind of letter with giving appropriate reasons, even though it will be unfamiliar topic. And, also they will be able to write a letter by utilizing the complex sentences and cohesive devices after the course. It is obviously aligned that the first language standard as a language objective is related to the reading task, and at the same time, other 2 language standards represent writing task outcomes.

According to the tasks, there are clearly given some standards of language proficiency test as Multilevel, which is based on CEFR and besides this test there is described 3 language objectives, such as:

- B1 level – a learner is able to read and understand easily it related to common topics like work, history, etc.
- B2 level – a learner is able to produce detailed text and explain his/her thoughts with giving reasons as pros and cons.
- C1 – a learner is able to write well-structured and clear text with the help of advanced grammar such as using complex sentences, cohesive devices and connectors.

Instructional outline

Given test type of reading task below is the similar example to the Part 1 in reading section of Multilevel test which is shaped by CEFR in Uzbekistan and it is taken from Gram's book which is named "Gladiator". This kind of test usually checks not only reading comprehension but also using appropriate vocabulary in a sentence. Thus, in the 1st lesson of the course the reading task should be distributed to learners with clear instruction beforehand as they are going to read a text and they will find missing words which are come in the text in other sentences.

Reading and vocabulary

Read the text. Fill in each gap with ONE word. You must use a word from the text.

Gladiator: Farmer and Soldier

"At the height of its power, the great Roman Emperors stretched from the deserts of Africa to the borders of northern England. Over one quarter of the world's population lived and died under the rule of the Caesars. In the winter of A.D.† 180, 1._____ Marcus Aurelius's twelve-year war against the people of Germania was coming to an end. There was one last battle to win. Then there would be peace across the Roman Empire.

The man walked through the sun-warmed Spanish field, his hand touching the wheat. He 2._____ past apple trees to a farmhouse. He heard a child laughing somewhere near. A bird flew onto the branch of a tree close to him and they looked at each other. The man smiled. Suddenly, the sound of shouts and horses frightened the bird and it flew up into the air. The noise

broke through the man's daydream and he came back to the real world with a crash. He was not dressed in farmer's clothes, as he had imagined, but in the proud armor of the Roman army. The 3._____ was burnt and muddy from battle, without a green leaf on it. Beyond the tree line ahead, somewhere in the forest, the German armies were preparing to attack again. The man knew that behind him an enormous 4._____ waited.

Maximus the farmer was Maximus the Commanding General of the Army of the North for one more battle. One last 5._____, and then he could go home to Spain. He turned his horse and rode back to his men. Thirty-year-old Maximus was a great 6._____ —a man they could trust. He moved among them, checking that they were ready for battle. He looked back frequently to the line of trees. Some of his officers were warming themselves around a fire, and Maximus joined them."

Key: 1. Emperor 2. Looked 3. Field 4. Army 5. Battle 6. General

Conclusion

It is necessary here to clarify exactly that Multilevel test requires simultaneously 4 skills with the help of grammar and vocabulary. Thus, preparing for such kind of language proficiency test takes more time from a candidate, particularly, communicative skill is examined in higher rates. Because of this perspective, CLT (Communicative Language Teaching) is taken one of the most essential approaches in practicing and preparation of taking exam. By CLT approach my learners are able to get much more information from each other also, and in the future they will not face with some troubles that will be occurred within comprehension of a speech. Hence, the main key point of learning language is to understand someone's and explain own ideas undoubtedly. As I mentioned above, the course aim's is to gain C1 certificate with doing a several and efficient practices in 4 skills that are described by the rubric. In this case, it is seen that alignment of the course is designed truly as step by step they learn levels "Can do" descriptors and self-analyses. That is to say, learners "Can do" descriptions are the same with the branches of assessment. For instance, if a learner uses an appropriate vocabulary and idioms or acceptable grammar structures in his writing and speaking skill, it will be equalized as C1 level. As Hughes (2002) noted in his book that "the content specifications are similar to those for" the tests of listening, reading, speaking and writing (p.114).

When it comes fairness and equity there should be all necessary facilities for a candidate. And it is just assumed that there is a student with special needs in my group it should be created appropriate atmosphere for him/her. If there is a test taker who is visually impaired but knows braille alphabet, we have to give him a chance that writing or reading in braille keyboard or text written in this version. Yet some candidates may have "partial sight" in this situation they will be demonstrated texts and answer sheets with a large-print (Taylor & Chen, 2016, p.384). As Taylor and Chen (2016) reported about accommodation and testing scores related to students with learning and other disabilities:

> It is also important that test-score users can place confidence in the meaningfulness of scores from accommodated tests and test providers therefore need to bring forward evidence in

support of any claims they make about the usefulness of scores from their modified tests. Examination boards and testing agencies are often in direct contact with test candidates and testing centres requesting accommodated tests and may therefore be well-placed to undertake some of this much needed research, perhaps in the form of small-scale but well-designed case studies.

Furthermore, it is an area that should be improved again according to a test taker who has physical or learning challenges and hearing impairment.

References

Benati, A. (2018). Interlanguage and grammar. In J. I. Liontas (Ed.), *The TESOL encyclopedia of English language teaching*

Figueras, N. (2012). The impact of the CEFR. *ELT Journal*, 66(4).

Gram, D. (2001). Gladiator. London, Penguin Longman Publishing.

Hughes, A. (2002). Testing for language teachers. Cambridge University Press.

Krashen, S. (1981). *Second language acquisition and second language learning*. Oxford: Pergamon.

Taylor, L., & Chen, N. N. (2016). Assessing students with learning and other disabilities/special needs. In D. Tsagari & J. Banerjee (Eds.), *Handbook of second language assessment*

Weigle, S. C. (2012). Assessing writing. In C. Coombe, P. Davidson, B. O'Sullivan, & S. Stoynoff (Eds.), The Cambridge guide to second language assessment (pp. 218–224). Cambridge University Press.

SCIENCE BOX

TA'LIM VA RIVOJLANISH TAHLILI ONLAYN ILMIY JURNALI

Jild: 04, Nashr: 11 | Nov - 2024
ISSN: 2181-2624
www.sciencebox.uz

O‘QITISHNING FAOL VA INTERFAOL METODLARI YORDAMIDA AMALIY MASHG‘ULOTLARNI O‘QITISHDA INNOVATSION YONDASHUVLAR

Sattarov Karim Karshiyevich,
Tuxtamishova Gulnoza Karshiboyevna,
Ashurmatova Zamira Abduvali qizi
Guliston davlat universiteti

Annotatsiya: *Ushbu maqolada Texnika yo’nalishi ta’lim muassasalarida o‘qitilayotgan fanlarning mazmunini modernizatsiyalash va ta’lim-tarbiya samaradorligini yangi sifat bosqichiga ko‘tarish masalalari o‘z aksini topgan. Unda ushbu tizimda o‘qitilayotgan amaliy mashg‘ulotlar darslari Bo‘yicha ishlab chiqilgan texnologiyalar to‘g‘risida fikrlar bayon etilgan.*

Kalit so‘zlar: *ta‘lim, erkin fikirlovchi, Innovatsiya, psixologik-pedagogik, trening, savol, aqliy xujm, interfaol metod.*

Kirish: Bugungi kunda ta’lim sohasida pedagogik texnologiyalar, faol va interfaol o‘qitish metodlari kabi tushunchalardan keng foydalaniladi.Ko‘p pedagoglar ushbu tushunchalarning mazmun-mohiyatini to‘liq anglamaydilar va pedagogik texnologiya deganda faqat interfaol metodlarni qo‘llashni tushunadilar.

Ushbu masalaga oydinlik kiritish maqsadida pedagogik texnologiya va interfaol o‘qitish jarayonining mazmun-mohiyatini ochib berish maqsadga muvofiqdir.

Texnologiya so‘zi pedagogikaga ishlab chiqarish sohasidan kirib kelgan. Bizga ma’lumki, har qanday texnologiya yakuniy natijaga qaratilgan bo‘lib, bu natijani oldindan rejalashtiradi va bosqichma-bosqich amalga oshiradi. Eng muhimi shundaki, har qanday texnologiyada yakuniy natija kafolatlanadi.[2]

Yoshlarni zamonaviy bilim va tajribalar, milliy va umumbashariy qadriyatlar asosida mustaqil va mantiqiy fikrlaydigan, ezgu fazilatlar egasi bo‘lgan insonlar etib voyaga yetkazamiz.

Tadqiqot metodologiyasi: Texnika yo‘nalishda o‘qitiladigan talabalar o‘rtasida biz tomondan olib borilgan kuzatishlarda shu narsa ma’lum bo‘ldiki, talabalarni Internet yordamida fanlarni o‘zlashtirish jarayonida: bir toifa talabalar fanni to‘laroq, chuqurroq o‘zlashtirishsa,ikkinchi toifa talabalar aksi, talab darajada o‘rganolmayotgani ma’lum bo‘ldi.Chunki, fanga doir maqbul variantdagi internet ma’lumotini tanlab olish uchun ko‘plab vaqt mobaynida adabiyotlarni ko‘rish, o‘rganish zarur bo‘ladi.

Yuzaga kelgan holat darsdan keyin talaba va o‘qituvchini hamkorlikda induvidual ko‘proq ishlashini talab etmoqda.

Keltirilgan ko‘rsatmalar asosida informasion axborot texnologiyasiga oid fanlar bo‘yicha yo‘nalishda biz tomondan quyidagi tadqiqot ishlari amalga oshirildi:

- Texnika yo‘nalishi fanlariga kompyuter texnologiyasini qo‘llashga doir ilmiy izlanishlar;
- Texnika va ishlab chiqarish sohaga axborot texnologiyasini qo‘llash yo‘nalishidagi ilmiy izlanishlar.
- Texnika sohasida kompyuter texnologiyasini qo‘llash yo‘nalishida olib borilgan ilmiy izlanishlardan iborat.

Bu tadqiqot ishlarimizni asosiy maqsadi: talabalarni kun sayin oshib borayotgan axborot-ta’lim muhiti sharoitida mustaqil ravishda faoliyat ko‘rsata olishga, sohalarda zamonaviy axborot texnologiyalarini samarali qo‘llash va axborot oqimidan oqilona foydalanishga o‘rgatishdan iborat edi.

Zamonaviy ta’lim sharoitida oliy o‘quv yurtlari talabalarining mustaqil ishlash va o‘rganish faoliyatini oshirish, ularning ijodiy qobiliyatlarini rivojlantirish ilg‘or innovatsion pedagogik texnologiyalardan hamda yangi avlod elektron video o‘quv adabiyotlaridan foydalanishni talab etadi. Shu bilan birga bugungi kunda axborot va kommunikasiya texnologiyalarining kirib kelishi bilim uzatilishining yangi shakllari va vositalarini ishlab chiqishni taqozo etadi. Bunday shakllardan biri fanlarni elektron ta’lim zahiralari vositasida o‘qitishdir.

Elektron ta’lim zahiralari vositasida ta’lim berish pedagogik adabiyotlarda kompyuterli o‘qitish texnologiyasi deb yuritiladi.

Mamlakatimizda texnika yo‘nalishi ta’limini modernizatsiya qilish, ushbu sohaga xalqaro ta’lim standartlarini joriy etish, yil bo‘yi sifatli mahsulotlari bilan ta’minlash kabi dolzarb muammolari bo‘yicha kompleks ilmiy tadqiqotlar olib borish, shuningdek, ta’lim olayotgan yohlarga ma’naviy-axloqiy tarbiya berishning samarali tizimini yaratish bo‘yicha izchil chora-tadbirlar amalga oshirilmoqda.

Hurmatli yurtboshimiz Shavkat Mirziyoyev belgilangan vazifalarni bajarish uchun intellektual rivojlangan, keng mushohada qiluvchi, yangilik yaratishga intiluvchan shaxsni tarbiyalash uchun oliy ta’limning o‘zi yangiliklarga boy bo‘lishi, uning mazmunida ijodkorlik ruhi va motivlari hukm surishi lozim. Bunda innovatsion faoliyat subyektining talablarini qondirishdan innovatsion faoliyat subyekti ehtiyojining majmuaviyligini anglash va shakllantirishgacha bo‘lgan amaliy faoliyati jarayonida yuzaga keluvchi subyektning yangilikni yaratish va o‘zlashtirishga bo‘lgan ehtiyoj va qiziqishlarini o‘zida ifoda etuvchi, undovchi kuch bo‘lmog‘i lozim. Bugungi kunda mamlakatni oziq-ovqat tizimini mazmunan modernizatsiyalash va ta’lim-tarbiya samaradorligini yangi sifat bosqichiga ko‘tarishdan asosiy maqsad talabalarimizning zamonaviy bilim va kasbga ega bo‘lishi o‘ta murakkab va tahlikali zamonda mavjud bo‘lgan har qanday xatar, zararli ta’sir va oqimlarga nisbatan ogoh, sezgir va hushyor bo‘lib yashashini va jamiyatimiz hayotida munosib o‘rin egallashini ta’minlashdan iborat hisoblanadi.[3]

Bugungi kunda texnika yo‘nalishida ta’lim olayotgan talabalar uchun amaliy mashg‘ulotni quyidagi bosqichlarda o‘tkazish maqsadga muvofiq:

Amaliy mashg‘ulot keng ma’noda seminar (uning barcha turlari), mashq, laboratoriya ishini umumiy xolda ifodalanishidir. Ma’lumki, savollarsiz dars o‘tib bo‘lmaydi. Savollar asosida dars o‘tish bu eng ko‘hna va shu bilan birga hech qachon eskirmaydigan metoddir. Ta’lim jarayonini qanday metodlar asosida tashkil qilishimizdan qat’iy nazar, albatta savollardan foydalanamiz.

Aniq yo‘naltirilgan savollar asosidagi suhbat o‘qituvchining ko‘rsatmalari bo‘yicha olib boriladi. Suhbatning muvaffaqiyati ko‘p jihatdan savollarni to‘g‘ri qo‘yishga bog‘liq Ilgarigi mavzuda ko‘rib o‘tilgan savollar alohida yoki tizim shaklida qo‘yilishi mumkin. Savollar oddiy yoki murakkab bo‘lishi mumkin.

Jild: 04, Nashr: 11 | Nov - 2024
ISSN: 2181-2624
www.sciencebox.uz

Savollar qo‘yilishi tarzi, mazmuni, maqsadi va boshqa jihatlari bilan farqlanadi. Ularni shartli ravishda quyidagicha tavsiflash mumkin.

1. Axborot xarakteridagi savollar. Qo‘yilgan muammo bo‘yicha dalillarni, sanalarni aniqlashga qaratiladi. Bu guruhga kiradigan savollar ikki xil bo‘ladi: ular ochiq va yopiq savollardir.

Ochiq savollar - turli so‘roq g‘oyalar orqali ifodalanib, turli-tuman javob berilishi ko‘zda tutiladi. Masalan; Siz daromadlarga belgilangan professiv soliq stavkalariga qanday qaraysiz?

Yopiq savollar bu savollarga javob “xa”, “yo‘q” “ehtimol to‘g‘ri” tarzida olinishi mumkin bo‘lgam savollar bo‘lib, odatda ular fe’lga “mi” qo‘shimchasi qo‘shilib hosil qiladi Masalan; egri chizig‘ini siljishiga moddaning o‘zgarishi ta’sir qiladimi? Yoki yalpi ichki maxsulot hisoblaganda transfer to‘lovlarini qo‘shamizmi?

2. Muqobil savollar ikki variantda bo‘lib, ulardan nisbatan ishonchlirog‘i tanlanishi kerak. Berilgan savolni tushunish qiyin bo‘lsa, uni boshqacha tushunarliroq variantda beriladi.
3. Tasdiqlovchi yoki mustahkamlovchi savollar vaziyatni aniqlash maqsadida beriladi. Masalan: a) talaba bildirilgan fikrlarni tushundimi, yoki tushunarli bayon qilindimi? Aytilgan fikrlarga hamma tushundimi? Yoki men aytganlarim tushunarlimi? - tarzida qo‘yilishi mumkin.

Faraz, taxlil qilshga, undashga qaratilgan savollar ikkilanishni bartaraf qilishga yordam beradi. Odatda bu savollar, “aytaylik”, “faraz qilaylik”, “ko‘z o‘ngimizga keltiraylik” degan so‘zlar bilan boshlanadi.

4. Muloqot o‘rnatish uchun qo‘yiladigan savollar auditoriya bilan muloqot o‘rnatishga, keskin vaziyatlarni yumshatishga xizmat qiladi.
5. Yo‘llovchi, esga soluvchi yordamchi savollarning mazmuni voqea, xodisaning bajarilishi, ro‘y berishi, ehtimoli yuqori darajadaligini ta’kidlaydi. Savol ohangi bilan to‘g‘ri javob berishga undaydigan savollar bo‘lib, talabaga to‘g‘ri javob berishga yordamlashadi.
6. So‘zsiz savollar o‘qituvchining qarashi, mimikasi, imo-ishorasi bilan beriladi. U auditoriyada talabalar o‘rtasida diqqat e’tibor, jiddiylik tug‘diradi. Bu holda o‘qituvchining yuzida, imo-ishorasida xayrixohlik ifodasi bo‘lmasa, talaba noto‘g‘ri javob berdimmi degan xayolga esankirab, sarosimaga tushib qolishi mumkin.

Savollarni tuzishda va uni talabalarga berishdan qo‘yilgan maqsadga ko‘ra taxmin, sintez qilingan savollar, sharhlashga doir, qo‘llashga doir savollar bo‘lishi mumkin.

Savollar bilan bir qatorda hoxish, istak tug‘diruvchi so‘zlardan xam foydalanish mumkin. Bunday so‘zlar talabalarning bildirayotgan fikriga, gapirishiga turtki beruvchi yoki qisqa muloxaza, maslahat tarzidagi masalan, “xa”, “davom eting”, “to‘g‘ri”, “shunday qilib”, “to‘g‘rirog‘i”, “aniqrog‘i” kabilardir. Ko‘pincha bunday ta’kidlar keng fikrlash imkonini berib, nisbatan yaxshi natijalarga erishishga olib keladi. Bunday savol esa, fikr doirasini anchagina cheklaydi va qisqa mulohaza, do‘stona ohangda yoki iltimos shaklida ifodalanadi. Ular ko‘rsatma tariqasida “asoslab bering”, “xulosa chiqaring”, “yakun yasang”, “xarakterlang” va xokazo tarzida ifodalanadi. O‘qituvchi doimo o‘z oldiga qanday savol berish kerak yoki qanday qilib to‘g‘ri savol bersam bo‘ladi, degan masalani qo‘yadi. Masalani quyidagicha hal qilish mumkin:

Savolni barcha talabalarga berish, butun auditoriya oldiga qo‘yish kerak. Hamma talabalar o‘ylab ko‘rsin. Ma’lum pauzadan so‘ng aniq bir talaba javob berishga chiqishi mumkin.

Auditoriyaga xos savollar talabalarning bilim darajasi, darsga tayyorgarligi kabilarni hisobga olgan holda berilishi kerak. Bunda guruhdagi talabalarning individual xususiyatlarini ham hisobga olish kerak. Nisbatan bo‘sh talabalarga uncha murakkab bo‘lmagan savollar berish, so‘ngra bilimi kuchli talabalarga murakkab savollar berib borish kerak. Natijada oddiydan murakkab tomon borilaveradi.

Jild: 04, Nashr: 11 | Nov - 2024
ISSN: 2181-2624
www.sciencebox.uz

Dastlab, ixtiyoriy javob bermoqchi bo‘lganlarga diqqat qaratish kerak, so‘ngra bosiq, o‘z ishtiyoqi bilan javob bermaydigan talabalarni javob berishga jalb qilish, xaddan tashqari faol talabalarni birmuncha tiyib turish kerak. Darrov javob berishlariga urinmaslik, balki bir necha javob berishni xoxlovchilarni aniqlab, bir necha talaba javob berishi mumkinligini xis qilgach so‘ray boshlash lozim. Muhim va murakkab savollar tashlanganda ko‘proq pauza saqlab, talabalarni tayyorgarlik darajasini ko‘zdan kechirish zarur.

Aniq, maqsadga qaratilgan savol berish kerak. Ma’lum narsalar haqida savol berish zerikarlidir. Talabalar fikr yuritishini zarur yo‘nalishga solib, unchalik kerak bo‘lmagan masalalarga etibor berish, atrofda aylanish, chetga chiqishdan qochish kerak. Xaddan tashqari uzun savollar darsni maqsadidan chetga chiqib ketishga olib kelsa, haddan tashqari qisqa savol esa, ”fikr yuritish” uchun kam “joy” qoldiradi. Tushundingizmi, degan savol ko‘pincha javobsiz qoladi. Shuning uchun yaxshisi aniq nazorat shaklida savol bergan maqul. Bitta so‘roq gapdagi bir necha savollar talabalarni chalkashtiradi. Shuning uchun savolni oddiy, tushunarli qilib tuzish kerak.

Savollarni xotirjam tarzda berish kerak. Chunki bunday savol tushunishni osonlashtiradi. Savoldan keyin fikr yuritish, javobni shakllantirish uchun ma’lum muddat qoldirish kerak. Xar doim savol bilan javob berish o‘rtasidagi muddat savol beruvchiga ham, javob beruvchiga xam nisbatan uzoq davom etganga o‘xshab ko‘rinadi. Shuning uchun shoshilmaslik kerak. Auditoriyadagi samimiy muhit unga talabalarni darsga faol qatnashishlariga yordam beradi va darsni muvaffaqqiyali o‘tishini ta’minlaydi. Vaqti-vaqti bilan o‘qituvchi o‘zining savol qo‘yish texnikasi, mazmunini tekshirib turishi kerak.

Guruhni juftlik yoki kichik guruhlarga bo‘lib dars o‘tganda avval savolga javob o‘ylanishi va muhokama qilinishi kerak. So‘ngra auditoriyada muhokama qilish boshlanadi. O‘qituvchi bildirilgan fikrni asoslash yoki mustahkamlash uchun qo‘shimcha savollar beradi: «Nima sababdan?», «Siz shu fikrga qo‘shilasizmi?», «Misol keltiringchi?», «O‘rtog‘ingiz bildirgan fikr to‘g‘rimi?», «O‘zingizning xulosangizni aytingchi?» tarzda savollar bilan kichik guruhlarni bir birlariga murojaat qilishga yo‘naltiriladi.[8]

O‘z fikrini bayon qilayotgan talabaga: «aytingchi, siz yoki guruhingiz bermagan savolga ana shunday javob berishiga nima sababdan qaror qildingiz?»- deb murojaat qilib, javobni eshitgach, auditoriyaga «boshqalar ham shu fikrdami, uni noto‘g‘ri deb hisoblovchilar, marhamat o‘z fikringizni bildiring” deb talabalar fikrini aniqlash mumkin.[7]

Agar to‘g‘ri javob yagona bo‘lmasa, o‘qituvchi «qani, o‘ylab ko‘ringlarchi, yana qanday muqobil javoblar bo‘lishi mumkin?» degan savolni tashlashi mumkin.

Xulosa: Xuddi shunday ta’lim tizimini isloh qilish va takomillashtirish, tarbiyaning ta’sirchan mexanizmlarini izlab topish, o‘qitish jarayoniga innovatsion texnologiyalarni tatbiq qilish, shu va shunga o‘xshash barcha savollarga javob topish uchun o‘qituvchi doimo izlanishda va kreativ fikr yuritishi talab etiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar.

1. Mirziyoyev Sh.M. «Oliy Majlisga Murojaatnomasi hamda O‘zbekiston yoshlari forumida so‘zlagan nutqidan iqtiboslar» Toshkent: «Тасвир», 2021. - 52 bet.
2. Mirziyoyev Sh.M. «Birashgan Millatlar Tashkiloti Bosh Assambleyasi 75-sessiyasida so‘zlagannutqini o‘rganish bo‘yicha» o‘quv qo‘llanma Toshkent: «Ma’naviyat», 2021. - 280 bet.
3. O’zbekiston Respublikasi Prezidentining “2022-2026-yillarga mo‘ljallangan Yangi O‘zbekistonning taraqqiyot strategiyasi to‘g‘risida”gi farmoni 2022-yil 28-yanvar, PF-60-son.

4. “O’zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyevning Oliy Majlisga Murojaatnomasi. 21.12.2022-yil.
5. Usmonov B.Sh., Xabibullayev R.A. Oliy o`quv yurtlarida o`uv jarayonlarini kredit-modul tizimida tashkil qilish. O`quv qo`llanma. T.: “Tafakkur” nashryoti, 2020 y. 120 bet.
6. Alimdjanova D.I., Aliev I.T. Kimyo va oziq- ovqat texnologiyasiga oid fanlarni o’qitishda innovatsion pedagogik texnologiyalar.Toshkent: “Iqtisod-moliya”. 2015. 278 bet.
7. Саттаров, К. К., Тухтамишева, Г. К., & Нуриддинов, Б. Р. (2021). Совершенствование технологии получения муки из зерна пшеницы. Образование и право, (7), 236-241.
8. Тухтамишева, Г. Қ., & Саттаров, К. К. (2021). МАХАЛИЙ БУҒДОЙ ДОНИДАН ЮҚОРИ СИФАТЛИ УНЛАРНИ ОЛИШ ТЕХНОЛОГИЯСИ. Scientific progress, 2(4), 1003-1101.
9. Suvanova F., Qobilova N., Tuxtamishova G. IMPROVEMENT OF SOLVENT RECOVERY TECHNOLOGY IN OIL EXTRACTION PRODUCTION //Science and innovation. – 2023. – T. 2. – №. A1. – C. 209-212.
10. Tukhtamishev, S., R. Xudayberdiyev, and G. Tukhtamishova. "MECHANIZED APPARATUS FOR CUTTING MELON FRUIT INTO ANNULAR SLICES." Science and innovation 2.A1 (2023): 252-255.

SCIENCE BOX

TA'LIM VA RIVOJLANISH TAHLILI ONLAYN ILMIY JURNALI

Jild: 04, Nashr: 11 | Nov - 2024
ISSN: 2181-2624
www.sciencebox.uz

SUV TANQISLIGI SHAROITIDA OQJO'XORI YETISHTIRISHNING BIOEKOLOGIK XUSUSIYATLARI

Ne'matova Gulafruz Nasrulloyevna
Teacher of the "General Sciences" department of the Asian International University Osiyo Xalqaro Universiteti

Annotatsiya: *Oq jo'xori eng muhim don ekinlaridan hisoblanib, oziq-ovqat, yem-xashak texnik va agrotexnik ahamiyatga ega. Uning doni uy parrandalari va hayvonlar uchun to'yimli ozuqa hisoblanadi. Undan xashak va donining sut-mum pishish davrida o'rilganda sifatli silos tayyorlanadi. Oq jo'xorining texnik ahamiyati shundan iboratki, uning donidan spirt va kraxmal olinadi. Jo'xori agrotexnik ahamiyatga ham ega, u qurg'oqchilikka, tuproq sho'riga chidamli o'simlik hisoblanadi.*

Asosiy tushunchalar: *oqjo'xori, qo'qonjo'xori, silos, ko'k massa, protein, lizin, spirt va maltoza ishlab chiqarish sanoatlari, qurg'oqchil, o'rtapishar navlar, vegetatsiya navlar.*

Kirish. Oqjo'xori xilma-xil maqsadlarda foydalaniladigan ekinlar qatoriga kiradi. Uning doni chorva mollari uchun to'yimli oziq va omuxta yem, kraxmal-potoka va spirt ishlab chiqarish sanoatlari uchun qimmatli xomashyo hisoblanadi. Undan krupa ham olinadi. Afrika, Hindiston va Sharqiy Osiyo mamlakatlaridagi ko'p hududlarda oqjo'xori asosiy g'alla ekini sifatida ekiladi. O'rta Osiyo respublikalarida ham oqjo'xori yuqorida aytilgan maqsadlarda ishlatiladi. Oqjo'xori oziq-ovqat ekini sifatida dunyo bo'yicha bug'doy va sholidan keyingi o'rinda turadi.

Oqjo'xorining ko'k massasi mollarga beriladi yoki silos bostiriladi. Uning silosi sifat jihatidan makkajo'xori silosiga yaqin turadi. Oqjo'xori poyasi dag'allashguncha o'rilsa, yaxshi pichan bo'ladi. Keyin u yana qayta ko'karadi, undan ko'kat oziq sifatida va mollarni o'tlatishda yaylov o'ti sifatida foydalaniladi.

Oqjo'xorining 100 kg doni 119, ko'k massasi 23,5, silosi 22,0 va pichani 49,2 oziq birligiga teng. Doni tarkibida 15% protein bo'lib, lizinga boy. Shirin jo'xori navlari poyasida 10-15% shakar bo'lib, ular sirop tayyorlash uchun ishlatiladi. Oqjo'xorini qor to'suvchi hamda garmseldan himoyalovchi ixota ekini sifatida ekish mumkin.

Oqjo'xori urug'chiligida asosiy vazifalardan biri yuqori sifatli navdor urug'larni ko'paytirish bilan birga ularning hosildorlik sifatini saqlab qolishdan iboratdir. Ma'lumotlarga ko'ra, oqjo'xorining don hosili gektariga 25-50 s, siloslanadigan ko'k massa hosili 200 dan 300 s gacha bo'lishi mumkin. Sug'oriladigan yerlarda gektaridan 800-1000 s gacha ko'k massa hosili olish mumkin.

Respublikamizda jo'xori avlodining 4 ta madaniy turi: yem-xashak, texnikaviy va oziq-ovqat maqsadida ekiladigan jo'xorilar - qo'qonjo'xori, sudano't keng tarqalgan. Ildiz sistemasi popuk ildiz bo'lib, tuproqqa qariyb 2 m chuqur kirib va atrofga 60-90 sm gacha taralib o'sadi. Poyasining bo'yi 2-2,5 m, tropik mamlakatlarda 6-7 m gacha yetadi. Ichi yumshoq parenxima bilan to'lgan, ko'pincha sershox bo'ladi. Barglari enli, tuksimon g'ubor bilan qoplangan, har tup o'simlikda 10-25 ta va undan

Jild: 04, Nashr: 11 | Nov - 2024
ISSN: 2181-2624
www.sciencebox.uz

ko'p bo'ladi. To'pguli ro'vak, ro'vagi har qaysi shoxchasining uchida ikkitadan boshoqcha joylashgan. Ularning biri 2 jinsli, ikkinchisi erkak boshoqcha bo'lib, gullagandan keyin to'kilib ketadi. Jo'xori asosan (70%) chetdan changlanadi. Doni po‘stli va po'stsiz yumaloq, tuxumsimon, oq, jigarrang, sariq, qo'ng'ir tusda bo'ladi. 1000 donining vazni 25-45 gr keladi. Har qaysi ro’vagida 1600 dan 3500 tagacha don bo'ladi. Endospermi qo'ng'ir yoki qizg'ish bo'lgan doni tarkibida tanin guruhiga kiradigan oshlovchi moddalar bor. Bu moddalarning bo'lishi uning oziqlik jihatidan kamchiligi bo'lsa, lekin spirt va maltoza ishlab chiqarish sanoatlari uchun muhim rol o'ynaydi, chunki ular chirish jarayonlarining oldini oladi. Oqjo'xori ro'vagining shakliga ko'ra 3 ta turga bo'linadi osilib o'suvchi ro'vagi uzun shoxli, siyrak bo'ladi; tig'iz, ro'vagi tig'iz, qisqa poyasining uchi tik o'sadigan yoki egilgan bo'ladi; g'uj, asosan g'uj ro'vakli jo'xori ko'p ekiladi.

Jo'xori eng qurg'oqchil o'simlik hisoblanadi. Uning transpiratsiya koeffitsienti 200 ga teng. U jazirama issiqqa, tuproq va havoning-quruq bo'lishiga yaxshi chidaydi. Issiq vaqtda uning barglarida assimilyasiya jarayoni davom etadi, makkajo'xori barglari esa turgor holatini yo'qotadi va buralib qoladi. Oqjo'xori chala dashtdagi eng uzoq hududlarda sug'orilmay yetishtirilganda ham yaxshi hosil beradi. Oqjo'xori yozning ikkinchi yarmida va kuzda yog'adigan yomg'ir suvlaridan ham foydalanadi. Umuman olganda, issiqsevar o'simlik, urug'i 10-12 gradus haroratda unib chiqadi. Maysalari qisqa muddatli sovuqda nobud bo'ladi. Gullashi uchun maksimal harorat 14-15, yetilishi uchun 10-12 gradus bo'lib, vegetatsiya davridagi foydalı haroratlar yig'indisi 2250-2500 ga teng.

Tuproqqa unchalik talabchan emas, shunga ko'ra sho'r yerlarda ham o'sadi. Lekin, qizigan, yumshoq, suv va havoni yaxshi o'tkazadigan tuproqlar uning uchun juda mos keladi. Hamma tariqsimon o'simliklar singari oqjo'xori ham dastlabki paytda sekin o'sadi va dalani o't bosishiga chidamsiz bo'ladi.

O'rtapishar navlar ekilgandan 10-15 kundan keyin maysalaydi, 25-30 kundan keyin tuplanish bosqichiga kiradi. Maysalagandan 40-45 kundan keyin nay o'raydi, 55-65 kundan keyin ro'vak chiqaradi. Ro'vak chiqargandan 5-6 kundan keyin gullaydi. Navlarining tezpisharligiga qarab vegetatsiya davri 90-145 kun davom etadi.

Xulosa: Yuqoridagilardan ko’rinib turganidek, hozirgi kunda aholi orasida suvga bo’lgan talablarning oshishi, aholi va o’simliklarga suv yetkazib berish, aholini oziq-ovqat, chorvachilik sohasini esa, yem-xashak bilan ta’minlash muammolari sababli oq jo’xori iste’moliga bo’lgan talab kundan kunga ortib bormoqda. Oqjo'xori ekishda tuproqning 3-5 sm li yuza qatlami 12-15 haroratgacha qiziganda qator oralarni 60-70 sm dan va qatordagi uyalar orasini 15-20 sm dan qilib punktirlab ekiladi. Shuningdek, 65x65, 70x70 sm va 90x90 sm sxemada kvadrat-uyalab ekilsa ham bo'ladi. Bunda har qaysi uyaga 4-6 tadan urug' tashlanadi va har gektar maydonga 60-80 ming tup ko'chat bo'lishi ta'minlanadi. Oqjo'xori ko'kati va pichan qilish uchun ekiladigan bo'lsa, qatorlab va 45x15 sm sxemda qo'sh qatorlab ekish ma'qul.

Adabiyotlar ro’yxati:

1. Oripov R.O, N.X.Xalilov. O’simlikshunoslik. Toshkent 2007. B. 166.
2. Fayzimurodov J., Xalilov N., Normurodov D. Oqjo‘xori navlarining o‘sishi, rivojlanishi, hosildorligiga tup qalinligi va ekish muddatlarining ta’siri // Agro ilm – O’zbekiston qishloq va suv xo’jaligi. 2020. -№1. –B. 25.
3. Fayzimurodov J.B, Xalilov N, Sanaqullv A.L. Jo‘xori ayrim navlarining biometrik va mahsuldorlik ko‘rsatkichlari // Toshkent davlat agrar universiteti tashkil etilganligining 90 yilligiga” bag‘ishlangan xalqaro konferensiyaning Materiallar to‘plami 2020 yil 14-15 dekabr, -B. 741-743.

4. Fayzimurodov J.B, Xalilov N, Sanaqullv A.L. Oq jo‘xori yetishtirish nav, ekish muddati va meyori // “DEVELOPMENT ISSUES OF INNOVATIVE ECONOMY IN THE AGRICULTURAL SECTOR” International scientific-practical conference on March 25-26, 2021, -B. 772-776.
5. Shorin P.M., Zangieva F.T., Ikoeva V.A. Produktivnost sorgo v zavisimosti ot srokov seva i udobreniy v predgoryax RSO-Alaniya // Izvestiya Gorskogo gosudarstvennogo agrarnogo universiteta. – Vladikavkaz, 2010. -№2. Tom 47. –S. 22-25
6. O‘zbekiston Respublikasi prezidenti huzuridagi statistika agentligi, Davlat statistika qo‘mitasi Qoraqalpog‘iston Respublikasi va viloyatlar boshqarmasi ma’lumotlari. https://stat.uz/uz.
7. Tuyg’unovna, S. S. (2024). CULTIVATION OF MEDICINAL PLANTS AND FORMS OF PREPARATION. EUROPEAN JOURNAL OF MODERN MEDICINE AND PRACTICE, 4(5), 71-75.
8. Tuyg’unovna, S. S. (2024). SYSTEMATIC ANALYSIS OF MEDICINAL PLANTS. Лучшие интеллектуальные исследования, 19(5), 159-164.
9. Tuyg’unovna, S. S. (2024). MEDICINAL PLANTS THAT ARE WIDELY USED IN NATURE, RICH IN VITAMINS. ОБРАЗОВАНИЕ НАУКА И ИННОВАЦИОННЫЕ ИДЕИ В МИРЕ, 39(3), 242-247.

SCIENCE BOX

TA'LIM VA RIVOJLANISH TAHLILI ONLAYN ILMIY JURNALI

Jild: 04, Nashr: 11 | Nov - 2024
ISSN: 2181-2624
www.sciencebox.uz

СОВРЕМЕННЫЙ ПОДХОД НА ОСНОВЕ ИННОВАЦИОННОГО ОПЫТА В СИСТЕМЕ ВЫСШЕГО ОБРАЗОВАНИЯ: ПРОБЛЕМЫ И РЕШЕНИЯ

Маджидов Абдинаби Аманавич
Преподаватель Азиатского международного университета, доктор философии (PhD) технических наук

Абстрактный: *Статья основана на инновационном опыте в системе высшего образования.Проанализирована литература по подходам. На основе исследований и анализа литературы раскрыто содержание современных подходов. Также уделяется внимание существующим проблемам в преподавании точных и естественных наук. Даны предложения по решению проблем и повышению качества образования.*

Ключевые слова: *Инновации, современный подход, междисциплинарная интеграция, цифровые образовательные технологии, образовательные модели, качественное образование.*

Большое значение сегодня имеет анализ литературы о современных подходах, основанных на инновационном опыте в системе высшего образования. Потому что глобальная экономика, цифровые технологии и постпандемические изменения в образовательном процессе требуют новых подходов и методов. Современные подходы, сформированные на основе инновационного опыта, играют важную роль в повышении качества образования, развитии практических навыков студентов и адаптации их к рынку труда.

Исследования и анализ литературы об инновационном опыте и современных подходах в системе высшего образования включают следующие основные направления:

1. Цифровые образовательные технологии и онлайн-образование

В последние годы технологии цифрового обучения и модели онлайн-обучения значительно возросли. В условиях пандемии высшие учебные заведения были вынуждены перейти на дистанционное обучение, и этот процесс потребовал использования современных онлайн-платформ. Например, образовательные платформы, такие как Moodle, Blackboard и Google Classroom, создают прекрасную возможность укрепить взаимодействие между учениками и преподавателями и эффективно обмениваться информацией [1]. Важность цифровых технологий в образовании и их эффективность широко освещены в анализе литературы.

2. Образовательные подходы STEM и STEAM

Образовательные подходы STEM (Science, Technology, Engineering, Mathematics) и STEAM (Science, Technology, Engineering, Arts, Mathematics) рассматриваются как один из основных элементов инновационного обучения. Эти подходы предоставляют студентам возможности для интегрированного обучения, создания науки, технологий, инженерии и математики [2-3]. В последние годы в высших учебных заведениях стал широко использоваться такой подход,

Jild: 04, Nashr: 11 | Nov - 2024
ISSN: 2181-2624
www.sciencebox.uz

который учит студентов аналитически мыслить, решать задачи, проявлять творческий подход. Литература по этой теме подтверждает, что она эффективна для улучшения творческих способностей учащихся и навыков критического мышления.

3. Проблемное обучение (Problem-Based Learning, PBL)

Проблемное обучение (ПОБ- **PBL**) – это современный подход, направленный на развитие практических навыков учащихся. Эта образовательная модель знакомит студентов с реальными проблемами и побуждает их самостоятельно находить решения. Студенты, обучающиеся на основе модели PBL, совершенствуют свои навыки исследования, анализа и решения проблем [4-5]. При анализе литературы было отмечено, что модель PBL важна для улучшения взаимодействия преподавателей и студентов и повышения эффективности практического обучения.

4. Gamifikatsiya (Gamification)

Геймификация, то есть добавление в процесс обучения элементов игры, является одним из инновационных образовательных подходов. Благодаря этому методу студенты активно участвуют в процессе обучения, развивают свои навыки посредством конкуренции, вознаграждения и мотивации [6-7]. В современной литературе широко обсуждается роль и эффективность геймификации в образовании. В частности, подчеркивается важность такого подхода в повышении интереса у студентов и повышении эффективности обучения.

5. Совместное обучение (Collaborative Learning)

Кооперативное обучение – один из самых популярных методов среди современных подходов. С помощью этого метода студенты работают в небольших группах и делятся своими знаниями для достижения общей цели. Модель кооперативного обучения эффективна для укрепления социальных связей между обучающимися и формирования навыков командной работы. Значимость кооперативного образования как инновационного образовательного подхода показана в анализе литературы [8-10].

6. Окончательный анализ

Современные подходы, основанные на инновационном опыте в системе высшего образования, гарантируют, что студенты будут более активны и самостоятельны в процессе обучения. Современные образовательные методы и подходы служат повышению международной конкурентоспособности высших учебных заведений, развитию способности студентов творчески мыслить, адаптации их к рынку труда в будущем.

Следует отметить, что проблемы и их решения в преподавании конкретных и естественных наук являются одними из актуальных вопросов системы образования. Потому что эти науки играют ключевую роль в формировании научных подходов, технологического развития и инноваций в обществе. Тем не менее, в преподавании точных и естественных наук возникает ряд проблем, эффективное решение которых важно для повышения интереса к этим предметам и ориентации учащихся на достижение высоких результатов.

Проблемы.

а) Отсутствие интереса

Точные и естественные науки требуют от учащихся развития сложных, логических и математически обоснованных навыков. Многие студенты ощущают отсутствие интереса к этим предметам, поскольку зачастую они преподаются на основе сухой теории и недостаточно

Jild: 04, Nashr: 11 | Nov - 2024
ISSN: 2181-2624
www.sciencebox.uz

внимания уделяется их применению в повседневной жизни. Студенты могут потерять интерес к этим предметам, поскольку не видят их практического значения.

b) Отсутствие образовательных инструментов

В Узбекистане и во многих других странах ощущается нехватка современных лабораторий, научно-экспериментального оборудования и технологических ресурсов, необходимых для преподавания точных и естественных наук. Это ограничивает способность студентов углубленно изучать естественные науки. Отсутствие опыта и практической подготовки привлекает студентов к образовательному процессу, основанному только на теоретических знаниях.

c) Недостаточная квалификация и инновации учителей.

Развитие в области точных и естественных наук меняется очень быстро. Но большая часть учителей не знакома с новыми технологиями, научными достижениями и инновациями в образовательном процессе или испытывает трудности с их правильным применением. Это создает необходимость повышения квалификации учителей и ознакомления их с современными методами обучения.

d) Отсутствие междисциплинарной интеграции

Точные и естественные науки связаны друг с другом, но эта связь зачастую не полностью интегрирована в систему образования. Преподавание этих предметов учащимся отдельно ограничивает их возможности развивать логическое мышление и решать реальные жизненные задачи.

e) Авторство и качество распространяемых материалов

Качество учебников и учебных материалов является серьезной проблемой для учителей и учащихся. Многие учебники могут быть устаревшими, устаревшими или наполнены неверной информацией.

В качестве решений допустимо указать следующее:

a) Соединение науки с жизнью для повышения интереса

Интерес можно повысить, предоставив учащимся больше информации о практическом применении точных и естественных наук в повседневной жизни. Например, демонстрация того, как концепции математики или физики применимы к достижениям в области технологий, инженерии или естественных наук, может привлечь студентов к этим дисциплинам. Для этого необходимо уделять больше внимания практическим лабораторным занятиям, экспериментам и научным проектам.

b) Внедрение современных технологий и лабораторий

Необходимо организовать современные лаборатории и привлечь технологические средства для эффективного преподавания точных и естественных наук. А в условиях дистанционного образования можно создавать виртуальные лаборатории и площадки экспериментов. Это дает учащимся возможность самим экспериментировать и анализировать результаты.

c) Подготовка учителей

Постоянное профессиональное развитие преподавателей расширяет возможности использования достижений современных точных и естественных наук. Проведение регулярных семинаров и тренингов по инновациям, технологиям и междисциплинарным подходам в сфере образования будет эффективным в повышении квалификации учителей. Повышение знаний об

инструментах онлайн-обучения и использовании цифровых технологий сегодня особенно актуально.

d) Развитие междисциплинарного подхода

Необходимо усилить междисциплинарную интеграцию в преподавании физических и естественных наук. Например, демонстрируя связи между математикой и физикой или химией и биологией, можно развивать у учащихся логическое мышление и междисциплинарные навыки решения проблем. Благодаря этому учащиеся сравнивают один предмет с другим и получают более глубокие знания, связанные друг с другом.

e) Разработка качественных учебных материалов

Для повышения качества учебников и учебных материалов необходимо обогащать их современными научными достижениями и инновациями. Кроме того, авторы и издатели должны стараться предоставлять интересные и практические знания, соответствующие возрасту и способностям учащихся. Использование новых технологий, анимации, видеоуроков и интерактивных элементов эффективно при создании учебных материалов.

Краткое содержание

Повысить качество образования можно за счет решения существующих проблем в преподавании физических и естественных наук. Преодолев такие проблемы, как отсутствие интереса, отсутствие технологических инструментов или квалификации учителей, можно улучшить отношение учащихся к этим предметам и повысить их способность применять свои знания на практике. В то же время есть возможность внести большие изменения в образовательный процесс за счет развития современных подходов и междисциплинарной интеграции.

Ссылки:

1. Андерсон, Т. (2016). Теория и практика онлайн-обучения. Издательство Университета Атабаски.
2. Бауд Д. и Фелетти Г. (2013). Проблема проблемного обучения. Рутледж.
3. Гаррисон, доктор медицинских наук, и Воган, Северная Дакота (2008). Смешанное обучение в высшем образовании. Джосси-Басс.
4. Ну и дела, JP (2007). Чему видеоигры могут научить нас в области обучения и грамотности. Пэлгрейв Макмиллан.
5. Джонсон, Д.В., Джонсон, РТ, и Смит, К.А. (2014). Совместное обучение: улучшение университетского обучения путем практической реализации проверенной теории. Журнал «Отличное преподавание в колледже».
6. Рейгелут, КМ, и Битти, БиДжей (2017). Теории и модели учебного дизайна: личностно-ориентированная парадигма образования. Рутледж.
7. Савери, младший (2006). Обзор проблемного обучения: определения и различия. Междисциплинарный журнал проблемного обучения.
8. Сименс, Г. (2005). Коннективизм: теория обучения в эпоху цифровых технологий. Международный журнал педагогических технологий и дистанционного обучения.
9. Смит, Б.Л., и МакГрегор, Дж.Т. (2014). Что такое совместное обучение? Национальный центр преподавания, обучения и оценки послесреднего образования.
10. Тарп Р.Г. и Галлимор Р. (1988). Пробуждение разума к жизни: преподавание, обучение и обучение в социальном контексте. Издательство Кембриджского университета.4o

SCIENCE BOX

TA'LIM VA RIVOJLANISH TAHLILI ONLAYN ILMIY JURNALI

Jild: 04, Nashr: 11 | Nov - 2024
ISSN: 2181-2624
www.sciencebox.uz

O‘QUVCHILARDA QADRIYATLI MUNOSABAT TAJRIBASINI SHAKLLANTIRISHNING PEDAGOGIK -PSIXOLOGIK XUSUSIYATLARI

SH. Z. Taylanova
Prof.

Hasanova Chexroz Ulug’bekovna
O’zbekiston Finlandiya pedagogika instituti
Ta’lim tarbiya nazariyasi va metodikasi
(maktabgacha ta’lim) 1 bosqich magistranti

Annotatsiya: *Mazkur maqola o‘quvchilarda qadriyatli munosabat tajribasini shakllantirishning pedagogik va psixologik xususiyatlarini o‘rganishga bag‘ishlangan. Qadriyatli munosabat o‘quvchilarni jamiyatga moslashishga, ijtimoiy munosabatlarni shakllantirishga va ma’naviy-axloqiy qadriyatlarni anglashga yordam beradi. Tadqiqot davomida o‘quvchilarda qadriyatli munosabatning shakllanishi o‘qituvchilarning pedagogik yondashuvlari va jamiyatning ijtimoiy talablari asosida amalga oshishi kerakligi ta’kidlanadi. Shaxsning qadriyatli munosabati uning hissiy, kognitiv va xulq-atvorga asoslangan munosabatlaridan kelib chiqadi. Maqolada qadriyatli munosabatni shakllantirishda o‘qituvchining asosiy vazifasi va ta’lim jarayonida foydalaniladigan samarali usullar tahlil qilingan.*

Kalit so‘zlar: *qadriyatli munosabat, ma'naviy rivojlanish, o‘qituvchi va o‘quvchi munosabati, ijtimoiy moslashuv, psixologik yondashuv, ma'naviy-axloqiy rivojlanish, kognitiv munosabat, xulq-atvor, pedagogik jarayon.*

Kirish

Jamiyat rivoji, qadriyatlar va g‘oyaviy yuksalishning shakllanishi insonni oliy qadriyat sifatida e'zozlash zarurligini ta'kidlaydi. Maktabgacha yoshdan boshlab o‘quvchilarda qadriyatli munosabatni shakllantirish jarayoni ularni jamiyatga uyg‘unlashtirishga va hamkorlik qilish ko‘nikmalarini rivojlantirishga yordam beradi. Inson qadriyatlari orqali jamiyat a'zolari tomonidan ma'qullangan xulq-atvor me’yorlarini o‘zlashtiradi va bu orqali hayotiy faoliyatga kirishadi. Shunday qilib, ijobiy nuqtai nazar va qadriyatlar yosh avlodda hayotiy ko‘nikmalarni shakllantirishda muhim o‘rin tutadi. O‘quvchilarda qadriyatli munosabat tajribasini shakllantirish o‘qituvchilarning asosiy vazifalaridan biri hisoblanadi, chunki bu jarayon yoshlarda ma'naviy rivojlanishni qo‘llab-quvvatlaydi. Pedagogik-psixologik tadqiqotlar qadriyatli munosabatlar jamiyat talablariga, xalqning turmush tarzi va o‘qituvchilarning yondashuvlariga bog‘liq holda shakllanishini ko‘rsatadi. Bu tajriba avval oila va maktab muhitida, so‘ng jamiyatda mustahkamlanadi.

Mazkur jamiyatdagi rivojlanish g‘oyaviy yuksalish va qadriyatlarning namoyon bo‘lishiga keng yo‘l ochmoqda. Shu tariqa, insoniylik sifatlarining namoyon bo‘lishi jamiyatda insonning oliy qadriyat sifatida e`zozlanishiga imkoniyat yaratmoqda.

Bizning jamiyatimizda ijtimoiy rivojlanish taraqqiyotning negizini belgilaydi. Bugungi kunga kelib, jamiyatning taraqqiyotida insonning o‘rni va ahamiyati, uning oliy qadriyat ekanligini anglash ehtiyoji kuchaydi. Chunki, “Inson – ijtimoiy mehnat asosida shakllangan tafakkur va nutqqa ega bo‘lgan, mehnat qurollari yasash va atrof-muhitga faol ta`sir ko‘rsata oladigan oliy darajadagi tirik mavjudot” hisoblanadi. Shuning uchun ham u oliy qadriyat darajasiga ko‘tarilgan.

Demak, bugungi kunda jamiyatdagi eng qimmatli, qadrlanadigan fenomen inson va uning bunyodkorlikka asoslangan faoliyatidir. O‘quvchilarda maktabdayoq insonga oliy qadriyat sifatida yondashish ko‘nikmasini shakllantirish jamiyat hayotini ma`naviy jihatdan boyitishda alohida ahamiyatga ega. Chunki qadriyatlar jamiyatda kishilarni o‘zaro hamkorlik qilishga undaydi. Uning yordamida shaxs jamiyat hayotiga uyg‘unlashadi. Inson qadriyatlar yordamida jamiyat a`zolari tomonidan ma`qullangan xulq-atvor me`yorlarini o‘ziga singdiradi hamda hayotiy faoliyatga kirishadi. O‘sib kelayotgan yosh avlodda ijobiy nuqtai nazarlar, hayotiy ko‘nikmalar qadriyatlarga yo‘naltirilgan taqdirdagina vujudga keladi. Hozirgi mavjud vaziyatda o‘quvchi-yoshlar sarosimaga tushmasligi, ularda xudbinlik kayfiyatining kuchaymasligi uchun ham, shaxslararo qadriyatli muloqot ko‘nikmalarini egallashlari muhim.

O‘qituvchining asosiy vazifalaridan biri o‘quvchilarda qadriyatli munosabat tajribasini shakllantirishdan iboratdir. Chunki o‘qituvchi pedagogik faoliyatining asosini yosh avlod ma`naviyatini shakllantirish tashkil etadi. Q.Yo‘ldoshev[80], S.Nishonova[108], O.Musurmonova[103], P.Ya.Gal`perin[66], V.A.Petrovskiy[115] kabi olimlarning ta`kidlashlaricha, tarbiyaning usullari, nuqtai nazarlar nafaqat jamiyat hayotining o‘ziga xos talablari bilan bog‘liq holda tarkib topadi, balki xalqning an`analari, davlatning siyosiy qurilishi, o‘qituvchining o‘ziga xos xarakteri, nuqtai nazarlari va xalqning turmush tarzi bilan ham bevosita bog‘liqdir. Jumladan, ta`lim jarayoni sub`ektlarining oilaviy hayoti, atrof-muhit va jamiyat a`zolariga bo‘lgan munosabati hamda ular o‘zlashtirgan qadriyatlar bunga misol bo‘la oladi. Shuning uchun ham jamiyat a`zolari orasida qadriyatlarga nisbatan xaqqoniy munosabatni shakllantirish tobora dolzarblashmoqda. Chunonchi, ustoz-shogird munosabatlari, ota-onaga hurmat, 28 do‘stlikni qadrlash, Vatanni sevish, oilani muqaddas deb bilish, ajdodlarimizga nisbatan hurmat va e`tibor shular jumlasidan. Buning uchun o‘qituvchi muayyan nuqtai nazarlarning yaxlitligiga erishishi, o‘quvchilarda shakllantiriladigan qadriyatli munosabatlarning o‘ziga xos jihatlarini yaxshi bilishi lozim. Qadriyatli munosabatlar dastlab ota-onalar bilan farzandlar, o‘qituvchi va o‘quvchilar orasida vujudga keladi. O‘quvchilarda qadriyatli munosabatlarni shakllantirishga yo‘naltirilgan pedagogik jarayonda o‘qituvchilar shaxslararo munosabatlarga asoslanishlari lozim. O‘qituvchi o‘quvchilarning shaxs sifatida o‘ziga xosliklarini namoyon qilishiga ko‘maklashishi, o‘z hayotiy nuqtai nazarlariga ega bo‘lishlarini qo‘llab quvvatlashi nihoyatda zarur hisoblanadi.

Pedagogika qadriyatni inson tomonidan qabul qilingan ideal, uning uchun muhim hodisa, tushuncha, munosabat sifatida tushunish keng tarqalgan.Shaxsning qadriyatli munosabati muammosi fanlararo muammodir. Falsafada “qadriyatli munosabat” tushunchasi obyekt-subyekt munosabatlari tizimida joylashgan ma’naviy faoliyat turlaridan biri sifatida talqin qilinadi.

M.S.Kagan qadriyatli munosabat shakl va mazmunga ega deb hisoblaydi: “mazmun – aniq qadriyaviy ma'no tug‘iladigan va u ishlaydigan umumiy sotsiomadaniy kontekstdan kelib chiqadigan dunyoqarashli-semantik, uning shakli esa – qadriyat ong tomonidan “ushlab qolinadigan” psixologik jarayondir” [81]. Sotsiologiyada “qadriyatli munosabat” shaxsiy ma'nolar tizimi asosida yotadigan individning ijtimoiy tajribasining ma'naviy sinishi sifatida namoyon bo‘ladi, u, o‘z navbatida, shaxsning o‘zi uchun uning hayotiy faoliyatida ahamiyatga molik bo‘ladi.

Psixologiyada “qadriyatli munosabat” tushunchasining quyidagi talqini keltirilgan: qadriyat munosabati – sub’ekt ehtiyoj va manfaatlari asosida obyektning muhimligi munosabati (B.G. Ananiev, V.V. Davydov, B.F. Lomov, S.A.Rubinshteyn va boshqalar konsepsiyalari).

Psixologlarning ta`biricha, shaxsni tushunish, unga qadriyatli munosabatda bo‘lish uchun avvalombor uning hissiyotlarini anglash lozim. Har bir o‘qituvchi o‘quvchilarni anglashi, ularda qadriyatli munosabat tajribasini samarali shakllantirishi uchun qadriyatlarning o‘ziga xos jihatlarini yaxshi bilishi talab qilinadi. O‘qituvchi o‘quvchilarga e`tibor qaratar ekan, ularning xulq-atvori, faoliyati, bilimlarining mavjud darajasini aniq baholay olishi muhim ahamiyatga ega. Qadriyatli munosabatlar o‘quvchilar qiziqishlarining ko‘rsatkichlari, ehtiyojlari, qarashlari va aqliy rivojlanishlarini mujassamlashtiradi. O‘quvchilarda hosil bo‘lgan qadriyatli munosabatlar tajribasi ularning xulq-atvori va istiqboldagi faoliyat yo‘nalishini belgilaydi. Har qanday fikr murakkab shaxsiy tajribaning mahsuli sifatida o‘quvchilarda qadriyatli munosabatlarning shakllanishiga xizmat qiladi. Agar o‘quvchilarda qadriyatli munosabatlar tajribasi shakllantirilmasa ular jamiyat a`zolari bilan shaxslararo munosabatga kirisha olmaydilar. O‘quvchilarda hosil bo‘ladigan nuqtai nazarlar, dunyoqarash, qadriyatlarga oid bilimlar, ma`naviy ko‘nikmalar, qadriyatli munosabatlarning asosini tashkil qiladi.

Pedagoglar hamda psixologlar shaxslararo munosabatlar doirasini o‘rganar ekanlar, kognitiv, xulq-atvorga asoslangan hamda affektiv munosabatlar doirasini ajratadilar. Kognitiv munosabatlar doirasida sub`ektning ob`ektni anglashi nazarda tutilsa, xulq-atvorga asoslangan munosabatlarda faoliyatning natijasi va hatti harakatlar sifatida tushuniladi. Affektiv munosabatlar doirasi esa, shaxsning holati bilan bog‘liq barcha ko‘rsatkichlarni mujassamlashtiradi. Jumladan, A.A.Bodalev shaxslararo munosabatlar doirasida tadqiqotchilik, amaliy hamda affektiv munosabatlarni ajratib ko‘rsatadi. I.S.Kon esa, o‘z tadqiqotlarida kognitiv, xulq-atvorga asoslangan, affektiv munosabatlar va ularning qismlari, Z.A.Zorina tadqiqotlarida esa boshqaruvchilik, affektiv va axborotli munosabatlarni ajratadi.

Ta`lim-tarbiyani yaxlit bir hodisa sifatida tushunish natijasida pedagogikada shaxs faoliyati va munosabatlar doirasining vujudga kelishi tarzida talqin etiladi. Ta`lim-tarbiyani o‘quvchilarda qadriyatli munosabat tajribasini shakllantirish jarayoni sifatida talqin etar ekanmiz, bunda o‘quvchilar ma`naviy rivojlanishga jalb etiladilar. O‘quvchi ta`lim olish davomida tabiat va jamiyat xodisalarini o‘z ongida aks ettirishi va uni tahlil qila olishi lozim. Bunda quyidagilarga alohida e`tibor qaratiladi: – ijtimoiy, ma`naviy-ahloqiy me`yorlarni o‘zlashtirish imkonini beradigan o‘quv materiallarini o‘quvchilarga taqdim etish; – pedagogik jarayon maqsadiga moslashtirilgan vaziyatli, funktsional yondashuvlarni tatbiq qilish; – o‘quvchilarning ma`naviy-axloqiy rivojlanishlari, qadriyatli munosabat tajribasini shakllantirishga xizmat qiladigan yondashuvlardan foydalanish.

Xulosa

O‘quvchilarda qadriyatli munosabat tajribasini shakllantirish ularning ma'naviy va ijtimoiy rivojlanishida muhim ahamiyatga ega. Bu jarayon o‘qituvchi va o‘quvchilar o‘rtasidagi o‘zaro munosabatlarda, o‘quvchilar o‘zlarining ijtimoiy xatti-harakatlarini qadriyatlarga asoslab shakllantirishlarida aks etadi. Ushbu tajribaning shakllanishi o‘quvchilarni jamiyat a'zosi sifatida ulg‘ayishiga yordam berib, ularning kelajakdagi faoliyatlari uchun zarur asosni yaratadi. Pedagoglar va psixologlar tomonidan olib borilgan tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, kognitiv, xulq-atvorga asoslangan va affektiv munosabatlar orqali qadriyatli munosabatlar shakllanadi. Bu esa o‘quvchilar uchun muhim hayotiy ma'naviy ko‘nikmalarni rivojlantiradi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Oripov, X., & G‘aniyeva, R. (2022). *O‘quvchilar shaxsida qadriyatlarni shakllantirishning dolzarb masalalari.* Samarqand: Samarqand Davlat Universiteti Nashriyoti

2. Sodiqov, B. (2022). "Ta’limda qadriyatlarni shakllantirish: Pedagogik va psixologik jihatlar." *O‘zbekiston Ta’lim Jurnali*, 34(2), 45-57.
3. Sodiqov, B. (2022). "Ta’limda qadriyatlarni shakllantirish: Pedagogik va psixologik jihatlar." *O‘zbekiston Ta’lim Jurnali*, 34(2), 45-57.
4. Ahmedova, N., & Karimova, S. (2022). *Ma'naviy-axloqiy qadriyatlarni shakllantirishda innovatsion ta'lim usullari.* Toshkent: Ma'naviyat nashriyoti.
5. www.Ziyonet.uz
6. www.edu.uz
7. www.pedagog.uz
8. www.tdpu.uz

SCIENCE BOX

TA'LIM VA RIVOJLANISH TAHLILI ONLAYN ILMIY JURNALI

Jild: 04, Nashr: 11 | Nov - 2024
ISSN: 2181-2624
www.sciencebox.uz

INGLIZ TILI MASHG'ULOTLARIDA TARBIYALANUVCHILAR TEXNIK TAFAKKURINI RIVOJLANTIRISHNING PEDAGOGIC-PSIXOLOGIK XUSUSIYATLARI

Sh. Z. Taylanova
Prof.

Qurbonova Nigina Asqarjon qizi
O'zbekiston Finlandiya pedagogika instituti
Ta'lim tarbiya nazariyasi va metodikasi
(maktabgacha ta'lim) 1 bosqich magistranti

Annotatsiya: *Ushbu maqola ingliz tili mashg'ulotlarida tarbiyalanuvchilarning texnik tafakkurini rivojlantirishning pedagogik va psixologik xususiyatlarini o'rganadi. Maktabgacha ta'lim muassasalarida texnik tafakkur bolalarning mantiqiy fikrlash, muammolarni hal qilish va ijodiy yondashuv ko'nikmalarini shakllantirishda muhim rol o'ynaydi. Umuman olganda, maqola maktabgacha yoshdagi bolalarning texnik tafakkurlarini rivojlantirishga yordam beradigan samarali pedagogik va psixologik strategiyalarni taklif etadi.*

Kalit so'zlar: *Tafakkur, ijodkorlik, mantiqiy va kommunikativ tafakkur, faoliyat, interfaol ta'lim, o'yin, mashg'ulot, psixologik va pedagogik xususiyatlar.*

KIRISH

Maktabgacha yoshdagi bolalarning tafakkuri

Maktabgacha yosh — bolalarning rivojlanishida muhim davr bo'lib, bu davrda ularning tafakkuri, mantiqiy fikrlash qobiliyati, ijodiy ko'nikmalari va o'z-o'zini ifoda etish qobiliyati formalanadi. Maktabgacha yoshdagi bolalar 3 yoshdan 7 yoshgacha bo'lgan davrni o'z ichiga oladi va bu vaqt ichida tafakkur jarayonida ko'p o'zgarishlar sodir bo'ladi.

1. Tafakkurning Rivojlanishi

1.1. Muammolarni Hal Qilish

Maktabgacha yoshdagi bolalar muammolarni hal etish jarayonida o'z fikrlarini ifodalashni, yangi g'oyalarni yaratishni va mavjud bilimlarni qo'llashni o'rganadilar. Ularning muammolarni hal qilish qobiliyati, ko'pincha o'z tajribalariga va atrof-muhitga bog'liq bo'ladi.

1.2. Tasavvur va Ijodkorlik

Bolalar o'z tasavvurlari orqali ijodiy fikrlay oladilar. Ular o'yinlar, hikoyalar yoki rasm chizish orqali ijodkorlik ko'nikmalarini namoyon qiladilar. Tasavvur qobiliyati bolalarning mantiqiy fikrlashida ham muhim rol o'ynaydi, chunki ular ma'lumotlarni taqqoslash, wadoning ko'rinishini anglash va yangi holatlarni tasavvur qilish imkoniyatiga ega bo'ladilar.

Jild: 04, Nashr: 11 | Nov - 2024
ISSN: 2181-2624
www.sciencebox.uz

2. Tafakkur Turlari

2.1. Kommunikativ Tafakkur

Bolalar o'z fikrlarini ifoda etish va boshqalar bilan muloqot qilishni o'rganadilar. Bu yaratuvchanlik va ijtimoiy ko‘nikmalarini rivojlantirishda muhimdir. O'zaro muloqot bolalarni yangi bilimlarni o'rganishga, til ko'nikmalarini rivojlantirishga va emotsional intellektni oshirishga yordam beradi.

2.2. Mantiqiy Tafakkur

Maktabgacha yoshdagi bolalar mantiqiy fikrlashni va muammolarni hal qilishni o'rganadilar. Mantiqiy o'yinlar va vazifalar orqali, bolalarda tafakkur ko'nikmalari shakllanadi. Ular sabab-natija munosabatlarini anglashadi va oddiy mantiqiy muammolarni hal qila oladilar.

3. Ta'lim Jarayonida Tafakkur Rivoji

3.1. O'yin orqali o'qitish

O'yin — maktabgacha yoshdagi bolalarning fikrlash, tafakkur va ijodiy qobiliyatlarini rivojlantirishning samarali usulidir. O'yinlar orqali bolalar izlanish, kuzatish va tajribalarni amalga oshirish imkoniyatiga ega bo'ladilar.

3.2. Amaliy Faoliyatlar

Amaliy mashg'ulotlar va tajribalar bolalarning tafakkurini shakllantirishda katta ahamiyatga ega. Ularning o'zlari yaratgan yoki boshqalar bilan birgalikda ishlab chiqqan loyihalarida ishtirok etishlari, keng miqyosda bilim olishlariga imkon beradi.

Maktabgacha yoshdagi bolalarning tafakkuri ularning atrof-muhit bilan muloqoti, o'z tajribalaridan o'rganishi va ijodiy faoliyati orqali rivojlanadi. Bu yoshda, bolalar uchun rivojlanish jarayonini qo'llab-quvvatlash, ya'ni ta'lim va tarbiyaning qiziqarli usullarini qo'llash, ularning tafakkuri va ijodkorligini oshirishga yordam beradi. Maktabgacha ta'lim muassasalarida berilgan yaxshi ta'lim, bolalarning kelajakdagi muvaffaqiyatiga asos bo'ladi.

Maktabgacha yoshdagi bolalar tafakkurini rivojlantirishning metodlari turli xil usullarni o'z ichiga oladi, bu usullar bolalarning muammolarni hal etish, mantiqiy fikrlash, ijodiy qobiliyatlarini rivojlantirish va bilimlarni o'zlashtirishga yordam beradi. Ushbu metodlar bolalar uchun qiziqarli, faol va interfaol bo'lishi kerak.

1. O'yin Asosidagi Ta'lim

O'yin — maktabgacha yoshdagi bolalarni o'qitishda eng samarali metodlardan biridir. O'yinlar bolalar uchun qiziqarli bo'lib, ularning mantiqiy fikrlashini va ijodkorligini oshirishga yordam beradi. O'yinlar orasida quyidagilarni kiritish mumkin:

- Rolli o'yinlar: Bolalarning muloqot qilish qobiliyatini va ijodiy tafakkurini rivojlantirishda yordam beradi.
- Qiziqarli testlar va viktorinalar: Bolalarga qiziqarli savollar berish orqali ularning mantiqiy tafakkurlarini oshiradi.

2. Amaliy Faoliyatlar

Bolalar o'z tajribalarini oshirish va bilimlarini amalda qo'llashga yordam beradigan amaliy faoliyatlar. Misol uchun:

- Qo'l mehnati va ijodiy loyihalar: Rasm chizish, qum va plastilinddan narsalar yasash orqali bolalar o'z ijodkorliklarini namoyon etadilar.

- Tabiat bilan muloqot: Tabassum, o'simliklar yoki hayvonlar bilan faoliyatlar orqali bolalar tabiatni bilishadi.

3. Muloqot va Munozara

Bolalarni o'z fikrlarini ifoda etishga va boshqalar bilan muloqot qilishga undash, ularning kommunikativ tafakkurlarini rivojlantiradi. Muloqot jarayonida:

- Guruh muhokamalari: Bolalar birgalikda fikr va g'oyalarni muhokama qilish orqali o'zaro fikr almashadilar.
- Suhbatlar: Maktabgacha yoshdagi bolalar bilan oddiy, qiziqarli savollar orqali muloqot qilish.

4. Vizuallar va Ko'rgazmali Materiallar

Ko'rgazmali materiallar bolalarning tushunish va xotirasini kuchaytiradi. Masalan:

- Infografikalar, chizmalar va diagrammalar: O'quv jarayonini jonlantiradi va bolalarga o'z fikrlarini aniq ifodalashga yordam beradi.
- Videolar va ko'rsatuvlar: Bu ko'rish orqali bilimlarni yaxshiroq olishga yordam beradi.

5. Kreativ Faoliyatlar

Ijodiy faoliyatlar bolalarning tasavvurini kengaytiradi va innovatsion fikrlashni rag'batlantiradi. Misollar:

- Qo'shiqlar va raqslar: Musiqa va harakat orqali bolalar o'z his-tuyg'ularini ifoda etishga o'rganadilar.
- Yozma faoliyatlar: Qisqa hikoyalar yoki rasmli kitoblar yaratish orqali bolalar o'z ijodkorliklarini namoyon etadilar.

6. Tashkilot va Rejalashtirish

Bolalarga faoliyatlar va o‘zaro munosabatlarni rejalashtirishga imkoniyat berish ularning tahliliy va texnik tafakkurlarini rivojlantiradi. Bolalar guruhlar ichida ish olib borish, vazifalarni taqsimlash va natijalarni muhokama qilish orqali tashkilot ko‘nikmalarini oshirishadi.

7. O‘zbekistonning O‘rganilgan Tajribasi

O‘rganish jarayonida mahalliy an'analar, madaniyat va urf-odatlarni kiritish bolalarning tafakkurini hosil qilishda muhim ahamiyatga ega. Ularning atrof-muhitga qiziqishlarini oshirish va ta'lim jarayoniga integratsiyalashishiga yordam berish uchun:

- Mahalliy tabiat haqida o'qitish: O'quvchilarni atrof-muhit va tabiat bilan tanishtirish.
- Urf-odatlar va bayramlar: Mahalliy bayramlar va urf-odatlar haqida o'rganish bolalar uchun qiziqarli va foydali bo'ladi.

Maktabgacha yoshdagi bolalarning tafakkurini rivojlantirish jarayoni ko'p qirrali va qiziqarli bo'lishi lozim. O'yinli, ijodiy va amaliy faoliyatlar orqali bolalar o'z fikrlarini ifoda etishga, yangi bilimlarni o'zlashtirishga, mantiqiy fikrlashga va ijtimoiy ko'nikmalarini rivojlantirishga yordam berish kerak. Ushbu metodlar bolalarning kelajakdagi muvaffaqiyatining poydevorini yaratishga xizmat qiladi.

Ingliz tili mashg‘ulotlarida tarbiyalanuvchilar texnik tafakkurini rivojlantirishning pedagogik-psixologik xususiyatlari

Ingliz tilini o‘rganish, nafaqat til ko‘nikmalarini rivojlantirish, balki bolalar tafakkurini kengaytirish, mantiqiy fikrlash va ijodkorlikni oshirish uchun ham muhimdir. Texnik tafakkur, muammolarni hal

qilishda innovatsion va analitik fikrlash jarayonini o‘z ichiga oladi. Ushbu maqolada, ingliz tili darslarida tarbiyalanuvchilarning texnik tafakkurini rivojlantirishda pedagogik va psixologik xususiyatlar haqida so‘z boradi.

1. Pedagogik xususiyatlar

1.1. Interfaol ta'lim metodlari

Interfaol ta'lim usullari bolalar uchun qiziqarli va motivatsion muhit yaratadi. Ular jamoaviy ishlar, muammolarni hal etish va o‘rganish jarayonida faol ishtirok etishni ta'minlaydi. Masalan, rolli o‘yinlar yoki muammolar asosida yaratilgan o‘yinlar yordamida tarbiyalanuvchilar ingliz tilidagi so‘z boyligini va mantiqiy fikrlash ko‘nikmalarini rivojlantiradilar.

1.2. Amaliy mashg‘ulotlar

Amaliy faoliyatlar bolalarga teoriya va amaliyot o‘rtasidagi bog‘liqlikni ko‘rsatadi. Texnologiya, tabiiyot yoki kundalik hayotda ingliz tilini qo‘llash orqali bolalar muammolarni hal qilish va yangi g‘oyalarni ishlab chiqishga o‘rgatadilar. Shuningdek, amaliy mashg'ulotlar o'z fikrlarini ifoda etish imkonini beradi.

1.3. Fikrlarni tahlil qilish

Bolalarni fikrlarini tahlil qilishga, munozara yoki muhokama qilishga jalb etish, ularning mantiqiy fikrlash qobiliyatini oshiradi. Talabalar o'z fikrlarini tushuntirib berish va boshqalar bilan baham ko'rish orqali bilimni yanada chuqurlashtirishlari mumkin.

2. Psixologik xususiyatlar

2.1. Motivatsiya

Talabalarning ta'lim jarayonidagi muvaffaqiyati ularning ichki motivatsiyasiga bog‘liq. O'qituvchilar darslarni qiziqarli va foydali qilib tashkil etish orqali bolalarni o'z bilimlarini oshirishga undashlari kerak. Motivatsiya kuchli bo'lganida, bolalar o'z fikrlarini ifoda etishga va yangiliklarni o'rganishga ko'proq tayyor bo'ladilar.

2.2. O'z-o'zini o'rganish

O'quvchilarga mustaqil o'rganish imkoniyatini berish, ularning o'z bilim va ko'nikmalarini rivojlantirishga yordam beradi. Bu, o'z navbatida, texnik tafakkurlarini kuchaytiradi. O'quvchilar o'zlarini qoniqarli va muvaffaqiyatli his qilish orqali o'ziga bo'lgan ishonchni oshirishadi.

2.3. Tajriba va izlanish

O'quvchilarga jihozlar, o'yinlar va laboratoriya ishlarida tajriba o'tkazish imkonini berish, ularning izlanish qobiliyatini rivojlantirishga yordam beradi. Bu jarayon bolalarni o'z fikrlarini amalda qo'llashga undaydi va o'z kelgusida muammolarni hal qilishda yanada samarali bo'lishlariga yordam beradi.

3. Yondashuvlar

- Guruh ishlarini tashkil etish: Talabalarni jamoalarda ishlashga va birgalikda muammolarni hal qilishga undash. Bu ularning jamoaviy fikrlash va muloqot ko'nikmalarini rivojlantiradi.
- Muammoni hal qilish o'yinlari: Texnik muammolarni ingliz tilida hal qilishga qaratilgan o'yinlar va vazifalar yordamida bolalarning tafakkur qobiliyatini rivojlantirish.
- O'zaro fikr almashish: O'quvchilar o'z fikrlarini muntazam ravishda baham ko'rishlari va boshqa talabalarning fikrlarini tinglashlari orqali o'z fikrlarini jalb qilishadi.

Jild: 04, Nashr: 11 | Nov - 2024
ISSN: 2181-2624
www.sciencebox.uz

XULOSA

Ingliz tilida tarbiyalanuvchilarning texnik tafakkurlarini rivojlantirish jarayonida pedagogik va psixologik xususiyatlarni birlashtirish ajralmas ahamiyatga ega. O'qituvchilar interfaol yondashuvlar, amaliy faoliyatlar va ijobiy motivatsiya orqali bolalarning tafakkur qobiliyatlarini rivojlantirishda muhim rol o'ynaydi. Bu jarayon natijasida talabalar nafaqat ingliz tilini mukammal o'rgana, balki hayotiy muammolarni hal qilishda ham qobiliyatlarini oshirish imkoniyatiga ega bo'ladilar. Bolalar yondashuvlari va ko'nikmalari rivojlanishi natijasida, kelajakda ularning kasbiy muvaffaqiyatlari uchun mustahkam poydevor o'rnatiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Abdulazizov, A. (2022). Ta'lim tizimidagi innovatsion texnologiyalar. Toshkent: O'zbekiston Respublikasi Oliy va o'rta maxsus ta'lim vazirligi.
2. Yusupova, N. (2022). Pedagogik psixologiya: nazariya va amaliyot. Toshkent: TDTU.
3. Pirmatov, X. (2022). Bolalar tafakkurini rivojlantirish: o'zbek bolalariga mo'ljallangan metodik qo'llanma. Toshkent: O'qituvchi
4. Qodirov, S. (2022). Ingliz tilini o'qitishda interfaol metodlar. Toshkent: O'zbekiston davlat san'at va madaniyat institutining nashr.
5. Sharipova, D. (2022). Zamonaviy ta'limda psixologik yondashuvlar. Toshkent: O'zbekiston Respublikasi Fanlar akademiyasi.
6. Rahmonov, A. (2022). Maktabgacha yoshdagi bolalar uchun o‘yin va ta'lim: amaliy qo'llanma. Toshkent: Ma’naviyat
7. Xolicheva, L. (2022). Ta'lim va tarbiyani integratsiyalash: nazariy asoslar va amaliyot. Toshkent: O'zbekiston davlat pedagogika universiteti.
8. Isroilova, M. (2022). Fikrlash va ijodiy qobiliyatlarni rivojlantirish: metodik qo'llanma. Toshkent: O'zbekiston milliy universiteti.
9. Tamberg Yu.G. Bolaning ijodiy tafakkurini rivojlantirish SanktPeterburg, tq. 2002 yil.
10. www.Ziyonet.uz
11. www.edu.uz
12. www.pedagog.uz
13. www.tdpu.uz

SCIENCE BOX

TA'LIM VA RIVOJLANISH TAHLILI ONLAYN ILMIY JURNALI

Jild: 04, Nashr: 11 | Nov - 2024
ISSN: 2181-2624
www.sciencebox.uz

«ФАНТОМНОСТЬ» КАК СОЦИАЛЬНО-ИСТОРИЧЕСКАЯ И ПСИХОЛОГИЧЕСКАЯ КАТЕГОРИЯ В ПРОИЗВЕДЕНИЯХ ПАТРИКА МОДИАНО

Азамжонова Сарвиноз Шухратовна
Студентка 2 курса Узбекского государственного университета мировых языков

Аннотация: *Данная статья посвящена исследованию явлений текущего литературного процесса в его незавершенности, в частности, многоаспектному изучению творчества Патрика Модиано как феномена литературы конца XX века, а также рассматриваются произведения П.Модиано как вариант современного полижанрового, всеобъемлющего «тотального романа», порожденного интегрирующими тенденциями времени, как новую художественную целостность.*

Ключевые слова: *фантомность, исторические реалии, роман, персонаж, концепция, интерпретация, жанр, контекст.*

«Фантомность» в произведениях П.Модиано читается как социальная категория, порожденная историческими реалиями XX века: войнами, миграцией, отрывом от корней. Его персонажи принадлежат к определенной социальной среде — «маргинальной» среде сомнительных личностей, бродяг, сутенеров, «безнадежных прожигателей жизни»; апатридов, живущих на краю мира, на «задворках» истории, людей с сомнительным прошлым и неустойчивым настоящим. Поэтически осмысляя образ этих «никчемных существ», каждый из которых хранит свою трагедию, свою тайну, П.Модиано называет их «призраками», «ночными мотыльками», которые «рассеиваются с первыми лучами солнца», «статистами» («comparses»), «силуэтами, смутно различимыми на заднем плане пейзажа».

Эти персонажи – «бильярдные шары» («boules d'un billiard»), ни в чем не уверенные, вырванные из социума – социальное явление времени, всеобщего бегства и неуверенности XX века. П.Модиано находит для них точное определение – «герои дня», вкладывая эти слова в уста Виктора Хмары («Вилла "Грусть"»), долгие годы хранившего газетную фотографию, где изображены Ивонна и Мейнт – победители конкурса элегантности «Улиган» на небольшом швейцарском курорте: *«Однажды вечером я с грустью смотрел на нее и вдруг схватил красный карандаш и написал: "Герои дня"». Но быть «героем дня» — это и значит, быть героем времени, ибо таков закон современности, центром которой является жизнь многомиллионного города с его сумасшедшим ритмом, поминутной сменой декораций, мельканием лиц и судеб в средствах массовой информации, где «каждый может стать знаменитым на пятнадцать минут».*

«Фантомность» определена войной — периодом оккупации, когда каждый был вовлечен в военное безумие, был вынужден скрываться, прятаться, отказываться от своего прошлого. «Он

создает полицейский климат...», - пишут о П.Модиано в «Магазин литтерер»; «П.Модиано одержим темой оккупации»; «П. Модиано кажется человеком, которого всю жизнь преследует призрак оккупации»; «П. Модиано дышит тем же воздухом, что и его отец в период оккупации»; «оккупационный Париж — «вечная» тема для П. Модиано, с которой он не может порвать» - подобные фразы можно найти практически во всех рецензиях и критических статьях.

Оккупация — «эпоха драм и смятения», атмосфера бегства не покидает сознание людей, по наследству передается детям. Фотограф Мансур боится ходить по улице Кусту, ибо воспоминания военных лет не стираются из его памяти; Риго и Ингрид («Свадебное путешествие») во время оккупации прятались, стремились не привлекать к себе внимания, «притворялись мертвыми», но и через много лет после войны они продолжали скрываться и «притворяться мертвыми». Виктор Хмара чувствует себя беженцем после войны: *«Помните Лиссабон во время войны? Люди набивались в бары и вестибюль отеля «Авис» со своими чемоданами и коробками, ожидая пароход, который никогда не придет? Так вот, через двадцать лет после тех событий я чувствовал себя одним них».*

П.Модиано, сравнивал полицейскую атмосферу 60-х годов с полицейской атмосферой оккупации: «Война в Алжире наложила отпечаток на людей моего поколения. В то время весь Париж был наводнен полицейскими», - говорит о своих романах сам автор. В памяти его персонажей сохраняется и атмосфера неустойчивости, неуверенности, и «инстинкт» бегства, когда важно уметь «растворяться в декоре», сливаться с серыми домами, исчезать в тумане. Это умение персонажи П. Модиано не утрачивают никогда: *«За двадцать лет она прошла со мной хорошую школу и научилась искусству прятаться, избегать назойливых людей, скрываться в толпе. Она умела уклоняться от нежелательных встреч: укрыться в шкафу, выпрыгнуть в окошко, ускользнуть через черный ход или по пожарной лестнице, сбежать по эскалатору против хода... А дальние путешествия... Каждое из них было бегством».*

П. Модиано не создает определенную концепцию периода оккупации, ибо не ставит перед собой такой задачи, он воссоздает дух времени, образ Смуты, который наиболее ярко проступает в период второй мировой войны, но который характерен для всей атмосферы жизни второй половины XX века. Образ «смутного времени» предстает как некая внеисторическая категория. Не теряя надежды постичь себя, «стертые» персонажи, «бильярдные шары», хотя и не могут уйти от «смуты», в которой кочуют, тем не менее стремятся вырваться из нее, обрести твердую почву, и отправляются в свою вечную Одиссею — к «корням».

Диалектика забвения-памяти-воображения в романах П.Модиано дает возможность увидеть еще один аспект категории «фантомности». В романах П.Модиано забвение, амнезия — это основная плоскость существования персонажей, то пространство, в котором они живут, если использовать выражение Хайдеггера, это их «основной модус бытия». Такая трактовка как будто приближается к трактовке М.Бланшо, который говорил, что «бытие — еще одно имя забвения», и только забвение дает возможность вспоминать: *«Сначала забыть. Вспоминать только там, где ничего не помнишь. Забыть: вспомнить обо всем как бы через забвение... Тот, кто вспомнит, глубоко забудет о самом себе и об этом воспоминании, которого не отличит от своего забвения...». Но «фантом-кочевник» П.Модиано отличается от «последнего человека» М.Бланшо невозможностью существования в Забвении, отсюда и пафос Поиска, стремление вырваться из «лап» амнезии, перейти на другой уровень существования, обрести свое «я».*

«Фантомность реальности», эффект неустойчивости, «мерцания» мира усиливается при столкновении трех «плоскостей» сознания — амнезии, памяти, воображения. В «Улице Темных лавок» в сознании Ги Ролана, погруженного в белый туман амнезии, вдруг «проблескивают» «картины», «кусочки» воспоминаний: *«Я повернул выключатель... Потом снова зажег свет и*

снова погасил. Зажег в третий раз и погасил. Это движение... я видел себя, зажигающего свет в какой-то комнате, размером с эту... И жест этот я повторял каждый вечер, в один и тот же час»; «Круглый плафон... освещал подъезд белым, очень резким светом... На миг в моем сознании вспыхнула картина... Я увидел себя, увидел, как иду по темному Парижу и открываю дверь этого дома на улице Камбасерес...».

Вспышка света, «динамический стереотип» поворота выключателя — и сквозь плоскость амнезии «просвечивает» плоскость памяти. С одной стороны, яркое пятно костюма, стук трости Скуффи, толстяка с бульдожьим лицом-это плоскость памяти, «пробивающаяся» сквозь плоскость амнезии. Такой «просвет», «вспышку» А.Бергсон называл «самопроизвольным воспоминанием», которое обнаруживается «внезапными проблесками» памяти. С другой стороны, это и «ниточка», дающая выход на уровень воображения: встречи с Дениз, кафе, кинотеатры, поздние возвращения домой. «Все это, наверное, было в самом начале, когда мы с Дениз только познакомились», - предполагает Ги Ролан.

В романе «Дора Брюдер» плоскости памяти – судьбы Патрика, и воображения – судьбы Доры — сосуществуют и постоянно сменяют одна другую: то Патрик вспоминает, как он ходил по Парижским улицам, что думал и чувствовал, то воображает, где могла бывать Дора во время оккупации, что она чувствовала в этом враждебном городе. Такие детали, как гостиница на бульваре Орнано, полицейский участок, «корзина для салата» становятся точками пересечения этих плоскостей.

В романе «Цветы на развалинах» плоскость воображения – жизнь молодой пары, покончившей самоубийством – наслаивается на плоскость воспоминаний — жизнь персонажа, его маршруты, встречи: *«Этой ночью 1933 года Т. должны были идти той же дорогой, что и я.... Квартал Монпарнаса... улица Деламбр...»; «дом с красным лифтом»,* о котором упоминала умирающая Жизель Т. переносит «исследователя» в его воспоминаниях на Волчий остров, где он встречался с фотографом Клодом Бернаром, а воображение — в апрель 1933 года, когда в этом доме с красным лифтом решилась судьба самоубийц.

Постоянно меняя ракурсы повествования, «переключая» сознание своих персонажей с одного уровня на другой, П. Модиано и воссоздает, возможно, неосознанно, эффект «мерцания» мира, а точками пересечения — перемещения из одной плоскости в другую — становятся улицы, переулки, тупики, отели, кафе, а также документы, газетные заметки, записные книжки (на другом уровне — в предыдущей главе — мы показывали, что они же являются и точками бифуркации, «начальными условиями», нередко меняющими судьбу персонажей, «переключающими» ее на другую «ветвь развития»).

Представляется, что подобное «мерцание» разных «пластов» сознания — забвения-памяти-воображения — усиливает эффект неуверенности персонажей — не только в окружающем мире, но и в реальности собственного «я» — и становится одной из проекций «фантомности».

ЛИТЕРАТУРА:

1. Modiano Patrick « Villa Triste ». Paris, 1977.
2. Modiano Patrick « Quartier perdu ». Paris, 1984.
3. Modiano Patrick « Rue des Boutiques Obscures ». Paris, 1997.
4. М.Бланшо Ожидание забвения. Москва, 2000.
5. А.Бергсон Материя и память // Творческая эволюция. Материя и память. Минск, 1999.
6. Делез Ж., Гваттари Ф. Различие и повторение. Москва, СПб, 1998.

SCIENCE BOX

TA'LIM VA RIVOJLANISH TAHLILI ONLAYN ILMIY JURNALI

Jild: 04, Nashr:11 | Nov - 2024
ISSN: 2181-2624
www.sciencebox.uz

AYOLLAR NUTQIDA TABU VA EVFEMIZM (NAMANGAN SHAHRI MISOLIDA)

Qo‘ziyev Umidjon Yandashaliyevich
Namangan davlat universiteti
O‘zbek tilshunosligi kafedrasi mudiri PhD, dotsent

Maxmudjonova Muborak Farxodjon qizi
Namangan davlat universiteti
Filologiya fakulteti o‘zbek tili yo‘nalishi 2-kurs talabasi

Abstract: *Ushbu maqolada o‘zbek nutq madaniyatining bir qismi sifatida evfemizmlarni hududiy tahlil qilish va Namangan shahri aholisi hayotida ularning nutqiy qatlam sifatidagi qo‘llanish xususiyatlariga doir ilmiy izlanish olib borilgan.*

Keywords: *evfemistik vosita, denotativ ma’no, nutqiy qatlam, tabu, ma’no ottenkasi.*

Introduction:

O‘zbek lingvistikasi rivojlanishida, nutq madaniyatining takomillashuvida evfemistik vositalarning ahamiyati beqiyos. Evfemik nutq tafakkurning, inson aql-zakovatining oliy formasi, “qaymog‘i”, voqelikning pardozlangan, “parda ichiga olingan”, beozorlashtirilgan, yumshatilgan obrazli ifodasidir.[1,293] Xalqimiz evfemizmlarni nihoyatda barakali tarzda qo‘llashi sababidan uning milliy ibo va nazokatni qanchalik ustuvor tutishiga amin bo‘lish mumkin. Evfemistik vositalarning ko‘lami esa makon va zamon xususiyatlariga ko‘ra kengayib boradi. Ta’kidlash kerakki, O‘zbekistonning turli hududlarida o‘ziga xos evfemizmlardan foydalaniladi. Namangan ayollari nutqi alohida o‘rganilsa, salmoqli miqdorda yangi evfemizm namunalarini aniqlash va ularni tadqiq qilish imkoni mavjud bo‘ladi.

METOD VA ADABIYOTLAR TAHLILI

Evfemizm atamasi grek tilidan olingan bo‘lib, ko‘pchilik mualliflar fikriga ko‘ra , noo‘rin birliklarning o‘rinli birlikka almashinuvi sifatida qaraladi. Evfemik ma’no yuklangan ifodalar antik davrdan boshlab olimlarda qiziqish uyg‘otgan. O.M.Freydenbarg tahriri ostida chop etilgan “Античные теории языкознания и стиля” nomli asarda “evfemizm” tushunchasi Demokrit, Platon, Aristotel tomonidan ham tilga olinganligi haqida ma’lumot beriladi.“Лингвистический энциклопедический словарь” da “Evfemizm – bu so‘zlovchi nazarida qo‘pol, noqulay bo‘lgan so‘z yoki ifodalar o‘rnida qo‘llangan, ularga ma’nodosh bo‘lgan emotsional betaraf so‘z yoki ifodalar” deyiladi.[2, 5] O‘zbek tilshunosligida evfemizm disfemizmga nisbatan kengroq o‘rganilgan bo‘lib, olimlar tomonidan evfemizmning ko‘proq nutqiy qatlam sifatidagi xususiyatlari sistemali tadqiq etilgan. A.Hojiyevning 2002-yilda qayta nashr qilingan “Lingvistik terminlar izohli lug‘ati” da evfemizmga quyidagicha izoh beriladi: “Evfemizm narsa hodisaning ancha yumshoqformasidagi ifodasi; qo‘pol, beadab so‘z, ibora va tabu o‘rnida qo‘pol bo‘lmagan, botmaydigan so‘z, iborani qo‘llash. Mas., *homilador* so‘zi o‘rnida *ikkiqat, og‘ir oyoqli* so‘zlarini qo‘llash”. [2, 5] Evfemizmning yondosh hodisalarga munosabati, turdosh

bo‘lgan troplari, til sathidagi o‘rni belgilanganligi, lisoniy va nutqiy evfemalar farqlanib, evfemik ma’no kategoriyalari funksional-uslubiy jihatdan tasnif qilinganligi ahamiyatlidir. Qolaversa, o‘zbek tilshunoslari orasida ayni masala yuzasidan hanuz bahs-munozaralar olib borilayotganligi uning turli sohalar bo‘yicha chuqurroq o‘rganilishi lozimligidan dalolat beradi. Yana bir jihat borki, nutqiy faoliyatda erkaklar va ayollar o‘rtasida lingvistik tafovutlar mavjud. Ovoz toni va ohang, odob strategiyalari, his-tuyg‘ularning ifodalanishi, til uslubi va noverbal muloqot xususiyatlari erkaklar va ayollarda farqlanadi. Ayollar nutqida emotsional-ekspressiv va baho beruvchi leksika, intensifikatorlar ko‘proq uchraydi. O‘zbek ayollari erkaklarga qaraganda, xossatan, evfemizmlardan keng foydalanadilar. Sababi shuki, ular o‘zlarining nutqlarida yumshoqlik, muloyimlik va ehtiyotkorlikni namoyon etishga harakat qiladilar. Evfemizmlardan faol ravishda foydalanish ularning muloqotdagi maqsadlari va strategiyalarini belgilashda muhim ahamiyat kasb etadi.

MUHOKAMA VA NATIJALAR TAHLILI

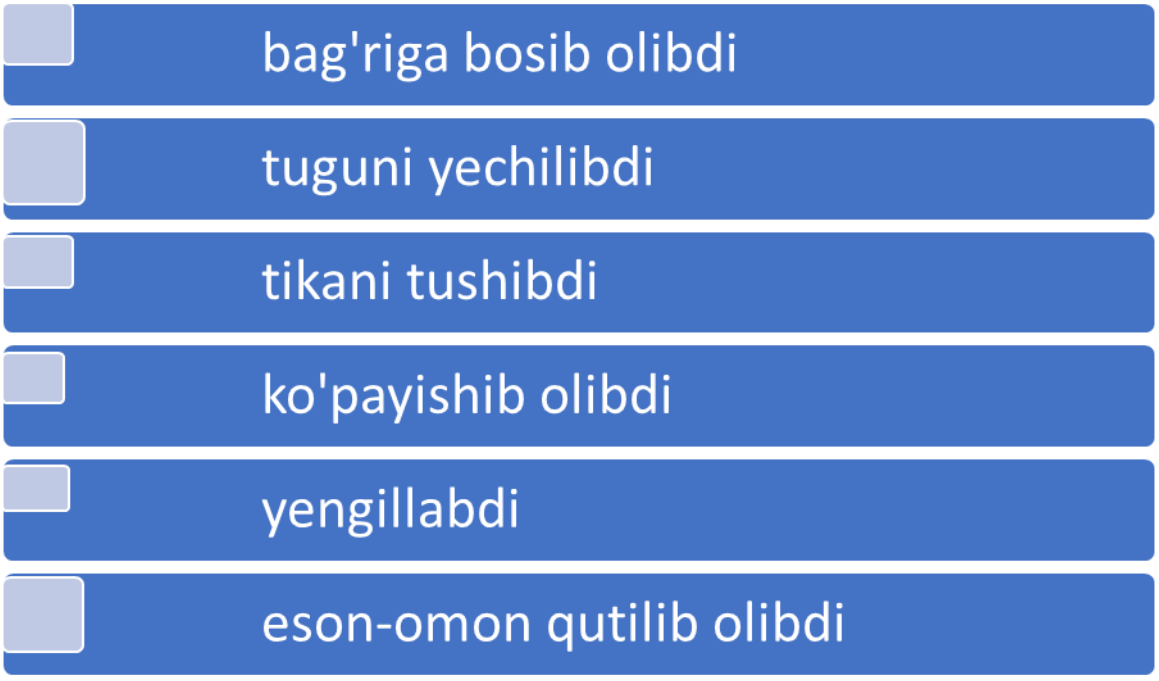
O‘zbek tilida inson hayotida yuz beradigan barcha jarayon, hodisa, shaxslarning “birlamchi nom o‘rnida qo‘llanadigan evfemistik ifodalari mavjud, ular tilda mavjud nomlarning funksional-semantik sinonimlari” sifatida qo‘llaniladi. O‘zbek nutqi, jumladan, Namanganda istiqomat qiluvchi ayollar nutqining “tutqich bermas” ifoda-yu iboralari ko‘pligi, konnotativ sathning o‘zgaruvchanligi, yumor, kinoya usullarining o‘ziga xosligi diqqatga sazovor. Namangan viloyati, Namangan shahrida o‘tkazilgan ilmiy izlanishlar shuni ko‘rsatdiki, Namangan ayollari nutqidagi evfemizmlarni 5 ta yirik guruhga ajratish mumkin:

* nutqiy ko‘tarinkilik va diniy maqsadlar uchun qo‘llanadigan evfemizmlar
*tabu bilan bog‘liq evfemizmlar
*ma’nosi qo‘pol, aytish noqulay bo‘lgan so‘z va iboralar o‘rnida qo‘llanadigan evfemizmlar
*bid’at, irim qilish bilan bog‘liq evfemizmlar
*stilistik evfemizmlar.

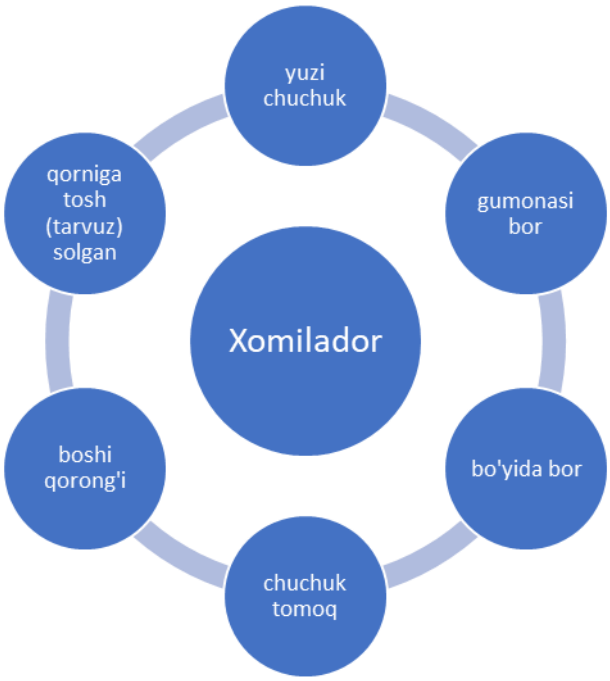
O‘zbek tilida inson hayotida yuz beradigan barcha jarayon, hodisa, shaxslarning “birlamchi nom o‘rnida qo‘llanadigan evfemistik ifodalari mavjud, ular tilda mavjud nomlarning funksional-semantik sinonimlari” sifatida qo‘llaniladi. O‘zbek nutqining, jumladan, Namanganda istiqomat qiluvchi o‘zbeklar nutqining “tutqich bermas” ifodalari ko‘pligi, konnotativ sathning o‘zgaruvchanligi, yumor, kinoya usullarining o‘ziga xosligi diqqatga sazovor. Namangan (aynan, shahar) da istiqomat qiluvchi ayollar, asosan, “dabdabali”, “ko‘tarinki”, “ehtiromli” ma’no ottenkalari bilan keluvchi evfemizmlardan foydalanadilar. Masalan, “tug‘moq” so‘zi o‘rniga shunday ifodalardan foydalanadilarki, bu tushuncha tinglovchiga juda chiroyli tarzda yetkaziladi:

tug‘moq denotativ ma’nosini ifodalovchi evfemizmlar

Jild: 04, Nashr:11 | Nov - 2024
ISSN: 2181-2624
www.sciencebox.uz

Xomilador ayollarga nisbatan Namangan shahrida qo‘llaniladigan evfemistik vositalar ham nutqiy madaniyatda alohida ahamiyat kasb etadi:

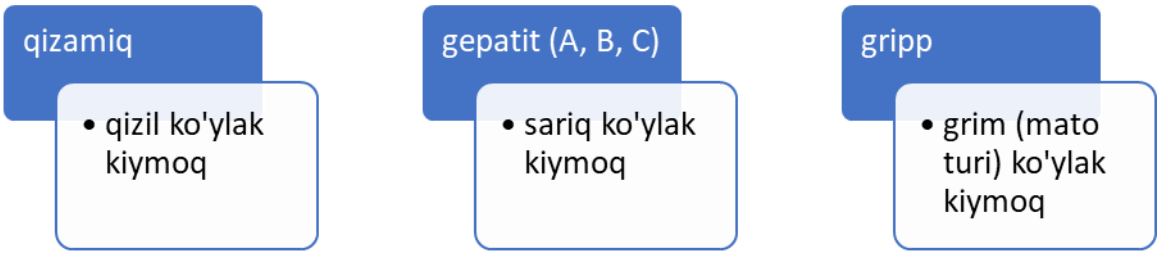
Qolaversa, og‘ir vaziyatlarda, salbiy jarayonlarda hamdardlik, dardkashlik, o‘zaro hurmat ma’nosini yuklovchi evfemizmlarni faol ravishda ishlatadilar. Misol uchun, o‘zbek tilida o‘lim bilan bog‘liq evfemik vositalarning 300 ga yaqin varianti topilgan. Quyida Namangan shahrida yashovchi ayollar bilan o‘tkazilgan sotsiolingvistik so‘rovnoma natijalariga ko‘ra “o‘lmoq” so‘zining nutqda eng faol qo‘llanuvchi evfemik vositalari tadrijiy tarzda keltirilgan:

Denotativ ma’no	Evfemik vosita

Jild: 04, Nashr:11 | Nov - 2024
ISSN: 2181-2624
www.sciencebox.uz

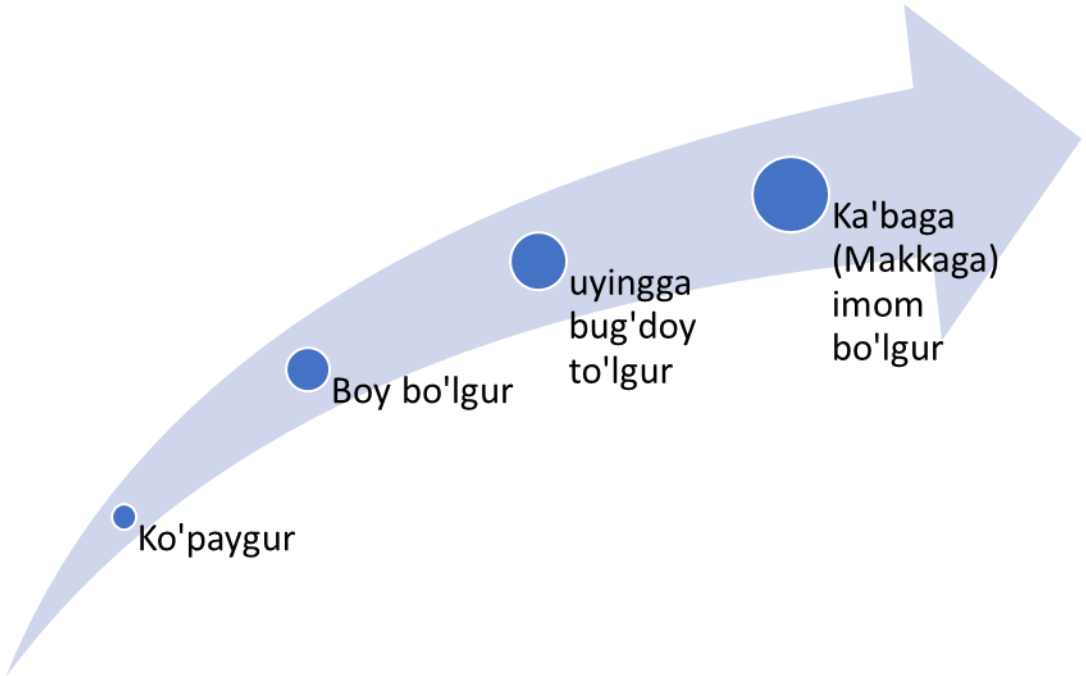
O‘lmoq	1. Bo‘lmay qolmoq
	2. Berib qo‘ymoq (asosan, I shaxs tilidan aytiladi)
	3. Dunyodan o‘tmoq (shuningdek, dunyodan ketmoq, ko‘chmoq)
	4. Qazo qilmoq
	5. Jon bermoq (shuningdek, joni uzilmoq)
	6. Qulog‘i ostida qolmoq
	7. Mangulik uyquga ketmoq
	8. Vaqt-soati yetmoq (shuningdek, so‘nggi soati yetmoq)
	9. Tobutga olinmoq
	10. Joyi jannatda bo‘lmoq
	11. ko‘z yummoq
	12. Qatordan xato bo‘lmoq (shuningdek, qatordan o‘chmoq)
	13. Amaldan uzilmoq
	14. O‘lim bilan yuzlashmoq

Namangan ayollari turli tabulangan kasallik nomlari to‘g‘risida ham evfemizmlar orqali fikr almashadilar. *Tabu* tilshunoslikda muayyan so‘zlar, iboralar yoki atoqli otlarni qo‘llashni taqiqlash, man etishdir. Diniy e’tiqod, irim, qo‘rqish va shu kabilar ta’sirida ma’lum so‘z, harakat kabilardan tiyilish, ularni cheklash, man etish; ishlatilishi,qo‘llanilishi cheklangan, man etilgan so‘z, narsa, harakatning o‘zi ham *tabu* atamasi ostida jamlanadi. [3, 582] Namangan ayollari aynan “sovuq” so‘zlar o‘rnida ijobiy kayfiyat uyg‘otuvchi birikmalardan yuksak mahorat bilan foydalanadilar. Ularning nutqlarida *chayon* so‘zi “tili zahar”, “oti yo‘q”, “oti yomon”, eshak” so‘zlari bilan, *ilon* esa “arqon” so‘zi orqali ifodalanadi. “Otini atab bo‘lmaydigan” kasallik nomlari ham bor. Ayollar mazkur kasalliklarni vaqtincha kiyib, keyin yechib tashlanadigan ko‘ylakka nisbat berib, kasallikka chalingan insonni quyidagicha tavsiflaydilar:

Jild: 04, Nashr:11 | Nov - 2024
ISSN: 2181-2624
www.sciencebox.uz

Namanganlik ulug‘ yoshli onaxonlarga e’tibor berilsa, ularning nutqlarida salmoqli miqdorda “qarg‘ish so‘zlar” uchraydi. Buvilar qarg‘ash asnosida yoshlarga baxt tilab, sog‘lik-omonlik tilab duo qiladilar. Qarg‘ishlar shunchalik *“yumshoq”* va *“yoqimli”*ki, farzandlarga hech *“botmaydi”*. Bu esa evfemizmlarning xalqimiz hayotida naqadar katta ahamiyatga ega ekanligidan darak beradi:

XULOSA VA TAKLIFLAR

Evfemistik vositalarning nutq jarayonida keng qo‘llanishi Namangan aholisining etik-estetik didi, milliy ruhi, odobi va nazokati , muomala madaniyatining o‘ziga xosligiga ishora qiladi. Evfemizmlarni kengroq tadqiq qilish, ularni tasniflash masalalariga e’tibor qaratish va ularni hududlar kesimida (amaliy tarzda) tahlil qilish evfemizmlarning bevosita millat qadriyatlari, shaxs va millat tafakkuri bilan dialektik bog‘liqligini namoyon etadi.

References:

1. Omonturdiyev A. “O‘zbek tilining evfemik asoslari”, ilmiy asar. – Toshkent, 2009. – 293b.
2. Qodirova X. “O‘zbek tilida evfemizm va disfemizm” (to‘ldirilgan qayta nashr) uslubiy qo‘llanma. – “Bookmany print” nashr. Toshkent, 2022. – 5-6-7-8-9-b.
3. O‘zbek tilining izohli lug‘ati, 2-jild. – Toshkent: O‘zbekiston milliy ensiklopediyasi, 2006. – 582-b.
4. Omonturdiyev A. Bir so‘z lug‘ati . – Termiz: Jayxun, 1996. – 45b.
5. Адмони В.Г. Основы теории грамматики. – Москва-Ленинград: Наука, 1964. – 104с.
6. Siddiq Mo‘min. “So‘zlashish san’ati” asari. – Farg‘ona, 1997. – 191b

SCIENCE BOX

TA'LIM VA RIVOJLANISH TAHLILI ONLAYN ILMIY JURNALI

Jild: 04, Nashr: 11 | Nov - 2024
ISSN: 2181-2624
www.sciencebox.uz

APPROACHES TO TEACHING SECONDARY OR HIGH SCHOOL STUDENTS: ENHANCING ENGAGEMENT AND LEARNING OUTCOMES

Nargiza Mahmudova
Teacher of Ferghana State University

Hojarxon Akbaraliyeva
Student of Ferghana State University

Abstract: *This article explores the complex and rewarding journey of teaching high school students, focusing on the unique challenges educators face, effective methods for engaging adolescents, and the positive impact teachers have on students' lives. High school teachers encounter various obstacles, such as fostering student interest, meeting diverse academic needs, integrating technology meaningfully, and preparing students for important exams. The article highlights strategies like active learning, real-life application of lessons, encouraging analytical skills, building a positive classroom culture, and providing mentorship. Ultimately, high school teaching is deeply fulfilling, as teachers contribute significantly to students' growth, form lasting connections, and help prepare young adults for future success. This educational phase is crucial, equipping students with both academic and personal skills essential for their lives ahead.*

Key words: *High school teaching , Adolescent education , Student engagement , Academic challenges , Effective teaching strategies , Real-life applications , Critical thinking, Classroom environment , Mentorship , Personal growth , Student success , Teacher- student relationships , Future preparation , Professional fulfillment.*

Introduction

High school education requires a dynamic approach to meet the intellectual and emotional needs of students. Adolescents, typically between the ages of 12 and 18, are undergoing rapid developmental changes that impact their cognitive abilities, emotional regulation, and social relationships. Teachers must navigate these complexities by adapting their teaching methods to ensure that they engage students while also nurturing their intellectual curiosity, emotional growth, and academic development.

Understanding Adolescent Development:

Adolescence is a time of dramatic change, with students transitioning from concrete thinking to abstract reasoning. By the time students reach high school, they have developed the capacity for critical thinking and the ability to solve complex, hypothetical problems. However, emotional and social development continues to play a significant role in their behavior and learning. Teachers must recognize that these students are developing their identities, grappling with social influences, and increasingly seeking independence. Therefore, it's essential to provide a balanced learning environment that challenges them intellectually while supporting their emotional and social growth.

Effective Teaching Strategies:

1. Active Learning: Active learning strategies engage students directly in the learning process rather than having them passively receive information. Techniques such as group discussions, role-playing, problem-solving activities, and hands-on projects encourage students to apply what they've learned in real-world contexts. Research has shown that active participation leads to better retention and deeper understanding compared to passive learning methods (Bonwell & Eison, 1991). By encouraging students to take an active role in their education, teachers can boost engagement and critical thinking.

2. Differentiated Instruction: Since students come to class with varying levels of knowledge, skills, and interests, differentiated instruction offers a way to meet diverse needs. This approach involves tailoring lessons to accommodate different learning styles, readiness levels, and student interests. For example, a teacher might present content using different formats—text, video, hands-on activities, and interactive online tools—to ensure all students can access the material in a way that resonates with them. By personalizing learning, differentiated instruction helps ensure that each student is both challenged and supported at their level (Tomlinson, 2001).

3. Collaborative Learning: Collaborative learning is an approach that encourages students to work together, leveraging the diverse skills and perspectives within a group. Group projects, peer feedback sessions, and cooperative problem-solving tasks not only promote teamwork but also enhance communication skills and peer-to-peer learning. Research has shown that collaboration in the classroom increases student motivation, fosters social skills, and leads to better learning outcomes (Johnson & Johnson, 1999). High school students, in particular, benefit from such interactive and social learning experiences as they build relationships and develop interpersonal skills.

4. Inquiry-Based Learning: Inquiry-based learning encourages students to take responsibility for their learning by posing questions, conducting investigations, and synthesizing their findings. This approach allows students to develop a sense of ownership over their educational journey, promotes curiosity, and enhances critical thinking skills. Teachers serve as facilitators, guiding students as they explore topics and develop their research and analytical skills. By fostering a culture of inquiry, teachers can create an environment where students are motivated to explore ideas, test hypotheses, and solve problems independently (Bruner, 1961).

5. Technology Integration: The incorporation of technology into the classroom has revolutionized teaching and learning. Digital tools such as educational apps, interactive platforms, and online resources provide students with opportunities to explore content in innovative ways, access information at their own pace, and collaborate with peers across distances. The integration of technology can also cater to different learning styles, making education more interactive and personalized. Studies have shown that when technology is used effectively, it can increase student engagement, improve academic performance, and develop essential 21st-century skills (Hattie & Yates, 2014).

Results:

Classroom Management: Effective classroom management is essential for creating a positive and productive learning environment. High school students benefit from clear expectations, consistency, and a structured environment. Teachers should set clear rules and routines at the beginning of the year and be consistent in their enforcement. Positive reinforcement strategies, such as praise and rewards, help reinforce desirable behaviors, while addressing disruptions in a constructive manner ensures that all students can focus on learning. In addition, encouraging self-regulation and giving students some autonomy in decision-making fosters a sense of responsibility.

Jild: 04, Nashr: 11 | Nov - 2024
ISSN: 2181-2624
www.sciencebox.uz

Building Teacher-Student Relationships:One of the most important factors in student engagement is the quality of the teacher-student relationship. High school students are more likely to engage in learning when they feel understood, respected, and supported. Teachers should take time to get to know their students personally, showing genuine interest in their lives and aspirations. By building trust and rapport, teachers can create a safe and supportive learning environment where students feel comfortable taking risks in their learning and discussing difficult topics. Positive teacher-student relationships also contribute to improved academic outcomes, as students are more motivated to succeed in an environment where they feel valued (Pianta, 2006).

Conclusion:

Teaching high school students is a multifaceted task that requires a blend of effective instructional strategies, understanding of adolescent development, and the ability to create a supportive classroom environment. By utilizing approaches such as active learning, differentiated instruction, and inquiry-based learning, teachers can enhance student engagement and academic achievement. Furthermore, the integration of technology and collaborative learning fosters deeper connections to the material and builds essential skills for the future. Ultimately, the key to success lies in understanding students' developmental needs, adapting to their learning styles, and fostering positive teacher-student relationships that encourage lifelong learning.

References:

1. Bonwell, C. C., & Eison, J. A. (1991). Active learning: Creating excitement in the classroom. ASHE-ERIC Higher Education Report No. 1.
2. Bruner, J. (1961). The Process of Education. Harvard University Press.
3. Hattie, J., & Yates, G. (2014). Visible Learning and the Science of How We Learn. Routledge.
4. Johnson, D. W., & Johnson, R. T. (1999). Learning Together and Alone: Cooperative, Competitive, and Individualistic Learning. Allyn & Bacon.
5. Pianta, R. C. (2006). Teacher-Student Relationships and the Development of Children. In Handbook of Child Psychology.
6. Tomlinson, C. A. (2001). How to Differentiate Instruction in Mixed-Ability Classrooms.ASCD

SCIENCE BOX

TA'LIM VA RIVOJLANISH TAHLILI ONLAYN ILMIY JURNALI

Jild: 04, Nashr: 11 | Nov - 2024
ISSN: 2181-2624
www.sciencebox.uz

UBAYDIY TURKIY DEVONI TUZILISHI VA JANR XUSUSIYATLARI

Jo'rayeva Yulduz Qahramon qizi
Toshkent davlat o'zbek tili va adabiyoti universiteti O'zbek tili va adabiyoti ta'limi yo'nalishi 2-kurs magistranti

Abstract: *Ushbu maqolada shoh va shoir Ubaydiy ijodi haqida fikr yuritilib, uning eng katta devoni – "Kulliyoti" haqida so'z boradi. Ushbu devonning salmoqli qismini tashkil qiladigan turkiy devonga alohida to'xtalib, uning tuzilishi hamda janr xususiyatlari ochib beriladi. Bu devon tarkibiga kiruvchi ba'zi janrlardan namunalar keltirilib, qisqacha tahlilga tortiladi.*

Kalit so'zlar: *Ubaydiy, Kulliyot, turkiy devon, janr, ruboiy, g'azal.*

O'zbek adabiyoti tarixida shoh va shoirlik maqomiga ega bo'lgan ijodkor orasida Shayboniylar sulolasining yirik vakillaridan biri Ubaydullaxon ajralib turadi. U XVI asrda yashab ijod qilgan. Shu o'rinda aytib o'tish joizki, adabiyotshunos olima M.Mirzaahmedova ayni shu davr xususida shunday fikr aytib o'tadi: *"XVI asr madaniy hayotini ayrim tarixchilar tushkunlikka yuz tutgan davr deb talqin etadilar, ammo bu davr tarix asarlari, tazkiralarini sinchiklab o'rganish natijasida yuqoridagi fikr birmuncha to'g'ri emasligi aniqlandi"*[1]. Bundan bilib olishimiz mumkinki, sulolalar almashinuvi sodir bo'lgan davrda yuzaga kelgan beqarorliklarga qaramasdan, adabiy jarayon uchun yetarlicha muhit mavjud bo'lgan. Bu bevosita hukmron sulola vakillariga bog'liq bo'lib, Shayboniylar sulolasi asoschisi Shayboniyxonning ham mamlakatda hukm surayotgan madaniy-adabiy hayotni yanada yaxshilash uchun harakat qilganligi alohida e'tiborga loyiq. Uning ijod bilan shug'ullanganligi, ilm ahlini hurmat qilganligi, shaxsiy kutubxonasiga ega ekanligi fikrimiz dalili bo'la oladi. Shayboniyxon haqida Herman Vamberi shunday yozadi: *"Ul(Shayboniyxon) har holda eronlik dushmanlari tarafidan tasvir etilgancha, ne tilasa, shuni ushlab yuruvchi vahshiy bir sarsari emas edi "*[2].

Shayboniyxonning jiyani, Mahmud Sultonning o'g'li Ubaydullaxon bo'lib, uning ismi Xoja Ahror tomonidan qo'yilgan, ya'ni mashhur shayx o'z ismini qo'ygan. *"Alqissa, (Ubaydullaxon) tarix sakkiz yuz to'qson ikkinchi yilda yo'qlik biyobonidan borlik shahriga keldi va o'z valodati nuri (ning) ravshanligi bilan jahonni tamom yoritdi. Saodat maqtovli otasining (Mahmud Sultonning) iltimosi bilan qutblar qutbi va aql egalarining qiblagohi hazrat Xoja Nosiriddin Ubaydulloh, Tangri uning saroylarini serob qilib, orom joylarini jannat qilsin, unga qutli oqibat Ubaydulloh deb ism qo'ydilar. O'z nomlarini berishlari (uning) zo'r marhamatidan bo'ldiki, shuning uchun (ham) uning bebaho asarlari va yaxshi nomlari(ning) oqibatlari foniy olamda boqiydir "*[3](hofiz tanish al-buxoriy abdullanoma)

[1] Mirzaahmedova M. Xoja. – T.:Fan, 1975, 16-b.
[2] Vamberi H.Buxora yoxud Movarounnahr tarixi. – M.,1924. 84-bet
[3] Hofiz Tanish al-Buxoriy. Abdullanoma. 1- jild.- T.:Sharq, 1999.

U yolg‘iz farzand bo‘lgan, ushbu jihatni she’rlaridan birida ham ta’kidlab o‘tadi. O‘z davrb ining eng mashhur, yetuk ulamolaridan ta’lim-tarbiya olgan Ubaydullaxon yoshlik chog‘laridanoq ilmga chanqoqligi, o‘tkir zehni bilan ajralib turgan. Ikki tilni- arab va fors tillarini bilish bilan bir qatorda husnixatda ham tengsiz edi. Yetti xil xat yozishni bilgan, ayniqsa, ular orasidan nasx xatida judayam mohir edi. Qur’oni Karimdan bir nusxa ko‘chirganligi hamda bu muqaddas kitobga turkiy tilda tafsir yozganligi tarixiy manbalarda aks etgan.

Hasanxo‘ja Nisoriy Ubaydullaxonning ayni shu jihatiga alohida e’tibor berib, shunday deb yozib qoldiradi: *“Fazilatlarning eng yaxshi ko‘rsatkichlaridan biri u Qur’on mutolaa va qiroatini osonlashtirish uchun turkiy tilda yozgan Qur’on tafsirikim, dalillari suyaniladigan asosda bitilgan”*[4]

Ubaydullaxon yassaviya hamda naqshbandiya tariqatlariga e’tiqod qilib, shayx sifatida muridlar ham tarbiyalagan. U “Ubaydiy”, “Qul Ubaydiy”, “Ubaydulloh” taxalluslari bilan o‘zbek, fors va arab tillarida ijod qilgan.

“Nafoiz ul-maosir” asarida Ubaydullaxon haqida shunday deyilgan: *“Ilmi hadisda Ubaydullaxon hazrati Xoja mulloyi Isfaxoniyning shogirdidur va fiqhda mavlono Mahmud Azizonning shogirdikim, Movarounnahrda ulamolarning mashhurlaridan turur. Ilmi qiroatni Mavlono Yormuhammad Qorining xizmatlarida o‘tkazgan. Ul fanda bir ta’lif ko‘rgizdi im tamomi qorilarning tilini xatodin saqlar erdi. Muammoni yaxshi bilur erdi”*[5]. Ushbu ta’riflar orqali ham bilib olishimiz mumkinki, Ubaydullaxon yuksak bilim va salohiyatni o‘zida mujassam etgan yetuk shaxs bo‘lgan. O‘z sohasining mashhur ustozlaridan ta’lim olgan Ubaydiy diniy va dunyoviy bilimlarni mukammal egallagan. Ustozlariga alohida hurmatda bo‘lgan.

Mahmud Sultonning vafoti munosabati bilan 1504-yilning oxirlarida 18 yoshida Ubaydullaxon taxtga o‘tiradi. Hukmronlik yillarida o‘zining mard, jasurligi ekanligi, qator janglarda ishtirok etib g‘alabaga erishganligi yuksak harbiy salohiyatga sohibi ekanligidan dalolat beradi. Shohlik bilan bir qatorda ijodkorlikni ham davom ettiradi, ilm ahli uchun adabiy-madaniy muhitni shakllantirishga alohida e’tibor qaratadi. Uning bizgacha yetib kelgan eng katta devoni “Kulliyot” nomi bilan atalib, Ubaydullaxon vafotidan so‘ng, Abdullaxon davrida, 1583-yilda Mir Husayn al-Husayniy tomonidan ko‘chirilgan. Ushbu devon hozirgi kunda O‘zbekiston Fanlar akademiyasi Abu Rayhon Beruniy nomidagi Sharqshunoslik instituti qo‘lyozmalar fondida 8931 raqami ostida saqlanib kelinmoqda. “Kulliyot”-uchala tildagi devonlarini o‘z ichiga olgan. Turkiy devon tarkibida 310 g‘azal, 430 ruboiy, 11 tuyuq, 18 masnaviy, 7 muammo, 2 yor-yor, diniy-tasavvufiy va axloqiy-didaktik ruhdagi “Omoatnoma”, “Shavqnoma”, “G‘ayratnoma, “Sabrnoma” manzumalari” mavjud. Forsiy devon esa 163 g‘azal, 418 ruboiy, 7 qit’a, 1 fard, 1 masnaviy, 1 tarje’band va 3 muammodan tarkib topgan. Arab tilidagi devoni esa 35 ga yaqin g‘azal, qit’a va fardlardan iborat. O‘zbek mumtoz adabiyotida uchta tilda devon tuzgan yagona shoir ham aynan Ubaydiy hisoblanadi. Uning ijodida diniy-tasavvufiy g‘oya yetakchilik qiladi. U Ahmad Yassaviy asos solgan hikmatnavislik an’anasini davom ettirgan hamda yanada rivojlantirgan. Ubaydiydan 1786 baytdan iborat 220 dan ortiq hikmat yetib kelgan. Bundan tashqari o‘zbek adabiyoti tarixida ruboiyning Boburdan keyingi taraqqiyoti Ubaydiy nomi bilan bevosita bog‘liq. Uning 2 tildagi ruboiylari 850 ga yaqin.

Ruboiy – sharq she’riyatida keng tarqalgan poetik janrlardan biri. Aniq bir g‘oya asosida badiiy va shakliy shartlarga binoan yaratiladigan 4 misradan iborat she’r. Ruboiy hazaj baxrining axram va axrab vaznlarida yoziladi hamda uning mavzusi asosan falsafiy-axloqiy, ta’limiy yoki ishqiy mavzuda bo‘ladi. Ruboiylar, asosan to‘rt misradan iborat bo'ladi. Har bir misra o‘zining ritmik va she’riy tuzilishiga ega bo‘lib, bu o‘ziga xos she’riyat shaklini tashkil etadi. Ruboiylarning eng katta

[4] Buyuk siymolar , allomalar. – T:Sharq, 1997, 26-bet.
[5] www.kh-davron.uz

Jild: 04, Nashr: 11 | Nov - 2024
ISSN: 2181-2624
www.sciencebox.uz

xususiyatlaridan biri — ular qisqa, lekin mazmunli bo'lib, keng ma’lumot va fikrlarni o‘z ichiga olishi mumkin. Har bir ruboiyda biror muhim hayotiy haqiqat yoki falsafiy g‘oya aks etadi. Ubaydiy ijodidan ruboiy janri namunalarini ko‘rib o‘tamiz.

Do‘stning uzrini qabul etmak

Do‘stluqning ulug‘ nishoni erur.

Kimki qilmas qabul uzri aning,

Bilkim ul do‘stning yomoni erur.

Insonlardagi ezgu fazilatlardan biri bu kechirimlilik bo‘lib, gina-kudurat qilmasdan uzrni qabul qilish eng yaxshi fazilatlardan ekanligi yuqorida keltirilgan ruboiyning asosiy g‘oyasida aks etgan. Do‘stlikning ulug‘ belgilaridan hisoblanadigan uzrni qabul qilish hamda yomon do‘st belgilaridan biri - uzrni rad etish orqali zid ma’no yuzaga kelgan, ya’ni tazod she’riy san’ati qo‘llangan. Ubaydiy qalamiga mansub ushbu ruboiy tili nihoyatda sodda tilda yozilgan bo‘lib, hech bir qiyinchiliksiz mazmunini anglash munkin. Bu jihat shoirning yozish uslubi xalqona tilga nihoyatda yaqin ekanligidan dalolat beradi.

Seningdek bu jahonda g‘amguzorim yo‘qtur,

Ko‘rmay seni bir yerda qarorim yo‘qtur,

Ey yor, demaki o‘zga yoring bor emish,

Yorim sen erursen, o‘zga yorim yo‘qtur.

Ubaydiyning ushbu ruboiysi a-a-b-a qofiyalanish tizimida yozilgan bo‘lib, o‘ziga xos ritmik ohangdorlikni yuzaga keltirgan. Ruboiylar ko'pincha taqdir, insonning ma'naviy qarashlari kabi masalalarini o'z ichiga oladi. O'zining qisqalikda to'liq fikrni ifodalash xususiyati sababli, ruboiylar ko'pincha chuqur va ma'noli bo'ladi. Bu jihatni ko‘plab ruboiylar misolida ham ko‘rib o‘tish mumkin.

Majnun ishidin ul kishikim ogohdur,

Ushshoq orasinda Ubaydullohdur.

Payvasta junun ahli erur hamroh anga,

Ul rahbar erur alarg‘ayu, ham shohdur.

Shoir bu ruboiysi orqali o‘zining holatini ham aks ettirgan, ya’ni majnunlikdan ogoh ekanligi hamda oshiqlar orasida Ubaydulloh nomi bilan tanilganligini aytib o‘tadi. Va yana shuni ta’kidlab o‘tadiki, unga hamroh bo‘lgan oshiq ahliga ham rahbar, ham shohman deya o‘zini e’tirof etadi. Ruboiy janrining o‘ziga xos xususiyatlaridan biri shoir o‘zining ijtimoiy holati, hayoti, turmush tarzidan kelib chiqqan holda, ayni shu xususiyatlarga urg‘u bergan holda uni qog‘ozga tushuradi.

G‘azal – sharq adabiyotida keng tarqalgan lirik janr. Arabcha so‘zdan olingan bo‘lib, “oshiqona so‘z, ishq izhor etish, ayollarni madh etish” kabi ma’nolarni anglatadi. “G‘azal” atamasi dastlab VIII-IX asrlarda arab she’riyatida paydo bo‘lgan. Uning hajmi 3 baytdan 19 baytgacha qilib belgilangan, ammo ba’zi o‘rinlarda 21, hatto 27 baytli g‘azal namunalari ham uchrab turadi. Ubaydiy ijodida g‘azal janrining judayam ajoyib namunalarini topish mumkin. G‘azal janriga xos bo‘lgan xususiyat – shaxsiy hissiyotlarini, ichki kechinmalarini ifodalash Ubaydiy ijodida ham chiroyli dalillar orqali ochib berilgan. G‘azalning tasavvufiy ma’no bilan boyitilishi shoirlarning tasavvuf ilmidan xabardor bo‘lishlikka chorlaydi. Bu orqali insonning ruhiy yo‘li, ilohiy muhabbat va o‘zini anglash masalalari yoritib beriladi. Ubaydiy ijodidan g‘azallar ko‘rib o‘tamiz.

Yor istamakim, olam aro yor topilmas,

Jild: 04, Nashr: 11 | Nov - 2024
ISSN: 2181-2624
www.sciencebox.uz

Topilsa dag‘i mushfiqu g‘amxor topilmas.

“Topilmas” radifli ushbu g‘azal tili xalqona tilga yaqin tarzda yozilgan. Matla’da tazod san’ati orqali ma’no kuchaytirilgan.

Axtarsang agar bir yaratib ikki jahonni,

Mendek senga bir zoru giriftor topilmas.

2-baytda oshiq o‘zining ishqiga sobit, yoriga vafodor ekanligi tasvirlanib, ikki jahonni axtarib ham mendek yor topolmaysan deya ta’riflaydi.

Hushyor netarsen tilabon, ey ko‘zi usruk,

Mastona ko‘zung davrida hushyor topilmas.

Ushbu baytda qo‘llangan “ko‘zi usruk” iborasi o‘zbek she’riyatida keng tarqalgan bo‘lib, uning ma’nosi “ko‘zlari porlaydigan, go‘zal ko‘zlar yoki ko‘zlarida nur bor” degan ma’nolarni anglatadi. “Usruk” so‘zi fors tilidan olingan bo‘lib, “yorug‘lik”, “nur” yoki “porlash” degan ma’nolarni anglatadi. Bu ibora, asosan, insonning go‘zal ko‘zlarini tasvirlash uchun ishlatiladi va ko‘zlarning go‘zalligi, porlashi yoki jiloligini bildiradi. Bu iborani munmtoz adabiyot namunalarida ko‘plab uchratish mumkin.

Usruk ko‘zing ashkolina har gah nazar etsam,

Qolmas xabarim, xoh inon, xoh inonma.

(Lutfiy “Xoh inon, xoh inonma”)

Usruk ko‘ziga toki ko‘ngul bo‘ldi mubtalo,

Hargiz bu telbani yana hushyor topmadim.

(Bobur “Topmadim”)

Ko‘p yor agarchi topilur senga valekin,

Jon berguchi men kabi vafodor topilmas.

Bu bayt orqali oshiq o‘zining boshqa oshiqlardan farqli ravishda vafodor ekanligini ta’kidlab o‘tmoqda. Yori uchun jon berishga ham tayyor ekanligi bayt ma’nosini yanada kuchaytirgan.

Diydor g‘animat turur, ey telba Ubaydiy,

Diydoridin ayrilmaki, diydor topilmas.

Mumtoz adabiyotda “diydor so‘zi”, asosan, “ko‘rinish”, “yuz”, “ko‘zga tashlanish” kabi ma’nolarda qo‘llaniladi. Ayniqsa, bu so‘z ishq-muhabbat masalalarida ma’shuqaning yuzini, jilvasini yoki ko‘rinishini tasvirlash uchun ishlatiladi. Maqta’ning ma’nosida esa yor bilan ko‘rishmoqlik ham g‘animat ekanligi haqida aytilib, diydordan ayrilmagin, keyin bunday imkoniyat topilmaydi deya ta’kidlanadi. Shu o‘rinda aytib o‘tish joizki, xalqimiz orasida keng tarqalgan “Diydor shirin, diydor g‘animat” kabi iboralarning keng qo‘llanilishi mumtoz adabiyot namunalarida ham o‘z aksini topgan. Xususan, Ubaydiy ijodida ko‘p o‘rinlarda folklor unsurlarini uchratishimiz mumkin.

Xulosa qilib aytganda, mumtoz adabiyotimiz yuksak tafakkur, boqiy qadriyatlar jamlanmasi, boy madaniy merosni o‘zida mujassam qilganligi bilan ajralib turadi. Bunday merosni avlodlarga yetkazib qoldirishda ulkan hissa qo‘shgan shoh hamda shoir Ubaydiy ijodi ham mumtoz adabiyotda o‘z o‘rniga ega. Ayniqsa, uning “Kulliyot”i hozirgi kunda ham kitobxonlar uchun dasturilamal bo‘lib xizmat

Jild: 04, Nashr: 11 | Nov - 2024
ISSN: 2181-2624
www.sciencebox.uz

qilmoqda. Uning tarkibiga kiruvchi turkiy, arabcha, forscha devonlar tarkibidagi turli xil janr namunalari mumtoz adabiyotimiz tarixida o‘sha janr rivoji uchun katta hissa qo‘shgan. Ahmad Yassaviy boshlab bergan “Hikmatnavislik” an’anasini davom ettirgan hamda uni yanada rivojlantirgan Ubaydiy serqirra ijodkordir. 3 tilda ijod qilishi bilan bir qatorda turli xil janr namunlarini ham yozib qoldirgan, shuningdek xalq og‘zaki ijodidagina mavjud bo‘lgan “yor-yor” janrida ham 2 ta namuna yozganligi alohida e’tirofga loyiq. Shohlikni ham, shoirlikni ham baravar olib borgan Ubaydullaxon ijodi barcha turkiy xalqlar uchun bugungi kunda ham o‘z qadr-qiymatini saqlab kelmoqda.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Mirzaahmedova M. Xoja. – T.:Fan, 1975, 16-b.
2. Vamberi H.Buxora yoxud Movarounnahr tarixi. – M.,1924. 84-bet
3. Hofiz Tanish al-Buxoriy. Abdullanoma. 1- jild.- T.:Sharq, 1999.
4. Buyuk siymolar , allomalar. – T:Sharq, 1997, 26-bet.
5. www.kh-davron.uz

SCIENCE BOX

TA'LIM VA RIVOJLANISH TAHLILI ONLAYN ILMIY JURNALI

Jild: 04, Nashr: 11 | Nov - 2024
ISSN: 2181-2624
www.sciencebox.uz

ШАХСНИНГ ОЗОДЛИГИГА ҚАРШИ ЖИНОЯТЛАРНИНГ ОЛДИНИ ОЛИШНИНГ УМУМИЙ ЧОРАЛАРИ

Курбонов Давлат Равшанович
Ш.Рашидов номидаги Самарқанд давлат университети Юридик факультети "Жиноят ҳуқуқий фанлар" кафедраси мудири, юридик фанлари номзоди, доцент

Аннотация: *Мазкур мақолада шахснинг озодлигига қарши жиноятларнинг олдини олишнинг умумий чоралари, яъни жиноятчиликни олдини олиш (профилактика) «жиноятчиликни профилактика қилиш», «жиноятчиликни огоҳлантириш», «жиноятчиликнинг олдини олиш», болаликни муҳофаза қилиш, ёшлар ўртасида ҳуқуқбузарликларнинг олдини олиш, вояга етмаганларга нисбатан жиноий-ижтимоий сиёсатнинг асосий эътиборсизлиги, жиноят қонунчилигига, умумеътироф этилган хулқ-атвор ва ахлоқ нормаларига, таълим ташкилотлари ва муассасаларини бошланғич, ўрта, олий ва қўшимча таълим зарур билим, кўникма ва малакалар, қизиқишлар, боланинг қобилиятлари очилиши, шунингдек олдини олиш масалалари атрофлича таҳлил қилинган. Шу билан бирга, вояга етмаганлар билан профилактика ишлари доирасида таълим муассасалари ҳуқуқни муҳофаза қилувчи органлар ва олий ўқув юртлари билан фаол ҳамкорлик қилиши, уларнинг ходимлари ва ўқитувчилари профилактика тадбирларини ўтказиши лозимлигини бўйича тегишли илмий-назарий хулосалар берилган.*

Калит сўзлар: *олдини олиш, жиноятчиликни профилактикаси, жиноятчиликни огоҳлантириш, жиноятчиликнинг олдини олиш, болаликни муҳофаза қилиш, ёшлар, ҳуқуқбузарликларнинг олдини олиш, вояга етмаганлар, жиноят қонунчилигиа, хулқ-атвор ва ахлоқ нормалари.*

Ўзбекистон Республикаси ҳанузгача бозор муносабатларига ўтиш даврини бошдан кечирмоқда. Бундай пайтларда жиноятчиликнинг кўпайиши хавфи доимо мавжуд. Шахсларни озодлигига қарши жиноятлар ҳуқуқий табиати, тизими ва квалификацияси билан боғлиқ нормаларни такомиллаштириш, мазкур тизимни ривожлантириш, шахснинг бузилган ҳуқуқларини тиклашнинг самарали механизмларини ишлаб чиқиш зарурати мавжудлигини кўрсатмоқда.

Жаҳонда шахснинг озодлигига қарши жиноятлар, хусусан одам савдоси, аёлни эрга тегишга мажбур қилиш ёки унинг эрга тегишига тўсқинлик қилиш, одам ўғирлаш ёки зўрлик ишлатиб ғайриқонуний равишда озодликдан маҳрум қилиш каби жиноятлар ҳуқуқий табиати, тизими ва квалификацияси билан боғлиқ нормаларни такомиллаштириш, шахснинг озодлигига қарши жиноятларнинг олдини олиш уларги карши кураш, миллий қонунчиликни халқаро стандартларга мослаштириш ва бу борада давлатлараро ҳамкорликни кучайтириш тенденцияси кузатилмоқда. Бу сабаблар кўпинча ғаразли-зўрлик жиноятларининг кўпайиши билан боғлиқ бўлиб, бу хавфли ҳодисага қарши курашиш учун уни синчковлик билан ўрганиш зарур. Зўрлик жуда ўзгарувчан ҳодиса, чунки у доимо такомиллашиб, янада мураккаб шаклларга эга бўлиб, тобора шафқатсиз

бўлиб бормоқда. Бунинг сабаби - жамиятдаги сиёсий, иқтисодий, мафкуравий ва маданий ўзгаришлар. Бу, айниқса, шахсга қарши қаратилган, унинг шаъни, эркинлиги, қадр -қиммати, соғлиги ва ҳаётига тажовуз қиладиган жиноятларга тегишлидир.

Маълумки, салбий ҳодисаларнинг барчаси, жумладан жиноятчилик ҳам маънавий қашшоқлик, маърифий кемтиклик шароитида вужудга келади. Жиноятчиликни олдини олиш фаолияти, энг муҳим криминологик институтлардан бири сифатида, қоида тариқасида, жиноят содир этган шахсга бевосита таъсир қилиш билан чекланадиган жиноятларга қарши курашдан кўлами анча кенгроқ.

Ўзининг кўлами, шакллари, усуллари, мазмуни ва субъектлари бўйича олдини олиш фаолияти анча глобалдир. Ҳозирги вақтда илмий доираларда "олдини олиш", "профилактика", "олдини олиб қолиш" ва "тўхтатиш" каби дефинициялларнинг аҳамияти ва мазмуни тўғрисида мунозаралар давом этмоқда. Биз ўз олдимизга қайд этилган таърифларни чуқур қиёсий таҳлил қилишни мақсад қилиб қўймаган ҳолда, ушбу таърифлар бўйича олимлар ўртасида шаклланган иккита йўналишни кўрсатиб ўтамиз. Айрим олимлар (В.Н.Бурлаков, Н.В.Кузнецова, Г.М.Минковский ва бошқалар) бу таърифларни синоним сифатида қабул қилиб, уларнинг барчасининг мазмуни "бирон бир нарсанинг олдини олишда" деб фикр юритишади[1]. Шу каби, миллий олимларимиздан бири, проф. З.Зарипов умумий таҳрири остида ёзилган “Криминология” дарслигида ҳам жиноятчиликни олдини олиш (профилактика) бир-бирига синоним тушунча сифатида кўрилади.[2] Худди шунингдек, проф. Қ.Абдурасулова ҳам таъкилайдики, «жиноятчиликни профилактика қилиш», «жиноятчиликни огоҳлантириш», «жиноятчиликнинг олдини олиш» тушунчаларининг ўзаро нисбати юзасидан ҳар хил фикрлар билдирганини эътиборга олиб, мазкур масала юзасидан мунозарага киришмасдан, юқорида зикр этилган тушунчалар бир хил маънони билдиришдан келиб чиққан муаллифларнинг қарашларига таянишини маъқул топади, зотан, унинг наздида мазкур тушунчаларни қарама-қарши қўйиш мазкур атамаларнинг маъносига зиддир[3].

Бошқа олимлар (Ю.М. Антонян, С.И. Герасимов, А.И.Долгова, В.И.Гладких ва бошқалар) ушбу дефинициялар ўзаро тубдан фарқ қилишини таъкидлаб, жиноятчиликнинг олдини олиш – бу умумий, жамловчи тушунча бўлса, профилактика, олдини олиб қолиш ва тўхтатиш – бу умуман олганда ва алоҳида ҳолатларда жиноятларга тайёргарлик кўриш ва содир этишни олдини олиш босқичларидир деб айтишади[4].

Биз иккинчи йўналиш нуқтаи назарини маъқуллаймиз, бизнинг фикримизча, жиноятчиликнинг олдини олиш турли хил қарши туриш чораларидан иборат мураккаб мажмуидир. Бундай мажмуа бир-биридан фарқ қиладиган, айни дамда бир-бирини ўз шакли, усуллари, воситалари, субъектлари ва бошқалар билан тўлдириб турадиган турли миқёсларда ўз аксини топади.

---

[1] Криминология: учебник для вузов / под ред. В.Н. Бурлакова, Н.М.Кропачева. - СПб., 2003. С.177-178; Криминология: учебник / под ред. Н. Ф. Кузнецовой, Г. М. Миньковского. - М., 1994. С.177.

[2] Kriminologiya. Darslik. Professor Z.S. Zaripovning umumiy tahriri ostida - Toshkent 2008 – B.21.

[3] Abdurasulova Q.R. Ayollar jinoyatchiligi va ularning oldini olish muammolari. O‘quv qo‘llanma / Mas’ul muharrir: yu.f.d.,prof. M.H.Rustamboyev. – T.: TDYI nashriyoti, 2009. -B.113.

[4] Антонян Ю.М. Криминология. Учебник для академического бакалавриата, 3-е изд., - М.: «Юрайт», 2016. 388с.; Иншаков С.М. Криминология. Практикум. Учебное пособие, 2-ое издание, - «Юнити-Дана», 2013. 367с.; Гладких В.И. Криминология (бакалавриат и магистратура). Учебник, - М.: Юстиция, 2017. 472с.

Jild: 04, Nashr: 11 | Nov - 2024
ISSN: 2181-2624
www.sciencebox.uz

Жиноятчиликнинг олдини олиш чораларининг икки тури аҳолининг ижтимоий турмуш даражасини яхшилаш, иқтисодиётни барқарорлаштириш умумий олдини олиш, ҳамда бевосита жиноятлар сабаблари ва шароитлари махсус олдини олиш чоралари ҳисобланади.

Бироқ, уч даражали ёндашув нисбатан кўпроқ урф бўлган:

1. Умумижтимоий (бутун жамият даражасида амалга оширилади);

2. Гуруҳли (турли ғоялар остида бирлашган гуруҳларга қаратилади);

3. Индивидуал (объект – маълум бир шахс), у ўз навбатида қуйидаги турларга бўлинади: а) эрта профилактика; б) бевосита профилактика; в) жиноятлар профилактикаси; д) рецидивлар профилактикаси[5].

Шахснинг озодлигига қарши жиноятларни олдини олишнинг барча таркибий элементлари, шунингдек олдини олиш чораларини амалга ошириш даражалари, фикримизча, умумий стратегияда, яъни ушбу турдаги жиноятчиликни имкон қадар камайтириш мураккаб мақсадига эришиш усули сифатида узоқ вақтга мўлжалланган, оилага қарши жиноятчиликка қарши курашнинг умумий, деталлашмаган режасида бирлаштирилиши керак.

Назаримизда, ушбу стратегиянинг иккита асосий йўналишини ажратиб кўрсатиш мумкин. Биринчиси, шахснинг озодлигига қарши жиноятларнинг табиатини, яъни ушбу ҳодисани келтириб чиқарадиган сабаблар ва шароитларни бартараф этиш ёки уларнирнг оқибатларини пасайтириш мақсадида ушбу омилларни аниқлашга қаратилган бўлиши керак.

Ушбу йўналишда умумижтимоий чоралар иқтисодий, ижтимоий, ҳуқуқий дастурлар, шунингдек, жамиятнинг маънавий ва ахлоқий салоҳиятини ривожлантиришга қаратилган дастурлар тизимида амалга оширилиши мумкин.

Стратегиянинг иккинчи йўналиши жиноий кўринишларнинг конкрет ҳолатларига тўғридан-тўғри муносабат билдиришнинг аниқ ва самарали схемасидан иборат бўлиши лозим. Ушбу йўналиш умумий ва индивидуал даражаларда махсус криминологик йўналишдаги чораларни қўллашда амалга оширилиши мумкин.

Шахснинг озодлигига қарши жиноятларнинг олдини олиш чоралари жамиятнинг криминаллашувига қарши кураш ягона стратегияси элементларидан бири бўлган икки даражали тизим нуқтаи назаридан кўриб чиқилади.

Аниқланган криминоген омиллар илдизлари жамият ривожининг иқтисодий, ижтимоий, маънавий-ахлоқий, ҳуқуқий йўналишларидан келиб чиқади.

Жиноят қурбонига олиб келиши мумкин бўлган виктим ҳулқ-атворни олдини олиш керак. Бошқача қилиб айтганда, бепарволик ва эҳтиётсизлик орқали ноқонуний ҳаракатларни қўзғатмаслик шарт. Бунга, жумладан, бепарволик, ўз-ўзига ишониш, асоссиз таваккалчилик, фуқароларнинг ўзлари томонидан қонунбузарликларни содир этиши ёки ўз шахсига ёки мулкига қарши жиноят содир этишга ёрдам берадиган шарт -шароитларни яратишни айтиш мумкин.

Жамиятдаги қарама-қаршиликлар, номутаносиблик камайиши ўзида профилактик йўналишга эга. Ўз навбатида, зўравонлик жиноятлари махсус криминологик профилактикаси ушбу турдаги жиноятларни содир этишга сабаб бўлган сабаблар ва шарт-шароитларни бартараф этиш

[5] Старков О.В. Роль криминогенной ситуации в бытовых насильственных преступлениях: автореф. дисс… к.ю.н.: 12.00.08. - М., 1981.С. 12.

чораларини, шунингдек, конкрет шахсларга нисбатан индивидуал профилактик таъсир чораларини ўз ичига олади.

Ғаразли ва ғаразли-зўрлик ишлатиб содир этиладиган жиноятлар профилактикасида муваффақият уларнинг тўлиқ очилиши ва улар учун жазонинг муқаррарлигини таъминлашга боғлиқ. Бу талабларни бажармаслик тезда тегишли шахслар томонидан жиноятларни такроран содир этишга, шунингдек, уларни содир этишга янги иштирокчилар жалб қилинишига олиб келади.

Ёшлар ўртасида ҳуқуқбузарликларнинг олдини олиш ҳар қандай ҳуқуқий давлат сиёсатининг устувор йўналишларидан биридир. Вояга етмаганлар жиноят ишлари бўйича одил судловни амалга ошириш учун ихтисослаштирилган судлар тизимини яратиш мақсадга муофиқ ҳисобланади.

Давлатимиз томонидан вояга етмаганларга нисбатан жиноий-ижтимоий сиёсатнинг асосий эътиборсизлиги, аввалambор, уларда ҳуқуқбузарликлар содир этилишининг олдини олишга қаратилган профилактик чора-тадбирлар амалда бажарилмаётганлиги билан боғлиқ. Умуман олганда, ўсмир ўзига ташлаб қўйилган, аксарият ҳолларда фақатгина жиноят содир этгандан кейингина, жиноят қонунчилигига, умумеътироф этилган хулқ-атвор ва ахлоқ нормаларига зид ҳаракати юз бергандан кейингина давлат эътиборига тушади.

Профилактика тизимида таълим ташкилотлари ва муассасаларини муносиб ўрнини белгилаш зарурати туғилади, чунки айнан бошланғич, ўрта, олий ва қўшимча таълим муассасаларида зарур билим, кўникма ва малакалар, қизиқишлар, ижтимоий доира шаклланади ва боланинг қобилиятлари очилади. Балки барча даражадаги таълим муассасаларининг вояга етмаганлар ўртасида ҳуқуқбузарликларнинг олдини олиш субъектларига бириктирилиши уларнинг навқирон авлодни тарбиялашдаги тегишли бурчини ташкил қилади. Шу билан бирга, вояга етмаганлар билан профилактика ишлари доирасида таълим муассасалари ҳуқуқни муҳофаза қилувчи органлар ва олий ўқув юртлари билан фаол ҳамкорлик қилиши, уларнинг ходимлари ва ўқитувчилари суҳбат ва маърузалар тарзида тегишли профилактика тадбирларини ўтказиши, бу борада ўзини қандай тутмаслик керак ва суд ва бошқа ҳуқуқни қўллаш амалиётидан нима содир бўлиши ҳақида ёркин мисоллар келтириши зарур.

Ўзбекистон пенитенциар тизимининг ҳозирги ҳолати ва жамиятимизнинг умумий ривожланиш даражаси озодликдан маҳрум қилиш билан боғлиқ бўлмаган жазони ижро этиш доирасида пенитенциар тизимни зудлик билан модернизация қилиш зарурати ҳақида гапиришга имкон беради. Зеро, тарбия колонияларида вояга етмаган маҳкумлар билан олиб борилган тарбиявий-профилактика ишлари қанчалик яхши йўлга қўйилмасин, жазони ижро этиш муассасаларида ўташ вояга етмаганнинг шахсий фазилатлари ва тақдирида ўчмас из қолдиради.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати:

1. Криминология: учебник для вузов / под ред. В.Н. Бурлакова, Н.М.Кропачева. - СПб., 2003. С.177-178; Криминология: учебник / под ред. Н. Ф. Кузнецовой, Г. М. Миньковского. - М., 1994. С.177.
2. Kriminologiya. Darslik. Professor Z.S. Zaripovning umumiy tahriri ostida -Toshkent 2008 – B.21.
3. Abdurasulova Q.R. Ayollar jinoyatchiligi va ularning oldini olish muammolari. O‘quv qo‘llanma / Mas’ul muharrir: yu.f.d.,prof. M.H.Rustamboyev. – T.: TDYI nashriyoti, 2009. –B.113.
4. А.Отажонов. Шахсга қарши жиноятлар. Ўзбекистон Республикаси ИИВ Академияси, Т.2012. – Б.136.

Jild: 04, Nashr: 11 | Nov - 2024
ISSN: 2181-2624
www.sciencebox.uz

5. Антонян Ю.М. Криминология. Учебник для академического бакалавриата, 3-е изд., - М.: «Юрайт», 2016. 388с.
6. Иншаков С.М. Криминология. Практикум. Учебное пособие, 2-ое издание, - «Юнити-Дана», 2013. 367с.
7. Гладких В.И. Криминология (бакалавриат и магистратура). Учебник, - М.: Юстиция, 2017. 472с.
8. Ильяшенко А.Н. Маслов А.В., Харьковский Е.Л., Игнатов Е.А. Предупреждение рецидивной преступности несовершеннолетних (по материалам субъектов Центрального федерального округа РФ). - Москва: ВНИИ МВД России, 2007. - С.

SCIENCE BOX

TA'LIM VA RIVOJLANISH TAHLILI ONLAYN ILMIY JURNALI

Jild: 04, Nashr: 11 | Nov - 2024
ISSN: 2181-2624
www.sciencebox.uz

TURPNING SIRLI VA MUJIZALI XUSUSIYATLARI

Mahmudova Mexriniso Ergashevna
Osiyo xalqaro universiteti,
“Umumiy fanlar ”kafedrasi assestinti

Annotatsiya: *Turp(Raphanus altivus) karamdoshlar oilasiga mansub bo`lgan,ozuqaviy maqsadda iste`mol qilinadigan o`simlik.Uning shakli va ranglari turli hil bo`lib,eng keng tarqalgan turlari qora,oq,yashil turlaridir.Turpning tarkibida vitaminlar,minerallar,antioksidantlar va fibralarmavjud bo`lib,ularning barchasi inson salomatligi uchun foydalidir.Turp immune tizimini kuchaytirish,hazm qilishni yaxshilash va organizmni toksinlardan tozalashda yordam beradi.Hozirgi iqlimda balg`am ko`chiruvchi vosita sifatida ham shifobahish ta`sirga ega.Turpni taomlarda va salatlarda ishlatiladi.Bu o`simlik foydali hususiyatlari nihoyatda ko`p shu bilan bir qatorda ekologik jihatidan ham ahamiyatga ega.chunki yerni boyitib,agrotexnik shart sharoitlarni yaxshilaydi.*

Kalit so‘zlar: *Antioksidant, sabzavot, vitaminlar, minerallar, fbra, imun-tizimi, hazm qilish, toksinlar, ekologik, agrotexnik, salar, soliq, organic, ozuqaviy, tarkib.*

Turp (Raphanus sativus L.) — karamdoshlar oilasiga mansub ikki yillik o‘simlik. 5 ming yil muqaddam Qadimgi Misr, Yunoniston va Rimda ekilgan. Hozirgi paytda dunyodagi barcha mamlakatlarda ekiladi. Birinchi yili kesikli, tukli barglardan iborat to‘pbarg va ildizmeva hosil qiladi. Ikkinchinchi yili, ekilgach, gulpoya chiqarib, 35—40 kunda gullaydi. Gullashi bir oygacha davom etadi. Gul to‘plami — shingil. Guli 4 tojbargli, 2 jinsli, oq pushti, binafsha yoki ochsariq rangda, chetdan hasharotlar, asosan asalarilar yordamida changlanadi. Madaniy turp rediska va yovvoyi turp bilan oson chatishadi. Mevasi ochilmaydigan urchuq yoki silindrsimon shakldan iborat. Urug‘i yumaloq, oval shaklda, och, to‘q yashil rang,qora rang va oq rangda bo`ladi.Turp faqat ochiq yerda yetishtiriladi. Urug‘i 2—4°da unib chiqadi. 13—20°da yaxshi rivojlanadi, harorat 20°dan yuqori bo‘lsa ildizmevalarning o‘sishiga salbiy ta’sir qiladi. Turp namsevar o‘simlik. Namlik yetishmasa ildizmevasi yaxshi o‘smaydi. Ildizmevasi yirik, 200 g dan 4–5 kg gacha olsa bo`ladi. Tarkibida o‘rtacha 1,92% oqsil, 1,58% qand, 1,55% kletchatka, 8–29 mgvitamin S va boshqa bor. Asosan, yangiligida, ayrim vaqtlarda dorivor sifatida iste’mol qilinadi. Shuningdek, unda balg`am ko`chiruvchi va shamollashga qarshi vositalar va immunitetni ko`taruvchi vitamin bor, modda almashinuvi, ovkat hazmini yaxshilaydi. Turp O‘zbekistonning markaziy viloyatlarida iyul oxiri — avgust boshida, jan. mintakalarda, avgust 2 o‘n kunligida, 2— 3 sm chuqurlikka ekiladi. Maisa ko‘karib chiqquncha tuproq doimo nam holda tutiladi. Keyingi parvarish o‘tash va yaganalashdan iborat, o‘z vaqtida sug‘orib va kultivatsiya qilib turishdan iborat. O‘zbekistonda turpning Marg‘ilon va Andijon 9 tezpishar navlari davlat reyestriga kiritilgan. Hosildorligi: Marg‘ilon navi 350—360 s/ga; Andijon navi 480—500 s/ga teng.

Tanangiz madorsizlanayotganini sezayapsizmi, davosini uzoqdan axtarmangda, uydagi bor mahsulotlarga diqqat qarating. Misol uchun, kuzda pishadigan qarsildoq turpga. U shamollashda asqotishini hammamiz bilamiz, ammo xotirani charxlashi, sariq kasalidan keyin jigarga eng kerakli quvvatdori bo‘lishi, sochlarni qalinlashtirishi va kamqonlikni samarali davolashidan bexabardirsiz. Kamsuqumgina sabzavot o‘zida shuncha sir yashirganiga hayron bo‘lmasa ham bo‘ladi. Axir unda

Jild: 04, Nashr: 11 | Nov - 2024
ISSN: 2181-2624
www.sciencebox.uz

barcha vitaminlar namoyon, kaliy va kalsiy, temir va magniy borligidan esa eng sara darmondori o‘rinini bosa olishiga shubha yo‘q

Qora turp adipogen transkripsiya omillari va lipid to'planishi, yallig'lanish va fibroz bilan bog'liq genlarni tartibga solish orqali jigarda lipidlar to'planishi, yallig'lanish va fibrozni yo`qotadi. Alkogolsiz gepatit va u bilan bog'liq metabolik kasalliklarni yaxshilashda qora ahamoyati juda kata.

Qora turning foydali hususiyatiga e`tiborimizni qaratamiz.

Jigarni himoya qilish

Jigarni himoya qilish, oksidlovchi stressdan kelib chiqqan zararni susaytirishi.

Yurak-qon tomir kasalliklarning oldini olish.

Qora turpdan foydalanishning foydasi Qora sabzi antosiyaninlar, fenolik kislotalar, karotinoidlar va boshqa biologik faol moddalarga boy bo'lib, ular dislipidemiya, glyukoza bardoshlik, gipertenziya va insulin qarshiligini yaxshilash orqali metabolik sindromni engillashtiradi. Qora turp tarkibidagi

antosiyaninlar yuqori antioksidant faollikka ega. Shu bilan birga, ba'zi hisobotlarda qora turp polifenollari gipertenziya, yurak fibrozisi, to'siqlarda endotelial funktsiya roli kabi turli metabolik sindromlarda rol o'ynashini tasdiqladi.

Qandli diabetning oldini olish ta'siri

Qondagi glyukoza kontsentratsiyasining ko'tarilishi insulinning cheklangan chiqarilishi yoki insulinni qabul qilishning kamayishi bilan bog'liq. Qora turp polifenolik birikmalari αamilaza va αglyukozidaza faolligiga va hujayradagi glyukoza so'rilishiga inhibitiv ta'sir ko'rsatadi, bu polifenollarning potentsial antidiyabetik xususiyatlarga ega ekanligini ko'rsatadi.

Ko'p surunkali kasalliklarning oldini olish.

Antosiyaninlar qora turp o'simlik sifatida faol moddalari bo'lib, ular yuqori antioksidant faollikka ega va turli kasalliklarni yordamchi davolashda profilaktika vositalari sifatida ishlatiladi. Qora turp tarkibidagi ushbu biologik faol moddalar saraton, diabet, yurak-qon tomir kasalliklari va boshqalarning ko'p turlarining oldini olishga yordam beradi va shuning uchun ko'plab kasalliklarning oldini olish va yordamchi davolashda qo'shimcha dori sifatida foydalanish mumkin va sintetik moddalarni suiiste'mol qilishni kamaytirishi mumkin. Sovet Ittifoqi mamlakatlarida bu sabzavotni ko'pchilik yoqtirmaydi. Shuning uchun u ikkinchi darajaga ko'tarildi. Eng qiziqarli narsa.

Qora turpdan foydalanishning foydasi

Karam oilasi o'simliklari Vetnam, Xitoy va Yaponiyaliklar orasida ayniqsa qadrlanadi. Achchiq ta'mga qaramay, turp mushakni foydali moddalar bilan oziqlantirishga qodir. Bundan tashqari, u tanadan toksinlar va toksinlarni olib tashlaydigan ajoyib vositadir.

Qora turpda oltingugurt borligi ma'lum. Bu esa bronxit va allergik reaktsiyalar bilan og'rigan odamlarni tezroq davolashga yordam beradi.

Urug'larda juda foydali yog'lari bor, va D, E. vitaminlari bor. Shunday qilib, D vitamini mineralizatsiya, tishlar va suyaklarning jarayonlarida faol ishtirok etadi. Bundan tashqari, organizmga ijobiy ta'siri tufayli saraton xujayralarining o'sishi susayadi. Ushbu vitaminni o'z ichiga olgan kundalik ovqatlanish vositalarini qo'shish orqali siz psoriazizni unutasiz, qichishishni kamaytirasiz va qizarishni olib tashlaysiz.E vitamini qon tomirlarining devorlarini faol ravishda mustahkamlaydi, terining yoshligini saqlaydi.

Qora turpdan tayyorlangan sharbatni diabet kasalliklarida uglevodlarni yaxshiroq so'rashga yordam beradigan kuchli dorivor vosita sifatida qo'llash muhim ahamiyatga ega.Aromatik asal bilan birgalikda sharbat atriyal fibrilatsiyali, kardioskleroz bilan og'riydigan bemorlarda yaxshi yordam beradi. Bundan tashqari, balg`am ko`chiruvchi va shamollashga judayam foydali ta`sir ko`rsatadi.

Qora turpning kaloriyali qiymatini ham eslatib o'tishimiz kerak. Bu faqat 30 kaloriya egadir. Bu shuni ko'rsatadiki, uni parhez ovqatlanish davrida salatlarga xavfsiz tarzda qo'shish mumkin.

Qora turp yana yo‘talga qarshi samarali vosita sanaladi. Aynan qora turpni olish kerak, zero bu nav o‘zida davolash uchun kerak bo‘lgan hususiyatga ega.

Turpning foydali xususiyati:

Turp- C vitaminining manbayi bo‘lib, organizmda yosh kollagen oqsilini ishlab chiqarishda yordam beradi va virus hamda kasalliklardan himoya qiladi. Bundan tashqari, turp tarkibida B guruhi vitaminlari, kaliy, kalsiy, magniy va temir bor.

Turpning 3 hil turi bor: qora (qishki) turp, yashil (Marg`ilon) turpi va daykon (yapon) turpi.Bir dona turpda 1,9 gr. oqsil, 0,2 gr. yog`, 6,5 gr. uglevodlar bor.

Jild: 04, Nashr: 11 | Nov - 2024
ISSN: 2181-2624
www.sciencebox.uz

1. Turp sharbati va asal (1:1) aralashmasini o`t pufagidagi toshlardan xalos bo`lish uchun iching. Bir kunda 0,5 osh qoshiqdan boshlab 2 osh qoshiqqacha etkazing. Muolaja muddati –10 kun.

2. Yo`talga qarshi turpni o`rtasini uyib,uyilgan joyiga 1osh qoshiq toza asal solib,og`zini o`zining ostidagi qopqog`I bilan yopib bir sutkaga quyiladi va shundan ajralgab turp sharbatini bir osh qoshiqdan har soatda qabul qiling. Bu yo`l bilan yo`talingizni tez va oson davolaysiz.

3. Turpni mayda bo`laklarga bo`ling, idishga solib, shakar seping va duxovka pechiga 2 soatga qo`ying. Paydo bo`lgan sharbatni dokadan o`tkazib olib, 2 choy qoshiqdan 3-4 martadan taomlanishdan avval va uxlashdan oldin ichsangiz, shamollashlardan qutulasiz.

4. Ozish uchun- turpdan tayyorlangan engil salatlardan tamaddi qiling. Turpning ochlik hissini kamaytiruvchi xususiyati ham bor.

5. Ishtaha ochuvchi vosita sifatida ishlatilishi.

Agar ishtahangiz yo`q bo`lsa, har kungi taomnomangizga, albatta, yashil turpni qo`shing.

6. Kamqonmisizlikda u holda turp, lavlagi va sabzidan tayyorlangan sharbatni iching.

Sharbati ichak yo`llari faoliyatining to`g`ri yuritilishiga, sochlarni mustahkamlashga iste`mol qilinadi. Bu sabzavot kishining ovqat hazm qilish tizimiga ijobiy ta`sir ko`rsatadi. Uning iste`moli aterosklerozning, shishlarning, o`t pufagi va peshob yo`llarida tosh paydo bo`lishining oldini olishda yaxshi foyda beradi.Qonda shakar miqdorini nazorat qilishga yordam beradi.Qondagi qand miqdorining keskin o‘zgarishi organizm uchun juda ko‘p noxush oqibatlarga olib keladi. Eng zararsizlari ishtahaning ortishi va ortiqcha ovqatlanish va natijada ikkinchi toifa diabetning rivojlanishidir. Turp tarkibidagi kimyoviy birikmalar esa qondagi glyukoza ko‘tarilishining oldini oladi va metabolik jarayonlarni tartibga soladi.

7. Antioksidantlarga boy.

Antioksidantlar surunkali kasallik va qarilikka qarshi kurashda eng katta yordamchilardir. Ular oksidlanish jarayonlari bilan samarali kurashadi va hujayralarni erkin radikallar shikastlashidan himoya qiladi. Turp boshqa ildizli sabzavotlar qatorida, turli antioksidant birikmalarga boy va ular nafaqat ildiz sabzavotning o‘zida, balki o‘simlikning barglari va urug‘larida ham uchraydi.

8. Parhezbop mahsulot.

Turp o‘zining barcha afzalliklari bilan birga past kaloriyali mahsulotdir. Bir stakan xom turpda atigi 20 kaloriya, kletchatka va hatto oz miqdorda o‘simlik oqsili bor. U salat, taom va sendvichlarga qo‘shilishi mumkin. Ildiz sabzavot nafaqat foydali, balki uzoq vaqt ochlikdan ham xalos qiladi.

9. Immunitet tizimini mustahkamlaydi.

Bir necha asrlar ilgari odamlar turli shamollashlarni asal va xom turp bilan davolagan. Ildiz sabzavot glikozidlarga boy bo‘lib, bu moddalar nafaqat o‘ziga xos ta’mni beradi, balki organizmni viruslar va patogen bakteriyalardan ishonchli himoya qiladi. Turp kuchli mikroblarga qarshi xususiyatlarga qo‘shimcha ravishda, vitamin va minerallarning, ayniqsa, C vitamini, kaliy, magniy va marganetsning ko‘pligi tufayli tananing immunitet himoyasini mukammal darajada mustahkamla

Xalq tabobatida qirg`ichdan chiqarilgan turpdan radikulitni davolashda foydalaniladi.

Qirg`ichdan o`tkazilgan xom turp va uning sharbati ishtaha ochuvchi, o`t pufagini bo`shatuvchi eng yaxshi vosita va organizmdagi ortiqcha suyuqlikni chiqarib yuboruvchi tabiiy dori sifatida tavsiya etiladi.

Buyrakdagi toshlarni parchalaydi! Achchiqlikka moyil glyukozid va xushbo`y efir moylari mavjudligidan turp o`zining xususiyatlari bilan peshob yo`llaridagi tosh paydo bo`lish kasalliklarida ularni eritib, tushirib yuborishdek mislsiz shifobaxshlikka ega.

O`zining foydali shifobaxsh xususiyatlari bilan turp ishtahani, ovqat hazm qilishni, organizmda modda almashinuvi jarayonini yaxshilaydi, oshqozon soki va o`t suyuqligi me`yorda ajralishiga yordam beradi.

Aterosklerozni davolaydi! Turp aterosklerozni davolashda yordam beruvchi sabzavotdir. Xalq tabobatida podagrada, buyrakda tosh paydo bo`lish kasalliklarida turpni ovqatga qo`shib iste`mol qilish tavsiya etiladi. Turp peshob haydash xususiyatiga ega.

Bronxitni bartaraf etadi! Turpni asalga qo`shib yo`talni, bronxitni, yuqori nafas yo`llari katarini davolashda iste`mol qilinadi. Sharbatini qovuq, yurak, bronxlar, revmatizm kasalliklarida ichiladi, shuningdek, bu sharbat balg`am ko`chiruvchidir.

Oshqozon-ichakka foydasi. Turp o`t paydo bo`lishini ko`paytiradi, ovqat hazm qilish bezlari faoliyatini yaxshilaydi, ichaklar peristaltikasi (oshqozon va ichaklarning to`lqinsimon kerilish yoki siqilish harakati)ni yaxshilaydi, antisklerotik xususiyatga ega. Uning bu xususiyatlari ishtahani ochishda, ichaklar atoniyasi (mushak va to`qimalar faoliyati tonusining pasayishi)ni davolashda, qabziyatda, xolesistitda va o`t pufagida paydo bo`lgan tosh kasalliklarini davolash jarayonida foyda beradi.

**Teri kasalliklarida qo`llanilishi**-Turpda mavjud bo`lgan vitamin S, fosfor, sink va V gruppasiga kiruvchi ba`zi vitaminlar inson terisi uchun juda foydali. Unda mavjud bo`lgan suv teri uchun zarur bo`lgan namlikni saqlashga yordam beradi. Qirg`ichdan chiqarilgan turpdan qilingan maska yuz terisini ajoyib ravishda tozalab, tiniqlashtiradi. O`zining dezinfeksiyalovchi xususiyatlari sababli turp quruqshagan, toshma toshgan, yorilgan terini davolashda chiroyli yordam beradi, shuningdek yuz terisi hujayralarini yangilaydi.

Tana haroratini me`yorlashtiradi

Turp tana haroratini pasaytiradi, ko`tarilgan harorat natijasida kelib chiqqan shamollashni olib bartaraf qiladi. Bunday holatda turp sharbatiga biroz tuz qo`shib ichish foyda beradi. Ajoyib dezinfeksiyalovchi vosita sifatida turp shuningdek, haroratning ko`tarilishiga sabab bo`luvchi infeksiyalarga qarshi kurashadi.

Jild: 04, Nashr: 11 | Nov - 2024
ISSN: 2181-2624
www.sciencebox.uz

Quyidagi hollarda turpni ko`p miqdorda muolaja olish maqsadida iste`mol qilish mumkin emas:

Jigar va buyraklarning o`tkir shamollashi, ba`zi oshqozon kasalliklarida – masalan, gastritning giperasid ko`rinishida va ichaklarning yara kasalliklarida, yurak qon-tomir kasalliklarida turp iste`mol qilish mumkin emas.

Qonda shakar miqdorini nazorat qilishga yordam beradi.

Qondagi qand miqdorining keskin o‘zgarishi organizm uchun juda ko‘p noxush oqibatlarga olib keladi. Eng zararsizlari ishtahaning ortishi va ortiqcha ovqatlanish va natijada ikkinchi toifa diabetning rivojlanishidir. Turp tarkibidagi kimyoviy birikmalar esa qondagi glyukoza ko‘tarilishining oldini oladi va metabolik jarayonlarni tartibga soladi.

Homiladorlikda;

Ichak (yo`g`on va ingichka) shamollashida,oshqozon va o`nikkibarmoqli ichak yarasida;

Jigar va buyraklar (tosh paydo bo`lgan holatdan tashqari) kasalliklarida;

Kislotalilik yuqori bo`lgan gastritda;

Yaqinda infarktni boshidan kechirgan kishilarda turpni me`yoridan ortiq iste`mol qilish mumkin emas.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Адешара К.А., Бангар Н., Диван А.Г., Тупе Р.С. Аддукты гликирования плазмы и различные изоформы RAGE тесно связаны с окислительным стрессом и маркерами воспаления при диабете 2 типа. Метаб. диабета. Синдр. Клин. Рез. Ред. 2022:102441.
2. Галисия-Гарсия У., Бенито-Висенте А., Джебари С., Ларреа-Себаль А., Сиддики Х., Урибе К.Б., Остолаза Х., Мартин К. Патофизиология сахарного диабета 2 типа. Межд. Дж. Мол. наук. 2020; 21 :6275.
3. Манукумар Х.М., Кумар Дж.С., Чандрасекхар Б., Рагхава С., Умеша С. Доказательства диабетической и инсулино-миметической активности лекарственных растений: современное состояние и перспективы на будущее. Крит. Преподобный Food Sci. 2017 год; 57 : 2712–2729
4. Менесес М.Дж., Сильва Б.М., Соуза М., Сар Р., Оливейра П.Ф., Алвес М.Г. Противодиабетические препараты: механизмы действия и потенциальные последствия для клеточного метаболизма. Курс. Фарм. Дез. 2015 г.; 21 : 3606–3620.
5. Рехани П.Р., Ифтихар Х., Накадзима М., Танака Т., Джаббар З., Рехани Р.Н. Безопасность и механизм действия лекарств от диабета по сравнению с 5-аминолевулиновой кислотой (5-АЛК) J. Diabetes Res. 2019 год; 2019 : 4267357.

SCIENCE BOX

TA'LIM VA RIVOJLANISH TAHLILI ONLAYN ILMIY JURNALI

Jild: 04, Nashr: 11 | Nov - 2024
ISSN: 2181-2624
www.sciencebox.uz

ZAXIRALARNI BOSHQARISHNING ASOSIY MUOMMOLARI

Ergashev Jakhongir Baxodirovich
Samarqand iqtisodiyot va servis instituti
"Marketing" kafedrasi Assitent-stajyori

Xoliyarov Jamshid Erkin o'g'li
Samarqand iqtisodiyot va servis instituti talabasi

Annotatsiya: *Ushbu maqola zaxiralarni boshqarishda an'anaviy yondashuvlarning cheklovlarini va zamonaviy texnologiyalarni integratsiya qilishning muhimligini ko'rsatadi. Iqtisodiy buyurtma miqdori (EOQ), ABC tahlili va Just-In-Time (JIT) modellari samarali bo'lsa-da, ular dinamik talab va taklif sharoitlariga moslashishda kamchiliklarga ega. Tadqiqotda raqamli texnologiyalar – sun'iy intellekt (AI), Internet of Things (IoT), ERP tizimlari va blokcheynning zaxira boshqaruviga ta'siri o'rganildi. Natijalar shuni ko'rsatadiki, bu texnologiyalar zaxiralarni real vaqt rejimida kuzatish, talabni prognozlash va ta'minot zanjirini shaffoflashtirishda samarali yechimlar taklif etadi. O'zbekiston sharoitida bu texnologiyalarni qabul qilish bizneslarning operatsion xarajatlarini kamaytirib, samaradorligini oshirishga yordam beradi. Kelgusi tadqiqotlar sun'iy intellekt, blokcheyn va IoT tizimlarining amaliy qo'llanilishiga doir yanada chuqurroq tahlillarni talab qiladi.*

Kalit so'zlar: *Zaxira boshqaruvi, an'anaviy modellar, sun'iy intellekt, IoT, ERP tizimlari, blokcheyn, talab prognozlash, ta'minot zanjiri.*

Zaxiralarni boshqarish har qanday korxona uchun strategik jihatdan muhim jarayon bo'lib, bu jarayon mahsulot ishlab chiqarishdan tortib, uni oxirgi iste'molchiga yetkazib berishgacha bo'lgan zanjirni samarali boshqarishga yordam beradi. Bugungi kunda korxonalar har qachongidan ham ko'proq zaxiralarni to'g'ri boshqarishga ehtiyoj sezmoqda, chunki talab va taklifning tez-tez o'zgarishi, raqobatning kuchayishi va global bozor sharoitlarining o'zgaruvchanligi an'anaviy zaxira boshqaruvi usullarini yangilashni talab etmoqda. Shu sababli, korxonalar uchun zaxira miqdorini optimallashtirish nafaqat xarajatlarni kamaytiradi, balki ular faoliyatining samaradorligini ham oshiradi. Bu esa korxonalar uchun muhim ustuvorlikka aylanadi, chunki ortiqcha zaxiralar xarajatlarni oshiradi, kamchilik esa mijoz ehtiyojini qondirishda muammolar tug'dirishi mumkin.

Ushbu tadqiqot O'zbekiston va xalqaro bozor sharoitida zaxiralarni boshqarish bilan bog'liq asosiy muammolarni o'rganishni o'z oldiga maqsad qilgan. Tahlil jarayonida ishlab chiqarish va savdo sohalaridagi korxonalar misolida muammolar aniqlandi va ushbu muammolarni hal etishga yordam beruvchi nazariy va amaliy asoslar o'rganildi.

Tadqiqotda EOQ (Economic Order Quantity), ABC tahlil, va JIT (Just-In-Time) kabi nazariy konsepsiyalar zaxiralarni boshqarishda qanday yordam berishi muhokama qilindi. Shuningdek, talab prognozi va xarajatlarni boshqarish uchun foydalaniladigan iqtisodiy modellar, raqamli texnologiyalar va zamonaviy boshqaruv tizimlari orqali yangi yondashuvlarni ishlab chiqish imkoniyatlari ham tahlil qilindi. Ushbu tadqiqot misolida tadbirkorlik subyektlarining raqobatbardoshligini oshirish va

zaxiralarni boshqarish samaradorligini oshirish imkoniyatlarini o‘rganish ham muhim ahamiyat kasb etadi.

Mazkur tadqiqotning maqsadi zaxiralarni boshqarish samaradorligini oshirish uchun zamonaviy texnologiyalar, masalan, ERP tizimlari, sun’iy intellekt yordamida talab prognozi, va blokcheyn texnologiyalarining afzalliklarini o‘rganishdan iborat. Zaxiralarni boshqarishdagi mavjud bo‘shliqlar va yechimini topmagan masalalarni tahlil qilish orqali ushbu tadqiqot innovatsion yondashuvlarni taklif qiladi.

Yangi texnologiyalar va boshqaruv tizimlarini qo‘llashning kutilayotgan natijalari ortiqcha va yetarli darajada bo‘lmagan zaxiralarni bartaraf etish, transport va saqlash xarajatlarini optimallashtirish, va resurslardan samarali foydalanishga yordam beradi. Shunday qilib, tadqiqot natijalari ushbu jarayonlarning samaradorligini oshirish va korxonalarni global bozorning o‘zgaruvchan sharoitlariga tezkor moslashish imkoniyatlarini kengaytirishga qaratilgan.

Zaxiralarni boshqarish bo‘yicha dastlabki tadqiqotlarda EOQ (Economic Order Quantity) modeli klassik yondashuv sifatida qo‘llanilib, korxonalar uchun saqlash va yetkazib berish xarajatlarini minimallashtirishda muhim ahamiyat kasb etgan. Ushbu model O‘zbekiston iqtisodiyoti sharoitida ham qo‘llanilib, ishlab chiqarish samaradorligini oshirishda o‘ziga xos yondashuvlarni taqdim etgan (Usmonov, 2019)[1]. Keyinchalik bu modelning rivoji sifatida ABC tahlil va JIT (Just-In-Time) tizimlari taklif qilinib, bu usullar o‘zgaruvchan talab va taklif sharoitlarida zaxiralarni optimallashtirishda keng qo‘llanilmoqda (Ismoilov, 2021)[2].

Zamonaviy zaxiralarni boshqarish sohasida raqamli texnologiyalar, ayniqsa sun’iy intellekt yordamida talab prognozlash tizimlari joriy etilgan bo‘lib, ular O‘zbekiston korxonalari uchun xarajatlarni kamaytirish va operatsion samaradorlikni oshirish imkoniyatlarini yaratmoqda (Karimov, 2020)[3]. ERP (Enterprise Resource Planning) tizimlari orqali korxonalar real vaqt rejimida qarorlar qabul qilish imkoniyatiga ega bo‘lib, bu ular uchun zaxiralarni samarali boshqarish yo‘lida yangi imkoniyatlar ochmoqda (Alimova va Oripov, 2018)[4].

Shu bilan birga, global va mahalliy miqyosda blokcheyn va IoT (Internet of Things) texnologiyalari yordamida yetkazib berish zanjirini shaffof boshqarish imkoniyatlari ham kengaymoqda. Blokcheyn orqali yetkazib berish jarayonlarini izchil kuzatib borish imkoniyati yaratilib, zaxira harakatlarini boshqarish ishonchliligi oshmoqda (Toshmatov, 2022)[5]. IoT texnologiyalari esa mahsulotlarni real vaqt rejimida kuzatish va talabga mos zaxira darajasini saqlash imkonini yaratadi (Jumayev va Ergashev, 2019)[6].

Metodologiya. Ushbu tadqiqotda zaxiralarni boshqarishning asosiy muammolarini aniqlash va tahlil qilish uchun turli tadqiqot metodlari qo‘llanildi. Tadqiqot quyidagi uch asosiy qadamdan iborat:

---

[1] Usmonov, S., *Zaxiralarni boshqarishning iqtisodiy asoslari*, TDIU Nashriyoti, 2019.
[2] Ismoilov, A., *Korxonalarda zaxiralarni boshqarishning zamonaviy usullari*, Iqtisodiyot va Boshqaruv, 2021.
[3] Karimov, N., *Raqamli texnologiyalar va sun’iy intellekt yordamida zaxiralarni boshqarish*, O‘zbekistonda Boshqaruv Masalalari Jurnali, 2020.
[4] Alimova, D., & Oripov, B., *Korxonalarda ERP tizimlaridan foydalanishning afzalliklari*, Samarqand Davlat Universiteti Nashriyoti, 2018.
[5] Toshmatov, M., *Blokcheyn texnologiyasi va uning logistika zanjirida qo‘llanilishi*, Iqtisodiy Tadqiqotlar Jurnali, 2022.
[6] Jumayev, X., & Ergashev, K., *IoT texnologiyalari yordamida zaxiralarni kuzatish va boshqarish*, Innovatsion Texnologiyalar Jurnali, 2019.

1. Ushbu tadqiqotda ma’lumotlar yig‘ish uchun ikkita asosiy manbaga murojaat qilindi:

- Xalqaro ilmiy maqolalar, nashr etilgan kitoblar, sohadagi ilg‘or tadqiqot ishlari va xalqaro standartlar asosida zaxiralarni boshqarish bo‘yicha mavjud nazariy va amaliy bilimlar yig‘ildi. Ushbu ikkilamchi ma’lumotlar yordamida sohadagi asosiy muammolarni tushunishga qaratilgan keng qamrovli sharh berildi.
- Zaxiralarni boshqarish jarayonida yuzaga keladigan muammolarni batafsil tahlil qilish uchun turli korxonalar, ayniqsa, ishlab chiqarish, savdo va logistika sohalaridan statistik ma’lumotlar yig‘ildi. Ushbu ma’lumotlar talab va taklif muvozanati, saqlash xarajatlari, mijoz talabining o‘zgarishi, transport va yetkazib berish masalalariga oid statistik ko‘rsatkichlarni o‘z ichiga oladi.

2. Zaxiralarni boshqarishning samaradorligini oshirishga to‘sqinlik qiladigan muammolarni aniq belgilash va tasniflash uchun quyidagi tahlil usullari qo‘llanildi:

- Ma’lumotlar yordami bilan zaxiralarni boshqarish jarayonlarining umumiy ko‘rinishi berilib, asosiy muammolar va ularning korxonalarga ta’siri tahlil qilindi. Ushbu yondashuv yordamida mavjud zaxiralarni boshqarish amaliyotlarining kuchli va zaif tomonlari aniqlanadi.
- Turli mamlakatlardagi, shuningdek, sanoat tarmoqlaridagi zaxiralarni boshqarish modellari o‘zaro solishtirilib, samarali va kamchiliklarga ega jihatlari aniqlanadi. Ushbu tahlil yordamida zaxiralarni boshqarishdagi muvaffaqiyatli yondashuvlar va eng yaxshi tajribalarni topishga harakat qilindi.
- Ma’lumotlar asosida matematik modellar va simulyatsiya usullari yordamida zaxiralarni boshqarish jarayonlaridagi potentsial muammolar va ularning yechim usullari tekshirildi. Bu usul yordamida talab va taklif muvozanatini ta’minlashga qaratilgan zaxira miqdorini aniqlash, transport va saqlash xarajatlarini minimallashtirish kabi masalalar o‘rganildi.

3. Zaxiralarni boshqarish jarayonini samarali amalga oshirish uchun mijoz talabining o‘zgarishini bashorat qilish va unga mos texnologik yondashuvlarni tahlil qilish zarur edi. Ushbu bosqichda quyidagi texnologiyalar va yondashuvlar o‘rganildi:

- Zaxiralarni real vaqt rejimida kuzatish va boshqarish uchun integratsiyalashgan ERP tizimlarining korxonalarga ta’siri o‘rganildi.
- Talab prognozini yaxshilash uchun AI asosida ishlab chiqilgan algoritmlar va mashina o‘rganish modellari tahlil qilindi. Ushbu texnologiyalar zaxiralarni optimallashtirish uchun keng imkoniyatlar taqdim etadi.
- Blokcheyn asosida zaxiralarni boshqarish jarayonida yuzaga keladigan muammolar, ayniqsa, yetkazib berish vaqti va xarajatlari bilan bog‘liq masalalarni hal etishga qaratilgan tadqiqotlar o‘rganildi.

Natijalar. Mazkur tadqiqot zaxiralarni boshqarishning an’anaviy va zamonaviy yondashuvlarini o‘rganish orqali iqtisodiy samaradorlikni oshirishning samarali usullarini aniqlashga qaratildi. EOQ modeli, ABC tahlili va JIT kabi klassik yondashuvlar korxonalarga zaxiralarni minimallashtirish va saqlash xarajatlarini kamaytirish imkoniyatini beradi. Biroq, ularning zamonaviy talab va taklif sharoitlaridagi cheklovlari aniqlanib, ularga qo‘shimcha ravishda raqamli texnologiyalar va ERP, blokcheyn, IoT kabi vositalarni qo‘llash zarurligi tasdiqlandi.

Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatdiki, raqamli texnologiyalar zaxiralarni real vaqt rejimida kuzatish va boshqarish imkoniyatini oshirib, ishlab chiqarish samaradorligini sezilarli darajada yaxshilaydi. Shu bilan birga, ushbu vositalar yordamida korxonalar talab prognozini yanada aniqroq amalga oshirishi va shu asosda zaxiralarni optimallashtirishi mumkinligi aniqlanadi.

Muhokama. Zaxiralarni boshqarishda yangi texnologiyalarni joriy qilishning iqtisodiy samaradorligini oshirishga qo‘shayotgan hissasi katta bo‘lsa-da, ushbu jarayonlar va ularning O‘zbekiston sharoitidagi qo‘llanilishiga oid chuqurroq tadqiqotlar talab qilinadi. Masalan, sun’iy intellekt vositasida talabni prognozlash zaxiralarni boshqarishda asosiy vosita sifatida e’tiborga olinishi mumkin. Biroq, raqamli va texnologik transformatsiya jarayonida tadqiqotchilar va amaliyotchilar uchun bilim bo‘shliqlari mavjudligi kuzatilmoqda. Ayniqsa, blokcheyn texnologiyasining logistika va yetkazib berish jarayonlaridagi xavfsizlik va izchillikni oshirishdagi roli chuqur o‘rganishni talab qiladi.

Shuningdek, O‘zbekiston iqtisodiyoti sharoitida raqamli texnologiyalardan foydalanishning iqtisodiy jihatdan qanday afzalliklar keltirishini o‘rganish va bunga mos amaliy tavsiyalar berish ham dolzarb muammolardan biri sifatida ko‘rilmoqda. Shu sababli, bu yo‘nalishlarda kelgusidagi tadqiqotlar an’anaviy va zamonaviy boshqaruv vositalari integratsiyasi va ularning samaradorligini oshirish yo‘llarini o‘rganishga qaratilishi kerak. Yangi bilimlarni olish uchun kompleks tadqiqotlar orqali qo‘shimcha ma’lumotlar to‘plash va tahlil qilish kelgusi izlanishlar uchun muhimdir.

Xulosa. Ushbu tadqiqot zaxiralarni boshqarishda zamonaviy texnologiyalar, jumladan, sun'iy intellekt, ERP tizimlari, blokcheyn va IoT texnologiyalarining muhim rolini ta'kidlaydi. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, an'anaviy modellardan, masalan, EOQ (Iqtisodiy buyurtma miqdori), ABC tahlili va JIT (Just-In-Time) yondashuvlari, zaxiralarni optimallashtirish va xarajatlarni kamaytirishda samarali bo'lsa-da, ular talab va taklifning dinamik o'zgarishlariga moslashishda cheklovlarga ega.

Raqamli texnologiyalarni integratsiya qilish, zaxiralarni real vaqt rejimida kuzatish, talabni prognozlash va ta'minot zanjirining shaffofligini oshirishda sezilarli afzalliklarni taqdim etadi. Ushbu tadqiqotning amaliy ahamiyati shundan iboratki, O'zbekiston iqtisodiyoti sharoitida bizneslar bu texnologiyalarni qabul qilib, operatsion samaradorlikni oshirishi va logistik xarajatlarni kamaytirishi mumkin.

Kelgusidagi tadqiqotlar, xususan, sun'iy intellekt asosida talabni prognozlash modellari, blokcheynning ta'minot zanjiridagi xavfsizlikka ta'siri va IoT tizimlarining zaxiralarni real vaqt rejimida kuzatishda samaradorligi bo'yicha chuqurroq tahlilni talab qiladi. Shuningdek, turli sanoat tarmoqlari va iqtisodiyotlar bo'yicha solishtirma tadqiqotlar o'tkazish, ushbu texnologiyalarning har xil biznes muhitlariga qanday moslashishini va optimallashtirilishini yanada chuqurroq o'rganishga yordam beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro’yxati.

1. M Boboyev N. Logistika. O’quv qo’llanma. - Samarqand: SamISI, 2021. - 330 b. ISBN: 978-9943-7641-5-6
2. Boboyev N. Logistika asoslari. Darslik - Samarqand: SamISI, 2023. - 292 b. ISBN: 978-9943-9457-6-0.
3. Usmonov, S., *Zaxiralarni boshqarishning iqtisodiy asoslari*, TDIU Nashriyoti, 2019.
4. Ismoilov, A., *Korxonalarda zaxiralarni boshqarishning zamonaviy usullari*, Iqtisodiyot va Boshqaruv, 2021.
5. Karimov, N., *Raqamli texnologiyalar va sun’iy intellekt yordamida zaxiralarni boshqarish*, O‘zbekistonda Boshqaruv Masalalari Jurnali, 2020.
6. Alimova, D., & Oripov, B., *Korxonalarda ERP tizimlaridan foydalanishning afzalliklari*, Samarqand Davlat Universiteti Nashriyoti, 2018.
7. Toshmatov, M., *Blokcheyn texnologiyasi va uning logistika zanjirida qo‘llanilishi*, Iqtisodiy Tadqiqotlar Jurnali, 2022.
8. Jumayev, X., & Ergashev, K., *IoT texnologiyalari yordamida zaxiralarni kuzatish va boshqarish*, Innovatsion Texnologiyalar Jurnali, 2019.

SCIENCE BOX

TA'LIM VA RIVOJLANISH TAHLILI ONLAYN ILMIY JURNALI

Jild: 04, Nashr: 11 | Nov - 2024
ISSN: 2181-2624
www.sciencebox.uz

O‘ZBEK TILINING DAVLAT TILI SIFATIDAGI O‘RNI VA XALQARO MIQYOSDAGI NUFUZINI OSHIRISH MASALALARI

Xokimjon Ikromov
Majburiy ijro byurosining Nazoratni tashkillashtirish, statistika va tahlil bo‘limi katta inspektori

Annotatsiya: *Mazkur maqolada o‘zbek tilining davlat tili sifatidagi nufuzini oshirishga to‘sqinlik qilib kelayotgan ayrim masalalar, davlat tiliga oid huquqbuzarliklarni aniqlash va javobgarlik masalasini hal qilishning muammoli jihatlari, davlat tiliga oid qonunchilik ijrosi ustidan jamoatchilik nazoratini tatbiq etish masalalari tahlil qilinib, Davlat tiliga oid qonunchilikni takomillashtirish bo‘yicha takliflar ilgari surilgan.*

Kalit so‘zlar: *davlat tili, o‘zbek tili, “Davlat tili haqida”gi Qonun, qonunchilikni takomillashtirish.*

Kirish. O‘zbek tilining davlat tili sifatidagi nufuzini oshirish bugungi kunning dolzarb vazifalaridan biriga aylandi. So‘nggi yillarda davlat tili nufuzini oshirish borasida bir qator aniq chora-tadbirlar amalga oshirildi.

Biroq, oldimizda bir qancha o‘z echimini kutayotgan muammolar mavjud.

Birinchidan, “Davlat tili haqida”gi Qonunning bir qator normalari deklarativ va umumiy xarakterga ega bo‘lsa, ikkinchidan, Ma’muriy javobgarlik to‘g‘risidagi kodeksdagi birgina "Davlat tilini mensimaslik" mazmunidagi moddani inobatga olmaganda, bu yo‘nalishda javobgarlikni keltirib chiqaradigan hatti-harakatlar batafsil yoritib berilmagan.

Bundan tashqari, mamlakatimizda davlat tilining nufuzini oshirish maqsadida uni o‘rganish ehtiyoji yaratilmagan hamda davlat tiliga oid huquqbuzarliklarga qarshi kurashish maqsadida qat’iy jamoatchilik nazorati o‘rnatilmagan.

Sohada yuzaga kelayotgan vaziyat shuni ko‘rsatmoqdaki, O‘zbek tilining Davlat tili sifatidagi nufuzini oshirish, mavjud muammolar va qonunchilikdagi bo‘shliqlarni bartaraf etish maqsadida davlat tiliga oid qonunchilik normalarini xorijiy davlatlarning tajribalarini inobatga olgan holda qayta ko‘rib chiqish zarurati yuzaga kelmoqda.

1-§. Davlat tili nufuzini oshirishga to‘sqinlik qilib kelayotgan ayrim masalalar.

“Davlat tili haqida”gi Qonunning bir qator normalari asosan tavsiyaviy xarakterga ega bo‘lganligi – bu borada olib borilayotgan ishlar sifatiga o‘zining salbiy ta’sirini o‘tkazib kelmoqda.

Misol uchun, “Davlat tili haqida”gi **qonunining 14-modasi** va “Jismoniy va yuridik shaxslarning murojaatlari to‘g‘risida”gi qonunining 6-moddasiga asosan murojaatlar davlat tilida va boshqa tillarda berilishi mumkin.

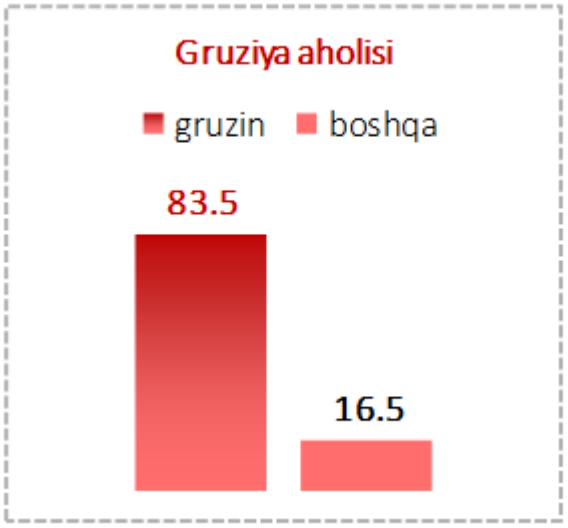
Jild: 04, Nashr: 11 | Nov - 2024
ISSN: 2181-2624
www.sciencebox.uz

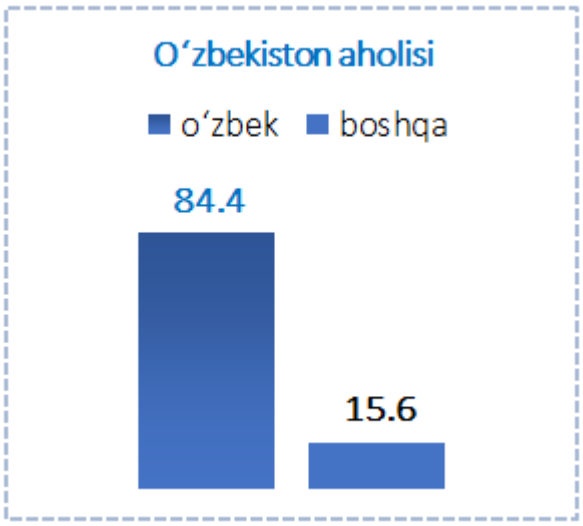
Bundan ko‘rinib turibdiki, O‘zbekiston Respublikasining davlat tili o‘zbek tili deb qat’iy belgilab qo‘yilgan bo‘lsada, murojaatlarni ko‘rib chiqish sohasiga ushbu talab joriy etilmagan.

Ushbu nomutanosiblikka javob izlash uchun dastlab xorijiy davlatlarning bu boradagi tajribasini o‘rganib chiqish maqsadga muvofiq bo‘ladi.

Xorijiy davlatlarning bu boradagi tajribasini o‘rganish borasida o‘tkazilgan tahlilga ko‘ra, aksariyat rivojlangan davlatlarda muallif o‘zi istagan tilda davlat organlariga murojaat qilish huquqiga ega emas.

Misol uchun, Gruziya Demokratik Respublikasining “Davlat tili to‘g‘risida”gi qonunining 11-moddasiga muvofiq, davlat organlarida jismoniy va yuridik shaxslarning arizalarini qabul qilish, ko‘rib chiqish va javob berish davlat tilida ya’ni gruzinchada amalga oshirilishi belgilangan.

Solishtirish uchun, Gruziya aholisining 83,5 foizini gruzinlar, qolgan qismini ozarbayjon, arman, rus va boshqa millat vakillari tashkil etsa, O‘zbekiston aholisining 84,4 foizini o‘zbeklar, qolgan qismini esa tojik, qozoq, qoraqalpoq, rus va boshqa millat vakillari tashkil etadi. Ko‘rinib turibdiki, Gruziya aholisi tarkibida gruzinlar ulushi O‘zbekistondagi o‘zbeklar ulushidan kam bo‘lsada, murojaatlar faqat gruzin tilida bo‘lishi kerakligi haqida talab qo‘yilgan.

Yoki, Rossiya Federatsiyasining murojaatlar bilan ishlash bo‘yicha yo‘riqnomasining 19-moddasida xorijiy tillardagi murojaatlar ularning rus tiliga tarjimasi ilova qilingan taqdirdagina ko‘rib chiqilishi belgilangan hamda 41-moddasida boshqa tilda berilgan murojaatning rus tilidagi tarjimasi ilova qilinmagan bo‘lsa, ushbu murojaat muallif xabardor qilinmagan holda hisobdan chiqarilishi belgilab qo‘yilgan.

Shuningdek, Germaniya Federativ Respublikasi, Litva, Estoniya, Fransiyada ham davlat organlariga murojaatlar davlat tilida bo‘lishi kerakligi haqida qat’iy talab qo‘yilgan.

“Davlat tili haqida”gi **Qonunning 8-moddasida** davlat hokimiyati organlarining hujjatlari davlat tilida qabul qilinishi, ularning tarjimalari boshqa tillarda ham e’lon qilinishi belgilangan bo‘lsada, ayrim davlat idoralarida ushbu norma teskari talqin qilinib, hujjatni avval boshqa tilda qabul qilib, so‘ngra davlat tiliga tarjima qilish holatlari ko‘p kuzatilmoqda.

Hattoki, ko‘plab hujjatlar boshqa tilda qabul qilinib, uning davlat tilidagi tarjimasi ishlab chiqilmagan.

Misol uchun, bugungi kunda Qonun hujjatlari milliy bazasida *(Lex.Uz)* **3 ta** amaldagi hujjat matni faqat rus tilida keltirilib, *“Hujjat matni rus tilida keltiriladi”* deb, **330 ta** hujjat ilovasi faqat rus tilida taqdim etilib, *“Ilova rus tilidagi matnda berilgan”* deb izoh qoldirilgan.

Jild: 04, Nashr: 11 | Nov - 2024
ISSN: 2181-2624
www.sciencebox.uz

Shuningdek, **Qonunning 10-moddasida** muassasa va tashkilotlarda ish yuritish, hisob-kitob va moliya hujjatlari davlat tilida yuritilishi belgilangan hamda ushbu moddaning ikkinchi qismida o‘zbek tilini bilmaydigan jamoalarda ish yuritish davlat tili bilan bir qatorda boshqa tillarda ham amalga oshirilishi mumkinligi ko‘rsatib o‘tilib, moddaning birinchi qismida qayd etilgan talabni aylanib o‘tishga imkon qoldirilgan.

Ushbu modda talablari chetlab o‘tilayotganiga yorqin misol sifatida O‘zbekiston Respublikasi tovar-xom ashyo birjasida davlat tashkilotlari ishtirokida tuzilayotgan shartnomalarning **41 foizi** *(2023 yilda tuzilgan shartnomalar statistikasiga ko‘ra)* davlat tilida tayyorlanmasdan imzolanayotganligini ko‘rsatish mumkin.

Shu kabi, ayrim xizmat ko‘rsatish sohalari *(kommunal, internet xizmatlari)* tomonidan shartnoma, dalolatnoma, ogohlantirish xati kabi hujjatlar aksariyat hollarda davlat tilida rasmiylashtirilmasdan kelinmoqda.

Qonunning 20-moddasida e’lon va boshqa ko‘rgazmali axborot matnlari davlat tilida e’lon qilinishi belgilanib, moddaning ikkinchi qismida boshqa tillarda tarjimasi berilishi mumkinligi belgilanganligi sababli ayrim savdo yoki xizmat ko‘rsatish sohalari tomonidan bevosita yoki internet tarmoqlari orqali berilayotgan e’lonlarda davlat tili talablariga rioya qilmaslik holatlari ko‘p uchramoqda.

Masalan, savdo yoki xizmat ko‘rsatish sohasida faoliyat yurituvchi savdo do‘konlari, umumiy ovqatlanish joylarida va ularning internet saytlarida xorijiy tilda yozilgan “skidka”, “dostavka” kabi so‘zlarni ko‘p uchratish mumkin. Vaholanki, ushbu so‘zlarning o‘zbek tilida “chegirma”, “etkazib berish”, kabi muqobillari mavjud.

Davlat tiliga oid qonunchilik normalarini yuqorida qayd etilgan masalalarni inobatga olgan holda qayta ko‘rib chiqilishi birinchi navbatda davlat tiliga bo‘lgan e’tibor yangi bosqichga olib chiqilishiga sabab bo‘lsa, ikkinchidan boshqa millat vakillarida eng minimum darajada bo‘lsada, o‘zbek tilini o‘rganishga bo‘lgan intilish yuzaga kelishiga hamda uning jamiyat hayotidagi o‘rni va ahamiyati oshishga xizmat qiladi.

Mamlakatdagi hech bir qonun muayyan xalqning ona tilini behurmat qilishga olib kelishi mumkin emas. Ushbu talab konstitutsiya va qonunlarimizda mustahkamlab qo‘yilgan.

Biroq, davlat tili o‘z nomi bilan davlatning fuqarolar bilan rasmiy muloqot tili bo‘lishi kerak. Fuqarolarning o‘zaro shaxsiy muloqot tilini erkin tanlash huquqini kafolatlash bilan bir qatorda ularning davlat organlari bilan rasmiy muloqoti davlat tilida bo‘lishi muhimdir.

Aks holda davlat tilini o‘rganish ehtiyoji hech qachon yaratilmaydi. Davlat tilidan kundalik hayotda foydalanishda ehtiyoj yaratilmas ekan, iste’molda u doimo ikkinchi darajali til bo‘lib qolaveradi.

2-§. Davlat tiliga oid huquqbuzarliklarni aniqlash va javobgarlik masalasini hal qilishning muammoli jihatlari

Davlat tiliga bo‘lgan e’tibor siyosat darajasiga ko‘tarilgan bo‘lsada, bugungi kunda tilga oid normalarni tartibga soluvchi mukammal qonun hujjati mavjud emas.

O‘zbek tilining O‘zbekiston hududida davlat tili sifatida amal qilishining kafolati O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi va “Davlat tili haqida”gi Qonuni bilan mustahkamlangan.

Shuningdek, ushbu sohadagi huquqbuzarliklar uchun javobgarlikni ta’minlash maqsadida Ma’muriy javobgarlik to‘g‘risidagi kodeksga "Davlat tili to‘g‘risidagi qonunchilikni buzish" moddasi (42-modda) kiritilgan.

Shunday bo‘lsada, yuqorida qayd etilgan qonunchilik hujjatlarida davlat tilidan to‘g‘ri va o‘rinli foydalanish qoidalarini o‘zida mujassamlashtirgan normalar majmuasi mavjud emas.

Jild: 04, Nashr: 11 | Nov - 2024
ISSN: 2181-2624
www.sciencebox.uz

Xususan, kodeksdagi birgina "Davlat tilini mensimaslik" mazmunidagi umumiy xarakterdagi moddani inobatga olmaganda, bu yo‘nalishda javobgarlikni keltirib chiqaradigan hatti-harakatlar batafsil yoritib berilmagan.

Ya’ni ayni bir harakat yoki harakatsizlik davlat tilidan foydalanish qoidalarini buzish sifatida baholanib, umumiy xarakterdagi javobgarlikni keltirib chiqarsada, bu qilmish Ma’muriy javobgarlik to‘g‘risidagi kodeksda keltirilgan *"davlat tilini mensimaslik"* sifatida malakalanishi taraflarning haqli e’tiroziga sabab bo‘lishi tabiiy.

Ma’muriy javobgarlik to‘g‘risidagi kodeksda yo‘l harakati qoidalarini buzilishi bilan bog‘liq har bir holatga alohida-alohida moddalar *(128[1]-telefondan foydalanish, 128[2]-monitordan foydalanish, 128[3]-tezlikni oshirish, 128[4]-svetoforning taqiqlovchi signaliga bo‘ysunmaslik va h.k)* kiritilgan bir paytda, ahamiyati va dolzarbligi jihatidan yo‘l harakati qoidalaridan qolishmaydigan davlat tili to‘g‘risidagi qoidalar buzilishi holatlariga alohida-alohida, moddaning gipoteza qismi to‘liq ochib berilgan moddalar *(peshlavhani imlo xato bilan yozish, reklamada o‘zbek tilidagi matnni chet tilidagi matndan kichik kiritish va h.k)* bilan to‘ldirilmagan.

Shu nuqtai nazardan davlat tili to‘g‘risidagi qonunchilik normalari buzilishiga bo‘lgan murosasiz kurashni boshlashdan avval, birinchi navbatda bu borada yo‘l qo‘yib kelinayotgan holatlar eng kichigidan boshlab eng kattasigacha mufassal yoritilgan, qaysi holatda javobgarlik masalasi yuzaga kelishi ya’ni huquqiy oqibat keltirib chiqaradigan holatlar aks ettirilgan qonun hujjatini ishlab chiqish maqsadga muvofiq.

3-§. Davlat tiliga oid qonunchilik ijrosi ustidan jamoatchilik nazoratini tatbiq etish masalalari

Har bir sohada joriy etilayotgan jamoatchilik nazoratini davlat tili to‘g‘risidagi qonunchilik normalari buzilishi sohasiga ham tatbiq etish o‘zining samarasini berishi tabiiy.

Bugungi kunda yo‘l harakati qoidalari buzilishi, soliq qonunchiligining buzilishi hamda ekologiya sohasida yo‘l qo‘yilayotgan huquqbuzarliklar haqida xabar berganlik uchun fuqarolarni rag‘batlantirish tizimi joriy etilgan.

Ushbu sohalarda fuqarolarni rag‘batlantirish tizimi joriy etilishi natijasi o‘laroq, qat’iy jamoatchilik nazorati o‘rnatilishiga turtki bo‘lib, o‘zining ijobiy samarasini ko‘p kuttirmadi.

Ijobiy ish tajribasini boshqa sohalar qatori davlat tili to‘g‘risidagi qonunchilik normalari buzilishiga nisbatan ham tatbiq etish – jamoat joylarida savodsizlik bilan yozilgan imlo xatoli peshlavhalar, chet tilida yozilgan, biroq o‘zbek tilidagi tarjimasi kiritilmagan bannerlar, kirill alifbosida yozilgan o‘zbek tilidagi e’lonlar va reklama matnlariga barham berilishi mumkin.

Buning uchun shu kabi holatlarni aniqlab, rasmga olib yuborish uchun maxsus portal ishlab chiqish va portalga kelib tushgan huquqbuzarliklar uchun qo‘llanilgan ma’muriy jarimalar summasidan u haqida xabar bergan jamoatchilik faollariga ma’lum qismini rag‘batlantirish tariqasida o‘tkazib borish tizimini yaratish lozim.

Bu tadbirlar birinchi navbatda davlat tiliga bo‘lgan e’tibor yangi darajaga olib chiqilishiga sabab bo‘lsa, ikkinchidan fuqarolarda davlat tiliga oid huquqbuzarliklarga befarq bo‘lmaslik kayfiyati shakllanishiga erishiladi.

Xulosa o‘rnida ta’kidlash mumkinki, o‘zbek tilining davlat tili sifatidagi maqomini mustahkamlash yo‘lida kuzatilayotgan muammolar, shuningdek, ushbu sohada jamoatchilik nazorati yo‘lga qo‘yilmaganligi o‘zbek tilining mahalliy va xalqaro maydondagi o‘rnini ko‘tarish borasidagi ishlarga salbiy ta’sir etmoqda.

Jild: 04, Nashr: 11 | Nov - 2024
ISSN: 2181-2624
www.sciencebox.uz

Muhtaram Prezidentimiz Shavkat Mirziyoev o‘zbek tiliga davlat tili maqomi berilganining 30 yilligi munosabati bilan so‘zlagan nutqida ta’kidlaganidek, “Bundan o‘ttiz yil muqaddam qabul qilingan “Davlat tili haqida"gi qonunni bugungi kun talablari nuqtai nazaridan har tomonlama chuqur tahlil qilib, takomillashtirish zarurati sezilmoqda”.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. O‘zbekiston Respublikasining “Davlat tili haqida”gi qonuni.
2. O‘zbekiston Respublikasining “Jismoniy va yuridik shaxslarning murojaatlari to‘g‘risida”gi qonuni.
3. O‘zbekiston Respublikasining Ma’muriy javobgarlik to‘g‘risidagi kodeksi.
4. Gruziya Demokratik Respublikasining “Davlat tili to‘g‘risida”gi qonuni *https://matsne.gov.ge/ru/document/download/2931198/0/ru/pdf*
5. Rossiya Federatsiyasining murojaatlar bilan ishlash bo‘yicha yo‘riqnomasi. http://council.gov.ru/services/messages/instruction/
6. Gruziya Demokratik Respublikasining aholi tarkibi haqidagi ma’lumotlar *https://ru.wikipedia.org/wiki/%D0%93%D1%80%D1%83%D0%B7%D0%B8%D1%8F*
7. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining o‘zbek tiliga davlat tili maqomi berilganining o‘ttiz yilligiga bag‘ishlangan tantanali marosimdagi nutqi *https://president.uz/oz/lists/view/2954*

TA'LIM VA RIVOJLANISH TAHLILI
ONLAYN ILMIY JURNALI

Jild: 04, Nashr: 11 | Nov - 2024
ISSN: 2181-2624
www.sciencebox.uz

СОСТОЯНИЕ ВНУТРИОРГАННОГО КРОВЕНОСНОГО РУСЛА БРЮШИНЫ ЧЕЛОВЕКА ПРИ ЦИРРОЗЕ ПЕЧЕНИ

Bilal Ahmad Khan
Assistant Teacher, Department Clinical Anatomy
Samarkand state Medical University

Резюме: *В статье изучено состояние органного кровеносного русла брюшины 13 трупов людей, погибших от цирроза печени с явлением портальной гипертонии и асцитом. Внутриорганная кровеносная система брюшины указанных областей в условиях длительно протекающего нарушения воротного кровообращения, которое наблюдается при циррозах печени, подвергается значительной перестройке.*

Ключевые слова: *брюшины человека, циррозе печени, кровеносной системы, венозных сосудов, воротной вены.*

Введение. В последнее время все большее внимание исследователей обращено вопросам компенсаторно-приспособительной функции сосудистой системы при различных функционально-патологических состояниях организма. В свете этих задач мы изучили структурные особенности строения кровеносного русла брюшины в условиях длительно протекающего нарушения воротного кровообращения, имеющего место при циррозе печени у человека. Клинические наблюдения и экспериментальные данные авторов по изучению циррозов печени дают основание предположить о наличии морфологических изменений в кровеносной системы брюшины при этом заболевании. Между тем, анатомия кровеносного русла брюшины при данных условиях патологии не получила должного отражения в доступной нам литературе.

Цель исследования: Изучение состояние органного кровеносного русла брюшины трупов людей, погибших от цирроза печени с явлением портальной гипертонии и асцитом.

Материал и методы исследования: Методом инъекции кровеносных сосудов брюшины водным раствором туши и импрегнацией их аммиачным раствором азотнокислого серебра по модифицированной в лаборатории проф. В.В. Куприянова методике при нами изучено состояние органного кровеносного русла брюшины 13 трупов людей, погибших от цирроза печени с явлением портальной гипертонии и асцитом. Объектом исследования явились тотально-инъецированные и импрегнированные различных отделов париетальной брюшины, серозной оболочки тонкой кишки и ее брыжейки, брюшинных листков желудочно-селезеночной связки, малого и большого сальников.

Результаты исследования и их обсуждение: Изучение препаратов показало, что внутриорганная сеть кровеносных сосудов и капилляров париетальной и висцеральной брюшины при циррозах печени претерпевает структурные изменения, характерные обычно для венозного застоя. Во всех случаях отмечается повсеместное увеличение в диаметре венозного отдела кровеносного русла брюшины. В большей степени расширению подвергаются венозные сосуды и капилляры брюшины задне-боковых отделов стенок живота и малого таза, серозной

оболочки тонкой кишки, брюшинных листков желудочно-селезеночной связки, малого и большого сальников. Менее выражены изменения сосудов брюшины переднего отдела брюшной стенки.

Следует отметить, что диффузно расширенные венозные сосуды и капилляры серозы имеют четкие и ровные контуры. Диаметр венозных сосудов по сравнению с нормой увеличивается на 50-120 мк, а поперечник капилляров – на 10-18 мк. Наряду с расширением венозного отдела русла брюшины наблюдается извилистость отдельных сосудов с образованием микроклубочков. В большинстве случаев в просвете расширенных вен и венул отмечается скопление форменных элементов крови; местами сосуды как бы нафаршированы ими, что косвенно свидетельствует о венозном застое. Кроме того, на некоторых препаратах брюшины боковой стенки малого таза и серозного листка желудочно-селезеночной связки можно увидеть сглаживание наблюдаемых в норме воронкообразных расширений устьев венозных сосудов.

Наряду с обычным увеличением в диаметре сосудов в некоторых случаях в брюшине брыжеечных синусов и серозного листка желудочно-селезеночной связки локально выявляются участки, венозные сосуды которых чрезмерно расширены, образуют озера или синусоиды. Обращает на себя внимание тот факт, что на фоне расширенных венозных сосудов и капилляров брюшины артериальные звенья ее органного русла представляются несколько суженными. Стенки венозных сосудов, растягиваясь, истончаются, ядра эндотелиальных клеток как бы отодвигаются друг от друга. Местами обнаруживаются незначительные выпячивания стенок сосудов. Паравазальные венозные капилляры и сосуды жировых прослоек представляются расширенными. Как правило, увеличение в калибре венозных капилляров происходит постепенно по направлению тока крови; их диаметр в среднем колеблется от 16 до 25 мк, вместо 7-10 мк в норме. Наряду с этим, в некоторых случаях на импрегнированных препаратах серозных листков малого сальника, желудочно-селезеночной связки и брюшины боковой стенки малого таза по ходу расширенных венозных сосудов и капилляров обнаруживаются варикозные расширения с пальцевидными слепыми выпячиваниями стенок. Последние бывают различной формы и величины, встречаются на препаратах в форме шаров, веретен и реторт. Кроме того, они могут быть одно и двусторонними. В венулах калибром 50-60 мк величина таких варикозных вяпячиваний колеблется от 130х175 до 170х200 мк, а у капилляров от 25х35 до 31х44 мк. В более крупных сосудах (диаметр 80-120 мк) расширения приобретают пальцевидную форму. Последние нами выявлены только на единичных препаратах брюшины боковой стенки малого таза. Эти слепые венозные выпячивания сильно варьируется по размерам, калибру и длине: от 50х120 до 150х250 мк. Степень выраженности и частота выявляемости выпячиваний и варикозных расширений стенок венозного русла брюшины, на наш взгляд, зависит от давности и степени тяжести нарушения воротного кровообращения при этом заболевания и, очевидно, связана с застойными явлениями в воротной системе. В связи с повсеместными расширением венозных звеньев органного русла брюшины сеть кровеносных сосудов и капилляров приобретает мелкопетлистое строение; раскрываются бывшие ранее плазматическими капилляры и артерио-венозные анастомозы. Встречаются слепые выросты кровеносных капилляров серозы, свидетельствующие о росте этих структур.

Вывод.Таким образом, но основании вышеизложенного можно заключить, что внутриорганная кровеносная система брюшины указанных областей в условиях длительно протекающего нарушения воротного кровообращения, которое наблюдается при циррозах печени, подвергается значительной перестройке. Кровеносные сосуды и капилляры брюшины, обладая высокой реактивностью, пластичностью и резервной способностью, принимают участие в компенсаторно-приспособительных процессах, протекающих в сосудистой системе организма

при циррозе печени. Кроме того, кровеносное русло брюшины, обеспечивая перераспределения крови, очевидно, участвует в разгрузке бассейна воротной вены, становясь дополнительным дренажем в системе порта-кавальных и порта-портальных анастомозов.

Использованная литература:

1. Маматалиев А. Р. Нервный аппарат внепеченочных желчных протоков у кролика после экспериментальной холецистэктомии //international journal of recently scientific researcher's theory. – 2024. – т. 2. – №. 4. – с. 161-165. Academic research in modern science.
2. Zohidova S. H, Mamataliyev A.R. "алгоритм лечения деструктивного панкреатита." journal of biomedicine and practice 9.2 (2024).
3. Маматалиев А. Р., Орипов Ф. С. Қуёнларда жигардан ташки ўт йулларининг одатда ва ўт халтасини олиб ташлагандан сўнги гистологик ўзгариш //journal of biomedicine and practice. – 2021. т. 6. – №. 3. – с.117- 125.
4. Абдуллаева Д. Р., Исмати А. О., Маматалиев А. Р. Анатомическое строения внепеченочных желчных протоков у крыс //golden brain. – 2023. – т. 1. – №. 10. – с. 493-499.
5. Зохидова С., Маматалиев А. Морфофункциональная и гистологическом строении эпителия языка крупного рогатого скота //евразийский журнал медицинских и естественных наук. – 2023. – т. 3. – №. 2. – с. 133- 139.
6. Зохидова, С. Х., Маматалиев, А. Р., Тухтаназарова, Ш. И., Мусурмонов, А. М., Омонов, А. Т., & Мусурмонов, Ф. И. (2023). Возрастной особенности гистологического строения различных отделов аорты у плодов и новорожденных. Central asian journal of innovations on tourism management and finance, 4(5), 115-121.
7. Маматалиев А.Р.Особенности нейрогистологическое строение интразонального нервного аппарата внепеченочных желчных протоков у крыс //экономика и социум. – 2024. – №. 3-2 (118). – с. 692-695.
8. Абдуллаева Д. Р., Исмати А. О., Маматалиев А. Р. Особенности гистологического строения внепеченочных желчных протоков у крыс //golden brain. – 2023. – т. 1. – №. 10. – с. 485-492.
9. Маматалиев А. Р. Нервный аппарат внепеченочных желчных протоков у кролика после экспериментальной холецистэктомии // international journal of recently scientific researcher's theory. – 2024. т. 2.№. 4. – с. 161-165.
10. Bobur Toshbekov 1 Abdumalik R. Mamataliyev 2 Bayramdurdi Sapaev 3 Abdijabbor S. Amanov 4 Nazora Xudoyberdiyeva 5 G'olib T. Kurbanov 6 Dadakhon M. Abdullaev 7 Ikrom Nasimov 8 Matluba K. Rasulova 9 Iroda K. Turakulova. Behavioral Adaptations of Arctic Foxes (Vulpes lagopus) in Response to Climate Change.Caspian Journal of Environmental Sciences . ISSN: 1735-3033
11. Санжар Садинович Усанов, Зиядулла Эркинович Хидиров (2024), kalamushlar jigarining morfometrik ko'rsatgichlarini poliprogmaziya sharoitida yallig'lanishga qarshi 4 hil vositalar ta'siri holatida o'rganish , Journal of new century innovations , 48(1), (113-119)
12. Санжар Садинович Усанов, Зиядулла Эркинович Хидиров, Ширин Шухратовна Абдурайимова (2024) , оқ зотсиз каламушлар жигарининг нормада морфологик параметрларини ўрганиш. tadqiqotlar. uz , 33(2) , (98-105).

SCIENCE BOX

TA'LIM VA RIVOJLANISH TAHLILI ONLAYN ILMIY JURNALI

Jild: 04, Nashr: 11 | Nov - 2024
ISSN: 2181-2624
www.sciencebox.uz

O‘ZBEK XALQINING MADANIYATIDA OTA-ONANING O‘RNI

Murtazayeva Billura Hakim qizi
Shahrisabz davlat pedagogika institute
“Pedagogika” fakulteti Boshlang‘ich ta’lim yo‘nalishi

Xaydarova Shaxnoza Musirmon qizi
Ilmiy maslahatchi

Annotatsiya: *Xalqimiz madaniyatida ota -onaning ahamyati. O‘zbek oilalarida farzand tarbiyasida ota-onaning burchlari, mas’uliyati, vazifalari.Farzand har bir ishda ota-onalariga taqlid qilishlari, tarbiya vaqtida ota-ona o‘zlari o‘rnak bo‘lishlari, shuningek, oilada tarbiya davomida insonparvarlik fazilatlariga alohida e’tibor berish kerakligi. Madanyatli ota -onalar tufayli butun millat xalq madanyatli bo‘lishi.Tarbiya oiladan boshlanishi va kelajak avlodlar ham buni davom ettirishi.*

Kalit so‘zlar: *Madaniyat, tarbiya, burch, mas’uliyat, taqlid, insonparvarlik, millat, avlod.*

Har doim ham har sohada ota -onaning o‘rni beqiyos ayniqsa ta’lim tarbiya madaniyat sohalarida.Millat madaniyatli ziyoli bo‘lib yitishishi uchun ota o‘zi ham bu xususiyatlarga ega bo‘lishi kerak shundagina natijaga erishib bo‘ladi.Bola dunyoga kelib birinchi bo‘lib ko‘rgan kishilari-onasi, otasi, aka-opalari bo‘ladi. Qarindoshlarning mehr-muhabbati bolaga chaqaloqligidan singadi. Ota-ona bola uchun butunlay g‘amxo‘r, rahnamo bo‘lib gavdalanadi va bola ularning nasihati, tarbiyasiga ishonch bilan quloq soladi. Bola ota-onaga alohida ishonch bilan qaraydi.

Bola qalbi-oilaning surati. Unda oilaning ichki mohiyati aks etadi. Agar ota-ona manfaatparast, ta'magir kishilar bo‘lsa, ular bu illatlarini oyda-yilda ko‘radigan do‘stlaridan yashira oladi. Lekin o‘z farzandlaridan yashirish nihoyatda qiyin. Bola yosh davrida ko‘p qiziqadigan va juda taqlidchi bo‘ladi. Bu davrda ota-ona va boshqa oila a'zolari o‘zaro madaniyatli, yaxshi insoniy muomalada bo‘lishlari katta ahamiyat kasb etadi.Qush uyasida ko‘rganini qiladi deb bekorga aytishmagan.

Oiladagi insonlar qanday bo‘lsa bola shulardan tarbiya oladi shuning uchun ham bolaning o‘zini qanday tutishi ota onaning kimligini ko‘rsatadi Madaniyatli ziyoli bilimli insonlar oilasida dunyoga kelgan bolada ham bu xislatlar rivojlanadi.Inson eng avvalo o‘zi madanyatli bo‘lishi kerak shundagina bolalarini ham madaniyatli qilib tarbiyalaydi.Masalan o‘tmishda ham keldirilgani kabi

Xalq og‘zaki ijodida ota-bobolarimizning aytmoqchi bo‘lgan pandnasihatlari, el e’zozlagan odam bo‘lishning talab-qoidalari, Alp Erto‘nga, To‘maris, Shiroq, Jaloliddin Manguberdi, Temur Malik kabi ajoyib yurt farzandlarining botirliklari, xalqimizning urf-odatlari, milliy fazilatlarimiz haqida san’at darajasiga ko‘tarilgan so‘z tizimlaridan iborat maqol, qo‘shiq, ertak, doston, bolalarga bag‘ishlangan asarlar va boshqa janrlardagi namunalarda ifodasini topadi. Shuning uchun ham xalq og‘zaki ijodini milliy qadriyatlar deb atash odat bo‘lgan. Xalq og‘zaki ijodi ilmda folklor deb yuritiladi. Bu atamani 1846-yilda ingliz olimi Uilyam Toms taklif qilgan bo‘lib, uning ma’nosi “xalq donoligi” degan tushunchadan

iborat. O‘zbek dostonlaridan biri Alpomish” - o‘zbekning o‘zligini namoyon etadigan, mard va tanti xalqimizning yurak-yuragidan chiqqan, ota-bobolarimiz avlodlardan avlodlarga o‘tkazib kelayotgan qahramonlik qo‘shig‘idirAlpomish” xalq qahramonlik eposi bo‘lib, unda qahramonlik, vatanparvarlik, birodarlik, sadoqat kuylanadi. Bu doston qadim zamonlarda vujudga kelgan.

Dostonda Alpomishning jasorati, Barchinoy sadoqati, Qorajon, Qaldirg‘ochoy kabi bir qator obrazlar tasvirlanganBuyuk bobokalonlarimizdan meros bo‘lib qolgan bebaho ma’naviy boylik – asl qadriyatlarimizning sarchashmalaridir. Ayniqsa, Xoja Ahmad Yassaviy, Xoja Bahovaddin Naqshband, Imom al Buxoriy, Imom at Termiziy, Amir Temur, Mirzo Ulug‘bek, Alisher Navoiy, Bobur Mirzo kabi allomalarimizning umrboqiy asarlari bizni avvalo boy o‘tmishimiz, asl qadriyatlarimiz va boshqa milliy-ma’naviy boyliklarimizdan bahramand qiladi. Bugungi o‘smir-yoshlar ana shu ma’naviy boyliklarimizdan beminnat foydalanishlari mumkinligi qayta-qayta e’tirof etiladi.

O‘zbekiston sharoitida oila qadriyatlarining tiklanishi va qarindoshlik munosabatlari, har bir oilaning iqtisodiy, madaniy, kasb-kor jihatdan ravnaq topishini anglatadi. Oila va oila muammolari hamisha davlatning diqqat-e'tibori va himoyasida bo‘lib kelmoqda.Chunki oila jamyatning asosiy bug‘inidir.Tinch oilada voyaga yitgan farzandlarimiz ertaga jamyat uchun davlat uchun foydali ishlar olib boradi va xalqni o‘ylaydi

Oila a'zolarining fahm-farosati, qiziqish va qobiliyati, ehtiyoj va mayli, intilishi va hohishi, tiyrakligi va zukkoligi bir-birlariga o‘xshash bo‘lsa, u holda, ota-onaning inoq va ahil turmush kechirishi, shaxslararo munosabatning izchil va mustahkam bo‘lishiga zamin hozirlaydi. Mustahkam oila muhitini barpo etish uchun eng avvalo, oila boshliqlari o‘zaro bir-birlarini tushunib turmush kechirishlari, tarbiya maqsadi va vazifasidagi birlik, hamjihatlik, yaqinlik, uzviy bog‘liqlik yuzaga keladigan va kelishi mumkin bo‘lgan qarama-qarshiliklarni bartaraf etish uquvi nihoyatda zarur.

Shuni alohida ta'kidlab o‘tish kerakki, o‘zbek oilasida ota-onaning xoh o‘g‘il, hoh qiz, hoh to‘ng‘ich, hoh kenja farzand bo‘lsin ularga birday bo‘lishi tarbiya samaradorligini oshiradi. Ana shuning uchun farzandlarni haddan tashqari erkalatmaslik, ajoyib insonlar namunasi orqali o‘g‘il-qizlarning fe'l-atvor xislatlarini shakllantirish muhim ahamiyat kasb etadi. Albatta har bir ota-onaning eng muqaddas orzu-niyatlaridan biri bu farzand ko‘rish, uni har tomonlama rivojlangan etib tarbiyalash, yaxshi kasb, chiroyli qalb egasi, yetuk shaxs etib voyaga yetkazish. Shaxsning kim bo‘lishidan qat'iy nazar, eng avvalo insonparvarlik xususiyatlari, odamlarga bo‘lgan iliq munosabat o‘zaro hurmat, bir so‘z bilan aytganda, oilada insonparvarlik tarbiyasi har qanday tarbiyadan ustundir.Yoshligidan to‘g‘rilikka ezgulikka birovni haqqini yimaslikka halol to‘g‘ri so‘z vijdonli mehribonlikni singdirish kerak

Oilaviy tarbiya doimo mavjudligi, ko‘rsatmaliligi va serjiloligi bilan ajralib turadi. Unda odobga doir tadbirlarni bolaga to‘g‘ri o‘rgatish, maslahat berish, kattalar tajribasigina emas, balki oilaning yashash tarzi, muhiti, ota-onalarning kasb hunari, oila a'zolarining ma'naviy- ruhiy munosabatlari katta rol o‘ynaydi.

Shunisi quvonarliki, hozirda oilalarda ota-onalarning farzand tarbiyasiga bo‘lgan e'tibori kundan-kunga kuchaymoqda. Bunga sabab muhtaram yurtboshimiz tomonidan xalq manfaatlari uchun barcha sohalarga bo‘lgan e'tibor, olib borilayotgan islohotlar, yaratilayotgan shart-sharoitlar, berilayotgan imkoniyatlardir. Bunday imkoniyatlardan to‘laqonli foydalanib kelayotgan ota-onalar farzandlari tarbiasiga o‘ta ma'suliyat bilan qaramoqdalar. Chunki, farzand Olloh tomonidan ato etilgan ulug‘ ne'mat bo‘lishi bilan birga, u ota-onaga topshirilgan ma'suliyat hamda omonatdir. Farzandlar - kelajagimiz ekan, ularni ham jismonan, ham ruhan, ham ma'nan sog‘lom bo‘lib kamolga etkazish barchamizning asosiy vazifamiz bo‘lib qolishi kerak.Ulug‘ shoir Yusuf Xos Hojibning «Qutadg‘u bilig» asarida Oyto‘ldi o‘g‘li O‘gdulmishga bir qator nasihatlar beradi: - Mening yagona tashvishim, - deydi u, - sening keyingi hayotingdir.

Ota ona sifatida o‘z burchimizga mas’ulyat bilan qarashimiz va e’tibor berishimiz kerak chunki bu bizning asosiy vazifamiz hisoblanadi.

Oila xalqning, jamiyatning hayoti, turmushiga oid urf-odatlarni o‘zida sinovdan o‘tkazadi. Yaxshilarini o‘z bag‘rida asrab-avaylab kelajak avlodlarga yetkazadi. Oila o‘z farzandlarini tarbiyalab, ularga umuminsoniy qadriyatlarni singdirish bilan ularga boshlang‘ich ijtimoiy yo‘nalish beradi. O‘z farzandlarini katta oqimga — jamiyatga qo‘shish bilan esa oila jamiyat yo‘nalishi, iqtisodiyoti, madaniyati va ma’rifatini ham belgilashga o‘z ta’sirini ko‘rsatadi. Shuning uchun ham Sharqda oila qadim-qadimdan muqaddas qo‘rg‘on hisoblanib kelingan.

Xususan, o‘zbek oilalarining serildizlik, serbutoqlik xususiyatlari hozir ham saqlanib turibdi. O‘zbeklarda oilalarning muayyan turmush tarzi shakllanib hayotiy tajriba orttirib borishi, tejamli va sarishta ro‘zg‘or tutishi, farzandlarni odobli, ma’naviy yetuk bo‘lib kamol topishida keksalar, ota-onaning roli katta. Ota ona qanday bo‘lsa bola ham shunday bo‘lib o‘sadi.

Ma`lumki, jamiyatning muhim bo‘g‘ini bo‘lgan oilalar qanchalik tinch va totuv bo‘lsa, shundagina davlat tinch va barqaror ravnaq topishi mumkin. Shu jihatdan, oila qo‘rg‘onining mustahkamligi va unda ma`naviy jihatlarning shakllanishi hamda amalga oshirilishi muhim ahamiyatga ega. Binobarin oila deb atalmish muqaddas makonda farzandlar kamolga yetadi, ulg‘ayadi. Shunday ekan, jamiyatda yuzaga kelayotgan oilalar qanchalik mustahkam qurilmoqda, poydevori chi? Darhaqiqat, oilaning barpo etilishida kimlar yoki nimalar muhim rolь o‘ynaydi, tashqi ta`sirlar chi? Mavjud oilalar va yangi barpo etilayotgan kichik bir oila o‘z mavqeini qanchalik asramoqda? Oila – muqaddas qo‘rg‘on, oila – ma`naviy kamolot maskani va boshqa bir qancha so‘z va iboralar bilan oilaning mavqeini belgilaymiz.

Namunali oila deganda, oilaviy munosabatlar ma`naviy mezonlar asosida qurilgan, yaxshi va axloqli farzandlar tarbiyalagan, nurli, piru badavlat otaxon va onaxonalar ko‘z oldimizga Yoshi ulug‘ ota onalarimiz nabiralariga hatto yoshi yitgan farzandlariga ham nasihat berib to‘g‘ri yo‘l ko‘rsatishadi.Ularning borligi boshqalar uchun ibrat maktabidir. Ammo, afsus, bizni o‘ylantirgan masala bu – oila qo‘rg‘onining buzilishiga salbiy ta`sir ko‘rsatayotgan bir qancha tashqi va ichki omillardir. Tashqi omil sifatida g‘arbona yashash tarzining o‘zlashtirilishi bo‘lsa, ichki omil sifatida esa, yoshlarning oilaga ma`naviy jihatdan etarli tayyorgarlikka ega bo‘lmaslik Oila qurayotganda insonlar bunday katta mas’uliyatni o‘z zimmasiga olishga tayyor bo‘lishlari kerak aks holda oila degan buyuk qo‘rg‘onga shikast yitishi mumkin.

Bunga tayyor bo‘lgandagina oila deb atalmish muqaddas qo‘rg‘onni asrab avaylashga intiladi. Oilaning bir butunligini tashkil etayotgan er va xotin ma`nan boy, aqlan kamolga etgan bo‘lsa, har qanday zararli ta`sirlarni oldindan ko‘radi va oilasini himoya qila oladi. Ayni paytda, farzandlar tarbiyasiga ham shu mezonlardan turib yondashadi. Oila mustahkamligini ta`minlashda tajribali, ko‘pni ko‘rgan otaxon va onaxonlar o‘giti, purma`no nasihatlari, ularning ibratli hayot tarzi ham muhim o‘rin tutadi. Shu jihatdan olganda, jamiyatda yuzaga kelayotgan yangi oilalarga ular turmushi ibrat bo‘lsa, tajribasidan o‘rganishsa, o‘ylaymizki, oila yanada mustahkam va voyaga etayotgan farzandlar tarbiyali bo‘ladi. Binobarin, oila qo‘rg‘oni ma`naviy yetuklik va boy tajriba asosida yanada mustahkamlanib boriladi.

Oilaviy munosabatlar nisbatan mustaqil hodisa sanalsa-da, jamiyatdagi mavjud ijtimoiy, iqtisodiy, mafkuraviy munosabatlar bilan belgilanadi va ular ta’sirida o‘zgarib boradi. Shunga muvofiq, har bir jamiyat o‘zgarib mos oila tipini, oilaviy munosabatlarni o‘rnatadi.Oila qurgan har qanday inson oilani to‘g‘ri boshqara olsa bunga mehribonlik qilolsa o‘z mustaqil fikriga ega bo‘lsa tashqi muhit o‘z salbiy tasirini ko‘rsatilmaydi.Shuning uchun ham kim bilan oila qurishga ahamiyat qaratish lozim.Chunki bir kishi ilmli odobli madanyatli bo‘lgani bilan ikkinchi tarafda bu xislatlar bo‘lmasa bu oiladan madanyatli ilmli farzandlar dunyoga kelishi qiyindir.

Jild: 04, Nashr: 11 | Nov - 2024
ISSN: 2181-2624
www.sciencebox.uz

Insonning qanday oila qurishi bu o‘ziga bog‘liq hisoblanadi.Agar oila qanchalik tartibli, uning a’zolari o‘rtasidagi munosabat samimiy bo‘lsa, Oila tarbiyasi ham shunchalik muvaffaqiyatli bo‘ladi. Oila tarbiyasida ota-ona obro‘si, ularning kuzatuvchanligi, sezgirligi, hozirjavobligi muhim tarbiyaviy ahamiyatga ega. Oila tarbiyasida tarbiya jarayoni zerikarli, quruq nasihatgo‘ylikdan iborat bo‘lib qolmasligi lozim. Bola hayotining ko‘p qismi oilada o‘tadi. Shu boisdan mavjud an’analar, urf-odatlar, rasm-rusumlar va marosimlarning ijobiy ta’sirida bola asta-sekin kamol topib boradi. An’ana va marosim Oila tarbiyasining qudratli qurolidir.

Oila tarbiyasi ijtimoiy tarbiya bilan uzviy aloqada bo‘lsagina, kutilgan natijalarga eri-shish mumkin. Xulosa qiladigan bo‘lsak oila tarbiyasida yutuklarga erishish ota-onalarning pedagogik bilimlarga egaligi, Oila tarbiyasi bo‘yicha tajribalar alma-shishi, ota-onalarni tarbiyaviy ishlarga qizg‘in jalb qilishga ham bog‘liqdir. Har bir ota-ona Oila tarbiyasida o‘zlarining burch va mas’uliyatlarini chuqur anglashlari lozim.Biz ota ona sifatida to‘g‘ri tarbiya berolsak albatta buning kamolini ko‘ramiz Davlatimiz uchun ham ilmli madanyatli jamyatga foydasi tegadigan farzand tarbiyalashimiz kerak.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yhati:

1. Karimov I.A. Uzbekistan buyuk kelajak sari. - T.: Uzbekistan, 1998. - b. 5-66.
2. Karimov I.A. Barkamol avlod - Uzbekistan taratskistining poydevori. - T.: Shark NMAK, 1997.
3. Karimov I.A. “Alpomish” dostonining 1000 yilligiga bagishlangan tantanali marosimda suzlagan nutki // Xalk suzi. - 1999.-9-noyabr.
4. Karimov I.A. Yuksak ma’naviyat - yengilmas kuch. - T.: Ma’naviyat.
5. O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyevning Oliy Majlisga murojaatnomasi. // Xalq so‘zi. 2020-yil 25-yanvar, – № 19.
6. Alimov Usmonxon. Oilada farzand tarbiyasi: U.Alimov; mas’ul muharrir A.Mansur. – Toshkent: Movarounnahr, 2012.
7. Burhoniddin Marg‘inoniy. Hidoya. 1-jild. – Toshkent: Adolat, 2000.
8. Homidiy Homidjon. “Avesto”dan “Shohnoma” /Hamidjon Homidiy; mas’ul muharrir N.Komilov. – Toshkent: Sharq, 2007.

SCIENCE BOX

TA'LIM VA RIVOJLANISH TAHLILI ONLAYN ILMIY JURNALI

Jild: 04, Nashr: 11 | Nov - 2024
ISSN: 2181-2624
www.sciencebox.uz

YOZUV VA MUMTOZ ADABIYOTDA OTA VA ONANING ÕRNI VA UNING GAVDALANISHI

Yõldosheva Charos To‘yli qizi
Shahrisabz davlat pedagogika instituti “ Pedagogika“ fakulteti“ Boshlang‘ich ta'lim yo‘nalishi

Abdimurodov Doston Dilmurod o'g‘li
Ilmiy rahbar

Annotatsiya: *Ushbu maqolada mumtoz adabiyotda ota- onaning tarbiyasi,axloqi qadriyatlari va shaxsiy sifatlarining o‘rnini o‘rganiladi.Mumtoz yozuvchilarning asarlarida ota-ona tasvirining madaniy va ma'noviy ahamiyati,shuningdek ota-onalarning farzandlariga bo‘lgan mehr-muhabbati drammalar orqali yoritilgan.Maqolada mumtoz adabiyotda ota-onaning ro'lii haqida tushuncha berilgan va zamonaviy adabiyotdagi ota-onaning o‘rni haqida tushunchalar berilgan.*

Kalit so‘zlar: *Mumtoz, adabiyot, yozuv, ota-ona, farzand, zamonaviy, oila, qadriyatlar, urf-odatlar, ajdodlar.*

Ota -ona inson hayotida muhim ro‘l o‘ynaydi,bu ro'li mumtoz adabiyotda ham chuqur tahlil qilingan . Adabiyotda ota-ona qahramonlarning voyaga yetishish va rivojlanish jarayonida markaziy shaxslar sifatida ko‘rsatiladi.Asarlarda ularning farzandlari uchun yaratgan sharoiti,tarbiya usullari va o‘zaro munosabatlari hayotiy tajribani aks ettirishda muhim o‘rin tutadi.O‘zbek adabiyotlarining buyuk namoyondalari Abdulla Qodiriy ,Cho‘lpon,G‘ofur G‘ulom va Said Ahmad o‘z asarlarida ota-onaning tarbiyaviy qoidalari va farzand uchun o‘rnak bõla oladigan jihatlarini ko‘rsatgan.Har bir o‘zbek oilasi bola tarbiyasida yetachi õrinda turadi.Har bir oilada farzand tarbiyasiga alohida ahamiyat qaratiladi va milliylik ruhida tarbiyalab boriladi.Yoshgina chaqaloqlarga onalar alla aytish orqali o‘zlarining orzu-umidlarini farzandlariga singdiradilar,bolaning qalbiga Vatanparvarlik ruhini to‘ldirib boradilar va ularni iboli -hayoli,g‘ururli qilib tarbiyalaydilar.

Ko‘rar ko‘zim, alla-yo.

Suyar so‘zim, alla-yo,

Alla, bolam, alla-yo.

Shirin jonim, alla-yo,

Issiq nonim, alla-yo.

Alla, bolam, alla-yo, alla,

Do‘mboqqinam, alla-yo, alla

Shu bu fikrimizning dalili sifatida xalq ogʻzaki ijodining naʻmunasi boʻlgan ***“Alla“*** *da ona bolasini oʻzining koʻrar koʻziga,shirin soʻziga qiyoslaganini kõrishimiz mumkin.Oʻzbek xalqida juda chiroyli odatlar bor. [Xalq ogʻzaki ijodi]*

Buvilarimiz va onalarimiz tomonidan bolajonlarimizga õzbek xalqining ogʻzaki ijodi dostonlar, ertaklar va hikoyalar aytib beriladi va shu orqali ularda adabiyotga bõlgan muhabbat tuyĝusi shakllanadi.Markaziy Osiyo xalqlarining ***«Alpomish», «Kuntugʻmish», «Goʻroʻgʻli», «Oysuluv», «Layli va Majnun», «Yusuf va Zulayho», «Manas», «Qizibek», «Qozi Kurpesh Bayan suluv»*** *kabi dostonlarida erkak va ayol oʻrtasidagi sof insoniy munosabatlar, muhabbat, sadoqat, yorga vafo mavzusi tarannum etilgan. Ayol doimo erkak kishiga sodiq doʻst va yor, oqila, topqir, oilaviy tinchlikning posboni sifatida ulugʻlangan. Ayol – oilaga fayz kirituvchi farishta timsoliga aylangan. Shu hikoyalar va ertaklar orqali bolalar ota-onani va yaqin insonni hurmat qilishni, qadrlashni õrganib boradilar.Oʻzbek oilalarida shunday anʻana borki,ota-onalar farzandlariga birovning haqiga xiyonat qilmaslikni va imkoniyati yetsa yordamiga muhtoj insonlardan yordamini ayamaslikni õrgatib boradilar. Bu anʻanani hikoyalarda ham koʻrishimiz mumkin.,,Ichkariga kirib qiyiqchani ochsam,ustiga kõk piyoz sepilgan moshkichiri.Insof bilan aytganda qoyilmaqom qilib pishiribdi. Uch-toʻrt qoshiq olgan ham edimki,oyim kirib qoldi*

Nima bu?-dedi hayron boʻlib.

Iljaydim.

Onam yonimdagi stolga oʻtirib qoldi.

Nima?

Kulib yubordim.

Pora!Naim sartarosh pora obkepti.

Oyim goh menga, goh „garimdori“ nushali kossga qarab birdan rangi oʻchdi.

Endi shu hunarni oʻrgandingmi?-dedi rostakamiga ranjib.-Adang senga pora yeyishni oʻrgatgan emasdilar, shekilli“ *yuqorida keltirilgan parchadan olgan fikrimizni bayon qiladigan boʻlsak,ona shunday ulugʻ zotki uning har bir soʻzida buyuk maʻno yotadi.Masalan:* ***Oʼg'lim kimki ,sening yaxshilik qilganinga yomonlik bilan javob qaytarsa, sen umuman unga nisbatan yomonlik qilma,birovning haqiga xiyonat qilib, mening yuzimni yerga qarata ko'rma,biror kishi bir narsaga muhtoj boʻlib kelsa qoʻlingdan kelganicha yordam ber, urf- odatlarimizni,milliy-qadriyatlarimizni unitib qoʻyma.*** *[Õtkir Hoshimov.,,Dunyoning ishlar“153-b „Yangi asr avlodi“Toshkent 2019]*

Mumtoz adabiyotda Alisher Navoiyning asarlari yetakchi oʻrinlarda turadi.Asarlarida farzand tarbiyasi yetakchi o'rinda turadi va farzandlar ham ota-onalarni juda hurmat qilishadi va eʻzozlashadi,ayniqsa Navoiy asarlarida ibo-hayo ,ifat yetakchi oʻrinni egallay. ***„Xamsa"*** *dostonida kõrishimiz mumkin.,,Xamsa“ beshta dostondan tarkib topgan,xxusasan* ***„Farhod va Shirin"*** *dostonida Farhod podshoh oʼgʼli boʻlsa,ham odobli va tarbiyali ekanligi bilan boshqalarga oʼrnak bo'la oladi.Misol sifatida* ***„Xoqon farzandidagi qayg‘uni ketkizmak bo‘lib hamda uning har tomonlama kamolotga yetishganidan o‘zidan shohlikni qabul qilib, taxtga o‘tirishini so‘raydi. Farhod esa bu taklifni odob bilan, asosli uzrlar keltirib, davlatni boshqarish ishlarini o‘rganish uchun muhlat sõradi. O‘g‘lining oqilona javobidan behad xursand bo‘lgan shoh unga mamlakat xazinasini ko‘rsatadi“****. Yuqoridagi fikrlarimizning isboti sifatida Alisher Navoiyning asarida Farhod komil inson darajasiga yetganligining isbotini koʻrdik .Uning otasiga qilgan juda chiroyli muommalasida yuqoridagi fikrlarimizning dalilini ko'rdik.[Alisher Navoiy. ,,Xamsa“,Toshkent „Yangi asr avlodi“,nashri ,,Farhod va Shirin“ dostoni 115-b]*

Ota-onaning roli adabiyotda ijtimoiy tizim va an'analar bilan ham chambarchas bog'liq. Ko'plab asarlarda ota-onalar, avvalambor, tarbiyaning ustun va o'rinli shakllarini namoyish qiladilar. Ular o'z farzandlariga axloqiy qadriyatlar, an'anaviy haqiqiyliklar va milliy madaniyatni o'rgatishga harakat qiladilar. O'zbek oilalarda otaning õrni va qadri yuksak darajada shakllangan va yana shunday milliy qadriyatlar borki,hozirgi kecha-kunduzda ham barcha oilalar bir xil amal qiladi:Oila boshi ota dasturxon boshiga kelmasa,dasturxonga qo'l uzatishmaydi va ovqat tanavul qilinmaydi .Oilalardagi urf-odatlarga to'xtaladigan bo'lsak, mumtoz adabiyotlarda otalar o'z oila a'zolaring oldida ayyollariga o'z ismi bilan murojaat qilmaydi.Uning o'rniga to'ng'ich fanzandining ismi bilan murojat qiladi.Fikrimizning misoli sifatida ***"Choy ichib bo'lgandan keyin qutidor fotixa o'qib o'rnidan turdi:***

Men senga aytib qo'yay,Kumush,-dedi turar ekan qutidor Oftob oyimga, -bu kunga bir mehmon aytgan edim.Choyingni ichqarib mehmonxonani tozalat."

Abdulla Qodiriyning ***„O'tgan kunlar"*** *asaridan shunday fikrga kelishimiz mumkinki,o'zbek otalaring har tomonlama farzandlariga õrnak bõla olishi,g'ururi va hayosi bilan ajralib turadi.[A.Qodiriy. „O'tgan kunlar"Toshkent nashriyoti, „Yoshlar matbuoti"51-b]*

Ota-onalar bolalarining psixik rivojlanishiga katta ta'sir ko'rsatadi. Ularning hissiy holatlari, bolalarning o'ziga bo'lgan ishonchiga va ijtimoiy munosabatlariga ta'sir qiladi. Zamonaviy adabiyot asarlarida bu jarayon ko'pincha quyidagi jihatlar bilan ko'rsatiladi:

1. *Bolalar mehribon va tushunadigan ota-onalardan olingan tarbiya va ta'sir orqali ijtimoiy hayotga muvaffaqiyatli kiradilar.*
2. *Ota-onaning doimiy tanqidi, ulardan kutilayotgan yuqori talablar, bolalar psixologiyasida stress, past o'ziga ishonch va istiqbollarni pasaytirishi mumkin.Ota-onaning tarbiyadagi roli va ta'siri ko'plab psixologik nazariyalar bilan bog'liq. Masalan, Erik Eriksonning rivojlanish nazariyasi ota-onaning bolalarga nisbatan qanday munosabatda bo'lishi, ular orqali bolalarning hayotiy vaziyatlarga qanday munosabatda bo'lishini belgilaydigan muhim omil ekanligini ko'rsatadi.*

O'zbek kino filmlar va drammalari ham bola tarbiyasida yetakchi õrin egallaydi.Misol sifatida „Mahallada duv-duv gap" filmini olishimiz mumkin.Filmda Toshkentdgi yangi binolarning qurilishi va ajoyib to'y marosimlari haqida kartinalar bor.To'y marosimlariga tõxtaladigan bo'lsak, omborxona mudiri Arslon ammakilarning xonadonida kechadigan to'y marosimi o'zbek xalqining naqadar ochiq ko'ngil ,mehmondo'st xalq ekanligiga ana bir karta ko'rish imkoniga ega bo'lamiz,Oyposha xolaning to'y marosimida turmush o'tog'iga qilgan samimiy munosabatida bunga yaqol misol sifatida olishimiz mumkin.

Xulosa qilib oladigan bõlsak, Ota – ona insonga tarbiya berishda, uning hayoti va shaxsiyatini shakllantirishda asosiy rol o'ynaydilar. Mumtoz adabiyotda bu mavzu ko'plab asarlarda yoritilgan. Ijtimoiy, madaniy va tarixiy kontekstda ota-onaning ahamiyati, ularning farzandlari ustidagi ta'siri ko'plab yozuvchilarning e'tiborini tortgan.Ota ta'siri – An'anaviy adabiyotda ota, ko'pincha kuchli va muhim figuralardan biri sifatida ko'rsatiladi. Ota farzandlarining tarbiyasida qatnashgan, ularga bilim berishda va hayotga tayyorlashda muhim rol o'ynaydi. Klasik əsərlərdə, otalar ko'pincha qat'iyatlilik, kuch va murosasizlik ramzi sifatida qabul qilinadi.Ona ta'siri – Ona esa, mehr-muhabbat va parvarish ramzi sifatida tan olinadi. Mumtoz adabiyotda onaning o'zi yoki ulg'ayishidagi yutuqlari orqali ko'rsatiladi. U farzandlarining emotsional taraqqiyotida o'ziga xos ahamiyatga ega bo'ladi. Ota-onaning birgalikdagi ta'siri, farzandlarining hayoti va shaxsiyati shakllanishiga asosiy manba bo'lib xizmat qiladi.Umumiy xulosa – Ota va ona tarbiyasining o'zaro aloqasi, yozuv va mumtoz adabiyotni boyituvchi muhim jihat bo'lib, bu munosabatlar orqali tarjima etilgan fikrlar ko'plab asarlar orqali etib boradi. Ularning qo'lida shakllangan shaxs, nafaqat o'z oilasining, balki umuman

Jild: 04, Nashr: 11 | Nov - 2024
ISSN: 2181-2624
www.sciencebox.uz

jamiyatning kelajagini belgilaydi. Bu tema adabiyotda har doimbekham muhim va dolzarb ahamiyatga ega.

Foydalanilgan adabiyotlar rõyxati:

1. Alisher Navoiy. „Xamsa“,Toshkent „Yangi asr avlodi“,nashri „Farhod va Shirin“ dostoni 115-b
2. Õtkir Hoshimov. „Dunyoning ishlar “Toshkent 2019 „Yangi asr avlodi“ nashriyoti.
3. A.Qodiriy. „Õtgan kunlar“ Toshkent nashriyoti, „Yoshlar matbuoti“51-b
4. Ibaydullayeva U.R. Ota-ona va farzandlar o‘rtasidagi nizolarning ijtimoiy -psixologik xususiyatlari. Psixologiya fanlari bo‘yicha falsafa doktori diss. – T.: 2022. – 5 b.

SCIENCE BOX

TA'LIM VA RIVOJLANISH TAHLILI ONLAYN ILMIY JURNALI

Jild: 04, Nashr: 11 | Nov - 2024
ISSN: 2181-2624
www.sciencebox.uz

MIFOLOGIYA VA FOLKLORDA OTA - ONANING OBRAZLARI AHAMIYATI

Deryayeva Zarina Ilyos qizi
Shahrisabz davlat pedagogika institut
“Pedagogika” fakulteti Boshlang‘ich ta’lim yo‘nalishi

Abdimurodov Doston Dilmurod o‘g‘li
Ilmiy maslahatchi

Annotatsiya: *Mazkur tadqiqot ishi xalq og‘zaki namunalari bo‘lmish mifologiya va folklorshunoslikda ota- ona obrazining ishlatilishi, turli xil obrazlarda gavdalanishiga bog‘ishlangan. Bu maqola ota-onaning folklordagi obrazlari va mifologiyadagi ahamiyatiga bag'ishlangan. Ota-onaning dunyoqarashidagi o'rni, ularning tarixdagi joylari, ma'nolari va aksariyatining yaratilish tarixi keltirib chiqiladi. Mifologiya esa, odamlarning qadimiy davrlardan buyon qo'shilgan riwayatlar va yaqin tarixiy xotiralar asosida yaratilgan va ularning bugungi dunyodagi ahamiyati ko'zlangan. Bu maqola shu mavzular yorliqida, ularning ahamiyati, ularning tasvirlash usullari va ularning voqealar uchun ahamiyati haqida tushuncha beradi.*

Kalit so‘zlar: *Mifologiya, foklor, folkorshunoslik, ota-ona obrazlari, mif, afsona, rivoyatlar.*

Ota- onalar - har bir inson hayotining eng muhim, eng mukammal, eng ulug‘ shaxslaridir.Ular nafaqat tarbiya beruvchi, himoya qiluvchi barkamol shaxs sifatida yetishiga ko‘maklashuvchi inson hisoblanishadi. Ota - onalar zamonaviy hayotda, balki qadimiy mifologiya va folklorda ham katta ahamiyatga ega shaxs hisoblanishadi.

Mifologiyada Ota-onalar ko‘pincha himoya qiluvchi, kuchli shaxs sifatida tasvirlanadi.Mifologik hikoyalarga ota- onalar obrazlari boshqa xalqlarning qadriyatlari,urf-odatlari milliy an'analari bilan syujetlanadi.Bu obrazlarning yaratilishi ko‘pincha jahonning yaratilishi, tabiat kuchlarning boshqarilishi inson hayotining mukammal ekanligi ko‘rsatib berilishi aks etgan.Misol uchun olaylik ko‘plab mifologik an'analarda Ota-Yerdagi kuch va hokimiyatning timsoli bo‘lib u insonlarni himoya qiladi va ularga yo‘l- yo‘riq ko‘rsatiladi.Ota shunday buyuk zotki oilaning boshi oila a'zolarining kam-ko‘stini to‘ldirib turuvchi,ota bola tarbiyasi bilan shug‘ullanadigan,bolaga to‘g‘ri yo‘l ko‘rsatuvchi,o‘rtasidagi munosabatlarda tabiiy mehr,muhabbat,g‘amxo‘rlik hurmat yotadi.Mifologiyada onaga ta'rif beradigan bo‘lsak, hayot tug‘lishning ramzi bo‘lib,juda katta ahamiyatga ega bo‘ladi.

Barcha yutuqlarning egasi,bolani dunyoga keltirib,bir oyligidan ehtiyot qilib,dunyoga kelishiga qadar mehr berib,oq sutini,o‘zi yemay yedirib katta qiladi.Shuning uchun ona tug‘ilish ramzi hisoblanadi.Mifologiya hikmatlarning birida: "Ota-ona mehri - eng kuchli sehr." hisoblanadi.Bu hikmat tagida shunday ma’no turibdiki,Ota-onaning muhabbati va g‘amxo‘rligi hayotdagi eng katta ahamiyatga ega.Ya‘ni ota - ona bolalarning barkamol shaxs bo‘lib voyaga yetishiga hissalarini qo‘shib, ularning qalbida Vatanparvarlik ruhida tarbiyalashga o‘z hissalarini qo‘shadilar.

Jild: 04, Nashr: 11 | Nov - 2024
ISSN: 2181-2624
www.sciencebox.uz

O‘zbek oilalarda milliy an'analari va qadriyatlar juda yuksak darajada qadrlashadi.Xususan buni o‘zbek adiblarining lirik asarlarda ko‘rish mumkin.

Masalan: O‘zbek o‘g‘lonlarning Vatanga bo‘lgan muhabbati shunchalik kuchliki,hatto butun dunyo tan olgan eng go‘zal shahar Italiyaning poytaxti Rimni ham o‘zining kindik qoni to‘kilgan bir parcha yurgan alishmasligini, Parijning eng go‘zal restoranlariga , Onajon Vatanining bitta tandiriga alishmasligini ya‘ni o‘z yurtining dalalarini sog‘inishini aytgan. Ushbu fikrlarni yanada oydinlashtirishimiz uchun o‘zbek xalq shoiri Muhammad Yusufning" Iqror" she'ridan bir parcha keltirib o‘tamiz

O, ota makonim. Onajon o‘lkam,

O‘zbekiston, jonim to‘shay

soyangga.

Senday mehribon yo‘q,

Seningdek ko‘rkam.

Rimni alishmasman

bedapoyangga.

Parijning eng go‘zal restoranlarin,

Bitta tandiringga alishmasman men.

Na gapga ko‘nayin,

Na til bilayin,

Ko‘zdan uyqu qochdi, dildan halovat.

Ushbu she‘rimizda yosh avlodning Ona Vatanga bo‘lgan muhabbati shunchalik darajada jo‘sh urganki, u o‘z yurtining xasini ham Rim mamlakatiga alishmasligini aytgan [M.Yusuf. "Iqror " she‘ri].

Milliy qadriyatlarimiz va urf-odatlarimizni saqlab kelgan.Maqsud Shayxzodaning Jaloliddin Manguberdi trilogiyada ko‘rishimiz mumkin.Bunda o‘z yurtini sevuvchi Jaloliddin Manguberdi Vatanga bo‘lgan sevgisini, muhabbatini ko‘rish mumkin ya‘ni umrining oxirigacha Vatanimiz hududini yosh bo‘lishiga qaramay yovdan tozalashga harakat qiladi. Sarkarda haqiqatgo‘y,vatanparvar dushman qo‘liga tushib azoblangandan ko‘ra, o‘limni afzal bilib, hatto dunyodagi eng aziz zot - onasi va farzandlari daryoga cho‘ktirilishini ma’qul ko‘rgan Jaloliddin Manguberdi xalqqa ijobiy xotira qoldirgan.

Ko‘lardanmi, suvdanmi,yo yer tagidan,

Balki sahro bag‘ridan, tog‘ etagidan,

Bir kun paydo bo‘laman shu yurt,shu yerda,

Yurt shaydosi ko‘milmas g‘urbatda - go‘rda.

Ulug‘vor niyatlarga kor qilmas ajal,

Kim yurtdan yovni quvsa - mendurman o‘shal.

Ushbu trilogiyada o‘zbek yigitining Vatanga bo‘lgan shijoatini ko‘rib, kelajak avlodlarning ham ruhida Vatanga bo‘lgan muhabbatini uyg‘otib yuboradi [M.Shayxzoda.J.M trilogiya -163- bet].

Folklorda Ota-onaning o‘rni obrazlari haqida to‘xtaladigan bo‘lsak, xalq ertaklari, afsonalarda, qo‘shiqlarida ta‘riflashimiz mumkin. Ota va ona farzandlarini muhabbat ruhida tarbiyalovchi, g‘amxo‘rlik qilib ularni himoya qiluvchi va o‘z hayotlaridan hayotiy tajribalarga ega bo‘lishiga yordam berib,kelajakda qanday qiyinchilik borligini uqtirib borishadi. Ona obrazi folklor adabiyotida mehribonligi,sabr -toqatlilik, shirinso‘zligi keltirilgan.Xalq ertaklarda onaga shunday ta'rif berilganki, yo‘l- yo‘riq ko‘rsatuvchi, muhim vaziyatlardan olib chiqadi. Bunday tasvirlar ota- onaning birlashishi umuman bir- birini inkor qilmaydigan, kuchlarini birgalikda olib borib farzandi uchun hissiyot va g‘amxo‘rlikni yaratishni yo‘lga qo‘yishadi.

Folklorda ota-onaning urf-odatlari va qadriyatlarida shunday deb aytishganki, ota-onalar folklar va mifologiyada faqat obrazlar sifatida emas, balki ijtimoiy qadriyatlar va milliy an'analar timsoli sifatida ham namoyon bo‘ladi.Ota - onasining ko‘rsatilgan tarbiyasi ,muomala madaniyati, xatti- harakatlari , o‘zini tutishi, ma‘naviy saboqlari, urf-odatlari ma'suliyat, o‘zaro mehr- muhabbat va hurmati avloddan-avlodga o‘tib xalqning etnik kimligini bildiradi.

Masalan: Ko‘plab urf-odatlarida ota- onalar farzandlariga ma‘naviy saboqlar berish an'analarining hurmat qilish, oilaviy bog‘lanishni mustahkamlash ya‘ni ota- ona shunday insonki farzandlari uchun jonini berib,to‘g‘ri yo‘lga solish uchun qancha qiyinchiliklar bo‘lsa ham hammasiga bardosh berib farzandini asrab- avaylab voyaga yetkazishadi.

Folklor va mifologiyada ko‘plab o‘rganib borilgan o‘zgarishlarda ota - onalarga qahramon deb ta'rif berishgan. Masalan, “Ona yer” , “Ona Vatan” ga deb ta'riflangan so‘zlarga e'tibor bersak, ya‘ni “Ona yer” deganda ona tabiatni, tumanni o‘zbek folkloriga ko‘rsatilgan. “Ona Vatan” ga ta‘rif bersak o‘zbek folklorida kindik qonimiz to‘kilgan joy, Aziz Vatanimiz, aziz tuprog‘imiz degan so‘zlar bilan ta'riflangan.

Ota- onalar farzandlariga shu bilan bir qatorda ma‘naviy tarbiya berishda eng avvalo qarindoshlar bilan munosabat o‘rnatishni yo‘lga qo‘yishadi. Ya'ni bilim va ko‘nikmalarini shakllantirish, an'anaviy va diniy qadriyatlar haqida bilimlarini boyitishadi. Ota - onalar farzandlariga milliy bayramlar va an'analar haqida tushuntirib berib, amaliyotda qo‘llaydilar.

Masalan: Bayramlarga (Navro‘z ,Qurbon hayiti bayramlari va boshqalarni keltirishgan.Ota - onalar farzandlari bilan birga nishonlashib, muloqot qilishadi.An‘anaviy turli xil chuchvara,ko‘k somsa va boshqa taomlar birgalikda pishirishardi.Bu ma‘naviy tarbiya mifologiyada "Farzandlar ota- onasining iftihoridir." Degan hikmatlini so‘zga e‘tibor bersak mubolag‘a bo‘lmaydi.Ya‘ni Ota- onaning tarbiyasi va mehnatidan farzandlarining kelajakdagi qanday shaxs bo‘lib yetishishini bilib kelsa bo‘ladi.Bolaning kelajakdagi kamchiliklar va muvaffaqiyatga erishishi ota-onaning tarbiyasiga bog‘liq.

Mifologiyada ota - onaning farzandlariga to‘g‘ri yo‘lni tanlab faqat halol inson bo‘lib yetishishiga yordam beruvchi ulug‘ zot deb aytsak bo‘ladi.O‘z manfaati uchun do‘stisini sotib ketgan insonlarni ham uchratishimiz mumkin.Masalan : O‘tkir Hoshimovning **“Dunyoning ishlari” asaridan “Xiyonat”** novellasiga e’tibor bersak, bunda do‘stning xiyonat qilganidan bir parcha keltirib o‘tamiz.

- *Ko‘rdim,- dedi ming‘illab. - O‘zi otdi.Ko‘z oldim qorong‘ilashib ketdi.Uning nima deyayotganini yaxshi eshitmasdim.Faqat bitta gap qulog‘im ostida jaranglab turardi: "Ko‘rdim, o‘zi otdi ".*
- *Xayriyat! - o‘qituvchi bosh silkidi. - Oranglarda hech bo‘lmasa bitta mard bor ekan. O‘tir ,Qahramon. - U menga yuzlanib davom etdi.*
- *Sen yolg‘onchisan ! Yolg‘onchi bo‘lganing uchun qo‘rqoqsan.Dadangga borib ayt, hoziroq oynani joyiga keltirib qo‘ysin.*

Ushbu asarda ota - ona farzandiga shunday tarbiya berganki do‘stisining ustoziga o‘zi haqida yolg‘on ma'lumot bergani uchun uyiga kelib, do‘st tanlashda adashgani uchun his qildi. Uyiga kelib meni

Jild: 04, Nashr: 11 | Nov - 2024
ISSN: 2181-2624
www.sciencebox.uz

aldashdi, meni aldashdi deb bir necha marotaba aytadi va do‘st tanlashda adashgani uchun ming bor afsuslanish.Onasi shunday to‘g‘ri yo‘l ko‘rsatdiki, qo‘yaver, o‘g‘lim. Ba'zan shunaqasi ham bo‘ladi. Faqat o‘zing unaqa qilma.Ko‘rdingmi, yolg‘on gapirgani uchun o‘rtog‘ingdan nafratlanyapsan sen ham shunday yomon yo‘lga kirsang sendan ham nafratlanishadi deb aytgan [O‘.Hoshimov." Dunyoning ishlari" kitobi. " Xiyonat" novella - 31- bet].

Xulosa qiladigan bo‘lsak, ota- onaning o‘rni folklor va mifologiyada juda katta ekanligini bildik.Folklorda ota - onalarning qadriyatlarini, urf-odatlarini ertaklarda,afsonalarda keltirishgan ya‘ni ota- onaning roli oilada birinchi turishini ekanligini aytishgan.Mifologiyada esa otani mard, jasur sifatida keltirishgan,onani esa tug‘ilish ramzi ekanligi ta'riflashgan. Ota - onani ulug‘ zot ekanligini yana bir bor aytamiz.Yuqoridagi ma'lumotlardan kelib chiqib ta‘rif bersak farzandlariga kim senga dushmanlik qilsa, ham umuman ikkilik qilma, o‘zi yaxshilikka yaxshilik qaytmaydi sen har doim yaxshilik qil.O‘zing do‘singari nisbatan nafrating ortdi sen ham birovga yomonlik qilsang hamma sendan nafratlanishadi deb farzandlarining quloqlariga singdirishadi.Eng yaqin do‘st bu ota- ona hisoblanadi, shuning uchun do‘stingman deb turgan insonlarga ishonma desak bo‘ladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. M.Shayxzoda."Jaloliddin Manguberdi" trilogiya - 163 - bet.
2. O‘. Hoshimov." Dunyoning ishlari "kitobi. "Xiyonat " novella -31- bet
3. Muhammad Yusuf. " Iqror " she‘riy to‘plami.
4. Abdimurodov D.D. Ingliz va o‘zbek tillari maqol va matallarida “ota-ona” allakonsepti(gomokonsepti)ning lingvokulturologik xususiyatlari.
5. Abdulla Qodiriy. "O‘tkan kunlar " - 1926 - yil.

TA'LIM VA RIVOJLANISH TAHLILI ONLAYN ILMIY JURNALI

Jild: 04, Nashr: 11 | Nov - 2024
ISSN: 2181-2624
www.sciencebox.uz

“OTA-ONA” HAQIDAGI MAQOL VA MATALLARNING LINGVOKULTUROLOGIK ASPEKTLARDA ISHLATILISHI

Normurotova Gulruh Shokir qizi
Shahrisabz davlat pedagogika instituti
“Pedagogika” fakulteti Boshlang‘ich ta’lim yõnalishi

Abdimurodov Doston Dilmurod o‘g‘li
Ilmiy maslahatchi

Annotatsiya: *Mazkur maqola “Ota-ona” mavzusini lingvokulturologik jihatdan tahlil qilishga qaratilgan. An'anaviy ravishda ota-ona roli va ularning jamiyatdagi o'rni, madaniy merosi, tarbiyaviy vazifalari ko‘rib chiqiladi. Ota-ona haqidagi maqol va matallar orqali xalqning qadriyatlari, axloqiy me'yorlari, avlodlar o'rtasidagi aloqalar ko‘rsatilib, ularning zamon va makon doirasida qanday o'zgarishi tahlil qilinadi. Ushbu ishda, shuningdek, til va madaniyat o'rtasidagi o'zaro bog'lanish, shuningdek, ota-ona obrazining shaxsiy va ijtimoiy jihatlari o'rganiladi. Annotatsiyada ota-ona tasvirining til bilan ifodalash, madaniy kontekstda ahamiyati va kelgusidagi rivojlanishi ham yoritilishi ko‘zda tutiladi.*

Kalit so‘zlar: *Ota-ona, maqol, matallar, lingvokulturologik, aspekt.*

Har bir millat va elatning o‘zligini, tarixini, madaniyati va milliy qadriyatlarini, ota- onaga bo‘lgan hurmatini ifodalovchi omillardan biri bu xalq og‘zaki ijodidir. Xalq og‘zaki ijodining takrorlanmas janrlaridan biri bu maqoldir. Ota- ona haqidagi maqollarni kōradigan bōlsak,ota- ona haqidagi maqollar xalqimizning milliy qadriyatlari, urf-odatlarini,madaniyatini, xulq-atvorini ko‘rsatib berishgan asos qilib olsak mubolag‘a bo‘lmaydi.Masalan: “***Ota qattiq, ona shirin***” —bu muqolning izohini aytadigan bo‘lsak,bunda otaning qat’iy,shijoatliligini,dovyurakligini mardliligini ko‘rib o‘tilishi haqida gap boradi.**Ona shirin–** izohiga to‘xtaladigan bo‘lsak, onaning mehr-muhabbatliligi,shirin sōzligi matonatliligi,sabr- toqatliligi haqida gap boradi. Ota-ona haqidagi maqollarda “Ota o‘rni” yoki “Ona qadrini bilish” kabi iboralar odatga aylangan. Bu iboralar orqali ota-onaga hurmat va ehtiromni bildiriladi. ***“Yomon farzand ota– onani yerga qaratar, Yaxshi farzand ota –onani elga tanitar”—***ushbu maqolda ota-onaning tarbiyasi va farzandlarning ota-onaga bo'lgan munosabatini chuqur aks ettiradi. Ushbu maqolning ma'nosi shundaki:"**Yomon farzand ota-onani yerga qaratar** "yani farzand jamiyat oldida o‘zini tutishi-yu ,hatto gapirishi ham ota -onasi qanday tarbiya berayotganligini ko‘rsatib turadi. Bu nafaqat ularning obro'siga zarar keltiradi, balki jamiyatdagi o'rni va hurmatini ham pasaytiradi. Yomon farzand ota-onasini tanqid qilib, ularning ahamiyatini pasaytiradi va bu orqali o'zining ham, ota-onasining ham obro'sini tushiradi.**Yaxshi farzand ota-onani elga tanitar:** Yaxshi tarbiyalangan farzand esa ota-onasiga hurmat ko'rsatadi, ularni qadrlaydi va jamiyatda ularni yaxshi tomondan tanitadi. Yaxshi farzand ota-onasi bilan faxrlanadi, ularning mehnatini, ishini va tarbiyasini e'zozlaydi. Buning natijasida ota-onaning obro'si

ko'tariladi va ular jamiyatda taniladilar. Shuningdek, bu farzandning o'ziga bo'lgan hurmatini oshiradi va jamiyatdagi ijtimoiy o'rnini mustahkamlashga yordam beradi.

Maqol ota-onaning farzand tarbiyasi orqali jamiyatda o'z ifodasini topishini ta'kidlaydi. Yaxshi farzand ota-onasining mehnatini qadrlaydi va ularni o'zining shaxsiy tarbiyasi va muvaffaqiyatlari bilan tanitadi. Shu bilan birga, yomon farzand esa ota-onasining obro'sini pasaytiradi. Maqol insonni nafaqat o'z oilasiga, balki butun jamiyatga nisbatan mas'uliyatli va mehribon bo'lishga undaydi.Bu maqol ota-ona va farzandlar o'rtasidagi o'zaro munosabatlarning muhimligini va jamiyatdagi ijtimoiy ahamiyatini ko'rsatadi.

*"***Ota- ona davlating, Farzandlaring savlating***"*—ushbu maqolga yaqqol misol qilib Ōtkir Hoshimovning "Dunyoning ishlari" asaridagi "Gilam paypoq" novellasida kōrishimiz mumkin ,ushbu hikoyada Onalar doim bolasining dardi bilan yuradi–yu ôzining dardi esiga ham kelmaydi , asar qahramoni kôp kasal bôlganini va bir kuni isitmasi chiqib ketganini sôzlab beradi, onasi esa sovuqda ôziga qaramay yengil kiyinib bolasini Hoji buvinikiga olib borganini ham sôzlab ôtadi .Bolasi tuzalib ketadi. " ...Ertasiga onasi yotib qoldi . Uzoq yotdi . Dadam bir joydan qarğa otib keldi . Hoji buvi qôlidan kelgancha dori -darmon qildi ... Keyin oyim tuzaldi . Biroq salqin tushishi bilan oyoqlari shishib , azob beradigan bôlib qoldi ...Har yili dam olishga borganimda onamga gilam paypoq olib kelardim "– deydi asar qahramoni . Onalar doim bolam , bolam deb yurar ekanda deydi. [O.' Hoshimov."Dunyoning ishlari"asari Toshkent 2019,,Yangi asr avlodi"17-b] . ***"Bola loy bōlsa,ona kulol"***- maqolining ma'nosi shundaki, ona farzandining tarbiyasini, shakllanishini va rivojlanishini belgilovchi asosiy shaxsdir. Bu maqol orqali xalqimiz bolalar tarbiyasiga katta ahamiyat bergan va farzandning shaxsiyati, xulqi va sifatlari onaning tarbiyasi orqali shakllanadi degan fikrni ifodalaydi. Loyga ishlov berish, uni shakllantirish, kerakli holatda qayta ishlash mumkin. Shunday qilib, "bola loy" iborasi bolaning shakllanishi, o'sishi va rivojlanishida uning ota-ona, xususan, onaning tarbiyasi muhim rol o'ynashini anglatadi. **Ona kulol** – maqolida shuni bilishimiz mumkinki , bu yerda ona kulolga o'xshatiladi, chunki ona ham bola tarbiyasini shakllantiruvchi, uni "yetaklovchi" va ma'lum bir yo'nalishga yo'naltiruvchi shaxsdir.Bola onasining tarbiyasi, e'tibori va ta'limi orqali shakllanadi. Ona o'z farzandini qanday tarbiyalasa, bola shunday bo'ladi. Onaning so'zlari, harakatlari va muomala usullari bolaning kelajagi uchun katta ahamiyatga ega.Bu maqol, shuningdek, tarbiyaning muhimligini ta'kidlaydi.

"Onangni quyosh bilsang,otangni oy bil" –maqolining mazmuni insonning ota-onasiga nisbatan hurmat va ehtiromni ta'kidlaydi. Bu maqol orqali ota-onaning farqli xususiyatlari va ularning rolini tan olish kerakligi aytiladi. ***"Onangni quyosh bilsang"*** — ona, farzandning hayotida nurli, issiq, va mehribon rolni o'ynaydi, uning sevgisi va g'amxo'rligi bilan doimo yo'naltiruvchi va himoya qiluvchi bo'ladi. Quyosh — hayotning manbai, nur beruvchi kuch sifatida ona obrazini ifodalaydi. ***"Otangni oy bil "*** — otaning roli esa, ko'proq yo'l ko'rsatish, donolik, sabr va farzandni ma'naviy jihatdan tarbiyalashga qaratilgan. Oy -tinchlantiruvchi va o'ylantiruvchi nisbatan "issiq" bo'lmagan, lekin hayotni uyg'otuvchi va yo'naltiruvchi kuch sifatida tasvirlanadi.

Umuman olganda, bu maqol ota-onaning bir-birini to'ldiruvchi rollarini tushuntirib, har biri farzand uchun alohida ahamiyatga ega ekanligini ta'kidlaydi.

"Bolaning qōli shilinsa,onaning kōngli shilinar"— bu o'zbek xalq maqolidir va uning ma'nosi hayotiy tajribalarga asoslangan chuqur psixologik va madaniy mazmunga ega. Bolaning qo'li shilinsa — Bu qismda *"qo'l shilinishi"* iborasi bolada jismoniy yoki ruhiy og'riq,

qiyinchiliklarni ifodalaydi. Odatda bolalar boshidan turli xil musibatlar, og'riqlar, qayg'ularni kechirishi mumkin, va bu holat bolalar uchun yengilmas yuk bo'lishi mumkin. Shunday qilib, bu ibora bolalarning o'zlariga qarshi kurashayotganini yoki ular jismonan yoki ruhiy jihatdan zarar ko'rganini bildiradi. ***Onaning ko'ngli shilinar***— Bu qismda esa ona bu og'riqni o'zida sezadi. Ona bolalarining

har qanday dardini, ularning qayg‘ularini o‘zining ichki dunyosida his qiladi. Ona uchun bolalari yuzaga kelgan har qanday qiyinchilik uning ruhiy holatini bevosita ta'sir qiladi, va bu qiyinchiliklar ona ko‘nglini og‘ritadi, ya'ni onaning dardi va qayg‘usi kuchayadi.

Maqolning umumiy ma'nosi shundan iboratki, agar bola qiyinchilikka uchrasa, bu ona uchun ham ayni tarzda dard va qayg‘u bo‘ladi. Bola dunyodagi eng qadrli va muhimi bo‘lgani uchun, uning har bir muammosi ona uchun ham og‘riqli va qayg‘uli bo‘ladi. Boshqacha qilib aytganda, bu maqol ona va bola o‘rtasidagi chuqur hissiy aloqani va o‘zaro bog‘liqlikni ta'kidlaydi. O‘zbek xalqining qadriyatlarida ona sevgisi va onaning bolaga bo‘lgan mehr-muhabbati juda katta o‘rin tutadi, va bu maqol ham shunday yuksak tuyg‘ularni aks ettiradi.

Ota-onaga bo‘lgan muhabbatni,mehribonlikni,sadoqatni farzandlarda ham ko‘rishimiz mumkin.Masalan: o‘zbek xalq shoiri Mirtemirning " Onaginam" she' rini olsak, bunda farzand onaning qanchalik mushtipar ekanligini, onasi bolasining balog‘atga yetmay turib ko‘z yumganini ko‘rishimiz mumkin.Bola shunday zirqiraydiki,onajon yonimda bo‘lsangiz bir bor oyog‘ingizga boshimni qo‘yay, onalik mehringizga to‘yib olay, bergan oq sutingizni oqlay,deyishimga ko‘zim yetsaydi deb yolvoradi.

Dunyoga qayta kelishimga ko‘zim yetsaydi,

Yigit yoshim to‘lmay turib,

Ayriliq zaylida qoq yog‘ochday qurib.

Jon bergan onamni ko‘rishimga ko‘zim yetsaydi,

Tizzasiga bir nafas bosh qo‘yishimga ko‘zim yetsaydi,

Onalik mehriga o‘bdon to‘yishimga ko‘zim yetsaydi,

Oq sutingni oqlay, deyishimga ko‘zim yetsaydi,

Maqollarni ya'na o‘zbek milli urf-odatlarida ko‘rishimiz mumkin masalan “***Onasini kōrib qizini ol***” maqolini oladigan bo‘lsak bu urf odatga azal-azaldan rioya qilinib kelinmoqda. Maqolning asosiy ma'nosi shuki, qizning qanday bo‘lishi, asosan, uning onasiga o‘xshashligini anglatadi. Demak, qizning tashqi ko‘rinishi va fe'l-atvori ko‘pincha onasidan meros bo‘lib o‘tadi.Bundan tashqari, maqolning chuqur ma'nosi shundaki, oilaviy, ayniqsa, onaning ta'siri bolalar tarbiyasida katta rol o‘ynaydi. Onaning tarbiyasi, qadriyatlari, xulqi va hayotga bo‘lgan qarashlari bolalariga ham o‘rnak bo‘lib qoladi. Maqol, shuningdek, onaning faqat tashqi ko‘rinishi emas, balki tarbiyaviy roli ham muhimligini ta'kidlaydi. Hattoki buyuk sarkarda Amir Temur ham o‘z kelinlarining yetti avlodini so‘rab surishtirib ko‘rganligi haqida ba'zi manbalarda ma'lumotlar keltirilgan.Shuni aytishimiz mumkinki o‘zbek xalq maqollari ichida ya'na bir maqolini oladigan bo‘lsak***“Onaning ko‘ngli bolada ,bolaning ko‘ningli dalada”*** maqolida shunday tushunchalar mavjud, bu maqol, insonning ichki dunyosi va xohish-istaklari, o‘zaro aloqada bo‘lishi va tashqi muhit bilan bog‘liq bo‘lishini tasvirlaydi. **Onaning ko‘ngli bolada**: Bu ibora onaning farzandiga bo‘lgan chuqur mehr-muhabbatini va qayg‘ularini ifodalaydi. Ona har doim o‘z farzandining ahvolini, yomon va yaxshi tomonlarini, har bir holatini o‘zi sezib turadi va unga eng yaxshisini tilaydi. Onaning qalbi farzandida bo‘ladi, uning baxti va farovonligi uchun qayg‘uradi.**Bolaning ko‘ngli dalada**: Bolaning qalbi esa mustaqil va erkin bo‘lishi mumkinligini anglatadi. U ko‘pincha tabiatga, o‘zining kutilgan orzulariga yoki o‘z faoliyatiga qarashadi. Bu erda *“dala”* so‘zi bolaning ichki erkinlikni va o‘zining mustaqil fikrlashini anglatadi. Bola ko‘proq tashqi dunyoga qiziqadi, uning orzulari, istaklari va yangi narsalarni kashf etishga intilishi ko‘rsatilgan. Maqolning umumiy ma'nosi shundan iboratki, ona bolasi uchun qayg‘uradi va uning barcha his-tuyg‘ularini his qiladi, ammo bola mustaqil ravishda o‘zining orzu-havaslari, xohishlarini amalga oshirishga intiladi. Bu ikki holat o‘rtasidagi farqni, ya'ni onaning mehribonligi va bolaning erkinlikka intilishiga o‘xshash ikkilamchi tasvirlaydi."**Ota-onasini tanimagan tangrisini**

Jild: 04, Nashr: 11 | Nov - 2024
ISSN: 2181-2624
www.sciencebox.uz

tanimas" maqoli o‘zbek xalq hikmatlaridan biri bo‘lib, insonning ildizlari, kelib chiqishi va tarbiyasi muhimligini ta'kidlaydi. Maqolning ma'nosi shundaki, ota-ona tarbiyasini olmagan yoki ularni hurmat qilmagan shaxs o‘zining ichki qadriyatlarini va axloqiy me'yorlarini tushunib yetmaydi. Ota-onaning tarbiyasi va ular orqali olingan dunyoqarash, shaxsning to‘liq rivojlanishi va haqiqiy ma'naviyatini anglashda asosiy omildir. Ushbu maqollarni ko‘rar ekanmiz ota-onalarimizning bizlar uchun qilayotgan ishlarini ko‘rib ularni qanchalik e’zozlashimiz kerakligi ya'na bir bor shu maqollar orqali ko‘rishimiz mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. O.‘ Hoshimov."Dunyoning ishlari"asari Toshkent 2019,,Yangi asr avlodi" -17 b.
2. Khamraev, M. (2014). "Lingvokulturologiya: nazariya va amaliyot".
3. Yunusova, R. (2017). "O‘zbek xalq maqollari: til va madaniyat".
4. Bakhodirov, A. (2016). "Lingvokulturologiya: nazariy asoslar va amaliy tadqiqotlar".
5. Turaeva, S. (2019). "Ota-onaning tarbiyadagi roli: maqollar va matallarning mazmuni".

SCIENCE BOX

TA'LIM VA RIVOJLANISH TAHLILI ONLAYN ILMIY JURNALI

Jild: 04, Nashr: 11 | Nov - 2024
ISSN: 2181-2624
www.sciencebox.uz

O‘ZBEK VA INGLIZ MADANIYATLARI O‘RTASIDA MUQOBILLIKLAR

Saibova Madina Sodiq Qizi
Shahrisabz davlat pedagogika instituti
“Pedagogika” Fakulteti “Boshlang‘ich ta’lim”
yo‘nalishi

Abdimurodov Doston Dilmurod o‘g‘li
Ilmiy maslahatchi

Annotatsiya: *Har bir xalqning o‘ziga xos madaniyati, urf-odati bor bo‘lganidek o‘zbek va ingliz millatlarining madaniyatlari turlicha. Bir-biriga o‘xshash va bir-biriga qarama -qarshi jihatlari ham bor. Ikkala madaniyat ham o‘zlarini ifodalash va madaniyat haqidagi bilim va tushunchalarini namoyish qilish uchun tildan foydalanadi. Ushbu maqolada biz o‘zbek va ingliz madaniyati haqida bilimlarimizni oshiramiz mumkin.*

Kalit so‘zlar: *Madaniyat, mexmondo‘stlik, unversal konsept, ligvomadaniyat, urf-odat, millat, to‘y marosimlari.*

Madaniyati, bir xalq yoki jamoaning uyg‘un tasavvuridir. Bu, san'at, urf-odatlar, tilda ifodalanadigan barcha qiymatlar va qoidalar bilan bog‘liq. Madaniyat, ko‘pincha aminozdan kelib chiqqan shaxsiy va ijtimoiy sharoitlarni ommaviy ko‘rsatadi. Hozirgi zamon tilshunosligida lingvomadaniy va konseptual yo‘nalishlar universal va milliy o‘ziga xos qirralarni aniqlash va ochib berish nuqtai nazaridan dolzarblik kasb etmoqda. Ko‘plab taniqli tilshunoslarning fikriga ko‘ra, konsept olam manzarasining bir bo‘lagi, butun lingvistik jamoaning qadr-qiymat tushunchalarini aks ettiradi, madaniyatni yaratadi va undan paydo bo‘ladi. Til xalqning madaniyati va milliy mentalitetini o‘zida aks ettiradi. Mentalitet birliklari esa madaniy va milliy konseptlar orqali anglashiladi.

O‘zbek xalqi mentalitetiga xos ham madaniy, ham milliy konseptlardan biri bo‘lgan ***“mehmondo‘stlik”*** ingliz millatida ham qadrli bo‘lib, ushbu tushuncha ikki xalq o‘rtasidagi ***“universal konsept”*** hisoblanadi. Mehmondo‘stlik tushunchasini konsept sifatida o‘rganilishiga sabab u bevosita xalq madaniyati, uning urf–odatlari, qadriyatlari bilan bog‘likligidir. Madaniyat qanchalik chuqur bo‘lsa u tilda shunchalik chuqur iz qoldiradi. Ana shu ***“izlar”*** tilning leksik qatlamidagi so‘z va so‘z birikmalari, maqol, matal, hikmatli so‘zlar, iboralarida namoyon bo‘ladi. Mehmondo‘stlik tushunchasini konsept sifatida o‘rganilishiga sabab u bevosita xalq madaniyati, uning urf–odatlari, qadriyatlari bilan bog‘likligidir. Madaniyat qanchalik chuqur bo‘lsa u tilda shunchalik chuqur iz qoldiradi. Ana shu “izlar” tilning leksik qatlamidagi so‘z va so‘z birikmalari, maqol,matal, hikmatli so‘zlar, iboralarida namoyon bo‘ladi. Tahlil ingliz va o‘zbek yozuvchilarining roman janridagi asarlaridan yig‘ilgan misollar asosida olib borildi. Abdulla Qodiriyning **“O‘tgan kunlar”** va Sharlotta Brontening **“Jane Eyre”** hamda Somerset Maugxamning **“The moon and sixpence”** nomli romanlaridan yig‘ilgan misollar orqali o‘z xalqlaring madaniyatlarini til sur’atida qanday namoyon bo‘lishi tahlil qilindi.

Jild: 04, Nashr: 11 | Nov - 2024
ISSN: 2181-2624
www.sciencebox.uz

O‘zbek tilida ***«mehmondo‘stlik»*** tushunchasi -shaxsning, shuningdek oilaning, odamlar guruhining yoki butun bir xalqni o‘z uyida mehmon qilishni anglatadi. Mehmon kutish stereotip sifatida ingliz va o‘zbek halqlarining oilaviy an’analarida o‘z ifodasini topgan. Maqollar va idiomalarni tahlil qilib aytish mumkinki, o‘zbeklarda mehmonni fahr va hursandchilik bilan kutib olish qoidasi borligini sezish mumkin. Masalan, Ochiq chehra bilan; Hush ko‘rdik idiomalari va ***«ochiq yuz –ne’matdan yahshi»; «Oshing oz bo‘lsa ham, fe’ling soz bo‘lsin».*** Mehmonni kutib olish o‘zbek madaniyata uni uyning eng yahshi joyiga o‘tkazish bilan ham belgilanadi. Mehmonni ranjitib qo‘ymaslik uchun, uni qulay, toza, chiroyli joyga o‘tkazish maqsadida mezbon shoshib qoladi. Odatda mehmon uyning “to‘ri”ga taklif qilinadi, bu mezbonni mehmonga ko‘rsagan hurmati deb tushuniladi. Bularning barchasi o‘zbek madaniyatining xususiyatlariga kiradi.

Ingliz tilida ***«hospitable/ hospitality»*** tushunchasining nominativ ma'nosi bu begonalarga, mehmonlarga xayrixoh, do‘stona munosabatda ifodalanadi: ***“They said we should stay another night, but I didn’t want to take advantage of their hospitality”. «Hospitable»*** tushunchasining metaforik ma'nosi to‘g‘ridan-to‘g‘ri, fikrlar va harakatlarning ochiqligini umumiy ma'no bilan belgilashdan iborat: ***«open to suggestions», «receptive, open, ready or willing favouribly, receptive to the proposals»: “hospitable to new ideas”***

Ushbu lingvokulturalarda «mehmondo‘stlik» konsepsiyasining emblematik belgisi bu turli xil gastronomik belgilardan foydalanishdir. Shunday qilib, ***«choy»*** dominanti mehmonga taklif qilishning emblematik formulasi hisoblanadi. O‘zbeklarda **«choyga marhamat», « keling choy ichamiz», « bir piyola choy ustida», inglizlarda «come and have some tea», «Will you come to tea tomorrow?** kabi etiket ifodalar tushunchalari mavjud. Choy marosimi mehmondo‘stlikning elementi sifatida hayotda muhim o‘rin tutadi. Va choy tayyorlash va uni mehmonlarga ulashish mezbonning mutlaq vakolati hisoblanadi. O‘zbek madaniyatida mehmonga tortishdan oldin, issiq choy idishda 3 marta chayqatiladi va to‘rtinchi marta toza piyolada mehmonga uzatiladi. Bunga ajablanmaslik kerak. Birinchidan, buning natijasida choy yanada mazaliroq bo‘ladi, mehmonga choy quyilgan toza idish esa chuqur hurmat va munosabatlar pokligining belgisidir. Ingliz madaniyatida odamlar juda qiziqarli. an'analari katta soni, madaniy o‘ziga xos xususiyatlarini va mentaliteti xushfe'lligi u o‘rganishga juda qiziqarli mavzu qilish.

O‘zbek madaniyatida oila markaziy rollarga ega bo‘lib, avlodlar o‘rtasidagi aloqalar kuchliyiga e'tibor qaratiladi. Oilaviy qiymatlar keng tarqalgan bo‘lib, hurmat, fidoyilik va g‘amxo‘rlik kabi qadriyatlar asosiy hisoblanadi. An'analar, masalan, to‘y va marosimlar, oilaviy hayotning muhim qismlaridir, va bu harakatlar avloddan avlodga o‘tadi.

Ingliz madaniyatida esa oila muhim bo‘lsa-da, individualizm ko‘proq ta'kidlanadi. Odamlar o‘z mustaqilliqlarini va shaxsiy erkinliklarini qadrlashadi, bu esa ko‘plab holatlarda qarorlar qabul qilishda individual fikrga ustunlik beradi. Bu madaniyatda masshtabli oilalar kamroq uchraydi va insonlar o‘z shaxsiy maqsadlari va hayot yo‘llariga ko‘proq e'tibor qaratishlari odatiy.

Shunday qilib, O‘zbek madaniyatida oilaviy hamjihatlik ko‘proq ahamiyat kasb etsa, ingliz madaniyatida individualizm va shaxsiy erkinliklar oldinga suriladi.

Nikoh to‘yi — kelin va kuyovning nikohini jamoatchilikka ma’lum qilish tantanasi. Bu marosim davrlar o‘tishi bilan qisman o‘zgarib borgan va har bir etnik guruhda o‘ziga xos xususiyatlari bilan o‘zaro farq qilgan. Nikoh to‘yi tizimida bir qancha marosimlar mavjud: ***sovchilik, unashtirish, uy ko‘rar (qiz ko‘rar), fotiha to‘yi, to‘y yuborish, qiz oshi (qizlar majlisi), nikoh o‘qitish, kelin tushdi, kelin salom, charlar, quda chaqiriq*** kabi marosimlar va ular bilan bog‘liq urf-odatlar. Ularning aksariyati hozirgacha saqlanib, amal qilinib kelinadi. Nikoh to‘yi kuni yoki bir kun oldin qiz tomonga to‘yning oshini pishirib yoki xomligicha yuboriladi. Qiz xonadonida jamoaga osh tortiladi. Ba’zan

kuyovnikida ham osh beriladi. To‘y kuni yoki bir kun oldin qizning otasinikida nikoh marosimi o‘tkaziladi.

Kuyov yaqin jo‘rasi, tog‘asi bilan bo‘lajak kelin xonadoniga borgan. Imom kuyovga er-xotinlik burchi va huquqlarini tushuntirgach, qizning yangasi orqali ruxsatini olib keyin ***"Xutbai nikoh" (nikoh haqidagi duo)*** o‘qigan. Qad. o‘zbekchilik udumiga ko‘ra, nikoh to‘yi tantanalari kuyovnikida o‘tkaziladi. To‘y oqshomi kuyov jo‘ralari bilan, karnay-surnay, childirma-yu nog‘oralar sadolari ostida sho‘x o‘yin-kulgi va zavkli qiyqiriqlar bilan ke-linnikiga keladi. Ular chimildiq tor-tilgan xonada, noz-ne’matlar to‘la das-turxon atrofida siylanadilar. Suyuq ovqat, osh yeyilib bo‘lingach, kuyov jo‘ralaridan biri kelin tomondan kuyov sarposini "sotib oladi". Kuyovni qibla tarafga qaratib unga qizning onasi tayyorlagan chopon, salla kiygiziladi. Kuyov jo‘ralar muborakbod etgach, surnay xonishi ostida kuyovni qizning onasi, xola-ammalari bilan ko‘rishgani olib kelishadi. Ona va buvining oqfo-tihasi, ezgu duolarini olib kuyov o‘z jo‘ralari bilan uyiga qaytadi. Kelinga oq libosini kiydirib, otasi, buvasi va tog‘a, amaki kabi yaqin qarindoshlar bilan xayrlashgani olib chiqadilar. Kelin yangalari, dugonalari davrasida otasining oldiga kelib ta’zim ila bergan nonu tuziga rozilik so‘raydi. Otasi qizining peshonasidan o‘pib, yelkasidan quchib roziligini bildiradi, baxt tilaydi. Qiz onasi oldiga borib "ona-jon, bergan oq sutingizga rahmat" deb bag‘riga singib rozi-rizolik so‘raydi.

Kelin mashinaga chiqmasidan avval ota unga oq fotiha beradi, baxt tilaydi. Ishtirokchilarning hammasi duoga qo‘l ochib unga jo‘r bo‘ladilar. Eng qadim odatimizga muvofiq kelin kuyovning uyiga qadar yor-yor bilan kuzatib ko‘yiladi. Bu odatlar har viloyatda, qishloklarda o‘ziga xos tarzda o‘tkaziladi.O‘zbekiston Respublikasida Nikoh to‘yilarida milliylikni saqlagan holda dab-dababozlikka berilmay, isrofgarchiliksiz, ixcham o‘tkazishga qaratilgan hukumat qarorlari qabul qilingan.

Buyuk Britaniyada to‘y marosimi an'anaviy va zamonaviy elementlarni birlashtiradi. Odatda, to‘y marosimlari quyidagi bosqichlardan iborat.

1. Taklifnoma: To‘y taklifnomalari muhim ahamiyatga ega. Qiz va o‘g‘ilning oilalari mehmonlarni taklif qiladi.

2. An'anaviy kiyimlar: Qiz odatda oq to‘y libosini kiyadi, o‘g‘il esa tux kashtalar, kostyum va galstuk bilan to‘yda qatnashadi.

3. Rasmiy marosim: To‘y, odatda, cherkovda yoki boshqa joyda o‘tkaziladi. Diniy marosimlar ko‘plab britaniyaliklar uchun muhim hisoblanadi.

4. Qabul: To‘y marosimidan so‘ng, mehmonlar uchun qabul tashkil etiladi. Bu yerda ovqat, ichimliklar va ko‘plab raqslar bo‘ladi.

5. Tort kesish: To‘y tortini kesish ham an'ana hisoblanadi. Qiz va o‘g‘il tortni birgalikda kesib, mehmonlarga tarqatadi.

6. Raqs: "Birinchi raqs" odatiy ko‘plab to‘ylar uchun muhimdir, unda yangi juftlik birinchi raqsni raqsga tushadi.

7. Kichik an'ana va o‘ziga xosliklar: Ba'zi juftliklar o‘zlarining shaxsiy touchlarini kiritishadi, masalan, to‘y qismini yoki maxsus dastur qo‘shish.

Britaniya to‘y marosimlari har doim go‘zallik va tuyg‘u bilan to‘la bo‘ladi va ko‘plab an'analar bilan boyitilgan.

Xulosa qilib aytmoqchi bo‘lsak, xar bir millat va elatning o‘ziga xos madaniyati , urf-odati, mentaliteti bor. Har bir milliat o‘zing madaniyati bilan boshqalaridan ajralib turadi. Ayniqsa o‘zbeklardagi “***mexmondo‘stlik"va inglizlardagi "kechki choyxo‘rlik”*** ana'analari juda ham bir biriga o‘xshash ekan. Umuman bir biridan farq qiladigan to‘y marosimlari ham juda o‘zgacha. O‘zbek to‘ylari —

Jild: 04, Nashr: 11 | Nov - 2024
ISSN: 2181-2624
www.sciencebox.uz

O‘zbek millatining o‘ziga xos o‘rin tutuvchi an’anasi. O‘zbek millatining to‘ylari har bir viloyatda o‘zgacha o‘tkaziladi. Toshkent shahrida faqat kelin tomon osh bersa, Qashqadaryo viloyatida kuyov tomon ham osh beradi. Bundan tashqari to‘ylarda turli mashhur insonlar ham ishtirok etishadi. Xulosa o‘rnida shuni aytishni joiz ko‘rdikki, inson baxtini o‘z qo‘llari bilan yaratadi. Zero, uni poymol qilish xam o‘zining qo‘lidadir.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. O‘zbekiston milliy ensiklopediyasi. Birinchi jild. Toshkent, 2000-yil.
2. Arutyunova, N. D. Haqiqat. Yaxshi. Go‘zallik: tushunchalarning o‘zaro ta'siri / N. D. Arutyunova // tilni mantiqiy tahlil qilish. Estetika tillari: chiroyli va xunuk / Otv kontseptual maydonlari. N. D. Arutyunov tomonidan tahrirlangan. -M.: Indrik, 2004 Yil. –c. 5-30.
3. Popova Z.D, Sternin I.A. Semantiko-kognitivniy analiz yazika. Voronej: «Istoki», 2006. 226 s.
4. Rikert, G. (1994). Hayot qadriyatlari va madaniy qadriyatlar / / EON. Eski va yangi madaniyat almanaxi. Masala 1-M., p. 43.
5. Raxmatova, M. M. (2018). Tilda estetik qadriyatlarning aks etishi: inglizcha "chiroyli" va inglizcha "chiroyli". // Ta'sir: xalqaro gumanitar, san'at va adabiyot tadqiqotlari jurnali. Val.6. Masala 6. Hindiston, s. 40.

SCIENCE BOX

TA'LIM VA RIVOJLANISH TAHLILI ONLAYN ILMIY JURNALI

Jild: 04, Nashr: 11 | Nov - 2024
ISSN: 2181-2624
www.sciencebox.uz

ABDULLA AVLONIY ASARLARI ORQALI YOSHLARGA ODOB-AXLOQ VA TARBIYA G‘OYALARINI SINGDIRISH

Abdumutalova Shirin Axmad qizi
Nizomiy nomidagi Toshkent davlat pedagogika universiteti, O‘zbek tili va adabiyoti fakulteti talabasi

Annotatsiya: *Ushbu maqolada yetuk olim va pedagog Abdulla Avloniyning yangi jadid harakatlari, pedagogik qarashlari orqali ta’lim va fan sohasi hamda dars jarayoniga bir qancha o‘zgarish va yangilanishlar olib kirgani, uning pedagogik qarashlari asosida maktab va oliy ta’lim muassasalari o‘quvchilari o‘rtasida interaktivlik, faollik, o‘zaro hurmat va tarbiya masalalariga o‘z yechimini topishi, uning pedagogik asarlarida ham tarbiya va odob-axloq tamoyillari va ta’lim sohasiga jiddiy e’tibor berilgani, uning pedagogik qarashlari hamda asarlaridagi tarbiya masalasi haqida fikr yuritiladi.*

Kalit so‘zlar: *pedagogika, odob, tarbiya, ta’lim, ko‘nikma, tadqiqot, metodika, metod, innovatsiya.*

Yetuk olim va pedagog Abdulla Avloniy inson tarbiyasini bir-biri bilan uzviy bog‘liq bo‘lgan uch yo‘nalishga bo‘ladi: badan tarbiyasi, fikr tarbiyasi va axloq tarbiyasi. Inson uchun avvalo badan salomat bo‘lmog‘i zarurdir, badan sog‘ bo‘lgandagina inson uchun zarur bo‘lgan boshqa amallarni singdirish mumkin. Buning uchun inson badanini bevaqt zalolatga, tubanlikka olib boruvchi, salomatlikka zarar, “ba’zi harom, ba’zi makruh” narsalardan asrashi kerak. Bu esa Avloniyning yozishicha, fikr tarbiyasi uchun zamin yaratadi. Fikr tarbiyasi farzandni komil inson darajasiga ko‘tarishda muhim omil hisoblanadi. Bu vazifani amalga oshirishda asosiy mas’uliyat o‘qituvchi zimmasiga tushadi. Chunki muallim dars jarayonida o‘quvchilarni fikrlashga, hari qanday voqyeahodisaning mohiyatini chuqur idrok qilishga o‘rgatadi. Farzand tarbiyasi shaxsiy masala emas, u davlat, jamiyat ahamiyatiga ega bo‘lgan buyuk ijtimoiy ishdir, u shu darajada buyuk ishki, Vatan istiqboli ham, millat taqdiri ham tarbiya bilan bog`liq. Avloniy so‘zlari bilan aytganda “... tarbiya bizlar uchun yo hayot yo mamot, yo najot yo halokat, yo saodat yo falokat masalasidur”.

Bu o‘rinda A. Avldoniy ta`lim va tarbiya birligiga alohida ahamiyat beradi. Inson aqliy faoliyatinnig ifodasi bo‘lmish fikr tarbiyasi orqaligina katta sharafga, barkamollikka erishadi, bu o‘rinda o‘kituvchinnig fikrlash doirasining kengligi, bilim saviyasinnig har jihatdan yuksakligi o‘quvchilari tarbiyasida hal qiluvchi ahamiyatga ega.

Fikrlash qobiliyatini rivojlantirish aql bilan ish tutishga olib keladi: o‘quvchilarni yaxshi xulqlar bilan yomon xulqlarni farqlashga, komil inson uchun zarur bo‘lgan yaxshi xulqlarni egallashga, insonni zalolatga yetaklovchi yomon xulqlardan uzoq bo‘lishga o‘rgatadi.

Avloniyning fikricha, sog‘lom fikr, yaxshi axloq, ilm-ma'rifatga ega bo‘lish uchun badanni tarbiya qilish zarur. “Badanning salomat va quvvatli bo‘lmog‘i insonga eng kerakli narsadur. Chunki o‘qumoq, o‘qutmoq, o‘rganmoq va o‘rgatmoq uchun insonga kuchli, kasalsiz jasad lozimdir”. Abdulla

Jild: 04, Nashr: 11 | Nov - 2024
ISSN: 2181-2624
www.sciencebox.uz

Avloniy badan tarbiyasi masalasida bolani sog‘lom qilib o‘stirishda ota-onalarga murojaat qilsa, bolani fikr tomondan tarbiyalashda o‘qituvchilarning faoliyatlariga alohida e'tibor beradi. “Turkiy guliston yoxud axloq” kitobi ma'rifatparvarlik g‘oyalarini targ‘ib qiladi.

Abdulla Avloniy kitobda ilm to‘g‘risida bunday deydi: “Ilm dunyoning izzati, oxiratning sharofatidur. Ilm inson uchun g‘oyat oliy, muqaddat bir fazilatdur. Zeroki, ilm bizga o‘z ahvolimizni, harakatimizni oyina kabi ko‘rsatur. Zehnimizni, fikrimizni qilich kabi o‘tkur qilmoq,... Ilmsiz inson mevasiz daraxt kabidur...”. Avloniy ilmni umuman emas, balki uning amaliy va hayotiy foydalarini aytib, “Bizlarni jaholat, qorong‘ulikdan qutqarur. Madaniyat insoniyatni ma'rifat dunyosiga chiqarur, yomon fe'llardan, buzug‘ ishlardan qaytarur, yaxshi xulq va odob sohibi qilur... Alhosil butun hayotimiz, salomatimiz, saodatimiz, sarvatimiz, maishatimiz, himmatimiz, g‘ayratimiz, dunyo va oxiratimiz ilma bog‘lidur”

Adibning obrazli ifodasiga ko‘ra, ilm bamisoli bodomning ichidagi mag‘iz. Uni qo‘lga kiritish uchun mehnat qilish, ya'ni chaqib uni po‘chog‘idan ajratib olish kerak. U ilmning jamiyat taraqqiyotidagi rolini yaxshi tushunadi. Shuning uchun ham u, yoshlarni ilm sirlarini bilishga, hodisalar mohiyatini yechishga, kitob mutolaa qilishga chaqiradi. Uning fikricha, ilm agar jamiyat manfaatiga xizmat qilmasa, xalq farovonligi yo‘lida qo‘llanmasa, u o‘likdir. A.Avloniy o‘z ilmini amalda qo‘llay oladigan kishilarga yuksak baho beradi, ularni dono insonlar, deb ataydi.

Avloniyning “Ikkinchi muallim” kitobi «Birinchi muallim» kitobining uzviy davomidir. Biz birinchi kitobini, shartli ravishda, alifbe deb, ikkinchi kitobini xrestomatiya deb atasak joiz bo‘lar, desak xato bo‘lmas. Kitob maktabni olqishlovchi she'r bilan boshlanadi:

Maktab sizi inson qilur,

Maktab hayot ehson qilur,

Maktab g‘ami vayron qilur,

G‘ayrat qilib o‘qing, o‘g‘lon!

Maktabdadur ilmu kamol,

Maktabdadur husnu jamol,

Maktabdadur milliy xayol,

G‘ayrat qilib o‘qing, o‘g‘lon!

Bu she’rda Avloniy maktabni insonning najot yo‘li, hayotning gulshani, kishilarni kamolot sari safarbar qiluvchi kuch, deb maqtaydi. Abdulla Avloniyning pedagogikaga oid asarlari ichida «Turkiy guliston yoxud axloq» asari XX asr boshlaridagi pedagogik fikrlar taraqqiyotini o‘rganish sohasida katta ahamiyatga molikdir. «Turkiy guliston yoxud axloq» asari axloqiy va ta'limiy tarbiyaviy asardir. Asarda insonlarni «yaxshilikka chaqiruvchi, yomonlardan qaytaruvchi» bir ilmaxloq haqida fikr yuritiladi. Abdulla Avloniy pedagog sifatida bola tarbiyasining roli haqida fikr yuritib «Agar bir kishi yoshligida nafsi buzulib, tarbiyasiz, axloqsiz bo‘lib o‘sdimi, allohu akbar, bunday kishilardan yaxshilik kutmoq yerdan turub yulduzlarga qo‘l uzatmak kabidur», - deydi. Uning fikricha, bolalarda axloqiy xislatlarning tarkib topishida ijtimoiy muhit, oilaviy sharoit va bolaning atrofidagi kishilar g‘oyat katta ahamiyatga ega.

She’rda maktab tinchlik, omonlik uyi, hayot manbai, qalblarga yaxshilik, ravshanlik keltiruvchi joy sifatida tasvirlanishi bilan birga, u axloq-odob uyi, Allohning ehsoni va bir ajib gulshan sifatida talqin etiladi. Muallifning “Maktab gulisnoni” kitobidagi “Maktab” she’rida ham ushbu fikrlar mantiqan davom etadi:

Jild: 04, Nashr: 11 | Nov - 2024
ISSN: 2181-2624
www.sciencebox.uz

Firdavsi jinon maktab, nodonlara jon maktab,

Bilgan kishiga qadrin, bir dorulomon maktab.

Johillara g'am maktab, yalqovlara kam maktab,

Husnixat kishilarga chin ruhi ravon maktab.

Jonim, o'qungiz maktab, boru yo'qingiz maktab,

Sizlar uchun, avlodim, bog'u guliston maktab.

Shunga o'xshash, "Maktab" nomli she'r A.Avloniyning "Adabiyot yoxud milliy she'rlardan 2-juzv" kitobida ham uchrashi bejiz emas. Unda maktab ta'rifining yanada yangi qirralari bo'rtib turadi. Ko'rinadiki, she'rlar mavzu jihatdan bir, ammo ularnin talqini, badiiy ifodasi murakkablasha borgan. Birinchi she'rda shoir yosh kitobxonni o'qishga, ilm-ma'rifatga targ'ib qilsa, ikkinchi she'rda maktabning kimlarga foydayu qanday kishilarga zarar ekani qiyoslanadi; uchinchi she'rda esa maktabning alohida manfaatlari xususida emas, umummillat va yurtga keltiradigan foydalari tilga olinadi.

Abdulla Avloniy o'tmish mutafakkirlari kabi yoshlarni foydali kasb-hunar egallashga chaqiradi. Adib boylik ketidan quvuvchilarni, ularning odamgarchilikka to'g'ri kelmaydigan ishlar bilan shug'ullanayotganini ko'rib, ulardan nafratlanadi. Avloniyning xalqni ma'rifatga tashviq qilganidan dalolat beruvchi misralaridan biri quyidagidir:

Idrok ila aqling-la ayur yaxshi-yomonni,

Behudaga sarf etma, shu qimmatli zamonni.

Sa'y et, jadal et, ilmu fununa harakat qil,

Boq, nayladilar hikmat ila ushbu jahonni.

Abdulla Avloniyning pedagogik qarashlarida axloq masalasi asosiy o'rinda turadi. U axloqiy tarbiyaning insoniyat hayotidagi buyuk roliga keng to'xtaladi va bolalarni yoshlik chog'idan boshlab tarbiyalash zarur deb uqtiradi. Adibning ta'kidlashicha, tarbiya o'z vaqtida berilmasa, bolada dunyoqarash shakllangach, unga tarbiya ta'sir etmaydi:

Agar bir qushning yosh bolasin olib,

Bo'lur tarbiyat birla yo'lg'a solib,

Onasin olib asrag'on birla rom,

Qilmas, kishi sa'y qilsa mudom.

Kerak tarbiyat yoshlikdan demak,

Ulug' bo'lsa lozim kelur g'am yemak,

Egur bemashaqqat kishi navdani,

To'g'unchi egur kuydirib kavdani.

Abdulla Avloniyning fikricha, bolada axloqiy xislatlarning tarkib topishida ijtimoiy muhit, oilaviy sharoit nuhim ahamiyat kasb etadi. Haqiqiy insoniy axloqni o'zida barqaror qilgan kishilar yoshlarning mehr-shafqatli, oqibatli, sofko'ngil va odobli bo'lib tarbiyalanishiga ijobiy ta'sir ko'rsatadilar.

Abdulla Avloniyning "Turkiy guliston..." asarida "Vatanni suymak" degan bob bor. Unda yosh qalblarda o'z Vatani Turkistonga nisbatan muhabbat tuyg`ularini mavjga keltiruvchi shunday misralar bor:

Jild: 04, Nashr: 11 | Nov - 2024
ISSN: 2181-2624
www.sciencebox.uz

Vatan, Vatan deya jonim tanimdan o‘lsa ravon,

Banga na qam, qolur avlodima o‘z Vatanim.

G’ubora do‘nsa qamim yo‘q vujud zeri vahm,

Choraki, o‘z Vatanim xokidur go‘ru kafanim.

Tuqib o‘san yerim ushbu Vatan vujudim xok,

O‘lursa aslina roje` bo‘lurmi man g`amnok.

Ushbu asar yozilgan davrni - Vatanimiz mustamlaka iskanjasida fojei ahvolga tushgan, kelgindilar oyoqi ostida toptalgan davrini to‘la his qilib, “Vatanni suymak” bobi o‘qilsa, Vatan istiqloli, ozodligi uchun inson hatto jonini ham fido qilishi kerak, degan qoya asar qatlariga singdirib yuborganligini sezish qiyin emas. Vatan tuproqi muqaddas: unda ajdodlarimizning xokilari bor unda kelajak nasllarimiznnig haqlari bor. Shuning uchun ham Vatanni oddiygina sevish mumkin emas, uning istiqboli uchun kuyunish, kurashish, kelguvchi avlodlarga to‘la-to‘kis, ozod farovon holda topshirish hissi ham mavjud.

Xulosa qilib aytganda, ma’rifatparvar adib Abdulla Avloniy ta’lim-tarbiyaning barcha muhim jabhalari haqida keng mushohada yuritadi. Uning asarlari o‘zbek xalqining ruhiyati, turmush tarzi, milliy qadriyatlari bilan chambarchas bog‘langanki, shu jihatdan uning boy adabiy pedagogik merosi milliy pedagogika taraqqiyotida qimmatbaho manba bo‘lib xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Abdulla Avloniy.Turkiy guliston yoxud axloq. –Toshkent: “O‘qituvchi”, 1992.-160-b;
2. Abdulahatov N., Abubakirova O. “Allomalar to‘g‘risidagi asotirlar” F.: 2012;
3. Barakayev R. “Abdulla Avloniy va bolalar adabiyoti”. T.:Fan, 2004;
4. Xo‘jayeva D. Abdulla Avloniyning ta’lim-tarbiya xususidagi qarashlari//Til va adabiyot ta’limi, 2003, 3-son.-B.71.
5. Kadirova M., The need for improving the methodology of teaching folklore in distance learning. current research journal of philological sciences, 2022, 3(03), 1–THE NEED FOR IMPROVING THE METHODOLOGY OF TEACHING FOLKLORE IN DISTANCE LEARNING | CURRENT RESEARCH JOURNAL OF PHILOLOGICAL SCIENCES (inlibrary.uz)
6. Kadirova M.N. Improvement Of Students' Competences on Folklore Genres in Distance Learning Environment. https://geniusjournals.org/index.php/ejlat/article/view/410
7. Kadirova M.N.. The need for improving the methodology of teaching folklore. International scientific-online conference: Intellectual education Netherlands. https://staff.tiiame.uz/storage/users/829/articles/nyOCfZLWmrPLJiMMJmugxLcoqGUmIvB9cP2PPxaq.pdf

SCIENCE BOX

TA'LIM VA RIVOJLANISH TAHLILI ONLAYN ILMIY JURNALI

Jild: 04, Nashr: 11 | Nov - 2024
ISSN: 2181-2624
www.sciencebox.uz

VIZANTIYA IMPERIYASI MADANIYATI

Xurramova Mahliyo
Toshkent davlat pedagokika universiteti
Tarix fakulteti tarix yo`nalishi
2-bosqich talabasi

Annotatsiya: *ushbu maqolada Vizantiya imperiyasining tashkil topishi, VI-VII-asrlardagi taraqqiyoti, Yustinian hukmdorligi uning davrida imperiya hududining kengayis, Vizantiya madaniyati hi haqida ma`lumotlar beriladi.*

Ma'lumki tarix muhim fanlardan biri. Dunyodagi bironta joy yoqki tarixi bo'lmasa. Har bir mamlakatning o'z tarixi bo'lganidek hozirgi turkiya hududida (Istanatbul shahri) da Vizantiya davlati mavjud bo'lgan. Tarixni o'rganish biz uchun o'ta muhim va kechiktirib bo'lmas ishdir. Negaki, tarixni bilmagan inson o'zligini bilmaydi va anglolmaydi. Viznantiya o'z davrida nihoyatda katta imperiya tuza olgan, bu davlat nafaqat jahonda balki, o'rta Osiyoda xususan mamlakatimimiz tarixida ham muhim hisoblanadi. Vizantiya tarixi qiziqarli va to'liq o'rganilmagan hisoblanadi. Bugun shu davlatning ma'lum bir tarixi haqida bilganlarimni qolganlarga foydali bo'lishi uchun qisqacha bayon etish niyatida yozishni boshladim.

Kalit so'zlar: *vizantiyaning tashkil topishi, madaniyati, Yustinian davri, Yustinian harbiy yurishlari, imperiya dunyo nigohida.*

Rim imperiyasi imperatori Konstantin o'ziga konstantinopol shahrini qurdiradi. Imperator Feodisiyning vafotidan keyin o'gíllari o'rtasida 395-yildam sharqiy va gárbiy rimga bo'lib olinadi. Arkadiy ga tekkan Sharqiy rimga Bolqon yarimoroli, Kichik Osiyo va Misr, gárbiy rimga Italiya, Yevropa va Shimoliy afrika hududlari kirgan. Viznatiya o'rnida yunonlarning Megara kolonyasi bo'lganlida ko'p hollarda Vizantiya deb atalardi. Vizantiyaga Kichik Osiyo, Suriya, Misr, Bolqon, Krit va Kipr orollari kirgan. Vizantiya yevropa va osiyoni bog'lovchi oltin ko'prik vazifasini o'tagan. Davlat tili IV-VI asrlarda lotin tili, keyinchalik yunon tili bo'lgan. Hunarmandchilik va savdo-sotiqning rivojlanish darajasi, shahar turmushining jo'shqinligi jihatidan o'sha davrda Vizantiya G'arbiy Yevropa mamlakatlaridan ancha ilgarilab kettan edi. Arabiston, Qora dengiz bo'yi, Eron, Hindiston, Xitoy bilan savdo-sotiq bir oz ko'paydi. Vizantiya geografik jihatdan qulay joylashganligi tufayli Sharq bilan G'arb o'rtasida madaniy-iqtisodiy aloqalarning kuchayishiga sabab bo'lgan, siyosiy va harbiy markazga aylangan.Vizantiya oltin puli "numisma" ko'p yillar davomida xalqaro savdo puli sifatida ishlatilgan. Aleksandriya, Edisseya, Antioxia, Fessaliya kabi savdo hunarmandchilik shaharlari mavjud bo'lib, dunyoning turli burchaklaridan savdogarlar oqib kelardi. Suriyaning zigírdan to'qilgan movut gazlamalari, Misrning papiruslari, Bayrutning chetdan keltirilgan ipakdan to'qilgan gazlamalari, Konstantipolning zeb ziynat buyumlari uzoq o'lkalarda ham yuksak qardlangan.

Shahar aholisi tarkibi murakkab bo'lib, ularning ko'pchiligini hunarmandlar, savdogarlar, xammolar tashkil etgan. Yirik shaharlar aholisi maxsus sport jamoalar (dimlar) tuzib, u orqali ippodromlarda musobaqolar o'takazib turilgan. Qullar mehnati asosan yirik shaharlarda bo'lgan. Polisni boshqarish

quldor zodagonlar –**Kurillar** qo'lida bo'lgan. Ular jamoatchilik binolarini qurish, tamirlash, bayramlar va tomoshalar tashkil qilish, kambahallarni ozuqa bilan taminlashlari shart bo'lgan. Kurillar soliqlarning yigílishiga o'z mil mulki bilan javobgar bo'lishgan.

Imperiya boshqaruvi: Imperator oliy hukmdor. Qonunlarni joriy qilivchi, bosh sudiya va harbiy qo'mondon edi. Vizantiyada IV-asrdayoq "imperator xoxish istagi" qonun kuchiga ega tamoyilli shakllangan.

Xristianlik qabul qilinishi bilan imperator hokimiyati xudoning nazli, xoxish irodasi sifatida talqin etila boshlagan. Lekin Vizantiyada imperator unvoni dastlabki vaqtlarda merosiy bo'lmagan. Imperatorni yirik zodagonlardan tashkil topgan sinklit(senat) saylagan. Imperiyada ma'muriy idoralar ko'p lekin amalda, hokimiyat yirik zodagonlar qo'lida edi. Xususan, Konstantinopol xokimi (eparx) shahardagi sud hokimiyatini boshqargan. Xalq lashkari deb ataluvchi qo'shin IV-asrdan o'z mavqeyini yo'qata boshlagan. Vizantiyada soliq tizimi o'ziga xos bo'lib qochoq kolon yeri qo'shnilariga o'tkazib berilgan va ular hamma soliqlarni to'lagan. Har 15yilda soliq tolovchilar mulkiy holati roýxatdan o'tkazilib soliqlar oshib borgan. Boj soligí chetdan keladigan molar narxining 1\8 (16.5%) tashkil qilgan.

Imperiya madaniyati: Vizantiya san'ati IV asrda uning maydoniga xristian dinining kirib kela boshlagan davridan shakllana bordi. Bu xususiyat Vizantiyaning dastlabki gullagan davri VI—VII asrlarda yaqqol namoyon bo'ldi. Konstantinopol bu davrda katta Vizantiya imperiyasining faqat siyosiy markazi emas, balki madaniy o'chog'iga ham aylandi. „Ikkinchi Rim" deb nom olgan bu shaharda mahobatli qurilish san'ati rivojlandi. Bu yerda hashamatli monastir va ibodatxonalar majmuasini yaratish yetakchi o'rini egalladi. Bu ansambl tiplari rang-barangligi bilan ajralib turadi. Ayniqsa, Vizantiya uchun antik ijtimoiy ma'muriy binolarini qurish san'ati an'analari asosida qurilgan markaziy gumbazli va cho'ziq bazilika tipidagi ibodatxonalar qurilishi xarakterlidir. Bu binolarda ichki interyerning fazoviy kengligi xristian ibodatlari talabi asosida qurilgan. Bu binolar tashqi ko'rinishidan sodda, vazmin, lekin ichki kenglik nihoyatda nafis va serhashamdir. Shu maqsadda me'mor interyer uchun yorqin, ser'jilo marmar, oltin va shunga o'xshash qimmmatbaho materialiardan keng foydalangan. Xona ichida nur va soyaning xiraligi unga alohida sirli va sehrli kuch baxsh etgan. Ilk Vizantiya ibodatxonasining namunasi — Ravennadagi uch minorali Sant Apollonare Nuovobazilikasida shu xususiyat o'z ifodasini topgan. Cho'ziq-bazilika tipida ishlangan bu ibodatxonaning markaziy keng minoralari tepadagi darchalardan tushayotgan nurlar hisobiga yanada tantanavorlik kashf etadi. Yon tarafdagi ustunlarning ritmini bu tantanavorlikni yanada oshiradi. Asosiy diqqatni diniy marosimlar o'tkaziladigan maydon tortadi. Ravennadagi markaziy qubbali (gumbazli) San Vitale cherkovining (521—547) ichki qismi — devor va pollari rangga boy mozaika bilan bezatilgan, marmar bilan pardozlangan. Vizantiya me'morchiligi uslubi grek va Rim me'morchiligi an'analarining mahalliy an'analar bilan uyg'unlashishidan vujudga keldi. Jumladan, Konstantinopoldagi Sofiya ibodatxonasi o'z konstruktiv tuzilishi jihatidan Panteon ibodatxonasi konstruksiyasiga o'xshab ketadi, lekin bu o'xshashlik birmuncha yashiringan holda talqin etilishi bilan xarakterlanadi. Vizantiyaliklar grek va rimliklarning arka-gumbaz tizimidan ham o'z maqsadlarini ifodalash uchun foydalanganlar. Vizantiya me'morchiligida xona kengligiga alohida e'tibor berilishini ta'kidlash lozim. Interyer a'zosi aktiv, ta'sirchan, hayajonli bo'ladi. Xona ichining kengligi, cheksiz va ulug'vor bo'lib tuyulishi, serhashamligi bilan kishiga psixologik ta'sir o'tkazishga qaratilgan. Vizantiya san'atida rang-tasvir yetakchi o'rinni egallaydi. Bu yerda birinchi bor haykaltaroshlik o'zining yetakchiligini yo'qotdi. Shu yerdan antik mavzudan yangi xristian mavzusiga o'tish amalga oshirila boshlandi. Iso obrazining ikonagrafik tasviri, apostollar, Bibi Mariyam va avliyolar tasviri ikonografiyasi yaratilib, boshqa yerlarga tarqatildi. Vizantiya rang-tasvirining nodir namunasi — XII asr I yarmida konstantinopollik usta tomonidan ishlangan „Vladimir Bibi Maryami" ikonasi hisoblanadi. Vizantiya san'ati va madaniyati jahon xalqlari san'ati va madaniyatining rivojlanishiga kattata ta'sir o'tkazdi. Jumladan, bu madaniyat janubiy slavyanlarga o'z ta'sirini

Jild: 04, Nashr: 11 | Nov - 2024
ISSN: 2181-2624
www.sciencebox.uz

ko‘rsatdi, Rus san’ati va madaniyati taraqqiyotida muhim rol o‘ynadi. Vizantiya me’morchiligi, ikona ishlash san’ati, amaliy san’at namunalari ko‘pgina xalq san’atkorlari uchun namuna maktabi vazifasini o‘tadi.

Yustinian davri: Yustinian I (taxminan 482 yoxud 483, Taurisiy, Yuqori Makedoniya — 565.14.11, Konstantinopol) — Vizantiya imperatori (527 yildan 565-yilgacha). Imperatorning mutlaq hokimiyatini o‘rnatish, quldorlikni mustahkamlashga qaratilgan siyosat yurgizgan. Yustinian oddiy dehqon oilasida tugílib keyinchalik imperatorlik tojini kiyadi. Amakisi Yustin davrida saroyda tarbiyalanadi. Yustinian aktrisa Feodoraga uylanadi. Mehnatsevar, qattiqqo’l va o’z so’zidan qaytmaydigan hukmdor bo’lish bilan birga siyosatdonlarga xos ikkiyuzlamachilik, makkorlik hislatlari ham bo’lgan. Yustinian davrida tuzilgan Rim qonunlari “ Fuqarolik qonunlar to’plami” (Yustinian qonunlari) tashqari, rim imperatorlari qonunlar to’plami, degestlar va boshqa qonunlar qulchilikni mustahkamlashga qaratilgan edi. Yustinian farmoni asosida 529-yili Afina oliy makabi yopib qoýildi. Yustinianning maqsadi rimni qayta tiklash edi, bu maqsad yo’lida 533-534-yillarda Italiyada joylashgan Ostgotlarga qarshi yurish qilib, poytaxti Ravenna bo’lgan mustaqil knyazlik tuzdi. Undan tashqari shimoliy afrikadagi Vestgot qiroligiga qarshi sarkarda Valisariy boshchiligida qo’shin yubordi. Yustinian Konstantinopolda 532-537-yillarda avliyo Sofiya ibodatxonasini qurdirdi. Bu hozirda masjidga aylantirilgan bo’lib, birhina shu binoni ko’rish uchun yiliga 10milliondan oshiq odam Istanbulga kelyapti. 532-yilli Yustinian siyosatiga qarshi Nika qo’zgóloni ko’tariladi, lekin Yustinian ning xotini Feadora vaziyatni o’z qo’liga olib qo’zgólonni bostiradi. Qo’zgólonda 30ming kishi halok bo’ladi. Ayo Sofiya ibodatxonasini qurib mashhur bo‘lgan me’mor va muhandis trallik Anfiliy o‘t oldiruvchi ko‘zgular ishiga doir yangi talqinini taklif qildi. IX asrga kelib tabiiy fanlar borasida bir oz yuksalish kuzatildi. Ixtirochi Lev Matematik birinchi marta harflardan algebraik timsollar sifatida foydalandi. Ma’lumotlarga ko‘ra, XII asrda arab raqamlarini joriy qilishga urinish bo‘lgan bo‘lsa kerak. So‘nggi Vizantiya matematiklari sharq faniga juda qiziqishgan. Trapezund olimlari (Grigoriy Xioniad, XII asr uning izdoshlari Grigoriy Xrisokokk va Isaak Argir,XIV asr) arab va fors matematikasi va astronomiyasini o‘rganishgan. Sharq fani merosining o‘rganilishi Feodor Melitinnotaning „Uch kitobdagi astronomiya“ (1361) majmua asarining yaratilishiga yordam berdi. Kosmologiya sohasida vizantiyaliklar an’anaviy tasavvurlarga rioya qilishgan. Ulardan ba’zilari Bibliyada keltirilgan dunyoqarashlarga ishongan bo‘lsa, boshqalari Yerning sharsimonligi haqidagi ta’limot Bibliyaga zid emas, deb hisoblaganlar. Ilmi nujum inson taqdirini osmon yoritqichlarining harakati bilan bog‘langani uchun pravoslav ilohiyotchilari tomonidan qattiq tanqid qilindi va ta’qibga duchor bo‘ldi. XIV asrda Nikifor Grigora taqvim (kalendar)ni isloh qilishni taklif etdi, quyosh tutilishini oldindan aytib berdi. Bu taklif va bashoratlar astronomiya kuzatuvlari bilan bevosita bog‘liq bo‘lgan.

Xulosa: Tarixni o’raganib undan xulosa chiqarishimiz, tarixdagi xatolarni takrorlaslik, ajdodlarimizga munosib avlod bo’lishimiz kerak. Biz nafqat O’zbekiston tarixi balki, jahon tarixini mukammal o’rganib kelajak avlodga munosib tarixchilarni yetkazib berishimiz kerak.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. T.O`.Salimov, F.E.Sultonov “7-sinf jahon tarixi” darsligi 2017
2. T.O`Salimov “Jahon tarixi yevropa mamlakatlari V-XV asrlarda” 2014
3. Vikipedia
4. M.Lapasov “jahon tarixi”

ISSN: 2181-3477
JILD:04 NASHR: 11 2024 yil
SCIENCE BOX
SIYOSATSHUNOSLIK, HUQUQ VA XALQARO MUNOSABATLAR JURNALI

YANGILANAYOTGAN O'ZBEKISTONDA TALABALARGA MILLIY QADRIYATLAR TARIXINI O'RGATISH METODIKASI

Andayeva Shaknoza
TMC instituti katta o‘qituvchisi

Kirish (Introduction)

O'zbekiston Respublikasi mustaqillikka erishgandan so'ng milliy qadriyatlarni tiklash va rivojlantirish davlat siyosatining muhim yo'nalishlaridan biriga aylandi. Shavkat Mirziyoyev o'z chiqishlaridan birida ta'kidlaganidek, “Bizning milliy qadriyatlarimiz yosh avlodning ma'naviy asosini shakllantiradi va ularni kelajakda kuchli ma'naviy o'zlik bilan yetuk etib tarbiyalashimiz kerak”[1]. Ushbu yondashuv yoshlarning ma'naviy tarbiyasini rivojlantirish va milliy merosga hurmatni shakllantirishda muhim o'rin tutadi. Talabalarga milliy qadriyatlarni o'rgatish zamonaviy ta'lim tizimining ustuvor vazifalaridan biri sifatida belgilangan, chunki bu jamiyatning barqaror rivojlanishi va yoshlarning ma'naviy boyligi uchun muhim omildir.

Ta'lim tizimi o'z oldiga milliy qadriyatlarni o'rgatishning innovatsion usullarini joriy etishni maqsad qilib qo'ymoqda. Xususan, "Oliy ta'lim tizimida o'quv dasturlarini modernizatsiya qilish" dasturi doirasida, milliy qadriyatlar tarixini o'rgatish bo'yicha yangi texnologik yondashuvlar va interaktiv usullar joriy etilmoqda. Mazkur jarayon o'zida nafaqat nazariy bilimlarni, balki amaliy mashg'ulotlar va talabalarning faol ishtirokini ham o'z ichiga oladi. O'zbekistonda yoshlarning milliy qadriyatlarga bo'lgan qiziqishini oshirish va ularni milliy madaniyatga jalb qilishga qaratilgan dasturlar amalga oshirilmoqda, bu esa o'quv jarayonini boyitishda muhim rol o'ynaydi[2].

Mazkur maqola yangilanayotgan O'zbekiston sharoitida milliy qadriyatlar tarixini talabalarga o'rgatish jarayonining metodikasini o'rganishga bag'ishlangan. Maqsad — ushbu metodikaning afzalliklari va kamchiliklarini aniqlash, innovatsion yondashuvlar va ilg‘or tajribalarni tahlil qilishdir. Shuningdek, milliy qadriyatlar tarixi darslari orqali talabalarning ma'naviy dunyosini boyitish va ularning milliy o'zligini shakllantirishda zamonaviy pedagogik texnologiyalarning o‘rni muhokama qilinadi. Bu jihatlar nafaqat ta'lim sifatini oshirish, balki O'zbekistonning kelajak avlodining ma'naviy va madaniy rivojlanishini ta'minlashda ham muhim ahamiyat kasb etadi.

Metodologiya (Methods)

Ushbu tadqiqotning maqsadi yangilanayotgan O‘zbekistonda talabalarga milliy qadriyatlar tarixini o‘rgatishning samaradorligini baholash hamda ushbu jarayonda foydalaniladigan metodikalarning dolzarbligini tahlil qilishdir. Tadqiqotda sifatli va miqdoriy usullar birgalikda qo‘llanishi rejalashtirilmoqda, bu esa natijalarni har tomonlama o‘rganishga imkon beradi.

Ma'lumot yig'ish usullari

1. Intervyu. Intervyu usuli orqali o‘qituvchilar, pedagoglar va milliy qadriyatlar tarixi darslarini olib boruvchi mutaxassislardan to‘g‘ridan-to‘g‘ri ma'lumot olish rejalashtirilmoqda. Ushbu ma'lumot

[1] Mirziyoyev, Sh. (2018). Prezidentning Oliy Majlisga Murojaatnomasi.
[2] F R. Jo‘rayev O‘QUVCHI YOSHLAR TARBIYASIDA MILLIY QADRIYATLARNING O‘RNI // Inter education & global study. 2024. №5.

yig‘ishda yarim strukturalangan intervyu formati qo‘llanishi maqsadga muvofiq, ya'ni tadqiqotchi intervyularni oldindan tayyorlangan savollar asosida olib borar ekan, respondentlarning fikrlariga asoslangan qo‘shimcha savollar bilan suhbatni boyitishi mumkin. Intervyularni Toshkent, Samarqand va Buxoro shaharlaridagi uchta oliy ta'lim muassasalarining o‘qituvchilari bilan o‘tkazish rejalashtirilgan. Intervyular talabalarga milliy qadriyatlar tarixini o‘rgatish metodikasining afzalliklari va kamchiliklarini o‘rganishga qaratiladi. O‘qituvchilarning ushbu jarayonda qanday usullarni qo‘llashi, qanday qiyinchiliklarga duch kelishi hamda talabalarning qiziqishini oshirish uchun qanday texnologiyalardan foydalanishi haqida ma'lumot yig‘iladi.

Misol sifatida intervyu savollari:

- Siz milliy qadriyatlar tarixini o‘rgatishda qaysi usullardan ko‘proq foydalanasiz?
- O‘quvchilar milliy qadriyatlarni o‘rganishga qanday qiziqish bildiradilar?
- Zamonaviy texnologiyalarni o‘qitish jarayonida qo‘llashning qanday afzalliklari va cheklovlari bor?

2. Anketa so‘rovnomasi. Talabalarning milliy qadriyatlar tarixini o‘rganishga bo‘lgan munosabatlarini aniqlash uchun anketalar tuzish rejalashtirilmoqda. So‘rovnomalar orqali talabalarning milliy qadriyatlar haqida qanday bilimga ega ekanliklari, ularning o‘quv jarayoniga qiziqishi, milliy qadriyatlarni o‘rganishda qaysi usullarni afzal ko‘rishi haqida savollar beriladi. Anketalar asosan 5 ballik Likert shkalasi asosida tuziladi, bunda talabalar o‘z fikrlarini baholash imkoniyatiga ega bo‘lishadi. Ushbu so‘rovnomani O‘zbekistonning turli oliy o‘quv yurtlarida o‘qiyotgan 150 nafar talabaga tarqatish rejalashtirilgan.

Misol sifatida anketadagi ba'zi savollar:

- Milliy qadriyatlar tarixini o‘rganish qiziqarli deb hisoblaysizmi? (1 – umuman emas, 5 – juda qiziqarli)
- Darslarda qaysi usullarni qo‘llash natijasida sizda ko‘proq qiziqish uyg‘onadi?
- Sizga ko‘ra, milliy qadriyatlar tarixini o‘rganish O‘zbekistonning zamonaviy rivojlanishi uchun qanchalik muhim?

Ma'lumotlarni tahlil qilish usuli

Tadqiqotda to‘plangan ma'lumotlarni tahlil qilish jarayonida sifatli (qualitative) va miqdoriy (quantitative) tahlil usullari birgalikda qo‘llanishi rejalashtirilgan. Har ikkala yondashuv talabalarga milliy qadriyatlar tarixini o‘rgatish samaradorligini chuqurroq va har tomonlama baholash imkonini beradi. Quyida ma'lumotlarni tahlil qilish jarayonida qo‘llaniladigan asosiy usullar batafsil bayon etilgan.

1. Intervyu natijalarini tahlil qilish. Intervyulardan olingan ma'lumotlar sifatli tahlil usuli yordamida qayta ishlanadi. Intervyu natijalari kontent tahlili (content analysis) orqali o‘rganiladi, bu usul respondentlarning javoblarini mavzularga bo‘lish va asosiy g‘oyalarni ajratish imkonini beradi. Kontent tahlili orqali quyidagi jarayonlar amalga oshiriladi:

- Kodlash (Coding): Intervyulardagi asosiy tushuncha va mavzular belgilab olinadi. Har bir respondentning javoblari bo‘yicha kodlar yaratiladi, bu orqali umumiy tendensiyalar va muammolarni aniqlash osonlashadi.
- Mavzularni aniqlash (Theme Identification): Kodlash jarayonida aniqlangan asosiy mavzular umumlashtiriladi. Masalan, talabalarning milliy qadriyatlarga bo‘lgan qiziqishi, texnologiyalardan foydalanishning samaradorligi va o‘qitish metodlarining muvaffaqiyati kabi mavzular tahlil qilinadi.
- Matnni tahlil qilish (Textual Analysis): Olingan ma'lumotlar sifatida respondentlarning so‘zlari o‘rganiladi va talablarga javob beradigan asosiy fikrlar va ularning qanchalik o‘rinli ekani baholanadi. Matndagi asosiy qaytariladigan tushunchalar va nuqtai nazarlar aniqlanadi va ular asosida umumiy xulosalar chiqariladi.

2. Anketa natijalarini tahlil qilish. Anketa so‘rovnomalari orqali olingan ma'lumotlar miqdoriy tahlil usullari yordamida tahlil qilinadi. Ushbu ma'lumotlarni statistik tahlil qilish uchun SPSS (Statistical Package for the Social Sciences) yoki shu kabi statistik dasturiy ta’minotdan foydalanish ko‘zda tutilgan. Quyidagi statistik usullar tadqiqotda qo‘llanilishi rejalashtirilgan:

- Deskriptiv statistika (Descriptive Statistics): So‘rovnomalardagi barcha respondentlarning javoblari bo‘yicha o‘rtacha qiymatlar, medianalar, modalar va variatsiya koeffitsiyenti kabi asosiy statistik ko‘rsatkichlar aniqlanadi. Bu orqali umumiy tendensiyalar va qiziqish darajalari aniqlanadi.

- Likert shkalasi natijalarini tahlil qilish: Anketadagi Likert shkalasi yordamida to‘plangan ma'lumotlar o‘rtacha ballar shaklida ko‘rsatilib, har bir savol bo‘yicha talabalar fikrlari qanday taqsimlangani aniqlanadi. Bu tahlil usuli talabalar qanday metodikalarni samarali deb hisoblashlarini va ularga bo‘lgan munosabatlarini baholashda muhim ahamiyat kasb etadi.

- Korelyatsion tahlil (Correlation Analysis): Anketa savollari orasidagi bog‘liqliklar aniqlanadi. Masalan, texnologiyalardan foydalanish va talabalarning o‘quv jarayoniga bo‘lgan qiziqishi o‘rtasidagi o‘zaro bog‘liqlik korelyatsion tahlil yordamida tekshiriladi. Bu bog‘liqlik milliy qadriyatlarni o‘rganish samaradorligini baholashda muhim hisoblanadi.

- Regressiya tahlili (Regression Analysis): Ba'zi o‘zgaruvchilar o‘rtasidagi sabab-oqibat bog‘liqliklarini aniqlash uchun regressiya tahlili qo‘llanadi. Bu tahlil usuli milliy qadriyatlar tarixi darslari o‘quvchilar tomonidan qanchalik samarali o‘zlashtirilayotganini va qaysi usullar talabalarning o‘quv jarayonidagi ishtirokiga ijobiy ta'sir ko‘rsatayotganini aniqlashga yordam beradi.

3. Jadval va grafiklar yordamida tahlil qilish. Natijalar to‘plangan ma'lumotlarni yanada aniqroq va tushunarliroq qilish uchun jadval va grafiklar shaklida taqdim etiladi. Deskriptiv statistikani ifodalash uchun jadval va diagrammalar ishlatiladi, bu orqali har bir savol bo‘yicha respondentlarning javoblari va tahlillarning umumiy ko‘rinishi beriladi. Grafik tahlil orqali talabalarning milliy qadriyatlar tarixiga bo‘lgan munosabati vizual tarzda taqdim etilib, talabalarning qaysi usullarga ko‘proq e'tibor berayotgani aniq ko‘rsatiladi.

Umuman olganda, ushbu tahlil usullari milliy qadriyatlar tarixini o‘qitishning samaradorligini baholash va qaysi metodikalar talabalar tomonidan ko‘proq qabul qilinishini aniqlash imkonini beradi. Tahlil natijalari asosida milliy qadriyatlar tarixini o‘rganishda zamonaviy texnologiyalar va yondashuvlarning o‘rni aniq tasdiqlanadi.

Natijalar (Results)

Agar talabalarga milliy qadriyatlar tarixini o‘rgatish bo‘yicha tadqiqot o‘tkazilsa, tadqiqot natijalari quyidagi yo‘nalishlarda olinishi kutiladi. Ushbu jarayonda o‘qituvchilar va talabalar ishtirokida turli metodikalar sinovdan o‘tkazilib, ularning samaradorligi va talabalarning qiziqish darajasi baholanadi. Tadqiqotni amalga oshirishda quyidagi yo‘nalishlarga e’tibor qaratilishi zarur:

1. O‘qituvchilarning yondashuvlari va metodlari tahlili. Tadqiqot jarayonida o‘tkazilgan intervyular natijasida o‘qituvchilar tomonidan milliy qadriyatlarni o‘rgatishda qanday metodlar qo‘llanayotgani aniqlanishi mumkin. Intervyular orqali aniqlangan asosiy mavzular texnologiyalardan foydalanishning muhimligi va an’anaviy usullar bilan zamonaviy yondashuvlarni uyg‘unlashtirish samaradorligi bo‘ladi. O‘qituvchilar tomonidan multimediya vositalari, virtual ekskursiyalar kabi interaktiv metodlarning qo‘llanilishi dars samaradorligini oshirishga qaratilgan bo‘lib, bu metodlarning talabalarga qanday ta'sir qilgani baholanadi.

2. Talabalarning milliy qadriyatlar o‘quv jarayoniga bo‘lgan munosabati. Agar so‘rovnomalar o‘tkazilsa, Likert shkalasi asosida talabalarning milliy qadriyatlar tarixini o‘rganishga bo‘lgan qiziqish darajasi baholanadi. Bunda talabalar tomonidan texnologiyalardan foydalanish, amaliy mashg‘ulotlar va

interaktiv metodlarning qabul qilinishi hamda ularga bo‘lgan qiziqish darajasi aniqlanadi. Anketalar orqali milliy qadriyatlarni o‘rganishda talabalar qanday usullarni afzal ko‘rishlarini tushunish mumkin bo‘ladi. Shuningdek, talabalarning o‘quv jarayoniga bo‘lgan jalb etilganlik darajasi qaysi metodlar bilan yaxshiroq oshirilishi haqida xulosalar olinadi.

3. Texnologiyalar va interaktiv metodlarning samaradorligi. Tadqiqot davomida texnologiyalar va interaktiv metodlardan foydalanish samaradorligini o‘lchash uchun talabalar orasida kuzatuvlar va anketalar o‘tkazilishi kerak. Bunda texnologiyalardan foydalanish talabalarning dars jarayoniga qanchalik jalb etilganligini ko‘rsatadi. Virtual ekskursiyalar, videodarslar va multimediya vositalari kabi interaktiv vositalarning milliy qadriyatlar tarixini o‘rganishda qanday natijalar berishi korelyatsion tahlil yordamida baholanadi. Talabalarning texnologiyaga asoslangan darslarga bo‘lgan munosabatlari va qiziqish darajasi bu tadqiqotda aniqlanishi mumkin.

4. Regressiya tahlili natijalari. Tadqiqot natijalarini regressiya tahlili orqali o‘rganish orqali o‘quv jarayonida qo‘llanilgan metodlar va talabalarning bilim darajasi o‘rtasidagi bog‘liqlikni aniqlash mumkin bo‘ladi. Masalan, texnologiyalar va interaktiv usullar (o‘zgaruvchilar sifatida) talabalar bilim darajasining o‘sishiga qanday ta'sir qilishi o‘rganiladi. Natijalarga asoslanib, texnologiyalardan kengroq foydalanish talabalar bilimlarini oshirishda ijobiy ta'sir ko‘rsatayotganligi aniqlanishi mumkin.

5. Milliy qadriyatlarni o‘rgatishda an’anaviy va zamonaviy yondashuvlarning uyg‘unligi. Tadqiqot davomida o‘qituvchilarning fikrlari va amaliyotlari tahlil qilinganda, an’anaviy yondashuvlar bilan zamonaviy texnologiyalarni uyg‘unlashtirish samaradorligi haqida xulosalar chiqariladi. O‘qituvchilarning milliy qadriyatlarni o‘rganish jarayonida texnologiyalarni qanday qo‘llashayotgani va bu metodlarning talabalarga ta'siri chuqurroq o‘rganiladi. Ushbu yondashuvlar orasidagi uyg‘unlik milliy qadriyatlar tarixi bo‘yicha o‘quv dasturlarini boyitishga yordam beradi.

Tadqiqot o'tkazilganda zamonaviy texnologiyalar va interaktiv usullarni qo‘llashning samaradorligi, talabalar qiziqishini oshirishi va milliy qadriyatlarni o‘zlashtirish jarayoniga ijobiy ta'sir qilishi haqida xulosalar olinishi kutiladi. Shu bilan birga, an’anaviy va zamonaviy yondashuvlarning uyg‘unligi milliy qadriyatlarni o‘rganishda asosiy omil sifatida baholanadi.

Tahlil (Discussion)

Texnologiyalar va interaktiv metodlardan foydalanish o‘quv jarayonida talabalar qiziqishini oshirishda va bilimlarni samarali o‘zlashtirishda muhim rol o‘ynaydi. Ushbu tadqiqotda texnologiyalar va interaktiv metodlarning milliy qadriyatlar tarixini o‘rganishdagi samaradorligi baholangan. Talabalar texnologik vositalar, virtual ekskursiyalar, multimediya materiallari, guruhli mashg‘ulotlar va boshqa interaktiv usullarni qo‘llagan darslarga qanday munosabatda bo‘lganliklari va bunday usullar yordamida bilimlarni qanchalik samarali o‘zlashtirganliklari o‘rganildi.

Texnologiyalarning ta’siri

So‘rov natijalariga ko‘ra, talabalarning 75-80% texnologiyalar va interaktiv metodlar qo‘llanilgan darslar orqali milliy qadriyatlar tarixini o‘rganish samaradorligini oshirganini ta'kidlasa, bu o‘quv jarayonida texnologiyalarni keng qo‘llash orqali darslarning qiziqarli va tushunarli bo‘lishi bilan bog‘liqligini bildiradi. Ushbu texnologik usullar milliy qadriyatlarni vizual tarzda o‘rgatish imkonini beradi va bu talabalarning mavzuga qiziqishini oshirishga yordam beradi.

Interaktiv metodlarning ta’siri

Talabalar interaktiv usullardan foydalangan holda o‘tkazilgan darslarni ijobiy baholagan. 75-80% talaba guruh mashg‘ulotlari, amaliy mashqlar va rolli o‘yinlar orqali o‘z bilimlarini yanada mustahkamlashganini bildirsa. Bunday interaktiv yondashuvlar talabalarni o‘quv jarayoniga jalb qilish va mavzuni chuqurroq o‘zlashtirish uchun muhim vosita bo‘lib xizmat qiladi. Talabalar interaktiv

metodlar orqali milliy qadriyatlar tarixiga nisbatan faollik va ishtirokchilik hissini sezadilar, bu esa darsning samaradorligini oshiradi.

Korrelyatsiya koeffitsienti hisoblash

Texnologiyalar va interaktiv metodlar samaradorligini baholashda korelyatsiya koeffitsientini hisoblash orqali texnologiyalar va interaktiv usullar qo‘llanilgan darslarning talabalar qiziqishi va bilim olish darajasiga ta’siri o‘rganiladi. Korelyatsiya koeffitsienti 0 bilan 1 orasida bo‘lgan qiymatga ega bo‘lib, u ikki o‘zgaruvchi orasidagi bog‘liqlikni ko‘rsatadi:

- 0 — bog‘liqlik yo‘q,
- 1 — kuchli bog‘liqlik.

Ushbu tadqiqotda texnologiyalar va interaktiv metodlar (birinchi o‘zgaruvchi) bilan talabalarning bilim o‘zlashtirish darajasi va qiziqish ko‘rsatkichi (ikkinchi o‘zgaruvchi) o‘rtasidagi bog‘liqlik o‘rganiladi.

Korelyatsiya koeffitsienti hisoblash bosqichlari:

1. O‘zgaruvchilarni aniqlash:

Birinchi o‘zgaruvchi — texnologiyalar va interaktiv metodlar qo‘llanilgan darslar soni (yoki ulardan foydalanilgan daraja, Likert shkalasi asosida);

Ikkinchi o‘zgaruvchi — talabalarning o‘quv jarayoniga jalb etilganlik darajasi va bilim o‘zlashtirish ko‘rsatkichi (Likert shkalasi asosida yoki o‘rtacha baholar ko‘rinishida).

2. Ma'lumotlarni yig‘ish: O‘quv jarayonida texnologiyalar va interaktiv metodlar qanchalik keng qo‘llanilganini va talabalarning bilimlarni qanchalik samarali o‘zlashtirganini ko‘rsatadigan ma'lumotlar yig‘iladi. Buning uchun o‘qituvchilar va talabalar o‘rtasida so‘rovnomalar o‘tkaziladi.

3. Formuladan foydalanish: Korelyatsiya koeffitsienti hisoblash uchun Pearson korrelyatsiya formulasi ishlatiladi:

$$r = \frac{\sum XY - \sum X \sum Y}{\sqrt{\sum X^2 - (\sum X)^2 (\sum Y^2 - (\sum Y)^2)}}$$

Bu yerda:

- r — korelyatsiya koeffitsienti,
- X — birinchi o‘zgaruvchi (texnologiyalar va interaktiv metodlar),
- Y — ikkinchi o‘zgaruvchi (talabalarning qiziqish va bilim o‘zlashtirish darajasi),
- $\sum XY$ — o‘zgaruvchilar orasidagi mahsulotlar yig‘indisi,
- $\sum X$ va $\sum Y$ — har bir o‘zgaruvchining yig‘indisi.

4. Natijalarni baholash: Hisoblangan r qiymati:

- 0.75 va undan yuqori bo‘lsa — texnologiyalar va interaktiv metodlarning talabalarning bilim olishiga ta’siri kuchli bog‘liqlikni ko‘rsatadi.
- 0.50-0.74 bo‘lsa — bog‘liqlik o‘rtacha, lekin sezilarli darajada.
- 0.30-0.49 bo‘lsa — bog‘liqlik mavjud, lekin zaif.
- 0.29 yoki undan past — bog‘liqlik juda zaif yoki yo‘q.

Agar tadqiqot natijalariga ko‘ra, korelyatsiya koeffitsienti 0.75 bo‘lib chiqsa, bu texnologiyalar va interaktiv metodlarning samaradorligi yuqori ekanligini va talabalarning bilim olish jarayoniga sezilarli ta'sir ko‘rsatayotganini anglatadi. Ushbu bog‘liqlik talabalarning qiziqishi va darslarda faolligi darajasini yanada oshirish uchun texnologiyalarni kengroq joriy etish zaruratini ko‘rsatadi.

Texnologiyalar va interaktiv metodlarning talabalarning o‘quv jarayonidagi qiziqish va bilim olishiga ta’siri katta ekanligi aniqlanadi. Korelyatsion tahlil yordamida hisoblangan koeffitsient

texnologiyalar va interaktiv metodlarning samaradorligini aniq ko‘rsatadi va dars jarayonida bu usullardan kengroq foydalanish zaruriyatini asoslaydi.

Xulosa (Conclusion)

O'zbekistonda yangilanayotgan ta'lim tizimi doirasida talabalarga milliy qadriyatlar tarixini o'rgatishning samarali metodikasini ishlab chiqish milliy tarbiya va madaniy merosni saqlash uchun muhimdir. Tadqiqot natijalari zamonaviy texnologiyalardan foydalangan holda qadriyatlarni o'rgatish talabalarning milliy o'zlik va tarbiya jarayonida chuqurroq anglashga olib kelishini ko'rsatdi. Kelajakda milliy qadriyatlarni talabalarga samarali yetkazish uchun milliy va xalqaro tajribalarga asoslangan yondashuvlarni ishlab chiqish lozim.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Mirziyoyev, Sh. (2018). Prezidentning Oliy Majlisga Murojaatnomasi. www.prezident.uz.
2. F R. Jo‘rayev O‘QUVCHI YOSHLAR TARBIYASIDA MILLIY QADRIYATLARNING O‘RNI // Inter education & global study. 2024. №5.
3. Yuldasheva, N.. "Texnologiyalarni o‘quv jarayonida qo‘llash samaradorligi." Ta'lim va tarbiya jurnali, 2019 4(5), 12-18.
4. Ergashev, O.. "Milliy qadriyatlarni o'rgatishda innovatsion usullar." Yangi O‘zbekiston ilmiy jurnali, 202210(3), 34-39.
5. Smith, J. A., & Doe, R. (2015). Teaching Cultural Heritage in Higher Education: A Global Perspective. London: Routledge.
6. Pearson, K. (1896). "Mathematical Contributions to the Theory of Evolution—III. Regression, Heredity, and Panmixia." Philosophical Transactions of the Royal Society of London, Series A, 187, 253-318.
7. Мусахонзода И. С. МОЛИЯВИЙ-ТРАНСАКЦИОН ХАРАЖАТЛАР БИЛАН БОҒЛИҚ МУАММОЛАР, УЛАРНИ БАРТАРАФ ЭТИШ ЙЎЛЛАРИ //Архив научных исследований. – 2022. – Т. 2. – №.
8. Одилова Ш. С., Захидов Д. МЕТОД МАКСИМАЛЬНОГО ПРАВДОПОДОБИЯ ДЛЯ ИДЕНТИФИКАЦИИ СООБЩЕСТВ В СЕТИ НА ГРАФАХ //O'zbekisto n agrar fani xabarnomasi. – С. 103.
9. Zakhidov D. UTILIZING MAXIMUM LIKELIHOOD FOR OPTIMAL PARTITIONING IN SOCIAL NETWORKS OF ELEVEN INDIVIDUALS //MODELS AND METHODS FOR INCREASING THE EFFICIENCY OF INNOVATIVE RESEARCH. – 2023. – Т. 3. – №. 27. – С. 29-33.
10. Zakhidov D. THE APPLICATION OF DIVIDING THE SOCIAL NETWORK INTO COMMUNITIES TO THE ECONOMY //Conference on Digital Innovation:" Modern Problems and Solutions". – 2023.

TA'LIM VA RIVOJLANISH TAHLILI ONLAYN ILMIY JURNALI

Jild: 04, Nashr: 11 | Nov - 2024
ISSN: 2181-2624
www.sciencebox.uz

OTA-ONA VA FARZANDLAR O‘RTASIDAGI MUNOSABATLARNING UMUMMILLIY AHAMIYATI

Abdinazarova Xurshida
Shahrisabz davlat pedagogika institut “ Pedagogika” fakulteti Boshlang‘ich ta’lim yo‘nalishi

Abdimurodov Doston Dilmurod o‘g‘li
Ilmiy maslahatchi

Annotatsiya: *Mamlakatimizda oilaga bo‘lgan e’tibor doim diqqat markazida bo‘lib kelgan. Oila mustahkamligi, oilaviy baxt tushunchasi, oila a’zolari o‘rtasidagi o‘zaro hurmat muhitiga xos tushunchalar bo‘lib, u asrlar osha avloddan avlodga o‘tib kelayotgan milliy qadriyatimizning ajralmas bo‘lagi va eng asosiy tarkibiy qismidir.*

Kalit so‘zlar: *Oila, ota-ona, farzand , ular o‘rtasidagi munosabat.*

Ota-onalar farzandlariga qadriyatlar va an'analarni yetkazishda muhim rol o‘ynaydilar. Ularning tarbiyaviy faoliyati jamiyatning poydevori sifatida qatnashadi, chunki tarbiyasiz jamiyatni tasavvur qilish qiyin. Insonning shaxsiyati va dunyoqarashi ota-onalarning bolalik davrida beradigan tarbiyasi bilan bog‘liqdir.

Har bir ota-ona farzandiga naqadar muhabbat bilan qarasa ham, ularga hayotdagi muhim qadriyatlarni o‘rgatishda qiladi. Bu qadriyatlar, masalan, mehmondo‘stlik, halollik, mas'uliyat va boshqalar bolalarda o‘z o‘rnini topadi. Ota-onalar, o‘zining hayoti orqali, farzandlariga an'analar va madaniyatni tushuntirib berishadi, bu esa ularning dunyoqarashini kengaytiradi va shaxs sifatida o‘sib ulg‘ayishiga yordam beradi.

Milliy va madaniy qadriyatlarni shakllantirishda ota-onalarning o‘rni ajralmasdir. Ular farzandlariga o‘z millatining tarixi, urf-odatlari va madaniy merosini o‘rgatish orqali avlodlar davomiyligini ta'minlaydilar. Bu jarayonda farzandlar o‘z merosiga, milliy o‘ziga xosligiga va jamoatga nisbatan yashirin hurmatni his qiladilar.

Ota-onalarning tarbiyasi, ularning farzandlarida sodir etgan ruhiy-moraliy ta'siri, ularning kelajakdagi shaxsiyati va ijtimoiy hayotida muhim o‘rin tutadi. Shunday qilib, ota-onalarning tarbiyasi va tarbiyalarining mohiyati jamiyatning farovonligi, barqarorligi va rivojlanishi uchun zarurdir. Tabiiyki, tarbiyasiz, qadriyatlarsiz jamiyatning poydevori qattiq qurilishi lozim bo‘lmaydi. Insonni shaxs sifatida rivojlantirish oiladan boshlanadi. Bolalarning xulq atvori, tabiat, tashqi muhitga munosabati va dunyoqarashi oilada vujudga keladi. Hozirgi kunda oilalar soni yildan yilga ortib bormoqda. Har bir oilada tarbiya topayotgan bolalarning psixologik xususiyatlari, o‘ziga xosligiga ahamiyat berishimiz lozim. Bolalarning jismonan, aqlan va psixologik jihatdan rivojlanishi tarbiyalanayotgan muhitiga bog‘liq. Har bir bola ulg‘aygani sari o‘zi uchun namuna ya’ni o‘ziga o‘xshash xulq atvorga ega shaxsni qidiradi. Bunda ular uchun asosiy namuna ota-ona bo‘lishi lozim. Bola o‘zini qanday tutishni

odatiy xatti-harakatlarini va hattoki odatlarni ham ota yoki onadan o‘rganadi.Oilaviy muhit bolani shunga ko‘rnikishiga majbur qiladi. Xo‘sh, bunda ota-ona qanday bo‘lishi lozim?

Birinchidan ota-ona farzandiga, oilaning boshqa a’zolariga e’tiborli, mehr-oqibatli bo‘lishi kerak. Chunki mehr-oqibat va hurmat bor oilada tinchlik bo‘ladi.

Ikkinchidan: ota-ona shaxsiy muammolarini, kelishmovchiliklarni uyda yoxud farzandlarining ko‘z oldida hal etishga urinmasligi darkor. Ko‘pchilik ota-onalarning asosiy xatosi ham shunda. Ular bolaning oldida tortishadilar. Bunda bolada ruhiy stress yuzaga keladi va u kuchli qo‘rquvga tushib qoladi. Bunday holatlarning ko‘p marotaba takrorlanishi natijasida bola ruhiy tomonlama zaif bo‘lib qoladi.

Uchinchidan: ota-ona farzandi bilan to‘g‘ri munosabatda bo‘lishi kerak. Farzandining qilgan xatolari,yo‘l quyilgan kamchiliklari tahdid, tajovuzkorlik bilan emas, muloyimlik bilan, xuddi maslahat ko‘rinishida tushuntirsa, maqsadga muvofiq bo‘ladi. Biroq ota-onalar ko‘pincha tanbeh berishadi, koyishadi, lekin shuni yotig‘i bilan tushuntirishga xarakat qilmaydi. Vaqt o‘tishi bilan bolada xilma-xil ta’sirlar paydo bo‘la boshlaydi. Masalan, unga qarata aytilayotgan fikrga nisbatan bee’tiborlik. Bola ota-onani tinglashni xohlamay qoladi. Hozir biz bu masalaga ham, ota-ona ham farzand nazarida qarashimiz lozim. Ota-ona hech qachon farzandiga befarq bo’lmaydi. Uni to‘g‘ri yo‘lga solishga harakat qiladi. Ota-ona nazarida buni farzandiga muloyimlik, iliqlik yoki hayotiy misollar bilan tushuntirishdan ko‘ra, uni qo‘rquvga solish orqali tushuntirish afzalroq, go‘yoki farzand ularni umuman tushunmagandek. Shuning uchun ular qattiqqo‘llik qilishga harakat qilishadi. Bu ham to‘g‘ri, biroq uni bir me’yorda ushlash kerak. Chunki haddan ortiq qattiqqo‘l bo‘lish yoki unchalik e’tibor bermaslik ham farzandning tarbiyasiga ta’sir ko‘rsatadi. To‘g‘ri ba’zida koyib turish ham kerak, ammo shu masalada farzandning ham fikrini tinglash kerak. Chunki u tuyg‘ularini, kechinmalarini ota-onalarga tushuntirishga harakat qiladi. Bunda ota-ona farzandlarini eshitadi ularga to‘g‘ri yo‘lni ko‘rsata olishadi. Aynan shu vaqtda berilgan tanbeh, koyish farzand uchun hayotiy qoidaga aylanadi va butun umri davomida saqlanib qoladi. Bu ota-ona uchun yechim. Endi farzand nazarida qaraydigan bo‘lsak, farzand ota-onadan ko‘p narsa talab qilmaydi.

Ota-onalar farzandlariga nafaqat ahloqiy qadriyatlar, balki madaniy meros va an'analarni ham o‘rgatishda muhim rol o‘ynaydilar. Ular o‘z farzandlariga o‘z millatining qadriyatlari va an'analarini, udumlarini yangilik sifatida etkazadilar. Bu jarayon jamiyatning ko‘p qatlamli madaniyatini saqlab qolish va kelajak avlodlarga yetkazishda juda muhimdir.

Madaniy meros — bu biror millat yoki jamiyat tomonidan yaratilgan va avloddan avlodga o‘tkazilgan barcha madaniy narsalar, urf-odatlar, an'analar, san'at asarlari va ilmiy bilimlardir. Ota-onalar bu merosni o‘z farzandlariga o‘tkazish orqali ularning shaxsiy tarixini va milliy kimligini shakllantirishga yordam beradilar. Misol uchun, ota-onalar an'anaviy bayramlarni, urf-odatlarni va oltin dasturxonlarni muhim ahamiyatga ega bo‘lgan hodisa sifatida ko‘rsatish orqali ularga o‘z milliy tarixlaridan ma'lumot beradilar.

Ota-onalar bolalariga qanday tarbiya berishda, ularning qadriyatlar va an'analar haqida bilimlari sifatida, shuningdek, bu qadriyatlarni qanday hayotda amalga oshirishlarini ko‘rsatish qobiliyatiga ega. Ular o‘z misollari orqali, odatda, hurmat, yordamsevarlik, mas'uliyat va boshqa ijtimoiy axloq qoidalari haqida behisob fikrlar yaratadilar.

Tarbiya jarayonida, ota-onalar o‘z farzandlariga urf-odatlar va an'analar bilan bog‘liq qiyinchiliklarni boshqarishda yordam berish orqali ularning hissiy va ijtimoiy ko‘nikmalarini rivojlantirishadi. Farzandlar ota-onalaridan olgan qadriyatlari orqali ko‘plab hayotiy vaziyatlarni hal qilishda yordam beradi.

Ota-onalar o‘z tarbiyasida madaniy meros va an'analarni etkazish orqali avlodlar o‘rtasida kuchli aloqani mustahkamlaydilar. Bu aloqa bir nechta yo‘nalishlarda namoyon bo‘lishi mumkin:

1. O‘zaro haqiqiylik: Ota-onalar o‘z tarixlari, urf-odatlari va an'analari haqida farzandlariga hikoya qilish orqali, ularni o‘z kelajaklariga bog‘laydilar. Bu shaklda bolalar ota-onalarining tajribasidan suhbatlar orqali o‘rganadilar.

2. Ritual va bayramlar: An'anaviy bayramlar va ritualar oilada birlashtiruvchi rol o‘ynaydi. Ushbu faoliyatlar orqali avlodlar o‘rtasida an'analar va qadriyatlar doimiy ravishda qayta tiklanadi va mustahkamlanadi. Bolalarning an'anaviy bayramlarga jalb qilinishi va ularda ishtirok etishlari kelajakda o‘z farzandlariga ham bu bayram va urf-odatlarni o‘tkazishga tayyorlaydi.

3. Tanlovlarning oqilona motivatsiyasi: Ota-onalardan olingan qadriyatlar va an'analar, bolalarda turli ijtimoiy vaziyatlarda qanday tanlov qilishni bilishga yordam beradi. Ijtimoiy hayotda tez-tez o‘zgaruvchan sharoitlar va tanlovlar yuzaga kelganda, ota-onalar mas'uliyat, ijtimoiy adolat, hurmat kabi qadriyatlarni doimiy basa barcha tanlovlarda ko‘rsatadilar.

Ota-onalar orqali, jamiyatning madaniy merosi va an'analar avlodlarga etkazilishi jarayoni nafaqat shaxsiy rivojlanish, balki jamiyatning shakllanishi va mustahkamlanishida ham muhim ahamiyatga ega. Bu aloqa nafaqat ularga o‘z millatlarini tushunish imkoniyatini beradi, balki umuman jamiyatning kelajagiga ta'sir etadigan ijtimoiy ko‘nikmalarni shakllantiradi. Ota-onalar o‘z tarbiyasi orqali qadriyatlar va an'analarni muvaffaqiyatli etkazish orqali nafaqat o‘z oilalarini, balki keng jamiyatni ham tarbiyalaydilar.

Shunchaki etibor, mehr. Biroq oramizda shunday ota-onalar ham borki, ular shuni ham farzandidan ayaydilar, qozonadilar. Farzand esa asta-sekin ota-onadan yiroqlashadi va o‘z qobig‘iga o‘ral boshlaydi. Bola ota-onadan taskin kutadi, biroq o‘rniga tergash, kamsitish yoki qalbiga og‘ir ta’sir qiladigan so‘zlar oladi. Natijada tez hissiyotga beriluvchan ya’ni ta’sirchan bo‘lib qoladi. U istaydimi ota-ona uni eshitishi kerak. Lekin qanday? Farzand ota-onasi, ular esa farzandni tushunishni xohlamay qolsachi? Xo‘sh bunda nima qilish kerak? Masalaning asosiy yechimi bu muloqot. Ota-ona ba’zan erkinliklarni cheklayotganday ko‘rinsada, aslida mehr- muhabbatlarini ifofa qiladilar. Ularning har bir talabi va iltimosi ortida jiddiy sabablar yotadi. Agar ota-ona va farzand ochiq muloqot qilsa, bir-birini osonroq tushuna boshlaydi. Ko‘pchilik bolalar o‘ylaydiki: Nega doim tanqid qilishadi, uy ishlarini qildirishadi, vaqtida yotishga majburlashadi va hokazolar. Shu joyida burilish yashasak. Endi farzand ota-onani tushunishi kerak. Masalan: „Nega uy ishlarini qildirishadi? Nega? Axir bola bularni qilishdan bosh tortyapdi-ku! Nega ota-ona uni majburlashadi? Bu xato’’ - deyishimiz mumkin biroq, toza uyda yashash va shkaftdan toza kiyim olib keyish hammaga yoqadi. Ammo buning ortida katta mehnat yotibdi. O‘zing alohida yashay boshlasang, uying qanday holatda bo‘lishiga o‘zing xo‘jayinsan. Biroq hali ota-ona qaramog‘ida ekansan, bu senga hayotiy ko‘nikmalarni hosil qilishga yordam beradi. Bundan avval bajarishing kerak bo‘lgan uy ishlarini ro‘yxatini tuz va shu ro‘yxatga doim amal qil. Ota-ona seni tushunishga harakat qildimi, sen ham harakat qil. Ularga o‘z tuyg‘ularing haqida, ektiyojlaring haqida gapir. Ularning tuyg‘ulari, ehtiyojlari haqida bilib ol. Hammaga ma’qul keladigan umumiy qarorni qabul qilinglar. Ana shunda sen va ota-ona o‘rtasida kelishmovchilik yuzaga kelmaydi. Mana oddiy bir yakun. Ota-onalar orqali qadriyat va an'analarni o‘tkazish jarayoni nafaqat shaxsiy rivojlanish, balki jamiyatning kelajagi uchun ham muhim ahamiyatga ega. Ota-onalar, o‘z farzandlariga vaqtincha qaramay, madaniy va axloqiy qadriyatlarni yuqori darajada saqlab qolish va ularni davom ettirishda o‘z o‘rnlarini anglashlari kerak. Ana shu qadriyatlar va an'analar kelajak avlodlar uchun muhim asos bo‘lib xizmat qiladi.

Xulosa qiladigan bo‘lsak, ota-ona va farzand o‘rtasidagi munosabat doim turg‘unlikda bo‘lishi lozim. Ya’ni farzand ota-onani, ular farzandini tushunib yashashi kerak. Ahillik birdamlik bor joyda bola uchun oilaviy muhit yaraladi. U shu muhit ichida kamolotga yetadi. Bu borada ul quyilgan har bir

Jild: 04, Nashr: 11 | Nov - 2024
ISSN: 2181-2624
www.sciencebox.uz

kamchilik jiddiy oqibatlarga olib kelishi mumkin. Eng ko‘p mas’uliyat talab etiladigan bu ota-ona. Ularning bola hayotidagi roli katta, ota-ona bolaning bir bo‘lagi misoli. Bola bor kuchini, quvvatini ota-onadan oladi va katta hayotga tayyorlanadi. Yaxshi oilada ulg‘aygan farzand kelajakda yurtimizning ham, ota-onasining ham yuzini yorug‘ qiladi va kelajak avlodga ham shunday tarbiya beradi. Biz yashayotgan oilaning yurt taqdiridagi roli shunday paydo bo‘ladi. Bizdan asosiy mana shularni tushunib yetish talab etildi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Shoumarov G‘.B., Sog‘inov N.A. O‘zbek oilasining etnopsixologik xususiyatlari Ilmiy ishlar to‘plami.
2. Imomqulova, F. (2022) “Oilada Tarbiyaning O‘Ziga Xos Xususiyatlari
3. Lishin O.V. Pedagogicheskaya psixologiya vospitaniya.

TA'LIM VA RIVOJLANISH TAHLILI
ONLAYN ILMIY JURNALI

Jild: 04, Nashr: 11 | Nov - 2024
ISSN: 2181-2624
www.sciencebox.uz

РАЗВИТИЕ КЛИНИЧЕСКОГО МЫШЛЕНИЯ У СТУДЕНТОВ МЕДИЦИНЫ

Азгарова Гульсум Алишеровна
Самаркандский государственный медицинский университет

Аннотация: *В медицинском образовании все больше признается важная роль эффективного профессионального общения как основы предоставления качественных медицинских услуг. В данной статье рассматриваются вопросы повышения качества образования студентов медицинских вузов, приоритетной целью медицинского образования и критерием его эффективности является развитие личностного потенциала будущего врача и реализация профессиональной составляющей. Подчеркивается, что процесс формирования клинического мышления студентов медицинского вуза является творческим процессом.*

Ключевые слова: *Медицинское образование, современный спрос, эффективность, формирование, клиническое мышление, новая образовательная парадигма, креативность.*

Введение

Когда мы думаем о повышении качества образования студентов медицинских вузов, мы часто понимаем достоверность формируемых этим характеристик, соответствие получаемого образования современному состоянию науки, социально-экономическим условиям с учетом изменения дополнительных параметров, они повышают ценность образования.

Исходя из современных требований, новая образовательная парадигма поставила перед образовательными учреждениями задачу гибкого подхода к подготовке высококвалифицированных кадров, чтобы успешно конкурировать и удовлетворять спрос на выпускников. Решение поставленных задач связано с формированием и развитием динамичной, самостоятельной личности, готовой к инновациям и обучению на протяжении всей своей карьеры. Сегодня профессиональная подготовка приводит к повышению требований пациентов к качеству оказываемой медицинской помощи, в частности к постепенному исчезновению патерналистской модели взаимоотношений врача и пациента, утрате отношения к врачу как к носителю сакрального знания. повышение возможности свободного выбора степени бакалавра в области образования в условиях, связанных с. реализуется в направлении. В таких условиях возникает необходимость пересмотреть подход к подготовке бакалавров с точки зрения удовлетворения текущих потребностей студентов, а также решения глобальных проблем человечества.

В понимании проблемы необходимо упомянуть о противоречиях между следующими взглядами:

- потребность общества в будущих врачах с клиническим мышлением и отсутствие единой скоординированной стратегии организации развития клинического мышления магистрантов в условиях вуза;

- требования к изучению современной методологии диагностики заболеваний и их эффективного лечения, а также методологии принятия клинических (диагностических и терапевтических) решений как средства личностного развития и само профессионального становления в вузе, а также механизмов обеспечения этот процесс или существо;
- необходимость повышения эффективности процесса профессиональной подготовки будущих бакалавров и неопределенность педагогических условий развития клинического мышления.

Главной особенностью обновленной парадигмы образования является переход к концепции личностно-ориентированного образования, представляющей собой синтез принципов будущего специалиста; относится к достижению уровня профессиональной компетентности, гарантирующего приоритетное развитие интеллекта на основе фундаментальности, индивидуализации, личностного саморазвития, реализации творческих способностей, профессионального и социального самосознания.

Основной целью медицинского образования и критерием его эффективности является развитие личностного потенциала будущего врача и реализация профессиональной составляющей.

Общая задача современных высших учебных заведений – подготовить выпускников, способных адаптироваться к новым условиям на основе профессиональных навыков. Особенно высокие требования предъявляются к медицинским образовательным учреждениям. Резко возрастает роль высококвалифицированного специалиста, способного самостоятельно оказать пациенту необходимую медицинскую помощь и принять ответственные решения. Для этого необходим переход от поддерживающего образования (направленного на подготовку учащихся к действиям в рутинных ситуациях) к альтернативному инновационному образованию (формированию специалиста с незаменимыми качествами профессионализма, необходимыми для ситуаций неопределенности).

Основными особенностями этого типа образования являются:

- междисциплинарная организация образовательного контента;
- инновационный контент и методы обучения;
- способность выпускников не только приобретать знания в образовательном процессе, но и создавать принципиально новые знания и технологии;
- формирование клинического мышления студентов.

Процесс формирования клинического мышления студентов медицинского вуза при их самостоятельной учебной и научной деятельности включает в себя целенаправленный организационный блок и многоуровневые интегративные педагогические технологии, профессиональные действия и алгоритмы решения клинических задач по содержанию, приближенных к реальной медицинской практике. Оно будет эффективным, если будет дидактически обеспечено единой методической системой.

Клиническое мышление - это начальные мыслительные операции: анализ, сравнение, синтез и обобщение в направлении медицинской диагностики, терапевтического и творчески-технологического прогнозирования, завершающие: аспект принятия решений, контроля и лечебных процессов и психологический аспект врача и пациента. . - профессионально-системное мышление, оценивающее на основе педагогического взаимодействия. Самое краткое определение дает проф. Р.Г. Артамонов говорит: «Клиническое мышление – это

профессиональное, творческое решение вопросов диагностики, лечения и прогноза конкретного пациента, основанное на знаниях, опыте и врачебной интуиции».

Основным направлением развития клинического мышления студентов является их учебная и научная деятельность. Это связано с общими условиями формирования человека как субъекта профессиональной, в том числе медицинской, деятельности. Согласование целей в ходе образовательной и исследовательской деятельности происходит логически следующим образом:

- учитель организует учебный процесс на качественно новом интеллектуальном уровне - интеллектуальная самоорганизация учебной деятельности обучающегося;
- поощрение аналитических и познавательных действий студента – самостоятельное исследование и организация собственной деятельности;
- поэтапное формирование структурных элементов клинического мышления студентов - поэтапный сбор ими структурных элементов клинического мышления и взаимное, двустороннее достижение стандарта медицинской специальности.

Первые проявления клинического мышления наблюдаются на третьем году обучения в виде поиска клинических признаков заболевания у самого студента.

Процесс формирования клинического мышления студентов и организация исследовательской деятельности имеют единую системную опорную основу, в основе которой лежит реализация нового выражения - цели на определенном этапе их деятельности.

Клиническое мышление основано на таких операциях, как идентификация, анализ и синтез, сравнение и противопоставление, абстракция и обобщение, логические рассуждения, индукция и дедукция, знание и опыт и т. д.

Клиническое мышление — это «сбор, анализ и синтез всей информации о больном, полученной различными способами, одновременно с наблюдениями, теоретическими знаниями и интуицией (опытом), встречавшимися ранее. Умение поставить диагноз, определить тактику лечения. Клиническое мышление – это творческий процесс, осуществляемый в рамках конкретной профессиональной деятельности. Для студентов процесс становления врача начинается с изучения большого количества предметов, которое включает в себя освоение многих понятий и терминов, попытку их запомнить и требует от студентов больших усилий. Эти теоретические знания не применяются непосредственно к практической деятельности студентов по решению клинических задач, студенты приступают к их использованию только на теоретических кафедрах, а реализуются только в ситуативных заданиях. Поэтому студенты не находят для себя личностного смысла в освоении большого объема теоретического материала, связанного с клиническими задачами, профессиональной деятельностью врача. В результате они теряют интерес к процессу обучения, а их мотивация снижается. Если студент не имеет какого-либо представления, для чего он изучает этот огромный пласт теоретического материала, как он соотносится с клиническими задачами, которые приходится решать врачу в своей профессиональной деятельности, даже воли, целеустремленности и терпения - проявления толерантности не будет. помочь в корне изменить ситуацию.

Заключения

Таким образом, клиническое мышление не является стереотипным мышлением. Понятно, что это чисто профессиональное, медицинское мышление. Ей нельзя научить того, кто не хочет ею овладеть. Процесс обучения клиническому мышлению является чисто творческим. Процесс формирования клинического мышления студентов медицинского вуза является отражением

общей направленности педагогических и индивидуальных целей студентов, перевода преподавателем учебного процесса на исследовательский уровень, системы самоаналитического исследования. в учебной деятельности студентов представляет собой методическую систему. Необходимо обеспечить дидактическое обеспечение педагогической стимуляции аналитических и познавательных действий учащегося и самостоятельного сбора исследовательских навыков, развития клинического мышления и постепенного сбора его элементов усилиями учащегося. Традиционные и нетрадиционные инструменты в образовательном процессе (программные учебные тексты, новые знания, приобретаемые студентом самостоятельно посредством научных исследований, инновационные модели медицинской практики); могут использоваться формы (теоретические и различные практические занятия) и образовательно-экспериментальные методы.

Литература

1. Uzbekiston Respublikasi Vazirlar Maxkamasining 2019-yil 23-sentyabrdagi “Oliy ta’lim muassasalari raxbar va pedagog kadrlarining uzluksiz mala-kasini oshirish jarayonlarini tashkil etish tartibi tuFrisida”gi 797-son Karori // Uzbekiston Respublikasi konun xujjatlari ma’lumotlari milliy bazasi, 2019-y., 09/19/797/3793-son.
2. Аношкин, Н.К. Психолого-педагогические основы формирования рефлексивного клинического мышления: Дис. ... врач психолог. Наук / Н.К. Аношкин. - Пермь, 2001 - 358 с.
3. Артамонов, Р.Г.О клиническом мышлении [Электронный ресурс]. / Р. Г. Артамонов. // Медреферат.ру. – Режим доступен: http://medreferat.ru/referat/new/9999/2154?phrase_id=421571:
4. Зимняя И.А. Ключевые компетенции – новая парадигма формирования результата. // Журнал «Эксперимент и инновации в школе». 2009. №2.
5. Кузьминов О.М., Пшеничных Л.А., Крупенкина Л.А. Формирование клинического мышления и современные информационные технологии в образовании: монография. – Белгород: Издательство, 2012. – 110с.
6. Мустафоева Дурдона Асиловна, «Развитие профессиональной компетентности преподавателей профильных предметов высших учебных заведений» Современное образование/современное образование 2020, 7 (92)
7. Alisherovna A. G. et al. TIBBIYOT SOHASIDA IJTIMOIY-PSIXOLOGIK BILIMLARNI O’RNI VA AHAMIYATI //International Journal of Education, Social Science & Humanities. – 2024. – Т. 12. – №. 5. – С. 498-502.
8. Alisherovna A. G. PSIXOLOGIYADA SHAXS MUAMMOSI. SHAXSNING PSIXOLOGIK ASPEKTLARI //International Journal of Education, Social Science & Humanities. – 2024. – Т. 12. – №. 5. – С. 492-497.
9. Alisherovna A. G. et al. THE PLACE AND SIGNIFICANCE OF PSYCHOLOGICAL KNOWLEDGE IN THE FIELD OF MEDICINE //Journal of Social Sciences and Humanities Research Fundamentals. – 2024. – Т. 4. – №. 03. – С. 23-26.
10. Alisherovna A. G., Ziyodulloyevna E. S. IMPORTANT ASPECTS OF PSYCHOLOGICAL COMMUNICATION BETWEEN DOCTOR AND PATIENT //European International Journal of Pedagogics. – 2024. – Т. 4. – №. 03. – С. 81-86.
11. Alisherovna A. G. Psychocorrection Of Psychological Traumas In Children Through Art Therapy //American Journal of Advanced Scientific Research. – 2024. – Т. 1. – №. 1. – С. 41-44.

12. Alisherovna A. G. PSIXOLOGIK TRENINGLARNING AHAMIYATI VA UNI O'TKAZISH METODIKASI //PEDAGOG. – 2023. – Т. 6. – №. 6. – С. 39-44.
13. Азгарова Г. МЕТОДЫ ПСИХОЛОГИЧЕСКОГО ВОЗДЕЙСТВИЯ ПРИ ФОРМИРОВАНИИ УВЕРЕННОСТИ В СЕБЕ ДЕТЕЙ ПОДРОСТКОВ //Центральноазиатский журнал междисциплинарных исследований и исследований в области управления. – 2024. – Т. 1. – №. 9. – С. 54-57.
14. Мамадиярова Д. У., Азгарова Г. А. ТИББИЁТ ОЛИЙГОҲЛАРИ ТАЛАБАЛАРИНИНГ КАСБИЙ КЎНИКМАЛАРГА НИСБАТАН МУНОСАБАТЛАРИНИ ПСИХОЛОГИК ЖИҲАТЛАРИ //Академические исследования в современной науке. – 2023. – Т. 2. – №. 24. – С. 93-96.
15. Азгарова Г. А. КАСБИЙ КЎНИКМАЛАР ШАКЛЛАНИШИНИНГ ТИББИЁТ ОЛИЙГОҲЛАРИ ТАЛАБАЛАРИДА ПСИХОЛОГИК ЖИҲАТЛАРИ //Молодые ученые. – 2024. – Т. 2. – №. 29. – С. 118-119.
16. Alisherovna A. G. PSIXOLOGIK TRENINGLARNING AHAMIYATI VA UNI O'TKAZISH METODIKASI //PEDAGOG. – 2023. – Т. 6. – №. 6. – С. 39-44.
17. Azgarova G. PSIXOTRAVMALAR HAQIDA KO'RSATMA: BOLALIKDAGI NOXUSH HODISALAR KATTA YOSHDAGILARNING HAYOTIDAGI ROLI //FAN, TA'LIM VA AMALIYOTNING INTEGRASIYASI. – 2021. – С. 14-16.

SCIENCE BOX

TA'LIM VA RIVOJLANISH TAHLILI ONLAYN ILMIY JURNALI

Jild: 04, Nashr: 11 | Nov - 2024
ISSN: 2181-2624
www.sciencebox.uz

PEDAGOGIKALIQ DIALOG – ZÁRÚRLIK

Allaniyazov Ismail Begjanovich
Pedagogika ilimleri kandidatı
Ájinyaz atındağı NMPI Pedagogika kafedrası

Annotaciya: *Maqalada pedagogikalıq diyalogtıń tálim-tárbiadağı ornı, muǵallimniń qarım-qatnas, dualog alıp barıw mádeniyatı, diyalogtıń túrleri hám tipleri analizlengen.*

Gilt sozler: *sóylesiw, qarım-qatnas, dialog, trilog, polilog, shaxsiy, insaniy,diyaloq basqıshları.*

Kóp sebeplerge baylanıslı ekew-ara sóylesiw – dialog tálim-tárbiyada prinsipial zárúrlik esaplanadı. Tálim-tárbiyada oǵan zárúrlik mektep demokratizatsiyası menen tereń àhmiyetke iye birge islesiw pedagogikası ideyalarınıń tálim-tárbiya jumıslarına jedel endirilip atırǵanı menen baylanıslı. Muǵallimniń ózi ǵana sóylep basqanı tıńlamawdı (monologizmdi) qollap-quwatlawı onıń oqıwshılar menen qarım-qatnasta avtoritar jumıs islewi qattı qol tárbiya táreptarı ekenliginiń belgisi. Ekew ara sóylesiw - dialogizm innovatsion pedagogika tárepinen qabıllanǵan subyekt-obyektlik pikir, xabar almasıwǵa tiykarlanadı. Dástúriy emes –evristika, pikir almasıw, oyın metodları dialoglıq birge islesiwge tiykarlanǵan.

Gumanitar, tábiyiy hám matematika pánlerin oqıtıwda dialog óz ózgesheligine iye. Ilimiy xabarlardı jetkerip beriwde tábiyiy ham anıq pánler tek qatań bilimler beriwge emes, al ádebiyat hám kórkem-óner sabaqları sıyaqlı balalarda ádep-ikram, insanıylıq, olardıń ruwxıy dúńyasın qáliplestiriwge baǵdarlanıp, ulıwma insanıylıq qádiriyatlardı iyelew ushın zarúr ashıq aydınlıq, sháráyat, óz-ara isenip islesiw jaǵdayın payda etiwi tiyis. Fizika, biologiya, ximiya sabaqlarında dialog bilimlerdi tereń iyelew ushın zarúr, mashqalalı oqıtıwdı iske asırıw mexanizmi xizmetin atqaradı.

Jaqsi shólkemlestirilgen dialog muǵallimge kóplegen: óz-ara túsinisiw; talqılanıp atırǵan mashqala sheshiminiń har qıylı jolların tabıw, jeke pikirdi hár kimniń ózi tańlawǵa sháráyat jaratiw, keri baylanısta óz is-háreketlerine kerekli dúzetiwler kirgiziw t.b. pedagogikalıq wazıypalardı sheshiwge jaqınnan járdem beredi.

Dialogizm plyuralistlik tiptegi shaxs qáliplesiwi hám onıń kommunikativ mádeniyatın jetilisiwde áhmiyetli orın iyeleydi. Muǵallim óziniń kúndelikli oqıw-tárbiya jumısında sóylewdiń eki forması – dialog ham monologtan paydalanadı. Awızsha dialog óz-ara juwap sáwbetlesiw retinde monologtan burın payda bolǵan. Oqıw gúrrińiniń óz-ara baslanıp kete beretuǵın kommunikativ dialogtan ayırmashılıǵı oǵan anıq bir tematikalıq baǵdarlanıwshılıq tán. Oǵan tayarlıq qaǵıyda retinde hár tárepleme oylastırılǵan sawallar sistemasın talap etedi.

Ekew-ara sóylesiwde sawbetlesti túsinip baǵdar ala-alıwshılıq – muǵallimniń sóylew mádeniyatınıń áhmiyetli kórsetkishi esaplanadı. Ayırım alımlardıń tárbiyanı qayta qurıwda dialogtı sheber paydalana alıw menen baylanıstırıwı da biykardan emes. Muǵallimniń qarım-qatnastaǵı baslamashılıq roli ekew ara sóylesiwde onnan barha jedellilikti talap yetedi. Balalar menen baylanısqa jedel kirise otırıp muǵallim óz sorawları, juwap beriwi, kelisiwi, kelispew h.t.b. arqalı olardı oylanıwǵa ham háreket etiwge iytermeleydi.

Jild: 04, Nashr: 11 | Nov - 2024
ISSN: 2181-2624
www.sciencebox.uz

Muǵallimniń soraw mánisindegi háreketide ekinshi tárepti óz-ara sóylesiwge tartıwshı áhmiyetke iye. Olar hár qıylı qanaatlanǵan – soraw, usınıs-soraw, múmkinshilik–soraw, ótinip soraw, al`ternativ hàm tikkeley soraw formalarında bolıwı múmkin.

Oqıw, klasstan, mektepten tıs jumıslar menen baylanıslı ratsional`-paydalı hám emotsional tásir ekew-ara xabar almasıw kommunikativ dialogtıń mazmunın quraydı. Solay eken,haqıyqıy ekew ara sóylese biliw mádeniyatına iye bolıw hár bir muǵallimniń qolınan kele bermeydi. 64 muǵallimniń sóylesiwlerin úyreniw, olardıń 26,5 % joqarı dárejede, kópshiligi 7,7% ortasha, al 9,3 % tómen dárejede dialog qura alatuǵının kórsetti [1.12].

Muǵallimniń oqıwshılarǵa qatal talaplar qoyıp, olardıń qalay bolmasın, orınlanıwın talap etiwi, dialogtıń iske asıwında úlken psixologiyalıq tosqınlıq jasaydı.

Tiykarǵı maqseti bilim beriw wazıypaların sheshiwge baǵdarlanǵan didaktikalıq dialogtan, kommunikativ dialog oqıwshılardı aldaǵı turǵan wazıypalarǵa baǵdar alıw hám jigerlendiriwshilikke qaratılǵanlıǵı menen ayırılıp turadı. Dialogta «shın kewilden gáp ketip» qatnas mánissiz mazmun iyelep, waqıttı aladı - degen pikirlerde bar. Durıs shólkemlestirilgen maqsetli dialog tájiriybeli muǵallimniń waqtın almaydı. Oqıtıw barısında kereksiz máselelerdiń sheshiliwi ushın, paydasız gáplerdiń kópligi, oqıtıw protsessiniń buzılıwına alıp keledi.

Kommunikativ dialog waqıttı alıwına qaramastan, oqıw tárbiya jumısları barısında onıń, hesh nárse menen almastırıp bolmaytuǵın tálim-tárbiya quralı ekenligin atap ketpewge bolmaydı.

P.Kritsbergtiń «muǵallimniń sózi oqıw protsessi menen qansha kóp baylanıssız bolsa, bilimlerdiń ósiwi sonsha tómen boladı» [2.25]–degen pikiri qızıǵarlı. Bul fakt oqıwshılar menen óz-ara jaǵımlı baylanıs ornata almaǵan, pán boyınsha xabarlardıń kóp bolıwı menen túsindiriledi. Demek, sabaqta tek intellektual qatnaslar ǵana ahmiyetli bolmay, jan hám kewil xoshı sezimlerine bay qatnasıqlar oǵada zárúr.

Oqıwshılardı oqıw jumıslarına qızıqtırıwdıń tabıslı bolıw muǵallimniń kommunikativ dialogtı maqsetli durıs shólkemlestire alıwınan tikkeley ǵárezli. Kommunikativ dialog tek aldaǵı biliw jumısların shólkemlestiriwde ǵana ahmiyetli rol` oynamaydı. Ol barlıq oqıw-tárbiya jumıslarına sińisken halda, olardıń optimal paydalı iske asıwın támiyinleydi.

Hár qanday gúrriń, pikir ham bir-birewge aytılǵan sózler menen xabar almasıw, táreplerdiń óz-ara túsinisiwi dárejesindegi haqıyqıy sáwbet bola almaydı. Birge islesiw hám ápiwayı ángimelesiw barısında, bir-birin tıńlamaw, ulıwma til tabısa almaw, ózi gápke berilip, sáwbetlesi pikirine dıqqatsızlıq t.b. usaǵan táreplerdiń mánissiz gáp talasıwı jasırın, hátteki ayqın kelispewshiliklerge alıp keliwide itimal. Bunday basqa paydasız mıljń gáp hesh qanday unamlı natiyje bermeydi.

Usılay eken, kommunikativ dialogtıń effektivligin támiyinlewshi hár qıylı faktorlardı birme-bir talqılaw hám túsiniw ahmiyetli esaplanadı.

Oqıw materialların balalarǵa aldın ala berip úyretip, alda júrip oqıtıwǵa erisken belgili jańasha islewshi pedagog S.N. Lısenkovanıń «Muǵallim hám oqıwshı – qádirli waqıt xòjeyinleri esaplanadı. Olardıń óz-ara qarım-qatnası, birge islesiwi, balalardıń oylaw, aqılıy miynet etiw ózgesheliklerin muǵallimniń jaqsı biliwi, onıń miynet barısın durıs basqarıwı, balalardı aqılıy jumıslarǵa qızıqtırıp olardı jedellestire alıwı ǵana waqıttı únemlew, onnan aqılǵa muwapıq paydalana alıwdı támiyinley aladı» [4.36] - degeni ájáyip pikir.

Muǵallimniń oqıwshılar menen qarım-qatnas ornatıp baslawı, alda turǵan ángime, gúrrińniń maqset-mazmunın óz boyında saqlawshı hám qızıqtırıw arqalı gápke tartıw xizmetin atqarıwshı baslamashılıǵı, onıń daslepki bir awız sózinen baslanadı. Dialogqa kirisiw tiykarınan tómendegi: sálemlesiw, minnetdarshılıq bildiriw, keshirim soraw t.b. –etiket túrindegi; xabar-soraw; sawal-ótinish;

ángime-gúrrińge óz qatnası sezimin bildiriw hám zárúrli xabar almasıw joq, lekin ángime-gúrrińdi qollap-quwatlawshı tiplerge bólinedi.

Insanlar ara sóylesiw, dialog-eki, trilog – úsh, polilog – bir neshe adamnıń qatnasında iske asadı. Kóbinese, qaǵıydalarǵa muwapıq tálim-tárbiya jumısları polilog arqalı iske asadı. Sabaq barısında payda bolǵan dialog, ádette úshinshi adamlardıń qatnasında ótedi. Poliloglıq yamasa oqıw dialogı klassta frontal gúrrińlesiw túrinde iske asadı.

Hár qanday dialogta tıńlawshı hám sóylewshi táreplerdiń rolleri waqtı-waqtı menen almasıp turıladı. Tıńlawdıń eki: funkciyanal - qátesiz qabıllaw hám alınǵan informatsiyanı analizlewge múmkinshilik beriwshi - **shaxsıy** hám gúrrińlesiwshi adamǵa óz bastan keshiriwlerin, sezimin bildiriwshi - **insanıy** tipleri bar.

Muǵallim menen balanıń sóylesiwinde birinshi gezekte balanı gúrrińlesiwge tarta alıw – empatiyalıq gúrriń maqset etiledi. Ol tómendegi: gúrrińlesiwde júzekilik bolmay, haq kewilli sóylesiw; dıqqatlı bolıwǵa tırısqanın bildirmey, óz sózi menen balanı qollap-quwatlaw, mimika, qol-dene qıymıl hareketleri menen balanıń har bir sóziniń mánisin ańlawǵa tırısıw, gápin bólmey óz pikirin tolıq aytıwǵa múmkinshilik beriw usaǵan qaǵıydalardı buljıtpay orınlawdı talap etedi. Muǵallim menen oqıwshı óz-ara túsinisken ham ashıq sóylese alǵan jaǵdayda ǵana kommunikativ dialog óziniń tárbiyalıq xizmetin jaqsı orınlay aladı. Oqıwshılar tek muǵallimniń sorawlarına ashıq aydın juwapları menen sheklenbey, ózlerin qızıqtıratuǵın nárselerdi sorawı menen óz-ara sóylesiwdiń baslamashılarıda bolıwı múmkin.

Mektepke shekemgi hám kishi mektep jasındaǵı balalardıń tabıslı oqıwına, olardıń ózlerin qızıqtırǵan nárselerdi qorıqpay soray alıwı tań qalarlıq dárejede tabıslı tásir eter eken. Jas óspirimlerdiń muǵallim menen sóylesiwge qızıǵıwshılıǵınıń tómenlep ketiwi, olardıń kúlkili jaǵdayǵa túsip qalıw hám muǧallim hám balalar tárepinen durıs túsinilmey qalıwdan qáwipleniwi menen baylanıslı bolar eken. Ósip baratırǵan balalardıń óz-ara sóylesiw hám qarım-qatnasqa jedelliliginiń tómenleviniń bayqalıwı, olardıń ózlerine ashkaralı kóz benen qarawı menen ǵana baylanıslı bolmay, kópshilik jaǵdayda muǵallimniń olardı nadurıs túsiniw ham qabıllawı menen baylanıslı boladı. Jas óspirim balalar muǵallimniń oylanılmay bergen juwapların janına jaqın alıwshı, sezgir keledi. Mısalı:Enshteynniń salıstırmalılıq teoriyasınıń mánisi qanday?-degen oqıwshı sawalına, muǵallim: «Ametov óziǹdi sawatlı kórsetpe, salıstırmalılıq teoriyası haqqında waqtında bileseń, meniń bilimimdi tekseriwdiń qájeti joq, meniń qolımda fizik diplomı bar»- dep juwap beredi. Bunday muǵallimnen bala ekinshi ret hesh nárse soramaydı. Onı bárhá jaman kóredi.Eń baslısı muǵallimnen ne talap etiledi? Bul oqıwshınıń hár bir sawalına húrmet penen durıs juwap qaytarıw. Álbette, berilgen sawalǵa bárhá tolıq juwap beriw múmkin emes. Jas óspirim balalar eń sawatlı, kóp biletuǵın muǵallimdi de «qıspaqqa alıp» qamap taslay aladı. Muǵallimniń qáteshiligi balalardıń hákis, tirsek, sawallar berip baslaǵanın, óziniń abıroyın túsirgisi kelip atırǵanın seziwden, oqıwshılarǵa túhmet etiw, olardı ayıbı menen uslaw, kek alıw t.b. unamsız nárselerdi islewge ótiwden baslanadı. Hár bir oqıwshı muǵallimnen óz oy-pikir, sezim, tileklerine unamlı, qızıǵıwshı qatnastı kútedi. Onıń balalarǵa «Keshirersizler, men sizlerdiń sawallarıńızǵa juwap beriwge tayar emespen endigi saparı álbette qızıqlı juwaplar alasız» usaǵan juwap beriwge ashıq qıynalıwı, muǵallimdi kemsitpeydi, kerisinshe balalar menen jaqınlastıradı.

Birgelikli sheshimler qabıllaw bashqıshıda oǵada áhmiyetli. Balalardıń keńesiwge, sawallardı ashıq beriwi, ózleriniń keliskenin yáki kelispegenin bildiriwi, bilmeytuǵınınan yáki túsinbegeninen qorqıwdıń bolmawı, qorıqpay, tartınbay óz usınıs pikirlerin ayta alıwı, bul basqıshta muǵallimniń aqılǵa muwapıq sóylese hám kelise alǵanınıń belgileri esaplanadı.

Oylasıq barısında payda bolǵan qıyınshılıqlardı analizlew ham aldaǵı birgelikli jumıslardı jobalastırıw nátiyjelerdi birgelikli juwmaqlastırıw basqıshı esaplanadı.

Birge islesiwdi muǵallim óz sózin, hesh kim qapa bolmaytuǵın, hesh kimdi kemsitpegen, birgelikli tabıslarǵa eriskenine quwanǵanın bildirgen haldaǵı joqarı lapızda tamamlawı tiyis.

Házirgi zaman muǵallimshiligi oqıwshılar menen demokratiyalıq qatnas stilin qollap-quwatlamaqta. Lekin kúndelikli qarım-qatnas barısında bari-bir muǵallimlerdiń ózlerin ústemlik jaǵdayda uslaytuǵını belgili. Muǵallimniń dialog barısında ústemlik belgilerine:

1. Uzaq hám joqarıdan alıp sóylew ádeti
2. Basqalar pikirine shıdamsızlıq
3. Tayar sheshimlerdi ǵana qabıllap, óz pikiri ústemligin basqalarǵa bildiriw
4. Sóylewshini aqırına shekem tıńlaw hám túsiniwdi jaqtırmaw
5. Kemshiliklerdi óz betinshe «ornına qoyıw»ǵa urınıw
6. Sóylesip atırǵan balanıń sóylew jedelligin «dúzete berip» páseytiw[3.122].

Óz-ara sóylesip birge islesiwge dinamikalıq rawajlanıw tán. Rawajlanıw barısında «psixologiyalıq baylanıs ornatıw», «kelisimge kele alıw» eń juwapkerli basqıshlar. Ángime, gúrriń barısında sawallarǵa jeńil, ápiwayı – lekin auditoriya ushın áhmiyetli juwap beriw zarúr. Sáwbetti hawa rayı, dem alıstı qalay ótkergeni, ne jetiskenlikler barı, siyasat mektep ómiri t.b. haqqında baslaw áhmiyetli esaplanadı. Sorawlar beriwde muǵallim ózine kerekli baǵdarǵa burıwǵa járdem beretuǵın sawallardı irkilisli qollanǵan halda beriwi, qanday da bir másele shıǵıp qalsa, oqıwshılarǵa bildirmey olardı ashıq aydın pikirlesiwge tartıwı tiyis.

Gezektegi basqısh – birgelikli qızıqlı atamada sóylesiwdi izlew. Bul birge islenetuǵın jumıs mazmunı, onı qalay islewdi oylasıw, nátiyjege tabıslı jetiwdi birge jobalastırıw t.b. bolıwı múmkin. Bunday sóylesiw barısında eki táreptiń kóz-qarasların (poziciyaların) jaqınlastırıw bas maqset bolıwı lazım. Usı sebepli bunday sóylesiw barısında muǵallim óziniń abıroyın, ómir tajiriybesi, bilimi, ulıwma aytqanda óziniń artıqmashlıqların balalarǵa kórsetpeydi. Kerisinshe, balalardıń pikirlerin, jeke baqlawların, baslamashılıq t.b. umtılıwshılıqların «qızıq pikir, maǵan da túsindirip jiber», «ózińde biledi ekenseń, dawamlay ber», «seniń pikirińdi qabıllaymız», «al, bul meniń yadıma sira kelmepti», «raxmet hámmemizge ańsat jol tawıp berdińiz» sıyaqlı qoshametlewshi pikirler bildiredi.

Muǵallimniń sóylew mádeniyatında ushırasatuǵın úlken qıyınshılıqlar báseki, pikir talası menen baylanıslı. Pikir talası barısında «kimgedur qarsı keliw, nenidur dáliyllew» kerek. Bunday sóylesiw barısında tareplerdiń mádeniyatlı pikir talasına tárbiyalanǵanlığı ǵana táreplerdi jánjellesiwden hám bir-birewge dushpanǵa aylanıwdan saqlay aladı.

Qarama-qarsılılıq tek miynet qatnasıqlarına ǵana emes, al qarım-qatnasqada tán. Ádette muǵallimniń barlıq aytqanları balalarda isenim payda ete bermeydi, retinde gúmanda tuwdıradı.

Básekilesiw mádeniyatı tómendegi pedagogikalıq qaǵıydalardı saqlaw arqalı támiyinlenedi:

1. Muǵallim óziniń balalar pikiri menen kelispewin, berilgen imformatsiyaǵa balalardıń ashkaralıq, narazılıq qatnası dep esaplaw;

2. Básekili, dawlı nárselerge qarsılastıń kózi menen óziǵdi onıń ornına qoyıp kóriw;

3. Oqıwshılardıń qarama-qarsılıǵınıń tereń sebeplerin biliw, túsiniw hám esapqa alıw (balanıń ózin kórsetkisi, joraları arasında abıroy qazanǵısı keliwin, quwanıp yáki qapa bolǵanı, psixologiyalıq shetlep ketiwi t.b.);

4. Qarama-qarsılıq kúsheygende, bir-birewdi kemsitpey sıpayı jollar menen kemshiligin túsindiriw. Mısalı, ádette «sen» menen sóylesip otırıp «siz»ge ótiw;

Jild: 04, Nashr: 11 | Nov - 2024
ISSN: 2181-2624
www.sciencebox.uz

5. Qarsılasqa onıń kim ekenine qaramay múláyım qatnasta bolıw;

6. Hatteki ersi nárse bolsa da, sáwbetles pikirine qızıǵıwshılıq ham húrmet penen qatnasta bolıw, hár bir oqıwshınıń abıroyın saqlaw hám kóteriwdi gózlew;

7. Báseki barısında dawıstıń kóteriliwine jol bermew;

8. Óz pikirińdi qorǵawda ulıwma qabıllanǵan «menińshe», «oylanıp kóreyik», «meniki qáte shıǵar» usaǵan etiketlerdi qollanıw;

9. Oqıwshılardıń qızıǵıwshılıq talapların esapqa alıp, hámmege maqul sheshim qabıllawǵa, ótinishlerin orınlawǵa tayar turıw;

10. Oqıwshılar menen ne jaqınlastırsa, sonı qollap-quwatlaw;

11. Mayda shúydelerge shıdaw, keshiriw;

12. Oqıwshılardıń ózin-ózi bahalawın qollaw (ózińhaqqında ne oylaysań);

13. Qosımsha tasir etiw, dıqqattı basqa jaqqa burıw, házil t.b. jollar menen klastı tınıshlandıra biliw;

14. Balalardıń umtılıwshılıqların jaqsıǵa jorıp qollap-quwatlaw;

Oqıwshılar menen tómen mádeniyatlı dialogtıń kórsetkishleri:

1. «Bilmeytuǵınıńdı aytpa», «saǵan erte bunday nársege aralasıw» t.b. usaǵan (ásirese muǵallimniń kóz-qarasına tuwrı kelmegen) tıyım salıwlar menen balalardıń **pikir aytıw erkinligin sheklew**

2. «Tashmatov, sen bárhá paydası joq sawallar bereseń», «Eshmatov bulay etip meni irke berseń, hesh nársege úlgermeymiz» sıyaqlı qadaǵanlıqlar menen, **jobalastırılǵan maqsetke baǵdarlanıw**

3. Oqıwshı hám muǵallimdi ayırıp turǵan nársege dıqqat awdara beriw. ezbeshilik

4. Mayda shúydelerge shıdamsızlıq «qasıy beriw»;

5. Tikkeley jazalaw, ústemlik jolı, menen tártip ornatıw;

6. Qorqıtıw («orınlamay bir kóriń»);

7. Kek etiw («men seni eskertkenmen», «saǵan aytqan ne, samalǵa kúl shashqan ne…»);

8. Qádir-qımbatın kemsitiw («sendey jalqawdı sira kórmedim»);

9. Ústinen kúliw;

10. Óziniń ústemligin tikkeley jasırın, jumsaq t.b. formalarda kórsetiw;

11. Básekide óziniń tájiriybesine, abıroyına súyeniw («mektepte 40 jıl isleymen», «bunday kóp narseni kórgenmen»);

12. Júzekilik: qayırqom, janı ashıǵan bolıw, óz maqsetin gózlep qorqıtıw, aldaw t.b.

13 . Balalardı epsizlik, uqıpsızlıq t.b. larda ayıplaw («qollarıńızdan hesh nárse kelmeydi», «aqılǵa sıymaydı, endi sizlerdi ne qılaman», «qalay imtixan tapsırasızlar, bilmeymen?»)[3.123].

Kórip turǵanımızday kommunikativ dialog júrgiziw muǵallimnen – lingvistikalıq, joqarı insanıy, pedagogikalıq hám psixologiyalıq mádeniyattı talap etedi. Solay eken, ustazdıń qarım-qatnasta ekew ara sóylesiw (dialog) qaǵıydaların sheber iyelewi - zárúrlik.

Paydalanılǵan ádebiyatlar

1. Todorova I.S. Psixologicheskie faktorı podgotovki budushix uchiteley k dialogicheskomu obsheniyu: Avtoref. Dis. … kand.psixol. nauk. Kiev. 1988. 12-b.

Jild: 04, Nashr: 11 | Nov - 2024
ISSN: 2181-2624
www.sciencebox.uz

2. Kritsberg P Nekotorıe aspektı podgotovki uchitelya k vzaimodeystviyu.
3. Rıdanova I.I. Osnovı pedagogiki obsheniya / . – Minsk : Belaruskaya navuka, 1998. – 319s.
4. Lısenkova, S.N. Kogda legko uchit'sya: iz opıta rabotı uchitelya nachal'nıx klassov moskovskoy shkolı 587 / S.N. Lisenkova. – Moskva : Pedagogika, 1985. – 176 s.

SCIENCE BOX

TA'LIM VA RIVOJLANISH TAHLILI ONLAYN ILMIY JURNALI

Jild: 04, Nashr: 11 | Nov - 2024
ISSN: 2181-2624
www.sciencebox.uz

MAQOLLAR VA ULARNING PSIXOLOGIK JIHATLARI

Yorqulova Shirinoy Aziz qizi
Talaba, Shaxrisabz davlat pedagogika institute
"Pedagogika" fakulteti Matematika va informatika yo'nalishi

Abdimurodov Doston Dilmurod o'gli
Ilmiy maslahatchi

Annotatsiya: *Ushbu maqolada xalq maqollari va inson psixologiyasi o'rtasidagi munosabat o'rganiladi. Maqollar qisqa, mazmunli iboralar bo'lib, qadimiy xalq hikmatlarini o'zida mujassam etgan. Ular odamlarning turli vaziyatlarda qanday fikrlashi, his qilishi va o'zini tutishi va shaxsning shaxsiy va ijtimoiy rivojlanishiga ta'sir qilishini anglatadi. Hissiy tushunchalarni shakllantirish: Maqollarda odamlarning hissiy kechinmalari aks ettiriladi. "Sabr – mehnat", "Do'stingni yomon desang, dushmaning baxt" kabi maqollar odamlarning ruhiy kechinmalarini boshqarishda yordam beradi. Bu orqali inson o'zini va boshqalarni tushunishni o'rganadi. Motivatsiya va kayfiyatni boshqarish: Maqollar insonni ruhiy qo'llab-quvvatlaydi va motivatsiya manbai bo'lib xizmat qiladi. Masalan, "Mehnat kam bo'lmas" kabi maqollar insonni urinish va natijaga intilishga undaydi. Ijtimoiy munosabatlarning shakllanishi: Maqollar odamlar o'rtasidagi muloqot va muomaladagi axloqiy me'yorlarni belgilaydi. Masalan, "Yaxshi do'st quyoshli kunda keladi, yomg'irli kunda qoladi" maqolida do'stlik, sadoqat tushunchalariga alohida urg'u berilgan va bu orqali odamlar o'rtasida o'zaro hurmat tuyg'usini shakllantirishga xizmat qiladi. . Qiyinchiliklarga dosh berish: Sinovlarni yengib o'tish, kuchli bo'lish g'oyalarini o'zida mujassam etgan maqollar odamlarning stress va muammolarni yengish qobiliyatini oshiradi. "Sabr o'z samarasini beradi" kabi maqollar bizni sabrli bo'lishga, kelajakda muvaffaqiyat kutishga o'rgatadi.*

Kalit so'zlar: *Maqollar, psixologik jihatlar, xalq donoligi, hissiy tushunchalar, motivatsiya, ijtimoiy munosabatlar, axloqiy tarbiya, qiyinchilikka bardosh, shaxsiy rivojlanish.*

Maqol — xalq og'zaki ijodi janri; qisqa va lo'nda, obrazli va obrazsiz, grammatik va mantiqiy tugallangan ma'noli hikmatli ibora, chuqur mazmunli. Muayyan aniq shaklga ega. Maqollarda avlod-ajdodlarning hayotiy tajribalari, jamiyatga munosabati, tarixi, ruhiy holati, etik va estetik tuyg'ulari, ijobiy fazilatlari mujassamlashgan. Asrlar mobaynida xalq orasida sayqallanib, ixcham va sodda poetik shaklga kelgan. Maqollar mavzu jihatdan nihoyatda boy va xilma-xil. Vatan, mehnat, ilm-hunar, do'stlik, ahillik, donolik, hushyorlik, til va nutq madaniyati, sevgi va muhabbat kabi mavzularda, shuningdek, salbiy hislatlar xususida rangbarang maqollar yaratilgan. Maqol uchun mazmun va shaklning dialektik birligi, ko'p hollarda qofiyadoshlik, ba'zan ko'p ma'nolilik, majoziy ma'nolarga boylik kabi xususiyatlar harakterli. Maqollarda antiteza hodisasi ko'p uchraydi ("Kattaga hurmatda bo'l, kichikka izzatda bo'l" va boshqalar).

Til, falsafa va badiiy ijodning o'ziga xos hodisasi sifatida yuzaga kelgan xalq maqollari folklorning ixcham shakl, ammo teran mazmunga ega bo'lgan bir janridir. Har biri tilimiz ko'rkini, nutqimiz nafosatini, aql-farosat va tafakkurimiz mantiqini hayratomuz bir qudrat bilan namoyish etgan va eta

oladigan bunday badiiyat qatralari xalqimizning ko'p asrlik hayotiy tajribalari va maishiy turmush tarzining bamisoli bir oynasidir. Bu badiiy oynada uning hayotga, tabiatga, inson, oila va jamiyatga munosabati, ijtimoiy-siyosiy, ma'naviy-ma'rifiy, axloqiy-estetik va falsafiy qarashlari, qisqasi o'zi va o'zligi to'la namoyon bo'lgandir. Shuning uchun ham maqollar g'oyatda keng tarqalgan bo'lib, asrlar davomida jonli so'zlashuv va o'zaro nutqiy munosabatlarda, badiiy, tarixiy va ilmiy asarlarda, siyosiy va publitsistik adabiyotda doimiy ravishda qo'llanilib kelgan va qo'llanmoqda. Yillararo, davrlararo ularning yangilari yaratilib turgan, eskilarining — jonli muomalada, tilda mavjudlarining ma'no doirasi kengayib yoki torayib borgan. Hatto ularning muayyan qismi unutilib ketgan. Chunki o'zbek xalqining bunday ulkan folklor merosi folkloristik nuqtayi nazardan keyingi asrlargacha deyarli to'planmay va o'rganilmay kelgan. Bundan xalq maqollari o'tmish adiblari, shoirlari, tarixchilari e'tiboridan mutlaqo chetda ekan, degan xulosa chiqarmasligimiz kerak. Maqolga adabiy nuqtayi nazardan qiziqish, asar badiiyligini oshirish va badiiy til ravonligini ta'minlash uchun undan foydalanish hamma zamon so'z san'atkorlarining diqqat markazida bo'lgan. Yusuf Xos Hojib, Ahmad Yassaviy, Rabg'uziy, Lutfiy, Alisher Navoiy, Bobur, Abulg'ozi Bahodirxon, Munis, Ogahiy, Nodira, Muqimiy, Furqat, Avaz, Hamza, Sadriddin Ayniy, Fitrat, Cho'lpon, Abdulla Qodiriy, Oybek, G'afur G'ulom va boshqa o'nlab ijodkorlarning asarlari sinchiklab o'rganilsa, ularning tarkibida qanchadan qancha maqollar ba'zan aynan, ba'zan o'zgargan holda mavjudligiga ishonch hosil qilamiz. Tariximizda hatto maqolga maxsus, agar ta'bir joiz bo'lsa, folkloristik nuqtayi nazardan, garchi epizodik xarakterda bo'lsa-da, munosabatda bo'lingan hollarga ham duch kelamiz. XI asrning ulkan tilshunos olimi, folklorshunos va etnograf Mahmud Koshg'ariyning to'plovchilik faoliyati va uning «Devoni lug'otit turk» asari bunga yorqin misol bo'la oladi. «Devon»da turli munosabatlar bilan turkiy xalqlar orasida keng tarqalgan 400 ga yaqin maqol va matallar ham keltiriladiki, ularning aksariyati bugun ham ayrim o'zgarishlar bilan tilimizda muvaffaqiyatli ravishda ishlatilmoqda. Bu o'rinda adabiyotimiz tarixida maqollar asosida yaratilgan asarlar ham mavjudligini ta'kidlab o'tish zarur. Masalan, Muhammad Sharif Gulxaniyning «Zarbulmasal» asari tarkibida 300 dan ortiq maqol bor. Yoki, Sulaymonqul Rojiy o'zining «Zarbulmasal» asarida 400 dan ortiq maqolni she'riy vaznga solganligi ham e'tiborga loyiq hodisadir. O'zbek xalq maqollariga muayyan bir tartib berib, majmua va xrestomatiyalarga kiritish, ulardan maxsus to'plamlar tuzish ishlari esa XIX asrning ikkinchi yarmidan boshlandi. Masalan, venger olimi H.Vamberining 1867-yilda Leypsigda nashr etilgan «Chig'atoy tili darsligi» xrestomatiya-lug'atiga o'zbek folklori va adabiyotining ayrim namunalari qatori 112 ta maqol kiritilgan bo'lib, ularning nemis tiliga tarjimasi ham berilgan. Shundan keyin birin-ketin N. Ostroumov (1895), B. Rahmonov (1924), Sh. Jo'rayev (1926), H.Zarifov (1939, 1947), B. Karimov (1939), Sh. Rizayev, O'.Azimov, O'.Xolmatov (1941), M. Afzalov, S. Ibrohimov, S.Xudoyberganov (1958, 1960,1965, 1978), R. Jumaniyozov (1964, 1967, 1970), E. Siddiqov (1976, 1986),B. Sarimsoqov, I. Haqqulov, A. Musoqulov, R. Zarifov (1978), B. Sarimsoqov, A. Musoqulov, M. Madrahimova (1981, 1984), Sh. Shomaqsudov, Sh. Shorahmedov (1987, 1990, 2001), T. Mirzayev, B. Sarimsoqov, A Musoqulov (1989) kabi folklorshunoslar, fan va madaniyat xodimlari tomonidan tuzilgan turli xarakterdagi va turli hajmdagi maqollar to'plamlari nashr etildi. M. Abdurahimov, X. Abdurahmonov, M. Sodiqova, H. Karomatov, K. Karomatova, H. Berdiyorov, R. Rasulov kabi olimlaming tilshunoslik va tarjtmashunoslik yo'nalishidagi to'plamlari yuzaga keldi. Shuningdek, Y. Chernyavskiy, V. Ro'zimatov (1959), N. Gatsunayev (1983, 1988), A. Naumov (1985) kabi tarjimonlarning mehnati bilan o'zbek xalq maqollari rus tilida ham ayrim-ayrim to'plamlar sifatida bosilib chiqdi.

Proverbs are traditional sayings that are particular to a certain country. They are short, wise sayings that usually offer some kind of advice, or capture an idea found in life. Native English speakers frequently use proverbs in their conversations, and they often do this without even realizing it. Proverbs sometimes reveal more about the culture of a country than any textbook can. The values of the population are reflected in its proverbs.Proverbs are also a critical part of engaging fluently with people of a particular culture.

Maqollar - bu ma'lum bir mamlakatga xos bo'lgan an'anaviy maqollar. Ular qisqa, dono so'zlar bo'lib, odatda qandaydir maslahat beradi yoki hayotda topilgan g'oyani qamrab oladi. Ingliz tilida so'zlashuvchilar o'z suhbatlarida tez-tez maqollardan foydalanadilar va buni ko'pincha o'zlari ham sezmasdan qilishadi. Maqollar ba'zan har qanday darslikdan ko'ra ko'proq mamlakat madaniyatini ochib beradi. Uning maqollarida aholi qadriyatlari o‘z ifodasini topgan. Maqollar ham ma'lum bir madaniyat vakillari bilan ravon muloqot qilishning muhim qismidir.

Ba'zi maqollar va ularning psixologik jihatlari haqida:

- "Do‘sting bilan achchiq gaplash, ammo achchiqlashma."
- “Speak harshly with your friend, but do not let it cause a rift"

Ushbu maqolda o‘zaro munosabatlarda sog‘lom kommunikatsiya usullari haqida hikoya qilinadi. Insonlar orasidagi samimiy va ochiq muloqot, lekin sabr-toqatli va bosiq bo‘lish zarurligi psixologik jihatdan muhimdir. Bu, xususan, xafagarchilik va salbiy his-tuyg‘ularni boshqarish qobiliyatini targ‘ib qiladi.

- "Zeal without knowledge is fire without light" maqolini o'zbek tiliga
- "Bilimsiz ishtiyoqlar — yorug’i yoq olovga o'xshaydi" deb tarjima qilish mumkin.

Psixologik jihatdan bu maqol shuni anglatadi: odamlar o'z ishtiyoqi va maqsadlariga erishish uchun kuchli intilishda bo'lishlari mumkin, ammo agar bu ishtiyoq bilimsizlik bilan birlashsa, unda bu harakatlar samarali bo'lmasligi mumkin. O'zgarish va rivojlanish uchun faqat intilish yetarli emas, balki bilim va ongli yondashuv ham zarur. Psixologik nuqtai nazardan, ishtiyoqni to'g'ri yo'naltirish, ongli qarorlar qabul qilish va maqsadlarga erishishda bilimga ega bo'lish muhimdir. Maqsadga erishish uchun ko'proq yo'l-yo'riq va aniqlik kerak, aks holda faqat kuchli intilish bilan harakat qilish, muvaffaqiyatsizlikka olib kelishi mumkin.

- "Words are the wise man's counters and the fool's money" maqolini o'zbek tiliga
- "So'zlar donishmandning pulini, ahmoqning esa mablag'ini" deb tarjima qilish mumkin.

Psixologik jihatdan, bu maqol so'zlarning ma'nosi va kuchini ta'kidlaydi. Donishmand insonlar so'zlarni o'ylab, ehtiyotkorlik bilan ishlatadi, chunki ularning so'zlari mantiqiy, maqsadga yo'naltirilgan va odamlar bilan samarali muloqot qilish uchun ishlatiladi. Shu bilan birga, ahmoq odamlar so'zlarni befarq va ehtiyotsiz ishlatadilar, ular nafaqat xatoliklar va noto'g'ri tushunchalarga olib kelishi, balki boshqalar bilan munosabatlarni buzishi mumkin. Psixologik nuqtai nazardan, so'zlar insonning o'zini va boshqalarni qanday idrok etishi, boshqarishi va kommunikatsiya o'rnatishini aks ettiradi. Donishmand so'zlarni asbob sifatida ishlatadi, ahmoq esa ularni befoyda va zararli vosita sifatida qabul qiladi.

Maqollarning psixologik jihatlari quyidagi asosiy nuqtalarda ko'rinadi:

1. Ta'lim va tarbiya: Maqollar bolalarni tarbiyalashda va ular uchun ahamiyatli hayotiy darslarni o'rgatishda qo'llaniladi. Psixologik jihatdan maqollar, yosh avlodni jamiyatdagi odob-axloq qoidalari, mehnat qadri va ijtimoiy munosabatlarga mos ravishda tarbiyalashga yordam beradi. Masalan, "May tomorrow be better than today." "Ertangi kuning bugungidan yaxshi bo'lsin" kabi maqollar, ijtimoiy muvaffaqiyatga erishish uchun mehnat va intilishning ahamiyatini ta'kidlaydi. 2.

2.Emotsional ta'sir: Maqollar, o'zida kuchli hissiyotlar, umidlar va qo'rquvlarni aks ettiradi. Bu psixologik ta'sir orqali odamlarni o'z his-tuyg'ulariga oid jiddiy o'ylashga undaydi. Masalan, "The bird's wings, the person's dreams." "Qushning qanotlari, odamning orzulari" maqolida orzularning kuchi va ularning odam hayotidagi o'rni haqida so'z yuritiladi.

3. Qadriyatlar va madaniyat: Maqollar millatning qadriyatlarini, e'tiqodlarini va urf-odatlarini tasvirlaydi. Odamlar uchun bu qadriyatlar ko'pincha psixologik barqarorlikni yaratadi. Misol uchun, "A good friend is more valuable than gold." "Yaxshi do'st - oltindan ham qimmat" maqolasi, do'stlikning ahamiyatini va uning psixologik foydalarini ta'kidlaydi.

4. Ijtimoiy ta'sir: Maqollar ko'pincha ijtimoiy normativlarni va an'analarni aks ettiradi. Ular odamlarni ijtimoiy xulq-atvorni tartibga solishga va bir-birlariga hurmat bilan munosabatda bo'lishga undaydi. Buning psixologik ta'siri, jamiyatda o'z-o'zini anglash, o'zaro hurmat va hamjihatlikni rivojlantirishdir.

5. Mental salomatlik: Ba'zi maqollar, odamlarning ruhiy holatini yaxshilashga yordam beradi. Masalan, "Time passes, pain changes." "Vaqt o'tadi, dard o'zgaradi" degan maqol, odamlarni muammolarni yengish va stressdan qochish uchun motivatsiya beradi.

1. Many hands make light work

When many people work together to accomplish a difficult task, it doesn’t seem so difficult. That is the general meaning of this English proverb. In other words, if people work together, the work is easier and is completed more quickly.

Ko'p qo'llar, ishni yengil qiladi.

Agar ko'p odamlar birga ishlasa, qiyin bo'lgan ish ham shunchalik qiyin bo'lmaydi. Boshqacha qilib aytganda, odamlar birga ishlaganda, ish osonroq bo'ladi va tezroq yakunlanadi.

2. Honesty is the best policy

It is best to always be honest and tell the truth. By doing so, you will win the trust a **Halollik eng yaxshi siyosatdir.**

Har doim halol bo'lib, haqiqatni aytish yaxshiroqdir. Shunda siz boshqalarning ishonchini va hurmatini qozonasiz. nd respect of others.

3. The grass is always greener on the other side of the fence

Other people’s lives always seem better, happier, and more successful than yours, even if your life is going well.

Boshqalar hayoti har doim siznikidan yaxshiroq, baxtliroq va muvaffaqiyatliroq ko'rinadi, hatto sizning hayotingiz yaxshi bo'lsa ham.

4. Don’t judge a book by its cover

Don’t form an opinion or make a judgment about someone or something based on its outward appearance.

Kitobni muqovasiga qarab baholama.

Kimdir yoki nimadir haqida faqat tashqi ko'rinishiga qarab xulosa yoki fikr shakllantirmang.

5. An apple a day keeps the doctor away

Since apples are rich in vitamin C – which is vital to our health – this proverb means that proper nutrition contributes to good health and fewer visits to the doctor. In this English proverb, apples are a symbol of healthy foods and proper nutrition. **Har kuni bir olma yeyish shifokorni uzoqda tutadi**

Olmalar C vitamini bilan boy bo‘lib, bu bizning sog‘lig‘imiz uchun juda muhim. Ushbu maqol, to‘g‘ri ovqatlanish sog‘liqni saqlashga va shifokorga kamroq borishga yordam beradi degan ma'noni anglatadi. Bu inglizcha maqolda olma sog‘lom ovqatlar va to‘g‘ri ovqatlanish ramzi hisoblanadi.

Jild: 04, Nashr: 11 | Nov - 2024
ISSN: 2181-2624
www.sciencebox.uz

6. Better late than never

It is better to do something late than not do it at all.

Kech bo‘lsa ham, hech bo‘lmaganda qil

Biror narsani kech qilish, umuman qilmaslikdan yaxshiroq.

7. Don’t bite the hand that feeds you

Don’t treat badly the person or people on whom you depend on, or who take care of you in some way.

Qo‘lingni kim boqsa, unga tishlamang

O‘zingizga bog‘liq bo‘lgan yoki sizni biror tarzda parvarish qilayotgan odamni yomon muomala qilmaslik kerak.

8. Rome wasn’t built in a day

Time is needed to do great or important things.

Rim bir kunda qurilmagan

Katta yoki muhim ishlarni qilish uchun vaqt kerak.

9. Actions speak louder than words

A person’s true character can be seen by what he does, not by what he says. A person can talk as much as he wants, but he may not actually do anything to back up his words.

Harakatlar so‘zlardan balandroq gapiradi

Insonning haqiqiy xarakteri uning nima qilayotganida ko‘rinadi, nafaqat nima deyayotganida. Inson qancha gaplashmasin, lekin u so‘zlarini amalga oshirishi kerak.

10. It’s no use crying over spilled milk

This funny English proverb means you shouldn’t waste time crying or complaining about something bad that has happened that cannot be changed.

Tushirilgan sut ustida yig‘lashning foydasi yo‘q

Bu kulgili inglizcha maqol, o‘zgartirib bo‘lmaydigan yomon holat yuzaga kelganida, vaqtni yig‘lash yoki shikoyat qilish bilan sarflamaslik kerakligini anglatadi.

11. Still waters run deep

This is said about a person who tends to be quiet and does not say much. Such a person often has a “deep,” interesting personality.

Tinch suvlarda chuqur oqim bor

Bu, jimjit va ko'p gapirmaydigan odamlar haqida aytiladi. Bunday odamlar ko'pincha "chuqur", qiziqarli shaxsiyatga ega bo'lishadi.

12. Curiosity killed the cat

You could be harmed by being too curious about or too interested in something that doesn’t concern you.

Qiziqish mushukni o'ldirdi

Agar siz o'zingizga aloqasi bo'lmagan narsaga juda qiziqsangiz yoki haddan tashqari qiziqsangiz, zarar ko'rishingiz mumkin.

13. My hands are tied

This saying is not to be taken literally. It has a different meaning. It means that a person is unable to change things or render help in a given situation.

Qo'llarim bog'langan

Bu maqolni to'g'ridan-to'g'ri qabul qilish kerak emas. Bu, biror narsani o'zgartira olmaslik yoki berilgan holatda yordam bera olmaslik ma'nosini anglatadi.

14. Out of sight, out of mind

When you don’t see or hear about something, you tend to forget about it.

Ko'rmagan joy, unutgan joy

Agar biror narsani ko'rmasangiz yoki eshitmasangiz, uni unutib qo'yishingiz mumkin.

15. Easy come, easy go

This English proverb means that money is easily earned and just as easily spent or lost (on gambling, for example).

Oson topiladi, oson yo'qoladi

Bu inglizcha maqol pulni oson topish mumkinligini, ammo uni osongina sarflash yoki yo'qotish (masalan, qimor orqali) mumkinligini bildiradi.

16.You can’t make an omelette without breaking a few eggs

It is impossible to do something good or accomplish an important task without encountering some problems or making some sacrifices.

Omlet tayyorlash uchun ba'zi tuxumlarni sindirish kerak

Biror yaxshi ishni qilish yoki muhim vazifani amalga oshirish uchun ba'zi muammolarni duch kelish yoki ba'zi qurbonliklar qilish zarur.

17. The forbidden fruit is always the sweetest

Things that are prohibited seem very attractive or desirable.

Ta'qiqlangan meva har doim eng shirin bo'ladi

Ta'qiqlangan yoki man etilgan narsalar juda jozibali yoki xohlanadigan ko'rinadi.

18. If you scratch my back, I’ll scratch yours

If you do something to help me, I will do something to help you.

Agar mening orqamni qichitlasangiz, men siznikini qichitlayman

Agar siz menga yordam bersangiz, men sizga yordam beraman.

19. It’s the tip of the iceberg

As everyone knows, only a small part of an iceberg is visible above the water. The rest is underwater.

Jild: 04, Nashr: 11 | Nov - 2024
ISSN: 2181-2624
www.sciencebox.uz

This English proverb is used to describe a situation when we are in the process of trying to do something, and we encounter a difficulty or problem in connection with it. The saying means that the present problem is not the most difficult part of the entire process; many more – and probably more difficult – problems lie ahead.

Bu aysbergning uchi

Hammaga ma'lumki, suv ustida aysbergning faqat kichik bir qismi ko'rinadi. Qolganlari suv ostida.

Ushbu ingliz maqoli biz biror narsa qilishga harakat qilayotganimizda va u bilan bog'liq qiyinchilik yoki muammoga duch kelgan vaziyatni tasvirlash uchun ishlatiladi. Aytgancha, hozirgi muammo butun jarayonning eng qiyin qismi emas; oldinda yana ko'p - va, ehtimol, qiyinroq - muammolar bor.

20. Learn to walk before you run

Learn basic skills before you attempt to do something more difficult. For example, don’t start to learn English with difficult subjects such as articles or gerunds. Start with easier material, slowly increase your knowledge, and gradually work toward studying more difficult topics.

Yurishni o'rganmasdan yugurishga urinishma

Oldin asosiy ko'nikmalarni o'rganing, keyin murakkab ishlarni bajarishga harakat qiling. Masalan, ingliz tilini o'rganishni maqolalar yoki gerundlar kabi qiyin mavzular bilan boshlamang. Oson materiallar bilan boshlang, bilimlaringizni asta-sekin oshiring va asta-sekin qiyin mavzularga o'ting.

21. First things first

The most important things should be done before everything else.

Birinchi navbatda eng muhimi

Eng muhim ishlarni avval bajarish kerak.

22. Don’t bite off more than you can chew

Don’t take on more work or responsibility than you can handle at one time.

O'zingizni quturganingizdan ko'proq ishni o'z zimmangizga olmaylik

Bir vaqtning o'zida sizning kuchingizni cheklamaydigan ishlarni yoki mas'uliyatni o'z zimmangizga olmaylik.

23. It’s better to be safe than sorry

Be careful and exercise caution – even if it seems unnecessary and it takes longer to complete something – and you will avoid potential problems that could arise later.

Ehtiyot bo'lish, afsusdan ko'ra yaxshiroq

Ehtiyotkorlik bilan ish tuting va ogohlantirishga amal qiling - hatto bu keraksizdek ko'rinishi va ishni yakunlash uzoqroq vaqt olishi mumkin bo'lsa ham - va keyinchalik yuzaga kelishi mumkin bo'lgan muammolardan saqlanasiz.

24. The early bird catches the worm

If you arrive early or do something before other people do it, you have a greater chance of succeeding.

Erta turish yaxshi, keyinroq o'tish kerak

Agar siz ertaroq borib, boshqa odamlar boshlashdan oldin biror ishni bajarsangiz, muvaffaqiyat qozonish ehtimolingiz yuqori bo'ladi.

Jild: 04, Nashr: 11 | Nov - 2024
ISSN: 2181-2624
www.sciencebox.uz

25. Don’t make a mountain out of an anthill (or molehill)

Don’t make a minor problem or difficulty into a major one; don’t exaggerate the significance of a small problem.

To'qmoqdan kichik muammodan katta tog' qilmaslik kerak

Kichik muammo yoki qiyinchilikni katta bir muammoga aylantirmang; kichik bir muammolarning ahamiyatini oshirib yubormang.

Bu inglizcha maqollar biror ishni amalga oshirish jarayonida duch kelgan muammolarni tasvirlash uchun ishlatiladi. Bu maqollar hozirgi muammo butun jarayonning eng qiyin qismi emasligini bildiradi, yana ko'proq va ehtimol yanada murakkab muammolar oldinda turishi mumkin.

Xulosa: Maqollar xalqning dono fikrlarini, ijtimoiy va madaniy tajribalarini o‘z ichiga olgan, qisqa va mazmunli iboralardir. Ular nafaqat axloqiy qadriyatlar, balki insonlarning psixologik xususiyatlarini ham aks ettiradi. Maqollarda insonlar o‘z hayotidagi tajriba va his-tuyg‘ularini, o‘zaro munosabatlarni qanday qurishni va jamiyatdagi o‘rni qanday belgilanishini ifodalaydi.

Psixologik jihatdan maqollar insonning hissiy holatini, ichki dunyosini va xulq-atvorini tahlil qilish imkonini beradi. Ular ijtimoiy jihatdan to‘g‘ri yoki noto‘g‘ri, ma'naviy yoki ma'naviy bo‘lmagan xatti-harakatlarni yoritib, turli psixologik holatlarning, masalan, motivatsiya, stress, qo‘rquv yoki umidni tushunishga yordam beradi. Shuningdek, maqollar yoshlar va o‘smirlar tarbiyasida ahamiyatli vosita sifatida xizmat qiladi, chunki ular oilaviy, ijtimoiy va madaniy qadriyatlarni o‘z ichiga oladi. Shunday qilib, maqollar inson psixologiyasini va jamiyatdagi ijtimoiy munosabatlarni chuqurroq tushunishga yordam beradi, ular xalqlarning ongida muhim psixologik va axloqiy ta'sir ko‘rsatadi. Maqollar xalqning qadriyatlari, turmush tarzi va psixologik holatlarini aks ettirib, insonlarning o‘zaro munosabatlarini shakllantiradi. Masalan, "Ichki tinchlik tashqi dunyoda baxtni keltiradi" maqoli, insonning ichki dunyosining muvozanati va tinchligi tashqi hayotidagi muvaffaqiyatlarga bevosita ta’sir qilishini ta'kidlaydi. Bu psixologik jihatdan, odamlarning ichki salomatligi va ruhiy holati ularning tashqi dunyoda qanday muvaffaqiyatlarga erishishiga yordam beradi, deb o‘ylashadi.

Bundan tashqari, "Yaxshi so‘z – yarim doridir" maqoli, kommunikatsiya va ijtimoiy munosabatlar o‘rtasidagi bog‘liqlikni ta'kidlaydi. Insonlar bir-biriga yaxshi so‘zlar aytish orqali, nafaqat ularni quvontirib, balki ularning psixologik holatini yaxshilaydi. Bu psixologiyada ijtimoiy qo‘llab-quvvatlash va o‘zaro ijobiy aloqalar muhim ahamiyatga ega ekanligini anglatadi. Shu tarzda, maqollar nafaqat axloqiy ko‘rsatmalar beribgina qolmay, balki insonlarning psixologik ehtiyojlarini, his-tuyg‘ularini va xatti-harakatlarini shakllantiradi. Ular odamlarni ruhiy va ijtimoiy jihatdan rivojlantiradi, dunyoqarashlarini kengaytiradi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. “O’ZBEK XALQ MAQOLLARI” Tuzuvchilar: filologiya fanlari doktori, professor To'ra MI RZAYEV, filologiya fanlari doktori, professor Asqar MUSOQULOV, filologiya fanlari doktori, professor Bahodir SARI MSOQOV
2. ”Proverbs Maqollar Пословицы “ K.M. Karamatova, H.S.Karamatov Toshkent-“Mehnat”-2000
3. Maqollar va ularning tarbiyaviy ahamiyati - O'zbek va ingliz tilidagi maqollarni taqqoslovchi maqola. Bu maqolada maqollarning tarbiyaviy jihatlari haqida fikrlar mavjud. Maqolani bu yerda (https://cyberleninka.ru/article/n/ozbek-xalq-maqollari-va-ingliz-xalq-maqollarining-tarbiyaviy-ahamiyati) o'qishingiz mumkin.

Jild: 04, Nashr: 11 | Nov - 2024
ISSN: 2181-2624
www.sciencebox.uz

4. O‘zbek xalq maqollari - Bu maqolalar xalqimizning tarbiyaviy ahamiyatini o'z ichiga oladi. Siz bu yerda (https://talimuchun.uz/maqollar/kitob-haqida-maqollar) maqollar haqida ko'proq ma'lumot olishingiz mumkin.
5. Wikipedia maqolasi - Maqol va uning tarixi haqida umumiy ma'lumot olish uchun bu maqolani (https://uz.wikipedia.org/wiki/Maqol) o'qishingiz mumkin.
6. https://preply.com/en/blog/popular-english-proverbs/

SCIENCE BOX

TA'LIM VA RIVOJLANISH TAHLILI ONLAYN ILMIY JURNALI

Jild: 04, Nashr: 11 | Nov - 2024
ISSN: 2181-2624
www.sciencebox.uz

YORUG'LIK INTERFERENSIYASI MAVZUSINI O'TISHDA INTELEKT XARITADAN FOYDALANIB O'QUVCHILARNING TASAVURINI RIVOJLANTIRISH

Gulmurodova Sevara Qobiljon qizi
Shahrisabz Davlat pedagogika instituti "Fizika-astranomiya yo'nalishi" talabasi

Annotatsiya: *Umumta'lim muassasalarida fizika fanini o'qitish jarayonida vositasidir o'quvchilarning ta'savurini rivojlantirish ta'limning dalzarb vazifalaridan biridir shu maqsadda 11-sinf o'quvchilariga yorug'lik interferensiya haqidagi ma'lumotlarni intelekt harita yordamida vizuallashtirish muammosi o'rganilgan ushbu usul o'quvchilarning ta'savurlarini rivojlantirish yaxshi.*

Kalit so'zlar: *Yorug'lik interferensiyasi to'lqin kogerentligi. Intelekt xarita, yung moduli, Ko'zgu yupqa pardalar.*

Kirish. Ta'lim jarayonida o'quvchilarga tabiiy fanlarni, jumladan, fizika fanini o'qitishda jarayonlarni vizuallashtirish muhim ahamiyatga egadir. Chunki vizual ma'lumotlar tezroq taniladi va tezroz tiklanadi. Inson miyasi vizual ma'lumotlarni verbal ma'lumotlarga nisbatan oltmish ming marta tez tahlil qiladi. Odamlarga 10 sekund davomida ikki yarim mingdan ko'proq tasvir ko'rsatilganda ham ularning rasmlarini tanish ko'rsatkichi 90 foizdan kam bo'lmagan. Bir yildan keyin bu ko'rsatkich 63 foiz bo'lgan [197:240]. Agar ma'lumot og'zaki berilsa 72 soatdan keyin odamlar ularning 10 foizini eslaydilar xolos. Agar matn tasvir ko'rinishida berilsa bu ko'rsatkich 65 foizgacha ortadi. Tasvirning rangi, o'rni, kattaligi va harakati diqqatni yaxshi tortadi. Shuning uchun ham mashg'ulotlarda animasiyalardan foydalanish maqsadga muvofiq. Demak, ta'limning mahsuldorligini orttirish uchun axborot texnologiyalaridan foydalanish maqsadga muvofiq.

Asosiy qism. Interferensiya deb fazoda ikki yoki undan ortiq to'lqinlarning qo'shilishi natijasida amplitudasini keskin ortishi yoki kamayishi interferensiya deyiladi.

Interferensiya "qo'shilish aralashish" degan ma'noni bildiradi. Interferensiya xodisasi sodir bo'lishi uchun yorug'lik to'lqinlari kogerent bo'lishi shart.

1672- yilda I. Nyuton yorug'likning korpuskulyar tabiati haqidagi g'oyani ilgari surgan. Uning fikricha yorug'lik nurlanayotgan jism chiqaradigan va fazada to'g'ri chiziq bo'ylab tarqaladigan korpuskulalar (zarrachalar) oqimidan iborat. Bu g'oya asosida yorug'likning to'g'ri chiziq bo'ylab tarqalishi, sinish va qaytish qonunlari tushuntirib berilgan.

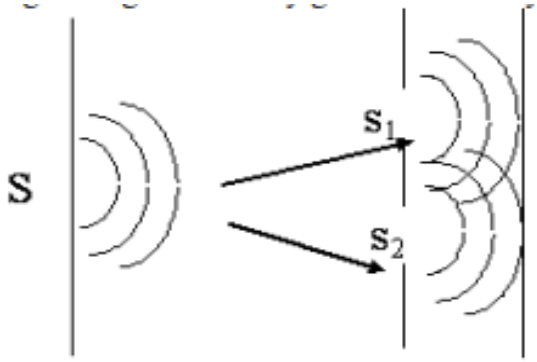
Ammo yorug'lik interferensiyasi va difraksiyasini korpuskulyar nazariya asosida tushuntirishning mutlaqo iloji bo'lmagan va ingliz fizigi R. Guk, gollandiyalik fizik X. Gyuygenslar tomonidan yorug'likning to'lqin tabiati haqidagi fikr olg'a surilgan. Bu nazariyaga muvofiq yorug'lik to'lqinlarining manbadan tarqalishi suvga tosh tashlaganda hosil bo'ladigan to'lqinlarning tarqalishidek tasavvur qilingan. 1818 yilda fransuz fizigi O. Frenel yorug'likning to'g'ri chiziq bo'ylab tarqalishini to'lqin nazariyasi asosida tushuntirib bergan. Keyinchalik J. Maksvell yorug'likning

Jild: 04, Nashr: 11 | Nov - 2024
ISSN: 2181-2624
www.sciencebox.uz

elektromagnit tabiati haqidagi gipotezani olg'a surgan. Uning fikricha: «Yorug'lik fazoda $c = 1/\sqrt{\varepsilon_0 \mu_0}$ tezlik bilan tarqaluvchi ko'ndalang elektromagnit to'lqinlardan iboratdir» [117:151-187;220:426-428;206:543-550]. Interferensiya deb ikki yoki bir nechta kogirent yorug'lik to'lqinlarining qo'shilishi natijasida yorug'lik oqiminining fazoda qayta taqsimlanishiga ya'ni bazi joylarda maksimum va boshqa joylarda minimum intensivliklarning vujudga kelishiga aytiladi.Intenfrensiyaga misol keltirsak yupqa pardalarda kuzatish mumkun ya'ni sovun pfaklarida sovun pufagi quyoshda tursa har xil rangda jilovlanadi .Usha ranglar Interferensiya tufayli yuzaga keladi.Interferensiyaning tadbiqi juda muhum va keng.Interfrensiya hodisasi asosida ishlaydigan maxsus asboblar mavjud. Ular interferometirlar deb ataladi.

Yorug'lik interferensiyasi kamerada qo'laniladi. Kamerani ustiga yorug'lik to'lqin uzunligini to'rtdan biriga teng bo'lgan qatlam yotqiziladi. Usha qatlamda yorug'lik nuri interferensiyalanadi ya'ni qaytgan nur susayadi. Bu bilan kameraga tushayotgan yorug'lik ko'proq yutilishga erishiladi.

Yung Tomas.Yorug'likning to'lqin nazariyasini qo'lab quvatladi va birinchi bo'lib tovush interferensiyasini kuzatgan.1801-yilda yorug'lik interfirensiya nazariyasini tushuntirgan.

Teng qiyalikdagi interferensiyada tekis plastinka ustiga qo'yilganda tekis qavariq linza ko'rinishidagi qurilma misol bo'la oladi. Bunday qurilmaga tushuvchi va qaytgan yorug'lik nurlari yo'nalishi keltirilgan. Bu vaqtda linzaning egrilik sirtidan va shisha plastinkadan qaytgan nurlarning o'zaro ustma-ust tushishi natijasida, bir-birini almashtiruvchi oq va qora halqalar ko'rinishidagi interferension manzara kuzatiladi. Agar qurilmaga oq yorug'lik tushsa, halqalar binafshadan qizil ranggacha bo'lgan ko'rinishida bo'ladi. Bunday tajribani birinchi marotaba I.Nyuton kuzatganligi uchun halqalar ko'rinishidagi interferension manzaraga Nyuton halqalari deyiladi[1] ..

Yorug'lik interferensiyasini kuzatishning bir nechta usullari mavjud:

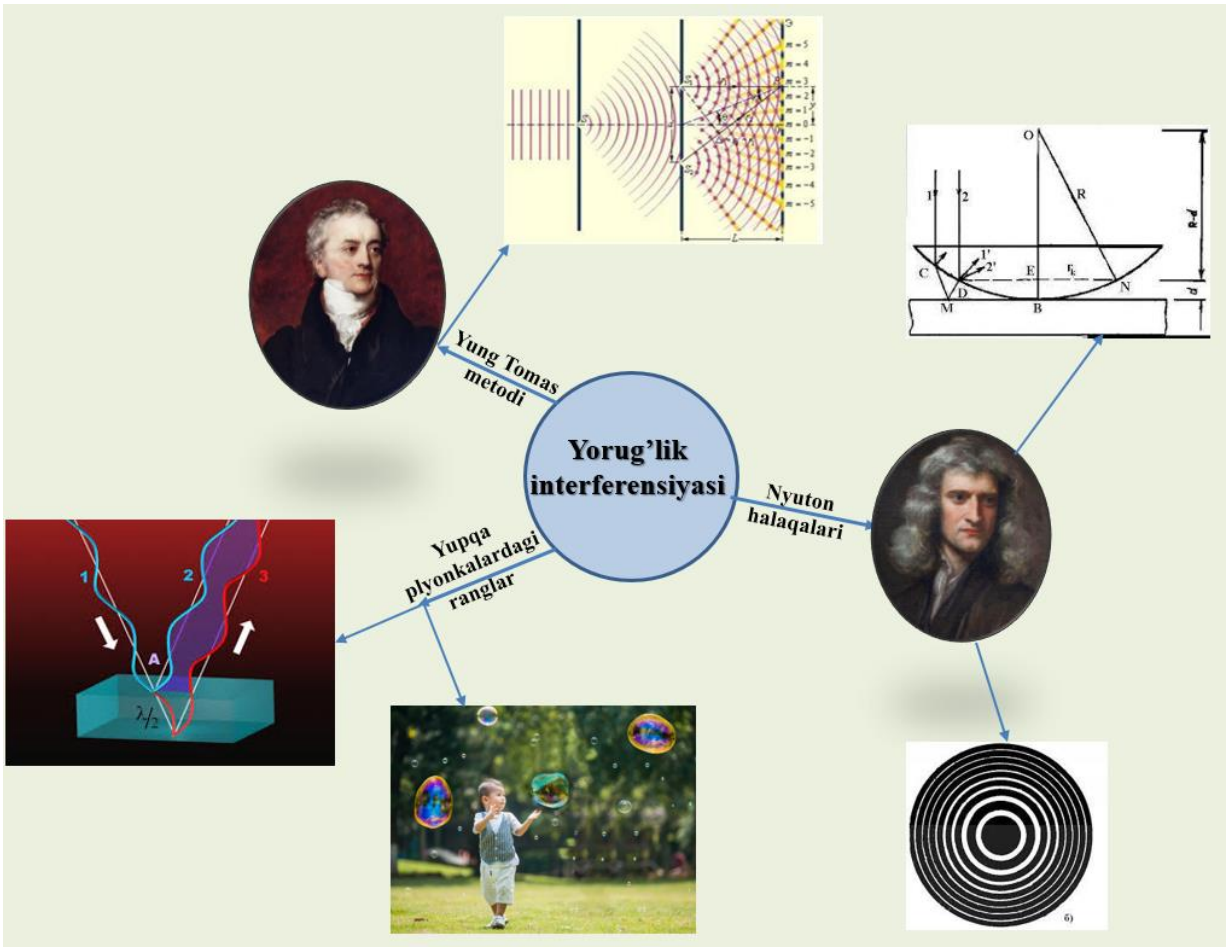
1. Yung usuli
2. Frenel ko'zgusi
3. Yupqa pardalarda turli xil ranglarni tovlanishi
4. Nyuton xalqalari
5. Frenel biprazmasi

[1]S.Astanov, M.Z.Sharipov, N.N.Dalmuradova, M.Sh.Ivaev "Optika" o'quv qo'llanma. 2008. (33-)

Jild: 04, Nashr: 11 | Nov - 2024
ISSN: 2181-2624
www.sciencebox.uz

Tahlil va natijalar:

1. Yung usuli. Bunda ikkita kichik tirqishi bo'lgan ekran orqali yorug'lik nurini ikkiga ajratish mumkin.
2. Nyuton xalqalari havo qatlamidan va R radiusli yassi qavariq linzadan qaytgan nurlar interferensiyasini kuzatish mumkin.

"Yorug'lik interferensiyasi" intellekt xaritasi

"Yorug'lik interferensiyasi" intellekt xaritasi yordamida o'quvchilarning tasavvurlarini rivojlantirish va ko'nikmalarini rivojlantirish.

Interferensiya nima? Nima sababli bir quvvatga ega bo'lgan ikkita lampadan chiqgan yorug'lik interferensiya hosil qilmaydi? Yupqa pardalarda interferensi qayerlarda kuzatish mumkin. Nyuton halqalarida linzaning egrilik radiusini qanday aniqlash mumkin?

Xulosa

Maqolada fizika fanida o'rganilayotgan hodisalarning aksariyatini bilvosita o'rganish o'quvchilar ta'savurlarini jumladan yorug'lik interferensiyasi va difraksiyasi hodisasini rivojlantirish uchun qulaylik tug'dirgan.Buning uchun malumotlarni vizuallashtirish muhum bo'lib shu maqsadda intelekt xarita[MIND MAP] dan foydalanish qulay ekanligi asoslangan.

Maqolada yorug'lik interferensiyasi da ro'y beradigan jarayonlarni vizual ko'rish imtiyozini beradi.Yorug'lik interferensiyasi intelekt xaritasi keltirilgan .

Jild: 04, Nashr: 11 | Nov - 2024
ISSN: 2181-2624
www.sciencebox.uz

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati

1. Медина Д. Правила Мозга. М. «Манн, Иванов и Фербер». 2014 г.
2. A.G‘aniyev. “10-11-sinf va akademik litsey o‘quvchilarida “to‘la fikrlash” ko‘nikmalarini rivojlantirish metodikasini takomillashtirish” (Monografiya) Qarshi “Fan va ta’lim” nashriyoti 2021
3. A.G‘aniyev. Fizika (optika va atom fizikasi). Darslik. 2021-yil
4. S.Astanov, M.Z.Sharipov, N.N.Dalmuradova, M.Sh.Ivaev “Optika” o‘quv qo‘llanma. 2008
5. Степанюк И.В. Формирование креативного мышления на уроках физики. «Молодой ученый» №16. (96) 2015 г.
6. Ғаниев А.Г. ва бошқалар Физика 11. Ўрта таълим муассасаларининг 11-синф ва ўрта таълим касб-ҳунар таълими мутахассисларининг ўқувчилари учун дарслик 1- нашр. Тошкент. «Niso poligraf» 2018 й.

SCIENCE BOX

TA'LIM VA RIVOJLANISH TAHLILI ONLAYN ILMIY JURNALI

Jild: 04, Nashr: 11 | Nov - 2024
ISSN: 2181-2624
www.sciencebox.uz

TARJIMA JARAYONIDA MADANIYATNING AHAMIYATI

Gulmurodova Sevara Qobiljon qizi
Shahrisabz davlat pedagogika instituti
Pegagogika fakulteti Fizika-astronomiya
yo'nalishi 3-kurs 1- guruh talabasi

Annotatsiya: *Mazkur maqolada tarjima madaniyati va tarjima jarayonidagi muommolar haqida so'z yuritiladi. Boshqa tilga tarjima amalga oshirilganda nafaqat tarjima, balki boshqa jihatlarga ham alohida e'tibor berilib o'tiladi. Shuningdek bu maqolada madaniyatlararo muloqotda tarjimonning ahamiyati hamda boshqa tilda tarjima amalga oshirilganda, nafaqat tarjima balki ko'p jihatlarga e'tibor berish kerakligi aytib o'tilgan.*

Kalit so'zlar: *Tarjima, madaniyat, til, ekvalent, muloqot, tarjimon, aloqa konsepsiyasi, kommunikator.*

KIRISH:

Har bir xalq o'zining ona tilini chin dildan sevadi va ardoqlaydi. O'z tilini noto'g'ri talqin qilishga o'z so'z boyliklarini noto'g'ri ishlatishga qarshilik bildiradi albatta. Shu bilan birga dunyodagi odamlar bir-birlarini tushunishlari, bir-birlari qilayotgan yangiliklaridan xabardor bo'lishni, urf-odatlarni anglashni xoxlashadi. Bundan ko'rinib turibdiki insonlar bir-birlarini to'g'ri tushunishni xoxlashadi, bir-birlariga to'g'ri tushuntirishni istashadi, bu vaqtda bizga to'g'ri tarjima jarayoni kerak bo'ladi. Agar biz to'g'ri tarjima qilishni bilsak, insonlarning tili qanday bo'lishidan qattiy nazar biz ularni madaniyatini buzmagan holda, o'z ona tillarini buzmagan holda tarjima qila olamiz.

Madaniy tarjima-bu madaniyatning o'ziga xos xususiyatlarini hisobga oladigan tarjima amaliyotidir. Madaniy tarjimani maqsadi tarjima orqali boshqa madaniyatni ifodalash bo'lgan uslub sifatida ham ta'riflanishi mumkin. Bunday tarjima dialekt, oziq-ovqat yoki arxitektura kabi ba'zi madaniy muammolarni hal qiladi. Madaniy xususiyatlarni tarjima qilishda hal qilinishi kerak bo'lgan asosiy muammo — bu matnning asl madaniyatga nisbatan madaniy xususiyatlarini aks ettiruvchi matn tarjimasidir.

Madaniy xususiyatlarning tarjimasi madaniy antropologiya, insoniyat madaniyati masalalariga bag'ishlangan antropologiya sohasi doirasida ham o'rganilishi kerak bo'lgan tushunchadir. Ushbu intizom tarjimaga madaniy farqlar nuqtai nazaridan qaraydi. Darhaqiqat, tarjimashunoslik nafaqat lingvistik muammolarga, balki turli xalqlarning madaniy sharoitlariga ham asoslanadi. Antropologiya nuqtai nazaridan tarjimon manba va tarjima tili madaniyatlari o'rtasidagi o'zaro ta'sir muammolarini hisobga olishi kerak, ya'ni u madaniy manba nuqtai nazarini va maqsadli madaniyatni hurmat qilishi kerak. Vilgelm fon Gumboldt 1796-yil 23-iyulda A. V. Shlegelga yo'llagan maktubida tarjima haqida shunday fikr bildirgan: „Menga har qanday tarjima, albatta, imkonsiz vazifani hal qilishga urinishdek tuyuladi. Negaki, har bir tarjimon o'z xalqining didi va tili hisobiga o'z asliyatiga yoki o'z xalqining o'ziga xosligiga juda qattiq yopishib olib, ikki tuzoqdan biriga tushib qolishi muqarrar. Ularning orasidagi narsaga erishish nafaqat qiyin, balki imkonsizdir".

Jild: 04, Nashr: 11 | Nov - 2024
ISSN: 2181-2624
www.sciencebox.uz

Ba’zi antropologlar tarjimada madaniy o‘ziga xoslikning o‘tkazilishiga qarshi. Bu tadqiqotchilarning fikricha, madaniyat ma’lum bir izchillikka intiladi, buni kishilarning fikrlash va amaliy faoliyatida ham uchratish mumkin. Bunday holda, tarjimon matn taqdim etganidan ancha kengroq bilimga ega bo‘lishi kerak. Bundan tashqari, tarjimada madaniy o‘ziga xoslikning uzatilishi teng bo‘lishi mumkin emas, chunki ba’zi madaniyatlar va jamiyatlar boshqalardan ustundir va shuning uchun bu ta’sir tarjimada madaniy o‘ziga xoslikning o‘tkazilishini cheklaydi. Darhaqiqat, tarjimada madaniy o‘ziga xoslikni etkazishda, matnni o‘quvchilarga madaniy jihatdan tushunarli qilish uchun maqsadli til manba madaniyatida ustunlik qilishi mumkin. Madaniyatning mohiyatini tushunish juda qiyin, shuning uchun tarjimada madaniy o‘ziga xosliklarni uzatish, albatta, cheklangan, ayniqsa madaniyatlar o‘rtasida ajratilishi kerak bo‘lgan chegaralar mavjud. Tarjimada madaniy o‘ziga xoslikni uzatishning bu chegarasi amerikalik tilshunos va antropolog Eduard Sapirning nazariyasida ham tushuntirilgan: „Turli jamiyatlar yashaydigan dunyolar bu — turli xil olamlar va bir xil bolmagan dunyoladir.“ „Har bir til jamoasining o‘ziga xos dunyo idroki mavjud bo‘lib, u boshqa til jamoalari idrokidan farq qiladi va til tomonidan belgilangan turli olamlarning mavjudligini nazarda tutadi“. Ba’zi tilshunos olimlarning fikricha, tarjima qilina olmasligi faqat tilning cheklanganligidan emas, balki tarjimadagi madaniy to‘siqlardan ham kelib chiqadi. Ba’zi tilshunoslarning fikriga ko‘ra, masalan, Ch. L. Renn, xalqlar o‘rtasidagi qarashlardagi farqlar shartli ravishda madaniyatlarning tarjima qilinishiga cheklovlar qo‘yadi. Shunday qilib, universal tarjima qilish nazariyasi André Martine kabi ba’zi tadqiqotchilar tomonidan norozilikga uchrab, u inson tajribasini yaxshi etkazish mumkin emasligiga ishonch hosil qiladi, chunki u noyobdir. Ketford o‘zining „Tarjimaning lingvistik nazariyasi“ kitobida bu nazariyani asoslab berdi: „Madaniy tarjima qilina olmaydiganlik, o‘z navbatida, manba til matniga funksional jihatdan tegishli bo‘lgan situatsion xususiyat maqsadli til bir qismi bo‘lgan madaniyatda mutlaqo yo‘q bo‘lganda yuzaga keladi“. Masalan, ayrim muassasalarning nomlari, kiyim-kechak, oziq-ovqat va mavhum tushunchalar va boshqalar." Anton Popovich, shuningdek, lingvistik va madaniy tarjima qilinmaslik o‘rtasida farq borligini ta’kidlaydi, u bu fikrni „Adabiy tarjima tahlili lug‘ati“ da himoya qiladi: "Asl nusxaning lingvistik elementlarini tarkibiy, chiziqli, funktsional yoki adekvat ravishda almashtirib bo‘lmaydigan vaziyat sub’ektning etarli darajada bog‘liqligi (denotatsiya) yoki qo‘shma (konnotativ) ma’no tufayli semantik hurmat. Ayrim madaniyatlarning hukmronligi jahon tarixida, masalan, ko‘plab mamlakatlarda mustamlakachilik asosiy mafkura bo‘lgan bir davrda yaqqol ko‘zga tashlanadi. Darhaqiqat, ba’zi madaniyatlar sof va dunyo tartibining asosi sifatida taqdim etilgan. Shunday qilib, tarjimada madaniy o‘ziga xoslikning o‘tkazilishi madaniyatlar va xalqlar o‘rtasidagi tengsizlikni aks ettirishi mumkin. Bundan tashqari, tarjimada madaniy o‘ziga xoslikning o‘tkazilishi madaniyatlar o‘rtasidagi ziddiyatlar va tarixiy o‘zgarishlar kabi boshqa muammolarni ham keltirib chiqaradi.Shubhasiz, tarjima almashish, migratsiya va mobillik, globallashuvning asosini tashkil etuvchi atamalar bilan bog‘lanishi mumkin. Shunday qilib, bu intizom ikki tomonlama jarayon, ya’ni transmilliy (chegaralarni kesib o‘tish) va tarjima (tarjimalar almashinuvi) tushunchalari . Ushbu ikki tomonlama jarayon manba va maqsadli til o‘rtasidagi farqni yo‘q qiladi va madaniy farqlarni bartaraf etishga imkon beradi. Ushbu global „farq ko‘priklari“ ayniqsa mustamlakachilikdan keyingi sharoitlarda muhim ahamiyatga ega bo‘lib, ularni „de-va rekontekstualizatsiya jarayonida madaniy tafovutlar o‘rtasida samarali ko‘prik“ deb talqin qilish mumkin.Madaniy tarjima, shubhasiz, madaniy tarjima atamasini to‘g‘ri tushunish uchun aniqlanishi kerak bo‘lgan madaniyat tushunchasini anglatadi. Madaniyat ikki xil ma’noga ega: birinchisi madaniyatni rivojlangan davlatdagi sivilizatsiyalashgan jamiyat deb ta’riflasa, ikkinchisi madaniyatni odamlarning xulq-atvori va turmush tarzi yig‘indisi deb qaraydi. Yuqorida aytib o‘tilganidek, madaniyat tarjimada muhim rol va ahamiyatga ega. Katanning fikriga ko‘ra, madaniyat — bu dunyoning umumiy modeli, odamlarning harakatlari va munosabatlariga rahbarlik qila oladigan e’tiqodlar, qadriyatlar va strategiyalarning ierarxik modeli. Madaniyatni turli yo‘llar bilan, masalan, ta’lim orqali olish mumkin. *Sivilizatsiya* atamasi odamlar tufayli o‘z madaniyatini yaratishga muvaffaq bo‘lgan

rivojlangan insoniyat jamiyati sifatida ta’riflanadi. Ushbu konsepsiyaga ko‘ra, tarjimon madaniy rivojlanish masalasini hal qilgan holda matnni tarjima qilishi mumkin. Bu holda Nyumark tarjimaning madaniy qadriyatga ega ekanligiga, ya’ni tarjima butun dunyo madaniyatlari rivojiga hissa qo‘shishiga ishonch hosil qiladi. Sivilizatsiya alifbo, lug‘atlar kabi ochiq muloqot usullarini yaratishga, tillar va adabiyotlarning ulkan rivojlanishiga olib kelsa-da, bu jarayon madaniy tarjima sohasida yangi savollarni tug‘diradi. Madaniyat mafkuraviy jihatdan mamlakat jamiyati va siyosatiga juda katta ta’sir ko‘rsatadi. Even-Zohar, Susan Bassnett va Trivedi kabi ba’zi tarjimon olimlariga ko‘ra, madaniyat ham hokimiyatga bo‘lgan ishtiyoq va odamlarning bu kuchga qanday da’vo qilishlari bilan bog‘liq. Shu ma’noda tarjima mafkuraviy tizimlarni kitobxonlar uchun moslashtirish bilan shug‘ullanadi. Shunday qilib, tarjimada madaniy o‘ziga xoslikning o‘tkazilishi axloq bilan bog‘liq bo‘lib, yangi fikrlash tarzini tushuntiradi. Bunday tarjima tarjima qilingan matnlar orqali kontekst va shaxsiy fikrlash tarzini ko‘rsatishi kerakXXI asr insoniyat rivojlanishining yangi bosqichining boshlanishi bilan belgilanadi. Bu inson jamiyatining rivojlanishidagi eng muhim yo‘nalishlarni belgilab beruvchi, globallashuvning barqaror jarayoni bo‘lib qoldi. Ushbu jarayondan kelib chiqqan holda ijtimoiy-iqtisodiy, siyosiy va ijtimoiy-madaniy o‘zgarishlar zamonaviy dunyo qiyofasini sezilarli darajada o‘zgartirib, yer yuzidagi deyarli barcha odamlarning hayotiy faoliyatiga ta’sir ko‘rsatdi. Globallashuvdan kelib chiqqan turli aloqalarni kengaytirish, turizmning o‘sishi, chet elda ta’lim olish imkoniyati, turli talabalarning fikr almashinuvi, xorijiy amaliyotlar va boshqa ko‘plab hodisalar va faktlar madaniyatlararo muloqot va o‘zaro hamkorlik muammolarini dolzarblashtirdi. Bu jarayon bizning mamlakatimizni ham chetlab o‘tmadi. O‘zbeklar tobora xalqaro siyosiy, iqtisodiy tashkilotlar, xalqaro tadbirlarda ishtirok etmoqdalar, ko‘p millatli kompaniyalar faoliyati, ayrim talabalar chet elda ta’lim olmoqdalar hamda o‘zbek sayyohlari butun dunyo bo‘ylab sayohat qilishmoqda.Turli mamlakatlar vakillari bilan muvaffaqiyatli muloqot qilish uchun nafaqat tegishli tilni, balki chet el madaniyati qoidalarini ham bilish kerak: xulq-atvor, psixologiya, madaniyat, boshqa mamlakatlar tarixi va eng muhimi, boshqa madaniyat vakillarini noto‘g‘ri tushunishdan qochish uchun aloqa mexanizmini tushunish kerak. Bizning ishimiz mavzusining dolzarbligi bugungi kunda dunyoda dolzarbligi keskin oshayotgan aloqa. Madaniyatlararo muloqot- turli madaniyat vakillari o‘rtasida amalga oshiriladigan muloqot hisoblanadi. Madaniyatlararo muloqotning samarasi va muvaffaqiyati faqatgina turli madaniyatlar va tillarni biluvchisi bo‘lgan kommunikatorlarning har biri “turlicha” ekanliklari va har biri muqobil ravishda “begona” suhbatdoshlarini anglab yetganda sodir bo‘ladi.Boshqa xalqlar madaniyati bilan tanishish tarjima va tarjimonning professional muloqot sohasidagi eng muhim ijtimoiy vazifalaridan biridir.Til - ijtimoiy hodisa bo‘lib, usiz ijtimoiy faoliyat yo‘q. Tarjima jarayonida xorijiy madaniyat bilan yuzlashamiz. Shu sababdan ham, tarjimada muvaffaqiyatimiz xorijiy madaniyatni qanchalik tushunishimizga bog‘liq, zero tarjima madaniyatlararo hodisadir.Madaniy tarjima, shubhasiz, madaniy tarjima atamasini to‘g‘ri tushunish uchun aniqlanishi kerak bo‘lgan madaniyat tushunchasini anglatadi. Madaniyat ikki xil ma’noga ega: birinchisi madaniyatni rivojlangan davlatdagi sivilizatsiyalashgan jamiyat deb ta’riflasa, ikkinchisi madaniyatni odamlarning xulq-atvori va turmush tarzi yig‘indisi deb qaraydi. Yuqorida aytib o‘tilganidek, madaniyat tarjimada muhim rol va ahamiyatga ega. Katanning fikriga ko‘ra, madaniyat — bu dunyoning umumiy modeli, odamlarning harakatlari va munosabatlariga rahbarlik qila oladigan e’tiqodlar, qadriyatlar va strategiyalarning ierarxik modeli. Madaniyatni turli yo‘llar bilan, masalan, ta’lim orqali olish mumkin. Sivilizatsiya atamasi odamlar tufayli o‘z madaniyatini yaratishga muvaffaq bo‘lgan rivojlangan insoniyat jamiyati sifatida ta’riflanadi. Ushbu konsepsiyaga ko‘ra, tarjimon madaniy rivojlanish masalasini hal qilgan holda matnni tarjima qilishi mumkin. Bu holda Nyumark tarjimaning madaniy qadriyatga ega ekanligiga, ya’ni tarjima butun dunyo madaniyatlari rivojiga hissa qo‘shishiga ishonch hosil qiladi. Sivilizatsiya alifbo, lug‘atlar kabi ochiq muloqot usullarini yaratishga, tillar va adabiyotlarning ulkan rivojlanishiga olib kelsa-da, bu jarayon madaniy tarjima sohasida yangi savollarni tug‘diradi.

Jild: 04, Nashr: 11 | Nov - 2024
ISSN: 2181-2624
www.sciencebox.uz

Madaniyat mafkuraviy jihatdan mamlakat jamiyati va siyosatiga juda katta ta’sir ko‘rsatadi. Even-Zohar, Susan Bassnett va Trivedi kabi ba’zi tarjimon olimlariga ko‘ra, madaniyat ham hokimiyatga bo‘lgan ishtiyoq va odamlarning bu kuchga qanday da’vo qilishlari bilan bog‘liq. Shu ma’noda tarjima mafkuraviy tizimlarni kitobxonlar uchun moslashtirish bilan shug‘ullanadi. Shunday qilib, tarjimada madaniy o‘ziga xoslikning o‘tkazilishi axloq bilan bog‘liq bo‘lib, yangi fikrlash tarzini tushuntiradi. Bunday tarjima tarjima qilingan matnlar orqali kontekst va shaxsiy fikrlash tarzini ko‘rsatishi kerak.

XULOSA: Tarjima qilishdagi eng qiyin muammolardan biri buyumlar yoki voqea-hodisalarning leksik ekvivalentligini topishdir. Tarjima faqat ikki tildagina emas, balki ikki madaniyatni taqqoslaydi. Shunday qilib,madaniyatlarning farqi tufayli tarjima qilinadigan tildagi tushunchalarda tarjima qilinayotgan tilda leksik ekvivalent bo‘lmasligi mumkin. Bu geografiya, urf-odatlar, e’tiqodlar, dunyoqarashlar va boshqalaming turlichaligi tufayli bolishi mumkin. Tarjimon tushunchalarni ifodalash uchun tarjima tilida yangi yo‘l va usullarni topishi zarur.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO’YHATI:

1. Achilov O. Ilgari surish vositalarining umumiy va o’ziga xos xususiyatlari, kognetiv-semantik aspekti.
2. Orakbaevna K. D. Mamlakatimizda chet tillarini o’rganishdagi zamonaviy metod va metodoliya.
3. Achilov O. Hozirgi zamon tilshunosligida ilgari surish hodisasini talqin etishning nazariy asoslari.
4. Orakhbaeva K.D. Glaballashuv davrida ta’lim va tarbiyaning uzviyligi.
5. Achilov O. Badiiy matnlarni tarjima qilish jarayonida yuzaga keladigantransformatsiya va ularning qiyosiy tahlili.

SCIENCE BOX

TA'LIM VA RIVOJLANISH TAHLILI ONLAYN ILMIY JURNALI

Jild: 04, Nashr: 11 | Nov - 2024
ISSN: 2181-2624
www.sciencebox.uz

EFIR MOYLI (KASHNICH, ARPABODIYON VA QORA ZIRA) O'SIMLIKLARNING AHAMIYATLI JIHATLARI XUSUSIDA

Amonova G. R.
Osiyo Xalqaro universiteti, o'qituvchisi,
Buxoro, O'zbekiston

Annotatsiya: *Maqolada efir moyli (Kashnich, Arpabodiyon va Qora zira) o'simliklarning foydali xususiyatlari, ularning tarkibidagi moddalar to'g'risida ma'lumotlar keltirilgan. Ayniqsa, dorivorlik xususiyatlari va kasalliklarni davolashdagi o'rni bayon etilgan.*

Kalit so'zlar: *Texnik moy, linalol, prometrin, liker, spirt, namsevar, atenol, mentol, yevgenol yorug'sevar.*

Alohida ta'kidlash joizki, tabiiy holda o'suvchi dorivor o'simliklar zaxiralarining chegaralanganligi tufayli kelgusida farmatsevtika sanoati korxonalarning dorivor o'simliklar xom-ashyosiga bo'lgan talabini qondirish, asosan, dorivor o'simliklar yetishtirish orqali amalga oshirilishi mumkin. Mustaqillikning dastlabki yillaridan (1992 y) O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining Qarori bilan hozirgi vaqtda mamlakatimizda dorivor o'simliklar o'stirish bilan shug'ullanuvchi "Shifobaxsh" IIChM tashkil etilib, uning tarkibida8 ta ixtisoslashgan xo'jaliklar tashkil qilingan. Bundan tashqari ko'plab o'rmon xo'jaligi tizimida, fermer va boshqa mulkchilik shaklidagi xo'jaliklarda ham dorivor o'simliklarni yetishtirish va ularni xom-ashyosini birlamchi qayta ishlash yo'lga qo'yilgan. Hozirgi paytda Respublikamizda yiliga o'rtacha 850 tonna dorivor o'simliklar xom-ashyosi tayyorlanmoqda, uning 51% dorivor preparatlar ishlab chiqarish uchun, 42 % oziq-ovqat mahsulotlari ishlab chiqarish uchun va 7% texnik xom-ashyo olish uchun ishlatiladi.

Efir moyli ekinlar — efir moylari olish uchun yetishtiriladigan ekinlar guruhi; texnika ekinlari. Ayrim organlari (guli, urug'i, mevasi, poyasi, ildizpoyasi, bargi va boshqalar) yoki tanasida efir moylari (xushbo'y moddalar) to'playdi. Efir moyli ekinlarining daraxt, buta va bir va ko'p yillik o'tlar turlari bor. Ular tropik, subtropik mintaqalarda ko'p tarqalgan, mo'tadil iqlimli hududlarda ham ekiladi. O'zbekistonda efir moyli o'simliklarning 50 oilaga kiruvchi 233 turi mavjud, lekin ayrimlari (arpabodiyon, jambil, kashnich, qora zira, yalpiz va boshqalar) maxsus ekiladi. Efir moyli ekinlarining ba'zi turlarining mevasi va bargi tarkibida 1,5% dan 6—7% va undan ortiq efir moyi (*atenol, mentol, yevgenol* va boshqalar), shuningdek, 11—27% texnik moy bor. Jahon dehqonchiligida Efir moyli ekinlaridan atirgul, yorongul, lavanda, yalpiz asosiy ahamiyatga ega. O'simliklarning xushbo'yligi efir moylarining miqdori, tarkibi va sifatiga bog'liq.

Sistematikasi. Kashnich soyabonguldoshlar Apiaceae oilasiga, Coriandurum sativum L . avlodiga mansub bo'lib, bir yillik o'simlikdir.

Biologiyasi. Kashnich qurg'oqchilikka chidamli, ammo gullash davridagi suvni tanqisligi hosilni kamaytiradi. Urug'i 6 C da unib chiqadi, maysa -10 C sovuqqa chidamaydi. O'sish davrining dastlabki kunlarida sekin o'sib, begona o'tlardan shikastlanadi. O'simlikda 7-9 ta barg rivojlangandan so'ng tez o'sa boshlaydi. O'sish davri 90-100 kun. Tuproq unumdorligiga talabchan.

Ahamiyati. Kashnich efir moyli ekinlarga kiradi. Mevasining tarkibida 1,4-2,1% efir va 11-27% *texnik moyi* bo'ladi. Moyi tarakibida 60-70% *linalol* spirti, kunjarasida 18-20% moy qoladi, u matbaachilikda va to'qimachilik sanoatida ishlatiladi. Kashnich guli asalchil bo'lib, ko'kati va urug'i zirovar sifatida oziq-ovqatda ishlatiladi. Ko'pincha pishirishda ishlatiladigan Ekma kashnich urug'lari kori kukunlarida ishlatiladi, bu yerda ular eng katta komponent bo'lib, ko'pincha Hindistonda maydalangan tuzilishga ega. Urug'larni sho'rvalarda ham ishlatish mumkin. Ekma kashnich ziravorlar va pudinglarni marinadlashning tarkibiy qismi bo'lib, ko'k, non va boshqa pishirilgan mahsulotlarda ham qo'llaniladi. Dorivor maqsadlarda Ekma kashnich ovqat hazm qilish kasalliklarini davolashda qimmatli o'simlik hisoblanadi. Yangi sutga qo'shilgan bir yoki ikki choy qoshiq Ekma kashnich sharbati ovqat hazm qilish, ko'ngil aynishi, dizenteriya, gepatit va yarali kolit uchun juda foydali. Bu tif isitmasida ham foydalidir. Quruq Ekma kashnichdiareya va surunkali dizenteriyani davolaydi, shuningdek, yuqori kislotalilik uchun ham foydalidir. Quritilgan Ekma kashnich, yashil chili, maydalangan hindiston yong'og'i, zanjabil va urug'siz qora uzum-oshqozon og'rig'iga davo. Ekma kashnichni muntazam iste'mol qilish qondagi xolesterin darajasini pasaytirishga yordam beradi va buyraklarni yaxshilaydi. Ekma kashnich urug'lari ortiqcha hayz ko'rishni to'xtatadi. Urug' yog'i oziq-ovqat aromati sifatida, parfyumeriya, sovun ishlab chiqarish va hokazolarda ishlatiladi. Bundan tashqari, u fungitsid va bakteritsid xususiyatlarga ega. O'sayotgan o'simlik shira va Ekma kashnich barglari ekstrakti junli shiralarga qarshi juda samarali(G. Lal, Parmeshwar Lal Saranva boshqalar, 2014)

Yetishtirish texnologiyasi. *O'tmishdosh*. Kashnich uchun yaxshi o'tmishdosh kuzgi don ekinlari, dukkakli-don ekinlari, makkajo'xori, kartoshka. Bir ekilgan yerga 4-5 yildan keyin qayta ekish mumkin. Kashnichdan bo'shagan yerlarga kuzgi va bahorgi ekinlar ekiladi.

Arpabodiyon-(Pimpinella Anisum)

Sistematikasi. Arpabodiyon- (Pimpinella Anisum) soyabonguldoshlar Apiaceae oilasiga, Anisum vulgare Caertn avlodi va turiga mansub bo'lgan bir yillik o'simlik. Arpabodiyon keng tarqalgan o'simlik, 1000 ta mevasining vazni 3,5-4,0 g bo'ladi. O'sish davri 120-130 kun, hosildorligi-bir gektardan 0,5-1,5 t urug' olingan.

Kimyoviy tarkibi. Mevasi tarkibida 1.2-3.2 foiz efir moyi, 8-28.4foiz moy, oqsil, shakar, shilimshiq moddalar va 10 foizgacha mineral tuzlar bor. Bundan tashqari 80-90 foiz styereopten-anetol, 10 foiz metilxavikol, anis aldegidi va ketoni, kislotasi, kumarinlar; skopoletin, umbelliprenin va boshqalar bor. XIDF ga ko'ra meva tarkibida 1.5 efir moyi bo'lishi kerak.Efir moyi maydalangan va pishgan mevalardan suv bug'i yordamida haydab olinadi va suvdan ajratilib, suv bug'i bilan yana bir marta haydab, tozalanadi. Toza efir moyi 15 gradusda oq kristall shaklda qotadi va 20 gradusda eriy boshlaydi. Efir moyi rangsiz yoki och sarg'ish suyuqlik bo'lib, o'ziga xos hidi va shirinroq mazasi bor. Zichligi 0,979-0,991, refraksiya soni 1,552-1,560; qutblangan nur tekisligini og'dirish burchagi -2-0

Ahamiyati. Mevasida 1,5-3,5% efir moyi bo'ladi, tarkibida 80% gacha atsetol spirti bo'ladi. Moyi tabobatda, liker, spirt va qandolatchilik sanoatida ishlatiladi. Urug'ida 16-20% texnik moyi ham bo'ladi, u sovun qaynatishda qo'llanadi. Kunjarasi yuqori to'yimli ozuqa hisoblanadi. Arpabodiyon asal beruvchi o'simlik. Arpabodiyon mevasi preparatlari va moyi tibbiyotda bronxit kasalligida balg'am ko'chiruvchi, ichak faoliyatini yaxshilovchi, el haydovchi dori sifatida hamda farmatsevtikada dorilar mazasini yaxshilash uchun ishlatiladi. Arpabodiyon urug'idan olingan moy sovun pishirishda keng qo'llaniladi. Mevasi va efir moyi oziq-ovqat sanoatida, anetol esa parfyumeriyada ishlatiladi. Tibbiyotda mevasi va efir moyi ishlatiladi. Arpabodiyon mevasi preparatlari va moyi tibbiyotda bronxit kasalligida balg'am ko'chiruvchi, ichak faoliyatini yaxshilovchi, yel haydovchi vosita sifatida ishlatiladi. Arpabodiyon urug'idan olingan moy sovun pishirishda keng qo'llaniladi. Mevasi va moyi oziq-ovqat sanoatida, efir moyi esa atir-upa, sanoatida ishlatiladi. Arpabodiyon-bu urug'larning o'ziga

xos ta'mi tufayli ziravor sifatida gastronomiyada ishlatiladigan aromatik o'simlik. Darhaqiqat, bu qo'shimcha souslar, go'sht va baliqlarni, shuningdek pirojnoe va boshqa qandolat mahsulotlarini kiyintirish uchun quruq va maydalangan holda ishlatiladi. Boshqa tomondan, bargiar va novdalar aromatik o'tlar sifatida, lampochka esa retseptlarga o'ziga xos lazzat beradigan sabzavot sifatida ishlatiladi. Ba'zi mintaqalarda piyoz va lampochka qizilmiya lazzatiga ega ichimlik yoki likyor tayyorlash uchun xom ashyo hisoblanadi. Quritilgan barglarning konsentrlangan infuzioni bilan bosh terisining ishqalanishi sochni mustahkamlaydi va sochlarning yo'qolishini oldini oladi. Og'izdan chiqqan hid yoki halitoz bilan bog'liq muammolar ovqatni iste'mol qilgandan keyin arpabodiyon urug'ini chaynash orqali tarqaladi. Arpabodiyon urug'idan olinadigan efir moyi terapevtik xususiyatlari tufayli muqobil tibbiyotda keng qo'llaniladi. Altsgeymerni terapevtik davolash uchun peshonani va orqani arpabodiyon moyi bilan surtish tavsiya etiladi. Nozik to'qimalardan olingan sharbat kon yunktivit, uslublar yoki glaukomalar tufayli charchagan va timash xususiyati beruvchi ko'zlarni yo'qotish uchun ishlatiladi. Xuddi shu tarzda, urug'larni tayyorlashni filtrlash kuniga bir necha marta ko'zlarni yuvish orqali shunga o'xshash natijalar bilan qo'llaniladi. Qorin ustiga qo'yilgan qaynatilgan va ezilgan barglardan yasalgan qoraqarag'ay qorinda og'riq qoldiruvchi vosita bo'lib xizmat qiladi. Boshqa tomondan, bir litr suvning kaynatilishini hammom suvida 50 grammmevalar bilan suyultirish organizmga taskin beruvchi ta'sir ko'rsatadi.

QORA ZIRA- *Carum carvi.*

Sistematikasi. Qora zira soyabonguldoshlar Apiaceae oilasiga, *Carum carvi*

L. avlodiga mansub ikki yillik o’simlikdir. Birinchi yili o’q ildizi va barg dastasi rivojlanadi, ikkinchi yili meva hosil qiladi. Gul to’plami soyabon, mevasida 2 ta urug’ bo’ladi, 1000 ta mevasining vazni 2,3-2,5 g, mevaning tarkibida 4-7% moy bo’ladi.

Biologiyasi. Issiqlikka talabchan emas, sovuqqa chidamli. Birinchi yili barg dastasi davrida qishlaydi, Namsevar va yorug’sevar o’simlik.

Yetishtirish texnologiyasi. O’tmishdosh. Qora zira uchun o’tmishdosh: toza va band shudgor, bir yillik o’tlar, silosbop ekinlar, sabzavot va don ekinlari.

Ahamiyati. Mevaning tarkibida 4-7% moy bo’ladi. Uning tarkibiga uglevod kiradi, u liker ishlab chiqarishda va parfyumeriyada qo’llanadi. Bundan tashqari urugida 14-16% texnik moy bo’ladi. Urug’i ziravor sifatida konserva ishlab chiqarishda va non yopishda qo’llanadi. Yaxshi asal beruvchi o’simlik. Xalq tabobatida ziraning foydalari haqida buyuk bobokalonimiz Ibn Sino shunday degan: “Unda qizdiruvchi kuch bo‘lib, yellarni haydaydi va tarqatadi. Suv bilan aralashtirilganini ichilsa, nafas olish qiyinlashganda yordam beradi. Jolinusning aytishicha, “tikka nafas olishga”, hamda sovuqdan bo‘lgan xafaqonga foyda qiladi. Shuningdek, ziraning oshqozon gastriti, sariq kasal, ishtahani ochishda, uyqusizlikda, kishilar quvvatini oshirishda juda ham katta foydasi bor.

Hozirgi zamon shifokorlari ham zira haqida ijobiy baho berib, haddan tashqari to‘lalikda, meteorizm (qorin dam bo‘lishi)da, oshqozon-ichak yo‘llaridagi yengil xastaliklarda, yurak kasalliklarida va emizikli bolalarda ovqat hazm qilish jarayoni buzilganida onasi zirani muayyan tarzda iste’mol qilish nihoyatda foydali ekanini ta’kidlashadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro’yxati.

1. Mustafoyev.S.M. Botanika Toshkent, 2002.
2. G'.H. Hamidov, M.X Akbarova, M.A. Davidov, M.R.Holiqulov "O'zbekiston asalli o'simliklari va asalarichilikning rivojlanish istiqbollari" - Farg'ona 2019.

Jild: 04, Nashr: 11 | Nov - 2024
ISSN: 2181-2624
www.sciencebox.uz

3. Meliboyev S., Isroilov Z., Abdunazarov., Tursunova Sh. “O’zbekiston florasida uchraydigan dorivor o’simliklar” // Farg’ona nashiryoti 2018 yil.
4. Atabayeva X.N , Xudoyqulov J.B. "O'simlikshunoslik" Toshkent "Fan va texnologiya "nashriyoti 2018-y.
5. Artukmetov Z. A. "Qishloq xo'jaligi asoslari". Toshkent 2012-y.
6. Oripov O.R, Xalilov X.N." O'simlikshunoslik " Toshkent "O'zbekiston faylasuflari milliy jamiyati " nashriyoti. 2007-y.
7. " O'zbekiston milliy ensiklopediyasi" 1-jild Toshkent 2000-2005 y.
8. Yormatova D.Xushvaqtova. H. Ergasheva.H."O'simlikshunoslik" Toshkent. "Ilm-Ziyo" 2016.
9. Tuyg’unovna, Sh.S.(2024). Tarkibida efir moylar bo’lgan dorivor o’simliklar.Ta’lim va rivojlanish tahlili onlayn ilmiy jurnali 4(3), 164-167.

TA'LIM VA RIVOJLANISH TAHLILI
ONLAYN ILMIY JURNALI

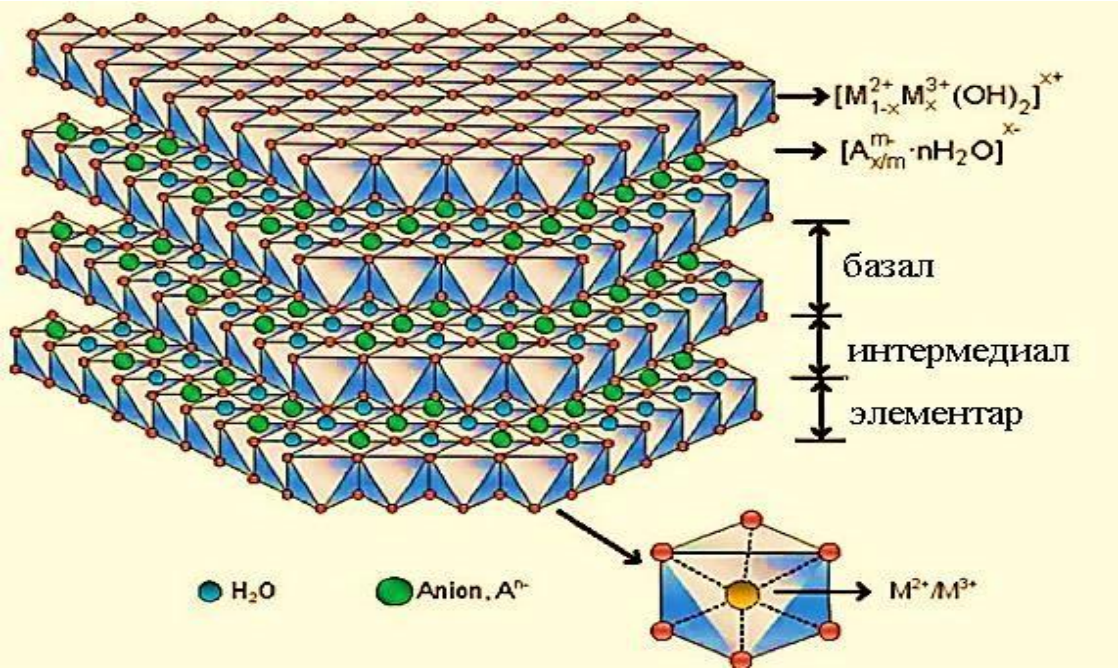
Jild: 04, Nashr: 11 | Nov - 2024
ISSN: 2181-2624
www.sciencebox.uz

BENTONIT LOYLARNING SORBSION QOBILIYATI

Rashitova Shahnoza Shuhrat qizi
Osiyo Xalqaro Universiteti kimyo fani o'qituvchisi 100000, O'zbekiston Respublikasi, Buxoro sh., Gijduvan 74. Osiyo Xalqaro Universiteti

Montmorillonitlar kation almashinish sig'imining asosiy qismi panjaradagi izomorf almashinishi bilan tushuntiriladi va ular pH muhit o'zgarishiga bog'liq emas, ammo montmorillonit zarrachalaridagi gidroksil gruppalar mavjud bo'lganida pHga bog'liqligi ko'rsatib o'tilgan. Alyumosilikatlar yuzasida metall ionlar adsorbsiyasi asosan uch xil shaklda bo'ladi: ichki sfera komplekslari shaklida, tashqi sfera komleksi va diffuziya qatlamida

1-rasmda adsorbsiya o'tadigan qatlamli silikatlar yuzasidagi aktiv markazlarning turlari ko'psatilgan.

1-rasm. Montmorillonit yuzalarining turlari

Manfiy zaryadga ega bo'lgan ayrim qatlamlar yuzalari almashinadigan kationlar asosiy massasiga javobgar bo'ladi. Bazal yuzalarda kislorod anionlari va gidroksil gruppalapi joylashgan. Qirralar yuzasida kompensatsiyalanmagan elektrovalent bog'lap mavjud va yana turli zaryadlangan kationlar va anionlar adsorbsion markazlar-Si, Al, O, Mg, OH, atomlari va gpurralari bo'lib asosan musbat zaryadga ega (1-chi turdagi yuza)

Ma'lumki, bentonit va kaolin minerallaridagi adsorbsiya jarayonlari ion almashinish, elektrostatik o'zoro ta'sir, komplekslanish jarayonlari, solvat qatlamlari, pH muhiti, oddiy va kompleks ionlarga aylanishi xususiyati ularning eritmada zaryadlangan seolit yuzasi bilan elektrostatik ta'sirlashish

qobiliyatiga ta’sir etadi . Shu bilan birga, bentonit zarrachalari suvda gidratlanishi natijasida ular yuzasida qo‘sh elektr qavat hosil bo‘ladi .

Giltuproqli minerallar tuzilishining kristallokimyoviy o‘ziga xosligi sababli epitma pHi o‘zgarganda loy zarrachalarining yon qismi qayta zaryadlanadi. Bu oktaedrik to‘r yon qirra amfoter xususiyatlari bilan tushuntiriladi uning xossalari ammoniy gidroksidga o‘xshaydi. Ishqoriy muhitda oktaedrik to‘p qirrasi kislotali mexanizm bo‘yicha dissotsilanadi;

$Al(OH)_3 \leftrightarrow (AlOH)_2O^- + H^+$

kislotali muhitda esa ishqoriy mexanizm bo‘yicha boradi:

$Al(OH)_3 \leftrightarrow Al(OH)_2^+ + OH^-$

Buning natijasida loy zarrachasining yon qirrasi ishqoriy muhitda manfiy zaryadlanadi, neytral va kislotali muhitlarda esa o‘zgaruvchan zaryadli qo‘sh elektr qavat hosil bo‘ladi. Montmorillonitning adsorbsiyalanish xususiyatini yuqoriligi ion almashinishi nafaqat tashqi yuzasida amalga oshadi, balki kristallik panjapa ichida xam yutilishi bilan tushuntiriladi. Giltuproq minerallari ifloslangan oqava suvlarni tozalash mexanizmi ancha murakkab xamda turli kimyoiy bog‘lanishlar: vodopod bog‘lanish, qutbli kovalent bog‘lanish, ion bog‘lanish va Van-der-Vaals kuchlari bilan tushuntiriladi.

Tabiiy minerallarning asosiy qismi ionitlar xossalariga ega, bitta asosiy prinsip asosida tuzilgan – ularda ortiqcha zaryadga ega qarshi ionlap bor. Montmorillanit gruppasidagi minerallar g‘ovak qatlamli strukturali alyumosilikatorlar qatoriga kirib interlaminar bo‘kish xususiyatiga ega. Ulardagi qarshi ionlar qatlamaro sohada joylashib kation almanishinuvi sodir bo‘lishi mumkin. Hamda alyumosilikatlar bo‘lgan montmorillonitlar anionitlarda ta’sir etishi mumkin; bunda gidpoksil gruppalar anionlarga almanishinadi. Giltuproqlarda og‘ip metallarning sorbsiyasi ion almashinish va mineral yuzasidagi gidroksil gruppalari bilan xelat komplekslar hosil qilish bilan sodir bo‘ladi. Tabiiy mineral tarkibi o‘zgarganda sorbsion o‘tish mexanizmi ham o‘zgarishi mumkin. Ca2+-montmopillonitli loyda sorbsiya jarayoni ion almashinishi mexanizmi bo‘yicha o‘tadi va natijada kalsiy, natriy va magniy ionlari ekvivalent miqdorda og‘ir metallar ionlarga almashinadi

Ion padiusi oshgan sapi uning gidpatatsiya dapajasi kamayadi va uning almashinish kompleksining adsorbsion qatlamiga kirish engillashadi. Ion radiusi oshgan sari gidratatsiya darajasi kamayadi va uninig almashinish sorbsiyasi bo‘lib, unda biron ionning yutilishi albatta seolitdan o‘tadigan zaryadli ion ekvivalent miqdorda chiqib ketishiga bog‘liq

Tashqi sferali sorbsiyaning asosiy yutuvchi kuchi bo‘lib qarama-qarshi zaryadlarning tortilishi (ehtimol vodorod bog‘lanishda protonlar donori bo‘ladigan gidroksillar yoki yuzadagi suv molekulalapi ishtirokida) xizmat qiladi [48].

Yuza gidroksil gruppalari Al-OH va Si-OH tashqi yuzada Al-O-Al, MgO-Si va Si-O-Si strukturalarining tuzilishidan hosil bo‘ladi va montmorillonit plastinkasimon zarrachalarining qirra va qovupg‘alarida joylashadi .

Shunday qilib, anionlar uchun musbat zaryadlangan markazlarning selektivligi kationlar uchun manfiy zaryadlangan markazlarga qaraganda ancha yuqori. Bu ushbu markazlarning o‘ziga xos xususiyati va ularning past darajadagi gidratsiyasi bilan bog‘liq.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Rashitova, S. (2023). USE OF INTERACTIVE METHODS IN CHEMISTRY. International Bulletin of Medical Sciences and Clinical Research, 3(10), 115-119.

Jild: 04, Nashr: 11 | Nov - 2024
ISSN: 2181-2624
www.sciencebox.uz

2. Rashitova, S. (2023). BENTONIT GIL KUKUNINI SORBSION XOSSASINI KIMYOVIY USULDA FAOLASHTIRISH. Центральноазиатский журнал образования и инноваций, 2(10Part 3), 98-102.
3. Shukhrat, R. S. (2023). PROCUREMENT OF SORBENTS WITH HIGH SORPTION
4. PROPERTIES AND WASTEWATER TREATMENT ON THEIR BASIS. EUROPEAN
5. JOURNAL OF MODERN MEDICINE AND PRACTICE, 3(12), 75-76.
6. Рашитова, Ш. (2023). ИСПОЛЬЗОВАНИЕ АКТИВИРОВАННОГО СОРБЕНТА ДЛЯ ОЧИСТКИ СТОЧНЫХ ВОД. Центральноазиатский журнал образования и инноваций, 2(12), 135-140.
7. Рашитова Ш.Ш. (2023). ПРИМЕНЕНИЕ АКТИВИРОВАННОГО СОРБЕНТА ДЛЯ ОЧИСТКИ СТОЧНЫХ ВОД . Новости образования: исследование в XXI веке, 2(16), 656–672.ELEMENTLARINI O’RGANISH.TA'LIM VA RIVOJLANISH TAHLILI ONLAYN ILMI
8. Rashitova Shahnoza Shuhrat qizi. (2024). KOLLOID ERITMALARNING TIBBIYOTDA TUTGAN O’RNI. ОБРАЗОВАНИЕ НАУКА И ИННОВАЦИОННЫЕ ИДЕИ В МИРЕ, 39(3), 187–192. Retrieved from
9. Rashitova Shahnoza Shuhrat qizi, NITROFURAL MOLEKULASINING NITROREDUKTAZA FERMENTI BILAN MOLEKULYAR DOKINGI , TA'LIM VA RIVOJLANISH TAHLILI ONLAYN ILMIY JURNALI: Vol. 4 No. 4 (2024): ТАЪЛИМ ВА РИВОЖЛАНИШ ТАҲЛИЛИ ОНЛАЙН ИЛМИЙ ЖУРНАЛИ
10. Rashitova Shahnoza Shuhrat qizi. (2024). “NOORGANIK BIRIKMALARNING MUHIM SINFLARI” MAVZUSINI O’QITISHDA TEXNOLOGIK USULLARDAN FOYDALANISH . ОБРАЗОВАНИЕ НАУКА И ИННОВАЦИОННЫЕ ИДЕИ В МИРЕ, 38(7), 95–101.
11. Rashitova Shahnoza Shuhrat qizi. (2024). BUFER SISTEMALARNING VA ULARNING TURLARINI INSON ORGANIZMGA TA’SIRINI O’RGANISH . ОБРАЗОВАНИЕ НАУКА И ИННОВАЦИОННЫЕ ИДЕИ В МИРЕ, 38(7), 87–94.

SCIENCE BOX

TA'LIM VA RIVOJLANISH TAHLILI ONLAYN ILMIY JURNALI

Jild: 04, Nashr: 11 | Nov - 2024
ISSN: 2181-2624
www.sciencebox.uz

ABDURAUF FITRATNING JADIDCHILIK HARAKATIDAGI ROLI VA UNING MILLIY UYG‘ONISHGA QO‘SHGAN HISSASI

Keldiyeva Shaxnoza
Andijon Pedagogika Instituti o`qituvchisi

Madolimova Rayxonoy
Andijon Pedagogika Instituti talabasi

Annotatsiya: *Ushbu maqolada Abdurauf Fitratning jadidchilik harakatidagi o‘rni va uning milliy uyg‘onish davriga qo‘shgan hissasi tahlil qilinadi. Fitratning ta’lim islohotlari, adabiy va ilmiy merosi, diniy islohotlarga oid qarashlari va milliy ongni shakllantirish yo‘lidagi sa’y-harakatlari haqida ma’lumotlar keltirilgan. Fitratning faoliyati jamiyatni modernizatsiya qilish va milliy o‘zlikni anglash jarayonida muhim ahamiyat kasb etgan.*

Kalit so‘zlar: *Abdurauf Fitrat, jadidchilik, milliy uyg‘onish, ta’lim islohoti, milliy ong, adabiyot.*

Kirish

Abdurauf Fitrat va Jadidchilik Harakatiga Qo‘shgan Hissasi

XIX asr oxiri va XX asr boshlarida Markaziy Osiyoda milliy uyg‘onish jarayoni keskin rivojlanib, jadidchilik harakati paydo bo‘ldi. Ushbu harakat jamiyatni qoloqlikdan qutqarish, taraqqiyotga yo‘naltirish va ilm-ma’rifatni keng yoyish maqsadida amalga oshirildi. Jadidchilikning yetakchi namoyandalaridan biri, shubhasiz, Abdurauf Fitrat edi. U o‘zining ijodiy, ilmiy va ijtimoiy faoliyati orqali millatning rivojlanishiga katta hissa qo‘shgan.

Fitrat jadidchilik harakatining asosiy g‘oyalarini ilgari surgan va jamiyatni zamonaviylashtirish yo‘lida ko‘plab islohotlarni amalga oshirgan. U ta’lim tizimini modernizatsiya qilish, milliy madaniyatni rivojlantirish, adabiyot va ilm-fanni keng targ‘ib qilish orqali o‘z davrida ko‘plab o‘zgarishlarni yuzaga keltirdi. Fitratning asarlari va faoliyati, ayniqsa, milliy tilni rivojlantirish, ma’rifatparvarlikni kuchaytirish va diniy islohotlar borasidagi yangi qarashlar orqali jamiyatni yangilashga qaratilgan edi..

Asosiy qism.

Ushbu maqolada Abdurauf Fitratning jadidchilik harakatidagi ahamiyati, uning ta’lim sohasidagi islohotlari, adabiyotdagi innovatsiyalari, ilmiy ishlari va milliy uyg‘onish jarayoniga qo‘shgan hissasi tahlil qilinadi. Fitratning ilm-fan va ma’rifatga bo‘lgan e’tibori, o‘z zamonining ilg‘or fikrlaridan biriga aylanishi, uning bugungi kundagi O‘zbekiston ma’rifat va madaniyatini rivojlantirishdagi o‘rni bilan ham aloqadordir.

Abdurauf Fitratning Jadidchilik Harakatidagi Asosiy Faoliyati

Abdurauf Fitrat Markaziy Osiyoda milliy uyg‘onish davrida jadidchilik harakatining yirik figuralaridan biri sifatida tanilgan. XIX asr oxiri va XX asr boshlarida u musulmon jamiyatlarining modernizatsiyasiga hissa qo‘shdi. Quyida Fitratning jadidchilik harakatidagi asarlarini va faoliyatini ko‘rib chiqamiz.

1. Ta’lim Islohotlari va Ma’rifiy Faoliyat: Fitrat ta’limni zamonaviylashtirishni o‘z faoliyatining asosiy yo‘nalishi deb bilgan. U yangi usuldagi maktablarni rivojlantirish va ta’lim dasturlarini o‘zgartirishga katta e’tibor bergan. Fitratning “Maktab bolalari uchun dastur” kabi asarlari zamonaviy pedagogika prinsiplari asosida ishlab chiqilgan.

2. Adabiyot va Dramaturgiya: Fitrat, adabiyot va drama janrida milliy qadriyatlarni targ‘ib qilish va ijtimoiy adolatni o‘rnatish uchun o‘z asarlarini yozgan. “Qiyomat” va “Abulfayzxon” dramalari xalqni ijtimoiy tenglik va adolat uchun kurashishga chaqirdi.

3. Milliy Til va Madaniyatni Rivojlantirish: Fitratning eng muhim hissalaridan biri milliy tilni rivojlantirish bo‘ldi. Uning “O‘zbek tili grammatikasi” asari ona tilini ilmiy asosda o‘rganishga undagan. Shuningdek, Fitrat o‘zbek xalqining tarixiy merosini o‘rganish va uni yangi avlodga yetkazish bo‘yicha faoliyat olib borgan.

4. Din va Islohotlar: Fitrat diniy islohotlarni jamiyat taraqqiyotining ajralmas qismi deb hisoblagan. U diniy qarashlarga yangicha, zamonaviy yondashuvlarni ilgari surdi. Fitratning diniy islohotlarga oid g‘oyalari, jamiyatni ilg‘or, ilmiy va axloqiy jihatdan rivojlantirishga qaratilgan edi.

Xulosa.

Abdurauf Fitratning jadidchilik harakatidagi o‘rni va uning milliy uyg‘onish jarayoniga qo‘shgan hissasi katta ahamiyatga ega. U jamiyatni rivojlantirishda ma’rifat, ta’lim va adabiyot kabi vositalarni kuchli manba sifatida ko‘rgan. Fitratning yangi usuldagi maktablarni targ‘ib qilishi, milliy tilni rivojlantirishga qaratilgan ilmiy ishlari va xalqni zamonaviy fikrlar bilan tanishtirgan asarlari millatni orqaga qaytishga qarshi kurashda muhim rol o‘ynagan.

Fitratning ijodiy faoliyati va amalga oshirgan islohotlari jadidchilik harakatining asosiy yo‘nalishlarini belgilab berdi. U milliy madaniyatni boyitish, tarixiy o‘zlikni anglash va ijtimoiy ongni rivojlantirishga katta hissa qo‘shdi. Shuningdek, uning diniy islohotlar borasidagi yondashuvlari islomni zamonaviylik bilan uyg‘unlashtirib, jamiyatning ijtimoiy va madaniy rivojlanishiga xizmat qilgan.

Fitratning merosi bugungi kunda ham ahamiyatini yo‘qotmagan. Uning g‘oyalari zamonaviy O‘zbekistonning ma’rifat, milliy o‘zlik va madaniyatni rivojlantirish yo‘lida ilhom manbai bo‘lib xizmat qilmoqda. Shu bois, Fitratni nafaqat jadidchilik harakatining etakchi vakili, balki milliy uyg‘onish davrining buyuk shaxsiyati sifatida tan olish zarur.

Foydalanilgan Adabiyotlar Ro‘yxati

1. Abdurauf Fitrat. "O‘zbek tili grammatikasi". Toshkent: Fan nashriyoti, 1923.
2. Fitrat, Abdurauf. "Hind sayohati". Toshkent: Adabiyot va san’at nashriyoti, 1926.
3. Boltaev, M. "Jadidchilik harakati tarixi". Toshkent: O‘zbekiston milliy universiteti nashriyoti, 1999.
4. Vohidov, A. "O‘zbek adabiyoti tarixi". Toshkent: Sharq nashriyoti, 2005.
5. Azimov, Sh. "Milliy uyg‘onish davri va jadidchilik". Toshkent: Ma’naviyat, 2007.
6. Alimova, D. "O‘zbek jadidchiligi: tarixiy-siyosiy tahlil". Toshkent: Universitet nashriyoti, 2010.
7. Karomatov, M. "Fitratning ijtimoiy-falsafiy qarashlari". Toshkent: Fan, 2008.
8. Aminov, M. "Jadidchilik va o‘zbek milliy uyg‘onish harakati". Toshkent: Akademnashr, 2012.
9. Vanosselaer, E. "Jadidism and Modernization in Central Asia". Leiden: Brill, 2017.
10. Khalid, A. "The Politics of Muslim Cultural Reform: Jadidism in Central Asia". Berkeley: University of California Press, 1998.

SCIENCE BOX

TA'LIM VA RIVOJLANISH TAHLILI ONLAYN ILMIY JURNALI

Jild: 04, Nashr: 11 | Nov - 2024
ISSN: 2181-2624
www.sciencebox.uz

HALIMA XUDAYBERDIYEVA SHE`RIYATI STRUKTURASI HAMDA INDIVIDUALLIK

Xamidova Dinora Muhammadi qizi
SamDu, Adabiyotshunoslik fakulteti magistranti

Annotatsiya: *Halima Xudayberdiyevaning she'riyati o'ziga xos struktura va individual badiiy uslub bilan ajralib turadi. Uning asarlarida milliy qadriyatlar, vatanparvarlik, tabiat go'zalligi, insoniy his-tuyg'ular va ayollik mavzulari chuqur poetik tasvir bilan namoyon bo'ladi. Shoiraning she'rlarida metaforalar, ramzlar va ruhiy kechinmalarning nozik tasviri uning individual ijodiy uslubini shakllantirgan. H.Xudayberdiyevaning poeziyasi milliy adabiyotning boy madaniy-tarixiy an'analariga asoslanib, zamonaviy talqin va ijodiy yangilik bilan boyitilgan. Uning she'riyati nafaqat shakl va mazmun uyg'unligi, balki inson qalbidagi kechinmalarni poetik obrazlar orqali ochib berishda ham o'ziga xoslik kasb etadi.*

Kalit so'zlar: *Halima Xudayberdiyeva, she'riyat struktura, badiiy individualism, poetika, milliy qadriyatlar, metaforalar va ramzlar, ayollik mavzusi, ruhiy kechinmalar, o'zbek poeziyasi, zamonaviy talqin.*

Halima Xudayberdiyeva o'zbek adabiyotining yorqin shoiralaridan biri bo'lib, uning ijodiy merosi o'ziga xos badiiy strukturasi va individual uslubi bilan ajralib turadi. Uning she'riyati mazmun va shakl uyg'unligi, milliy ruh, chuqur falsafiylik hamda zamonaviylikni o'zida mujassam etgan. Shoira o'z ijodida milliy qadriyatlar, insoniy tuyg'ular, hayot falsafasi, tabiat go'zalligi va ayollik mavzularini yuksak badiiy darajada tasvirlaydi.

Halima Xudayberdiyeva she'riyatining strukturasini tahlil qilar ekanmiz, uning asarlarida uchraydigan o'ziga xos xususiyatlarni ajratib ko'rsatish mumkin:

1. **Shakl va mazmun uyg'unligi**: Shoiraning she'rlari ritmik tuzilishi va ohangdorligi bilan ajralib turadi. Har bir satrda kuchli hissiy ta'sirni uyg'otuvchi tuyg'ular mujassam etilgan bo'lib, ular insonning ichki dunyosi bilan uyg'unlashadi.
2. **Ramz va metaforalardan foydalanish**: Halima Xudayberdiyeva she'riyatida ramziy ifodalar muhim o'rin tutadi. Tabiat manzaralari, mavsumlar almashuvi, quyosh, oy kabi obrazlar orqali inson hayotining falsafiy mazmuni ochib beriladi. Masalan, "Bahor kelar, yurtimda g'uncha ochilar..." kabi satrlar tabiatning uyg'onishini inson qalbining yangilanishi bilan bog'laydi.
3. **Shaxsiy kechinmalar va milliylik**: Shoira she'rlarida shaxsiy va milliy tuyg'ular mahorat bilan uyg'unlashtirilgan. Milliy qadriyatlar, ota-onaga hurmat, vatanparvarlik uning asarlarining markaziy mavzulari hisoblanadi.

Individuallik. Halima Xudayberdiyevaning she'riyati o'zining individual uslubi bilan ajralib turadi. Shoiraning ijodida quyidagi individual xususiyatlarni ko'rish mumkin:

1. **Ayollik mavzusining chuqur talqini**: Shoira ayolning ichki dunyosini, hissiyotlarini va hayotdagi o'rnini tasvirlashda alohida mahorat ko'rsatadi. Uning she'rlari orqali ayol obrazlari nafaqat uy

bekasi yoki onaning ramzi sifatida, balki kuchli, mustaqil va ruhiy barkamol shaxs sifatida gavdalanadi.

2. **Ijodiy talqin va zamonaviylik**: Halima Xudayberdiyeva o‘z asarlarida milliy an’analarni zamonaviy yondashuvlar bilan uyg‘unlashtiradi. Uning she’rlari sodda, ammo ta’sirchan tilda yozilgan bo‘lib, o‘quvchini hayajonlantiradi va chuqur o‘ylantiradi.
3. **Ruhiy kechinmalarni badiiy ifodalash**: Shoiraning ijodida inson qalbidagi ruhiy iztiroblar va quvonchlarni tasvirlash ustuvor o‘rin tutadi. Bu uning she’rlarini chuqur falsafiy ma’no bilan boyitadi.

Halima Xudayberdiyeva she’riyati o‘zining badiiy strukturasi va individual xususiyatlari bilan o‘zbek adabiyotida alohida o‘rin tutadi. Uning she’rlari nafaqat badiiy asar sifatida, balki inson ruhiyatini o‘rganish uchun ma’naviy manba bo‘lib xizmat qiladi. Shoiraning ijodidagi nozik badiiylik va hissiy ifoda o‘quvchini uning she’riyat dunyosiga olib kirib, inson va hayot haqidagi teran falsafiy mulohazalarga undaydi. Halima Xudayberdiyevaning ijodi o‘zbek poeziyasida nafaqat ayol ijodkor sifatida, balki yuksak badiiy darajadagi iste’dod sohibasi sifatida ham alohida e’tirofga loyiqdir.

Halima Xudayberdiyeva – o‘zbek adabiyotining yorqin vakilasi, o‘zining nozik hissiyotlari va teran mazmunga boy she’rlari bilan adabiy olamda alohida o‘rin egallagan shoiradir. U o‘z ijodi orqali milliy qadriyatlarni yuksak badiiy darajada ifodalab, ayol qalbining nafisligini va insoniy his-tuyg‘ularning go‘zalligini poeziyada aks ettirgan.

Halima Xudayberdiyeva 1947-yil 17-mayda Toshkent viloyatining Boyovut tumanida dunyoga kelgan. Shoira bolalikdan kitob o‘qishga, san’at va adabiyotga qiziqqan. U Toshkent davlat universitetining (hozirgi O‘zbekiston Milliy universiteti) filologiya fakultetida tahsil olgan.

Ijodiy faoliyati bilan birga, Xudayberdiyeva jurnalistika va muharrirlik faoliyatida ham faol ishtirok etgan. U O‘zbekiston davlat nashriyotida muharrir, “Saodat” jurnalida bosh muharrir bo‘lib ishlagan. Bu jarayonlarda u o‘zbek ayollari hayoti va madaniyati haqida chuqur tahliliy maqolalar yozgan, bu esa uning ijodida ayollik mavzusining keng yoritilishiga sabab bo‘lgan.

Halima Xudayberdiyevaning ijodi o‘zbek adabiyotida ayol qalbi va ichki kechinmalari haqida yozilgan eng go‘zal asarlaridan biridir. U milliy qadriyatlar, vatanparvarlik, insoniylik va ayollik mavzularini o‘z she’riyati markaziga qo‘yadi. Uning she’rlari sodda, ammo chuqur mazmunli bo‘lib, o‘quvchini hayajonga soladi va ruhiy kechinmalarini uyg‘otadi.

Ijodining asosiy mavzulari:

1. **Ayollik va onalik mavzusi**: Shoiraning she’rlari ayolning ichki dunyosini, hissiyotlarini, oiladagi o‘rnini chuqur aks ettiradi. Onalik, muhabbat va ayolning jamiyatdagi rolini tarannum etadi.
2. **Vatanparvarlik va milliylik**: Uning she’rlari Vatanga muhabbat, milliy qadriyatlarni yuksak darajada ulug‘lash va mustaqillik g‘oyalarini aks ettiradi. Shoiraning “Sen bahor bergan eding...” kabi she’rlari inson qalbida Vatanga bo‘lgan mehrni uyg‘otadi.
3. **Ruhiy kechinmalar**: Halima Xudayberdiyeva inson qalbining nozik kechinmalarini, hayotning falsafiy qirralarini ramziy obrazlar orqali ifoda etadi. Tabiat tasvirlari orqali inson va uning hayotiy sinovlarini poetik shaklda tasvirlash uning ijodida keng o‘rin egallaydi.

Asarlari:

Halima Xudayberdiyevaning bir nechta she’riy to‘plamlari va poeziya kitoblari chop etilgan. Ularning eng mashhurlari:

- **“Chaman”**

Jild: 04, Nashr: 11 | Nov - 2024
ISSN: 2181-2624
www.sciencebox.uz

- **“Ona yurak”**
- **“Baxmal”**
- **“Ayol haqida qo‘shiq”**

Bu to‘plamlarda shoiraning Vatan, muhabbat, insoniylik, oilaviy qadriyatlar va ruhiy kechinmalar haqidagi she’rlari jamlangan. Halima Xudayberdiyeva o‘z ijodiy faoliyati uchun bir qancha davlat mukofotlariga sazovor bo‘lgan. U O‘zbekiston xalq shoiri unvoniga ega bo‘lib, milliy madaniyatni rivojlantirishga qo‘shgan hissasi uchun keng e’tirofga loyiq topilgan. Halima Xudayberdiyeva o‘zbek adabiyotida ayollik, milliylik va insoniy qadriyatlarni badiiy ifodalashda alohida o‘rin tutadi. Uning she’rlari nozik va hissiy bo‘lib, har bir satrda inson qalbining tub mohiyati ochiladi. Shoiraning ijodi o‘zbek adabiyoti xazinasining yorqin sahifalaridan biri bo‘lib, kelajak avlod uchun ilhom manbai bo‘lib qoladi.

Adabiyotlar ro’yxati:

1. Xudoyberdiyeva, H. "Ilk muhabbat." Toshkent: G‘afur G‘ulom nomidagi Adabiyot va san’at nashriyoti, 1968. — Shoiraning ilk she’riy to‘plami.
2. Xudoyberdiyeva, H. "Oq olmalar." Toshkent: G‘afur G‘ulom nomidagi Adabiyot va san’at nashriyoti, 1973. — Shoiraning ikkinchi she’riy to‘plami.
3. Xudoyberdiyeva, H. "Chaman." Toshkent: G‘afur G‘ulom nomidagi Adabiyot va san’at nashriyoti, 1974. — Shoiraning uchinchi she’riy to‘plami.
4. Xudoyberdiyeva, H. "Suyanch tog‘larim." Toshkent: G‘afur G‘ulom nomidagi Adabiyot va san’at nashriyoti, 1976. — Shoiraning to‘rtinchi she’riy to‘plami.
5. Xudoyberdiyeva, H. "Bobo quyosh." Toshkent: G‘afur G‘ulom nomidagi Adabiyot va san’at nashriyoti, 1977. — Shoiraning beshinchi she’riy to‘plami.

SCIENCE BOX

TA'LIM VA RIVOJLANISH TAHLILI ONLAYN ILMIY JURNALI

Jild: 04, Nashr: 11 | Nov - 2024
ISSN: 2181-2624
www.sciencebox.uz

АГРАР ЛОЙИҲАЛАРДА НАТИЖАДОРЛИКНИ ТАЪМИНЛАШ ИСТИҚБОЛЛАРИ

Умаров Жаҳонгир Нусратович
БМА магистри

Аннотация: *Мақолада аграр соҳадаги лойиҳаларда хўжалик юритиш шаклларининг маҳаллий ва хорижий тажрибалар ёритилган. Шунингдек асосий йўналишларини белгилаш бўйича таклиф ва тавсиялар берилган.*

Жаҳон иқтисодиётининг ривожланиш тенденцияси шундан гувоҳлик берадики, кишилик жамиятининг барча соҳа ва жабҳаларида, айниқса глобал иқлим ўзгариши таъсирида сайёрамизнинг кўплаб минтақаларида тобора авж олаётган қашшоқлик ва очарчиликка барҳам беришнинг асосий омилларидан бири сифатида қишлоқ хўжалиги маҳсулотлари етиштирувчи, шунингдек уларга турли йўналишларда хизмат кўрсатувчи субъектларнинг хўжалик юритиш фаолиятларини инновациялар асосида ташкил этиш стратегик аҳамият касб этиб, ушбу жараённи узлуксиз такомиллаштириш давр талабига айланиб бормоқда.

Жаҳонда Россия, АҚШ, Польша, Мексика ва Европанинг бошқа мамлакатларида хўжағат етиштиришнинг мақсадли йўналтирилган илмийтадқиқот ишлари самарадорлигини оширишга, ишлаб чиқаришда серҳосил, биокимёвий таркиби яхши, меванинг товар хусусияти юқори бўлишини таъминлашда ҳамда хосилдорлигини оширишда турли хил ўғитларни қўллаш бўйича илмий тадқиқот ишларини олиб бориш устида изланишлар олиб борилмоқда. Республикамизда хўжағат турларини етиштиришда экиш схемаларини белгилаш ва парваришлашнинг айрим элементларини ишлаб чиқиш бўйича бир қатор тадқиқотлар олиб борилиб, муайян натижаларга эришилган. Бироқ, етиштирилаётган хўжағат навлари орасида Давлат реестрига киритилган навлар мавжуд эмаслиги ҳамда уларнинг ҳосилдорлигини оширишга қаратилган агротехнологиялар ҳилма-хиллиги етарли даражада эмаслиги ушбу йўналишда тадқиқотлар олиб бориш заруратини юзага келтирган. Ўзбекистон Республикасини янада ривожлантириш бўйича 2022-2026 йилларга мўлжалланган «Янги Ўзбекистоннинг тараққиёт стратегияси» нинг 30-бандида «Қишлоқ хўжалигини илмий асосда интенсив ривожлантириш орқали деҳқон ва фермерлар даромадини камида 2 баравар ошириш, қишлоқ хўжалигининг йиллик ўсишини камида 5 фоизга етказиш» масалалари алоҳида белгилаб қўйилган. Хўжағат етиштиришда серҳосил ремонтант навлар билан бойитиш, уларни етиштириш агротехнологиясини такомиллаштириш республикамиз қишлоқ хўжалиги соҳасида долзарб масала ҳисобланади.

Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2020 йил 6 октябрдаги ПҚ4850-сон “Ўзбекистон Республикасида ўрмон хўжалиги тизимини ривожлантириш концепциясини тасдиқлаш тўғрисида” ги, 2020 йил 28 январдаги ПҚ-455-75-сон «Ўзбекистон Республикаси қишлоқ хўжалигини ривожлантиришнинг 2020-2030 йилларга мўлжалланган стратегиясида белгиланган вазифаларни амалга ошириш чора тадбирлари тўғрисида»ги, 2019 йил 20 мартдаги ПҚ-4246-сон «Ўзбекистон Республикасида боғдорчилик ёки интенсив мева-сабзовотчилик ва иссиқхона хўжалигини янада ривожлантириш чора-тадбирлари тўғрисида»ги қарорлари ва бошқа мазкур

фаолиятга тегишли меъёрий-хуқуқий ҳужжатлардаги вазифаларни амалга оширишда ушбу илмий-тадқиқот ишимизда муайян даражада хизмат қилади.

Бироқ, тан олиш лозимки, аграр тармоқ ўзининг табиий-иқлим омилларига таъсирчанлиги ва боғлиқлиги сабабли инновацияларни яратиш ва татбиқ этишда бошқа соҳаларга нисбатан бир қатор мураккабликларга эга ва шунинг учун ҳам уни инновацион модернизациялаш асосида ривожлантириш ўзига хос ва мос инновацион йўналишларда чуқур илмий-тадқиқот ва тажриба-кашфиётчилик ишларини (ИТТКИ) мунтазам такомиллаштириб боришни тақозо қилади.

Фикримизча, мамлакатимиз иқтисодиёти тармоқлари, шу жумладан, қишлоқ хўжалиги билан боғлиқ фан ва техника-технология янгиликларини яратиш ҳамда инновацион фаолиятни ривожлантириш жараёнини республикамиз ичидаги тор доирада эмас, балки индустриал тараққий этган хорижий давлатларнинг ушбу йўналишлардаги инновацион фаолият ютуқлари билан уйғун тарзда олиб бориш мақсадга мувофиқ. Зотан, дунё миқёсида ахборот-технологиялар асри деб тан олинган XXI аср бўсағисиданоқ барча соҳаларда инновациялар яратиш ва уларни татбиқ этиш жараёнларини ривожлантириш ва рағбатлантириш деярли ҳамма мамлакатлар иқтисодий сиёсатининг асосий ўзагини ташкил этмоқда.

Шу боисдан ҳам, инновацион фаолият ва фаолликни, инновациялар яратувчи ва уларни самарали жорий этувчи субъектларни рағбатлантириш механизмларини ягона тизим доирасида тадқиқ этиш, уларни такомиллаштириш йўналишларини ишлаб чиқиш муҳим илмий-амалий аҳамиятга эга.

Зеро, агросаноат мажмуи тармоқлари, шу жумладан, қишлоқ хўжалигида ишлаб чиқариш жараёнларининг ўзига хос хусусиятлари инновацион фаолиятни шакллантириш ва рағбатлантиришда алоҳида ёндашишларни тақозо қилади. Чунки, бу соҳаларда ишлаб чиқариш жараёни кўп жиҳатдан табиий-иқлим омиллари (қуёш нури, ҳавонинг намлиги ва иссиқлик даражаси, тупроқ тури ва сифати кабилар)га боғлиқ равишда ривожланиш тенденциясига мойилдир. Айрим йилларда табиий-иқлим шароитларининг ноқулай келиши, маълумки, қишлоқ хўжалиги, айниқса, деҳқончилик маҳсулотлари етиштириш даражасига катта салбий кўрсатади. Шунга кўра ҳам қишлоқ хўжалиги ишлаб чиқаришига инновацияларни татбиқ қилиш жиддий хавф-хатар ва таваккалчилик таъсирига дуч келади.

Бу эса, ўз навбатида, нафақат қишлоқ хўжалик корхоналари раҳбар-мутахассисларини, шунингдек молиялаштириш муассасаларини ҳам тармоққа инновациялар жорий этишга маблағ сарфлашларида ишончсизлик ва сусткашликка олиб келади. Бундан ташқари тармоққа татбиқ этиладиган у ёки бу йўналишдаги инновация маҳсулотига қилинадиган харажатлар ва ундан олинадиган натижа (фойда) ўртасидаги фарқ ҳамда инновацияларга талабнинг ноаниқлиги, ижобий натижалар олиш узоқ муддат талаб қилиши, шунингдек, илмий-тадқиқот ишларини молиялаштиришда хавф-хатарлар мавжудлиги ҳам қишлоқ хўжалигида инновацион фаолият ривожланишига салбий таъсир кўрсатади.

Амалиётдан маълумки, инновацион фаолиятни рағбатлантириш объектлар нуқтаи назардан икки гуруҳга бўлиниб, биринчисига инновация маҳсулоти ва ечимларини ишлаб чиқиш билан шуғулланувчи ИТТКИ муассасалари кирса, иккинчи гуруҳни эса уларни истеъмол қилувчи субъектлар ташкил қилади. Ҳар иккала инновацион фаолият иштирокчиларини рағбатлантириш бевосита ва билвосита гуруҳларга кирувчи механизм ва манбалар ёрдамида амалга оширилади.

Жумладан, инновацион фаолиятни молиялаштириш ва рағбатлантиришнинг бевосита манба ва йўналишлари, биринчи навбатда, давлат ва муниципал (вилоят) даражасидаги бюджетлардан ажратиладиган маблағлар ҳисобланиб, улардан ташқари хўжаликларнинг ўз маблағлари, банк

кредитлари, хусусий инвестициялар, хорижий инвестициялар ва бошқа ҳомий ташкилотлар сармоялар ҳам шулар жумласига киради.

Шунингдек, инновациялар ишлаб чиқиш ва улардан самарали фойдаланиш кўп жиҳатдан давлат томонидан инновацион инфратузилмани шакллантириш ва ривожлантиришга чамбарчас боғлиқ қуйидаги тузилманинг асосий мақсадларидан бўлиб:

биринчидан, инновациялар яратувчи субъектлар ўртасидаги алоқаларни ўзаро моддий манфаатдорлик механизмларига асосан ташкил қилиш ва узвий ривожлантириш;

иккинчидан, инновация маҳсулот ва ишланмаларини товар мақомига етказиш ва уларни экспорт қилиш чора-тадбирларини амалга ошириш;

учинчидан, хўжалик юритиш субъектларига фан ва техника-технология янгиликларини самарали жорий этишлари учун барча шароитларни яратиш;

тўртинчидан, ривожланган хорижий давлатлар билан инновациялар соҳасидаги алоқаларни ташкил қилиш ва ривожлантириш;

бешинчидан, хўжалик юритиш субъектлари раҳбар ва мутахассисларининг инновацион билим ва малакаларини ошириш чора-тадбирларини амалга ошириш ва ҳ.к.

Бироқ, таъкидлаш лозимки, фақатгина юқорида қайд этилган йўналишлар ва инновацион фаолиятни тўғридан-тўғри молиялаштириш ушбу жараённи ривожлантириш ва рағбатлантириш учун барча имконият ва шароитларни яратиб бера олмайди.

Гап шундаки, инновацион фаолиятда иштирок этувчи субъектларни, яъни инновациялар яратувчи ва истеъмол қилувчиларни биргина бюджет ва бошқа манбалар ҳисобидан тўғридан-тўғри молиялаштириш улар фаолиятида боқимандалик руҳини кучайтиради ва инновацияларга йўналтирилган инвестициялардан кўпгина ҳолатларда мақсадсиз ва самарасиз фойдаланилишига олиб келади.

Бошқа томондан эса, нафақат ИТТК муассасаларини, балки уларнинг инновация товарларини ишлаб чиқаришга татбиқ этувчи хўжалик субъектларини ҳам инновацион фаолиятни молиялаштиришнинг янги манбаларини излаб топишга ундайдиган чора-тадбирларни амалга оширишларига салбий таъсир кўрсатади. Бундай бир томонлама ёндашиш, шунингдек, хусусий инновацион якка тадбиркорликнинг шаклланиши ва ривожланишига жиддий тўсиқ бўлишини ҳам эътироф этиш ўринлидир.

Шунга қарамасдан, фикримизча, юқорида қайд этилган ва бошқа салбий ҳолатларни табиий-иқлим омилларига кўпроқ боғлиқ бўлган қишлоқ хўжалиги шароити ва тармоқдаги хўжалик субъектлари фаолиятида алоҳида эътиборга олиш талаб қилинади. Чунки, аввал ҳам таъкидлаб ўтилганидек, қишлоқ хўжалик корхоналари юқори даражадаги таваккалчилик ва олдиндан билиб бўлмайдиган ноаниқ табиий-иқлим шароитида иш юритиб, аксарият ишлаб чиқариш йилларини асосан паст рентабелли ёки зарар билан якунлашади. Натижада, уларнинг ўз маблағлари инновацияларни молиялаштириш учун умуман ёки етарли ҳажмда бўлмайди. Бу ҳолат қишлоқ хўжалиги ишлаб чиқаришини инновацион модернизациялаш жараёнларига жиддий салбий кўрсатади.

Хусусан, қишлоқ хўжалигида инновацион фаолиятни тўғридан-тўғри молиялаштириш билан бир қаторда уни билвосита механизмлар асосида ривожлантириш ва рағбатлантириш муҳим аҳамиятга эга.

Тадқиқотлар кўрсатишича, давлат томонидан соҳада инновацион фаолиятни билвосита рағбатлантириш тизими:

Jild: 04, Nashr: 11 | Nov - 2024
ISSN: 2181-2624
www.sciencebox.uz

- инновация маҳсулот ва ишланмаларини патентлаш;
- имтиёзли солиқлар белгилаш;
- тезкор амортизациялаш механизмини қўллаш;
- корхоналарга инновацияларни татбиқ этиш учун бюджетдан тўғридан-тўғри дотациялар ажратиш;
- имтиёзли кредитлаш;
- кредитларнинг фоиз ставкаларини қоплаш учун субсидиялар бериш;
- молиявий лизинг ва суғурталаш тизимида имтиёзлар қўллаш;
- инновация муаллифлари ва истеъмолчиларини моддий рағбатлантириш каби иқтисодий механизмлар орқали амалга оширилади.

Бироқ, таъкидлаш жоизки, агросаноат мажмуи тармоқ ва корхоналари, шу жумладан, қишлоқ хўжалигида инновацион фаолият ва фаолликни ривожлантиришда юқоридаги рағбатлантириш манба ва механизмларини айри ҳолда қўллаш кутилган ижобий натижаларни тўлиқ таъминлай олмайди.

Бунинг асосий сабаблари қуйидаги ҳолатларга бориб тақалади:

- тармоқ миқёсида юқори даражада фойда олиш имкониятлари тўлиқ равишда таъминланмаганлигига;
- қишлоқ хўжалиги маҳсулотлари таннархи юқорилигича қолаётганлигига;
- кўрилаётган чора-тадбирларга қарамасдан қишлоқ хўжалик корхоналарининг дебиторлик ва кредиторлик қарзларини қоплаш масаласи тўлиғича ҳал этилмаётганлига;
- айланма воситаларнинг етарли эмаслиги кўпгина ҳолларда тегишли технологик тадбирларни тўлиқ амалга ошириш имкониятини яратиб бера олмаётганлигига;
- тармоқдаги мавжуд асосий ишлаб чиқариш воситалари, айниқса, техника ва автотранспорт воситалари моддий ва маънавий жиҳатдан эскирган бўлиб, уларни янгилаш ва инновациялар асосида такомиллаштириш жараёнлари суст кечаётганига;
- деҳқончилик ва чорвачилик маҳсулотларини етиштириш жараёнларини инновациялар асосида технологик такомиллаштириш тадбирлари суст олиб борилаётганига;
- хўжалик юритишнинг ташкилий-иқтисодий ва ижтимоий механизмлари бозор муносабатлари талабларига мос тўлиқ шаклланмаганлигига;
- чорвачилик, айниқса қорамолчилик соҳаси кўпроқ майда товар маҳсулотлари ишлаб чиқарувчи деҳқон хўжаликлари ҳиссасига тўғри келганлиги ва уларда чорва моллари сонининг камлиги механизациялаш тадбирларини амалга ошириш имконини бермайди ва натижада мазкур тармоқда маҳсулотлар таннархи юқори бўлиб, хўжаликларнинг аксарият ҳолларда сурункали зарар билан ишлашига олиб келаётганлигига;
- қишлоқ хўжалигида янги сермаҳсул, касаллик ва зараркунандаларга чидамли экинлар навлари ва чорва моллари зотларини ҳудудлар шароитига мос яратиш масаласи асосий муаммолардан бири бўлиб қолмоқда;
- тармоқ ва хўжалик юритиш субъектлари фаолиятига инновацион маҳсулот ва ишланмаларни татбиқ этиш тизими соҳани модернизациялаш талабларига жавоб бермайди;

- қишлоқ хўжалигини инновацион модернизациялаш ва бозор конъюнктурасига мос диверсификациялашда катта тажрибаларга эга индустриал ривожланган давлатлар билан яқиндан ўзаро ҳамкорлик алоқалари ўрнатиш, улардаги малакали олим ва мутахассисларни республикамизга жалб қилиш масаласига етарли даражада эътибор қаратилмаётганига;
- қишлоқ хўжалиги маҳсулотлари етиштириш билан боғлиқ техника ва агротехнологиялар соҳасида инновациялар билан шуғулланувчи хусусий якка тадбиркорлик субъектлари фаолияти йўлга қўйилмаганлигига;
- қишлоқ хўжалиги тармоғи билан боғлиқ ИТТКИга йўналтирилаётган инвестиция ресурсларининг камлиги ҳам маълум даражада соҳада инновацион модернизациялаш жараёнларини истиқболли ривожлантиришга тўсиқ бўлаётганига;
- қишлоқ хўжалик ва агросервис корхоналарининг илмий-тадқиқот ва тажриба-конструкторлик муассасалари билан ҳамкорлик қилиш тизими ва механизмалари замон талаблари даражасида ташкил этилмаганлиги сабабли инновациялардан фойдаланиш жараёнлари суст ривожланаётгани ва ҳ.кларга.

Қишлоқ хўжалигида инновацион фаолиятни ривожлантиришга жиддий тўсиқ бўлаётган юқоридаги ва бошқа муаммоларнинг ҳар бирини якка тартибда ҳал этиш яхши самара бермаслиги ҳаммага маълум. Шунинг учун ҳам, фикримизча, давлатнинг аграр соҳадаги инновацион сиёсатини такомиллаштириш мақсадида иқтисодиётни бозор муносабатларига мос модернизациялаш стратегиясини, унинг асосий босқич ва йўналишларини қамраб олувчи махсус Давлат дастури ишлаб чиқиб, уни амалга ошириш истиқболдаги асосий вазифалардан бири сифатида тан олиниши ва ҳал этилиши лозим.

Ушбу Дастурнинг асосий таркибий қисмлари сифатида, бизнингча, қуйидагилар белгиланиши мақсадга мувофиқ:

а) қишлоқ хўжалиги ишлаб чиқаришига доир инновациялар яратувчи ИТТК муассасалари ва уларнинг инновацион маҳсулотларини истеъмол қилувчи хўжалик юритиш субъектлари ўртасида ўзаро ҳамкорлик ва моддий манфаатдорликка асосланган кооперация ва интеграция шакл ва муносабатларини ташкиллаштириш ва ривожлантириш;

б) қишлоқ хўжалигини модернизациялаш самарадорлигини ошириш, халқаро стандартларга жавоб берадиган экологик тоза сифатли деҳқончилик ва чорвачилик маҳсулотлар етиштирш ва уларни экспорт қилиш орқали дунё озиқ-овқат маҳсулотлари бозорида мустаҳкам ўрин эгаллаш каби устувор вазифаларни ҳал этиш мақсадида республика миқёсида Инновацион жамғарма ташкил қилиб, унинг молия манбаларини белгилаш ва кенгайтириш.

Ушбу жамғармадан маблағлар фақатгина бевосита инновациялар яратиш, уларнинг муаллифлари ва истеъмолчиларини моддий рағбатлантириш, хўжалик юритиш субъектларининг инновацион фаолияти ва фаоллигини ошириш, инновацияларни ишлаб чиқаришга татбиқ этиш тизимини ривожлантириш каби чора-тадбирларга йўналтириш лозим;

в) ривожланган хорижий давлатларнинг қишлоқ хўжалигида юқори самара бераётган инновация маҳсулот ва ишланмаларини республикамизга олиб кириш, уларни ҳудудларнинг табиий-иқлим ва тупроқ шароитларига мос равишда оқилона татбиқ этиш билан шуғулланувчи субъектларни ўз ичига олувчи махсус тузилма ташкил этиш, унинг мақоми ва функцияларини ишлаб чиқиш ҳамда молиялаштириш манбаларини белгилаб бериш;

г) қишлоқ хўжалигида инновацион фаолият ва фаолликни ривожлантиришда давлатнинг мувофиқлаштирувчи ва рағбатлантирувчи ролини янада кучайтириш. Яъни, қишлоқ хўжалиги билан боғлиқ давлат бошқарув органлари, молия, солиқ, суғурта муассасалари, агросервис

ташкилотлари ва бошқа тегишли корхоналар томонидан деҳқон ва фермер хўжаликларининг инновацияга бўлган талабларини қондириш, уларни самарали татбиқ этиш ва ўз ишлаб чиқариш фаолиятларини юқори даромад билан якунлашлари учун тегишли йўналишларда имтиёзли механизмларни қўллаш ва ҳ.к.

Мамлакатимизнинг аграр инновацион сиёсатини илмий-техника тараққиёти талабларига мос ривожлантиришда давлатнинг мувофиқлаштирувчи функциялари қуйидаги йўналашларда олиб борилиши, фикримизча, яхши самара беради. Яъни:

- илмий-техника ютуқларини ишлаб чиқариш жараёнларига жорий этишнинг қисқа, ўрта ва узоқ муддатларга мўлжалланган йўналиш ва башорат кўрсаткичларини белгилаш;
- ишлаб чиқариш самарадорлиги ва маҳсулотлар рақобатбардошлигини оширишга тезкор ва кучли туртки берувчи инновацияларни танлаш ва реализация қилиш;
- агросаноат мажмуи тармоқларининг моддий-техника базасини ривожлантириш ва инвестиция ресурсларини кўпайтириш;
- инновация истеъмолчиларининг фан ва техника янгиликларини татбиқ этиш имкониятларини кучайтириш учун уларнинг тўлов қобилиятларини таъминловчи иқтисодиймолиявий механизмларни такомиллаштириш ва имтиёзлар тизимини қўллаш;
- хусусий ва кичик инновацион тадбиркорлик субъектларини ривожлантириш ва молиявий қўллаб-қувватлаш;
- давлат даражасида қишлоқ хўжалиги тармоғи ва корхоналарининг инновацион фаолияти ва фаоллигини муттасил ривожлантиришга кенг шароит яратиб берувчи инновацион сиёсатнинг иқтисодий механизмаларини такомиллаштириш чора-тадбирларини ишлаб чиқиб, амалга ошириш;
- қишлоқ хўжалигини инновацион ривожлантириш ва ушбу жараён иштирокчиларининг моддий манфаатларини ҳимоя қилишнинг ҳуқуқий-институционал асосларини такомиллаштириш;
- қишлоқ хўжалигини инновацион ривожлантириш ва малакали кадрлар билан таъминлаш йўналишларида халқаро ҳамкорлик тизимини шакллантириш ва ҳ.к.

Иқтисодий адабиётларда давлатнинг инновацион сиёсатини юқорида қайд этилган ва бошқа функциялар доирасида учта сценарий асосида, яъни: а) инерцион ривожлантириш; б) аграр соҳа таркибий тармоқ ва корхоналарининг ишлаб чиқариш жараёнларини инновациялар асосида техник-технологик модернизациялаш ва в) мажмуавий инновацион ривожлантириш чора-тадбирлари орқали ташкил қилиш ва такомиллаштириш тавсия этилади.

Бироқ, бозор муносабатлари ва рақобатлари таъсирининг муттасил кучайиш тенденцияси шароитида инерцион ривожлантириш сценарийси соҳани интенсивлаштириш самарадорлигини ошириш талабларига етарли даражада жавоб бермайди. Зотан, бу сценарий мавжуд ишлаб чиқариш воситаларини янгилаш эмас, балки аввалгиларининг ўрнини айнан муайян турдаги ўхшаш воситалар билан қайта тиклашни назарда тутади.

Шу сабабларга кўра ҳам, бизнингча, республикамизнинг аграр соҳаси, айниқса, қишлоқ хўжалигининг жаҳон озиқ-овқат бозоридаги ўрни ва рақобатбардошлигини ошириш, аҳолини деҳқончилик ва чорвачилик маҳсулотлари билан, тегишли саноат тармоқларини эса хом ашё билан ички имкониятлардан унумли фойдаланиш эвазига таъминлаш масалаларини ҳал этишга устуворлик бериш мақсадга мувофиқ.

Бунинг учун эса, мамлакатимиз қишлоқ хўжалиги моддий-техника базасининг ҳозирги ҳолатида биринчи навбатда ишлаб чиқариш жараёнларини инновациялар асосида техник-технологик ташкил қилиш сценарийсига мувофиқ ривожлантиришга муҳим йўналиш сифатида қаралмоғи лозим. Бу сценарийнинг аҳамияти ва самараси шундан иборатки, инновациялар асосида такомиллашган техника, технологияларни жорий этиш, биринчидан, ҳам ресурстежамкорлик, ҳам қишлоқ хўжалик экинлари ва чорва молларини парваришлаш тадбирларини ўз вақтида сифатли бажариш имкониятларини кенгайтирса, иккинчидан, экинлар ҳосилдорлиги ва чорва моллари маҳсулдорлигини ошириш орқали уларга қилинадиган сарф-харажатларни камайтириб, хўжалик юритиш субъектларининг даромадлилик даражасини юксалтиришга олиб келади.

Бу ўз навбатида хўжаликларнинг хусусий маблағлари ҳисобига инновацияларни жорий қилиш, провардида эса уларнинг инвестицион-инновацион фаоллигини ошириш учун мустаҳкам замин яратади. Бироқ, қишлоқ хўжалигини модернизациялаш самарадорлигини ошириш йўллари ва чора-тадбирлари фақатгина ишлаб чиқариш жараёнларини инновациялар асосида техник-технологик ташкил қилиш сценарийсига таянган ҳолда эмас, балки у билан баравар равишда мажмуавий инновацион ривожлантириш сценарийси назарда тутувчи йўналишларни ҳам ҳисобга олган ҳолда амалга оширилиши лозим.

Кейинги сценарий ўзининг кенг қамровлиги жиҳатдан ҳам катта афзалликларга эга бўлиб, у ишлаб чиқариш, техника-технология, селекция ва генетика, ташкилий-бошқарув, ахборотқоммуникация, иқтисодий-ижтимоий, экология ва айрим вазиятларда сиёсий йўналишларга боғлиқ инновацияларни уйғун тарзда жорий қилишга асосланган. Мажмуавий инновацион ривожлантириш сценарийси доирасидаги инновацион йўналишлар классификацияси ва уларни уйғун тарзда амалга оширишнинг объектив зарурияти ва аҳамияти исбот талаб қилмайдиган ҳақиқатдир.

Умуман олганда, тадқиқотлар натижаларига кўра олинган асосий хулосалардан бирининг моҳияти шундан иборатки, аграр соҳа билан боғлиқ давлат инновацион сиёсатининг энг муҳим ва ҳал қилувчи таркибий йўналишлари сифатида доимий равишда олдиндан башоратлаш мураккаб бўлган табиий-иқлим омиллари таъсирида ривожланиш тенденциясига эга қишлоқ хўжалигининг инновацион фаолиятини молиялаштириш, кредитлаш ва суғурталаш тизимларида давлатнинг рағбатлантирувчи функциясини сақлаб қолиш ва ривожлантириш объектив зарурият эканлигини эътироф этиш лозим.

Шу билан бирга истиқболда давлатнинг аграр соҳадаги инновацион сиёсати ва рағбатлантириш тизимида қишлоқ хўжалиги товар маҳсулотлари ишлаб чиқарувчи субъектларнинг инновацион фаоллигини ошириш, кооперация асосида уларнинг инновация яратувчилар билан ҳамкорлик қилиш тизимини ривожлантиришга асосий эътибор қаратиш тақозо этилади.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати.

1. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2019 йил 23 октябрдаги “Ўзбекистон Республикаси қишлоқ хўжалигини ривожлантиришнинг 2020-2030 йилларга мўлжалланган стратегиясини тасдиқлаш тўғрисида”ги ПФ-5853- сонли Фармони (https://lex.uz/).
2. Ўзбекистон Республикасининг “Фермер хўжалиги тўғрисида”ги қонуни 30.04.1998 й. n 602-i (янги таҳрири); 2. Ўзбекистон Республикасининг “Деҳқон хўжалиги тўғрисида”ги қонуни Қонунчилик палатаси томонидан 2021 йил 13 январда қабул қилинган. Сенат томонидан 2021 йил 12 мартда маъқулланган(https://lex.uz/).
3. Ўзбекистон Республикасини ижтимоий-иқтисодий ривожланиши. Статистик тўплам.- Тошкент, ДСҚ. 2023 йил

4. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2022 йил 28 январдаги 2022-2026 йилларга мўлжалланган Янги Ўзбекистонннинг тараққиёт стратегияси тўғрисидаги ПФ60 сонли Фармони. (https://lex.uz/).
5. Қ.А.Чориев. Қишлоқ хўжалигида инновацион фаолиятни ташкил қилиш ва рағбатлантиришнинг асосий механизм ва йўналишлари.
6. Попов Н.А. Экономика сельского хозяйства. –М.: Дело и Сервис, 2005. – 56 с.
7. Сомов В.Л. Экономико-статистический анализ развития сельского хозяйства Саратовской области.// Вопросы статистики, 2019,Т.26, № 6. – С. 47-54.
8. Хўжақулов Х.Д. Аграр соҳада ишлаб чиқариш жараёнларининг хўжалик юритиш шакллари бўйича статистик таҳлили //Иқтисодиёт ва инновацион технологиялар илмий электрон журнали, 2014, № 3.
9. Жумаев Қ.Х. Қишлоқ хўжалик маҳсулотларини етиштиришнинг иқтисодийстатистик таҳлили //Ўзбекистон статистика ахборотномаси илмий электрон журнали, 2021 йил 4-сон
10. Утанов Б. Кўп тармоқли фермер хўжаликлари фаолиятини самарадлорлигини ифодаловчи интеграл кўрсаткичлар //Ўзбекистон статистика ахборотномаси илмий электрон журнали, 2019 йил 1-сон
11. Бердиқулов Қ.Ғ. Қишлоқ хўжаликида амалга оширилаётган таркибий ўзгаришни статистик таҳлили // Ўзбекистон статистик аҳборотномаси илмий электрон журнали, 2021 йил, 1-сон
12. Муродов Ч. Особенности либерилизации сельского хозяйства Узбекистана. // Достижения наука и техники АПК. –2001.– №5.41–42 б.
13. Беркинов Б.Б., Эргашева Ш.Т. Минтақада экин майдонларини оптимал таркибини шакллантириш. Вопросы моделирования и информатизации экономики. Сборник научньх трудов. Институт кибернетики – Т.: 2000, № 19. б. 88-91
14. Чориев К.А., Беркинов Б. Деҳқон ва фермер хўжаликларини ташкил этиш ва юритишнинг ҳуқуқий-меъёрий асослари. – Т.: Шарқ.2002. – 16 б.
15. Панков Б.П. Экономика агропромышленного комплекса; методы хозяйствования. – М.: Знание, 2006. – 223 с 12.

SCIENCE BOX

TA'LIM VA RIVOJLANISH TAHLILI ONLAYN ILMIY JURNALI

Jild: 04, Nashr: 11 | Nov - 2024
ISSN: 2181-2624
www.sciencebox.uz

MUSIQA VA RAQS SAN'ATI – INSON MA'NAVIYATINING OZUQASI

Xurshida Abdullayeva
Andijon iqtisoslashtirilgan san'at maktabi
Xalq raqsi ijrochisi bo'limi o'qituvchisi

Annotatsiya: *Maqolada o'zbek milliy musiqa va raqs san'atining tarixi, evolyutsiyasi, musiqa va raqsning jamiyat hayotidagi ma'naviy-tarbiyaviy o'rni haqida so'z yuritilgan. Musiqa san'atining o'ziga xosligi, raqs plastikasi, raqs harakatlarining tabiiy unsurlarga, turli mavjudotlarning harakatlariga nisbatan taqlidan yaratilishi borasida mutaxassislarning fikrlari, O'zbekistonda milliy musiqa va raqs san'atining istiqbollari haqidagi mulohazalar bayon qilingan.*

Kalit so'zlar: *milliy, musiqa, soz, kuy, ashula, maqom, raqs, san'at, plastika, tarbiya, raqqosa, usul, muqallid, marosim, o'yin, jamiyat, tarbiya.*

O'zbek xalqining egiz saneati sanalmish musiqa va raqs merosi juda boy va qadimiy tarixga ega. Uning ajoyib an'analari hozirgi kunda ham o'z badiiy va estetik qiymatini saqlab kelmoqda. Xalq musiqa merosidan, kuy va qo'shiqlaridan ilhom olmagan musiqa san'atining biror-bir sohasini topish qiyin. Musiqashunos, raqsshunos olimlar, tarixchi – arxeologlarning ilmiy izlanishlari va O'rta Osiyo zaminidan yetishib chiqqan qomusiy olim va mutafakkirlarning ilmiy-tadqiqotlarining dalolat berishicha qadimiy Xorazm, Baqtriya va So'g'd zaminida eramizdan bir necha asr oldin nihoyatda boy va rang-barang musiqa san'ati mavjud bo'lgan. Ayritom, Tuproq qal'a, Afrosiyob kabi ko'hna shaharlaridan topilgan tasviriy san'atga oid topilmalar musiqa hayotning turli sohalariga keng joriy qilinganligidan va har bir davrning o'ziga xos musiqa cholg'ulari, kuy-qo'shiq, raqslari bo'lganligi, ular tarixiy rivojlanish jarayonida takomillashib borganligidan darak beradi [1-2].

O'zbek xalqining milliy iftixori bo'lgan raqs san'ati necha-necha asrlar davomida shakllandi, rivoj topdi. Lekin bu san'at turi yozma ravishda o'z aksini topmaganligi bois turli davrlarda unutilib ketar, mohir usta san'atkorlar davrida yana shakllanar edi. Ular shu ko'rinishda bizning davrimizgacha qisman yetib kelgan. O'zbek raqs daholari yaratgan g'oyaviy-badiiy jihatdan yuksak mumtoz raqslar xalqimizni asrlar davomida insonparvarlik, ona Vatanga muhabbat, jasorat, fidokorlik, kurashchanlik, go'zal xulq ruhida tarbiyalashga yaqindan yordam berib kelmoqda. Kelajak avlodni voyaga yetkazish, xalq orasida haqiqiy insoniylik munosabatlarini shakllantirishda o'zbek xalqining merosi bo'lgan bugungi kunda muhim estetik tarbiya vositasi sifatida xizmat qilmoqda. Inson tarbiyasi estetik, ahloqiy-madaniy tarbiya sohalari bilan uzviy bog'liqdir.

Raqs – so'zsiz she'riyat, qo'shiq, xalq qalbini o'ziga singdiradigan hissiy solnomadir. U musiqa ko'magida hislar va voqealar tarixini o'ziga xos tarzda hikoya qiladi. Kishilar musiqaga hamohang ijro etilayotgan raqsni tomosha qilish asnosida hayotni anglaydi. Raqs tushayotib esa uni plastik harakatlarda ifodalaydi. Musiqa va raqsda har bir xalq o'z hayotini aks ettiradi. Shuning uchun ham ulardagi plastik obrazlar betakrordir. O'zbek raqslarining betakrorligi nafaqat obrazlarning plastik tarkibida, balki ularning ijro usullarida, musiqasi ohanglarida, liboslarning rang-barangligi va o'ziga xosligida ko'rinadi.

Ma’lumki, raqslarda tabiat obrazi yaratiladi. Ularda qo‘l jilvalari, o‘rmon yo‘laklari, ariq jildirashi, daraxt gullari, qushlar parvozi o‘z aksini topadi. Bu raqslarda namoyon bo‘ladigan obrazlar ijrochilarni ham, tomoshabinlarni ham majoziy fikrlashga undaydi. Bularning bari musiqa bilan uyg‘unlikda betekrorlik kasb etadi. Musiqa ohanglari ta’sirida raqqosalarning har biri ijro chog‘ida o‘zini butunning qismi sifatida his qilib, goh barg, goh gul, goh suv ko‘rinishi namoyon etadi. Bu badiiy usulning shartliligini, raqs tasvirlarida poetik umumlashma mavjudligini, unda hayolot, tasavvur kengligi, obrazli fikrlash borligini anglatadi. Qadimgi raqs ijodkorlari ham dunyoni obrazli tafakkur qilishgan. Bu esa o‘z-o‘zidan inson ma’naviy-ruhiy dunyosining boyishiga muhim omil bo‘lib xizmat qilgan.

Eng qadimiy ibtidoiy davrdan to bugunga qadar jamiyat hayoti bilan hamoxang yashab kelayotgan musiqa va raqs san’ati tuyg‘ularni kuy, qo‘shiq, harakat va xolatlarda, imo-ishoralarda(mimika) shunday nafis ifodalaydiki hayratlanmay iloj yo‘q. Oddiy harakatlarga musiqiy jon baxsh etish, u orqali badiiy obraz yaratish bilan chinakam raqs asari yaraladi. Musiqa va raqs, uning tasviri, kompozitsiyasi haqida o‘ylab, bir jihatning ikkinchisiga o‘tishi, ularning aloqasi mantig‘ini tushungandek bo‘ldim. Buni tushunganingdan keyin uning uyg‘unligi, ohangdorligi kelib chiqadi, mutanosibligi vujudga keladi. Bu raqs san’atidagi eng muhim jihatdir. Musiqaga xos harakatlar asnosida rang-barang nafosat namoyon bo‘ladi. Aks holda, u shunchaki badantarbiya, quruq harakatdan iborat bo‘lib qoladi. Tussiz, rangsiz harakatlar takrorlanaveradi. Faqat musiqa hisobga olingandagina raqsda mazmun, ifodaviylik zohir bo‘ladi.

Bizgacha yetib kelgan raqslarning tur va janrlari rang-barangligi hayratga solarli darajada. Shu kunlardagi raqs san’atimizda bir qancha qatlam aniq ko‘rinib turadi: kelib chiqishiga ko‘ra ajdodlarimizning ibtidoiy tasavvurlariga aloqador muqallidlar va marosim o‘yinlari; bir zamonlar zardushtiylikning ramziy obrazlari va muqaddas kitobi “Avesto” arkonlari bilan bog‘liq holda maydonga kelgan raqslar, o‘rta asrlarda maqom musiqasi bilan mustahkam aloqada shakllangan mumtoz raqslar; Buxoro amirligi, Xiva va Qo‘qon xonliklari hududlarida tarkib topgan Buxoro, Xorazm va Farg‘ona raqs uslublari; XX asrda professional va havaskorlik ansambllari faoliyatida keng rivojlangan xalq musiqasi va sahnaviy raqslari, zamonaviy estrada, sirk, teatr musiqa va raqslari, bolalar musiqa va raqsi va hokazo.

O‘zbekiston mustaqillikning ilk yillarida umumxalq Mustaqillik va Navro‘z bayramlari, Buxoro, Xiva, Termiz, Shaxrisabz shaharlari hamda buyuk olimlar, allomalar, davlat arboblari yubileylari munosabati bilan o‘tkazilgan bayram tomoshalarida o‘ziga xos maydon raqsi vujudga keldi. Tabiiyki, raqs san’atining mana shu barcha turlari, janrlari, uslublari bir-biridan ajratilmagan, balki malakali artistlar va havaskorlar ijodida xalq va professional ansambllar faoliyatida ular bir-biri bilan bog‘langan va o‘zaro ta’sirlangan holda yashab keladi.

Hamon o‘zbek raqs san’atida bir-biridan gavda holatlari, qo‘l va oyoq harakatlari, tarkibi, kompozitsion tuzilishi, liboslari bilan farq qiluvchi Xorazm, Buxoro va Farg‘ona uslublari aniq ko‘zga tashlanib turadi. Shuningdek, ularning musiqasida ham o‘ziga xoslik mavjud bo‘lib, har bir hududning xarakter-xususiyatlari musiqiy asarlarida o‘z aksini topadi. Kompozitor va bastakorlar, raqs ustalari, baletmeyster, ansambllarning rahbarlari musiqa va raqs uslublarining o‘ziga xosligini, estetik xususiyatlarini sof saqlashga harakat qilib kelishadi. Xorazm va Buxoroda hozir ham qayroq bilan usul berish, qo‘l va oyoqlarga qo‘ng‘iroqchalar bog‘lab chiqish (zang), Xorazm raqqosalarining jig‘ali qalpoqlari va ko‘krakka taqiladigan bargaklari. Buxoro raqqosalarining ko‘pincha zardo‘zi keng ko‘ylaklari va baland qasavali bosh kiyimlari hamon qadrlidir. Farg‘ona raqsida esa doira usullari, puxta ishlangan qo‘l harakatlari, jilvalari muhim o‘rin egallab keladi.

Mana shunday boy tarixga, betakror ijro yo‘nalishiga ega bo‘lgan milliy musiqa va raqs san’atimiz xalqimizning bebaho boyligi sifatida e’tirof etiladi. U inson ruhiyatiga ijobiy ta’sir etuvchi, his-

tuyg‘ularni tarbiyalovchi, ushbu san’at turlari bilan mashg‘ul bo‘lgan yosh avlod ham jismonan, ham ma’nan yetuk shaxs bo‘lib voyaga yetishishi bilan ahamiyatlidir.

Inson ma’naviyatining kamolotga yetishida muhim sanalgan musiqa va raqs san’atiga mustaqillik davrida, ayniqsa so‘nggi uch yil ichida e’tibor kuchaydi.

Zero, bugungi kunda miliy madaniyat, urf odat va an’analar zamiridan uzoqlashish holatlari milliy qadriyatlar tizimiga jiddiy xavf solmoqda. Ayniqsa, so‘nggi yillarda globalizmning jiddiy xavfi “ommaviy madaniyat” unsurlarini toboro ko‘payib borishiga sabab bo‘lmoqda. Bunday vaziyatda san’at va madaniyat orqali inson qalbini poklash, ularni milliy qadriyatlar ruhida tarbiyalashga katta ishonch va umid bor. Bu san’atlar tizimida musiqa va raqs san’ati taraqqiyotini milliy qadriyatlar zimirida shakllantirish va rivojlantirish ham muhim ahamiyat kasb etadi.

Mamlakatimizda ma’naviy barkamol insonni tarbiyalash umumdavlat vazifasi darajasida ko‘tarilgan ushbu davrda yuqoridagi kabi davlat dasturlari asosida mustaqil davlatimizning ma’naviy-ma’rifiy islohatlarida san’at ahlining faol ishtiroki va yoshlarni yurtga sodiq, barkamol avlod qilib tarbiyalash muhim ahamiyati turli hil tadbirlarda qo‘yilayotgan muammolar va masalalar xususida atroflicha mulohaza yuritish va chuqur mushohada chig‘rig‘idan o‘tkazish muhim ahamiyatga ega.

O‘zbek musiqa va raqs san’atining tarixiy an’analarini va usullarini tiklash, avaylab-asrash hamda boyitish, millatimizning o‘ziga xos sharqona fazilatlari, boy ma’naviyatiga monand milliy musiqa va raqslarni targ‘ib etish uchun qulay shart-sharoitlar yaratish, musiqa va raqs san’atini xalqimizning yuksak ma’naviyati va nozik didiga zid bo‘lgan, yuzaki, noo‘rin taqlidga asoslangan musiqiy ijro, xatti-harakat va liboslar xurujidan saqlash, maxsus ta’lim tizimini takomillashtirish, o‘zbek xalqining asrlar davomida shakllangan va avloddan avlodga noyob meros sifatida o‘tib kelayotgan betkror musiqa va jozibali raqs namunalarini to‘plash, boyitish; xalqimiz, ayniqsa, yosh avlod ongiga bu bebaho boyliklarga chuqur hurmat va havas tuyg‘ularini singdirish, ularda milliy ma’naviyatimiz, qadriyatlarimizga nisbatan ehtirom hislarini yuksaltirishga qaratilgan barcha isloxotlarda biz kabi shu sohaning barcha vakillari zimmamizga yuklatilgan mas’uliyatni chuqur anglashimiz lozim.

Faoliyatimizdagi kamchiliklar, muammolarni birlashib bartaraf etish, yangidan yangi marralarga erishish, muvaffaqiyatlar qozonishda birdam bo‘lishimiz zaruratdir. O‘zbekiston nufuzini dunyo hamjamiyatida yanada yuksaltirish, o‘z san’atimiz orqali millatimizning boy tarixiy an’ana va urf-odatlari, betakror madaniyati va san’ati borligini doimo namoyon etishimizda yaratilayotgan imkoniyatlardan munosib foydalanishimiz kerak.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati

1. https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/3922354, 2-b.
2. Avdeeva L.A. O‘zbek milliy raqsi tarixidan - T.: M.Turg‘unboeva nomidagi “O‘zbekraqs” milliy raqs birlashmasi, 2001.
3. Globallashuv jarayonida xoreografiya san’ati sohasida milliylikni saqlash muammolari. Respublika ilmiy –amaliy anjumani materiallari to‘plami. –Toshkent: Iqtisod – moliya nashriyoti, 2012 y.
4. Rahmonov M. O‘zbek teatri tarixi. Qadim zamonlardan XIX asrga qadar.- Toshkent: Fan, 1975 y. 170 b.

SCIENCE BOX

TA'LIM VA RIVOJLANISH TAHLILI ONLAYN ILMIY JURNALI

Jild: 04, Nashr: 11 | Nov - 2024
ISSN: 2181-2624
www.sciencebox.uz

MEROS HUQUQIDA ISHONCHLI BOSHQARUV INSTITUTINING NAZARIY-HUQUQIY MUAMMOLARI

Xudaybergenov Artur Germanovich
Fuqarolik ishlari bo'yicha Mirzo Ulug'bek tumanlararo sudining sudyasi

Annotatsiya: *Ushbu ilmiy maqolada mamlakatimizda shakllanayotgan mol-mulkni ishonchli boshqarish va bu shartnomani meros huquqida qo'llash bilan bog'liq masalalar, ya'ni ishonchli boshqaruv institutini taraqqiy ettirishda qabul qilingan hujjatlar, ishlar, kamchiliklar va ularni bartaraf etish yo'llari, shuningdek, xorijiy tajriba bilan bog'liq masalalar ilmiy nuqtai nazardan tahlil qilingan. SHuningdek maqolada, ingliz-amerika huquq tizimidagi qonunchiliklar, xorijiy davlatlar, Buyuk Britaniya, Rossiya Federatsiyasi, Belorussiya, Fransiya va boshqa xorijiy davlatlarning ishonchli boshqaruv sohasidagi tajribalarini o'rganish, milliy va chet el olimlarining ilmiy adabiyotlaridagi qarashlar tahlil qilingan.*

Kalit so'zlar: *Ishonchli boshqaruv, meros huquqi, meros obektlari, raqamli mulk, trustm, sud vakolatlari.*

Kirish. Ishonchga asoslangan munosabatlar hozirgi rivojlangan davlatlar orasida juda muhum ahamiyatga ega hisoblanadi. Ko'pchilik olimlar tomonidan ishonch instituti ingliz qonunchiligi yurisdiksiyasi tarixidagi eng buyuk natija deya ta'kidlashadi. Uning qachon va qanday paydo bo'lishi haqida turli xil fikrlar mavjud. Ko'pgina huquqshunoslar mulkni ishonchli boshqarish instituti va unga tegishli ishonch instituti qayerdan va qachon paydo bo'lganligi to'g'risida aniq bir to'xtamga kelishmagan. Mixeeva L.Yu. bu institut o'rta asrlarda, XII-XIII asrlarda Angliyada paydo bo'lgan degan fikrni ta'kidlaydi. Aksariyat olimlar mulkni ishonchli boshqarish institutining paydo bo'lishini Romano-Germaniya huquq tizimiga noma'lum bo'lgan va tenglik huquqining asosiy asosi bo'lgan tenglik qonuni kabi ingliz hodisasi bilan bog'lashadi. Svaygert K. va Kyots X. ta'kidlashlaricha "XII-XIII asrlarda vassallar mulkdordan olingan mulkdan foydalanish bilan bog'liq bo'lgan feodal burchlaridan qochib, ishonchli shaxsga topshirish holatlarini afzal ko'rganlar". Dastlab, O'rta asrlarda Angliyada ishonch tushunchasi feodalning o'z qarindoshlari foydasiga ritsar sifatida egalik qilishi tushunilgan va u dunyoviy feodallarning cherkov foydasiga yerga egalik qilishini bildirgan. Shu tariqa ritsar mulklari va cherkov mulki bilan bir paytda trastlar shakllanishi ham boshlangan. Shunday qilib, 1080 yilgi shartnomaga ko'ra, ritsar o'z yeriga egalik huquqini singlisi foydasiga abbotga o'tkazgan. XIII asrdan boshlab feodal mulklarini boshqalar foydasiga doimiy egalik qilish maqsadida begonalashtirish amaliyoti allaqachon keng tarqalgan edi. Angliyada mulkni ishonchli boshqarishni rivojlantirishda cherkov alohida ahamiyatga ega edi. Ko'pincha yerlar qandaydir maqsadlarda katolik cherkovining muassasalariga o'tkazilish holatlari uchrab turardi. Bu yer egasining feodal majburiyatlari uchun to'lovlardan qochish istagi bilan bog'liq edi. Ishonch yaratish usullaridan biri bu ijara institutini vujudga keltirishdir. Uzoq muddatli ijara muddati yordamida yer feodal majburiyatlari rejimidan chiqarilardi. XVII asrning o'rtalarida "ishonch" atamasi o'sha paytda mavjud bo'lgan ishonchli mulkning barcha turlariga allaqachon kiritilgandi. Ishonchli mulk to'g'risidagi qonun birinchi marta 1893-yilda Angliyada qabul qilingan. Lekin ishonch instituti O'rta asrlarda Angilya

qonunchiligida ajralib chiqqanligi va mana shu davrdan boshlab mustaqil institut bo‘lib faoliyat yurita boshlaganligi haqida ko‘p olimlarning yakdilligi keltiriladi.[1] Chunki mulkni ishonchli boshqarish institutlari ko‘p yillar da‘vomida turli huquq tizimlarida mavjud bo‘lgan. Dunyoda eng keng mashxur tarqalganlardan biri bu **ishonch instituti** hisoblanib, u XII-XIII asrlarda Angliyada paydo bo‘lganligi va ingliz tilidan tarjima qilinganda “*foydalanish*”, degan ma’noni anglatgan.[2] **Lekin** ishonch institutining eng dastlabki tarixi mil.avv XVIII asrga, ya’ni Xammurapi qonunlariga borib taqaladi. Ushbu qonunlar to‘plamida ishonchli idorani(ishonch instituting datslabki shaklini) qayd etilgan. Dastlabki ishonchli shaxs tamoyillari va prinsiplari esa yapon va yunon jamiyatlari tarixida aniqlangan. Olim C. B. Roys Yaponiya tarixini tadqiq qilganida, u o‘rgangan manbaalarga ko‘ra boy samuraylarning mulki ularning vasiyatlarida kodeks sifatida kapital va vasiylikni boshqarish qoidalari mavjudligi haqida ma’lumotlar borligini qayd etgan. Lekin ko‘zga tashlangan yorqin ishonch munosabatlari milodiy 1-3 asrlarda Qadimgi Rim qonunchiligida boshqa bir shaxsga tegishli mulkni bir shaxsga ishonch shartnomasi asosida mulkni xavfsiz saqlash yoki uni boshqarishga berish kabi holatlarini keltirishimiz mumkin. Qadimgi Rim qonunchiligi o‘sha davrda uchta asosiy ishonch munosabatlar turni tan oldi: **“fiducia cum amico”, “fiducia cum kreditor” va “fideicommissum”.**

Fiducia cum amico so‘zini ternimologik jihatdan o‘rganilganda ishonch munosabatlari ko‘p hollarda yaqinlari ya’ni do‘stlari, tanishlari orqali amalga oshirilganligi qayd etilgan. *Amicus* so‘zi ham lotinchada “do‘st” degan ma’noni anglatadi. Shuning uchun rim fuqarolari o‘rtasida **amicusni** tanlash juda ham muhum hisoblangan.[3] Amicus ishonchli boshqaruvchi maqomidaligini ko‘rishimiz mumkin.

Asosiy qism. Meros huquqida ishonchli boshqaruv O‘zbekiston Respublikasi qonunchiligida o‘ziga xos ahamiyatiga ega bo‘lgan, yangi va o‘ziga xos murakkab bo‘lgan mexanizm hisoblanadi. Ishonchli boshqaruv institutini O‘zbekiston Respublikasida mol-mulkni boshqarishda, ko‘chmas mulkni boshqarishda, davlat korxonalarni boshqaruvida qo‘llanilganligini ko‘rishimiz mumkin. Shuning uchun dastlab biz ishonchli boshqaruv instititining mohiyatini milliy qonunchiligimiz orqali o‘rganib olishimiz lozim.

Dastlab biz ishonchli boshqaruv tushunchasiga to‘xtaladigan bo‘lsak, **O‘z.Res Fuqarolik kodeksining 49-bob** Mol-mulkni ishonchli boshqarish bobi deb nomlanib, mol-mulkni ishonchli bosqarish shartnomasi *real, haq evaziga tuziladigan ikki tomonlama shartnoma hisoblanadi*. **Subyektlari boshqaruv ta’sischisi, ishonchli boshqaruvchi va foyda oluvchi**. Mol-mulkni ishonchli boshqarish shartnomasi bo‘yicha bir taraf (boshqaruvning muassisi) ikkinchi tarafga (ishonchli boshqaruvchiga) mol-mulkini muayyan muddatga ishonchli boshqaruvga topshiradi, ikkinchi taraf esa ushbu mol-mulkni boshqaruvning muassisi yoki u ko‘rsatgan shaxs (foyda oluvchi) manfaatlarini ko‘zlab boshqarish majburiyatini oladi. Milliy qonunchiligimizga binoan mol-mulkni ishonchli boshqarishga topshirish bu mol-mulkka mulk huquqining ishonchli boshqaruvchiga o‘tishiga olib kelmasligi bilan o‘ziga xos hisoblanadi.

Ana endi biz meros huquqida qachon ishonchli boshqaruvni amalga oshirsa bo‘ladi degan savolga javob beradigan bo‘lsak, fuqarolik kodeksiga binoan fuqaro bedarak yo‘qolgan yoki vafot etgan deb topilgan taqdirda meros ochiladi va shaxsiy majburiyatlari tamom bo‘ladi. Shuningdek fuqaroni vafot etgan deb topish tartibi esa sud tomonidan amalga oshiriladi. ***Fuqarolik kodeksi 1116- moddasiga binoan fuqaroning o‘limi va sud tomonidan vafot etgan deb topilishi natijasida meros ochiladi.***

[1] T.P. Gallanis. (Winter, 2012). The trust in continental Europe: A brief comment from a U.S. observer. The Colombia Journal of European Law Online. Volume 18, 2. [online]. Available: http://www.cjel.net/wpcontent/uploads/2012/08/CJEL-Trust-Law-Final1.pd

[2] From the History of the Development of Trust and Terminological Units. Irina Gvelesiani. Faculty of Humanities at Ivane Javakhishvili Tbilisi State University.

[3] Fideicommissum. Merriam-Webster online dictionary. [online]. Available: http://www.merriam-webster.com/dictionary/fideicommissum

Meros qoldiruvchining o‘lgan kuni (zarurat bo‘lganda payti ham), u vafot etgan deb e’lon qilinganda esa, agar sudning qarorida boshqa muddat ko‘rsatilgan bo‘lmasa, vafot etgan deb e’lon qilish to‘g‘risidagi sudning qarori kuchga kiradigan kun meros ochilgan vaqt deb hisoblanadi.[4] Ya’ni vorislik huquqi qoidalariga binoan meros ochilgandan keyin agarda merosxorlar orasida voyaga yetmagan, muomalaga layoqatsiz, mehnatga qobilyatsiz bolalari, farzandlikka olgan bolalari mehnatga qobilyatsiz eri(xotini) va ota-onasi yoki muomala layoqati cheklangan shaxslar mavjud bo‘lganda qonun bo‘yicha voris bo‘lganlarida ulardan har biriga tegishi lozim bo‘lgan ulushning kamida yarmini (majburiy ulush) meros qilib oladilar. Mana shunday holatlarda ular voyaga yetgunlarigacha sud tomonidan vasiylik va homiylik organlariga voyaga yetmagan shaxslarga nisbatan tuman, shahar xalq ta’limi muassasalari faoliyatini metodik ta’minlash va tashkil etish bo‘limlari tomonidan, **sud tomonidan muomalaga layoqatsiz yoki muomala layoqati cheklangan deb topilgan fuqarolarga, shuningdek sog‘lig‘iga ko‘ra** vasiylikka muhtoj bo‘lgan voyaga yetgan layoqatli fuqarolarga nisbatan esa **tuman, shahar tibbiyot birlashmalari tomonidan vasiylik va homiylik faoliyatini topshiradi.** Vasiylik - 14 yoshdan 18 yoshgacha bo‘lgan etim bolalar va ota-ona qaramog‘isiz qolgan bolalarni, shuningdek sud tomonidan muomala layoqati cheklangan fuqarolarni boqish, tarbiyalash va o‘qitish, ularning mulkini va mulkini himoya qilish maqsadida joylashtirishning huquqiy shaklidir.[5] **Vasiylik etim va ota-ona qaramog‘isiz qolgan 14 yoshga** to‘lmagan bolalar, shuningdek sud tomonidan muomalaga layoqatsiz deb topilgan fuqarolar ustidan belgilanadi. Vasiylik ularni boqish, tarbiyalash va o‘qitish, mulkiy va shaxsiy nomulkiy huquqlari hamda qonuniy manfaatlarini himoya qilish maqsadida **tuman, shahar hokimining qarori bilan** belgilanadi.[6] Sog‘lig‘i sababli o‘z huquqlarini mustaqil ravishda amalga oshira olmaydigan va o‘z majburiyatlarini bajara olmaydigan voyaga **yetgan** fuqarolarga nisbatan ushbu shaxslarning iltimosiga binoan vasiylik belgilanishi mumkin. Vasiylik unga vasiylikka muhtoj bo‘lgan shaxsning yashash joyi bo‘yicha, agar shaxsning aniq yashash joyi bo‘lmasa, **vasiyning oxirgi yashash joyi bo‘yicha belgilanadi.[7] Tuman, shahar hokimi** vasiy yoki homiy bo‘lish istagini bildirgan shaxsning yozma arizasiga ko‘ra vasiy yoki homiy tayinlaydi. Vasiyni yoki homiyni tayinlashda uning **ma’naviy** va boshqa shaxsiy fazilatlari, o‘z vazifalarini bajarish qobiliyati, vasiy, homiy va homiy o‘rtasidagi munosabatlar, vasiy yoki homiy oilasining homiylikka bo‘lgan munosabati, shuningdek, homiyning xohish-istaklari hisobga olinadi. Agarda **vasiylik yoki homiylik bolaning manfaatlari uchun** zarur deb hisoblansa **ota-onalar yashash joyida vaqtinchalik yo‘qligida**, agar bola olti oydan ortiq vaqt davomida ular tomonidan qarindoshlari yoki boshqa yaqin shaxslarning qaramog‘ida va nazoratida qolgan bo‘lsa, bolaga vasiylik yoki homiylik belgilanishi mumkin. Yuqoridagi malumotlar va O‘zbekiston Respublikasining “Vasiylik va homiylik to‘g‘risida”gi qonun, “Bola huquqlari to‘g‘risida”gi qonun va O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2014 yil 22 sentabrdagi 269-son qaroriga binoan biz vasiylik va homiylik organlarini ishonchli shaxs deb olsak ham bo‘ladi. Chunki ushbu organlari sud tomonidan belgilanib, merosxo‘rlarni foydasiga ular voyaga yetgunlariga qadar boshqarish majburiyatini ham olishlari mumkin. Ularning huquq va majburiyatlari yuqoridagi normativ-huquqiy hujjatlarga va boshqa qonunhiliklarga binoan tartibga solinadi va nazorat qilinadi. Shuningdek, ishonchli boshqaruv institutini o‘limlar tomonidan o‘rganib chiqilganda hozrgi adabiyotlarda mulkka ishonchli boshqaruvni ikki xil yondashuvi borligi ta’kidlaydilar. Ya’ni:

- Ya’ni birinchi yondashuvni S. A. Xoxlov, V. A.D ozortsev, N. D. Egorov, E. A. Suxanov, A. L. Makovskiy kabi olimlar ishonchli boshqaruvni majburiy huquqiy modelini ma’qullaydilar.

[4] https://lex.uz/docs/-180552#-198602
[5] https://lex.uz/ru/docs/-1297315
[6] https://lex.uz/docs/-2467536
[7] https://lex.uz/ru/docs/-2307826#-2307991

- Ikkinchi yondashuvni esa ishonchli boshqaruv ham cheklangan mulk huquqi kab bir xilligini yoqlaydilar.

Ikkala yondashuv ham uziga xos xususiyatlari mavjud. Chunki boshqaruvchining vakolatlari shartnomada yoki qonunda cheklangan ham bo‘lishi mumkin. Yoki qonun chiqaruvchi boshqaruvning muassisining manfaatdorligini nafaqat ma’lum xizmatlarni ko‘rsatganlik uchun haq olishdan ko‘radi. Agar shartnoma tekinga tuzilgan bo‘lsa, ishonchli boshqaruvchi boshqa sabablarga ko‘ra harakat qiladi. Masalan, qarindoshining mulkini saqlab qolish uchun tekinga ham harakat qilishi mumkin. Bu esa ishonchli boshqaruvni haq evaziga emas bepul tarzda ham amalga oshirilish mumkinligi kabi o‘ziga xos tabiati hisoblanadi. Ushbu shartnomanda javobgarlik masalasini aniqlash biroz murakkab. Chunki javobgarlik masalasini aniqlash uchun dastlab, moddiy huquq va majburiyatlarni ajratib olishimiz lozim. Ishonchli boshqaruv shartnomasi majburiyatlar asosida paydo boladi. O‘zbekiston Respublikasi Fuqarolik kodeksining **853-moddasida, ishonchli boshqaruv shartnomasi besh yildan** ortiq bo‘lmagan muddatga tuzilishini belgilaydi. Shunday qilib, ishonchli boshqaruvchi ishonchli mulkni boshqarish va uchinchi shaxslar bilan turli xil huquqiy munosabatlarga kirishish orqali ishonchli boshqaruv muassisi va foyda oluvchi manfaatlarini ko‘zlab huquqiy majburiyatlarning subyekti sifatida harakat qiladi. Shu bilan birga, tegishli mulkning huquq egasi bo‘lgan holda, u uchinchi shaxslarning noqonuniy harakatlaridan mutlaq himoya oladi. Bundan tashqari, agar muassis va boshqaruvchi o‘rtasidagi huquqiy munosabatlar majburiy bo‘lsa va boshqaruvchi va uchinchi shaxslar o‘rtasidagi huquqiy munosabatlar haqiqiy bo‘lsa, ishonchli boshqaruvning huquqiy tabiati mulkiy elementlar bilan majburiydir, degan xulosaga kelishimiz mumkin. Mazkur shartnomaning ta’rifidan ko‘rinib turibdiki, ushbu shartnoma real deb tuzilgan bo‘lib, demak, mulkni ishonchli boshqarish to‘g‘risidagi shartnoma ishonchli boshqaruv muassisi tegishli mol-mulkni ishonchli boshqaruvchiga topshirgan paytdan boshlab tuzilgan hisoblanadi. **Mol-mulkni ishonchli boshqaruv shartnomasi tuzishda majburiyatni boshlanishi sifatida ikkita asosiy omil bo‘lishi lozim:**

- Tomonlarni shartnomani imzolashi;
- Shartnomaning obyekti ishonchli boshqaruvchiga topshirilishi.

Misol uchun meros huquqida yoki mol-mulk huquqida tomonlar shartnomani imzolashlari va shartnoma obyektini ishonchli boshqaruvchiga o‘tkazishlari lozim. Ba’zan meros huquqida ishonchli boshqaruvga doir harakatlarni sud tomonidan vasiyilik va homiylik organini tanlash va ularga ishonchli boshqaruvchini tayinlash majburiyatini ham qo‘yishi mumkin. Shuningdek tomonlar shartnomani yozma shaklda tuzadilar, topshirish dalolatnomasini tuzadilar va mulkni ishonchli boshqaruvga o‘tkazishni davlat ro‘yxatidan o‘tkazish uchun ariza beradilar. Fuqarolik huquqi bo‘yicha olim L. Yu. Mixeevning so‘zlariga ko‘ra, “Ushbu shartnomani konsensual sifatida ishlab chiqish mumkin emas” deb ta’kidlaydi. Ishonchli boshqaruvchiga mol-mulk topshirilganda ushbu mol-mulk muassisi yoki foyda oluvchi manfaatlari ko‘zlab har qanday harakatlarni amalga oshirishlari mumkin, lekin bu mol-mulkni sotish yoki qayta ishlash degani emas. Chunki tomonlarni amalga oshirish mumkin bo‘lgan harakatlari va shartnomaning obyekti qanday holatda bo‘lishi shartnomada ishonchli boshqaruvchi va mol-mulk muasssi tomonidan kelishib olinadi. Ushbu mulk sotilganda yoki qayta ishlanganda uning moddiy shakli o‘zgaradi, shuning uchun boshqaruv obyekti yo‘qoladi. Binobarin, bunday mol-mulkni sotish yoki qayta ishlash holatida ishonchli boshqaruv shartnomasi aslida *vositachilik shartnomalari (komissiyalar, ko‘rsatmalar) turlaridan biriga aylanadi*. Shu sababli, ishonchli boshqaruvchi boshqaruv uchun mo‘ljallangan mol-mulkni sotgan yoki qayta ishlagan taqdirda ishonchli boshqaruv shartnomasi haqiqiy emas deb topilishi mumkin. Fuqarolik kodeksining **849-moddasi 4-qismiga ko‘ra**, ishonchli boshqarishga topshirilgan mol-mulk yuzasidan bitimlarni ishonchli boshqaruvchi o‘z nomidan amalga oshiradi, bunda u o‘zining shunday boshqaruvchi ekanligini ko‘rsatadi. Agar yozma tarzda rasmiylashtirishni talab qilmaydigan harakatlar amalga

oshirilayotganida ikkinchi taraf ishonchli boshqaruvchi bu harakatlarni ana shunday boshqaruvchi sifatida amalga oshirayotganligidan xabardor qilingan bo‘lsa, yozma hujjatlarda esa ishonchli boshqaruvchining ismi yoki nomidan keyin tegishli belgi qo‘yilgan bo‘lsa, mazkur shartga rioya qilingan hisoblanadi. Bunday belgi bo‘lmagan taqdirda, ishonchli shaxs uchinchi shaxslar oldida shaxsan javobgar bo‘ladi va ular oldida faqat o‘ziga tegishli bo‘lgan mol-mulk bilan javob beradi.[8] ***Meros huquqida ham ishonchli boshqaruv shartnomasi pullik yoki bepul ekanligini darxol aniqlash qiyin***. Shuningdek ishonchli boshqaruvchiga albatta shartnomada haq to‘lash tartibi va shakli belgilangan bo‘lishi lozim. Agar ushbu shartnoma haq to‘lanadigan shartnoma sifatida tuzilgan bo‘lsa, unda ish haqi miqdori va shakli ko‘rsatilishi kerak. Mulkni ishonchli boshqarish shartnomasida haq to‘lash nazarda tutilgan bo‘lsa-da, lekin uning hajmi va shakli belgilanmagan bo‘lsa, u tuzilmaydi, chunki haq miqdori va shaklini ko‘rsatish ushbu shartnomaning muhim shartidir. Agar ushbu shartnoma tekinga tuzilgan bo‘lsa, unda bu haqda bevosita ko‘rsatma ham bo‘lishi kerak, chunki O‘zbekiston Respublikasi Fuqarolik kodeksining **355-moddasining 3-qismiga ko‘ra**, agar qonunchilikdan, shartnomaning mazmuni yoki mohiyatidan boshqacha hol anglashilmasa, shartnoma haq evaziga tuzilgan shartnoma hisoblanadi. Aks holda, ushbu shartnoma tuzilmagan deb e’tirof etiladi, shu jumladan tomonlar ushbu shart bo‘yicha kelishib olishni unutgan bo‘lsa ham. Shunday qilib, ishonchli boshqaruv shartnomasi ham pullik, ham bepul bo‘lishi mumkin. Boshqa barcha fuqarolik huquqiy shartnomalardan tub farqi shundaki, mol-mulkni ishonchli boshqarishda mulk egasining boshqa mol-mulkidan - ishonchli boshqaruv muassisi va ishonchli boshqaruvchining mulkidan ajratiladi. Natijada, mulk muomalasida ishonchli boshqaruvchining alohida mulki o‘z-o‘zidan paydo bo‘ladi. Shuingdek, **Fuqarolik kodeksning 228, 229, 231, 232-moddalari va 857-modda 4-qismiga muvofiq** biz ishonchli boshqaruvda bo‘lgan mol-mulkka huquqlarni himoya qilish uchun ishonchli boshqaruvchi o‘zining huquqlari har qanday buzilishini bartaraf etishni talab qilish huquqiga egaligini ko‘rishimiz mumkin. Bundan tashqari mulkni ishonchli boshqarish shartnomasi nafaqat boshqaruv muassising manfaatlarini ko‘zlab, balki uchinchi shaxs manfaatlarini ko‘zlab ham tuzilishi mumkin. Bunday sharoitda ishonchli boshqaruv shartnomasi shartnomaning ayrim xususiyatlarini uchinchi shaxs foydasiga bo‘ladi. Bundan tashqari, mol-mulkni boshqarish uchun zarur bo‘lgan muayyan harakatlarni (ishonchli boshqaruvchi nomidan) bajarishni boshqa shaxsga topshirish imkoniyatiga ega bo‘lish uchun ishonchli boshqaruvchi foyda oluvchining emas, balki muassisning roziligini olishi kerak. Shuningdek, foyda oluvchi manfaatlarini ko‘zlab tuzilgan mulkni ishonchli boshqarish shartnomasiga nisbatan taraflar tomonidan uchinchi shaxsning roziligisiz shartnomani bekor qilish to‘g‘risidagi umumiy qoida qo‘llanilmaydi. Ishonchli boshqaruvchi bilan muassis o‘rtasidagi shartnomani bekor qilish ishonchli boshqaruvchi tomonidan mulkni ishonchli boshqarishni shaxsan amalga oshirish mumkin emasligi munosabati bilan nazarda tutiladi. Muassis, shartnomada nazarda tutilgan haqni ishonchli boshqaruvchiga to‘lash sharti bilan, shartnomani boshqa sabablarga ko‘ra rad etish istagini bildirishi mumkin. **Me’ros huquqida ishonchning paydo bo‘lishi uchun esa dastlab asoschi va ishonchli shaxs o‘rtasidagi kelishuv yoki qonunning ko‘rsatmasi bo‘lishi mumkin. Ikkinchi holda, “konstruktiv” deb ataladigan ishonch paydo bo‘ladi, ya’ni boshqa** birovning mulki muayyan sharoitlarda bir shaxsning egaligida yoki nazoratida bo‘lishi sababli qonun asosida yaratilgan ishonchli mulk deya talqin etiladi. Ishonchning huquqiy munosabatlarida, eng avvalo, unga berilgan mulkning qonuniy egasi vazifasini bajaruvchi ishonchli shaxsning xususiyati o‘ziga xos. Bu har qanday subyektlar, ya’ni yuridik qobiliyatli shaxs yoki korporatsiya bo‘lishi mumkin. Mulk egasi (muassis) o‘zini ishonchli vakil deb e’lon qilishi mumkin, ammo bu holda u bir vaqtning o‘zida foyda oluvchi bo‘la olmaydi. Hozirgi vaqtda mulkni yuridik shaxslarga ishonchli boshqaruvga o‘tkazishga ustunlik beriladi. Shuni ta’kidlash kerakki, “ishonchli mulk” (ishonch) dizaynida bir nechta benefitsiarlar bo‘lishi mumkin va ularning soni cheklanmagan. Benefitsiarlarning

[8] https://zenodo.org/records/6541929

nomlari ko‘rsatilgan yoki ularni alohida aniqlash mumkin bo‘lsa, ishonch xususiy ishonch deb ataladi. Agar nafaqa oluvchilarning tarkibi aniqlanmagan bo‘lsa va ma’lum bir shaxslar doirasi (maktab o‘quvchilari va boshqalar) sifatida ko‘rsatilgan bo‘lsa, u holda jamoat ishonchi deb ataladigan “davlat” yoki “xayriya” deb ataladigan ishonchli mulk paydo bo‘ladi.

Yuqorida aytilganlarga asoslanib, ishonchli boshqaruv shartnomasi boshqa fuqarolik-huquqiy shartnomalardan farq qiladigan mustaqil turdagi shartnomadir, degan xulosaga kelish mumkin. Bundan tashqari meros ochilganda mol-mulkni ishonchli boshqarish qachon vujudga kelishi esa muassis va ishonchli boshqaruvchi bilan shartnoma tuzilganda, vasiyatning ijrochisi tayinlangan vasiyatnoma bo‘lganda, sudning qarori va vasiylik va homiylik organining vasiylikka olingan shaxslarning mol-mulki ustidan vasiylik belgilash to‘grisida qaror bolganda yuzaga keladi.

O‘zbekiston Respublikasi **FKning 1144-moddasiga** binoan qonun bo‘yicha meros olinganida merosni muhofaza qilish va uni boshqarishga doir qoidalar belgilangan. Lekin milliy qonunchiligimizda vasiyatnoma ijrochisini tayinlashdan keying protsedurasi, agarda u o‘z majburiyatlarini yetarli darajada bajarmaganda yuzaga keladigan javobgarlik masalasi yetarli darajada tartibga solinmagan. Ya’ni mol-mlkning bir qismi vasiyatnoma bo‘yicha meros qilib olingan taqdirda, meros qoldiruvchi tomonidan tayinlangan vasiyatnoma ijrochisi (ishonchli boshqaruvchi maqomida) butun merosni, shu jumladan uning qonun bo‘yicha vorislik tartibida o‘tadigan qismini ham muhofaza qiladi va boshqaradi. Meros ochilgan joydagi notarius o‘z tashabbusiga ko‘ra, merosxo‘r yoki merosxo‘rlarning arizasi, mahalliy davlat hokimiyati organlari yoki fuqarolarning o‘zini-o‘zi boshqarish organlari murojaatlari bo‘yicha meros mol-mulkni muhofaza qilish yuzasidan choralarni ko‘radilar. Meros mol-mulkni muhofaza qilish merosni qabul qilish uchun belgilangan muddat tugagunga qadar davom etadi. Meros mol-mulkni muhofaza qilish xarajatlari merosxo‘rlar tomonidan ularning merosdagi ulushiga muvofiq qoplanadi. Agar vorislik nafaqat vasiyatnoma bo‘yicha, shuningdek qonun bo‘yicha ham amalga oshirilayotgan bo‘lsa, **meros qoldiruvchi tayinlagan vasiyat noma ijrochisi butun merosni muhofaza qilish choralarini ko‘radi**. Qonun bo‘yicha merosxo‘rlar merosning qonun bo‘yicha vasiyat qilingan qismini muhofaza qilish choralarini ko‘radigan boshqa shaxsni tayinlash huquqiga ega. Agar meros tarkibida uning tegishli holatda bo‘lishini ta’minlash uchun saqlash, parvarish qilish va boshqa faktik yoki yuridik harakatlarni amalga oshirish talab etiladigan mol-mulk bo‘lsa, merosxo‘rlar yoki vasiyatnoma ijrochisi bo‘lmagan holatda notarius boshqa shaxs bilan merosni boshqarish haqida shartnoma tuzadi. Merosni boshqaruvchi shaxs meros qabul qilingunga yoki merosxo‘rlar kelgunga qadar merosni saqlashga qaratilgan har qanday zaruriy harakatlarni amalga oshirish huquqiga ega. Ushbu shaxs o‘z vazifalarini bajarganlik uchun haq olishga haqli hisoblanadi.

Yuqoridagi milliy qonunchiligizdan ko‘rishimiz mumkinki ishonchli boshqaruvchini meros huquqida javobgarlik masalasi aniq tartibda belgilanmagan. Faqatgina ishonchli boshqaruvchini tayinlash, uning majburiyatlari kabilar keltirilgan. Shuningdek, Vazirlar Mahkamasining 215-sonli “Ustav fondida davlat ulushi bo‘lgan korxonalarning samarali boshqarilishini va davlat mulkining zarur darajada hisobga olinishini ta’minlash chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi qaroriga ko‘ra davlat ulushi bo‘lgan korxonalarni ishonchli boshqaruvga berilishi, davlat korxonasini ta’sis etish xususiyatlari, davlat korxonasini boshqarish, muassisning huquq va majburiyatlari va asosiysi bizga aloqador bo‘lgan joyi sifatida davlat aktivlarini ishonchli boshqaruvga berish tartiblari, ishonchli boshqaruvchining maqomi, huquqlari va majburiyatlari, tomonlarning javobgarliklari va ishonchli boshqaruv huquqini to‘xtatish masalalari yoritib berilgan. Unga binoan ishonchli boshqaruvchi o‘ziga ishonib topshirilgan aktivlarning saqlanishi, agar ushbu zararlar yengib bo‘lmaydigan kuch yoxud O‘zbekiston Respublikasining Xususiylashtirilgan korxonalarga ko‘maklashish va raqobatni rivojlantirish davlat qo‘mitasi huzuridagi Davlat aktivlarini boshqarish markazining xatti-harakatlari oqibatida yuz berganligini isbotlay olmasa, o‘z harakati (harakatsizligi) tufayli yetkazilgan zararni qonunchilikka muvofiq hisobot va axborotning o‘z vaqtida taqdim etilishi va ishonchliligi uchun qonunchilikda

belgilangan tartibda javob beradi. Davlat aktivlarini ishonchli boshqarishda davlatning manfaatlari to‘g‘risida zarur tarzda g‘amxo‘rlik qilmagan ishonchli boshqaruvchi davlat aktivlarini ishonchli boshqarish vaqtida yetkazilgan zarar va boy berilgan foydani qonunda belgilangan tartibda davlatga to‘laydi. Ishonchli boshqaruvchi (uning rahbari) va O‘zbekiston Respublikasining Xususiylashtirilgan korxonalarga ko‘maklashish va raqobatni rivojlantirish davlat qo‘mitasi huzuridagi Davlat aktivlarini boshqarish markazi o‘z majburiyatlari zarur tarzda bajarilmaganligi uchun amaldagi qonunchilikda belgilangan tartibda, ishonchli boshqarish shartnomasini muddatidan oldin to‘xtatish, o‘zlarining noto‘g‘ri xatti-harakatlari oqibatida yetkazilgan zararni qoplash (kompensatsiya qilish) (sud qaroriga ko‘ra), shartnoma intizomi buzilganligi uchun ishonchli boshqaruvchi va O‘zbekiston Respublikasining Xususiylashtirilgan korxonalarga ko‘maklashish va raqobatni rivojlantirish davlat qo‘mitasi huzuridagi Davlat aktivlarini boshqarish markazi mansabdor shaxslarining javobgarligi va javobgarlikning qonunchilikda nazarda tutilgan boshqa shakllarda javob beradi.[9] Misol uchun 2023 yilda “Angren” va “Yangi Angren” IESlari ishonchli boshqaruvga berilishi ortidan o‘tgan uch yilda qariyb 1,5 trln so‘mlik zarar ko‘rdi. Bu esa ishonchli boshqaruvni mamlakatimizda yetarli tarzda tartibga solinmaganligi, keng jamoatchilik nazaridan uzoqdaligi, ochiqlik va shaffoflik kabi prinsiplardan holi ishlayotganidan darak beradi. Sababi davlat aktivlarini boshqarish agentligi ishonchli boshqarishga berilgandan keying jarayonlar maxfiy tutilayotgani, qancha maxsulot import qilinib qanchasi daromad va xarajat ekanligi haqida jamoatchilik etiboriga taqdim qilishsagina ishonchli boshqaruvga berilgandan keyin bu institut qanchalik samarali ishlagani yoki aksini ko‘rishimiz mumkin. Shuning uchun eng birinchi qilinadigan ish sifatida ishonchli boshqaruvning qonuniy asoslari yaratilishi, davlat xavfsizligi va milliy manfaatlar ustuvorligi qat’iy belgilanishi, javobgarlik masalalari hal etilishi lozim. Ungacha davlat aktivlari ishonchli boshqaruvga berilmasligi kerak. Bundan tashqari ishonchli boshqaruvga berilgan barcha davlat aktivlarida taftish o‘tkazilishi, taftish natijalari asosida ko‘rilgan zarar qoplanishi, siyosiy javobgarlik belgilanishi zarur. Keyin esa o‘zini oqlamagan ishonchli boshqaruv tashkilotlari va ularning benefitsiarlari davlat aktiviga yaqinlashtirilmasligi, xususiylashtirish jarayonida qatnashmasligi, davlat xaridlarida ishtirok etmasligi kerak.

Xulosa

Mamlakatimizda endigina qo‘llanilayotgan bo‘lishiga qaramay ishonchli boshqaruv tizimi haqida xalqaro va milliy qonunchiliklardan kelib chiqib quyidagicha takliflar berishimiz mumkin:

ushbu institutni ishlash tizimini ochiq va shaffoflik asosida faoliyat olib borishini ta’minlash;

ishonchli boshqaruvchini yetarli tajriba va mahoratga ega va ishonchli boshqaruvchi maqomini oqlay oladiganlardan tanlanishi;

vasiylik va homiylik organlarining mol-mulkni ishonchli boshqarish shartnomasi bo‘yicha vasiyni tanlash uchun qo‘shimcha javobgarligini joriy etish zarur;

shartnoma taraflari uni bajarishdan bir tomonlama bosh tortgan taqdirda uchinchi shaxslarga qo‘shimcha kafolatlar berishning yangi mexanizmlari ishlab chiqish;

davlat aktivlarini ishonchli boshqaruvga berilishi tizmini qayta ko‘rib chiqish va ishonchli boshqaruvchilarni qayta saralash;

ularni majburiyatlarni tegishli darajada bajarmagan taqdirda ularga nisbatan qo‘llaniladigan javobgarlik masalasini aniq qilib milliy qonunchiligimizda keltirilishi;

[9] https://lex.uz/docs/-1072916#-1073294

meros huquqida ishonchli boshqaruvchilarning va mol-mulk muassislarining huquq va majburiyatlarini alohida ajratib ko‘rsatish va ta’minlash;

fuqarolik qonunchiligiga vasiylik va homiylik organining mol-mulk uchun homiyni tanlaganlik va boshqaruvchini tayinlash choralarini ko‘rmaganligi uchun javobgarligi to‘g‘risidagi alohida qoidalarni kiritish zarur, bu esa mulkning yo‘qolishiga yoki boshqa zararlarning qoplanishiga olib keladi. Meros huquqida ishonchli boshqaruvchilarning samaradorlik faoliyati haqida fuqarolarga yetkazish va ularni ushbu fuqarolik institutlaridan foydalanishga undash kabi masalalarni hal qilishimiz orqali meros huquqida ham ishonchli boshqaruv shartnomasini rivojlantrish zarur hisoblanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. O‘zbekiston Respublikasi Fuqarolik kodeksi 29.08.1996yy
2. Mol-mulkni ishonchli boshqarish B. R. Topildiyev. Toshkent 2024.
3. 1925 yildagi “Vasiylar to‘g‘risida”gi qonun.
4. Pirimov.M.S, Topildiyev. B. Mol-mulkni ishonchli boshqarish shartnomasining huquqiy tabiati-nomli maqolasi. Toshkent-2022.
5. O.Oqyulov. Fuqarolik-huquqiy javobgarlikni qo‘llash asoslari // Qonun himoyasida. – Toshkent, 1999 №9. – B. 17.
6. Prospectives Of Trust Management Of Property In Uzbekistan. Akmal Akramov. November28, 2020 yy.
7. Xususiy mulk huquqi daxlsizligi masalalari Parxatov Mardonbek Davronbekovich 08.09.2022. yy
8. T.P. Gallanis. (Winter, 2012). The trust in continental Europe: A brief comment from a U.S. observer. The Colombia Journal of European Law Online. Volume 18, 2. [online]. Available: http://www.cjel.net/wpcontent/uploads/2012/08/CJEL-Trust-Law-Final1.pd
9. Novitskiy I.B. Majburiyatlar qonuni. - M., 1925 yil.
10. From the History of the Development of Trust and Terminological Units. Irina Gvelesiani. Faculty of Humanities at Ivane Javakhishvili Tbilisi State University.
11. Fideicommissum. Merriam-Webster online dictionary. [online]. Available: http://www.merriam-webster.com/dictionary/fideicommissum
12. Hunter v Moss Underhill & Haytonda (19-nashr, (2017), [8.17]
13. L. Tuleaşcă, The concept of the trust in Romanian law. [online]. Available: www.rebe.rau.ro/RePEc/rau/journl/ SU11/ REBE-SU11-A13.pdf
14. V. Forti. (2011). Comparing American Trust and French Fiducie. The Columbia Journal of European Law Online. [online]. Available: http://www.cjel.net/online/17_2-forti/
15. T. Zambakhidze, Trust (Historical Review). Samartali, 2000

Internetdagi (elektron) manbalarga havola:

1. https://lex.uz/docs/-180552#-195451
2. https://lex.uz/docs/-1072916#-1073294
3. https://lex.uz/docs/-180552#-198602
4. https://lex.uz/ru/docs/-1297315

Jild: 04, Nashr: 11 | Nov - 2024
ISSN: 2181-2624
www.sciencebox.uz

5. https://lex.uz/docs/-2467536
6. https://lex.uz/ru/docs/-2307826#-2307991
7. https://zenodo.org/records/6541929

SCIENCE BOX

TA'LIM VA RIVOJLANISH TAHLILI ONLAYN ILMIY JURNALI

Jild: 04, Nashr: 11 | Nov - 2024
ISSN: 2181-2624
www.sciencebox.uz

YANGI O'ZBEKISTONDA FOND BIRJALARINI RIVOJLANISH TENDENSIYASI

Ochilov Akbarjon Mamadiyor o'g'li
Alfraganus Unversituti Iqtisodiyot fakulteti
Moliya Moliyaviy texnologiya yo'nalishi
4-kurs talabasi

Annotatsiya: *Ushbu maqolada O'zbekistonda Fond birjasi faoliyati bilan chuquroq tanishish aholi savodxonligi darajasini oshirish masalalari ilgari suriladi.*

Bugungi kunga kelib Fond bozori rivojlangan yetakchi davlatlar va rivojlanayotgan O'zbekiston Fond bozori bilan yaqindan tanishish talab va taklif g'oyalarini ko'rib chiqish va muommalarga yechim topish.

Kalit so'zlar: *Fond bozori, NYSE, Nasdaq, DJIA, „Toshkent" Respublika fond birjasi, ETF(birjaga yo'naltirilgan fondlar) IFO (birinchi ommaviy taklif).*

Kirish

Fond birjasi - qimmatli qog'ozlar savdosiga moljallangan uyushgan bozor. Bu qimmatli qog'ozlar xaridori hamda sotuvchisi uchrashadigan joy.

Qimmatli qog'ozlar bozori boy va ko'p asrlik tarixga ega, ildizlari 1500-yillarda Antverpen va Londonga borib taqaladi. Bizga ma'lumki, zamonaviy aksiyalar savdosi 1668 yilda Amsterdam fond birjasining tashkil etilishi bilan boshlangan. Dastlabki ommaviy takliflar kabi zamonaviy fond bozorlari bilan bog'liq elementlar birinchi marta ushbu birja orqali amalga oshirildi, shu jumladan Gollandiyaning Sharqiy Hindiston kompaniyasi tomonidan aksiyalarni taklif qilish.Qimmatli qog'ozlar bozorlari birinchi marta 1700-yillarning oxirlarida Yevropaning boshqa shaharlarida paydo bolgan, so'ngra 1792 yilda Nyu-York shahridagi Uoll-stritda yangi tashkil etilgan Qo'shma Shtatlarga kiritilgan; Dastlabki savdo faoliyati 1817 yilgacha, Nyu-York fond birjasi Sharqiy qirg'oq yo'lagi bo'ylab sug'urta, bank va ko'mir kompaniyalarining aktsiyalarini rasmiy ravishda savdo qila boshlaganiga qadar, birinchi navbatda, davlat obligatsiyalari va bank aktsiyalaridan iborat edi.19-asrda sanoat inqilobi va temir yollar tufayli birja savdosi G'arb mamlakatlarida juda mashhur bo'ldi. Telegraf kabi yangi aloqa texnologiyalari xalqaro birja savdosini amalga oshirishga imkon berdi va rasmiy milliy fond bozorini yaratishga yordam berdi. Vaqt o'tishi bilan ko'plab xususiy fond birjalari ko'proq tartibga solinadigan davlat birjalariga qo'shildi; masalan, London fond birjasi va Parij birjasi shu davrda tashkil topgan.

Qimmatli qog'ozlar bozoriga sarmoya kiritish korxonalarga dastlabki ommaviy joylashtirish (IPO) orqali investorlardan katta mablag'larni jalb qilish imkonini beradi, ammo IPO orqali aktsiyalarni sotish biznesni kengaytirish yoki potentsial o'sishga investitsiya qilish uchun ishlatilishi mumkin bo'lgan bir nechta investorlarning mablag'lariga kirishni ta'minlaydi. kompaniyalari. aktsiyalarni sotib olish - ularning ba'zilariga egalik qilish sizga kompaniyaning foydasi va muvaffaqiyatidan baham ko'rish imkonini beradi, ammo agar aktsiyalarning narxi sezilarli darajada pasaysa, pul yo'qotish xavfi

mavjud Qimmatli qog'ozlar bozorlari investitsiyalarni sotib olish va sotish uchun oson tartibga solinadigan, markazlashtirilgan bozorni ta'minlash orqali investitsiyalarni osonlashtiradi. Jismoniy shaxslar ham, muassasalar ham o'zaro aktsiyalarni erkin almashish huquqiga ega; qat'iy qoidalar va nazorat adolatlilik va oshkoralikni ta'minlaydi, aksiyalar narxi investorlarning ular sarmoya kiritayotgan kompaniyalarning kelajakdagi qiymati haqidagi tasavvurlarini aks ettiradi; fond bozori har bir investitsiya bo'yicha millionlab investorlarning bilimlari, umidlari va istiqbollari yig'indisini ifodalaydi; uning aktsiyalari narxi bozorning uning qiymati va istiqbollari haqidagi tasavvurini aks ettiradi. Qimmatli qog'ozlar bozorlari korporativ foyda bilan chambarchas bog'liq bo'lgan iqtisodiy salomatlik ko'rsatkichi bo'lib xizmat qiladi. Korporativ foyda oshganda, fond bozori ko'rsatkichlari odatda oshadi; Muvaffaqiyatsiz kompaniyalar fond bozorini pastga tushirishga moyildirlar. Qimmatli qog'ozlar bozori investorlarga oddiy aktsiyalar, imtiyozli aktsiyalar, investitsiya fondlari, birja fondlari (ETF), fyuchers shartnomalari, obligatsiyalar opsionlari va boshqa hosilalarga turli xil xavf va maqsadlar uchun mumkin bo'lgan investitsiyalar sifatida kirishni taklif qiladi. Bu investorlarga vaqt o'tishi bilan daromad olish yoki boylik to'plash imkoniyatini beradi - investitsiya uzoq muddatda qimmatli qog'ozlar narxining ko'tarilishi va dividendlarni to'lash orqali sezilarli daromad keltirishi mumkin, ammo investitsiya bilan bog'liq risklar muhim va potentsial foydali bo'lishi mumkin. Zamonaviy fond bozorlari yuqori texnologiyali va globaldir. Elektron savdo maydonchalari, yugori tezlikdagi Internet ulanishlari va kompyuter algoritmlari endi fond bozorida hukmronlik qilmoqda; investorlar dunyoning istalgan fond birjasida aktsiyalarni sotib olishlari va sotishlari mumkin. Birja bozorlari kapitalistik tizimlarda muhim vazifani bajaradi; ular iqtisodiy o'sish va farovonlikka yordam beradigan innovatsion kompaniyalarga sarmoya kiritishni osonlashtiradi - ularning mavjudligi erkin bozor kapitalizmi sharoitida rivojlanayotgan zamonaviy iqtisodiyotning ajralmas qismiga aylanadi.

London fond birjasi 1773-yilda birja brokerlarining qahvaxonalardagi norasmiy yig'ilishi sifatida tashkil etilgan. Keyingi o'n yilliklar davomida u yuqori darajada tashkil etilgan fond birjasiga aylandi va o'z ko'lami bo'yicha eng xalqaro birjalardan biriga aylandi. Nyu-York fond birjasi 1792 yilda tashkil etilgan va dastlab davlat obligatsiyalari bilan savdo qilingan. U rasman 1817-yilda tashkil etilgan va shundan beri bozor kapitallashuvi bo'yicha dunyodagi eng yirik fond birjasiga aylandi. 896 yilda Charlz Dou Nyu-York fond birjasida sotiladigan sanoat aktsiyalarining indeksi sifatida Dow Jones Industrial Average indeksini yaratdi. DJIA bugungi kunda ham eng mashhur fond bozori indeksidir. 20-asr boshlarida AQSH fond birjalarini tartibga solish kuchaygan. 1933 yildagi Glass-Steagall qonuni Federal depozitlarni sug'urtalash korporatsiyasini (FDIC) tashkil etdi. 1933 yilgi Qimmatli qog'ozlar to'g'risidagi qonun kompaniyalardan yangi qimmatli qog'ozlarni ro'yxatdan o'tkazishni va moliyaviy hisobotlarni oshkor qilishni talab qildi. 1934 yilgi Qimmatli qog'ozlar birjasi to'g'risidagi qonun birjalarni tartibga solish uchun SECni yaratdi. 1940 yildagi investitsiya kompaniyasi to'g'risidagi qonun investitsiya kompaniyalarini, masalan, investitsiya fondlarini tartibga soldi 20-asrning o'rtalaridan boshlab fond bozorlari globallashdi, elektron savdoni o'zlashtirdi, minglab yangi kompaniyalarni joriy qildi va kengroq sarmoyalarni joriy qildi. Qimmatli qog'ozlar bozori kapitallashuvi jadal sur'atlarda o'sdi va savdo xarajatlarining pasayishi va ETF va 401 (k) s kabi yangi variantlarning paydo bo'lishi tufayli jamoatchilik ishtiroki oshdi. Endi fond bozorlari investorlarga o'z tavakkalchiligini yakka tartibda boshqarish imkonini beruvchi keng ko'lamli savdo vositalarini taklif etadi.

O’zbekistonda dastlabki fond birjasi faoliyati bilan shug’ullanagn kompaniya?

Toshkent" Respublika fond birjasi.

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 1994-yil 8-aprelda qabul qilingan „„Iqtisodiy islohotlarni yanada chuqurlashtirish, xususiy mulkni himoya qilishni ta'minlash va tadbirkorlikni rivojlantirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi farmoniga asosan tashkil etilgan. , 1994 yil 745-son, uning faoliyati

respublikada amalga oshirilayotgan islohotlar va xususiylashtirilgan davlat korxonalari negizida ochiq turdagi aksiyadorlik jamiyatlarini tashkil etish siyosati bilan chambarchas bog'liq. „Toshkent" RFB faoliyatining predmeti va maqsadi oldindan belgilangan joyda va ma'lum bir vaqtda belgilangan qoidalar asosida ommaviy va ochiq birja savdolarini tashkil etish va o'tkazish yo'li bilan birja tovarlari bilan savdo qilish uchun zarur shart-sharoitlarni yaratishdan iborat. qimmatli qog'ozlar bozorini shakllantirish yo'li bilan qimmatli qog' ozlarning erkin muomalasi uchun zarur shart- sharoitlar va ular to'g'risidagi ma'lumotlarni talab va taklifning haqiqiy nisbati asosida qimmatli qog'ozlar bahosini shakllantirish yo 'li bilan oshkor etish. 1994. Birja O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 1994-yil 21-yanvardagi „Iqtisodiy islohotlarni yanada chuqurlashtirish, xususiy mulkni himoya gilishni ta'minlash va tadbirkorlikni rivojlantirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi Farmoniga asosan 1994-yil 8-aprelda tashkil etilgan. 745-son, O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 1994 yil 26 yanvardagi 36-son qarori. Qimmatli qog'ozlar bilan operatsiyalar bo'yicha aylanma 30 million so'mni tashkil etdi, birjada 13 ta brokerlik idorasi akkreditatsiyadan o'tkazildi.

O‘zbekiston respublika tovar xom ashyo birjasi — yuqori xaridorgir tovarlar, xom ashyo mahsulotlari savdosini amalga oshiradigan yetakchi birja. 1994-yil 8-aprelda "Toshkent" universal tovar-fond birjasi (1991) ning "Toshkent" respublika fond birjasi va tovar-xom ashyo birjasiga bo‘linishi natijasida tashkil topgan. Boshqaruvi Toshkent shahrida. Qoraqalpog‘iston Respublikasi, Toshkent viloyatidan tashqari barcha viloyatlar markazlari va Toshkent shahrida filiallari bor. Barcha filiallari yagona elektron tizim bilan bog‘langan. Birjada mamlakatdagi va chet ellik xaridorlar uchun neft mahsulotlari, ko‘mir, paxtani qayta ishlash mahsulotlari (paxta tolasi, lint, shrot, shulxa), rangli va qora metallar, sement, mineral o‘g‘itlar, oziq-ovqat mahsulotlari va boshqalarning muntazam savdosi o‘tkaziladi. 2004-yildan respublika ichki bozorida talab yuqori bo‘lgan tovarxom ashyo mahsulotlarining limit fondlar bo‘yicha taqsimoti tizimi tugatildi va mazkur birjada bu resurslarning muntazam ochiq va raqobatli birja savdosi yo‘lga qo‘yildi. Birja savdolarida har bir xo‘jalik yurituvchi sub’yektlar uchun o‘ziga kerakli tovarxom ashyo resurslarini milliy valyutaga va asosli narxlarda sotib olish imkoniyatlari yaratildi. Muntazam va kundalik birja savdolarining butun respublika hududini qamragan yagona elektron tizimi barpo etilgan. Birjada akkreditatsiya qilingan 1000 ga yaqin brokerlar ishlaydi. Birja huzurida savdolarda tuzilgan shartnomalarning sotuvchilar va xaridorlar tomonidan bajarilishini kafolatlaydigan hisobkliring palatasi faoliyat ko‘rsatadi (2004). Respublikaning barcha viloyatlarida, ayniqsa, qishloq joylarida dehqon va fermer xo‘jaliklariga resurslar sotish bilan ularning o‘z mahsulotlarini ham birja ko‘rgazmalariga qo‘yadigan 37 ta maxsus savdo maydonchalari tashkil etilgan. Birjada ko‘rgazmayarmarka savdolari elektron tizimi joriy etilgan bo‘lib, tovarlar birja listingta fototasvirlari bilan birga kiritiladi. Bu esa milliy eksporterlarning jahon bozorlariga chiqishiga yordam beradi. 2004-yilda birjada 150,5 ming t paxta tolasi, 63,8 ming t shrot, 137,7 ming t avtomobil benzini, 346,6 ming t dizel yonilg‘isi, 136 ming t sement, 37,2 ming t qora metallar prokati, 43,9 ming t ko‘mir, 19,1 ming t mineral o‘g‘itlar va boshqalar mahsulotlar sotildi. 2004-yilda birjaning umumiy tovar aylanmasi 450,1 mlrd. so‘mni tashkil etdi (2000-yilda 65,8 mlrd. so‘m; 2003-yilda 288,3 mlrd.so‘m).

O’zbekiston Respublikasi valyuta birjasi 1992-yil may oyida tashkil etilgan bo‘lib, faoliyatining maqsadi valyuta bozori, davlat qimmatli qog‘ozlari bozori va pul bozorida birja savdolarini tashkil etilishi va o‘tkazilishini ta’minlashdan iborat.

Fond birjasi faoliyatini tartibga soluvchi - mustaqil tashkilot bo'lib, u bozorda, ya'ni fond birjasida hammasi qonuniy asosda amalga oshishini nazorat qiladi. O'zbekistonda ushbu vazifalarni Kapital bozorini rivojlantirish agentligi bajaradi, u, shuningdek, qimmatli qog'ozlar bozori ishtirokchilari (investitsiya maslahatchilari, brokerlar, dilerlar, investitsiya aktivlarini ishonchli boshqaruvchi) faoliyatini litsenziyalash bilan shug’illanadi.

Jild: 04, Nashr: 11 | Nov - 2024
ISSN: 2181-2624
www.sciencebox.uz

Xulosa

Yangi O'zbekiston sharoitida fond birjasini rivojlantirish tendensiyalari va imkoniyatlari yangi iqtisodiy islohotlar va davlatning xususiy sektorlari bilan aloqalarini mustahkamlash siyosati bilan chambarchas bog'lash. O'zbekistonda iqtisodiyotni liberallashtirish jarayoni kuchaytirb, xususiy sektorlar uchun yangi imkoniyatlar ochib berish. Bu o'z navbatida fond birjasini rivojlantirishga turtki beradi. Quyida bu tendensiyaning asosiy yo'nalishlari keltirilgan:

1.Xususiylashtirish va IPO jarayonlari.

Ko'plab davlat korxonalari xususiylashtirish va IPO (birinchi ommaviy taklif) orqali fond birjasiga olib chiqish. Bu jarayon nafaqat yangi investitsiyalarni jalb qilishni, balki davlatning iqtisodiyotdagi ishtirokini kamaytirishi mumkun. Katta kompaniyalarning IPOsidan nafaqat mahalliy, balki xalqaro investorlar ham foyda ko'rishi mumkun.

2.Investorlar bazasini kengaytirish.

Fond bozoriga qiziqish ko'rsatayotgan yangi investorlar, ayniqsa yoshlar, internet va texnologiya yutuqlaridan foydalanib, o'z sarmoyalarini diversifikatsiya qilishga harakat qilmoqdalar. Shu maqsadda fond bozorida yangi hisob ochish, axborot texnologiyalari orqali xizmat ko'rsatish imkoniyatlari kengaytirb berish va xavfsizligni taminlash.

3. Fond birjasi faoliyatini modernizatsiya qilish.

Elektron savdo tizimlari va onlayn platformalar joriy qilish, investorlar va kompaniyalar uchun qulay shart-sharoitlar yaratib berish savdo hajmining oshishiga olib keladi.

4. Kapital bozorlarini qo'llab-quvvatlash va tartibga solish.

Davlat iqtisodiyotni rag'batlantirish maqsadida kapital bozorlarini qo'llab-quvvatlashga e’tibor qaratishi. Ayniqsa, xalqaro standartlarga mos tartibga solish qoidalarini joriy qilish, yangi mahsulotlarni, masalan, obligatsiyalar va ETFlarni (birjaga yo'naltirilgan fondlar) ishlab chiqishi.

5. Xalqaro integratsiya va xorijiy investitsiyalarni jalb qilishi.

O'zbekistonning fond bozoriga xalqaro miqyosda giziqish ortib bormoqda. Bu xalqaro investitsiyalarni jalb qilish va chet ellik investorlarga yangi imkoniyatlar yaratish orqali amalga oshirishi. Bunda xalqaro moliyaviy institutlar bilan hamkorlik, shuningdek, xalqaro fond birjalari bilan aloqaqilish muhim ahamiyat kasb etadi.

Yuqoridagi tendensiyalar Yangi O'zbekiston fond birjasining istiqboli yuqoriga ko’tarilishi uchu. Hissa qo‘shishi mumkun.. Bu jarayoni davlat islohotlari va bozor mexanizmlarining rivojlanishi bilan uzviy bog'liqdir va mamlakat iqtisodiyotining jahon moliya bozorlariga integratsiyalashuvini jadallashtirishga xizmat qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. LA, Mamajonov, et al. "TIJORAT BANKLARIDA PUL MUOMALASI TUSHUNCHASI VA UNI TASHKIL ETISH USULLARI." HOLDERS OF REASON 2.6 (2024): 195-199.
2. LA, Mamajonov, et al. "Davlat sektorida budjetdan tashqari mablag 'lar sarflanishi hisobi va amaliyotini takomillashtirish." HOLDERS OF REASON 2.6 (2024): 200-204.
3. LA, Mamajonov, et al. "MOLIYAVIY NATIJALARNI TAHLILI." HOLDERS OF REASON 2.6 (2024): 43-46.

Jild: 04, Nashr: 11 | Nov - 2024
ISSN: 2181-2624
www.sciencebox.uz

4. LA, Mamajonov, et al. "ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ ПРЕДПОСЫЛКИ И НЕОБХОДИМОСТЬ АНАЛИЗА ФИНАНСОВОЙ ОТЧЕТНОСТИ В СОВРЕМЕННОМ МЕНЕДЖМЕНТЕ." HOLDERS OF REASON 2.6 (2024): 52- 57. 5.
5. LA, Mamajonov, et al. "Особенности аудит." HOLDERS OF REASON 2.6 (2024): 140-144. 12:41 PM
6. SCIENCE PROMOTION "ZAMONAVIY FALSAFA, UTIMOIY VA GUMANITAR FANLARNI RAG'BATLANTIRISH" sciencepromotion.uz 2024.06.30
7. LA, Mamajonov, et al. "NAZORAT FURSATLARINI TESTLASHTIRISHNI YAXSHILASH IMKONIYATLARI." HOLDERS OF REASON 2.6 (2024): 79-84 7.
8. LA, Mamajonov, et al. "АНАЛИЗ ФИНАНСОВЫХ РЕЗУЛЬТАТОВ." HOLDERS OF REASON 2.6 (2024): 47-51.
9. LA, Mamajonov, et al. "Toshkent viloyati mahalliy budjeti daromadlari o 'zgarishlarining amaldagi holati tahlili." HOLDERS OF REASON 2.6 (2024): 115-119.
10. LA, Mamajonov, et al. "КОРХОНАЛАР ИКТИСОДИЙ ФАОЛИЯТИНИ РИВОЖЛАНТИРИШДА МОЛ-МУЛК СОЛИРИНИ ТАКОМИЛЛАШТИРИШ." HOLDERS OF REASON 2.6 (2024): 238-242.
11. LA, Mamajonov, et al. "ВЗАИМОСВЯЗЬ МЕЖДУ РАБОТОЙ АУДИТОРА И ОБНАРУЖЕНИЕМ ФИНАНСОВОГО МОШЕННИЧЕСТВА В ИСТОРИИ." HOLDERS OF REASON 2.6 (2024): 73-78.
12. LA, Mamajonov, et al. "Тенденции рынка аудиторских услуг." HOLDERS OF REASON 2.6 (2024): 127-132.
13. LA, Mamajonov, et al. "ХАЛКАРО СТАНДАРТЛАРГА МУВОФИК БАНК КИММАТЛИ КОГОЗЛАРИ БИЛАН ОПЕРАЦИЯЛАР АУДИТИНИ ТАКОМИЛЛАШТИРИШ БУЙИЧА КУРСАТМАЛАР." HOLDERS OF REASON 2.6 (2024): 234-237.

SCIENCE BOX

TA'LIM VA RIVOJLANISH TAHLILI ONLAYN ILMIY JURNALI

Jild: 04, Nashr: 11 | Nov - 2024
ISSN: 2181-2624
www.sciencebox.uz

KICHIK BIZNES SUBYEKTLARI UCHUN LOGISTIK TIZIMLARNI LOYIHALASHNING O‘ZIGA XOS XUSUSIYATLARI

Babayev Nasim
Samarqand iqtisodiyot va servis instituti
“Marketing” kafedrasi dotsenti, i.f.n.

Ergashev Jakhongir Baxodirovich
Samarqand iqtisodiyot va servis instituti
“Marketing” kafedrasi Assitent-stajyori

Ollanazarov Alibek O’ktamovich
Samarqand iqtisodiyot va servis instituti talabasi

Annotatsiya: *Ushbu tadqiqot O‘zbekistonning kichik biznes subyektlari uchun logistik tizimlarni optimallashtirishga qaratilgan. Samarali logistik tizimlar kichik biznesning operatsion samaradorligini oshirish va xarajatlarni optimallashtirishda muhim rol o‘ynaydi, ayniqsa resurslari cheklangan kichik bizneslar uchun. Biroq, O‘zbekistondagi kichik bizneslarda zamonaviy logistik boshqaruv vositalari va raqamli texnologiyalarning integratsiyasi bo‘yicha bilim bo‘shliqlari mavjud. Tadqiqotda SWOT va ABC tahlili kabi boshqaruv usullari, shuningdek, intervyular va so‘rovnomalar yordamida amaliy ma'lumotlar yig‘ildi. Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatdiki, kichik biznes subyektlari raqamli texnologiyalarni va avtomatlashtirilgan tizimlarni qo‘llash orqali logistik jarayonlarni samarali boshqarishi mumkin. Ushbu natijalar kichik bizneslar uchun innovatsion boshqaruv vositalarini va raqamli texnologiyalarni joriy etishni tavsiya etadi. Tadqiqot, shuningdek, kelajakdagi tadqiqotlarni raqamli texnologiyalar va avtomatlashtirilgan tizimlarning kichik biznes logistik tizimlariga ta’sirini o‘rganishga qaratish zarurligini ta'kidlaydi. Bu tadqiqot kichik biznes subyektlari uchun logistik boshqaruvni optimallashtirishga oid amaliy tavsiyalarni taqdim etadi va mavjud bilim bo‘shliqlarini to‘ldiradi.*

Kalit so‘zlar: *Kichik biznes, logistik tizimlar, SWOT tahlili, ABC tahlili, raqamli texnologiyalar, avtomatlashtirish, samaradorlik.*

Logistika tizimlari har qanday biznesning muvaffaqiyatli ishlashini ta'minlashda markaziy o‘rinni egallaydi. Ayniqsa, kichik biznes subyektlari uchun samarali logistika tizimi bozordagi talabga tezkor javob berish va mijozlarning ehtiyojlarini qondirishda muhim omildir. Kichik biznes subyektlari yirik korxonalarga qaraganda ko‘proq moslashuvchanlikka ega bo‘lsa-da, ular cheklangan moliyaviy resurslar va infratuzilma imkoniyatlari sababli ko‘plab muammolarga duch keladi. Shu bilan birga, logistika tizimlarini loyihalash va amalga oshirishda yuqori samaradorlikka erishish kichik biznesning barqaror rivojlanishini ta’minlaydi. Ushbu tadqiqot kichik biznes uchun logistik tizimlarni loyihalashda zarur bo‘lgan innovatsion yondashuvlarni taklif etadi.

O‘zbekiston iqtisodiyotida kichik biznes sektorining ahamiyati tobora oshib bormoqda. Kichik bizneslar mamlakatdagi ish o‘rinlarini yaratishda va ichki bozorni rivojlantirishda muhim rol o‘ynaydi.

Shuningdek, O‘zbekistonning geografik joylashuvi uning logistika va transport sohasida Markaziy Osiyo mintaqasida tranzit markazga aylanishi uchun imkoniyat yaratadi. Biroq kichik bizneslar uchun zamonaviy logistika tizimlarini joriy etish hali ham dolzarb muammolardan biri hisoblanadi. Bu, asosan, logistika infratuzilmasining ayrim mintaqalarda yetarlicha rivojlanmaganligi va zamonaviy texnologiyalardan foydalanish imkoniyatlarining cheklanganligi bilan izohlanadi. Ushbu tadqiqot kichik biznes subyektlariga moslashtirilgan logistika tizimlarini ishlab chiqish orqali ushbu muammolarni bartaraf etishga yo‘naltirilgan.

Logistika tizimlarini samarali boshqarish bo‘yicha ko‘plab nazariy va amaliy yondashuvlar mavjud. Ushbu tadqiqotda **Iqtisodiy buyurtma miqdori (EOQ)** modeli, **Just-in-Time (JIT)** tizimi va **Ta'minot zanjirini boshqarish (SCM)** konsepsiyalari asosiy nazariy asos sifatida qo‘llaniladi. EOQ modeli zaxiralarni boshqarishda xarajatlarni optimallashtirish uchun mo‘ljallangan bo‘lib, kichik biznes uchun ayniqsa dolzarbdir. JIT tizimi esa zaxiralarni minimal darajada saqlash orqali xarajatlarni kamaytirishni maqsad qiladi. SCM konsepsiyasi ta'minot zanjirining barcha bosqichlarida samaradorlikka erishish uchun boshqaruv strategiyalarini o‘z ichiga oladi. Shuningdek, tadqiqotda **SWOT tahlili** va **ABC tahlili** kabi boshqaruv vositalarining kichik biznes logistikasi uchun qo‘llanishi ko‘rib chiqiladi.

Logistika boshqaruvi va ta'minot zanjiri samaradorligi bo‘yicha ilmiy adabiyotlarda yirik korxonalarga oid ko‘plab tadqiqotlar mavjud. Masalan, **Christopher (2016)** va **Chopra & Meindl (2020)** o‘z asarlarida logistika jarayonlari va zaxiralarni boshqarish orqali xarajatlarni kamaytirishning ahamiyatini ko‘rsatgan. Shuningdek, bu tadqiqotlar mijozlarga xizmat ko‘rsatish sifatini oshirishda logistika tizimlarining strategik rolini ta'kidlaydi. Ammo, kichik biznes subyektlarining logistik tizimlariga qaratilgan tadqiqotlar kam uchraydi. **Mirkhamidov (2021)** O‘zbekistonning logistika tizimlarini o‘rganib, mamlakatdagi logistika infratuzilmasining rivojlanish imkoniyatlari va qiyinchiliklarini tahlil qilgan. Shunga qaramay, kichik biznes subyektlarining o‘ziga xos ehtiyojlarini hisobga olgan holda logistik tizimlarni loyihalashga bag‘ishlangan tadqiqotlar yetarli darajada emas.

Tahlillar shuni ko‘rsatadiki, mavjud adabiyotlarda kichik biznes subyektlari uchun logistik tizimlarni optimallashtirish bo‘yicha yetarlicha ilmiy asoslar yo‘q. Xususan, O‘zbekistonda kichik bizneslar uchun **raqamli texnologiyalar** va **avtomatlashtirilgan tizimlar**dan foydalanish bo‘yicha ma'lumotlarning cheklanganligi sezilarli bilim bo‘shlig‘ini keltirib chiqaradi. Bundan tashqari, kichik biznes subyektlarining infratuzilma cheklovlari va resurslar kamligiga moslashgan yondashuvlar bo‘yicha aniq tadqiqotlar yetishmaydi. Ushbu bo‘shliqni to‘ldirish kichik biznes subyektlarining barqaror rivojlanishini ta'minlashda muhim ahamiyatga ega.

Metodologiya.Ushbu tadqiqot kichik biznes subyektlari uchun logistik tizimlarni loyihalashni samarali amalga oshirish bo‘yicha yondashuvlarni tahlil qilishga qaratilgan. Tadqiqotda **aralash metodlar** qo‘llanildi, jumladan:

1. **Ma'lumotlar yig‘ish usullari**:

- **Birlamchi ma'lumotlar** so‘rovnomalar va intervyular orqali yig‘ildi. Bu kichik biznes vakillarining logistik tizimlarni loyihalashdagi ehtiyojlari va qiyinchiliklarini o‘rganishga xizmat qildi.
- **Ikkilamchi ma'lumotlar** Davlat statistika qo‘mitasi hisobotlari va ilmiy maqolalar tahlili orqali yig‘ildi.

2. **Tahlil usullari**:

- **SWOT tahlili** kichik biznesning kuchli va zaif tomonlarini aniqlash uchun qo‘llanildi.

- **ABC tahlili** asosiy mahsulotlar va xizmatlarni belgilash hamda resurslarni samarali taqsimlashda yordam berdi.
- **Raqamli texnologiyalar tahlili** avtomatlashtirilgan tizimlar va zamonaviy vositalarning kichik biznesga qo‘llanish imkoniyatlarini o‘rganishni maqsad qildi.

Ushbu yondashuv kichik biznes uchun innovatsion va samarali logistika tizimlarini ishlab chiqish imkonini berdi.

Natijalar va Muhokama. Ushbu tadqiqot kichik biznes subyektlari uchun logistik tizimlarni loyihalashning o‘ziga xos xususiyatlarini aniqlash va ular uchun samarali strategiyalarni ishlab chiqishga qaratildi. Tadqiqot natijalari kichik biznesning logistika jarayonlarini optimallashtirishda uchta asosiy omil muhim ahamiyatga ega ekanligini ko‘rsatdi: moslashuvchanlik, texnologiyalarni qo‘llash va xarajatlarni samarali boshqarish.

1. Kichik biznes subyektlarining bozor talablariga tezkor javob berish qobiliyati ularning muvaffaqiyatida hal qiluvchi omil hisoblanadi. Tadqiqot kichik bizneslar uchun logistik tizimlarni loyihalashda moslashuvchan yechimlar, jumladan, xarajatlarni minimallashtirish va xizmat sifatini oshirishga qaratilgan strategiyalarni ishlab chiqishni taklif qildi.
2. Tadqiqotda zamonaviy raqamli vositalar, masalan, avtomatlashtirilgan ombor tizimlari, real vaqt kuzatuv tizimlari va bulutli texnologiyalarni joriy etish kichik biznesning samaradorligini oshirishda muhim rol o‘ynashi aniqlangan. Ushbu texnologiyalar resurslarni samarali boshqarish va logistika jarayonlarini optimallashtirish imkonini beradi.
3. ABC tahlili yordamida kichik bizneslar o‘z faoliyatida asosiy va ikkinchi darajali ahamiyatga ega bo‘lgan mahsulot va xizmatlarni samarali boshqarishi mumkinligi ko‘rsatildi. Bu yondashuv xarajatlarni kamaytirish va resurslardan oqilona foydalanishni ta’minlaydi.

Nazariy va Amaliy Muhokama. Nazariy jihatdan, ushbu tadqiqot kichik biznes uchun logistika tizimlarini loyihalashda **SWOT tahlili** va **ABC tahlili**ning qo‘llanilishi bo‘yicha yangi yondashuvlarni taklif qiladi. Tadqiqotda ushbu vositalar kichik biznes subyektlarining kuchli va zaif tomonlarini tahlil qilish va resurslarni samarali taqsimlashda qanchalik samarali ekanligini ko‘rsatdi.

Amaliy jihatdan, tadqiqot kichik biznes subyektlari uchun raqamli texnologiyalar va avtomatlashtirilgan tizimlarni kengroq joriy etish zarurligini ta’kidlaydi. Bu innovatsiyalar operatsion samaradorlikni oshirish bilan birga, xarajatlarni kamaytiradi va logistika jarayonlarini tezlashtiradi.

Tadqiqotda aniqlangan asosiy bilim bo‘shliqlaridan biri kichik biznes subyektlarida raqamli texnologiyalarni joriy etish bo‘yicha ma’lumotlarning yetarli emasligidir. Xususan, O‘zbekiston sharoitida avtomatlashtirilgan tizimlarning moslashuvi va iqtisodiy samaradorligini chuqurroq o‘rganish zarur. Bundan tashqari, logistika jarayonlarini optimallashtirish uchun kichik biznes subyektlari tomonidan xalqaro amaliyotlarni lokal sharoitlarga moslashtirish bo‘yicha tadqiqotlar yetishmaydi.

Kelgusidagi tadqiqotlar quyidagi yo‘nalishlarga qaratilishi lozim:

1. Raqamli texnologiyalarning kichik biznes logistik tizimlariga ta’sirini empirik o‘rganish.
2. Logistika jarayonlarida avtomatlashtirishning uzoq muddatli iqtisodiy samaradorligini tahlil qilish.
3. O‘zbekiston sharoitiga mos xalqaro logistika strategiyalarini ishlab chiqish.

Xulosa. Tadqiqot natijalari kichik biznes subyektlari uchun logistik tizimlarni loyihalashda zamonaviy texnologiyalarni qo‘llash va resurslarni samarali boshqarish bo‘yicha yangi yondashuvlarni taqdim etdi. Kelgusida ushbu yondashuvlarni rivojlantirish va ularning iqtisodiy samaradorligini amaliyotda

sinab ko‘rish zarur. Bu kichik biznesning raqobatbardoshligini oshirish va iqtisodiyotdagi rolini kuchaytirishda muhim ahamiyatga ega.

Ushbu tadqiqot kichik biznes subyektlari uchun samarali logistik tizimlarning ahamiyatini ta'kidladi, ayniqsa, moslashuvchanlik, xarajatlarni optimallashtirish va raqamli texnologiyalarning integratsiyasi sohalarida. Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatdiki, O‘zbekistondagi kichik bizneslar resurslar va infratuzilma cheklovlariga qaramay, **SWOT** va **ABC tahlili** kabi boshqaruv vositalaridan foydalangan holda va raqamli texnologiyalarni joriy etish orqali operatsion samaradorlikni oshirishi mumkin. Bu natijalar kichik biznes subyektlariga global raqobatbardoshlikni oshirish uchun zamonaviy texnologiyalarni va boshqaruv usullarini qo‘llashni tavsiya etadi.

Shuningdek, tadqiqotda raqamli texnologiyalar va avtomatlashtirilgan tizimlarning kichik biznes logistik tizimlariga qo‘llanilishi bo‘yicha bilim bo‘shliqlari mavjudligi aniqlangan. Kelajakdagi tadqiqotlar kichik biznesda avtomatlashtirilgan tizimlarning iqtisodiy samaradorligini o‘rganish, raqamli texnologiyalarni joriy etishning uzoq muddatli ta'sirini baholash va xalqaro logistik strategiyalarni O‘zbekiston sharoitlariga moslashtirishga qaratilishi kerak.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Boboyev N. Logistika asoslari. Darslik - Samarqand: SamISI, 2023. - 292 b. **ISBN: 978-9943-9457-6-0.**
2. M Boboyev N. Logistika. O’quv qo’llanma. - Samarqand: SamISI, 2021. - 330 b. **ISBN: 978-9943-7641-5-6**
3. Raximkulova, D.R. (2020). *Logistika tizimlari va boshqaruv hisobi: zamonaviy yondashuvlar*. Samarqand: Samarqand iqtisodiyot va servis instituti.
4. Mirkhamidov, N. (2021). *O‘zbekistonda logistika tizimlari rivojlanishi: muammolar va imkoniyatlar*. Toshkent: O‘zbekiston iqtisodiyoti nashriyoti.
5. Zeynallayev, A. (2017). *Boshqaruv hisobi*. Toshkent: O‘zbekiston iqtisodiyoti nashriyoti.
6. **Rahmatov, K., & Karimov, Z.** (2019). *O'zbekiston iqtisodiyotida logistika va transport tizimini boshqarish.* Toshkent: «O'zdavlibrary» nashriyoti.
7. **Sodiqov, M.** (2018). *Logistikada innovatsion yondashuvlar: O'zbekiston misolida.* Toshkent: Innovatsiya va Raqamli iqtisodiyot akademiyasi.
8. **Nazarov, S., & Yuldashev, J.** (2020). *O'zbekistonda logistika va ta'minot zanjirining rivojlanish tendensiyalari.* Toshkent: "O'zbekiston Respublikasining Iqtisodiyot va Sanoat Vazirligi".
9. **Ismailov, A.** (2022). *Ta'minot zanjirini boshqarishda raqamli texnologiyalarning roli.* Toshkent: O'zbekiston iqtisodiyoti nashriyoti.
10. **Abduvokhidov, T.** (2017). *Logistika: Nazariya va amaliyot.* Toshkent: O'zbekiston davlat iqtisodiyot universiteti nashriyoti.
11. **Muminov, M.** (2020). *Logistika va transport tarmoqlarini boshqarish.* Toshkent: "Yuksalish" nashriyoti

SCIENCE BOX

TA'LIM VA RIVOJLANISH TAHLILI ONLAYN ILMIY JURNALI

Jild: 04, Nashr: 11 | Nov - 2024
ISSN: 2181-2624
www.sciencebox.uz

LOGISTIK STRATEGIYALARNI ISHLAB CHIQISH VA ULARNI OPTIMALLASHTIRISH BOSQICHLARI

Babayev Nasim
Samarqand iqtisodiyot va servis instituti
"Marketing" kafedrasi dotsenti, i.f.n.

Ergashev Jakhongir Baxodirovich
Samarqand iqtisodiyot va servis instituti
"Marketing" kafedrasi Assitent-stajyori

Moilov Noufal Vagif o'g'li
Samarqand iqtisodiyot va servis instituti talabasi

Annotatsiya: *Ushbu maqola O'zbekistonning logistik tizimlarida zaxira boshqaruvi va logistik xarajatlarni optimallashtirishga qaratilgan. Tadqiqotda SWOTvaABC tahlili kabi boshqaruv hisobi vositalarining samarali qo'llanilishi, zaxiralarni yaratish jarayonida yuzaga keladigan xarajatlarni kamaytirish va operatsion samaradorlikni oshirishdagi o'rni o'rganilgan. Mavjud ilmiy adabiyotlar va amaliyotlar O'zbekistonda zaxira boshqaruvi va logistik jarayonlarda raqamli texnologiyalar va avtomatlashtirilgan tizimlarning kamroq qo'llanilayotganini ko'rsatadi, bu esa mavjud bilim bo'shliqlarini yaratadi. Tadqiqotda empirik ma'lumotlar yig'ish uchun intervyular va so'rovnomalar, shuningdek, SWOT va ABC tahlili metodlari qo'llanildi. Tadqiqot natijalari, zaxira yaratish xarajatlarini kamaytirish va logistik jarayonlarni samarali boshqarish uchun raqamli texnologiyalarning integratsiyasi zarurligini ta'kidladi. Tadqiqotning natijasi, O'zbekistondagi korxonalar uchun boshqaruv hisobi vositalarining qo'llanishini takomillashtirish va raqamli texnologiyalarni joriy etish orqali xarajatlarni optimallashtirish mumkinligini ko'rsatadi. Shuningdek, kelajakdagi tadqiqotlar raqamli texnologiyalar va avtomatlashtirilgan tizimlarning zaxira boshqaruviga ta'sirini yanada chuqurroq o'rganishga qaratilishi kerak. Ushbu tadqiqot O'zbekistonning logistik tizimlarini samarali boshqarish uchun yangi tavsiyalarni taqdim etadi.*

Kalit so'zlar: *Zaxira boshqaruvi, logistik xarajatlar, boshqaruv hisobi, SWOT tahlili, ABC tahlili, raqamli texnologiyalar, avtomatlashtirish.*

Zaxiralarni boshqarish har qanday korxonaning muvaffaqiyatli faoliyatining muhim qismi hisoblanadi. Zaxiralar nafaqat mahsulotlar yoki xomashyo saqlash, balki ularning tashilishi, saqlanishi va yetkazib berilishi jarayonlarini ham o'z ichiga oladi. Zaxiralarni yaratishga qilinadigan xarajatlar, logistik jarayonlarni boshqarish va boshqaruv hisobi vositalari orqali optimallashtirilishi mumkin. Zaxiralar boshqaruvi samarali tashkil etilgan korxona o'z resurslarini maksimal darajada samarali ishlata oladi va bozor talablariga tezkor moslashadi. Shuning uchun, zaxiralarni boshqarish strategiyalarini ishlab chiqish va samarali boshqaruvni amalga oshirish muhim ahamiyatga ega.

Ushbu tadqiqotda, zaxiralarni yaratishga qilinadigan xarajatlar va logistik jarayonlarning boshqarilishi O'zbekistonning iqtisodiy sharoitlari asosida tahlil qilinadi. O'zbekistonning markaziy joylashuvi va

rivojlanayotgan logistika infratuzilmasi uning mintaqaviy tranzit va savdo markaziga aylanishi uchun katta imkoniyatlarni taqdim etadi. Shu bilan birga, mamlakatning transport tizimi va logistika sohasidagi o‘sish jarayonlari kompaniyalar uchun zaxiralarni boshqarish va logistik xarajatlarni optimallashtirishda yangi imkoniyatlar yaratmoqda.

Ushbu tadqiqotda logistikavaboshqaruv hisobining nazariy asoslari, jumladan, Iqtisodiy buyurtma miqdori (EOQ) modeli, Just-in-Time (JIT) tizimi va Ta'minot zanjirini boshqarish (SCM) metodologiyalari asosida tahlil qilinadi. Bu nazariyalar zaxiralarni boshqarish, xarajatlarni kamaytirish va xizmat ko‘rsatish sifatini oshirish uchun foydali vositalar sifatida tanilgan. Shuningdek, SWOTvaABC tahlili kabi boshqaruv hisobi vositalarining zaxira boshqaruvini optimallashtirishda qanday qo‘llanilishini o‘rganish maqsad qilingan.

Zaxiralarni boshqarish va logistik xarajatlar bo‘yicha bir qator tadqiqotlar mavjud. Masalan, Christopher (2016) va Chopra & Meindl (2020) o‘z tadqiqotlarida logistik jarayonlar va mijozlarga xizmat ko‘rsatish sifati o‘rtasidagi bog‘liqlikni tahlil qilgan. Mirkhamidov (2021) O‘zbekistonning logistika tizimlarini o‘rganib, korxonalarning mintaqaviy va xalqaro sharoitlarda yuzaga keladigan muammolarini ko‘rsatgan. Biroq, O‘zbekistondagi zaxiralarni yaratish jarayonida boshqaruv hisobi vositalari va ularning samarali qo‘llanilishi haqida tadqiqotlar kam uchraydi. Bu borada zarur bo‘lgan amaliy yondashuvlar hali to‘liq tadqiq etilmagan.

Logistika va zaxiralarni boshqarish sohasida keng qamrovli tadqiqotlar mavjud bo‘lsa-da, boshqaruv hisobi vositalari va logistik xarajatlarni optimallashtirishni o‘rganishdagi bo‘shliqlar hali ham mavjud. Avvalgi tadqiqotlarda ko‘proq umumiy nazariy yondashuvlar va mintaqaviy taqqoslashlar amalga oshirilgan, ammo zamonaviy boshqaruv hisobi metodlarining o‘ziga xos mintaqaviy sharoitlarda qo‘llanilishiga oid tadqiqotlar kam. O‘zbekistonning iqtisodiy va geografik sharoitlarini hisobga olgan holda, zaxiralarni boshqarishdagi yangi yondashuvlar va texnologiyalarni qo‘llash zarur.

Ushbu tadqiqotning asosiy maqsadi logistik xarajatlarnivaboshqaruv hisobi vositalarini zaxira yaratish jarayonida samarali qo‘llash orqali O‘zbekistonda zaxiralarni boshqarish samaradorligini oshirishdir. Tadqiqot quyidagi asosiy vazifalarni o‘z ichiga oladi:

1. Zaxiralarni yaratish jarayonida yuzaga keladigan xarajatlarni aniqlash va tahlil qilish.
2. SWOTvaABC tahlilini zaxira boshqaruvida qo‘llash usullarini o‘rganish.
3. Raqamli texnologiyalarvaavtomatlashtirilgan tizimlar orqali zaxira yaratish xarajatlarini kamaytirishning imkoniyatlarini o‘rganish.

Ushbu tadqiqot O‘zbekistonning maxsus sharoitlariga moslashtirilgan logistik va boshqaruv hisobi modelini taklif qiladi. Bu yangi yondashuvlar, xususan, raqamli texnologiyalar va avtomatlashtirilgan tizimlar yordamida zaxiralarni boshqarishda xarajatlarni kamaytirish va korxonalarning samaradorligini oshirishga yordam beradi. Tadqiqot natijalari mintaqaviy kompaniyalar uchun amaliy tavsiyalar ishlab chiqishda va ularning logistik jarayonlarini optimallashtirishda foydali bo‘ladi. Kutilayotgan natija – O‘zbekistondagi korxonalar uchun zaxira boshqaruvining samarali tizimi va iqtisodiy samaradorlikni oshirishga qaratilgan yondashuvni taklif qilishdir.

Metodologiya. Ushbu tadqiqotda logistik xarajatlarnivazaxiralarni boshqarish jarayonlarini optimallashtirish uchun quyidagi metodologiyalar qo‘llaniladi:

1. Nazariy va amaliy yondashuvlar asosida tadqiqot olib boriladi. SWOTvaABC tahlili kabi metodlar zaxira boshqaruvi va logistik xarajatlarni tahlil qilishda qo‘llaniladi.
2. Ma'lumotlar yig‘ish:

➢ Intervyu va so‘rovnomalar orqali O‘zbekistondagi kompaniyalardan ma'lumotlar olinadi.

- Ilmiy maqolalar va hisobotlar hamda davlat statistikasi o‘rganiladi.
- Empirik ma'lumotlar asosida logistik jarayonlar tahlil qilinadi.

3. Metodlar:

- Kvantitativ metodlar yordamida statistik tahlil o'tkaziladi.
- Sifatli metodlar orqali kompaniyalar amaliyotlari va muammolari o‘rganiladi.

4. Tadqiqot bosqichlari:

- Mintaqaviy logistik tizimlar va zaxira boshqaruvi muammolarini aniqlash.
- SWOTvaABC tahlili yordamida kuchli va zaif tomonlarni baholash.
- Xalqaro tajriba asosida yangi strategiyalar ishlab chiqish.

5. Tadqiqotda foydalanilgan empirik ma'lumotlar ba'zi mintaqalar bilan cheklanishi mumkin.

Natijalar va Muhokama. Tadqiqot natijalari, logistik xarajatlar va zaxiralarni boshqarish jarayonlarini optimallashtirishda boshqaruv hisobi vositalarining muhim rol o‘ynashini tasdiqladi. **SWOT**va**ABC tahlili** kabi metodlarni qo‘llash, O‘zbekistondagi korxonalarga logistik xarajatlarni kamaytirish va zaxira boshqaruvini samarali tashkil etishda katta yordam berishi mumkin. Biroq, tadqiqotda raqamli texnologiyalar**va**avtomatlashtirilgan tizimlarning samarali qo‘llanilmasligi sababli, korxonalar hali ham samarali natijalar olishda qiynalmoqda.

Tadqiqot davomida olingan asosiy natija shundaki, O‘zbekistondagi korxonalar logistika tizimlarida va zaxira boshqaruvida mavjud strategiyalarni to‘liq samarali amalga oshirmayapti. **SWOT** tahliliva**ABC** tahlili yordamida, korxonalar o‘z resurslarini qanday sarflayotganini va qanday muammolar yuzaga kelayotganini tahlil qildik. Ushbu tahlillar orqali zaxira yaratish xarajatlarivalogistik xarajatlarni samarali boshqarish uchun zarur bo‘lgan yangiliklar aniqlandi.

Xususan, raqamli texnologiyalarvaavtomatlashtirilgan tizimlarning integratsiyasi darajasi juda past ekanligi aniqlangan. Bu, o‘z navbatida, zaxiralarni boshqarish va logistik jarayonlarni tezlashtirishda muammolarga olib kelmoqda. Korxonalar tomonidan real vaqt ma'lumotlari**,** bulutli texnologiyalar**va**yangi avlod tizimlarini joriy etishning kamligi samaradorlikni pasaytiradi.

Nazariy jihatdan, ushbu tadqiqot logistikavaboshqaruv hisobi metodlarini O‘zbekistondagi sharoitga moslashtirish borasida yangi bilimlarni taqdim etdi. **SWOT**va**ABC tahlili** metodlari zamonaviy logistika va zaxira boshqaruvi nazariyasida yetarlicha o‘rganilgan bo‘lsa-da, ularning O‘zbekistonning iqtisodiysharoitlariga moslashuvi haqida aniq ma'lumotlar mavjud emas. Tadqiqot, bu metodlarning logistika va zaxira boshqaruvini optimallashtirishda qanday qo‘llanilishi mumkinligini ochib berdi.

Amaliy jihatdan, tadqiqot O‘zbekistonning mintaqaviy sharoitlari uchun raqamlitexnologiyalarvaavtomatlashtirilgan tizimlarni qanday joriy etish zarurligini ko‘rsatdi. Zaxira boshqaruvi va logistik jarayonlarda innovatsion texnologiyalarni qo‘llash, xarajatlarni kamaytirish va samaradorlikni oshirish uchun muhim ahamiyatga ega. Tadqiqot natijalari, shuningdek, supply chainni yanada optimallashtirish vata'minot zanjirining samaradorligini oshirishda raqamli vositalar va avtomatlashtirishning rolini ta’kidlaydi.

Tadqiqotda olingan natijalar, O‘zbekistonda logistik xarajatlarni boshqarish va zaxira yaratish jarayonlarini optimallashtirishda ba'zi bilim bo‘shliqlarini ko‘rsatdi. Avvalgi tadqiqotlarda, boshqaruv hisobi vositalarining zaxira boshqaruvidagi o‘rni to‘liq o‘rganilmagan. Ayniqsa, raqamli texnologiyalarvaavtomatlashtirilgan tizimlarning mintaqaviy sharoitlarga moslashuvi haqida kam ma’lumotlar mavjud.

1. Raqamli texnologiyalarni zaxira boshqaruvi va logistika tizimlariga qo‘llashni yanada chuqurroq o‘rganish zarur. Tadqiqotlar **AI**, **IoT**vablockchain kabi texnologiyalarning logistik tizimlarni qanday optimallashtirishi mumkinligini o‘rganishga qaratilishi kerak.
2. Xalqaro tajribalarni O‘zbekistonga moslashtirish bo‘yicha amaliy tadqiqotlar olib borish lozim. Bunda mintaqaviy integratsiyavaglobal standartlarni hisobga olish kerak.
3. Uzun muddatli tadqiqotlarni amalga oshirish, zaxiralarni boshqarish va logistik jarayonlarni optimallashtirishda raqamli texnologiyalarni joriy etishning uzoq muddatli samaradorligini baholash uchun muhim bo‘ladi.

Ushbu tadqiqot, O‘zbekistonning logistik tizimlarida zaxira yaratish xarajatlarini boshqarish va optimallashtirishda boshqaruv hisobi vositalarining ahamiyatini ko‘rsatdi. Raqamli texnologiyalarvaavtomatlashtirilgan tizimlarning samarali joriy etilishi bizneslarga katta foyda keltiradi. Kelajakda bu sohada yanada chuqurroq tadqiqotlar o‘tkazish zarur, ayniqsa raqamli integratsiyavainnovatsionlogistik modellarni ishlab chiqish masalalari bo‘yicha. Tadqiqot natijalari O‘zbekistonning logistika tizimlarini yaxshilash va xalqaro savdoga integratsiyalashishda qo‘llanilishi mumkin bo‘lgan amaliy tavsiyalarni taqdim etdi.

Xulosa. Tadqiqot O‘zbekistonning logistik tizimlarida zaxira boshqaruvi va logistik xarajatlarni optimallashtirishda boshqaruv hisobi vositalarining ahamiyatini ochib berdi. **SWOT**va**ABC** tahlilikabi boshqaruv usullarining zaxira yaratish jarayonida samarali qo‘llanilishi, xarajatlarni kamaytirish va operatsion samaradorlikni oshirishda muhim rol o‘ynaydi. Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatadiki, O‘zbekistondagi korxonalar hali ham raqamli texnologiyalarvaavtomatlashtirilgan tizimlarni to‘liq joriy etmagan, bu esa logistik jarayonlarni optimallashtirishda to‘siqlarni yuzaga keltirmoqda. Shuningdek, zaxiralarni boshqarishda innovatsion texnologiyalardan foydalanish zarurligi ta'kidlandi. Tadqiqotning amaliy ahamiyati shundaki, uning natijalari O‘zbekistonning korxonalari uchun samarali logistik strategiyalarni ishlab chiqishda qo‘llanilishi mumkin. Kelajakdagi tadqiqotlar raqamli texnologiyalar va avtomatlashtirilgan tizimlarning zaxira boshqaruviga ta’sirini chuqurroq o‘rganishga, shuningdek, O‘zbekistondagi logistika tizimlarining global integratsiyasini yanada rivojlantirishga qaratilishi kerak.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Boboyev N. Logistika asoslari. Darslik - Samarqand: SamISI, 2023. - 292 b. **ISBN: 978-9943-9457-6-0.**
2. M Boboyev N. Logistika. O’quv qo’llanma. - Samarqand: SamISI, 2021. - 330 b. **ISBN: 978-9943-7641-5-6**
3. Raximkulova, D.R. (2020). *Logistika tizimlari va boshqaruv hisobi: zamonaviy yondashuvlar*. Samarqand: Samarqand iqtisodiyot va servis instituti.
4. Mirkhamidov, N. (2021). *O‘zbekistonda logistika tizimlari rivojlanishi: muammolar va imkoniyatlar*. Toshkent: O‘zbekiston iqtisodiyoti nashriyoti.
5. Zeynallayev, A. (2017). *Boshqaruv hisobi*. Toshkent: O‘zbekiston iqtisodiyoti nashriyoti.
6. Mirzaev, T. (2019). *Logistika va ta'minot zanjirini boshqarish*. Toshkent: Iqtisodiy bilimlar akademiyasi.
7. Karimov, R. (2018). *Zaxira boshqaruvi va logistika jarayonlarini optimallashtirish*. Toshkent: Fan va texnologiya nashriyoti.
8. Xusanov, A. (2020). *O‘zbekistonda logistika tizimi va iqtisodiy rivojlanish*. Toshkent: O‘zbekiston iqtisodiyoti nashriyoti.

Jild: 04, Nashr: 11 | Nov - 2024
ISSN: 2181-2624
www.sciencebox.uz

9. G‘ulomov, B. (2021). *Boshqaruv hisobi va uning amaliyoti*. Toshkent: O‘zbek universiteti nashriyoti.
10. Lex.uz (2020). *Buxgalteriya hisobining milliy standarti (4-sonli BHMS) - Tovar-moddiy zaxiralar*. https://lex.uz/docs/-4890446

SCIENCE BOX

TA'LIM VA RIVOJLANISH TAHLILI ONLAYN ILMIY JURNALI

Jild: 04, Nashr: 11 | Nov - 2024
ISSN: 2181-2624
www.sciencebox.uz

MILLIY HUNARMANDCHILIK RIVOJLANISHIDA XOTIN-QIZLARNING ROLI

Sabirov G‘ayrat Ruzimovich
Xorazm viloyati IIB TQX TQKB katta tezkor vakili

Annotatsiya: *Ushbu maqolada mustaqillik yillarida Xorazm viloyatida hunarmanchilik soxasining rivojlanishi va unda xotin-qizlarning roli xususida ma‘lumotlar keltirilgan.*

Kalit so‘zlar: *hunarmandchilik soxasi, hunarmandchilik markazlari, “Ta’rifi Xorazm”, hunarmand uyushmasi, Sraft va art jamiyati, Art salon.*

Dunyoda ko‘plab xalqlarning o‘zaro integratsiyalashuvi va iqtisodiyotda globallashuv jarayonlari kechayotgan bir davrda milliy meros va qadriyatlarga bo‘lgan munosabat, aholining turmush tarzi va xo‘jalik faoliyati mahsuli bo‘lgan betakror san’at asarlarining ahamiyatini o‘rganish, qayta tiklash va bu singari tarixiy madaniy merosni yosh avlodga yetkazish, hunarmandchilik markazlari tarixini yoritish va tahlil etish singari mavzular dolzarb ahamiyat kasb etmoqda.

Milliy hunarmandchiligimiz O‘zbekistonning boy tarixi va madaniyatini aks ettiruvchi muhim omil bo‘lib, unda xotin-qizlarning o‘rni beqiyosdir. Asrlar davomida ular o‘zlarining iste'dodlari va mehnatsevarligi bilan milliy hunarmandchilikning gullab-yashnashiga ulkan hissa qo‘shganlar.

O’rta asr Sharqining buyuk allomasi abu Nasr Farobiy o’zining qator asarlarida hunar va uning afzalliklari to’g’risidagi falsafiy, ilmiy g’oyalarni ilgari suradi. Uning “Risola fit-tanbix asbob as-saodat” (Baxt-saodatga erishuv yo’llari haqida risola) asarlarida o’zining yaxshi, mukammal, baxtli jamiyat haqidagi orzularini batafsil bayon qiladi. Asarda mehnat va kasb-hunar kishisining fazilatlari to’g’risida shunday fikr yuritadi: “Ta’lim faqat so’z va o’rganish bilangiga bo’ladi. Tarbiya esa, amaliy ish, tajriba bilan, ya’ni shu xalq, shu millatning amaliy malakalaridan iborat bulgan ish-harakat, kasb-hunarga berilgan bo’lishi, o’rganishidir. Agar ular shu kasb-hunarga berilgan bo’lsalar, kasb-hunarga qiziqsalar, shu qiziqish ularni butunlay kasb-hunarga jalb etsa, demak, kasb-hunarning chinakam oshig’i bo’ladilar”.[1]

O‘zbekiston mustaqillikka erishgach o‘zbek xalqining milliy qadriyatiga aylangan, inson ma’naviy tafakkurining asosiy yutug‘i hisoblangan, asrlar davomida sayqal topib, noyob san’at asari darajasida taraqqiy etib kelgan an’anaviy hunarmandchilikni qayta tiklash, hunarmandlarga g‘amxo‘rlik qilish davlat siyosati darajasiga ko‘tarilib, bu borada bir qator islohotlar amalga oshirildi. Mustaqillikning dastlabki davridayoq O‘zbekiston Respublikasi hukumati barcha sohalar singari hunarmandchilik soxasida ham jamiyatni yangilashning o‘ziga xos taraqqiyot yo‘lini ko‘rsatib berdi.

Hozirgi kunga kelib Respublikamizda mavjud bo‘lgan xalq hunarmandchiligining Toshkent, Samarqand, Buxoro, Nukus, Xiva, Termiz, Urganch, Namangan, Andijon, Farg‘ona, Chust, Shahrisabz singari markazlarining imkoniyatlari beqiyos bo‘lib, ular o‘ziga xosligi jihatidan bir-biridan ajralib turadi.

Xorazmda azaldan hunarmandchilik sohalari rivoj topganligini, bu yerda asriy hunarmandchilik an’analari shakllanganligi va mo‘g‘ullar bosqiniga qadar mavjud hunar turlarini muallifi noma’lum

“Ta’rifi Xorazm” asarida keltirilgan ma’lumotlar ham tasdiqlaydi. Asarda: “Xorazm diyorining oltmishta hududida bozor bor. O‘n ming qassob, o‘n ming baqqol, o‘n ming bazzoz, sakkiz ming attor, yigirma ming muzado‘z (etikdo‘z), olti ming kavushdo‘z do‘koni, besh ming rangrez (bo‘yoqchi) do‘koni, sakkiz ming oxangar (temirchi) do‘koni, uch ming misgar do‘koni, uch ming zargar do‘koni, ming besh yuz sarroj (egar-jabduq yasovchi) do‘koni, sakkiz ming jo‘vozdon (paxta chigiti, kunjut, zig‘irdan yog‘ ishlab chiqaruvchi jo‘voz) do‘koni, o‘n ming qaffol (qulufsoz), besh ming sobungar do‘koni, besh ming do‘zod, uch ming xarrot, besh ming charmgar do‘koni, besh ming xamir manh (xamirdan tayèrlangan mahsulotlar) do‘koni, ming koshchin tuzataturgon (koshinpaz do‘kon ustaxona), ming besh yuz uylik dutorg‘a xarak qilur erdi, ming charhg‘a o‘qcha ulur otib, nahga (ip yigirish uchun) tuzataturg‘on, ming chaxuzna’l (taqa)”-deya ta’riflangan.[2,50-51]

Xotin-qizlar milliy hunarmandchilikning turli sohalarida faol ishtirok etib kelganlar, shu jumladan:

- To'quvchilik: Xotin-qizlar o'zlarining mohir qo'llari bilan ipak, paxta, jun va boshqa tabiiy materiallardan chiroyli va mustahkam matolar to'qishgan. Ipak yo'li bo'ylab O'zbekiston to'qimachilik markazi sifatida tanilgan, bu erda ayollar o'zlarining san'atlarini rivojlantirganlar.
- Kashtachilik: Xotin-qizlar turli xil naqsh va bezaklarni qo'llab, liboslar, choyshablar, gilamlar va boshqa buyumlarni kashta tikishgan. Ularning naqshlari xalq ertaklari, afsonalari va tabiatdagi go'zallikni aks ettirib, noyob san'at asarlarini yaratganlar.
- Kulolchilik: Xotin-qizlar kulolchilikda ham muhim rol o'ynaganlar. Ular loyni shakllantirib, turli idishlar, sopol buyumlar, haykalchalar va boshqa san'at asarlarini yaratganlar.
- Zargarlik: Xotin-qizlar oltin, kumush va boshqa qimmatbaho metallardan zeb-ziynatlar, bilaguzuklar, halqalar va boshqa san'at buyumlarini yaratganlar. Ularning hunarmandchiligi o'ziga xos naqsh va bezaklar bilan ajralib turgan.

O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining “Hunarmandchilikni yanada rivojlantirish va hunarmandlarni har tomonlama qo‘llab-quvvatlash to‘g‘risida”gi PF-5242 Farmonida ham xalqimizning boy madaniy merosi va tarixiy an‘analarini to‘liq saqlab qolish va ko‘paytirish, milliy hunarmandchilik, xalq badiiy va amaliy san‘atini yanada rivojlantirish, hunarmandchilik faoliyati bilan shug‘ullanuvchi fuqarolarni har tomonlama qo‘llab-quvvatlash bo‘yicha maqsadli va kompleks chora-tadbirlarni amalga oshirish, shu asosda aholi, ayniqsa, yoshlar, ayollar va kam ta’minlangan oilalar bandligini ta‘minlash maqsadida hunarmandchilik sohasida bajarilishi lozim bo‘lgan bir qator vazifalar belgilab berilgan.[3]

Ayni vaqtda O‘zbekistonda 25 mingga yaqin hunarmand bo‘lib, ularning qariyb besh ming nafariga 141 milliard so‘mlik kredit berildi. 2018-yil 11-sentabr kuni “Hunarmand” uyushmasi huzurida, hunarmandchilik mahsulotlarini uzoq tuman (shaharlar)dan xarid qilish va yirik shaharlarda sotish hamda eksport qilish uchun savdo-xarid masalalari bilan shug‘ullanuvchi Sraft and art jamiyati tashkil etilgani ma’lum qilindi. Mazkur korxona mamlakatning turistik obyektlari, diqqatga sazovor joylari, hududlardagi hunarmandlik markazlarida hamda bir qator bozorlarda “Art salon”lar ya’ni amaliy va tasviriy san’at asarlarining savdo-xarid ishlari bilan shug‘ullanuvchi do‘konlar tashkil qiladi. Bundan tashqari, korxona chet el vakolatxonalari, galereyalar va turistik firmalar bilan hamkorlikda ish olib borish, chet ellarda o‘z filiallarini ochish huquqiga ham ega.[4]

2018-yili O‘zbekiston xotin-qizlar jamoat fondi tomonidan ayollar tadbirkorligini qo‘llab-quvvatlash, turmush farovonligini yaxshilash, ish bilan ta’minlash maqsadida viloyatda 123 nafar ayolga 1 mlrd. 962 ming so‘mlik kredit mablag‘lari ajratildi. 2019 yilning yanvar oyi holatiga esa 90 nafar tadbirkor ayolga 1 mld 500 mln. so‘m kredit berildi. 62 ta sex, 656 ta ish o‘rni yaratildi. “Ustoz-shogird” ana’analariga ko‘ra 206 nafari hunarmandchilik, 145 nafari kasanachilik asosida ish faoliyatini boshladi.

2021-yil “Hunarmand” uyushmasi bilan Turkiya hamkorlik va muvofiqlashtirish agentligi (TIKA) hamkorligida Xiva shahridagi «Nurullaboy majmuasi»da hunarmandchilik markazi tashkil etildi. Ushbu loyihaning maqsadi 10 ta yo‘nalishdagi yo‘qolib borayotgan hunarmandchilik turlarini qayta tiklash, rivojlantirish va yosh avlodga o‘rgatishdan iborat. Markazga jalb etilgan 10 ta hunarmandning har biriga mahsulot tayyorlash uchun 100 million so‘mlik zarur xom-ashyo materiallari topshirildi. Kelgusi davrda Respublikamizda uy hunarmandchiligini qo’llab-quvvatlash, ayollarning jamiyat hayotida faollligini oshorish borasida ko‘plab faol ishlar amalga oshirilmoqda. Buning natijasida ko‘pgina ayollar ish bilan ta’minlanib kelmoqda.

Foydalanilgan adabiyotlar ro’yxati:

1. Таърифи Хоразм. Ўз.Р.ФА ШИ. №6895/IX рақамли қўлёзма 150-151 варақ.
2. Abu Nasr Forobiy. Fazilat, baxt-saodat va kamolot haqida.”Mutafakkir” xalqaro xayriya jamg’armasi. Toshkent ”Yozuvchi”. 2002 ,37-b
3. https://lex.uz/docs/3416134
4. https://daryo.uz/2018/09/11/ozbekistonda-xotin-qizlarga-hunarmandlik-yonalishida-bepul-kurslar-otilmoqda.

SCIENCE BOX

TA'LIM VA RIVOJLANISH TAHLILI ONLAYN ILMIY JURNALI

Jild: 04, Nashr: 11 | Nov - 2024
ISSN: 2181-2624
www.sciencebox.uz

INTEGRATED APPROACH TO TEACHING LISTENING

Napasova Durdona
Samarqand davlat chet tillar instituti magistranti

Abstract: *The integrated approach to teaching listening has become a crucial pedagogical strategy in enhancing language acquisition and communication skills. This approach emphasizes the interconnection of listening with other language skills such as speaking, reading, and writing, fostering a holistic learning experience. By incorporating authentic materials, technology, and task-based activities, educators can create engaging and contextually relevant learning environments. This article explores the theoretical foundations of integrated listening instruction, practical techniques for implementation, and the benefits of this approach for learners of different proficiency levels. The findings highlight the significance of integrating listening with multimodal learning resources to develop not only comprehension skills but also critical thinking and intercultural competence. Recommendations are provided for educators seeking to adopt an integrated framework in their language classrooms.*

Keywords: *Integrated approach, teaching listening, language acquisition, holistic learning, multimodal resources, task-based activities, intercultural competence, language proficiency, pedagogical strategies.*

Introduction

Listening is a fundamental skill in language learning, serving as the foundation for communication and comprehension. It enables learners to understand spoken language, acquire new vocabulary, and recognize grammatical structures in context. As one of the primary modalities of language input, effective listening enhances not only comprehension but also the ability to engage in meaningful interactions. Despite its importance, listening is often underemphasized in traditional language teaching, leading to gaps in learners' overall proficiency.

The integrated approach to teaching listening addresses these challenges by connecting listening with other language skills—speaking, reading, and writing—within a cohesive framework. This approach acknowledges that language skills are interdependent and should be developed simultaneously to foster comprehensive linguistic and cognitive growth. The integrated approach is particularly significant in modern educational settings, where multimodal and contextual learning are essential for engaging diverse learners and preparing them for real-world communication.

This article aims to explore the theoretical underpinnings and practical applications of the integrated approach to teaching listening. It seeks to provide educators with effective strategies for implementation, address potential challenges, and demonstrate the benefits of this approach through case studies and practical examples. By adopting an integrated framework, educators can equip learners with the skills needed to navigate complex linguistic environments and achieve greater language proficiency.

The integrated approach to teaching listening is firmly rooted in the principles of holistic language learning, which emphasize the interconnected nature of linguistic skills. Unlike traditional methods that often isolate listening from other components of language learning, this approach views listening

as part of a dynamic and reciprocal process that encompasses speaking, reading, and writing. This perspective is supported by cognitive and communicative theories, which stress the importance of interaction, contextualization, and active engagement in acquiring language effectively.

Central to the integrated approach is the understanding that language skills are interdependent and should be developed simultaneously to reflect authentic communication. Learning activities are designed to be contextualized, making language meaningful and relevant to learners. Additionally, active engagement is crucial, as it enables learners to process and respond to language input, enhancing comprehension and retention. Incorporating multimodal input, such as auditory, visual, and textual materials, further enriches the learning experience by catering to diverse learning styles and preferences.

Listening plays a foundational role in developing other language skills. It serves as a model for pronunciation, intonation, and sentence structure, which learners replicate and refine during speaking activities. Similarly, exposure to spoken language enhances vocabulary and grammar, facilitating improved comprehension when engaging in reading tasks. Moreover, listening to well-structured discourse supports learners in organizing and expressing ideas effectively in writing. By integrating these skills into cohesive tasks, learners engage in activities that mirror real-life communication, such as interpreting spoken conversations, responding verbally, reading related texts, and summarizing their understanding in written form.

The integrated approach also draws on cognitive and communicative theories to optimize the teaching of listening. From a cognitive perspective, the approach strengthens mental processes such as attention, memory, and comprehension through repeated exposure and skill integration. Communicative Language Teaching (CLT) aligns with this methodology by emphasizing the practical use of language in real-world interactions, encouraging tasks that require meaningful collaboration and response. Schema theory further enhances listening comprehension by enabling learners to connect prior knowledge with new language input, while integrated reading and writing activities help to build and refine these cognitive frameworks.

By embedding listening into a broader framework of interrelated language skills and theoretical insights, the integrated approach not only enhances listening proficiency but also fosters a deeper understanding of language as a whole.

The integrated approach to teaching listening offers numerous benefits that contribute to the overall development of learners' language proficiency and cognitive abilities. By embedding listening within a framework of interconnected skills, this approach creates a more dynamic and enriching learning experience.

One of the primary advantages is the development of comprehensive language skills. Listening, when integrated with speaking, reading, and writing, fosters a deeper understanding of language structures and usage. This holistic approach allows learners to apply what they hear in practical contexts, improving their ability to communicate effectively in real-life situations.

Additionally, the integrated approach promotes critical thinking and problem-solving. By engaging learners in tasks that require them to interpret, analyze, and respond to auditory input, this method encourages active processing of information. Learners are often required to make inferences, evaluate spoken content, and articulate responses, which enhances their analytical and cognitive abilities.

Another significant benefit is the enhancement of cultural and contextual understanding. Listening activities that include authentic materials, such as interviews, podcasts, and dialogues, expose learners to diverse accents, idiomatic expressions, and cultural nuances. This exposure helps learners develop

an awareness of cultural differences and improves their ability to navigate conversations in varied social and cultural contexts.

Finally, the integrated approach boosts learner engagement and motivation. The use of multimodal resources, interactive tasks, and real-world scenarios creates a stimulating and relevant learning environment. By making listening activities more engaging and purposeful, learners are more likely to remain motivated and actively participate in their language development journey.

Overall, the integrated approach to teaching listening not only improves listening proficiency but also equips learners with the skills and mindset necessary for effective communication and lifelong learning.

The integrated approach to teaching listening requires the use of practical techniques that seamlessly combine listening with other language skills. These techniques leverage diverse materials, interactive tasks, and collaborative strategies to create a dynamic and engaging learning environment.

One effective method is the use of authentic materials, such as podcasts, videos, interviews, and real-life dialogues. These resources expose learners to natural language usage, including variations in accents, intonation, and speech patterns. Authentic materials not only improve learners' listening comprehension but also familiarize them with real-world contexts, making language learning more practical and relevant.

Task-based activities are another key technique for integrating listening with speaking, reading, and writing. For example, learners can listen to a podcast and then participate in a group discussion about its content, read related articles to deepen their understanding, and finally write a summary or personal reflection. Such tasks encourage the simultaneous development of multiple language skills, reinforcing their interconnectedness and application in meaningful communication.

Incorporating multimodal resources, such as visual aids and digital tools, further enhances the learning experience. Videos, infographics, and interactive apps provide visual context that supports auditory input, helping learners decode and understand spoken language more effectively. Digital platforms can also offer personalized listening exercises and instant feedback, catering to individual learning needs and styles.

Collaborative learning strategies, such as group discussions and peer feedback, play a vital role in implementing the integrated approach. Activities like debating, role-playing, or co-creating projects require learners to listen attentively, respond thoughtfully, and work together to achieve common goals. This collaborative environment not only develops linguistic skills but also fosters teamwork, communication, and social interaction.

By combining these practical techniques, educators can create a comprehensive framework for teaching listening that is both effective and engaging. These methods ensure that learners not only improve their listening skills but also gain confidence in their ability to use language in a variety of real-life situations.

Conclusion

The integrated approach to teaching listening offers a transformative framework for language education by emphasizing the interconnectedness of listening with other language skills. This holistic methodology not only improves learners' listening comprehension but also fosters their ability to use language effectively in diverse contexts. Through the use of authentic materials, task-based activities, multimodal resources, and collaborative learning strategies, educators can create dynamic and engaging learning environments that mirror real-world communication.

Jild: 04, Nashr: 11 | Nov - 2024
ISSN: 2181-2624
www.sciencebox.uz

By promoting comprehensive language skills, critical thinking, cultural understanding, and learner motivation, the integrated approach addresses many of the limitations of traditional listening instruction. Furthermore, its grounding in cognitive and communicative theories provides a strong theoretical foundation, ensuring that its methods are both practical and pedagogically sound.

This article highlights the potential of the integrated approach to revolutionize the way listening is taught, offering valuable insights and techniques for educators seeking to enhance their teaching practices. As language learning continues to evolve, the integration of listening with speaking, reading, and writing remains a vital strategy for preparing learners to navigate the complexities of global communication.

References:

1. Brown, H. D. (2007). Teaching by Principles: An Interactive Approach to Language Pedagogy (3rd ed.). Pearson Education.
2. Field, J. (2008). Listening in the Language Classroom. Cambridge University Press.
3. Harmer, J. (2007). The Practice of English Language Teaching (4th ed.). Pearson Longman.
4. Richards, J. C. (2005). Developing Listening Skills: From Theory to Practice. Cambridge University Press.
5. Ur, P. (2012). A Course in English Language Teaching. Cambridge University Press.

SCIENCE BOX

TA'LIM VA RIVOJLANISH TAHLILI ONLAYN ILMIY JURNALI

Jild: 04, Nashr: 11 | Nov - 2024
ISSN: 2181-2624
www.sciencebox.uz

КРАТКИЙ ОБЗОР НА ВЗАИМООТНОШЕНИЯ УЗБЕКИСТАНА И ДВИЖЕНИЯ “ТАЛИБАН”, НА ФОНЕ ЗАХВАТА ТАЛИБАМИ ВЛАСТИ В АФГАНИСТАНЕ В 2021 ГОДУ

Каримов Сухроб Юсупович
Международный Азиатский университет

Аннотация: *Ушбу маколада Узбекистон ва Толибон харакати тарихий муносабатлари хакида кискача шарх келтирилган.*

Ключевые слова: *Талибан, Афганистан, Узбекистан, Мулла Умар, А.Камилов, И.А.Каримов.*

В августе 2021 года внимание всего мира вновь пала на многострадальный Афганистан. Причиной на этот раз стал захват движением талибан власти в Афганистане и новый виток гражданской войны последовавший за этим. Все эти события стали причиной встревоженности стран Центральной Азии, а именно Узбекистана, которая находится в непосредственной близости от Афганистана. Естественно, Узбекистан с первых дней начал активный диалог с конфликтующими силами Афганистана и впервую очередь с движением “Талибан”. Уместно еще раз вспомнить слова Первого президента Республики Узбекистан Ислама Каримова: “Компромисс, еще раз компромисс, взаимные уступки враждующих сторон – вот что может вывести афганскую проблему из тупика[1]”.

Исходя из всего вышесказанного так же уместно вспомнить историю отношений движения Талибан и Узбекистана

В середине-конце 1990-х годов, когда власть в стране перешла в руки талибов, свергнувших власть правительства моджахедов во главе с Б. Раббани, Ташкент первоначально однозначно придерживался антиталибовской позиции, поддерживая т.н. Северный альянс, и в первую очередь проузбекские вооруженные формирования лидера «Национального исламского движения Афганистана» (НИДА) генерала Абдурашида Дустума, который контролировал ряд приграничных с РУз афганских провинций. Но с их захватом талибами и выходом непосредственно к узбекско-афганской границе в Ташкенте происходит переоценка складывающегося баланса сил на афганской сцене, а также приходит понимание необходимости договариваться с победившей стороной во избежание возникновения вооруженных инцидентов в приграничной зоне и налаживания добрососедских отношений[2].

После проведения определенной предварительной работы по инициативе узбекской стороны в приграничный город Термез в мае 1999 года прибыла делегация провозглашенного на тот период талибами Исламского Эмирата Афганистан во главе с заместителем министра

[1] https://www.gazeta.uz/ru/2015/12/13/afghanistan/
[2] https://lenta.ru/news/2021/09/08/vremennoe_pravitelstvo/

иностранных дел ИЭА моулави Абдулом Захидом. Состав делегации, а в нее входили также заместитель министра торговли моулави Фазл Мохаммад Файзан, заместитель министра геологии и промышленности моулави Мохаммад Азам Элми, заместитель министра водного хозяйства и энергетики кари Хамдулло и советник министерства торговли Мохаммад Гавс Бахир, свидетельствовал о том, что талибы были настроены на конструктивный диалог со своим северным соседом, а не на конфронтацию, о которой так много говорилось в то время. Чего стоят только алармистские страшилки, распространявшиеся СМИ, о намерениях талибов перейти реку Амударью и двинуться на захват древних исламских святынь в Бухаре и Самарканде.

В ходе состоявшихся 6-часовых переговоров обсуждались вопросы торговли, обеспечение электроэнергией афганского приграничного населенного пункта Хайратон и административного центра Мазари-Шариф, продажи товаров первой необходимости и химических удобрений. Тогда обе стороны отметили, что состоявшиеся переговоры являются позитивным шагом во взаимоотношении двух стран, в стабилизации безопасности и мира в регионе. Представители движения «Талибан» изложили позицию ИЭА в отношении политических проблем в Центрально-Азиатском регионе, а также в вопросах укрепления и расширения отношений с соседними странами. В ходе встречи обе стороны выразили надежду, что путем переговоров и встреч будут укрепляться и расширяться двусторонние отношения.

А уже через месяц, в начале июня 1999 года, министр иностранных дел Узбекистана А. Камилов в Кандагаре встретился с основателем и лидером ДТ[3] Моххамадом Омаром и передал ему письмо президента РУз И. Каримова, в котором речь шла о налаживании добрососедских отношений между двумя странами и создании атмосферы взаимопонимания и не противостояния. А. Камилов также пригласил представителей властей ИЭА принять участие во встрече в Ташкенте в рамках инициированного Узбекистаном формата «6+2».

И вплоть до осени 2001 года, когда началась возглавляемая США операция «Несокрушимая свобода» с вводом в Афганистан коалиционных сил Запада и свержения режима движения «Талибан», узбекско-талибовские контакты носили достаточно устойчивый характер, причем обсуждались весьма «болезненные» для обеих сторон вопросы нахождения на афганской территории под покровительством ДТ отрядов боевиков радикалистской группировки т.н. «Исламского движения Узбекистана», которые вели подрывную работу против Республики Узбекистан.[4]

Так что нынешние контакты Узбекистана, в том числе и главы внешнеполитического ведомства А. Камилова с представителями движения «Талибан» имеют, можно сказать, давнюю историю. Они позволяют Ташкенту рассчитывать на определенные преференции в активизирующемся в последнее время процессе урегулирования длящегося уже не одно десятилетие внутриафганского кризиса. При этом наряду с последней политической и экономической активностью в Афганистане Узбекистан рассчитывает занять выгодное для своих национальных интересов место в поствоенном устройстве этой страны[5].

Возвращаясь к недавним событиям следует отметить что Узбекистан заявил, что приветствует формирование временного правительства в Афганистане, а также выразил готовность «к развитию конструктивного диалога и практического взаимодействия» с новыми

[3] Т.е движение талибан
[4] Рашид Ахмед - Талибан. Ислам, нефть и новая Большая игра в Центральной Азии.
[5] https://www.ritmeurasia.org/news--2019-08-14--otnoshenia-uzbekistana-s-dvizheniem-taliban-istoria-s-prodolzheniem-44310

Jild: 04, Nashr: 11 | Nov - 2024
ISSN: 2181-2624
www.sciencebox.uz

государственными органами страны. Тем самым улучшив взаимоотношения движения “Талибан” и Узбекистана

Литература

1. https://www.gazeta.uz/ru/2015/12/13/afghanistan/
2. https://lenta.ru/news/2021/09/08/vremennoe_pravitelstvo/
3. https://www.ritmeurasia.org/news--2019-08-14--otnoshenia-uzbekistana-s-dvizheniem-taliban-istoria-s-prodolzheniem-44310
4. Рашид Ахмед - Талибан. Ислам, нефть и новая Большая игра в Центральной Азии. Библион - Русская книга 2003 год стр 100-105

TA'LIM VA RIVOJLANISH TAHLILI ONLAYN ILMIY JURNALI

Jild: 04, Nashr: 11 | Nov - 2024
ISSN: 2181-2624
www.sciencebox.uz

BUXORO AMIRLIGI AHOLISINING DINIY E'TIQODLARI, ISLOM DINI

Gulyamov Alisher Azizovich
Osiyo Xalqaro Universiteti, "Tarix va filiologiya" kafedrasi o'qituvchisi

Annotatsiya: *Buxoro amirligi aholisining e'tiqodida islom dinining o'rni va ahamiyati. Islom huquqlarining amirlik aholisi hayotida qo'llanilishi, meros masalalarida vasiylik huquqi va merosxo'rlik huquqlarining qo'llanilishi. Buxoro amirligida meros masalalarida shariat hukmlari.*

Kalit so'zlar: *islom huquqi, vasiyat, vasiylik raddiyasi, merosxo'r, g'ayridinlar, qozilik, qon haqi, oilaviy vaqf, vasiylik huquqlari, savdo munosabatlari, jinoyatlarga jazo tayinlash, nikohdan ajralish.*

Buxoro amirligida islom huquqining qo'llanilishi masalasida vasiyatning ahamiyati kattadir. Islom huquqida yuridik jihatdan vasiyat bo'yicha merosning barcha huquq va majburiyatlariga egalik qiladigan vasiyni tayinlash qoidasi aniq belgilanmagan edi. Amirlikda vasiylik "vasiylik raddiyasi" shaklida amalga oshirilgan. Meros qoldiruvchi vasiylik topshirig'i asosida o'z mulkining bir qismini aniq bir shaxs manfaati uchun rad etishi mumkin edi. Bunday ko'rinishdagi vasiylik raddiyasi hadya shartnomasi bilan umumiy xarakterga ega bo'lgan[1]. Mulkni qabul qiluvchi shaxs rad etilgan mulkka nisbatan barcha huquqlarga mulk egasining vafotidan keyin ega bo'lgan. Ushbu ko'rinishi bilan ham vasiylik hadyadan farq qilgan.

Vasiyat qiluvchi o'z o'limidan oldin mulkining uchdan bir qismini vasiylik raddiyasi asosida meros tariqasida qoldirishi mumkin bo'lgan. Agar vasiyat qilib qoldiriladigan mulkning miqdori umumiy mulkning uchdan bir qismidan ko'p bo'lsa, vasiyat haqiqiy emas deb topilgan. Agar barcha merosxo'rlar mulkning uchdan bir qismidan ortiqchasini vasiyat asosida qoldirilishiga qarshi bo'lmasalar vasiyat haqiqiy deb topilgan. Merosxo'rlarning bunday ko'rinishdagi roziligi vasiyat qiluvchining o'limidan so'ng amalga oshirilishi lozim bo'lgan, aks holda mulk qaytarilib olingan.

Meros qoldiruvchining vasiylik huquqlarini cheklovchi merosxo'rlari bo'lmasa, merosxo'r barcha mol-mulkini vasiyat asosida o'zga shaxsga qoldirishi mumkin bo'lgan. Vasiyat raddiyasi faqatgina qonuniy bo'lmagan merosxo'rning manfaatiga hizmat qilgan. Agar qolgan merosxo'rlarning roziligi bo'lmasa, vasiylik raddiyasi haqiqiy emas deb topilgan.

Buxoro amirligida o'z navbatida vaqflarni ta'sis etish shaklidagi vasiyat qilib qoldirish huquqiy munosabati keng amal qilgan. Vaqflarni ta'sis etish meros tartibotiga sezilarli o'zgartirish kiritmagan. Vaqfni ta'sis etuvchi mulkni vaqf tariqasida meros qilib qoldirishning har qanday usulini qo'llashi mumkin bo'lgan. Shuning uchun vaqf instituti nafaqat masjid va madrasaga xizmat qiluvchi hadya shaklida, balki vasiylik shaklida (oilaviy vaqf) ham amalga oshirilgan.

[1] Қаранг: Рахманов А., Рахманов А. Исламское право. Учебник для вузов. – Ташкент: "Янги аср авлоди", 2003. – С.301-302.

Shuni alohida ta’kidlash joizki, quyidagi hollarda merosga ega bo‘lish huquqi yuzaga kelmagan: 1) bevafolik (kufr); 2) g‘ayridinlar (kofirlar) – ular musulmonlarning mulkiga nisbatan meros olish huquqiga ega bo‘lmagan va musulmonlar ularga o‘z mulklarini meros qilib qoldirmaganlar; 3) merosxo‘rni hatto ehtiyotsizlik oqibatida hayotidan mahrum etganda; 4) nikohdan ajralishda; 5) qullik holatida.

Xulosa o‘rnida, Buxoro amirligida boshqa o‘zbek xonliklari kabi meros tizimi shariat asosida o‘rnatilgan hamda ikki asosiy ijtimoiy jihatga bog‘liq bo‘lgan deb e’tirof etish mumkin: birinchidan, jamiyatda urug‘doshlik sarqitlarining saqlanib qolganligi, ikkinchidan, feodal asosga ega bo‘lgan savdo munosabatlarining rivojlanganligi.

Buxoro amirligida shariat asosida amalda bo‘lgan jinoyat huquqi masalalarini qièsiy tahlil etganda, uning boshqa huquq sohalaridan amalda deyarli kam ravishda qo‘llanilganligining guvohi bo‘lamiz. Islom qonunchiligi amalda qozilik va beklik sudlarida qo‘llash uchun faqatgina umumiy tamoyillarga asoslangan shartlarda jinoyat huquqining nazariy masalalarini ishlab chiqqan edi.

Buxoro amirligida jazo choralarining va jinoyat turlarining lozim darajada ishlab chiqilmaganligi shariatning jinoyat va unga yarasha jazo tayinlash ta’limotiga mos kelmas edi. Ushbu holatni bir qator sabablar bilan izohlash mumkin. Birinchidan, jinoiy qatag‘onlik sohasida siyosiy dushmanlarning xurujlari o‘tkir qurol sifatida muhim ahamiyat kasb etgan, ikkinchidan, hokimiyat uchun kurashish ko‘proq joy va vaqt holatini o‘zgartiradigan huquq normalariga moslashishni talab qilgan. Ushbu masalaning o‘zi jinoyat huquqini boshqa huquq sohalaridan farqlashda omil bo‘lib xizmat qiladi.

Buxoro amirligida jinoyat-huquqiy sohasini boshqarish asosan hokimiyat vakillari tomonidan amalga oshirilganligi, o‘z navbatida, ushbu huquq sohasining boshqa huquq sohalaridan ta’sirchan doirada amalga oshirilganligidan dalolat beradi. “Amirlik hududida yashovchi xalqlar orasida ham qon olish sarqitlari, uni sotib olish orqali alishtirish masalalari va axloq tuzatish jazolari tizimi hamda talion tamoyili asosida o‘ch olish tizimi qoldiqlari saqlanib qolgan edi”[2]. Biroq amaliyotda shariat bo‘yicha ushbu tizimlarning o‘zaro munosabati xilma-xil tarzda amalga oshirilgan.

Amirlikda amalda bo‘lgan jinoyat huquqida aqli rasolik masalasi ham ishlab chiqilgan. Aqli norasolik oqibatida sodir etilgan ayrim bir jinoyatlar uchun zarar qoplangan va jinoiy jazodan ozod etilgan.

Jinoyatning ishtirokchilari sifatida ma’lum bir jinoyatni sodir etishda shaxsan ishtirok etgan, shaxsni jinoyatga boshlagan, uni qo‘llab-quvvatlagan hamda rag‘batlantirgan shaxslar tan olingan. Jinoyat sodir etilganidan so‘ng jinoyat izini yashirishda ishtirok etgan shaxslar ishtirokchi sifatida tan olinmagan. Undan tashqari, talon-taroj etilgan mol-mulkni o‘zi bilmagan holatda yashirgan shaxslar ham o‘g‘rilik jinoyatini sodir etganlikda ishtirokchi deb tan olinmagan.

Jinoyat huquqi bo‘yicha ikki holat, ya’ni javobgarlikni og‘irlashtiruvchi va istisno holatlar mavjud bo‘lgan. Javobgarlikni og‘irlashtiruvchi holatlarga mastlik holati kirib, kishini mast holatiga keltiruvchi ichimliklarni iste’mol qilishning o‘zi jinoyat hisoblangan. Javobgarlikni istisno etuvchi holatlarga quyidagi holatlar kirgan: shaxs va mulkni himoya etishda zaruriy mudofaa; o‘zga shaxs hayotini va mulkini himoyalash; hokimiyat idoralarining buyrug‘i; o‘zining qonuniy huquqlarini amalga oshirish holatida bo‘lish kabilar[3].

Shariat bo‘yicha jinoyat javobgarlikning xarakteriga qarab bo‘lingan. Shunga binoan jinoyatlar uch guruhga bo‘lingan: shaxsga qarshi qaratilgan jinoyatlar – javobgarlik o‘ch olish shaklida (qon haqi, talion) amalga oshirilgan; Qur’onda o‘rnatilgan jinoiy jazolar (hadd) bo‘yicha javobgarlikni keltirib chiqaruvchi jinoyatlar; Qur’onda o‘rnatilmagan jazolar bo‘yicha javobgarlikni keltirib chiqaruvchi

[2] Муқимов З.Ю. Ўзбекистон давлати ва ҳуқуқи тарихи. – Тошкент: Адолат, 2004. – Б.232-233.
[3] Қаранг: Юшков С.В. История государства и права СССР. Ч. I. – М.: Наука, 1940. – С.137.

jinoyatlar[4]. Bunday ko‘rinishdagi jinoyatlarga jazo tayinlash bevosita qozining ixtiyorida bo‘lib, “aybdorlarga axloq tuzatish (ta’zir) tariqasidagi jazolar qo‘llanilgan”[5].

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO’YXATI.

1. Gulyamov, A. A. (2024). JAMIYATIMIZNING IJTIMOIY-IQTISODIY, MA’NAVIY-MADANIY SOHALARIDA OILANING ROLI. *ОБРАЗОВАНИЕ НАУКА И ИННОВАЦИОННЫЕ ИДЕИ В МИРЕ*, *36*(2), 149-153.
2. Azizovich, G. A. (2024). Trade Relations of Population in Bukhara Emirate, Shariah Rules and Regulations in Commercial Affairs, Partnership Relations. *EUROPEAN JOURNAL OF INNOVATION IN NONFORMAL EDUCATION*, *4*(9), 189-194.
3. Azizovich, G. A. (2024). Family-Marriage and Inheritance Relations of the Population in the Bukhara Emirate. *Miasto Przyszłości*, *53*, 964-969.
4. Haqqulov, M. Y. O. G. L. (2022). Markaziy Osiyoda ilk diplomatik munosabatlar tarixi. Science and Education, 3(10), 385-389.
5. Yunusovich, H. M. (2024). Experiences Related to the Fine Fiber Cotton of Uzbekistan during the Years of Soviet Authority. EUROPEAN JOURNAL OF INNOVATION IN NONFORMAL EDUCATION, 4(9), 129-132.
6. Yunusovich, H. M. (2024). The Formation, Development and Role of the High Seljuk Empire Founded by the Turkic Peoples in the Islamic World. Miasto Przyszłości, 53, 956-959.
7. Xayrullayev, U. . (2024). THE IDEA THAT MADE THE OTTOMAN STATE GREAT (RED APPLE II). *Modern Science and Research*, 3(2), 1071–1073. Retrieved from https://inlibrary.uz/index.php/science-research/article/view/29533
8. Xayrullayev, U. (2024). BRIEFLY ABOUT THE "RED APPLE" MYTHOLOGY OF THE TURKS. *Modern Science and Research*, *3*(1), 568–572. Retrieved from https://inlibrary.uz/index.php/science-research/article/view/28329
9. Umidjon, X. . (2024). Literacy and Information Exchange in the Ancient East and West. *EUROPEAN JOURNAL OF INNOVATION IN NONFORMAL EDUCATION*, *4*(3), 179–183. Retrieved from http://www.inovatus.es/index.php/ejine/article/view/2698
10. Umidjon, X. (2023). 1918-1939-yillarda Polshaning ichki siyosatidagi o’zgarishlar. *Центр Научных Публикаций (buxdu.Uz)*, *42*(42). извлечено от https://journal.buxdu.uz/index.php/journals_buxdu/article/view/10963
11. Muyiddinov, B. (2023). XII-XIII ASRLAR DAVRIDA BUXORODA ILM – FANNING RIVOJLANISHI. SCHOLAR, 1(28), 341–345. https://doi.org/10.5281/zenodo.10027071
12. Muyiddinov Bekali. (2023). MO’G’ULLAR BOSQINI DAVRIDA BUXORONING AYANCHLI TAQDIRI. TADQIQOTLAR.UZ, 25(2), 212–215. Retrieved from http://tadqiqotlar.uz/index.php/new/article/view/308
13. Muyiddinov Bekali. (2023). THE ROLE OF BUKHARA AND OTHER CITIES IN THE MILITARY ART AND ARMY STRUCTURE OF KHOREZMSHAHS . ОБРАЗОВАНИЕ

[4] Қаранг: Артемов В. Шариат – общая характеристика, понятия и классификация преступлений // Законность. – Москва. 1997. - №10. – С.38.

[5] Артемов В. Мусульмансоке право. Исторический очерк // Российская Юстиция. – Москва. - 1997. - № 10. – С.22.

НАУКА И ИННОВАЦИОННЫЕ ИДЕИ В МИРЕ, 35(3), 55–58. Retrieved from https://www.newjournal.org/index.php/01/article/view/10035

14. Muyiddinov, B. (2024). BARTHOLD'S "СОЧИНЕНИЯ. ТОМ I. ТУРКЕСТАН В ЭПОХУ МОНГОЛЬСКОГО НАШЕСТВИЯ" THE HISTORY OF THE CREATION OF THE WORK. MODERN SCIENCE AND RESEARCH, 3(1), 699–702. https://doi.org/10.5281/zenodo.10552555
15. Muyiddinov, B. (2024). THE ROLE OF MILITARY REFORMS IN THE BUKHARA KHANATE IN THE LIFE OF THE STATE UNDER THE SHAYBANIDS. MODERN SCIENCE AND RESEARCH, 3(2), 646–648. https://doi.org/10.5281/zenodo.10668887
16. MB Bahodir o'g'li. (2024). Military Art of Turkish Khaganate in the Early Middle Ages. *European Journal of Innovation in Nonformal Education*, *4*(16), 223–227. https://inovatus.es/index.php/ejine/article/view/2705/2586
17. Boltayev, O. (2023). A GENERAL DESCRIPTION OF THE POLITICAL AND DIPLOMATIC PROCESSES IN CENTRAL ASIA IN THE MIDDLE OF THE 18TH CENTURY. Modern Science and Research, 2(9), 145–149. Retrieved from https://inlibrary.uz/index.php/scienceresearch/article/view/24063
18. B Okhun Evidences from Beruni's Work" Moniques Left from Ancient People" In Discovering the Personality of Iskandar Zulqarnain EUROPEAN JOURNAL OF INNOVATION IN NONFORMAL EDUCATION 4 (9), 195-198
19. Vahobovna, S. G. (2024). YANGI O'ZBEKISTONDA MAKTABGACHA TA'LIM–TARBIYA MUASSASALARIGA QARATILAYATGAN E'TIBOR.
20. Vahobovna, S. G. (2024). JAHON IQTISODIY INQIROZI DAVRIDA KANADA IQTISODIYOTI.
21. Srojeva, G. (2024). TA'LIM SOHASIDA XALQARO HAMKORLIK.
22. Vahobovna, S. G. (2024). MAKTABGACHA TA'LIM–TARBIYA MUASSASALARI MODDIY TEXNIKA BAZASINI MUSTAHKAMLASH.
23. Vahobovna, S. G. (2024). MAKTABGACHA TA'LIM MUASSASIDA MA'NAVIY-AXLOQIY TARBIYA VA MA'RIFIY ISHLARNING SAMARALI SHAKLLARI
24. Ilniyoz o'g'li, S. F. (2023). XIX ASRDA XONLIKLARNING O 'ZARO SAVDO MUNOSABATLARI. JOURNAL OF SCIENCE, RESEARCH AND TEACHING, 2 (8), 111–114.
25. Sayfutdinov, F. (2023). THE IMPORTANCE OF DIGITAL TECHNOLOGY IN TEACHING HISTORY. Modern Science and Research, 2(10), 719–723. Retrieved from https://inlibrary.uz/index.php/science-research/article/view/24678
26. Sayfutdinov Feruz Ilniyazovich, . (2023). USING GIS SOFTWARE AND THE IMPORTANCE OF DIGITAL HISTORY IN THE STUDY OF HISTORY . International Journal Of History And Political Sciences, 3(10), 31–33. https://doi.org/10.37547/ijhps/Volume03Issue10-06
27. Sayfutdinov, F. (2023). ANALYSIS OF DATA ON LAND OWNERSHIP AND LIVESTOCK FARMING OF KARAKALPAKS. Modern Science and Research, 2(10), 650–657. Retrieved from https://inlibrary.uz/index.php/science-research/article/view/25727
28. Sayfutdinov Feruz Ilniyozovich, . (2023). LAND OWNERSHIP RELATIONS BASED ON THE NATIONAL ECONOMY OF KARAKALPAK. International Journal Of Literature And Languages, 3(11), 20–27. https://doi.org/10.37547/ijll/Volume03Issue11-04

29. Akmalovna, Q. G., & Asror, A. A. (2023). Formation of Religious Ceremonies. *Central Asian Journal of Social Sciences and History*, *4*(3), 167-172.
30. Saloxov, A., & Qamariddinova, G. A. (2023). BUXORO JADIDLARINING TA'LIM-TARBIYAGA OID G'OYALARINING NAZARIY-AMALIY ASOSLARI. *SCHOLAR*, *1*(28), 55-69.
31. Salokhov, A. K. (2024). THE YOUNG PEOPLE ARE FORMED, THE ENLIGHTENED-INFORMATORS OF BUKHO USE YOUR IMAGINATION STYLE BASICS. *JOURNAL OF SCIENCE, RESEARCH AND TEACHING*, *3*(4), 16-19.
32. Salokhov, A., & Qamariddinova, G. A. (2023). SOCIO-PHILOSOPHICAL AND PEDAGOGICAL BASIS OF THE CONCEPT OF TOLERANCE. *Educational Research in Universal Sciences*, *2*(8), 200-213.
33. Sadullayev Umidjon Shokir o'g'li. (2023). The History of the Creation and Formation of the Neighborhood. American Journal of Language, Literacy and Learning in STEM Education (2993-2769), 1(10), 480–485. Retrieved from https://grnjournal.us/index.php/STEM/article/view/2142
34. Sadullayev, U. . (2024). THE NEIGHBORHOOD IS THE CRADLE OF VALUES. Modern Science and Research, 3(1), 607–613. Retrieved fromhttps://inlibrary.uz/index.php/science-research/article/view/28343
35. Sadullayev, U. (2023). ABOUT THE EMERGENCE OF THE CONCEPT OF NEIGHBORHOOD. *Modern Science and Research*, *2*(12), 722-727.

SCIENCE BOX

TA'LIM VA RIVOJLANISH TAHLILI ONLAYN ILMIY JURNALI

Jild: 04, Nashr: 11 | Nov - 2024
ISSN: 2181-2624
www.sciencebox.uz

OYROT KO‘CHMANCHILARINING XVIII-ASRDAGI IJTIMOIY-IQTISODIY FAOLIYATI

Boltayev Oxun Obid o’g’li
Osiyo Xalqaro Universiteti “Ijtimoiy fanlar va texnika“ fakulteti, Tarix va filologiya kafedrasi, o’qituvchisi

Annotatsiya: *Ushbu maqolada XVIII-asr Oyrotlarining to‘y marosimlari tahlil qilinadi. To‘y jarayonining bosqichlari, jumladan sovchi yuborish, kalym (kelin puli) to‘lovi, diniy va ramziy marosimlar, mehmondorchilik hamda to‘ydan keyingi urf-odatlar batafsil yoritilgan. Oyrotlarning to‘y marosimlari tibetchi buddizm va an’anaviy shamanistik e’tiqodlarning uyg‘unligidan kelib chiqqan bo‘lib, bu jarayon ikki qabila yoki oilaning ijtimoiy va iqtisodiy aloqalarini mustahkamlashga xizmat qilgan. Maqola Oyrotlarning madaniy merosini o‘rganish uchun muhim ahamiyatga ega.*

Kalit so‘zlar: *Oyrotlar, To‘y marosimi, Kalym, Tibetchi buddizm, Shamanizm, Ko‘chmanchilar madaniyati, Diniy urf-odatlar, XVIII-asr Oyrotlari, Kelin o‘g‘irlash, Qabila aloqalari.*

Oyrotlar (qalmiqlar) Markaziy Osiyo va Sharqiy Sibirning ko‘chmanchi xalqlaridan biri bo‘lib, XVIII-asrda ularning hayoti iqtisodiy va ijtimoiy jihatdan murakkab o‘zgarishlar davrini boshdan kechirgan. Ushbu davr Oyrotlar tarixida Qing imperiyasi va Rossiya imperiyasi o‘rtasida siyosiy va harbiy bosim ostida o‘tgan bo‘lsa-da, ular o‘zining an’anaviy iqtisodiyotini va ijtimoiy tuzumini saqlab qolishga harakat qilgan. Oyrotlarning iqtisodiy hayoti chorvachilikka asoslangan edi. Ular asosan: Qo‘y, ot va tuya boqish bilan shug‘ullangan. Yaylov chorvachiligi ko‘chishning mavsumiy tartibini belgilab bergan.Chorva mahsulotlari (suyak, jun, sut va go‘sht) ichki ehtiyojlarni qondirish va savdo uchun ishlatilgan. Oyrotlar qo‘lda charm mahsulotlari tayyorlash, jun to‘qimachiligi va temirchilik bilan shug‘ullangan. Rossiya va Xitoy bilan chegaradosh hududlarda savdo aloqalari rivojlangan. Masalan, chorvachilik mahsulotlari Xitoy choylari va ipagi bilan almashtirilgan. Rossiya imperiyasining bosimi va qishloq xo‘jaligi tizimining kengayishi Oyrotlarning ayrim qismlarida o‘troqlashuv jarayonini boshladi. Oyrot jamiyati qabila tuzumiga asoslangan edi. Qabilalarni sardorlar boshqargan, ular ichki nizolarni hal qilish va harbiy boshqaruvni ta’minlagan. O‘sha davrda Oyrotlar "Jung‘ar xonligi" tarkibida birlashgan bo‘lsa-da, ichki qabila bo‘linmalari saqlangan. Harbiy xizmat Oyrot jamiyatining asosiy vazifalaridan biri edi. Bu ularning Qing imperiyasi va Rossiya imperiyasi bilan ziddiyatlari tufayli kuchaygan. Oyrotlar jangovar chavandozlari bilan tanilgan bo‘lib, ular ko‘chmanchi hayot tarzi va harbiy strategiyalarni birlashtirgan. Oyrotlar buddizm ta’siri ostida yashagan. Ularning diniy hayoti buddist monastirlar va diniy arboblar (lamalar) tomonidan tartibga solingan. Buddizm ijtimoiy barqarorlikni saqlashda muhim rol o‘ynagan. XVIII-asrdagi asosiy muammolar va o‘zgarishlar Qing imperiyasi bilan ziddiyat Oyrotlarning Jung‘ar xonligi Qing imperiyasi bilan uzoq davom etgan urushlar natijasida 1750-yillarda inqirozga yuz tutdi. Bu ko‘plab Oyrotlarning qirg‘in qilinishiga va ularning hududlarining Qing imperiyasi tarkibiga kirishiga olib keldi. Rossiya imperiyasi bosimi Rossiya imperiyasi Oyrotlar yaylovlarini o‘zlashtira boshladi, bu esa ko‘chmanchilar hayot tarziga zarar yetkazdi.

Demografik o‘zgarishlar: Urushlar va qirg‘inlar natijasida Oyrotlar soni keskin kamaydi, bu ularning iqtisodiy faoliyatiga ham salbiy ta’sir ko‘rsatdi. Xulosa qilib aytganda XVIII-asr Oyrot ko‘chmanchilari uchun iqtisodiy va ijtimoiy hayot murakkab o‘zgarishlar davri bo‘ldi. Ularning chorvachilikka asoslangan iqtisodiyoti va qabila boshqaruv tizimi ancha samarali bo‘lsa-da, tashqi bosimlar va ichki inqirozlar natijasida ular o‘z mustaqilligini yo‘qotdi. Oyrotlarning tarixiy tajribasi hozirgi ko‘chmanchi xalqlar hayotini o‘rganishda muhim o‘rin tutadi, ayniqsa, ular tabiat bilan uyg‘un iqtisodiyot modelini yaratganligi bilan qimmatli. Mazkur maqola aniq tarixiy dalillar asosida kengaytirilishi mumkin. Agar kerak bo‘lsa, batafsil tarixiy manbalar yoki boshqa jihatlarni qo‘shimcha qilishim mumkin. Oyrotlarning XVIII-asrdagi diniy urf-odatlari Oyrotlar, ayniqsa, Jung‘ar xonligi davrida (XVII–XVIII asrlar), o‘zining diniy va madaniy an’analari bilan ajralib turardi. Ularning diniy hayoti asosan tibetchi buddizm (lamaizm) ta’sirida shakllangan. Ushbu davrda diniy urf-odatlar nafaqat ma’naviy hayotning bir qismi, balki ijtimoiy va siyosiy tartibni ta’minlash vositasi ham edi. Buddizmning o‘rni va ahamiyati Oyrotlar tibetchi buddizmning Gelug mazhabini qabul qilgan edi. Bu oqim Tibetchi Dalay Lama va Panchen Lama diniy yetakchiligini tan olgan. Lamaizm Oyrotlar jamiyatida nafaqat diniy e’tiqod, balki siyosiy va madaniy tizimning ajralmas qismi sifatida xizmat qilgan. Lama monastirlarining rahbarlari (lamalar) siyosiy masalalarda ham katta ta’sirga ega bo‘lgan. Diniy urf-odatlar va marosimlar Ma’badlar va monastirlar: Oyrotlar o‘z hududlarida ko‘plab buddist monastirlar qurishgan. Ushbu monastirlar nafaqat ibodat qilish joyi, balki ta’lim va madaniy markaz bo‘lib xizmat qilgan. Monastirlarda maxsus diniy marosimlar va ibodatlar o‘tkazilgan. Ruhiy amallar: Oyrotlar buddist diniy matnlarni yod olish, ibodat qilish va maxsus buddist mantralarni aytish orqali ma’naviy hayotlarini boyitgan Ma’lum kunlarda diniy marosimlar uchun maxsus qurbonliklar (odatda saryog‘ yoki boshqa oziq-ovqat mahsulotlari) keltirilgan. Festival va bayramlar: Tsagaan Sar (Oq oy bayrami) tibetchi taqvimning yangi yilini nishonlash marosimi bo‘lgan. Bu bayramda maxsus ibodatlar o‘qilib, oilalar bir-biriga mehmondo‘stlik ko‘rsatgan. Xo‘rilganlik (puja): Oyrotlar buddist ibodatlariga qatnashib, ma’naviy poklanish uchun maxsus marosimlarni o‘tkazgan diniy hayotning kundalik hayotga ta’siri diniy rahbarlar roli: Lamalar Oyrotlar jamiyatida muhim rol o‘ynagan, ular nafaqat diniy yetakchilar, balki maslahatchilar va o‘qituvchilar bo‘lgan. Oyrot jamiyatida diniy rahbarlarning qarorlari keng jamoatchilik tomonidan hurmat bilan qabul qilingan. Tabiatga e’tiqod: Oyrotlarning buddizmga qaramay, ularning diniy hayotida tabiat va ajdodlar ruhlariga sig‘inish ham saqlanib qolgan. Tabiat kuchlariga hurmat qilish marosimlari buddizm amaliyotlari bilan uyg‘unlashgan Qing imperiyasi va Rossiya ta’siri Qing imperiyasi Oyrotlarni buddizm orqali boshqarishga harakat qilgan. Ular tibetchi buddizmni siyosiy vosita sifatida ishlatib, Oyrot jamiyatini o‘ziga bo‘ysundirishga intilgan. Rossiya imperiyasi Oyrotlarni xristianlashtirishga uringan bo‘lsa-da, bu jarayon Oyrotlarning buddist an’analariga kuchli bog‘liqligi sabab muvaffaqiyatli bo‘lmagan. Xulosa qilib aytganda XVIII-asrda Oyrotlarning diniy hayoti tibetchi buddizm va an’anaviy e’tiqodlarning sintezi bo‘lgan. Buddist marosimlar, monastirlar va lamalar ijtimoiy hayotning markazida turar, diniy urf-odatlar esa kundalik hayotga ham katta ta’sir ko‘rsatgan. Ularning diniy tajribalari, ayniqsa, Qing va Rossiya imperiyalarining bosimi ostida, ular uchun o‘zlikni saqlashning muhim omili bo‘lib qolgan.Agar kerak bo‘lsa, ushbu mavzu bo‘yicha manbalarga oid ma’lumotlarni topish uchun qidiruvni amalga oshirishim mumkin. Oyrotlarning to‘y marosimi XVIII-asr Oyrotlari (qalmiqlar) hayotida to‘y marosimlari nafaqat ikki yoshning birlashuvi, balki oilalar, qabilalar va jamiyat o‘rtasidagi ijtimoiy va iqtisodiy aloqalarni mustahkamlashning muhim vositasi bo‘lgan. Oyrotlarning to‘y marosimlari tibetchi buddizm ta’siri ostida, ammo o‘zining an’anaviy ko‘chmanchi urf-odatlari bilan uyg‘un tarzda o‘tgan. To‘yga tayyorgarlik Sovchi yuborish: To‘y jarayoni sovchi yuborishdan boshlangan. Sovchilar kuyov tomoni nomidan kelinning oilasiga uylanish taklifini yetkazgan. Sovchilarning muvaffaqiyatli kelishuvi natijasida to‘yning sanasi va kalym (kelin puli) belgilangan. Kalym (kelin puli): Oyrotlarda kalym odatda chorva (otlar, tuyalar yoki qo‘ylar) shaklida to‘langan. Bu kuyov tomonining moliyaviy qudratini va kelinning oilasiga hurmatini ko‘rsatgan. Kelin tomoniga beriladigan sovg‘alar orasida

oltin, kumush buyumlar va kiyim-kechak ham bo‘lgan. To‘y marosim Diniy marosimlar Tibetchi buddizm Oyrotlarning diniy hayotining ajralmas qismi bo‘lganligi sababli, to‘y oldidan va davomida buddist lamalar tomonidan duo va marosimlar o‘tkazilgan. Lama kelinning yangi oilasida baxtli va barakali hayot kechirishi uchun maxsus duo o‘qigan. Kuyovning kelinni olib ketishi: To‘y marosimining asosiy qismi kuyovning kelinni o‘z uyiga olib ketish marosimi bo‘lgan. Bu jarayon ramziy ravishda "kelin o‘g‘irlash" ko‘rinishida bo‘lib o‘tgan. Kuyov otliq do‘stlari bilan kelinning uyiga kelgan, kelinning yaqinlari esa uni ramziy himoya qilishga harakat qilgan. Bu jarayon ko‘pincha o‘yin-kulgi va shodiyonaga aylangan. Kelinning yangi oilaga kirishi: Kelinning kuyovning uyiga kelishi maxsus marosim bilan kuzatilgan. Uyga kirishdan oldin kelin ostonada o‘choq yoki o‘t atrofida aylanib, yangi oilasiga baraka va totuvlik tilagan.Mehmondorchilik va bayram To‘y ziyofati: Oyrot to‘ylari ko‘pincha ochiq havoda o‘tib, ulkan ziyofatlar tashkil etilgan. Qimiz (achitilgan sut ichimligi), ot go‘shti va boshqa an’anaviy taomlar to‘y dasturxonining ajralmas qismi bo‘lgan. Qo‘shiqlar va raqslar: To‘yda an’anaviy cholg‘u asboblari jo‘rligida kuy-qo‘shiqlar aytilgan va raqslar ijro etilgan. Oyrotlarning jangovar madaniyatidan kelib chiqib, ba’zan chavandozlik o‘yinlari va musobaqalar ham o‘tkazilgan. Diniy va ramziy mazmun Tuyalarni qurbonlik qilish: Ba’zi hollarda muhim to‘y marosimlarida tabiat ruhlarini va ajdodlarni xursand qilish uchun tuya yoki qo‘y qurbonlik qilingan. Ushbu urf-odat tibetchi buddizm va Oyrotlarning an’anaviy shamanistik e’tiqodlari uyg‘unligidan kelib chiqqan. Tabiatga hurmat: To‘y davomida tabiat kuchlariga (osmon, yer va suv) hurmat ko‘rsatilib, sut yoki qimiz sepish marosimi o‘tkazilgan. To‘ydan keyingi urf-odatlar Kelinning maqomi: To‘ydan so‘ng kelin yangi oila va qabila hayotiga moslashishi kerak bo‘lgan. Unga yangi oilaning odatlari va qoidalari o‘rgatilgan. Ikki oila munosabatlari: To‘y faqat ikki yoshning emas, balki ikki oila va qabilaning birlashuvini anglatgan. Bu orqali siyosiy va iqtisodiy aloqalar mustahkamlangan. Xulosa Oyrotlarning to‘y marosimlari ularning ko‘chmanchi hayoti, buddist e’tiqodi va an’anaviy shamanistik qarashlarini aks ettirgan. Ushbu marosimlar nafaqat oilaviy, balki ijtimoiy ahamiyatga ega bo‘lib, qabilalar o‘rtasidagi birlikni mustahkamlashda muhim rol o‘ynagan. Bugungi kunda ham Oyrotlarning ayrim to‘y an’analari ularning avlodlari orasida saqlanib kelmoqda.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Boltayev, O. (2023). A GENERAL DESCRIPTION OF THE POLITICAL AND DIPLOMATIC PROCESSES IN CENTRAL ASIA IN THE MIDDLE OF THE 18TH CENTURY. Modern Science and Research, 2(9), 145–149. Retrieved from https://inlibrary.uz/index.php/scienceresearch/article/view/24063
2. B Okhun Evidences from Beruni's Work" Moniques Left from Ancient People" In Discovering the Personality of Iskandar Zulqarnain EUROPEAN JOURNAL OF INNOVATION IN NONFORMAL EDUCATION 4 (9), 195-198
3. Muyiddinov, B. (2023). XII-XIII ASRLAR DAVRIDA BUXORODA ILM – FANNING RIVOJLANISHI. SCHOLAR, 1(28), 341–345. https://doi.org/10.5281/zenodo.10027071
4. Muyiddinov Bekali. (2023). MO’G’ULLAR BOSQINI DAVRIDA BUXORONING AYANCHLI TAQDIRI. TADQIQOTLAR.UZ, 25(2), 212–215. Retrieved from http://tadqiqotlar.uz/index.php/new/article/view/308
5. Muyiddinov Bekali. (2023). THE ROLE OF BUKHARA AND OTHER CITIES IN THE MILITARY ART AND ARMY STRUCTURE OF KHOREZMSHAHS . ОБРАЗОВАНИЕ НАУКА И ИННОВАЦИОННЫЕ ИДЕИ В МИРЕ, 35(3), 55–58. Retrieved from https://www.newjournal.org/index.php/01/article/view/10035
6. Muyiddinov, B. (2024). BARTHOLD'S "СОЧИНЕНИЯ. ТОМ I. ТУРКЕСТАН В ЭПОХУ МОНГОЛЬСКОГО НАШЕСТВИЯ" THE HISTORY OF THE CREATION OF THE WORK.

Jild: 04, Nashr: 11 | Nov - 2024
ISSN: 2181-2624
www.sciencebox.uz

MODERN SCIENCE AND RESEARCH, 3(1), 699–702. https://doi.org/10.5281/zenodo.10552555

7. Gulyamov, A. A. (2024). JAMIYATIMIZNING IJTIMOIY-IQTISODIY, MA'NAVIY-MADANIY SOHALARIDA OILANING ROLI. *ОБРАЗОВАНИЕ НАУКА И ИННОВАЦИОННЫЕ ИДЕИ В МИРЕ*, *36*(2), 149-153.
8. Azizovich, G. A. (2024). Trade Relations of Population in Bukhara Emirate, Shariah Rules and Regulations in Commercial Affairs, Partnership Relations. *EUROPEAN JOURNAL OF INNOVATION IN NONFORMAL EDUCATION*, *4*(9), 189-194.
9. Azizovich, G. A. (2024). Family-Marriage and Inheritance Relations of the Population in the Bukhara Emirate. *Miasto Przyszłości*, *53*, 964-969.
10. Vahobovna, S. G. (2024). YANGI O'ZBEKISTONDA MAKTABGACHA TA'LIM–TARBIYA MUASSASALARIGA QARATILAYATGAN E'TIBOR.
11. Vahobovna, S. G. (2024). JAHON IQTISODIY INQIROZI DAVRIDA KANADA IQTISODIYOTI.
12. Srojeva, G. (2024). TA'LIM SOHASIDA XALQARO HAMKORLIK.
13. Vahobovna, S. G. (2024). MAKTABGACHA TA'LIM–TARBIYA MUASSASALARI MODDIY TEXNIKA BAZASINI MUSTAHKAMLASH.
14. Vahobovna, S. G. (2024). MAKTABGACHA TA'LIM MUASSASIDA MA'NAVIY-AXLOQIY TARBIYA VA MA'RIFIY ISHLARNING SAMARALI SHAKLLARI
15. Ilniyazovich, S. F. (2024). Historiography of Various Expeditions and their Results in the Regions Inhabited by Karakalpaks in the First Half of the 20th Century. *EUROPEAN JOURNAL OF INNOVATION IN NONFORMAL EDUCATION*, *4*(9), 159–165. Retrieved from http://www.inovatus.es/index.php/ejine/article/view/4062

SCIENCE BOX

TA'LIM VA RIVOJLANISH TAHLILI ONLAYN ILMIY JURNALI

Jild: 04, Nashr: 11 | Nov - 2024
ISSN: 2181-2624
www.sciencebox.uz

THE CONSTRUCTION HISTORY OF THE BUKHARA EMIRATE

Sayfutdinov Feruz Ilniyazovich
Teacher of the Department of History and Philology of the International University of Asia

Introduction

The Bukhara Emirate, a historically significant polity in Central Asia, existed from 1785 to 1920. Centered in present-day Uzbekistan, it served as a prominent cultural and economic hub on the Silk Road. The emirate's construction history reflects a blend of Islamic, Persian, and Turkic influences, mirroring its role as a crossroads of civilizations. This article explores the formation, architectural advancements, and socio-political infrastructure of the Bukhara Emirate.

Formation of the Bukhara Emirate

The Bukhara Emirate emerged in the late 18th century following the decline of the Astrakhanid dynasty. In 1785, Shah Murad, a member of the Manghit dynasty, established the emirate after consolidating power in the region. By seizing control from rival factions, Shah Murad initiated a centralized state under theocratic principles, positioning Islam as the guiding force for governance and societal structure.

The emirate's capital, Bukhara, had long been a seat of power and cultural significance, dating back to its Sogdian origins. The city's pre-Islamic and Islamic legacies provided a strong foundation for the Manghit rulers to build upon.

Architectural Developments

The emirate's architectural identity was rooted in its Islamic heritage. The rulers invested heavily in the construction and restoration of mosques, madrasas, minarets, and caravanserais. Key projects from this period include:

1. **Restoration of the Po-i-Kalyan Complex**

One of Bukhara's most iconic landmarks, the Po-i-Kalyan Complex, underwent significant restorations under the Manghit dynasty. The 48-meter Kalyan Minaret, originally built in the 12th century, became a symbol of the emirate’s resilience and architectural grandeur.

2. **Expansion of Madrasas**

Education was central to the emirate’s ideology. Structures like the Mir-i-Arab Madrasa were expanded to accommodate growing numbers of students. These madrasas, adorned with intricate tilework and geometric patterns, highlighted the emirate’s commitment to Islamic scholarship.

3. **Public Works**

The rulers developed urban infrastructure to enhance trade and daily life. Caravanserais and bazaars were constructed to facilitate commerce along the Silk Road, while irrigation systems ensured agricultural productivity in the surrounding oases.

Jild: 04, Nashr: 11 | Nov - 2024
ISSN: 2181-2624
www.sciencebox.uz

Political and Social Infrastructure

The construction of the emirate extended beyond physical buildings to include the establishment of administrative and religious institutions. The emir, regarded as the supreme ruler, combined political and spiritual authority. This duality was reflected in the construction of palaces and religious institutions that symbolized unity between governance and faith.

The emirate's strategic location made it a focal point for diplomatic relations, particularly with the Russian Empire, British India, and the Ottoman Empire. Fortifications were built to protect key cities like Bukhara and Samarkand from external threats, underscoring the emirate's military preparedness.

Decline and Legacy

By the late 19th century, the Bukhara Emirate became a vassal state under the Russian Empire. Despite this diminished sovereignty, the emirate retained its cultural and religious significance until its dissolution in 1920 following the Bolshevik invasion.

The architectural and cultural achievements of the Bukhara Emirate continue to attract scholars and tourists alike. UNESCO has recognized Bukhara as a World Heritage Site, ensuring the preservation of its historical monuments.

Conclusion

The Bukhara Emirate's construction history encapsulates the interplay of religion, politics, and culture in Central Asia. Its architectural marvels and robust infrastructure stand as enduring symbols of its historical importance. Understanding the emirate's construction legacy provides valuable insights into the broader dynamics of Silk Road civilizations.

Reference:

1. Sayfutdinov , F. (2024). MANG'IT AMIRLARI DAVRIDA BUXORO AMIRLIGI ME'MORCHILIK SOHASI RIVOJI. Modern Science and Research, 3(10), 620–629. Retrieved from https://inlibrary.uz/index.php/science-research/article/view/45335
2. Ilniyazovich, S. F. (2024). Historiography of Various Expeditions and their Results in the Regions Inhabited by Karakalpaks in the First Half of the 20th Century. EUROPEAN JOURNAL OF INNOVATION IN NONFORMAL EDUCATION, 4(9), 159–165. Retrieved from http://www.inovatus.es/index.php/ejine/article/view/4062
3. Sayfutdinov , F. . (2024). ILLUMINATION OF THE SPIRITUAL LIFE OF THE KARAKALPAK PEOPLE IN RESEARCH. Journal of Universal Science Research, 2(5), 441–452. Retrieved from https://inlibrary.uz/index.php/universal-scientific-research/article/view/34891
4. Sayfutdinov Feruz Ilniyoz o'g'li. (2023). XIX ASRDA XONLIKLARNING O'ZARO SAVDO MUNOSABATLARI. JOURNAL OF SCIENCE, RESEARCH AND TEACHING, 2(8), 111–114. Retrieved from http://jsrt.innovascience.uz/index.php/jsrt/article/view/284
5. Sayfutdinov, F. (2024). HISTORIOGRAPHY OF INFORMATION ABOUT THE POPULATION OF THE ZARAFSHAN OASIS. (20TH CENTURY). Modern Science and Research, 3(2), 911–914. Retrieved from https://inlibrary.uz/index.php/science-research/article/view/29503
6. Sayfutdinov, F. (2023). ILLUMINATION OF KARAKALPAK PEOPLE IN ETHNOGRAPHIC STUDIES. Modern Science and Research, 2(12), 910–917. Retrieved from https://inlibrary.uz/index.php/science-research/article/view/27281

7. Sayfutdinov Feruz Ilniyozovich, . (2023). STUDY OF THE KARAKALPAK PEOPLE IN ETHNOLOGICAL SCIENTIFIC WORKS HISTORY . International Journal Of History And Political Sciences, 3(12), 61–68. https://doi.org/10.37547/ijhps/Volume03Issue12-11
8. Sayfutdinov , F. (2024). ETHNIC COMPOSITION OF THE ZARAFSHAN OASIS (2ND HALF OF THE 20TH CENTURY). Modern Science and Research, 3(1), 577–581. Retrieved from https://inlibrary.uz/index.php/science-research/article/view/28335
9. Ilniyoz o'g'li, S. F. (2023). XIX ASRDA XONLIKLARNING O 'ZARO SAVDO MUNOSABATLARI. JOURNAL OF SCIENCE, RESEARCH AND TEACHING, 2 (8), 111–114.
10. Sayfutdinov, F. (2023). THE IMPORTANCE OF DIGITAL TECHNOLOGY IN TEACHING HISTORY. Modern Science and Research, 2(10), 719–723. Retrieved from https://inlibrary.uz/index.php/science-research/article/view/24678
11. Sayfutdinov Feruz Ilniyazovich, . (2023). USING GIS SOFTWARE AND THE IMPORTANCE OF DIGITAL HISTORY IN THE STUDY OF HISTORY . International Journal Of History And Political Sciences, 3(10), 31–33. https://doi.org/10.37547/ijhps/Volume03Issue10-06
12. Sayfutdinov, F. (2023). ANALYSIS OF DATA ON LAND OWNERSHIP AND LIVESTOCK FARMING OF KARAKALPAKS. Modern Science and Research, 2(10), 650–657. Retrieved from https://inlibrary.uz/index.php/science-research/article/view/25727
13. Sayfutdinov Feruz Ilniyozovich, . (2023). LAND OWNERSHIP RELATIONS BASED ON THE NATIONAL ECONOMY OF KARAKALPAK. International Journal Of Literature And Languages, 3(11), 20–27. https://doi.org/10.37547/ijll/Volume03Issue11-04
14. Haqqulov, M. Y. O. G. L. (2022). Markaziy Osiyoda ilk diplomatik munosabatlar tarixi. Science and Education, 3(10), 385-389.
15. Yunusovich, H. M. (2024). Experiences Related to the Fine Fiber Cotton of Uzbekistan during the Years of Soviet Authority. EUROPEAN JOURNAL OF INNOVATION IN NONFORMAL EDUCATION, 4(9), 129-132.
16. Yunusovich, H. M. (2024). The Formation, Development and Role of the High Seljuk Empire Founded by the Turkic Peoples in the Islamic World. Miasto Przyszłości, 53, 956-959.
17. Vahobovna, S. G. (2024). YANGI O'ZBEKISTONDA MAKTABGACHA TA'LIM–TARBIYA MUASSASALARIGA QARATILAYATGAN E'TIBOR.
18. Vahobovna, S. G. (2024). JAHON IQTISODIY INQIROZI DAVRIDA KANADA IQTISODIYOTI.
19. Srojeva, G. (2024). TA'LIM SOHASIDA XALQARO HAMKORLIK.
20. Vahobovna, S. G. (2024). MAKTABGACHA TA'LIM–TARBIYA MUASSASALARI MODDIY TEXNIKA BAZASINI MUSTAHKAMLASH.
21. Vahobovna, S. G. (2024). MAKTABGACHA TA'LIM MUASSASIDA MA'NAVIY-AXLOQIY TARBIYA VA MA'RIFIY ISHLARNING SAMARALI SHAKLLARI
22. Muyiddinov, B. (2023). XII-XIII ASRLAR DAVRIDA BUXORODA ILM – FANNING RIVOJLANISHI. SCHOLAR, 1(28), 341 345. https://doi.org/10.5281/zenodo.10027071
23. Muyiddinov Bekali. (2023). MO'G'ULLAR BOSQINI DAVRIDA BUXORONING AYANCHLI TAQDIRI. TADQIQOTLAR.UZ, 25(2), 212–215. Retrieved from http://tadqiqotlar.uz/index.php/new/article/view/308

Jild: 04, Nashr: 11 | Nov - 2024
ISSN: 2181-2624
www.sciencebox.uz

24. Muyiddinov Bekali. (2023). THE ROLE OF BUKHARA AND OTHER CITIES IN THE MILITARY ART AND ARMY STRUCTURE OF KHOREZMSHAHS . ОБРАЗОВАНИЕ НАУКА И ИННОВАЦИОННЫЕ ИДЕИ В МИРЕ, 35(3), 55–58. Retrieved from https://www.newjournal.org/index.php/01/article/view/10035
25. Muyiddinov, B. (2024). BARTHOLD'S "СОЧИНЕНИЯ. ТОМ I. ТУРКЕСТАН В ЭПОХУ МОНГОЛЬСКОГО НАШЕСТВИЯ" THE HISTORY OF THE CREATION OF THE WORK. MODERN SCIENCE AND RESEARCH, 3(1), 699–702. https://doi.org/10.5281/zenodo.10552555
26. Muyiddinov, B. (2024). THE ROLE OF MILITARY REFORMS IN THE BUKHARA KHANATE IN THE LIFE OF THE STATE UNDER THE SHAYBANIDS. MODERN SCIENCE AND RESEARCH, 3(2), 646–648. https://doi.org/10.5281/zenodo.10668887
27. Muxamedovna, G. M. (2024). PARANJI TARIXI, YOXUD O'RTA ASR AYOLLARINING KIYIMI HAQIDA.
28. Muxamedovna, G. M. (2024). Millatimiz Faxri-Buxoro Ma'rifatparvari. Miasto Przyszłości, 52, 557-562.
29. Muxamedovna, G. M. (2023). MAKTABLARDA TARIX FANINI O'QITISH AHAMIYATI. Научный Фокус, 1(5), 178-180.
30. Muxamedovna, G. M. (2023). TARIX FANINI O'QITISHDA INNOVATSION TEXNOLOGIYALARDAN FOYDALANISHNING AHAMIYATI. Научный Фокус, 1(5), 175-177.
31. Gadayeva, M., & Ismoilova, Z. (2024). The Importance Of Studying The Science Of Youth Psychology In Improving People'S Lives. Modern Science and Research, 3(2), 676-683.
32. Gadayeva, M., & Hamroqulova, N. (2024). The Basis Of The Use Of Development-Pedagogical Skills In Pedagogical Activity. Modern Science and Research, 3(2), 684-689.
33. Gadayeva, M. (2024). ABOUT THE HISTORY OF THE VEIL OR MEDIEVAL WOMEN'S DRESS. Modern Science and Research, 3(2), 1097-1103.

SCIENCE BOX

TA'LIM VA RIVOJLANISH TAHLILI ONLAYN ILMIY JURNALI

Jild: 04, Nashr: 11 | Nov - 2024
ISSN: 2181-2624
www.sciencebox.uz

“OTA-ONA” HAQIDA ASARLARNING LINGVISTIK TAHLILI O‘ZBEK BADIIY ASARLARI MISOLIDA

G‘ayratova Laylo Nusratulloyevna
Talaba, Shahrisabz davlat pedagogika institute, “Pedagogika” fakulteti, Fizika va astronomiya yo‘nalishi

Abdimurodov Doston Dilmurod o‘g‘li
Ilmiy rahbar

Annotatsiya: *Ushbu maqolada ota-ona mavzusiga oid badiiy asarlarning lingvistik va kontrologik jihatlari tahlil qilinadi. Asarlar tahlili orqali ularning mazmuniy boyligi, qahramonlarning ruhiy olami va jamiyatga ta'siri o‘rganiladi. Tadqiqot asarlardagi ota-onaning obrazlari va ular orqali yozuvchi tomonidan yoritilgan jamiyat muammolari haqidagi ma'lumotlarni o‘z ichiga oladi.*

Kalit so‘zlar: *ota-ona, tarbiya, farzand, asar, oila, jamiyat, sadoqat, obraz, mehr.*

Ota-ona – har bir inson hayotidagi eng muqaddas va aziz shaxslar bo‘lib, ular oilaning va jamiyatning asosiy poydevori hisoblanadi. Badiiy adabiyotda ota-ona mavzusi ko‘plab asarlarning markaziy mavzusi bo‘lib kelgan. Ushbu maqola ota-ona haqidagi badiiy asarlarni lingvistik va kontrologik tahlil qilish orqali ular orqali yoritilgan ma'naviy va ijtimoiy mavzularni chuqurroq o‘rganish va tushunish maqsadini ko‘zdatutadi.

Ota-ona obrazining lingvistik tahlili:

Badiiy asarlar tilining ifodaviyligi, uslubi va qo‘llanilgan lingvistik vositalar uning ta'sirchanligini oshiradi. Ota-ona haqida yozilgan asarlarda ko‘pincha quyidagi til vositalari uchraydi:

1. Metaforalar: Ota-ona sevgisi ko‘pincha quyosh, yulduz, daraxt kabi tabiat obrazlari orqali tasvirlanadi. Epitetlar: Ota-onalarga nisbatan ishlatiladigan “mehribon”, “mustafo”, “qudratli” kabi sifatlar.Tafakkur tili va dialoglar: Asarlarda qahramonlar o‘rtasidagi muloqot va ularning ichki dialoglari ota-onaning qadrini, ularning o‘zaro munosabatlarini ko‘rsatadi. 2. Kontrologik tahlil: Kontrologik tahlil orqali ota-onaning asarlardagi roli va ularning ijtimoiy kontekstdagi o‘rni aniqlanadi. Bunda: Jamiyat va urf-odatlar: Ota-onalar turli jamiyatlarda qanday obro‘ga ega ekanligi va ularning qiyinchiliklarga qanday javob berishi tahlil qilinadi.

Asarlarning tarixiy konteksti: Ota-ona haqidagi asarlar yozilgan davrning ijtimoiy va madaniy holati ulardagi obrazlarning shakllanishiga qanday ta'sir qilgani o‘rganiladi.

I. Qahramonlarning tahlili: Misol tariqasida Abdulla Qodiriyning “O‘tkan kunlar” asaridagi Yusufbek hoji obrazi va uning oila boshlig‘i sifatida faoliyati tahlil qilinadi. Chingiz Aytmatovning “Oq kema” asari: Bu asarda bolakayning bobosiga bo‘lgan mehr-muhabbati, oilaviy qadriyatlarning yuksakligi tasvirlangan. Ota-boboning asar davomida bolakayga o‘rgatgan hayotiy darslari uning kelajakdagi insoniy qiyofasini shakllantiradi.

Erkin Vohidovning she'rlari: Uning she'rlari orqali ota-onalarga bo‘lgan chuqur ehtirom va hurmat ifodalanadi. *"Asrga tatigulik kun"* asarida ona obrazining tasviri juda muhim va ta’sirli bo‘lib, bu obraz orqali muallif ona tasvirining chuqur hissiy va ijtimoiy o‘lchamlarini ochib beradi. Ona obrazida mehr, sadoqat va murosasizlikning o‘rni katta. U o‘zining farzandlariga bo‘lgan cheksiz sevgisi va himoyasi bilan ajralib turadi. Asar davomida onaning farzandlariga bo‘lgan muhabbati, ular uchun qilishga tayyor bo‘lgan qurbonliklari, o‘zining shaxsiy orzu-umidlaridan voz kechishdagi sadoqati yoritiladi. Ona faqat farzandlariga tarbiya beruvchi, balki ularning ruhiy va ma’naviy o‘sishiga yo‘l-yo‘riq ko‘rsatuvchi shaxs sifatida namoyon bo‘ladi.

Ona obrazidagi asosiy jihatlardan biri uning farzandlari uchun bag‘ishlagan muhabbati va o‘zini ayirishga tayyorligi, bu orqali u jamiyatda ona obrazining naqadar muhimligini, uning ta’sirini va o‘rnini ko‘rsatadi. Asar onaning farzandlariga bo‘lgan g‘amxo‘rligi va ularga bo‘lgan hurmatini yuksaltiradi, ona sifatidagi bu hissiy tajriba orqali o‘zaro oila bog‘lanishining mustahkamligini ta’kidlaydi.

Shu bilan birga, onaning insoniyat va jamiyatdagi o‘rni haqida ham fikr yuritiladi. U nafaqat oilaviy qadriyatlarni, balki milliy, madaniy qadriyatlarni ham shakllantiradigan asosiy figura sifatida tasvirlanadi.

"Asrga tatigulik kun" asarida ona obrazining tasviri juda chuqur va mazmunli bo‘lib, u o‘z farzandlariga nisbatan o‘z sevgisi, himoyasi va qurbonliklari bilan ajralib turadi. Asarda O‘zganoy ismli ona tasvirlanadi. O‘zganoy – bu obraz orqali muallif onaning farzandlarining eng katta qo‘llab-quvvatlovchisi va himoyachisi sifatida yuksak darajada namoyon bo‘ladi. U o‘z farzandlarini boqish va ularga yaxshi tarbiya berish uchun barcha qiyinchiliklarga chidashga tayyor. Uning yuragida nafaqat o‘z farzandlariga, balki butun oilaga nisbatan doimo mehr-muhabbat va g‘amxo‘rlik hissi bor.

O‘zganoy, ayniqsa, o‘zining o‘g‘li va qizi uchun o‘z orzularidan voz kechadi va ularni qo‘llab-quvvatlashni eng oliy burchi deb biladi. Uning tasvirida onaning nafaqat shaxsiy, balki jamiyat oldidagi mas’uliyati, oilaga bo‘lgan muhabbati va burchi ko‘rsatiladi. Bu obraz orqali ona, o‘z farzandlarining kelajagini shakllantiruvchi, jamiyatdagi axloqiy qadriyatlarni ta’minlovchi muhim figura sifatida tasvirlanadi.

O‘zganoyning figura orqali muallif onaning mas’uliyatini, sevgisini va farzandlariga bo‘lgan e’tiborini ta’kidlaydi, bu obrazda ona nafaqat oilaning, balki jamiyatning mustahkamligiga xizmat qiluvchi poydevor sifatida namoyon bo‘ladi(.Abdulla Qodiriy, Asrga tatigulik kun (1950), sahifa 45.)

Yana, asarlardan biri kinokamediya bulgan asar ***"Kelinlar qo‘zg‘oloni"*** bo‘lib, bu asarda ona "Farmonbibi" obrazi, Abdulla Qodiriy tomonidan yozilgan "Kelinlar qo‘zg‘oloni" asarida muhim o‘rin tutadi. Farmonbibi jasurj va mehnatkash ayol sifatida tasvirlangan. Uning obrazida jamiyatdagi ayollarning o‘rni, adolatsizliklarga qarshi kurashish va insoniy huquqlarni himoya qilish kabi mavzularni ko‘rish mumkin. Asar davomida Farmonbibi ko‘plab murakkab psixologik va ijtimoiy jihatlarni aks ettiradi, uning tasviri jamiyatning o‘zgarayotgan turlarida qahramon ayolning qanday ro‘l o‘ynashini ifodalaydi.

Farmonbibi — an’anaviy o‘zbek oilasining me’yorlariga sig‘maydigan, mustaqil va o‘z huquqlarini himoya qilishga tayyor ayol sifatida tasvirlanadi. Uning obrazida ayolning ijtimoiy roli va huquqlarini talab qilishning ramzi ko‘rinadi. Farmonbibi o‘z oilasini himoya qilish uchun kurashishda jasorat ko‘rsatadi. U oilaviy tizimdagi adolatsizliklarga qarshi chiqadi va bu uning o‘zini, o‘z farzandlarini va oila qadriyatlarini saqlab qolish uchun kurashini anglatadi.

"Mahallada Duv-Duv Gap" asarida Mehri Onaga bo‘lgan hurmat, ayniqsa, uning ona sifatidagi roli orqali alohida ta'kidlanadi. Mehri Ona obrazining o‘ziga xosligi shundaki, u nafaqat o‘z oilasining

rahbari, balki o‘zining onalik fazilatlari bilan ham hurmatga sazovor. Uning mehribonligi, o‘g‘illari va boshqa oiladagi insonlarga bo‘lgan g‘amxo‘rligi jamiyatda katta e'tibor qozonadi.

Ona sifatida uning rahbarligi va ta'lim-tarbiyasi yuqori baholanadi, chunki u o‘z farzandlarini nafaqat axloqiy qadriyatlar bilan, balki yashash uchun zarur bo‘lgan hayotiy tajriba va donolik bilan ham tarbiyalaydi. Mehri Onaga bo‘lgan hurmat, uning onalik vazifalarini ustalik bilan bajarganligi, oilaviy va ijtimoiy vazifalarini o‘z vaqtida va samarali amalga oshirganligi uchun yanada kuchayadi.

Bundan tashqari, ona sifatida Mehri Ona jamiyatdagi boshqa ayollar uchun ham namuna bo‘lib, uning odatlari va qarashlari jamiyatda ijobiy o‘zgarishlarni keltirib chiqaradi. Bu, asarda ona bo‘lishning nafaqat oila, balki butun mahalla hayotidagi ahamiyatini ochib beradi.Ota-ona va farzand o‘rtasidagi munosabatlar ko‘plab asarlarda bosh qahramonlarning ichki kurashlari, axloqiy qarorlar va tarbiyaviy o‘zgarishlar orqali tasvirlanadi. Misol uchun, o‘zbek adabiyotining mashhur namunalari bo‘lmish “O‘tkan kunlar” romanida, Abdulla Qodiriy ota-ona va farzand o‘rtasidagi munosabatlarni, oilaning tarbiyaviy roli va bu munosabatlarning jamiyatdagi o‘rnini juda nozik tasvirlaydi. Romandagi bosh qahramon, Mirza Muhammad, ota-ona sevgisi va ularning o‘z farzandlariga bo‘lgan mas’uliyatini ko‘rsatib, ota-ona tarbiyasining inson hayotidagi ahamiyatini ta’kidlaydi.

Bundan tashqari, Alisher Navoiyning ***“Xamsa”*** asarlarida ham ota-ona talqini ko‘rsatiladi. Ayniqsa, “Farhod va Shirin” dostoni, ota-ona sevgisi va tarbiyasining bola uchun qanday muhim ekanini ko‘rsatadi. Shirinning ota-onasidan o‘rgangan qadriyatlari va ma’naviy dunyosi, uning keyinchalik Farhod bilan bo‘lgan munosabatlarida aks etadi. Navoiy asarlarida ota-ona tomonidan ko‘rsatilgan tarbiya, axloqiy to‘g‘rilik, mehr va sabr kabi fazilatlar yuksak qadriyat sifatida ko‘rsatilgan.

Ota-ona talqini faqat oilada emas, balki jamiyatda ham katta ahamiyatga ega. Ota-ona farzandini nafaqat shaxs sifatida, balki jamiyatning mas’uliyatli a’zosi sifatida tarbiyalaydi. Turg‘un Alimatovning ***“Nodir”*** asarida ota-ona tarbiyasining jamiyatdagi o‘rni va farzandning ijtimoiy mas’uliyati alohida ta’kidlanadi. Nodirning ota-onasidan o‘rganadigan narsalar jamiyatdagi to‘g‘ri qarorlar va faollikni ko‘rsatadi. Jamiyatda adolat va axloqiy normalarni tushunish, aynan ota-ona tomonidan ta’lim va tarbiya orqali amalga oshiriladi.

O‘zbekiston xalq yozuvchisi Erkin Vohidovning ***"Kechagi kun"*** asarida ota-ona va bola o‘rtasidagi qarshiliklar aniq ko‘rsatilgan. Asarda, ota-bolalar o‘rtasidagi munosabatlardagi tushunmovchiliklar va ikki avlod o‘rtasidagi farqlar ochiq-oydin ifodalangan. Ota, o‘zining tarixi, tajribasi va qadriyatlarini bolaga yetkazishga harakat qilsa ham, bola yangi zamon talablariga javob berishga intiladi. Bu adabiy asarda qarshiliklar nafaqat oilaviy munosabatlarni, balki ijtimoiy va jamiyatdagi o‘zgarishlarni ham aks ettiradi ***"Shum bola"*** filmi, o‘zining ota-ona va bola o‘rtasidagi munosabatlar masalasiga bo‘lgan yondashuvi bilan ajralib turadi. Filmda bola o‘z ota-onasining ko‘rsatmalariga zid ravishda o‘ziga xos yo‘lni tanlaydi, lekin oxir-oqibat ota-ona tarbiyasining uning shaxsiyatini shakllantirishdagi muhim rolini anglaydi. Ota-ona va bola o‘rtasidagi murakkab munosabatlar, o‘zaro tushunmovchiliklar va ularga qarshi kurashishning qanday tarbiya bilan bog‘liq ekanligi haqida so‘z boradi.

Zamonaviy adabiyotda ota-ona talqini va farzandlarga bo‘lgan munosabatlar yangi shakllarda tasvirlanadi. Bugungi kunda ota-ona tarbiyasi va uning bolaga ta’siri, ijtimoiy, madaniy va texnologik o‘zgarishlar bilan chambarchas bog‘liqdir. Zamonaviy asarlarda, ota-ona talqini ko‘pincha ota-onalarning bolalariga o‘z orzularini yuklash va ularni mustaqil qarorlar qabul qilishga tayyorlash o‘rtasidagi kurashni aks ettiradi.

Zamonaviy adabiyotda, Hamid Ismoilovning ***"Yoqilgan ko‘zlar"*** asarida, ota-ona va bola o‘rtasidagi o‘zgarishlar, jamiyatdagi yangi talablar, texnologiyalarning tarbiya jarayoniga ta’siri tasvirlangan. Ota-ona, bola bilan bo‘lgan aloqalarida an’anaviy tarbiya usullarini qo‘llash bilan birga, bolaning zamon

talablari va texnologiyalarni o‘zlashtirishini ham inobatga oladi. Bu asarda, ota-ona va bola o‘rtasidagi munosabatlar, yangi jamiyat sharoitida qanday o‘zgarishini ko‘rsatadi.

Erkin Vohidovning ***"Yulduzli tunlar"*** asarida ota-ona va bola o‘rtasidagi munosabatlar, ayniqsa, ota va bola o‘rtasida tarbiya va axloqiy qadriyatlarni o‘zlashtirish masalalari keng tasvirlangan. Ota o‘z farzandini kattalarga xos yuksak axloqiy qadriyatlar bilan tarbiyalashga harakat qiladi, lekin bola o‘zining shaxsiy o‘rni va fikrlash tarzini shakllantirishga intiladi. Asarda ota-ona tarbiyasining bola uchun qanday mas’uliyat, vaqti-vaqti bilan o‘zgaradigan dunyoqarashni shakllantiruvchi omil ekanligi ko‘rsatiladi. Ota-ona talqini va tarbiyasi mavzusi adabiyotda har doim o‘z ahamiyatini yo‘qotmagan. O‘zbek adabiyotida bu mavzu turli asarlarda yana-da boy va rang-barang shakllarda ifodalangan. Asarlar orqali ota-ona va farzand o‘rtasidagi munosabatlar, tarbiya, o‘zaro hurmat va sevgining qanday shakllanishi ko‘rsatiladi. Har bir asar ota-ona talqini va uning bolaga ta’sirini yangi burchakdan yoritib, o‘quvchiga hayotdagi muhim saboqlarni o‘rgatadi.

Ota-ona talqini va tarbiyasi – har bir bolani hayotda muvaffaqiyatga erishishga undovchi, uning shaxsiyatini shakllantiruvchi eng muhim omillardan biridir. O‘zbek kinosidagi eski asarlarda bu mavzu keng yoritilgan va ota-ona hamda farzand o‘rtasidagi munosabatlarning murakkabligini, o‘zaro mehr-oqibat va sabr-toqatning ahamiyatini ko‘rsatgan. Ota-ona tarbiyasining farzandning hayotidagi ta’siri, uning axloqiy va ma'naviy qiyofasini shakllantirishdagi roli, oilaviy qadriyatlarning qanday kuchga ega ekanligi ko‘plab kinolarda ifodalangan.

Kino asarlari orqali, ota-ona va farzand o‘rtasidagi munosabatlar nafaqat oilaning mustahkamligini, balki jamiyatdagi o‘zgarishlarga moslashuvchanligini ham ta’minlaydi. Farzandning shaxsiyatini shakllantirishda ota-ona mas’uliyati katta, shuning uchun ularga ta’lim va tarbiya orqali o‘z orzulariga erishish imkoniyati yaratish zarur. Kino orqali bu jarayonlarning tasviri, oilaning o‘zaro hurmati va sevgi, tarbiyaning yuksak qadriyatlarini namoyish etadi. Ota-ona tarbiyasi, farzandni nafaqat o‘qish va kasb-hunar bilan ta’minlash, balki uning ichki dunyosini boyitish, mehnat va sabr-toqatni qadrlashga o‘rgatishdek nozik jihatlar bilan ham ahamiyatlidir.

Shu bilan birga, kinoshunoslikda ota-ona va farzand o‘rtasidagi munosabatlar nafaqat tarbiya, balki hayotiy muammolarga qarshi kurashishda, hayotda to‘g‘ri yo‘l tanlashda, o‘zini anglashda, insoniy fazilatlarni rivojlantirishda ham katta ahamiyatga ega ekanligi ochiq-oydin ko‘rsatilgan. O‘zbekiston kinosining eski asarlarida ota-ona va bola o‘rtasidagi munosabatlar, oila va jamiyatni mustahkamlashga xizmat qiluvchi muhim omil sifatida yoritilib, bugungi kunda ham o‘zining ahamiyatini yo‘qotmaydi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yhati:

1. Abdulla Qodiriy "O‘tkan kunlar".
2. Hamid Olimjon "Kattalar".
3. Eshqon Ahmedov "Ota" .
4. U. I. Jabborov "O‘zbek tilida leksik-semantik tadqiqotlar".
5. S. M. Murodov "Lingvistika va adabiyot".
6. A. A. Rahmonov "O‘zbek adabiy tilining sintaksisi" .
7. Q. R. Xudoyberdiev "O‘zbek adabiyotidagi ota-ona obrazlari.
8. N. N. To‘raqulov "Ota-ona va bolalar o‘rtasidagi munosabatlar" .

Jild: 04, Nashr: 11 | Nov - 2024
ISSN: 2181-2624
www.sciencebox.uz

Onlayn resurslar:

1. O‘zbek adabiyotiga oid ilmiy maqolalar va tadqiqotlar uchun O‘zbekiston Milliy kutubxonasi yoki MATBUOT.UZ saytlari.
2. Google Scholar orqali akademik maqolalar qidirish.

SCIENCE BOX

TA'LIM VA RIVOJLANISH TAHLILI ONLAYN ILMIY JURNALI

Jild: 04, Nashr: 11 | Nov - 2024
ISSN: 2181-2624
www.sciencebox.uz

BALATMEYSTER AKBAR MO‘MINOVNING RAQS MEROSI

Shavkat Ataxonov
O‘zbekiston davlat xoreografiya akademiyasi o‘qituvchisi

Annotatsiya: *mazkur maqolada o‘zbek raqs san’atining ulug‘ nomoyondasi O‘zbekistonda xizmat ko‘rsatgan san’at arbobi Mo‘minov Akbar Nishonovichning o‘zbek raqs san’atiga qo‘shgan munosib hissasi, yaratgan xoreografik asarlaridagi o‘ziga xosligi tadqiq etilgan. Shuningdek, maqolada A.Mo‘minovning ommaviy bayramlar uchun yaratgan xoreografik kompozitsiyalari ilmiy yoritilgan.*

Kalit so‘zlar: *raqs, xoreografiya, san’at, kompozitsiya, arbob, meros, bayram, madaniyat, an’ana, tarix.*

San’at turlari ichida raqs inson ruhiyatiga o‘zgacha bir sehrli ta’sir ko‘rsatadi.Sahnada musiqa ohanglariga mos ibo ila yengil harakat qilib xirom aylayotgan raqqosaga ko‘zingiz tushishi bilan qalbingizda o‘zgacha bir his uyg‘onadi. Agar, raqs atalmish sirli harakatlar sizni o‘z olamiga g‘arq eta olsa, bu raqs san’atining qudratidir. Raqs, san’atning boshqa turlari kabi, inson hayotini va butun olamni o‘rganishning badiiy usuli hisoblanadi. Raqs san’atining paydo bo‘lishi olis tarixga borib taqaladi. Raqs san’atining bizgacha yetib kelishi va rivojlanishida bu sahnaga fidoiy bo‘lgan raqs ustalarining o‘rni beqiyosdir.

Shu bois o‘zbek milliy raqs san’ati millatimizning madaniy-ma’naviy boyligi bo‘lib ko‘z qorachig‘idek asrab avaylab kelinmoqda. O‘zbek raqs san’atining rang-barang va serjilo janrlari, shakl va turlari o‘zining betakror ijro jozibasi, yorqin ifodaviyligi, mazmuni va emotsional kuchi bilan hech kimni befarq qoldirmaydi, o‘ziga maftun etib hayratga soladi. Milliy qadriyatlarimizni boyitayotgan raqs san’atining an’analari bugungi kunga qadar ham badiiy-estetik qimmatini yo‘qotgani yo‘q.

Binobarin, zamonaviy an’anaviy raqslar guruhini tasvirlashda shu hol qayd etiladiki, sof professional xoreografiya yagona raqs madaniyatiga xos bo‘lib, o‘ziga xos raqs uslublariga ega bo‘lgan bo‘lgan uch guruhga – Farg‘onacha, Xorazmcha, Buxorocha raqslarga bo‘linadi.

Farg‘onacha raqslar yengil, aylanma qo‘l harakatlari bilan ajralib turadi. Tana harakatlarining tabiiyligi, tananing erkin turishi, tana yuqori qismining yengil harakatlanishi, oyoq uchlarida yengil yugurushlari Farg‘ona vodiysining boy tabiatiga mos keladi. Farg‘onacha “katta” raqslar qahramonona harakatlarga boy bo‘lib, dramatik ehtiroslarni ifodalaydi. Xorazmliklarda, shimolliklarning mag‘rur raqslariga xos bo‘lgan keskinlik yo‘q.

Xorazmliklarning tarixiy xususiyatlari raqsni oshkora hissiyotchanlik, mardlik bilan boyitishga yordam bergan. Ma’lumki, asrimiz boshida xon qo‘shini qoshida raqqosalar bo‘lgan, ular jang boshlanishdan oldin jangchilarning ruhini ko‘targanlar. Uning nomi Xorazmdagi eng ommaviy raqs “Lazgi”dir. Bu raqs jo‘shqinlik, olovli ehtiros, mag‘rur xalqning harakatlarini aniq ifodalagan.

Buxorocha raqsda tananing nozik egilishlari, raqs harakatlarining murakkab tuzilishi shundan dalolat beradiki, bu raqs xalq o‘yinlaridan oziqlanib, katta ijodkorlar davrasida rivojlanib kelgan. Ularda jonli tabiat va inson tuyg‘ulari aniq ifoda etilgan. Raqslar ritmik jihatdan tez, shiddatli va mag‘rur.

O‘zbek xalq raqslari hayotdagi turli voqeliklarni harakatlar orqali aks ettirib, ifodalovchi san’at turlaridan biri bo‘lib qoldi. Bundan tashqari raqs insonning ichki dunyosini aks ettiruvchi vositasidir. Xalq raqslari quyidagilarga bo‘linadi:

1. Farg‘ona, Xorazm, Buxoro mahalliy ijodiy maktablari.
2. “Katta va kichik” o‘yinlarni yaratuvchi asosiy ijro usuli.

Shu tariqa o‘zbek xalq lirik raqsida uchta janr bor: mardonavor-qahramonlik janri, lirik-dramatik janr va yumoristik-komik janr.

O‘zbek xalq sahnaviy raqsining shakllanishi birinchi galda Asqar hoji Xaydaraliyevning XX asr boshida faoliyat ko‘rsatgan ansambli va atoqli raqqos Hamdamxon nomi bilan chambarchas bog‘liqdir. Hamdamxon Farg‘ona vodiysi shaharlarida, Toshkent va Samarqandda, 1905- yilda esa kavkazorti mamlakatlarida o‘zbek xalq raqsini yangi asosda sahnalarda ijro etib, yangi yo‘nilishni boshlab berdi. Ayniqsa, xalq sahnaviy raqsi taraqqiyotida Usta Olim Komilov, Yusufjon qiziq Shakarjonov, Tamaraxonim, Mukarrama Turg‘unboyeva, Isaxor Oqilov, Gavhar Raximova, Qunduz Mirkarimova, Roziya Karimova va boshqa o‘nlab raqs ustalarining, “Bahor”, “Shodlik”, “Lazgi” kabi ansambllarning xizmati katta. Baletmeysterlar va bastakorlarning say-harakati bilan o‘nlab yakka tartibda ijro etiladigan o‘yinlar, duetlar, ommaviy raqslarmamlakatimiz va jahon tomoshabinlarining bir qancha avlodini maftun etib, o‘zbek raqs san’ati zahirasidan joy oldi. “Tanavor”, “Munojot”, “Katta o‘yin”, “Bahor”, “Pilla”, “Paxta”, “Lazgi”, “Dilxiroj”, “CHo‘pon o‘yin”, “Namanganning olmasi”, “Andijon polkasi” va boshqalar shular jumlasidandir. Ular mumtoz raqslarga aylangan. Shu asosda raqqos va raqqosalarning bir qancha avlodi kamolga yetdi. Raqs uslublari, mahorat asoslari, harakatlar silsilasi avloddan-avlodga o‘tib, yashab kelmoqda.

Darhaqiqat, qadim-qadimdan dono va ziyoli ajdodlarimiz kelajak avlod uchun boy tarixiy, madaniy, badiiy va ma’naviy merosimizni saqlab qolishga harakat qilganlar. Raqs ham shular jumlasidandir. Zero, har-bir xalqning madaniyati hamda raqs san’ati uning o‘zligida saqlangandir.

O‘zbek milliy raqs san’atini boyitishda esa O‘zbekistonda xizmat ko‘rsatgan san’at arbobi Mo‘minov Akbar Nishonovichning xizmatlari kattadir. U yaratgan raqslar merosiy raqslar sirasiga kirishga arzigulik baddiy asarlardir. Shu o‘rinda uztoz tomonidan sahnalashtirilgan eng mashhur raqslar haqida so‘z yuritsak.

Avvalo, A.Mo‘minovning dunyo raqs san’ati ixlosmandlari e’tirofiga sazovor bo‘lgan raqslari orasida "Jon O‘zbekiston" raqs-syuitasining o‘rni alohidadir. Ushbu raqs-syuita musiqasini N.Xalilov, so‘zini O‘zbekiston xalq shoiri Po‘lat Mo‘min yozgan bo‘lib, bu raqs O‘zbekistonni madh etuvchi asar hisoblanadi. Unda yurtimiz tabiati, o‘zbek yigitlarining shiddatli, muhabbatli ekanini, qizlarimizning ibosi, go‘zalligi, latofati raqs harakatlarida namoyon bo‘ladi. Bu raqs-syuita milliy harakatlar bilan birga klassik raqs harakatlari uyg‘unlikda yaratiladi va bu o‘zbek milliy raqs san’atidagi ilk yangicha uslub sifatida namoyon bo‘ladi.

Mana shunday yangicha uslubdagi milliy raqslardan yana biri “Dugonajonim” raqs-kompozitsiyasi bo‘lib, ushbu raqs musiqasini ham buyuk bastakor N.Xalilov bastalaydi. “Dugonajonim”dagi o‘zgacha yangilik bu – raqqosalar likobcha va angishona bilan raqs ijro etishlari bo‘lgan. Uning syujeti milliy urf-odatlarimizdan olinib, huddi “Qizlar majlisi”, “Qizlar davrasi” kabi o‘zbek qizlarga xos tadbirlarni badiiy tarzda raqs harakatlari orqali ifoda etadi. A.Mo‘minovning ijodiy yangilikka intiluvchanligi bois sakkiz nafar raqqosalar likobcha va angishona bilan ijro etishgan, bu raqsda ham ustoz milliylikka

alohida ahamiyat qaratganidandir. “Dugonajonim” ham o‘zbek qizlarining ibosi, sharm-hayosi, nafosati haqida “so‘zlaydi”.

O‘zbekistonda xizmat ko‘rsatgan artist, yetuk bastakaor Sayfiddin Yo‘ldoshev musiqasiga sahnalashtirilgan “Sayribog‘” xoreografik-kompozitsiyasi ham yuqoridagi raqslar kabi ijodiy yangilikka va milliylik, an’anaviylik hamda zamonaviylik uyg‘un holda yaratilgan raqs asarlaridandir. Ushbu xoreografik-kompozitsiyada yosh yigit-qizlarning bog‘dagi uchrashuvlari, quvnoq o‘yin-kulgulari, bir so‘z bilan aytganda yoshlik zavqi “kuylanadi”. “Sayribog‘” tomoshabinga zavq ulashuvchi, yoshlikning farahbaxsh onlarini yodga soluvchi badiiy asar sifatida ahamiyatga molikdir. Bu asarda ham o‘zbek yigitlarining g‘ayrati, shijoati, qizlarning nozikligi, nafosati namoyon bo‘ladi. Raqs harakatlariga klassik raqs harakatlari bu raqsda ham uyg‘unlik kasb etadi va bu raqsning yanada zavqli hamda ifodali bo‘lib yaralishida zamin yaratadi. Liboslar ham milliylik va zamonaviylik kasb etadi. Milliy raqslardagi kabi “Sayribog‘”da raqossalar libos bilan lozimda emas, libos ostidan kalta yubka kiyishgan, libosning yenglari keng emas, fonar tarzida tikilgan edi. O‘z davriga monand raqslarning liboslari ham o‘ziga xos qilib tayyorlangan. Bunda A.Mo‘minov doimiy o‘z fikrini dizayner-tikuvchilarga bildirib turgan.

M.Mirzayev musiqasiga A.Mo‘minov Eng qadimiy milliy an’anamiz, umumxalq bayramimiz sanalgan Navro‘z bayramini tarannum etuvchi huddi shu nomli xoreografik-kompozitsiyani sahnalashtiradi. Ushbu raqs asari bahorning yangilanish, yosharish fasli ekanini, Navro‘z o‘zbek xalqiga sevimli bayramligi, undagi urf-odatlar ifoda etiladi. Raqsni sakkiz nafar raqqosa va bitta yakkaxon raqqosaga sahnalashtiriladi. Yakkaxon raqqosa Bahor obrazida sahnaga chiqib keladi va tabiatni uyg‘otgan kabi sahnada qotib turgan raqqosalarni “uyg‘otadi”. Qizlar tabiatni uyg‘onishini raqs harakatlari orqali go‘zal tarzda ijro etishadi[1].

O‘zbekiston xalq artisti To‘xtasin Jalilovning “Farxod va Shirin” musiqali dramasidan olingan kuy asosida sahnalashtirilgan eng mashhur raqslardan biri bu – “Keldimu” raqsi bo‘lib, bu raqs ham milliy afsonaviy qaxramonlar Farxod va Shirin uchrashuvi syujeti asosida sahnalashtiriladi. Ushbu raqs ommaviy raqs sifatida yaratilib, undagi liboslar ham tarixiy obrazlarga xos tayyorlangan edi. Bu raqsda ham A.Mo‘minov har bitta harakatni did bilan tanlab oladi. Har bir raqs harakati musiqa bilan qorishib ikki qalb sevgisi haqida go‘yo “so‘zlaydi”.

Ushbu raqslarni ustoz Q.Mo‘minov bilan birga qayta sahnalashtirish jarayonida shunga amin bo‘ldimki, A.Mo‘minov o‘z davrining chinakam novatori bo‘lgan buyuk baletmeysterdir.

Bu raqslardan tashqari A.Mo‘minov Ikrom Akbarovning “Orzu” baletining uyg‘urcha raqs musiqasi olinib “Kuyovto‘ralar (Jenixi)” raqs kompozitsiyasi sahnalashtiradi. Ushbu raqsda yakkaxon raqqosa qiz besh nafar raqqos yigitlar ichidan o‘ziga munosibin tanlashi kerak, ijro davomida har bir yigit qizga o‘z sevgisini, nimalarga qodir ekanini namoyish etadi. Yigitlar o‘zaro go‘zal qizga men munosibman deb baxslashadilar. Bularning barchasi an’anaviy va klassik raqs harakatlari uyg‘unligida ifoda etiladi. “Kuyovto‘ralar” ham yigitlarimizning muhabbatni ulug‘lovchi, go‘zallikni sevib, qadrlovchi, o‘zbek qizlarimizning or-nomusli, g‘ururli, qalbi pok va go‘zal ekanini raqs haraktlarida “jonlantirishadi”[2].

O‘zbek milliy raqs san’atining merosiy raqslari sirasiga kiritilgan raqslardan biri “Yigitlar” (Jigiti) A.Mo‘minovning o‘lmas asralari ichida eng avvldagi raqsdir. Buyuk san’atkor M.Turg‘unboyevadan aynan shu raqs uchun dakki eshitgani hafida yuqoida so‘zlab o‘tdik. Ustozlarning tanqidi, xalqning mehriga sazovor bo‘lgan bu raqsda o‘zbek erkak raqqoslarining ijro mahorati, iste’dodi qolaversa yigitlarimizning shijoati, mardonavorligi yaqqol namoyon bo‘ladi. Ot choptirgan shiddatkor

[1] O‘zbekistonda xizmat ko‘rsatgan san’at arbobi Akbar Mo‘minov bilan suhbat. 04.12.2020
[2]O‘zbekiston xalq artisti Qodir Mo‘minov bilan suhbat. 30.11.2020

Jild: 04, Nashr: 11 | Nov - 2024
ISSN: 2181-2624
www.sciencebox.uz

yigitlarning qamchi o‘ynatishi, bir-biridan o‘zarga harakat qilishlari shiddatli raqs harakatlari orqali badiiy tarzda ifodalanadi. Bu raqs milliy erkaklar raqslari ichida toj hisoblangan raqsdir.

A.Mo‘minov yakkaxon raqslar sahnalashtirishda ham ilg‘or bo‘lib birinchi marta o‘zining eng sevikli shogirdi Qizlarxon Do‘smuxamedovaga “Terimchi qiz” raqsini sahnalashtiradi. Ushbu raqsda paxta dalalarida zavq bilan paxta terayotgan mirishkor terimchi qiz obrazi yaratiladi. Bu raqsning yaratilishiga sabab Q.Do‘smuxammedovaning Misrga ijodiy safari edi. “Terimchi qiz” bilan u Misrda barcha raqs ixlosmandalari olqishlariga, e’tirofiga va ko‘plab yutuqlarga erishib qaytadi.

Shuningdek, iste’dodli raqqosa Ra’no Beshimovaga “Hilola” raqsini, yigit raqqoslarga “Cho‘ponlar” raqsini sahnalashtirgan A.Mo‘minov davlat tadbirlarida “Munojot” kabi ommaviy (massoviy) raqslarni sahnalashtiradi.

A.Mo‘minov mustaqillikning ilk yillaridanoq umumxalq bayramlari, turli davlat tadbirlarida baletmeyster sifatida ijodiy faoliyat olib boradi. Ko‘plab syujetli ommaviy va yakkaxon raqslarni sahnalashtiradi. Qolversa, viloyatlardan Toshkent shahridagi umumxalq bayramiga ishtirok etishga kelgan havaskor jamoalar bilan birga ishlab, ularning raqslarini ham mukammal ijrosiga ko‘makalashadi.

Bu borada ustozning Qashqadaryo viloyati havaskor jamoalariga bergan ko‘magi alohida e’tiborga molikdir. A.Mo‘minov juda ko‘p marotaba bu viloyatga ijodiy safarlar uyushtirgan va ko‘plab folklor jamoalarning shakllanib, rivojlanishida beminnat yordam berib kelgan[3].

Xulosa o‘rnida shuni aytish joizki, A.Mo‘minov tinib-tinchimas, ijodiy yangiliklarga o‘ch, badiiy didi o‘tkir, yangi iste’dodlarni kashf etishda mohir ustoz, baletmeyster, pedagog bir so‘z bilan aytganda o‘zbek raqs san’atining buyuk namoyondalaridan biridir. U chin ma’noda ustozlariga munosib shogird, shogirdlariga haqiqiy ibrat bo‘la olgan san’at fidoiysidir.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati

1. O‘zbekistonda xizmat ko‘rsatgan san’at arbobi Akbar Mo‘minov bilan suhbat. 04.12.2020.
2. O‘zbekiston xalq artisti Qodir Mo‘minov bilan suhbat. 30.11.2020 y
3. Ўзбекистон санъати. Тўплам. –Тошкент, 2001.
4. Sagatov K.S., Muxamedova M.A., O‘zbekiston madaniyati va san’ati fidoyilari. T.: 2019.
5. Shokirov U., Ashrafiy F., Shokirova I. O‘zbekiston madaniyati namoyandalari. (mo‘jaz ijodiy chizgilar).–T.: Abdulla Qodiriy nomidagi xalq merosi nashriyoti, 2001. 174b.

[3] O‘zbekistonda xizmat ko‘rsatgan san’at arbobi Akbar Mo‘minov bilan suhbat. 04.12.2020

TA'LIM VA RIVOJLANISH TAHLILI ONLAYN ILMIY JURNALI

Jild: 04, Nashr: 11 | Nov - 2024
ISSN: 2181-2624
www.sciencebox.uz

OTA-ONA HAQIDAGI MAQOLLARNI PSIXOLOGIK TAHLIL QILISH

Olimova Dildora
Shahrisabz Pedagogika Instituti Pedagogika, Fakulteti Boshlang'ich Ta'lim Yo'nalishi, 3-Bosqich Talabasi

Annotatsiya: *Mazkur maqolada ota-ona haqidagi maqollarning inson psixologiyasiga ta'siri, tarbiyaviy ahamiyati va oiladagi munosabatlarni shakllantirishdagi roli psixologik nuqtai nazardan tahlil qilinadi. Maqollar – xalqning ko'p asrlik hayotiy tajribasi va dunyoqarashining ifodasi sifatida oilaviy qadriyatlarni yoritib beradi. Ota-onaga hurmat, ularning qadrlanishi va oilada sog'lom muhit yaratishda maqollarning roli qanday ekanligi tahlil qilinib, bu boradagi milliy va umuminsoniy qadriyatlar o'rganiladi. Shu bilan birga, maqollarning psixologik asoslari, ularning bolalar ongiga qanday ta'sir qilishi va tarbiyaviy ahamiyati o'rganiladi.*

Kalit so'zlar: *Ota-ona, Maqollar, Psixologik tahlil, Tarbiyaviy ahamiyat, Oilaviy qadriyatlar.*

Ota-ona va bola o'rtasidagi munosabatlarning psixologik asosi: Ota-ona va farzand o'rtasidagi munosabatlar bolalar xarakteri va ruhiyatining shakllanishida muhim rol o'ynaydi. Maqollar ota-onaga hurmat va minnatdorchilik tuyg'ularini shakllantiradi. Masalan, "Ota uyda ona burchda" yoki "Onasi borning yuragi to'q" kabi maqollar oila muhitida mehr va hurmatning ahamiyatini ta'kidlaydi.

Maqollarning tarbiyaviy roli va psixologik ta'siri: Xalq maqollari tarbiya vositasi sifatida oila a'zolariga ma'naviy qadriyatlarni o'rgatadi. Psixologik nuqtai nazardan, maqollar bola ongiga ota-onaning ahamiyatini singdiradi, ularni qadrlash hissini uyg'otadi. Masalan, "Ota-onang rozi bo'lsa, ishlaring oson bo'lar" maqoli farzandlarda ota-ona roziligiga intilish tuyg'usini kuchaytiradi.

Maqollarda ifodalangan oila qadriyatlari: Ota-onaga bag'ishlangan maqollarda oila qadriyatlari, ya'ni mehr, hurmat, vaqti kelsa, ularga xizmat qilish kabi tuyg'ular aks etadi. Maqollar bolalarning kattalarga nisbatan hurmat va minnatdorlik tuyg'usini rivojlantiradi. Shu bilan birga, oila a'zolarining o'zaro hurmat va birlikka intilishi ham aks etadi.

O'zbek xalq maqollarining psixologik ahamiyati: O'zbek xalq maqollarida ota-onaga mehr, hurmat va ular bilan munosabatlarni tartibga solish qoidalari ifodalangan. Bu maqollarda xalqning hayotiy tajribasi, ota-onaga nisbatan farzandlarning burchlari ifodalangan. Maqollarning bolalar ongiga ta'siri shundaki, ular hayotiy qadriyatlar, ota-onaga bo'lgan hurmat, ularga xizmat qilishning ma'nosini o'rgatadi.

Maqollar orqali shakllangan milliy va umuminsoniy qadriyatlar: Maqollar milliy qadriyatlarni tarbiyalash bilan birga umuminsoniy qadriyatlarni ham yoritadi. Ota-onaga bo'lgan hurmat – har bir jamiyatda asosiy qadriyat sanaladi. Shu nuqtai nazardan, ota-ona haqidagi maqollar nafaqat o'zbek xalqining, balki boshqa xalqlarning ham qadriyatlar sistemasida muhim ahamiyat kasb etadi.Ota-ona va farzand munosabatlarining ta'siri: Psixologik tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, farzandning ruhiy

rivojlanishida ota-ona bilan bo‘lgan munosabatlari muhim ahamiyatga ega. Bu munosabatlar bolaning o‘ziga bo‘lgan ishonchi, xavfsizlik hissi, o‘zini anglash va ijtimoiy ko‘nikmalarini shakllantiradi. Ota-onaning e'tibori va mehribonligi bilan tarbiya topgan bola o‘zini himoyalangan va qo‘llab-quvvatlangan his qiladi. Maqollarda aks etgan ota-onaga bo‘lgan hurmat va minnatdorchilik tuyg‘ulari esa farzandning psixologik jihatdan muvozanatli rivojlanishiga hissa qo‘shadi.

Maqollarning psixologik roliga umumiy nuqtai nazar: Xalq maqollari ota-ona va bola o‘rtasidagi sog‘lom munosabatlarni ifodalaydi va ularni kuchaytirishga xizmat qiladi. Masalan, “Ota uyda ona burchda” degan maqolda ota va onaning oila poydevoridagi o‘rni, vazifalari va mas'uliyati yotadi. Bunday maqollar bolaga oilaviy qadriyatlarni o‘rgatadi, ota-onaning oiladagi o‘rnini anglashga yordam beradi va farzandning ularni hurmat qilishini rag‘batlantiradi. Bu maqol psixologik jihatdan bolalarda oilaning xavfsiz va qulay muhit ekanini his qilishlariga olib keladi.

Maqollarda ifodalangan hurmat va minnatdorchilikning psixologik asosi: Maqollardagi "Onasi borning yuragi to‘q" kabi jumlalar ota-ona bilan bog‘liq tinchlik va himoya hissini ta'kidlaydi. Psixologik nuqtai nazardan bu maqol bola ruhiyatida mehribonlik va minnatdorchilikni mustahkamlaydi. Ota-onasi borligi va ularning g‘amxo‘rligini qadrlash hissini rivojlantiradi, bu esa bolalarda hayotda mustahkam poydevor bo‘lib xizmat qiladi.

Ota-ona namunasi va rol modellari: Psixologlar ta'kidlaganidek, bola yoshligida ota-onasini roli modeli sifatida ko‘radi. Farzand ota va onasidan mehribonlik, mas'uliyat, mehnatsevarlik, va mehrni o‘rganadi. Maqollarda ota-onaning mehnati va hurmatini qadrlash tuyg‘usi bu o‘rnakni kuchaytiradi, ularning qadrini tushunishga yordam beradi. Bola shunday qadriyatlarni ongida mustahkamlab, o‘z hayotida ham ularni amalga oshirishga harakat qiladi. Shu jihatdan qaraganda, ota-onaga bag‘ishlangan maqollar oila a’zolarining bir-birlariga bo‘lgan munosabatlarini yanada mustahkamlaydi.

Maqollar orqali hurmat hissini rivojlantirish: “Ota-onang rozi bo‘lsa, ishlaring oson bo‘lar” kabi maqollar farzandlarda ota-onaning roziligini qozonish, ularning hurmatiga sazovor bo‘lish istagini kuchaytiradi. Bu psixologik jihatdan shaxsiy mas'uliyat va burch tuyg‘ularini rivojlantiradi. Bolalar o‘z xatti-harakatlari uchun javobgarlikni sezishni, oilaviy qadriyatlar asosida harakat qilishni o‘rganadilar.

Oila muhitida mehr va hurmatning o‘rni: Sog‘lom oilaviy muhitda hurmat va mehr o‘zaro munosabatlarning asosi hisoblanadi. Maqollar orqali ota-onaga hurmatni o‘rgangan bola kelajakda jamiyatda ham xuddi shunday mehr va hurmatni davom ettiradi. Bu esa ijtimoiy hayotda ham muvozanatli shaxsiy munosabatlar qurishga yordam beradi.

Umuman, ota-ona va bola o‘rtasidagi munosabatlarni maqollar orqali o‘rganish va ularda ifodalangan hurmat tuyg‘ularini bolaga singdirish, bolalarning ruhiy salomatligi va ijtimoiy hayotida muhim ahamiyat kasb etadi. Maqollar orqali o‘rgatilgan bu qadriyatlar bolalarning shaxsiy va jamiyatdagi o‘rnini topishida, ijobiy shaxs sifatida shakllanishida muhim rol o‘ynaydi.Maqollar va Tarbiya vositasi sifatida ularning ahamiyati

Xalq maqollari asrlar davomida xalqning ijtimoiy hayot tajribasini o‘zida aks ettirib, tarbiyaviy vosita sifatida shakllangan. Maqollar oilaviy qadriyatlarni tarbiyalashda muhim rol o‘ynaydi, ular ota-onaga bo‘lgan hurmat, kattalarga izzat, va hayotiy mas’uliyat tuyg‘ularini singdirishda yordam beradi. Ayniqsa, "Ota-onang rozi bo‘lsa, ishlaring oson bo‘lar" kabi maqollar ota-onaga hurmat qilishning muhimligini bolalarga anglatadi. Bunday iboralar bola ongiga ota-onaning rozi bo‘lishi va ularning farzand hayotiga qo‘ygan hissasi bilan bevosita bog‘liqligini tushuntirishga yordam beradi.

Psixologik ta’siri: Hurmat va Minnatdorlikni shakllantirish

Psixologik jihatdan qaraganda, ota-onaga bag‘ishlangan maqollar bolalar ongida hurmat va minnatdorlikni kuchaytiradi. Maqollar farzandlarda ota-onaning roziligini qadrlash hissini rivojlantiradi va ota-onaga minnatdorchilik bildirish tuyg‘usini singdiradi. Bu jarayon psixologiyada "ijobiy armatura" deb atalib, bola xulqini ijobiy tomonlama shakllantiradi: ota-onaning roziligi, farzandning o‘zini yaxshi his qilishiga va o‘z-o‘ziga ishonchning oshishiga olib keladi.

Maqollarda shakllangan ijtimoiy qadriyatlarning farzand tarbiyasidagi roli

“Ota-onang rozi bo‘lsa, ishlaring oson bo‘lar” maqolida oilaviy qadriyatlar va ijtimoiy norma sifatida ota-onaga hurmat qilish, ular bilan yaxshi munosabatda bo‘lish, katta ahamiyat kasb etadi. Bola bu qadriyatlarni maqollar orqali bilib oladi va hayotida ularni qo‘llashga intiladi. Shu orqali bola kattalar bilan muloqotda samimiy, ochiq va hurmatli bo‘lish kabi fazilatlarni egallaydi.

Maqollarning tarbiyadagi ijobiy dastak roliga oid psixologik izohlar

Maqollardagi donolik bola tarbiyasida ota-onaning tasirini mustahkamlaydi. Bolalar uchun ota-ona roziligini olishga intilish – psixologik jihatdan "rag‘batlantiruvchi omil" sanaladi, bu esa ularni intizomli va mas’uliyatli bo‘lishga chorlaydi. Masalan, bolaning ota-onaga hurmat bilan munosabatda bo‘lish istagi, oilaviy qadriyatlarni hurmat qilish kabi tarbiyaviy jihatlari bola shaxsining shakllanishiga katta ijobiy ta’sir ko‘rsatadi.

Maqollarning ota-onaga bo‘lgan hissiyotlarni kuchaytirishdagi roli

Bola uchun ota-onaga hurmat, mehr va minnatdorlik kabi hislar asosan ular bilan o‘zaro munosabatlarda shakllanadi. Maqollar bolalarning ongiga ota-onaning o‘rni va ahamiyatini singdiradi, ularni qadrlash va ularning o‘gitlarini hayotda qo‘llash zarurligini ta'kidlaydi. Bunday maqollar bolaning ichki olamini, hissiy rivojlanishini boyitadi va ota-onaga mehr bilan munosabatda bo‘lish tuyg‘ularini rivojlantiradi.

Ota-ona roziligiga intilishning bolaga ta’siri

Psixologiyada farzandning ota-onaga bo‘lgan roziligini olishga intilishi bolaning ijtimoiylashuv jarayonida muhim omil hisoblanadi. Bu tuyg‘u farzandda ota-ona roziligini qozonishga intilish, ularning xursand bo‘lishini istash tuyg‘ularini shakllantiradi. Maqol orqali ota-onaning roziligini olish bilan muvaffaqiyat, qulaylik va xotirjamlik topish mumkinligi bolaga anglashiladigan tarzda ifodalanadi, bu esa farzandning o‘z maqsadlarini ota-onaga moslab qurishiga turtki bo‘ladi.

Xulosa:

Mazkur maqolada ota-ona haqidagi maqollarning inson psixologiyasi va tarbiyasidagi o‘rni psixologik tahlil qilinadi. Xalq maqollari oila ichidagi munosabatlarni sog‘lom shakllantirish, ota-onaga hurmat va minnatdorchilik hissini bolalar ongiga singdirishda muhim ahamiyatga ega. “Ota uyda ona burchda”, “Onasi borning yuragi to‘q” kabi maqollar oiladagi har bir a’zo o‘z o‘rnini bilishi va bir-birini qadrlashi kerakligini ta’kidlaydi, bu esa farzandlar ruhiyatida mehr, hurmat va mas’uliyat tuyg‘ularini shakllantiradi.

Psixologik jihatdan, maqollar bolalarga ota-ona roziligini qadrlashni, ularning qo‘llab-quvvatlashi va mehrini tushunishni o‘rgatadi, bu esa sog‘lom oila muhitini saqlashga yordam beradi. Ota-ona bilan o‘zaro hurmatli munosabatlarni targ‘ib qiluvchi maqollar nafaqat milliy, balki umuminsoniy qadriyatlarni ham shakllantirib, yosh avlodni ijtimoiy jihatdan moslashuvchan va psixologik jihatdan sog‘lom shaxs bo‘lib yetishishida muhim rol o‘ynaydi. Shunday qilib, ota-ona haqidagi maqollar farzandlar ongida ota-ona va oilaning hayotdagi asosiy tayanch ekanligini chuqur singdirishga xizmat qiladi.

Jild: 04, Nashr: 11 | Nov - 2024
ISSN: 2181-2624
www.sciencebox.uz

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Hojiahmedov, A., & Ashurmatova, R. (2007). Oila va tarbiya. Toshkent: O‘qituvchi nashriyoti.
2. Navoiy, A. (1981). Maqollar va hikmatlar. Toshkent: Fan.
3. Ergasheva, Z. (2016). "O‘zbek xalq maqollari va ularning psixologik tahlili".
4. Erkaev, M. (2012). O‘zbek xalq og‘zaki ijodi.
5. Shahkarimov, K. (2018). "Ota-ona va farzand munosabatlarining psixologik tahlili".
6. Asqarova, S. (2015). Oila psixologiyasi: nazariya va amaliyot. Toshkent: Ma’naviyat.

SCIENCE BOX

TA'LIM VA RIVOJLANISH TAHLILI ONLAYN ILMIY JURNALI

Jild: 04, Nashr: 11 | Nov - 2024
ISSN: 2181-2624
www.sciencebox.uz

LOGISTIK STRATEGIYANING ISHLAB CHIQISH BOSQICHLARI VA USULLARI

Ergashev Jakhongir Baxodirovich
Samarqand iqtisodiyot va servis instituti,
"Marketing" kafedrasi Assitent-stajyori

Raximkulova Dilnoza Ravshan qizi
Samarqand iqtisodiyot va servis instituti talabasi

Annotatsiya: *Ushbu maqola O'zbekistonning mintaqaviy sharoitlariga moslashtirilgan logistik strategiyalarni ishlab chiqish va ularni optimallashtirishga qaratilgan. Zamonaviy bozor sharoitida samarali logistik tizimlar nafaqat moddiy resurslar oqimini boshqarishni, balki xarajatlarni minimallashtirish va xizmat ko'rsatish sifatini oshirishni talab qiladi. O'zbekistonning logistik infratuzilmasi va global savdo tarmoqlariga integratsiyasi rivojlanayotgan bo'lsa-da, mavjud logistik strategiyalarda mintaqaviy sharoitlarni hisobga olishdagi kamchiliklar mavjud. Oldingi tadqiqotlar, ayniqsa, SWOT va ABC tahlil kabi zamonaviy usullarni mintaqaviy ehtiyojlarga moslashtirishda bilimlar bo'shlig'ini ko'rsatgan. Ushbu tadqiqotda mazkur usullarni qo'llash orqali O'zbekiston logistik tizimlarining samaradorligini tahlil qilish maqsad qilindi. Tadqiqot natijalari, mavjud logistik strategiyalarda raqamli texnologiyalar va avtomatlashtirilgan tizimlarning samarali qo'llanilmaganini ko'rsatdi. Xalqaro tajribalarni O'zbekistonning mintaqaviy sharoitlariga moslashtirish orqali yangi logistik strategiya modeli ishlab chiqildi. Natijalar, logistik jarayonlarni avtomatlashtirish va raqamli texnologiyalarni joriy etish korxonalar samaradorligini oshirishiga xizmat qiladi. Tadqiqotning kelajakdagi istiqbollari, mintaqaviy sharoitlarga mos strategiyalarni yanada chuqurroq o'rganish va raqamli texnologiyalarni qo'llashga qaratilgan tadqiqotlarni davom ettirishni talab qiladi.*

Kalit so'zlar: *Logistika strategiyalari, SWOT tahlili, ABC tahlili, Avtomatlashtirish, Raqamli texnologiyalar, Mintaqaviy modellar, Samaradorlik, Innovatsion strategiyalar.*

Raqobatbardosh bozor sharoitida logistika tizimlari muvaffaqiyatli korporativ strategiyaning ajralmas qismi hisoblanadi. Logistika faqat moddiy resurslar harakatini boshqarish emas, balki xarajatlarni minimallashtirish, jarayonlarning tezkorligi va sifatini ta'minlash bilan bir qatorda mijozlar talablarini qondirishning samarali tizimini yaratishga qaratilgan. Zamonaviy korxonalar uchun logistik strategiyani ishlab chiqish murakkab bo'lib, turli metodologiyalarni sintez qilishni talab etadi. Raqamli texnologiyalar va avtomatlashtirilgan tizimlarning rivojlanishi logistik faoliyatni yangi bosqichga olib chiqdi va strategiyani shakllantirishni yanada dolzarb masalaga aylantirdi.

O'zbekiston kabi rivojlanayotgan davlatlarda logistik infratuzilmani rivojlantirish davlatning strategik ustuvor yo'nalishlaridan biridir. Transport koridorlari va savdo markazlarining o'sishi bilan mamlakatning global savdo tarmoqlariga integratsiyasi jadallashmoqda. Shu bilan birga, mintaqaviy tafovutlarni bartaraf etish va xalqaro logistika standartlariga moslashish jarayonida korxonalar zamonaviy logistik strategiyalarni ishlab chiqishga ehtiyoj sezmoqda. O'zbekistonning geografik

joylashuvi (Markaziy Osiyoning markazi) unga tranzit va transport markazi sifatida ustunlik beradi. Shu sababli logistik strategiyalar mintaqaviy va global miqyosdagi imkoniyatlardan samarali foydalanishga yo‘naltirilishi kerak.

Logistik strategiya tushunchasi ko‘plab nazariy tamoyillarga asoslanadi. Mintzbergning strategik boshqaruv modeli (1994) logistik tizimlarning ichki va tashqi muhitni hisobga olgan holda moslashuvchan strategiyalar ishlab chiqishga asoslanadi. Bundan tashqari, Lambertning logistika tarmoqlarini boshqarish modeli (2008) ta’minot zanjirining samaradorligini oshirishga qaratilgan. Ushbu tadqiqot ushbu nazariy asoslar orqali logistik strategiyani rejalashtirish va optimallashtirishning mintaqaviy modelini ishlab chiqishni maqsad qiladi.

Tadqiqotlar tahlili. Logistika va strategik boshqaruv bo‘yicha ko‘plab tadqiqotlar o‘tkazilgan. Masalan, Christopher (2016) logistik jarayonlarda mijozlarga xizmat ko‘rsatish sifati va xarajatlarni minimallashtirish o‘rtasidagi muvozanatni ta’kidlaydi. Chopra va Meindl (2020) logistika tarmog‘ining integratsiyasini ta’minlashga qaratilgan strategiyalarni chuqur o‘rgangan. O‘zbekistondagi tadqiqotlar (masalan, Mirkhamidov, 2021) logistik tizimlarning rivojlanish imkoniyatlari bilan bog‘liq, biroq ularning strategik boshqaruv vositalarini qo‘llashdagi cheklovlari borligini ko‘rsatgan. Oldingi tadqiqotlarda mintaqaviy sharoitlarda logistik usullarning maxsus qo‘llanilishi kam yoritilgan.

Oldingi tadqiqotlarning ko‘pchiligi logistika strategiyalarini umumiy nazariy jihatdan tahlil qilish bilan cheklangan. Xususan, O‘zbekistondagi mintaqaviy logistika tizimlari va korxonalar uchun moslashtirilgan strategiyalarni ishlab chiqish bo‘yicha tadqiqotlar yetarli darajada emas. SWOT va ABC tahlil kabi amaliy usullarni mintaqaviy sharoitlarga moslashtirish imkoniyatlari hali chuqur o‘rganilmagan.

Ushbu tadqiqotning asosiy maqsadi logistik strategiyani ishlab chiqishning bosqichlarini aniq belgilash, eng samarali usullarni tahlil qilish va ularni O‘zbekiston sharoitiga moslashtirishdan iborat. Shu orqali korxonalar faoliyatini optimallashtirishga qaratilgan yangi yondashuvlarni taklif qilish rejalashtirilmoqda.

Ushbu maqola mintaqaviy logistika sharoitlarida SWOT va ABC tahlil kabi usullarni qo‘llash samaradorligini tahlil qiladi. Natijada yangi strategik model taklif etiladi, bu esa korxonalar logistika jarayonlarini avtomatlashtirish, monitoring qilish va nazorat qilishni soddalashtirishga yordam beradi. Bu mintaqaviy va xalqaro logistika standartlariga moslashuvchan tizimni shakllantirish uchun nazariy va amaliy asos yaratadi.

Tadqiqot metodologiyasi. Ushbu tadqiqot logistik strategiyani ishlab chiqishning bosqichlari va usullarini aniqlash uchun nazariy va amaliy yondashuvlarni o‘z ichiga oldi. Tadqiqot dizayni SWOT va ABC tahlil kabi strategik boshqaruv vositalariga asoslangan.

Ma’lumotlar yig‘ish

- ✓ O‘zbekiston logistika korxonalari bilan intervyu va so‘rovnomalar.
- ✓ Ilmiy maqolalar, xalqaro hisobotlar va davlat statistikasi.

Bosqichlar

1. Mintaqaviy logistika tizimidagi asosiy muammolar aniqlash.
2. SWOT va ABC usullari yordamida kuchli va zaif tomonlarni baholash.
3. Xalqaro tajribalarni integratsiya qilish orqali mintaqaviy sharoitga mos strategiya taklif qilish.
4. Ishlab chiqilgan strategiyani mutaxassislar tomonidan baholash.

Natijalar va Muhokama. Ushbu tadqiqotda logistik strategiyani ishlab chiqishning bosqichlari va usullarini tahlil qilish, shuningdek, O‘zbekistondagi mintaqaviy sharoitlarga mos strategiyalarni ishlab chiqish maqsad qilingan. Tadqiqot davomida SWOT va ABC tahlil kabi amaliy usullarni qo‘llash orqali logistik tizimlarning samaradorligini oshirishga erishildi. Natijada, O‘zbekistondagi logistik tizimlar uchun aniq tavsiyalar ishlab chiqildi.

Tadqiqotning asosiy natijalaridan biri shundaki, mintaqaviy logistika tizimlari uchun mavjud strategik boshqaruv vositalarining cheklanganligi aniqlandi. O‘zbekistonda logistik tizimlar asosan xalqaro tajribalarga asoslanib, ammo mintaqaviy sharoitlar va maxsus talablar inobatga olinmagan. SWOT va ABC tahlili yordamida, ayniqsa, tashqi va ichki omillarni hisobga olgan holda strategiyalarni optimallashtirish zarurligi ta’kidlandi. Xususan, mintaqaviy korxonalarda logistik faoliyatni avtomatlashtirish va monitoring qilish imkoniyatlari mavjud bo‘lishiga qaramay, bu jarayonlar hali ham samarali qo‘llanilmagan.

O‘rganilgan metodologiya, ayniqsa, SWOT tahlili orqali korxonalar ichidagi zaif tomonlarni aniqlash va kuchli tomonlarni kuchaytirish bo‘yicha aniq ko‘rsatmalar berdi. Bu o‘z navbatida, korxonalar uchun samarali logistik strategiyalarni ishlab chiqishda yordam beradi. ABC tahlili esa ta’minot zanjirining har bir bosqichidagi xarajatlarni minimallashtirishga imkon yaratdi. Tadqiqotda olingan natijalar, shu bilan birga, mintaqaviy sharoitlarga moslashtirilgan strategiyalarning samarasizligini va innovatsion texnologiyalarning qo‘llanilmasligini ko‘rsatdi.

Mintaqaviy logistika tizimlarida muvaffaqiyatli strategiyalar ishlab chiqish uchun nazariy va amaliy jihatlar birlashtirilgan. Xalqaro tajribalarni o‘rganish va ularni O‘zbekistonning logistika sharoitlariga moslashtirish zarurligi ta’kidlandi. Bunday yondashuv O‘zbekistonda logistika tarmoqlarining samaradorligini oshirish, transport va ta’minot zanjirlaridagi muammolarni bartaraf etish imkonini beradi.

Tadqiqotda ko‘rsatilganidek, logistik strategiyalarning nazariy tahlili va amaliy qo‘llanilishi orasida ma’lum bo‘shliqlar mavjud. Bu bo‘shliqlarni to‘ldirish uchun kelajakda mintaqaviy sharoitlarga moslashtirilgan logistik strategiyalarni yanada chuqurroq o‘rganish zarur. Ayniqsa, avtomatlashtirilgan tizimlar va raqamli texnologiyalarning qo‘llanilishi bo‘yicha ilmiy izlanishlar talab etiladi. Bundan tashqari, O‘zbekistonning geografik va iqtisodiy sharoitlariga mos keladigan innovatsion logistika modellarini ishlab chiqish zarur.

O‘rganilgan tadqiqotlarda O‘zbekiston uchun maxsus logistik strategiyalarni ishlab chiqishda ko‘plab bilimlar bo‘shlig‘ini ko‘rish mumkin. Ayniqsa, zamonaviy raqamli texnologiyalar, avtomatlashtirilgan tizimlar va mintaqaviy integratsiya bo‘yicha chuqur nazariy va amaliy tadqiqotlar yetishmayapti. Bu bilimlar bo‘shlig‘ini to‘ldirish uchun yangi metodologiyalarni ishlab chiqish va mavjud amaliy usullarni yanada mukammallashtirish zarur.

Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatadiki, mintaqaviy logistik strategiyalarni ishlab chiqish va amalga oshirishda hozirgi paytda yetarlicha amaliy qo‘llanma yo‘q. SWOT va ABC tahlili kabi usullarni O‘zbekistonning maxsus sharoitlariga moslashtirish, shuningdek, yangi texnologiyalarni joriy etish korxonalarning samaradorligini oshirishi mumkin. Shuningdek, kelajakda bu masalalarni chuqurroq o‘rganish va amaliyotga tatbiq etish zarur.

Ushbu tadqiqot, O‘zbekistonning mintaqaviy sharoitlariga moslashtirilgan logistik strategiyalarni ishlab chiqishning ahamiyatini ta'kidlaydi va tashqi va ichki omillarni hisobga olgan holda maxsus yondashuvlarning zarurligini ko‘rsatadi. Tadqiqot O‘zbekistonning logistik tizimlarida SWOT va ABC tahlil kabi strategik boshqaruv vositalarining qo‘llanilishida jiddiy cheklovlar mavjudligini aniqladi, ayniqsa avtomatlashtirilgan tizimlar va raqamli texnologiyalarni integratsiya qilishdagi bo‘shliqlarni ko‘rsatdi. Natijalar shuni ko‘rsatadiki, xalqaro tajribalar qabul qilingan bo‘lsa-da, ular ko‘pincha

Jild: 04, Nashr: 11 | Nov - 2024
ISSN: 2181-2624
www.sciencebox.uz

mahalliy xususiyatlarni hisobga olmaydi, bu esa samaradorlikni pasayishiga olib keladi. Tadqiqotning natijalari shunday xulosaga keladi: O‘zbekistonning logistik sektori avtomatlashtirish va real vaqtda monitoring tizimlarini o‘z ichiga olgan yanada moslashtirilgan va innovatsion strategiyalarni joriy etishdan katta foyda ko‘rishi mumkin. Kelajakdagi tadqiqotlar raqamli texnologiyalarni yanada chuqurroq integratsiya qilish, mintaqaviy logistik modellarning rivojlanishini va global standartlarga mos ravishda logistik jarayonlarni optimallashtirish uchun ilg‘or metodologiyalarni o‘rganishga qaratilishi lozim. Bu O‘zbekistonning iqtisodiy va geografik sharoitlariga moslashgan samarali va barqaror logistik strategiyalarni yaratishga imkon beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro’yxati

1. **Rahmatov, K., & Karimov, Z.** (2019). *O'zbekiston iqtisodiyotida logistika va transport tizimini boshqarish.* Toshkent: «O'zdavlibrary» nashriyoti.
2. **Sodiqov, M.** (2018). *Logistikada innovatsion yondashuvlar: O'zbekiston misolida.* Toshkent: Innovatsiya va Raqamli iqtisodiyot akademiyasi.
3. **Nazarov, S., & Yuldashev, J.** (2020). *O'zbekistonda logistika va ta'minot zanjirining rivojlanish tendensiyalari.* Toshkent: "O'zbekiston Respublikasining Iqtisodiyot va Sanoat Vazirligi".
4. **Ismailov, A.** (2022). *Ta'minot zanjirini boshqarishda raqamli texnologiyalarning roli.* Toshkent: O'zbekiston iqtisodiyoti nashriyoti.
5. **Abduvokhidov, T.** (2017). *Logistika: Nazariya va amaliyot.* Toshkent: O'zbekiston davlat iqtisodiyot universiteti nashriyoti.
6. **Muminov, M.** (2020). *Logistika va transport tarmoqlarini boshqarish.* Toshkent: "Yuksalish" nashriyoti.

SCIENCE BOX

TA'LIM VA RIVOJLANISH TAHLILI ONLAYN ILMIY JURNALI

Jild: 04, Nashr: 11 | Nov - 2024
ISSN: 2181-2624
www.sciencebox.uz

КИСЛОТАЛИ МУХИТДАГИ ЭЛЕКТРОКИМЁВИЙ ФАОЛЛАШТИРИЛГАН СУВГА МИКРОЭЛЕМЕНТНИ КОМПОЗИЦИЯЛАШНИНГ ЭРИТМА МИНЕРАЛЛАШУВИГА ТАЪСИРИ

Абдуллаев Мураджон Турсунович
Наманган Муҳандислик Қурилиш институти профессори, қишлоқ хўжалик фанлари номзоди,профессор

Зокиров Карим Розиқжонович
Наманган Муҳандислик Қурилиш институти, мустақил изланувчи

Аннотация: *Ҳозирги кунда дунёнинг турли мамлакатларида табиий сувга турли физик омилларни таъсир эттириб, унинг физик, кимёвий ва биологик хоссаларини ўзгартирган ҳолда кимёвий ва биологик жараёнларга таъсирини ўрганиш бўйича кенг кўламда тадқиқот ишлари олиб борилмоқда. Айниқса кейинги йилларда кимё технологиясида кенг кўламда электролиз жараёнининг шакл ўзгариши сифатида юзага келган йўналиш-электролизга учраган сувда ҳосил бўладиган махсулотларни мембраналар ёрдамида анолит ва католит қисмларга ажратиш юзасидан олиб борилаётган тадқиқотлар кенг кўлам касб этмоқда. Бунда, икки қисмга ажратилган электролиз маҳсулотларидан бири кислотали (анолит мембрананинг анод қисмидаги суюқлик) ва иккинчиси ишқорий (католит мембрананинг катод қисмидаги суюқлик) бўлиб, улар ўз водород кўрсаткичи билангина фарқ қилмасдан, балки физик, кимёвий ва биологик хоссалари билан ҳам бир-биридан, шунингдек, табиий сувдан ҳам фарқ қилади.Шу нуқтаи назардан тадқиқот очиқ дала ва иссиқхона шароитида полиз экинлари етиштиришда уруғларга экишдан олдин ишлов беришда электрокимёвий фаоллашган сув ва унинг микроэлементли композицияларидан фойдаланиш технологиясини яратишга қаратилган бўлиб, технологияда оддий канал ёки водопровод сувига электр токи билан қисқа вақт (15-20 минут) ишлов берилиб, ундан уруғларга экишдан олдин ишлов беришда фойдаланилади. Бунда уруғ электрокимёвий фаоллашган сувнинг кислотали муҳитдаги (анолит, pH=2,5-3,5) эритмаси ҳамда унинг жуда оз концентрациядаги (0,01%) микроэлементли (Cu) композициясида 30 минут ивитиш ва 24 соат давомида ишқорий муҳитдаги электрокимёвий фаоллашган сувда намланган муҳитда 24оС дан кам бўлмаган ҳароратда сақлаб экиш асосида амалга оширилади.Электрокимёвий ишлов беришда олинган сув таркибидаги тузлар унга қўшилган микроэлементлар билан таъсирлашиб, турли физик-кимёвий ўзгаришларга учраши мумкин. Шу нуқтаи назардан мақолада кам минералашган таркибли табиий канал ва водопровод сувларини электрокимёвий фаоллаштириш ҳамда унинг кислотали муҳитдаги (pH=2,5-3,5) қисмига микроэлементни композициялашнинг олинган эритма минералашувига таъсирини ўрганишга оид тадқиқот натижалари келтирилган.*

Jild: 04, Nashr: 11 | Nov - 2024
ISSN: 2181-2624
www.sciencebox.uz

Калит сўзлар: *канал сувлари, водопровод суви, электрокимёвий фаоллашган сув, электролизёр, диафрагма, pH, электрод, анолит, католит, сувнинг минералашганлик даражаси, чучук сув.*

Ҳозирги кунда дунёнинг турли мамлакатларида табиий сувга турли физик омилларни таъсир эттириб, унинг физик, кимёвий ва биологик хоссаларини ўзгартирган ҳолда кимёвий ва биологик жараёнларга таъсирини ўрганиш бўйича кенг кўламда тадқиқот ишлари олиб борилмоқда. Айниқса кейинги йилларда кимё технологиясида кенг кўламда электролиз жараёнининг шакл ўзгариши сифатида юзага келган йўналиш-электролизга учраган сувда ҳосил бўладиган махсулотларни мембраналар ёрдамида анолит ва католит қисмларга ажратиш юзасидан олиб борилаётган тадқиқотлар кенг кўлам касб этмоқда. Бунда, икки қисмга ажратилган электролиз маҳсулотларидан бири кислотали (анолит мембрананинг анод қисмидаги суюқлик) ва иккинчиси ишқорий (католит мембрананинг катод қисмидаги суюқлик) бўлиб, улар ўз водород кўрсаткичи билангина фарқ қилмасдан, балки физик, кимёвий ва биологик хоссалари билан ҳам бир-биридан, шунингдек, табиий сувдан ҳам фарқ қилади (1,2,3,4,5).

Шу нуқтаи назардан биз тадқиқотимизда очиқ дала ва иссиқхона шароитида полиз экинлари етиштиришда уруғларга экишдан олдин ишлов беришда электрокимёвий фаоллашган сув ва унинг микроэлементли композицияларидан фойдаланиш технологиясини яратишни мақсад қилганмиз. Чунки технологияда оддий канал ёки водопровод сувига электр токи билан қисқа вақт (15-20 минут) ишлов берилиб, ундан уруғларга экишдан олдин ишлов беришда фойдаланиш мумкин ва арзон.

Тадқиқот натижаларининг назарий аҳамияти полиз экинлари уруғларига экишдан олдин электрокимёвий фаоллашган сувнинг кислотали муҳитдаги (анолит, pH=2,5-3,5) эритмаси ҳамда унинг жуда оз концентрациядаги (0,01%) микроэлементли (Cu) композициясида 30 минут ивитиш ва 24 соат давомида кислотали муҳитдаги электрокимёвий фаоллашган сувда намланган муҳитда 24°С дан кам бўлмаган ҳароратда сақлаб экиш асосида амалга оширилади. Бундай усулда уруғларга ишлов беришда қўшилган микроэлементнинг далага уруғ билан бирга бир текисда тақсимланишига, зарарли микроорганизмлардан тозаланишига хам имкон яратилади.

Тадқиқотлардан маълумки микроўғитлар тупроққа экишдан олдин солиш, қўшимча озиқлантириш (микроэлементларнинг 0,1—0,05% эритмасини пуркаш), уруғликка экишдан олдин ишлов бериш (уруғликни уларнинг 0,02—0,05% эритмалари билан ҳўллаш) усулларида ишлатилади ва бунда асосан эритувчи сифатида оддий ариқ, канал ва водопровод сувларидан фойдаланилади. Тажрибада эса оддий сув ўрнида электрокимёвий фаоллаштилган сувдан фойдаланганлигимиз учун қўшилган микроэлементнинг фаоллаштирилган эритмадаги турғунлигини, айниқса эритма минералашиш даражасига таъсирини ўрганишни муҳим деб ҳисобладик.

Сув таркибидаги ионларнинг, молекулаларнинг ва турли бирикмаларнинг йиғиндиси унинг минераллашувини кўрсатади. Амударё ва Сирдарёнинг кўп йиллик гидрогеологик ва гидрохимик режими кўрсаткичларини таҳлил қилиш натижалари шуни кўрсатадики, дарё, сувлари минераллашиш даражаси қанчалик пасайган сари унинг сифати ҳам шунчалик ёмонлашади. Лаборатория шароитида сувларнинг минераллашуви қуруқ чўкма оркали ифодаланади. Қуруқ чўкма миллиграмм/литр, грамм/литр, ёки шўр ва номокоп сувларда миллиграм, грамда ифодаланади. Қуруқ чўкманинг миқдорига (минераллашганлик) қараб

Jild: 04, Nashr: 11 | Nov - 2024
ISSN: 2181-2624
www.sciencebox.uz

О.А.Алекин табиий сувларни беш синфга ажратган. Унга кура биринчи синфга кирувчи чучук сувларда қуруқ қолдик миқдори 0-1 г/л бўлиши (айрим адабиётларда 1-1,5 г/л) сувнинг менералашиш даражаси меъёрида эканлигини англатади (6).

Юқорида келтирилган маълумотлар сабабли кам минералашган таркибли табиий канал ва водопровод сувларини электрокимёвий фаоллаштириш хамда унинг кислотали муҳитдаги (pH=*2,5-3,5*) қисмига микроэлементни композициялашнинг олинган эритма минералашувига таъсирини ўрганиш бўйича тадқиқотлар ўтказдик.

Тадқиқотлар Наманган муҳандислик-қурилиш институти “Кимёвий технология” кафедраси қошидаги илмий тадқиқот лабораториясида, Наманган “Сувоқава” ДУК марказий лабораторияси (ўзаро ҳамкорлик шартномаси № 2/2021) да ўтказилди.

Тадқиқот учун ишлатилган сувни электрокимёвий фаоллаштириш Россия федерациясида ишлаб чиқарилган МЕЛЕСТА рутений (ТУ 5156-002-32064510-2007, ЕАЭС № RU Д – RU.MH10.B.01343/20) қурилмасида амалга оширилди (1-расм).

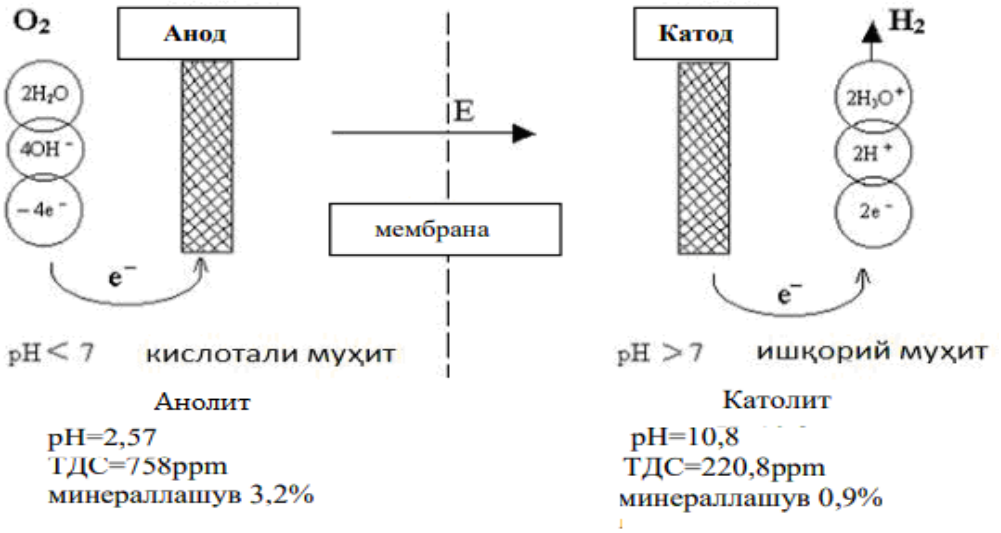

1-расм. Мелеста қурилмаси

Электрокимёвий фаоллаштириш қурилмаси диафрагма билан икки қисмга ажратилиб, ўзгармас электр токи берилганда сувдаги мусбат зарядланган катионлар катодга қараб, манфий зарядланган анионлар анодга қараб ҳаракатланади. Ўз навбатида катодда оксидланиш, анодда қайтарилиш жараёнлари содир бўлади. Биринчи навбатда сув оз миқдорда бўлса ҳам водород катиони ва гидроксил анионларига диссоциланган ҳолатда бўлади. Шунингдек, табиий канал ва водопровод сувида учрайдиган тузлар ҳам катион ва анионларга диссоцияланган бўлади. Электрод электр занжирига уланганда катионлар минус электродга, анионлар плюс электрод томон ҳаракатланади. Анодда гидроксил ионлари OH^- ўз электронларини беради, яъни оксидланиш жараёни кетади. Анодда сувда мавжуд бўлган хлорид ионлари қолади ва улар ўзига водород катион H^+ ларини бириктириб, кислотали муҳит ҳосил қилади

Анодда хлорид ионлари электродга ўз электронларини бериб, эркин хлорга айланади ва натижада катод атрофида Ca^{2+} ионлари қолиб, улар ўзига гидроксил анионларини бириктириб, ишқорий муҳит ҳосил қилади. Натижада (-) электрод мавжуд бўлган эритмадаги майдоннинг (+) га яқин қисми ишқорий, анодга яқин актив қисми эса кислотали муҳит бўлиб қолади (1-схема).

Jild: 04, Nashr: 11 | Nov - 2024
ISSN: 2181-2624
www.sciencebox.uz

1-схема. Сувга электрокимёвий ишлов бериш механизми

Схемада кўриниб турибдики, катоддаги асосий кимёвий реакциялар водородни ҳосил бўлишидир, иккинчи томондан - эриган кислородни гидроксил ионигача тикланишидир, бунинг ҳисобига муҳит ишқорланади. Гидроксил ионлари металл ионлари билан бирикиб, гидродсидларни ҳосил қилади. Эритмада магний гидроксиди - қийин эрувчан асос бўлганлиги сабабли, чўкмага тушади. Магний гидроксиди тўла чўкиб бўлгандан сўнг кальций гидроксиди ҳосил бўлади, эритмада pH=11,5 га етганда, Ca^{2+} ионлари сувда доимо мавжуд бўлган CO_3^{2-} ионлари билан таъсирланиб, навбатдаги чўкмани ҳосил қилади. Яъни ишқорий сувнинг қаттиқлиги пасаяди. Анодда эса кислород ва хлорнинг ажралиши содир бўлади. Хлор сув билан ўзаро таъсирлашиб, гипохлорит кислота (HClO) ҳосил қилади, бунинг натижасида муҳит кислотали бўлади.

Кам минералашган таркибли табиий канал ва водопровод сувларини электрокимёвий фаоллаштириш хамда унинг кислотали муҳитдаги (pH=*2,5-3,5*) қисмига микроэлементни композициялашнинг олинган эритма минералашувига таъсирини ўрганиш бўйича тажрибалар 3 та вариантда 3 такрорийликда ўтказилди. Бунда 1-вариантда шимолий Фарғона канали сувидан, 2-вариантда Наманган канали сувидан ва 3-вариантда Наманган шахар худудидан олинган водопровод сувидан фойдаланилди. Тажриба учун намуналар тегишли объектлардан 60 литр хажмда 2023 йилнинг 1 ноябрь санасида олинди.

Тадқиқотда олинган намунларнинг табиий ҳолатдаги (назорат варианти сифатида), электрокимёвий фаоллаштиришдан кейинги ва электрокимёвий фаоллаштирилган сувнинг кислотали муҳитига микроэлементни композициялашгандаги эритма муҳити барча вариантларда халқаро стандартдалар асосида сертификатланган ўлчов қурилмалари ёрдамида аниқланди. Бунда эритмалар муҳити (водород кўрсаткичи, pH) EZ-9901/986 маркали pH-метрда ва минераллашиш даражаси “HANNA”HI 5321 маркали кондуктометр ёрдамида лаборатория шароитида аникланди (2 ва 3 расмлар).

Jild: 04, Nashr: 11 | Nov - 2024
ISSN: 2181-2624
www.sciencebox.uz

1-расм. EZ-9901/986 маркали pH-метр

2-расм. “HANNA”HI 5321 маркали кондуктометр

Бунда 1 – вариант табиий холадаги шимолий Фарғона канали сувининг 18°С хароратда pH=7,8, минералашиш даражаси 340,7мг.л. (340,7 ppm), минерал тузларнинг умумий концентрацияси 1,4%, 2-вариант табиий ҳолдаги Наманган канали сувининг 17°С ҳароратда pH=7,7, минералашиш даражаси 388,7мг.л. (388,7 ppm), минерал тузларнинг умумий концентрацияси 1,5% ва 3-вариант Наманган шахри худудидан олинган водопровод сувининг 17°С хароратда pH=6,6, минералашиш даражаси 332,1мг.л. (332,1 ppm), минерал тузларнинг умумий концентрацияси 1,2% ни ташкил этди.

Олинган намуналар назорат вариантлари буйича таҳлилдан сўнг МЕЛЕСТА курилмасида 20 минут давомида фаоллаштирилди. Сўнгра ҳосил бўлган кислотали ва ишқорий муҳитдаги электрокимёвий ишлов берилган сувнинг минераланганлик даражаси ва муҳити ўлчанди.

Бунда кислотали муҳитдаги (анолит) 1 – вариант шимолий Фаргона канали сувининг 26°С ҳароратда pH=2,64, минералашиш даражаси 730,8 мг.л. (730,8 ppm), минерал тузларнинг умумий концентрацияси 3,1%, 2-вариант Наманган канали сувининг 29°С ҳароратда pH=2,5, минералашиш даражаси 1059,2мг.л. (1059,2 ppm), минерал тузларнинг умумий концентрацияси 4,1% ва 3-вариант водопровод сувининг 29°С ҳароратда pH=2,6, минералашиш даражаси 758,0мг.л. (332,1 ppm), минерал тузларнинг умумий концентрацияси 3% ни ташкил этди.

Ишқорий муҳитдаги (католит) 1 – вариант шимолий Фарғона канали сувининг 26,6°С ҳароратда pH=10,2, минералашиш даражаси 220,8мг.л. (220,8 ppm), минерал тузларнинг умумий концентрацияси 0,9% 2-вариант Наманган канали сувининг 27,8°С ҳароратда pH=10,7, минералашиш даражаси 255,2мг.л. (255,2 ppm), минерал тузларнинг умумий концентрацияси 1% ва 3-вариант водопровод сувининг 28,6°С ҳароратда pH=10,8, минералашиш даражаси 202,0 мг.л. (202,0 ppm), минерал тузларнинг умумий концентрацияси 0,8%, ни ташкил этди (2-жадвал).

Қурилмада икки кисмга ажаратилган электрокимёвий фаоллаштилган сувнинг кислотали муҳитга эга бўлган қисмига барча вариантларда 0,01% микдорида мис (мис купроси асосида) микроэлементли эритмаси тайёрланди ва қўшилган тузнинг эритма минералашувига таъсири ўрганилди. Бунда электрокимёвий ишлов берилган 1 – вариантдаги шимолий Фарғона канали сувининг кислотали муҳитдаги (анолит) қисмининг 25°С ҳароратда pH=2,4, минералашиш даражаси 960,1 мг.л. (960,1 ppm), минерал тузларнинг умумий концентрацияси 3,8%, 2-вариант Наманган канали сувининг кислотали мухитдаги (анолит) қисмининг 26°С ҳароратда pH=2,3, минералашиш даражаси 1236мг.л. (1236 ppm), минерал тузларнинг умумий концентрацияси 4,8% ва 3-вариант водопровод сувининг кислотали муҳитдаги (анолит) қисмининг 26,7°С

Jild: 04, Nashr: 11 | Nov - 2024
ISSN: 2181-2624
www.sciencebox.uz

хароратда pH=2,1, минералашиш даражаси 958,9мг.л. (958,9 ppм), минерал тузларнинг умумий концентрацияси 3,6% ни ташкил этди (1-жадвал).

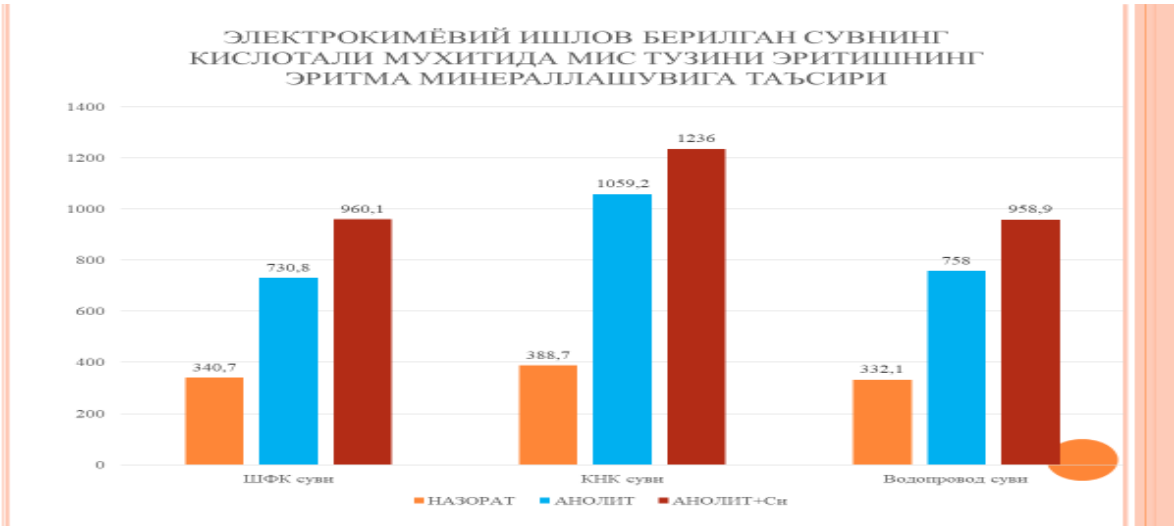
1-жадвал. Кислотали муҳитдаги ЭФСга микроэлементни композициялашнинг эритма минераллашувига таъсири

Т.р.	Тажриба вариантлари	Назоратда	Кислотали муҳитда	Микроэлемент Cu^{2+} композицияланганда
1.	ШФК суви	340,7	730,8	960,1
2.	КНК суви	388,7	1059,2	1236,0
3.	Водопровод суви	332,1	758,0	958,9

Таҳлиллар назорат вариантларига нисбатан, электрокимёвий ишлов берилгандан сўнг кислотали муҳитда pH ўртача 2,5-2,6 оралиғида, ишқорий муҳитда эса 10,2-10,8 оралиғидаги қийматларда ўзгарганлиги кузатилди. Айниқса кислотали муҳитда эритманинг минералашиш даражаси барча вариантларда кескин ортганлиги, ишқорий муҳитда эса камайганлиги аниқланди.

Кислотали муҳитдаги электрокимёвий ишлов берилган сувда мис тузи эритилганда ҳам эритманинг минералашиш даражаси барча вариантларда кескин ортганлиги кузатилди (1-диаграмма)

1-диаграмма

Ўтказилган тадқиқотлар асосида қуйидаги хулосалар қилинди

- таҳлиллар табиий холадаги канал ва водопровод сувларининг 17,3 ºС даги ўртача pH=7,36, минералашиш даражаси 353,8 мг.л. (353,8 ppм), минерал тузларнинг умумий концентрацияси эса 1,4% ни ташкил этди;
- электрокимёвий фаоллаштирилган сувнинг анолит қисмига мис микроэлементини қўшилганда унинг тўла эриши кузатилиб, чўкма ҳосил қилмайди;
- назорат вариантларига нисбатан, тажриба вариантларида электрокимёвий ишлов берилгандан сўнг кислотали муҳитда pH ўртача 2,5-2,6 оралиғида, ишқорий муҳитда эса 10,2-10,8 оралиғидаги қийматларда ўзгарганлиги кузатилди;
- кислотали муҳитда эритманинг минералашиш даражаси барча вариантларда кескин ортганлиги, ишқорий муҳитда эса камайганлиги аниқланди.

Jild: 04, Nashr: 11 | Nov - 2024
ISSN: 2181-2624
www.sciencebox.uz

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати

1. Бахир В.М., Кирпичников П.А., Лиакумович А.Г. Механизм изменения реакционной способности активированных веществ //Изв. АН УзССР. Сер. Техн. Наук. – 1982. – №. 4. – С. 70-74.
2. Джурабаев М., Мамаджанов А. Биостимулирующее средство (эл. акт. вода) //Сельское хозяйство Узбекистана.- 1984.- № 2.- С. 42
3. Прилуцкий В.И., Бахир В.М. Электрохимически активированная вода: аномальные свойства, механизм биологического действия. – Москва: ВНИИИМТ АО НПО «Экран», 1997. – 228 с.
4. Абдуллаев М.Т., Хайитов Б,А., Юсупов Д.Р. Изучение нормативных условий выкормки восковой моли на основе электрохимический активированной воды //Международного научного журнала. – Киев, 2016. – № 6. – С. 103-104.
5. Абдуллаев М.Т, Хайитов Б.А., Пўлатов А.С., Рахимов У. Электрокимёвий фаоллаштирилган сувдан биологик воситалар кўпайтиришда фойдаланиш //ФарПИ илмий техника журнали. – Фарғона, 2017. – № 3. – Б. 98-102.
6. Алекин О.А. Основы гидрохимии. I. Гидрометеоиздат, 1970.
7. Абдуллаев М.Т,Зокиров К.Р., Хайитов Б.А.-Иссиқхона шароитида бодринг уруғларига экишдан олдин электрокимёвий фаоллашган сув билан ишлов беришни ўсимликнинг унииши ва ривожланишига таъсири // Science and innovation.-international scientific journal- volum -1 issue 6.-138-150 p
8. Karimjon Zakirov and Murodjon Abdullayev –Stadi of regulatori conditions electrochemical water purification and the composition of mikroelements in it // E3S Web of Conferences , 452 02015(2023) IPFA2023

SCIENCE BOX

TA'LIM VA RIVOJLANISH TAHLILI ONLAYN ILMIY JURNALI

Jild: 04, Nashr: 11 | Noyabr - 2024
ISSN: 2181-2624
www.sciencebox.uz

THE IMPACT OF GLOBALIZATION ON LOCAL ECONOMIES AND CULTURES

Sokhibov Azizbek

Tashkent state university of economics Student of accaunting faculty

Abstract. *The article analyzes the impact of globalization on local economies and cultures, the essence and main forms of the globalization process from the point of view of the world economy, which forms the main trends of the development of countries in modern conditions.*

Kalit so'zlar: *globalization, national economy, globalism, macroeconomics, regulation, finance, social sphere, information, culture.*

INTRODUCTION

In order to create a clear picture of the current period, it is necessary to take into account the fact that the world history until the beginning of the 20th century consisted of civilizations that developed independently and did not seriously affect each other. Today, the world has changed significantly and turned into a whole organism as a result of the active integration of all aspects of social life in the last hundred years. As a result of this, serious changes began to take place in the social consciousness of some peoples and the entire humanity, determined by global processes and the general (world-wide) problems they cause. It became clear that the world community has entered a new stage of its development, which differs from the previous stages not only by the scale of changes, but also by the level of activity and its universal character.

The whole complex of these changes, as well as their causes, was called globalization (lat. Globus - globe) in the 1990s. Globalization is the process of universalization and formation of structures, connections and relations characteristic of the entire planet Earth in various aspects of society's life. Also, globalization is characterized by the interconnectedness of the global space, a single world economy, general ecological interdependence, global communications, etc.

Globalism. Many efforts to understand the latest trends in world development have led to the emergence of globalistics, an interdisciplinary field of scientific research aimed at understanding the nature, trends and causes of globalization processes, the global problems that arise under their influence and their consequences. came processes. In a broader sense, the term "globalism" refers to

the scientific, philosophical, cultural and practical studies of various aspects of globalization and global problems, including their results, as well as practical activities related to their implementation in the economic, social and social spheres. political fronts, both at the level of some countries and at the international level. Globalistics as an independent scientific direction and field of social practice began to form in the late 1960s, but the objective foundations of its emergence were formed much earlier.

DISCUSSION AND RESULTS

Development realities of the modern economy largely determine the process of any country's participation in world economic processes. This participation can be spontaneous or it can be regulated, aimed at improving the welfare of the population and increasing the efficiency of the economy. The choice determines the macroeconomic regulation of the national economy. As a result of the world crisis, the understanding of the need to qualitatively change the role of the state in the economy expanded. The crisis clearly demonstrated the ineffectiveness of standard macroeconomic regulators. World experience shows that the effective levers of state policy implementation are moving to the institutional sphere. Analysis of the characteristics of economic policy determines the need for research related to the search for ways to harmonize national and international components in macroeconomic regulation. The current stage of globalization is characterized by global instability resulting from the intensification of international competition, the influence of a number of factors of an economic, financial, social, informational, cultural, and religious nature, which increases the contradictions and asymmetries of world economic development. The economic phenomenon of recent years, which has caused an uncertain assessment by many experts and ordinary citizens of most countries of the world, is the deepening of the risks associated with the changes of globalization and the increasing interdependence of the economic development of countries and regions. In the conditions of globalization, the interdependence of national economies leads to an increase in the vulnerability of a particular country to global risks, therefore, the study of the problems of macroeconomic regulation is one of the current directions of economic thought.

The problems of globalization and economic regulation have been studied by economists of many countries. The most famous among foreign authors are J. M. Keynes, J. Galbraith, J. Stiglitz, J. Attali, J. Hicks, E. Hansen, J. Robenson, P. Samuelson. Manifestations and features of modern globalization processes, theory of market economy regulation, macroeconomic policy problems V. V. Zhuravlev, O. T. Bogomolov, V. I. Savchuk, V. N. Livshits, Yu. Knyazev. Considered in the works of K. et al. One of the important forms of the manifestation of globalization changes in the economy of countries

is the formation of the international division of labor, the movement of industrial, human, financial, and information resources throughout the planet, and the standardization of legislative, economic, and technical processes. The emergence and settlement of globalized markets predetermines the dependence of the development of the world economy on external factors.

According to experts, this dependence is average for developed countries 30%, and 60% for developing markets. Downside risks to the global economy have receded, but the recovery remains fragile. The observed patterns of development of globalization of market processes in the world occur unevenly in different types of markets and in different regions. Today, the world economy has moved to the "three-stage" mode of development, successfully developing countries (this is part of the developing countries). Countries where the situation is improving (USA, Sweden, Switzerland) and countries that have to go a certain way (euro area and Japan). New regional integration groups are being created, empires of multinational corporations are being replaced, and an increasing part of business operations is being carried out within the framework of global production complexes and information systems.

Macroeconomic regulation is a set of measures aimed at stabilizing the economy, providing employment and realizing potential production. According to the authors, the main directions of macroeconomic regulation in such conditions are related to restoration of economic growth and increase of labor productivity. For this purpose, it became necessary to create favorable conditions for competition, implement structural reforms, and raise the level of education.

An important direction of macroeconomic regulation is the revision of the state's social policy. In recent decades, the economic policy of Western countries has given priority to strategies aimed at economic efficiency, reduced the importance of social security and social protection programs. However, in times of crisis and general economic uncertainty, governments must ensure a certain level of social stability and social protection. In addition, future economic results are related to the implementation of industrial policy aimed at the development of certain industries. This means that some sectors of the economy, which are a priority for the state, should receive such types of support as cheap loans, direct subsidies. However, this new industrial policy is not about making big sectoral shifts in production, but about coordinating ways to solve problems and overcome barriers to private investment in new industries and technologies, as well as challenges that market mechanisms cannot overcome by themselves. is to eliminate.

Performance of regulatory functions by the state has a significant impact on the entire direction of economic development and changes the character of the market economy. It is the combination of the two beginnings in a certain ratio for each historical stage and economic situation that determines its objective and subjective factors. That interaction is an important feature in the overall process of evolution determined. Although market processes remain primitive today, they develops under the significant influence of state activities, which are economic entities ensures the balance of interests.

The next problem of globalization is the functioning of world financial markets. These processes, along with the liberalization of capital and financial sector movements, lead to a reduction of systemic risks, but different financial and trade relations between institutions and markets allow redistribution of individual risks to the international level. Financial globalization increases the general instability of the world market, increases the likelihood of developing threats to the country's economic security and macroeconomic stability.

Today is a period of rapid development of globalization.

In fact, as long as there is progress, there will be globalization.

Globalization it is not possible to opt out or bypass the process.

Therefore, understanding the essence of globalization, researching its positive and negative effects for our society from a scientific point of view is of great theoretical and practical importance. It is known that threats to the peace and stability of the country cannot be eliminated by themselves. For this, it is necessary to confront and fight against them. Development of modern mechanisms and technologies and their application are important in this struggle. The issue of protecting young people from various ideological attacks has always been an important issue. Especially in today's era of globalization, this issue is one of the number one problems for most countries. One of them is the introduction of various harmful ideas and ideologies that are foreign to the thinking of our people. Protecting our people, especially our youth, from such foreign and harmful ideological attacks is one of the urgent tasks before us. Globalization is such a process that not to study it in depth, not to develop strategy, tactics and technology for its use is equivalent to leaving the country's economy, culture, and spirituality in a stormy river flowing down the mountain.

The analysis of the research conducted and conducted by the scientists of our country during the period of independence shows that the work in this field is just beginning. Globalization also affects national spirituality and culture. If we assume that any policy, including economic policy and spirituality, will

be successful only if it has a scientific basis, then we have to admit that our scientists provide sufficient support to our politicians in this matter.

If we want our country's policy in the world arena to be more effective and successful, it is necessary to deeply research and analyze the nature, directions, and characteristics of globalization. It is through a deeper analysis of this process that it is possible to create an opportunity for politicians to choose the right path and make decisions.

Global development is penetrating all aspects of social and political life.

It is difficult to find any area that has not been affected by this process. Because today including the great changes of the era, they are the most remote in the world at a fast pace is echoing in the corner. The rapid factor common to all of these is called globalization. If we pay attention to the essence of this concept, the first President of our country, I.A. Karimov, interpreted it as follows: "When talking about the phenomenon of globalization, it should be noted that today this term has a very broad meaning as a scientific-philosophical and vital concept. From a general point of view, this process represents the formation of a completely new economic, social-political, natural-biological global environment and, at the same time, the transformation of existing national and regional problems into global problems.

In fact, the problems in the world political arena, as aspects related to the whole of humanity, put a great responsibility on the members of the Earth, they are trying to unite and find an acceptable solution to the problems.

In the sixties of the last century, the term globalization appeared in scientific and popular dictionaries, various views on this concept and this scientific studies expressing the essence of the category began to appear.

As a result, the leader of our country Sh. M. Mirziyoev's information factor in ensuring peace, stability, inter-ethnic harmony in the conditions of democratic development, the importance of the mass media, the state and the people in the conditions of democratization communication, conceptual ideas created about the tasks of the state in the conditions of ideological struggle are very important.

Globalization is an increase in interaction and connection between the economy, culture, spirituality, and people of different countries. Assessing "globalization" only as a negative phenomenon and opposing it can lead to the denial of various natural and social connections in social life.

The process of globalization should be free from "ideology" and its goals.

Three dimensions of the globalization process:

1. Globalization is a continuous historical process;

2. Globalization is the process of homogenization and universalization of the world;

3. Globalization is the process of "washing away" of national borders.

Supporters of globalization are called globalists. Among them there are more statesmen, politicians, industrialists and businessmen.

Opponents of globalization are called anti-globalists, and among them there are more representatives of leftist forces, trade unions and youth organizations.

There are ideas that come knocking on our door with an open face. There are also ideas that look for a hole like a "thief". Knock on the door coming ideas serve to enrich and develop national spirituality. This are universal ideals.

CONCLUSION

In conclusion, we emphasize that the state's competitiveness is determined by its ability to provide favorable positions for the national economy in the system of international relations, to increase the rate of economic growth, to increase employment and real income of the population. It is impossible to implement directions of macroeconomic regulation of the economy of Uzbekistan without taking into account the impact of globalization trends on the development of national economic potential. Natural, human, and financial potential actively participates in integration processes and cooperation with foreign countries, regions, organizations, and enterprises. The deepening of globalization processes is an effective mechanism of state regulation of integration into the world economic system requires adaptation of the national economy to global changes through development.

List of used literature:

1. Karimov I.A. Yuksak ma’naviyat – yengilmas kuch. – Toshkent.:Ma’naviyat, 2008. – B. 111.
2. Mirziyoev Sh.M. Erkin va farovon demokratik O‘zbekiston davlatini birgalikda barpo etamiz. Toshkent:O‘zbekiston,2016.
3. Mustaqillik. Izohli ilmiy-ommabop lug‘at. T.: Sharq, 2006. 47- b.
4. Jahon iqtisodiyoti uchun pasayish xavfi kamaydi, ammo tiklanish zaif bo'lib qoladi - Moody's 16.02.2013 dan. [Elektron resurs.

Jild: 04, Nashr: 11 | Noyabr - 2024
ISSN: 2181-2624
www.sciencebox.uz

5. Knyazev Yu.K.Zamonaviy iqtisodiyot- bozor va ijtimoiy tartibga solish sintezi: Yu.K. Knyazev: [Monografiya] - M .: INFRA-M, 2014. - 176 p.

6. Krichevskiy N. A., Inozemtsev V. L. Pikalevskayadan keyingi Rossiya: Yangi siyosiy va iqtisodiy voqelik. [Elektron resurs]. - Kirish rejimi: http: //periferic.h16.ru/postpikalevo.

7. Yevroosiyo siyosiy iqtisodi: Darslik / Ed. I. A. Maksimtsev, D. Yu. Miropolskiy, L. S. Tarasevich. - Sankt-Peterburg: Sankt-Peterburg davlat iqtisodiyot universiteti nashriyoti, 2016 yil - 684 p.

SCIENCE BOX

TA'LIM VA RIVOJLANISH TAHLILI ONLAYN ILMIY JURNALI

Jild: 04, Nashr: 11 | Nov - 2024
ISSN: 2181-2624
www.sciencebox.uz

OTA ONA VA FARZANDLAR O‘RTASIDAGI MUNOSABAT

Ibragimova Umida
Shahrisabz Davlat Pedagogika Instituti,
Pedagogika Fakulteti Boshlang‘ich Ta’lim,
Yo‘nalishi 3- Bosqich Talabasi

Annotatsiya: *Ota-ona va farzandlar o‘rtasidagi munosabatlar oila muhitining sog‘lomligi va bolalar tarbiyasidagi asosiy omil hisoblanadi. Bunday munosabatlar bolalarning rivojlanishida, ularning kelajakdagi shaxsiy va ijtimoiy muvaffaqiyatida katta rol o‘ynaydi.*

Kalit so‘zlar: *Ota-ona va farzand munosabatlari, Oila muhiti, Ochiq muloqot, Mas'uliyat va intizom, Oila qadriyatlari, Tarbiya usullari, Farzandlarga ta'sir, Rivojlanish bosqichlari, Rag'batlantirish, Birgalikda vaqt o‘tkazish, Oila vazifalari.*

Ota-ona va farzandlar o‘rtasidagi munosabatning ahamiyati .

Farzandlar ota-onalari bilan mustahkam, samimiy va ishonchli munosabatlar qurish orqali o‘zlarini qadrli, sevib e’zozlangan inson sifatida his qiladilar. Bunday munosabatlar farzandlarning o‘ziga bo‘lgan ishonchini oshiradi, ularni murakkab vaziyatlarda qo‘llab-quvvatlaydi va psixologik farovonlikka erishishga yordam beradi.

Ota-ona va farzandlar munosabatining asosiy omillari

Mehr va e'tibor: Ota-onalar farzandlariga mehr va e’tibor ko‘rsatganlarida, bolalarda o‘zlarini sevib e’zozlangan his qilishlari uchun asosiy sharoit yaratiladi. Ota-onalarning mehr va e’tibori, bolalar hayotidagi hissiy farovonlikning manbai bo‘lib, ularning o‘ziga ishonchli, ijtimoiy mas’uliyatli shaxs sifatida shakllanishida muhim ahamiyat kasb etadi.

Ochiq va samimiy muloqot: Ota-onalar va farzandlar o‘rtasidagi samimiy va ochiq muloqot o‘zaro munosabatlarning mustahkamlanishiga xizmat qiladi. Muloqot orqali ota-onalar farzandlari bilan ular duch kelayotgan muammolarni muhokama qilishlari, ularning fikr va his-tuyg‘ulariga e’tibor berishlari muhim. Bu, o‘z navbatida, farzandlarda ota-onaga bo‘lgan ishonchni oshiradi va ular o‘z his-tuyg‘ularini ochiq-oydin ifoda etishga o‘rganadilar.

Qoidalar va intizom: Ota-onalar farzandlar uchun aniq qoidalar va cheklovlarni belgilashlari lozim. Qoidalar va intizom ota-onalar va farzandlar o‘rtasida mas’uliyatli munosabatni shakllantiradi. Farzandlarga qo‘yilgan qoidalar ularning xulq-atvorini nazorat qilish bilan birga, ularda o‘z mas’uliyatini tushunish va anglash ko‘nikmalarini shakllantiradi.

Qo‘llab-quvvatlash va rag'batlantirish: Ota-onalarning farzandlariga qo‘llab-quvvatlov ko‘rsatishi va ularning qobiliyatlarini rivojlantirishga yordam berishi ularning o‘ziga ishonchini oshiradi. Masalan, farzandlarni sport, san’at, ilmiy tadbirlar yoki boshqa qiziqish sohalariga jalb qilish orqali ularda o‘zini namoyon qilishga bo‘lgan ishonch kuchayadi.

Tarbiyadagi bir xil yondashuv: Ota-onalar o‘rtasida bolalar tarbiyasida bir xil yondashuv muhim ahamiyatga ega. Farzandlarga bir xil intizom va tarbiya usulini qo‘llash orqali ular ota-onalaridan

qanday munosabat kutish kerakligini yaxshi bilib oladilar. Bu o‘z navbatida bolalar hayotida aniq va sog‘lom munosabatlar qoidalarini shakllantiradi.

Moslashuvchanlik: Ota-onalar farzandlarining yoshiga va rivojlanish darajasiga qarab moslashuvchan munosabat usulini qo‘llashlari muhim. Kichik yoshdagi bolalar uchun ko‘proq rahbarlik va yo‘naltirish zarur bo‘lsa, o‘smirlar va yoshlarga mustaqil qaror qabul qilishga imkon berish muhimdir. Bu esa ularda o‘zini anglash va javobgarlik hislarini rivojlantiradi.

Ota-ona va farzand munosabatlarining shakllanishiga ta’sir etuvchi omillar

Psixologik omillar: Ota-onalarning o‘zlariga xos psixologik holati va tarbiyaviy yondashuvlari farzandlar bilan munosabatga katta ta’sir qiladi. Masalan, stress, asabiylik yoki boshqa psixologik omillar munosabatlarga salbiy ta’sir qilishi mumkin, bu esa ota-onalarning farzandlari bilan muloqotida aks etadi.Ota-onalarning psixologik holati va tarbiyaviy yondashuvlari farzandlar bilan o‘rtadagi munosabatlarning sog‘lom yoki salbiy bo‘lishida muhim rol o‘ynaydi. Ota-onalarning kundalik hayotidagi psixologik omillar farzandlar bilan bo‘ladigan muloqot va munosabatlarga katta ta'sir ko‘rsatadi.

Ota-onalarning psixologik holati va hissiy barqarorligi

Ota-onalarning hissiy holati va psixologik barqarorligi farzandlar bilan o‘zaro muloqotda o‘z ifodasini topadi. Agar ota-onalar doimiy ravishda stress, asabiylik, yoki psixologik zo‘riqish holatida bo‘lsa, bu ularda hissiy charchoqni keltirib chiqarishi mumkin. Bunday holatda ota-onalar bolalariga yetarlicha e’tibor bera olmasliklari, shuningdek, ularning his-tuyg‘ulariga javob qaytara olmasliklari ehtimoli oshadi. Stress holatidagi ota-onalar odatda asabiy va sabrsiz bo‘lishadi, bu esa bolalarga qo‘pollik bilan munosabat qilish yoki ularni kamroq qo‘llab-quvvatlashga olib kelishi mumkin.

Stressning ta’siri

Stress - bu ko‘pincha ish joyidagi muammolar, moliyaviy qiyinchiliklar yoki sog‘liq bilan bog‘liq muammolar natijasida kelib chiqadigan psixologik bosim holatidir. Stress holatidagi ota-onalar farzandlari bilan muloqotda sustlashishi, ularni kamroq tinglashi yoki sabrsiz va tajovuzkor bo‘lib qolishi mumkin. Bu holat, o‘z navbatida, bolalarda xavotir, qo‘rquv va hatto o‘zini aybdor his qilish kabi salbiy his-tuyg‘ularni keltirib chiqarishi mumkin. Bundan tashqari, ota-onalar o‘z muammolarini bolalardan yashirsa ham, bolalar ota-onalarining ruhiy holatidagi o‘zgarishlarni sezishlari va bu ularda tushunmovchilik, qo‘rquv keltirib chiqarishi mumkin.

Asabiylik va boshqa hissiy holatlar

Ota-onalarning asabiyligi va hissiy beqarorligi bolalarga ko‘proq tanbeh berish, ularni qattiqroq intizomga tortish yoki hatto jahl bilan javob qaytarishga olib keladi. Bu turdagi xatti-harakatlar, ayniqsa kichik yoshdagi bolalar uchun, salbiy psixologik ta’sir ko‘rsatadi va ularning o‘z-o‘zini baholash darajasini tushirishi mumkin. Asabiy holatdagi ota-onalar farzandlarning ehtiyojlarini eshitishga va ularning hissiy holatini tushunishga kamroq moyil bo‘ladilar, bu esa ota-ona va bola o‘rtasida uzoqlashish va tushunmovchilikka olib keladi.

Ota-onalarning hissiy tartibga solish qobiliyati

Ota-onalarning o‘z hissiyotlarini boshqarish (ya’ni hissiy tartibga solish qobiliyati) darajasi ham farzandlar bilan munosabatda muhim o‘rin tutadi. O‘z hissiyotlarini tartibga solish qobiliyatiga ega ota-onalar muammolar paytida ham farzandlari bilan tinch va qo‘llab-quvvatlovchi munosabatlarni saqlashga qodir bo‘ladilar. Bu esa bolalarda xavfsiz va ishonchli hissiyotlarni shakllantirishga yordam beradi. Biroq, o‘zini nazorat qilishda qiyinchiliklarga duch keladigan ota-onalar bolalar bilan munosabatda tez-tez tajovuzkorlik yoki negativ reaktsiyalarni namoyon qilishlari mumkin.

Jild: 04, Nashr: 11 | Nov - 2024
ISSN: 2181-2624
www.sciencebox.uz

Psixologik omillarning bolalarga uzoq muddatli ta’siri

Ota-onalarning ruhiy holatidagi salbiy o‘zgarishlar uzoq muddat davomida bolalarga salbiy ta’sir ko‘rsatishi mumkin. Bu ta’sir quyidagicha bo‘lishi mumkin:

Bolalarning o‘z-o‘zini baholashida pasayish: Bolalar o‘zlariga nisbatan salbiy munosabat shakllantirishi va o‘zini ishonchsiz his qilishlari mumkin.

Ijro etish ko‘nikmalarining kamayishi: Asabiy yoki beqaror muhitda yashayotgan bolalar maktabdagi yoki boshqa faoliyatlaridagi natijalarida pasayish kuzatilishi mumkin.

Ijtimoiy munosabatlarning rivojlanishiga ta’siri: Farzandlar ota-onalaridan munosabat va muloqot uslublarini o‘rganadilar. Agar ota-onalar ko‘pincha tajovuzkor yoki befarq munosabatni namoyish etsa, bolalarda ham bunday munosabatlar shakllanishi mumkin.

Hissiy muvozanat: Salbiy psixologik muhit farzandlarda stressga nisbatan chidamlilik darajasini pasaytiradi, ularning hissiy barqarorligi izdan chiqishi mumkin.

Sog‘lom psixologik muhit yaratishning ahamiyati

Ota-onalarning o‘z psixologik holatiga e’tibor qaratishlari, o‘zlaridagi stressni boshqarish usullarini o‘rganishlari va hissiy muvozanatni saqlashga intilishlari farzandlar bilan sog‘lom munosabatlarni yaratishga xizmat qiladi. Farzandlar o‘zlarini xavfsiz va qadrlangan his qilishlari uchun ota-onalarning hissiy jihatdan barqaror bo‘lishi muhimdir. Bu esa bolalarning psixologik farovonligini saqlashda asosiy omil bo‘lib xizmat qiladi.

Oila muhiti: Farzandlar oila muhitida katta o‘sadi va ota-onalarining xatti-harakatlari, gap-so‘zlari ularning dunyoqarashiga ta’sir ko‘rsatadi. Sog‘lom oila muhiti farzandlarning hissiy va psixologik farovonligiga ijobiy ta’sir ko‘rsatadi.

Ijtimoiy va iqtisodiy omillar: Ijtimoiy va iqtisodiy sharoitlar ham ota-ona va farzandlar o‘rtasidagi munosabatlarga ta’sir qiladi. Masalan, iqtisodiy qiyinchiliklar ba’zida ota-onalarni ko‘proq ishlashga majbur qiladi, bu esa bolalarga kamroq vaqt ajratilishiga olib keladi."Ota-ona va farzandlar o‘rtasidagi munosabat" mavzusidagi maqolaning xulosasiga quyidagi asosiy fikrlarni kiritishingiz mumkin:

Ushbu maqoladan shuni xulosa qilishimiz mumkinki , Ota-ona va farzandlar o‘rtasidagi sog‘lom munosabatlar nafaqat farzandlarning tarbiyasi, balki ularning shaxsiy va ijtimoiy hayotidagi muvaffaqiyati uchun ham muhim ahamiyatga ega. Ota-onalar tomonidan ko‘rsatilgan mehr, qo‘llab-quvvatlash va ishonch farzandlarning o‘zini qadrlash, o‘ziga ishonch va mas’uliyatli shaxs sifatida shakllanishiga yordam beradi.Bundan tashqari, ochiq va samimiy muloqot, aniq qoidalar, intizom va rag'batlantirish bolalarning psixologik farovonligi va ijtimoiy ko‘nikmalarini mustahkamlaydi. Oilaviy qadriyatlarni hurmat qilish va o‘zaro ishonchga asoslangan munosabatlar farzandlarga hayotiy muammolarni yengib o‘tishda tayanch bo‘ladi.Shunday qilib, ota-onalar farzandlari bilan sog‘lom va ishonchli munosabatlarni saqlab, ularga hayotda muvaffaqiyatli, mas’uliyatli va baxtli shaxslar bo‘lib yetishishda muhim rol o‘ynaydi. Sog‘lom oila munosabatlari farzandlarning nafaqat hozirgi, balki kelajakdagi hayotida ham barqaror rivojlanish va muvaffaqiyat garovidir.

Foydalanilgan adabiyotlar;

Yo‘ldoshev N. va Yo‘ldosheva M.(2007) . Oila va tarbiya psixologiyasi . Toshkent: O‘zbekiston Milliy Universiteti , Nishonova,S.A.(2010);. Oilaviy tarbiyaning psixologik asoslari , Turkish.D. (2014) . Developmental Pdychology and Educhation : Socializatioan, Parenting and Child Development . Pearson Education .

TA'LIM VA RIVOJLANISH TAHLILI ONLAYN ILMIY JURNALI

Jild: 04, Nashr: 11 | Nov - 2024
ISSN: 2181-2624
www.sciencebox.uz

SHAYBONIY ABDULLAXON II NING BUXORO XONLIGIDA AMALGA OSHIRGAN IQTISODIY-SIYOSIY ISLOHOTLARI

Srojeva Gulbahor Vahobovna
Osiyo Xalqaro Universiteti,
Tarix va filologiya kafedrasi o'qituvchisi

Annotatsiya: *Abdullaxon II ning siyosiy faoliyati uning harbiy qobiliyati va siyosiy donoligi bilan birgalikda, uning tarixda eng muvaffaqiyatli shayboniy hukmdorlardan biri bo'lishiga olib keldi.*

Abdullaxon II (1533–1598) o'z hukmronligi davrida Movarounnahrda markazlashgan kuchli davlatni tiklash uchun bir qator hududlarni bosib oldi va birlashtirdi. Uning asosiy harbiy va siyosiy faoliyati 1583-yildan keyin, u Shayboniylar sulolasining yagona hukmdoriga aylanganidan so'ng kuchaydi. Quyida u bosib olgan va o'z nazorati ostiga olgan hududlar haqida qisqacha ma'lumot berilgan.

Kalit so'zlar: *Iskandarxon AbdullaxonII, Xorazm, Samarqand, Turkiston Dashti Qipchoq.*

Abdullaxon II (Abdullaxon ibn Iskandarxon), XVI asrning taniqli hukmdorlaridan biri, Buxoro xonligini boshqargan shayboniylar sulolasining vakili edi. U 1533–1540 yillarda hukmronlik qilgan. Tarixiy manbalarga ko'ra, Abdullaxon II 1533-yilda tug'ilgan.

Abdullaxon II (1533–1598) Shayboniylar sulolasiga mansub edi. Shayboniylar sulolasi Chingizxonning avlodidan bo'lib, ular Movarounnahr va Xuroson hududlarida XVI asr davomida hukmronlik qilishgan. Abdullaxon II Shayboniylar ichida eng nufuzli va muvaffaqiyatli hukmdorlardan biri hisoblanadi.

U o'z faoliyati davomida Buxoro xonligini kuchli markazlashgan davlatga aylantirdi va ko'plab madaniy hamda diniy islohotlarni amalga oshirdi. Uning davrida Buxoro xonligi qudrat cho'qqisiga chiqdi. Shu bilan birga, u Movarounnahrda yagona hukmronlikni o'rnatib, o'zining siyosiy qobiliyati bilan mashhur bo'lgan.

Abdullaxon II (1533–1598) bolalik yillari haqida tarixiy manbalarda to'liq va batafsil ma'lumotlar ko'p uchramaydi. U Shayboniylar sulolasining taniqli vakili sifatida Iskandarxonning o'g'li edi. Abdullaxon yoshligidan siyosat va harbiy ishlar bilan tanishgan, chunki u zamonlarda shohzodalar kichik yoshidan davlat boshqaruvi va jangovar san'atni o'rganishga jalb qilingan.

Uning bolalik yillari Shayboniylar sulolasi ichidagi siyosiy kurashlar va Movarounnahrning murakkab siyosiy holati bilan kechgan. Abdullaxonning tarbiyasida unga atrofidagi olimlar va diniy ulamolar katta ta'sir ko'rsatgan. Keyinchalik u o'zining donoligi, strategik fikrlashi va bilimdonligi bilan o'zini namoyon etgan.

Uning yoshligidan boshlab qudratli hukmdor bo'lishiga tayyorlanganligi uning keyingi faoliyatida, ayniqsa, Movarounnahrni birlashtirishda va Buxoro xonligini markazlashgan davlatga aylantirishda namoyon bo'lgan.

Agar bolalik yillariga doir ma'lum bir voqeani qidirayotgan bo‘lsangiz, aniqlashtirish kiritishingiz mumkin!

Abdullaxon II ning ta’lim olishi haqida aniq va batafsil tarixiy ma’lumotlar saqlanib qolmagan. Ammo o‘sha davr an’analariga ko‘ra, shayboniy shahzodalar yoshliklaridan diniy va dunyoviy ilmlarni o‘rganishga katta e’tibor qaratishgan. Movarounnahr, xususan, Buxoro, Samarqand va boshqa yirik shaharlardagi madrasalar o‘z davrining bilim maskanlari sifatida xizmat qilgan.

Abdullaxonning bolalik va yoshlik yillari Shayboniylar sulolasi ichidagi siyosiy kurashlar bilan kechgan bo‘lsa-da, u juda yaxshi ma’lumot olgan. Dastlabki ta’limni Buxoro yoki Samarqanddagi mashhur ulamolar va murabbiylar qo‘lida olgani ehtimol qilinadi. Bu shaharlarda Qur’on ilmlari, fiqh, hadis, adabiyot va tarix bilan birga davlat boshqaruvi va harbiy strategiyaga oid bilimlar ham o‘rgatilgan.

Uning ilm-ma’rifatga bo‘lgan alohida qiziqishi uning keyinchalik madrasalar, masjidlar va boshqa diniy hamda ilmiy maskanlarni qurdirishida o‘z aksini topgan. Abdullaxon II Movarounnahrni rivojlantirish va uni ilm-ma’rifat markaziga aylantirishga katta hissa qo‘shgan.

Abdullaxon II (1533–1598) siyosatga juda yoshligidan kirib kelgan, chunki u Shayboniylar sulolasining vakili sifatida siyosiy kurashlar va davlat boshqaruviga tayyorlanishi zarur edi. Abdullaxonning siyosiy faoliyati 1550-yillardan boshlab faollashdi. Bu davrda Movarounnahrda ichki ziddiyatlar va hokimiyat uchun kurashlar avj olgan edi.

1. **1540-yillar oxiri va 1550-yillar boshi**: Abdullaxon otasi Iskandarxonning yordamchisi sifatida harbiy yurishlarda qatnashgan. U yoshligidan jang maydonlarida tajriba to‘plagan va siyosiy yetuklikni namoyon eta boshlagan.
2. **Buxoro xonligining mustahkamlanishi**: 1557-yilda u Buxoro shahrini egallab, o‘z hokimiyatini mustahkamladi. Shu vaqtdan boshlab Abdullaxon Movarounnahrning yetakchi siyosiy arboblaridan biriga aylandi.

To‘liq hokimiyatni qo‘lga kiritishi:

Abdullaxon II o‘z faoliyati davomida Movarounnahrda yagona hokimiyatni tiklashga intildi. U 1583-yilda Shayboniylar sulolasining yagona hukmdori sifatida tan olinib, butun Movarounnahrni birlashtirishga muvaffaq bo‘ldi. Shu tariqa u faqat siyosiy arbob emas, balki kuchli markazlashgan davlat asoschisi sifatida tarixda muhim iz qoldirdi.

Abdullaxon II ning siyosiy faoliyati uning harbiy qobiliyati va siyosiy donoligi bilan birgalikda, uning tarixda eng muvaffaqiyatli shayboniy hukmdorlardan biri bo‘lishiga olib keldi.

Abdullaxon II (1533–1598) o‘z hukmronligi davrida Movarounnahrda markazlashgan kuchli davlatni tiklash uchun bir qator hududlarni bosib oldi va birlashtirdi. Uning asosiy harbiy va siyosiy faoliyati 1583-yildan keyin, u Shayboniylar sulolasining yagona hukmdoriga aylanganidan so‘ng kuchaydi. Quyida u bosib olgan va o‘z nazorati ostiga olgan hududlar haqida qisqacha ma'lumot berilgan:

1. Movarounnahrning birlashtirilishi:

- Abdullaxon II ichki nizolar va parokandalikka barham berib, **Samarqand**, **Buxoro**, **Xiva**, **Karmana**, va boshqa yirik shaharlarda o‘z hokimiyatini mustahkamladi.
- U ichki raqiblarni mag‘lub etib, Movarounnahrni yagona davlat sifatida tiklashga muvaffaq bo‘ldi.

2. Xurosonning zabt etilishi:

- **Xuroson** Abdullaxon II tomonidan bosib olingan asosiy hududlardan biri bo‘ldi. 1588-yilda u Hirot shahrini egallab, bu yirik madaniy va iqtisodiy markazni o‘z davlatiga qo‘shdi.Xurosondagi hukmronlik orqali Abdullaxon G‘arbiy Afg‘oniston hududlariga ta’sir o‘tkazdi.

3. Turkiston va Dashti Qipchoq hududlari:

- Shimoliy Turkiston va Dashti Qipchoq hududlari ham Abdullaxon II hukmronligiga bo‘ysundirildi. Bu hududlar uning davlatini shimoliy chegaralardan himoya qilish uchun strategik ahamiyatga ega edi.

4. Balx viloyati:

- Abdullaxon II Balxni ham o‘z davlatiga qo‘shgan. Balx Movarounnahr va Xurosonni bog‘lovchi muhim hududlardan biri edi.

5. Xiva xonligi va Qoraqalpog‘iston:

- Abdullaxon Xorazmda (Xiva xonligi) o‘z ta’sirini o‘rnatishga harakat qilgan. Ba’zi davrlarda bu hududlar Buxoro xonligiga bo‘ysungan.

Harbiy yurishlarning natijalari:

Abdullaxon II harbiy yurishlari natijasida Buxoro xonligi tarixda eng qudratli davlatlardan biriga aylangan. U bosib olgan hududlar uning davlatining iqtisodiy va madaniy jihatdan kuchli bo‘lishiga xizmat qilgan. Uning markazlashgan siyosati Buxoro xonligining keyingi davrlardagi barqarorligiga zamin yaratgan.

Abdullaxon II 1583-yilda Shayboniylar sulolasining yagona hukmdori sifatida tan olingach, Movarounnahrni markazlashgan davlatga aylantirish yo‘lida faol ish boshladi. Shu tariqa uning hukmronligi davrida Buxoro xonligi tarixda eng qudratli va barqaror davlatlardan biriga aylandi.

Markazlashgan davlatning tashkil etilishi

1. **Ichki nizolarga barham berish (1583-yil):**

Abdullaxon II ichki sulola kurashlarini tugatdi va Movarounnahr hududidagi barcha mustaqil hokimiyatlarni o‘ziga bo‘ysundirdi.

U o‘z hokimiyatini **Buxoro**da markazlashgan boshqaruv asosida qayta tashkil qildi. Buxoro shu davrdan boshlab davlatning siyosiy va madaniy markaziga aylandi.

2. **Xurosonning zabt etilishi (1588-yil):**

Xurosonning Hirot shahri va atrofidagi hududlarni qo‘shib olishi Abdullaxon II hukmronligini mustahkamladi va davlatning iqtisodiy jihatdan kuchayishiga sabab bo‘ldi.

3. **Qonun va boshqaruv islohotlari:**

Abdullaxon II mamlakatda qattiq markazlashgan boshqaruv tizimini joriy qildi. Soliq tizimi, harbiy boshqaruv va mintaqaviy hokimiyatlar isloh qilindi.

Ulamolar va madrasalarning o‘rni kuchaytirilib, diniy hokimiyat ham davlat boshqaruvida muhim rol o‘ynadi.

4. **Hududiy birlashuv:**Abdullaxon II Shimoliy Turkiston, Xuroson, Balx va boshqa hududlarni davlat tarkibiga qo‘shib, Buxoro xonligini kengaytirdi va mustahkamladi.

Jild: 04, Nashr: 11 | Nov - 2024
ISSN: 2181-2624
www.sciencebox.uz

Abdullaxon II hukmronligining qolgan yillari Movarounnahrda markazlashgan davlatning kuchayishi va kengayishi bilan kechdi. 1598-yilda Abdullaxon II vafot etgunga qadar Buxoro xonligi o‘z qudrati cho‘qqisiga chiqqan edi.

Shunday qilib, 1583-yil Abdullaxon II davlatni markazlashgan boshqaruv asosida birlashtirish yo‘lidagi muhim bosqich sifatida qabul qilinadi.

Abdullaxon II **1598-yil**da vafot etgan. U 65 yoshida, uzoq va muvaffaqiyatli hukmronlikdan so‘ng hayotdan ko‘z yumdi. Abdullaxon II ning vafoti Movarounnahr tarixida muhim burilish davri hisoblanadi, chunki uning vafotidan so‘ng Shayboniylar sulolasining kuchi zaiflashdi va mamlakatda yangi sulola – **Ashtarxoniylar** sulolasi (yoki Mang‘itlar) hukmronligi boshlangan.

Abdullaxon II ning o‘limi bilan Buxoro xonligi siyosiy barqarorlikni yo‘qotgan bo‘lsa-da, u o‘zining davlatni birlashtirish, markazlashgan boshqaruvni kuchaytirish va Movarounnahrda madaniyatni rivojlantirish borasidagi ulkan hissasi bilan tarixda qolgan.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Vahobovna, S. G. (2024). YANGI O’ZBEKISTONDA MAKTABGACHA TA’LIM–TARBIYA MUASSASALARIGA QARATILAYATGAN E’TIBOR.
2. Vahobovna, S. G. (2024). JAHON IQTISODIY INQIROZI DAVRIDA KANADA IQTISODIYOTI.
3. Srojeva, G. (2024). TA’LIM SOHASIDA XALQARO HAMKORLIK.
4. Vahobovna, S. G. (2024). MAKTABGACHA TA'LIM–TARBIYA MUASSASALARI MODDIY TEXNIKA BAZASINI MUSTAHKAMLASH.
5. Vahobovna, S. G. (2024). MAKTABGACHA TA'LIM MUASSASIDA MA'NAVIY-AXLOQIY TARBIYA VA MA'RIFIY ISHLARNING SAMARALI SHAKLLARI.
6. Muyiddinov Bekali. (2023). MO’G’ULLAR BOSQINI DAVRIDA BUXORONING AYANCHLI TAQDIRI. TADQIQOTLAR.UZ, 25(2), 212–215. Retrieved from http://tadqiqotlar.uz/index.php/new/article/view/308
7. Muyiddinov Bekali. (2023). THE ROLE OF BUKHARA AND OTHER CITIES IN THE MILITARY ART AND ARMY STRUCTURE OF KHOREZMSHAHS . ОБРАЗОВАНИЕ НАУКА И ИННОВАЦИОННЫЕ ИДЕИ В МИРЕ, 35(3), 55–58. Retrieved from https://www.newjournal.org/index.php/01/article/view/10035
8. Muyiddinov, B. (2024). BARTHOLD'S "СОЧИНЕНИЯ. ТОМ I. ТУРКЕСТАН В ЭПОХУ МОНГОЛЬСКОГО НАШЕСТВИЯ" THE HISTORY OF THE CREATION OF THE WORK. MODERN SCIENCE AND RESEARCH, 3(1), 699–702. https://doi.org/10.5281/zenodo.10552555
9. Muyiddinov, B. (2024). THE ROLE OF MILITARY REFORMS IN THE BUKHARA KHANATE IN THE LIFE OF THE STATE UNDER THE SHAYBANIDS. MODERN SCIENCE AND RESEARCH, 3(2), 646–648. https://doi.org/10.5281/zenodo.10668887
10. MB Bahodir o’g’li. (2024). Military Art of Turkish Khaganate in the Early Middle Ages. *European Journal of Innovation in Nonformal Education*, *4*(16), 223–227. https://inovatus.es/index.php/ejine/article/view/2705/2586
11. Gulyamov, A. A. (2024). JAMIYATIMIZNING IJTIMOIY-IQTISODIY, MA’NAVIY-MADANIY SOHALARIDA OILANING ROLI. *ОБРАЗОВАНИЕ НАУКА И ИННОВАЦИОННЫЕ ИДЕИ В МИРЕ*, *36*(2), 149-153.

12. Azizovich, G. A. (2024). Trade Relations of Population in Bukhara Emirate, Shariah Rules and Regulations in Commercial Affairs, Partnership Relations. *EUROPEAN JOURNAL OF INNOVATION IN NONFORMAL EDUCATION*, *4*(9), 189-194.
13. Boltayev, O. (2023). A GENERAL DESCRIPTION OF THE POLITICAL AND DIPLOMATIC PROCESSES IN CENTRAL ASIA IN THE MIDDLE OF THE 18TH CENTURY. Modern Science and Research, 2(9), 145–149. Retrieved from https://inlibrary.uz/index.php/scienceresearch/article/view/24063
14. B Okhun Evidences from Beruni's Work" Moniques Left from Ancient People" In Discovering the Personality of Iskandar Zulqarnain EUROPEAN JOURNAL OF INNOVATION IN NONFORMAL EDUCATION 4 (9), 195-198
15. Yuldosheva , F. Y. qizi. (2023). LEV NIKOLAYEVICH GUMILYOVNING “QADIMGI TURKLAR” ASARIDA KO‘KTURKLAR YODGORLIKLARI XUSUSIDA. GOLDEN BRAIN, 1(16), 338–342.
16. Sayfutdinov , F. (2024). MANG’IT AMIRLARI DAVRIDA BUXORO AMIRLIGI ME’MORCHILIK SOHASI RIVOJI. *Modern Science and Research*, *3*(10), 620–629. Retrieved from https://inlibrary.uz/index.php/science-research/article/view/45335
17. Ilniyazovich, S. F. (2024). Historiography of Various Expeditions and their Results in the Regions Inhabited by Karakalpaks in the First Half of the 20th Century. *EUROPEAN JOURNAL OF INNOVATION IN NONFORMAL EDUCATION*, *4*(9), 159–165. Retrieved from http://www.inovatus.es/index.php/ejine/article/view/4062
18. Sayfutdinov , F. . (2024). ILLUMINATION OF THE SPIRITUAL LIFE OF THE KARAKALPAK PEOPLE IN RESEARCH. *Journal of Universal Science Research*, *2*(5), 441–452. Retrieved from https://inlibrary.uz/index.php/universal-scientific-research/article/view/34891
19. Sayfutdinov Feruz Ilniyoz o’g’li. (2023). XIX ASRDA XONLIKLARNING O‘ZARO SAVDO MUNOSABATLARI. *JOURNAL OF SCIENCE, RESEARCH AND TEACHING*, *2*(8), 111–114. Retrieved from http://jsrt.innovascience.uz/index.php/jsrt/article/view/284
20. Sayfutdinov, F. (2024). HISTORIOGRAPHY OF INFORMATION ABOUT THE POPULATION OF THE ZARAFSHAN OASIS. (20TH CENTURY). *Modern Science and Research*, *3*(2), 911–914. Retrieved from https://inlibrary.uz/index.php/science-research/article/view/29503
21. Sayfutdinov, F. (2023). ILLUMINATION OF KARAKALPAK PEOPLE IN 21. ETHNOGRAPHIC STUDIES. *Modern Science and Research*, *2*(12), 910–917. Retrieved from https://inlibrary.uz/index.php/science-research/article/view/27281
22. Sayfutdinov Feruz Ilniyozovich, . (2023). STUDY OF THE KARAKALPAK PEOPLE IN ETHNOLOGICAL SCIENTIFIC WORKS HISTORY . *International Journal Of History And Political Sciences*, *3*(12), 61–68. https://doi.org/10.37547/ijhps/Volume03Issue12-11
23. Sayfutdinov , F. (2024). ETHNIC COMPOSITION OF THE ZARAFSHAN OASIS (2ND HALF OF THE 20TH CENTURY). *Modern Science and Research*, *3*(1), 577–581. Retrieved from https://inlibrary.uz/index.php/science-research/article/view/28335
24. Ilniyoz o’g’li, S. F. (2023). XIX ASRDA XONLIKLARNING O ‘ZARO SAVDO MUNOSABATLARI. JOURNAL OF SCIENCE, RESEARCH AND TEACHING, 2 (8), 111–114.
25. Sayfutdinov, F. (2023). THE IMPORTANCE OF DIGITAL TECHNOLOGY IN TEACHING HISTORY. *Modern Science and Research*, *2*(10), 719–723. Retrieved from https://inlibrary.uz/index.php/science-research/article/view/24678

Jild: 04, Nashr: 11 | Nov - 2024
ISSN: 2181-2624
www.sciencebox.uz

26. Gulyamov, A. A. (2024). JAMIYATIMIZNING IJTIMOIY-IQTISODIY, MA'NAVIY-MADANIY SOHALARIDA OILANING ROLI. *ОБРАЗОВАНИЕ НАУКА И ИННОВАЦИОННЫЕ ИДЕИ В МИРЕ*, *36*(2), 149-153.
27. Azizovich, G. A. (2024). Trade Relations of Population in Bukhara Emirate, Shariah Rules and Regulations in Commercial Affairs, Partnership Relations. *EUROPEAN JOURNAL OF INNOVATION IN NONFORMAL EDUCATION*, *4*(9), 189-194.
28. Azizovich, G. A. (2024). Family-Marriage and Inheritance Relations of the Population in the Bukhara Emirate. *Miasto Przyszłości*, *53*, 964-969.

TA'LIM VA RIVOJLANISH TAHLILI ONLAYN ILMIY JURNALI

Jild: 04, Nashr: 11 | Nov - 2024
ISSN: 2181-2624
www.sciencebox.uz

MAQOLLAR VA ULARNING NUTQ JOZIBAZI SIFATIDA FOYDALANISHNING AHAMIYATI

Sa'dullayeva Nigora Olim qizi
Talaba, Shahrisabz davlat pedagogika instituti, "Pedagogika" fakulteti", "Boshlang'ich ta'lim" yo'nalishi

Abdimurodov Doston Dilmurod og'li
Ilmiy maslahatchi

Annotatsiya: *Maqollar xalq og'zaki ijodining ajralmas bir qismi sifatida odatda qisqa lekin mazmunli iboralarda insonlar hayoti an'analari va qadriyatlari haqida muhim ma'lumotlarni o'z ichiga oladi.Ular ma'lum bir ijtimoiy madaniy va psixologik bo'lib jamiyatdagi odamlarga hayotiy saboq berish tarbiya qilish va motivatsiya berishda muhum rol o'ynaydi.Maqollar ko'pinch urf-odatlar axloqiy qadriyatlar hayotiy tajribalarni aks ettiradi.Shuningdek oila haqidagi maqollarga psixalogik yondashib dedaktika va psixalogyaning umumiy jihatlari aniqlangan.*

Kalit so'zlar: *Maqol, tarbiya, psixalogiya, motivatsiya, dedaktika, an'analar, qadriyatlar, urf-odatlar.*

Maqollar va ularning nutq joziqazi sifatida foydalanishi bir qator ilmiy jihatdan o'rganilgan. Maqollar, xalq og'zaki ijodining bir qismi bo'lib, ularni samarali tarzda foydalangan taqdirda nutq va muloqot jarayonida ko'plab afzalliklarini taqdim etadi. Quyida maqollar va ularning nutq joziqazi sifatida foydalanishining ahamiyati haqida ba'zi ilmiy fikrlar va misollar keltiriladi.

Maqollar ko'pincha hayotiy tajribalarni va ularning natijalarini o'z ichiga oladi. Ular mantiqiy xulosalarni, axloqiy saboq va qoidalarning qisqacha ifodalanishini ta'minlaydi. Masalan, "O'tgan yilning qishida qilganimiz, kelgusi yilning bahorida kutilmoqda" maqoli bilan insonlarga oldin qo'yilgan harakatlarning hozirgi va kelgusi natijalariga e'tibor berishga chaqiradi.

Maqollar o'zining tuzilishi va uslubiy jihatlari bilan nutqni yanada ifodali va qiziqarli qiladi. Ularning ritmik va qiziqarli tuzilishi esda qolishni osonlashtiradi. Misol uchun, "Kimki ko'p ishlasa, ko'p o'rganadi" maqoli, o'zini faollik bilan tasdiqlash uchun kuchli bir dalilni taklif etadi.

Maqollar xalq og'zaki ijodining ajralmas qismi bo'lib, ularning sahnasi va tuzilishi ko'plab hayotiy tajribalar bilan bog'liqdir. Maqol kishilarning kundalik hayotidagi tajribalarini, masalalarini va muammolarini vaqt o'tgach olingan saboqlarni o'z ichiga oladi. Buning natijasida, maqollar shunchaki bir necha so'zlar to'plami emas, balki ijtimoiy xulq-atvorni shakllantirishda, axloqiy qadriyatlarni o'rganishda va hayotiy oqimlarni izchil tushunishda muhim vositadir.

Maqollar ko'pincha mantiqiy xulosalar chiqarish va axloqiy saboqlarni bayon etishda ishlatiladi. Ular qisqa va aniq ifodalangan bo'lib, o'z ichiga ko'plab murakkab fikrlarni sig'diradi. Masalan, "O'tgan yilning qishida qilganimiz, kelgusi yilning bahorida kutilmoqda" maqoli ko'rsatadi: har qanday harakat va qarorlar ko'pincha kutilmagan natijalarga olib kelishi mumkin. Bu maqol, o'z navbatida, insonlarga o'z harakatlari va qarorlarini vaqtida va to'g'ri ijro etish zarurligini anglatadi. Shuningdek, bu boshqa

insonlarga ham vaqt o‘tishi bilan bunday qarorlarni o‘rganishga va muhokama qilishiga yordam beradi.

Maqol insonlarni oldin qo‘yilgan harakatlarning hozirgi va kelgusi natijalariga e'tibor berishga chaqiradi. Bu xuddi bir cho‘qqiga chiqish jarayoni kabi, har bir qadam o‘sha cho‘qqiga erishish uchun zarur. Fikrlarimiz, xatti-harakatlarimiz va qarorlarimiz maqsadlarimizga erishish uchun muhimdir и, natijada, bu tajribalar kelgusi uzluksiz harakatlarimizda keyingi dastak bo‘lib xizmat qiladi.

Shunday qilib, maqollar hayotiy tajribalarni qisqacha va mantiqiy ifodalashi, axloqiy saboqlarni o‘rganish va ularni keyingi qarorlarga qanday ta'sir etishini anglatadi. Ularning kuchi va ahamiyati shundaki, u bizga nafaqat o‘zimizni anglashimizga imkon beradi, balki jamiyat va uning qadriyatlarini yanada chuqurroq tushunishga yordam beradi. Maqollar orqali odamlarning harakatlariga, ularning natijalariga va kelajakda zarur bo‘lgan saboqlarga e'tiborni jalb qilish mumkin.

Maqollar o‘zining tuzilishi va uslubiy jihatlari bilan nutqni yanada ifodali va qiziqarli qiladi. Maqollar o‘zining o‘ziga xos tuzilishi va uslubiy jihatlari bilan nutqda juda muhim o‘rin egallaydi. Ular fikrlarni aniq, lo‘nda va izchil ifodalashga yordam beradi. Ularning ritmik tuzilishi va oddiy, lekin chuqur mazmuni orqali, maqollar nafaqat esda qolishni osonlashtiradi, balki munosabatlarni yanada kuchaytiradi va fikrlarni rivojlantiradi.

Maqollar ko‘pincha ritm va ohangga ega bo‘ladi, bu esa ularni o‘qish yoki eslash jarayonini samarali qiladi. Ushbu ritmiklashuvi, maqolalarni eslab qolishni osonlashtiradi va ularning kuchini oshiradi. Misol uchun, "Kimki ko‘p ishlasa, ko‘p o‘rganadi" maqoli o‘qilganda, uning ritmik ifodasi va odatdagi ohanglari buni muvaffaqiyatli bo‘lishi uchun zarur bo‘lgan harakatlar va natijalarni ko‘rsatadi.

Bu maqol, shuningdek, o‘zini faollik bilan tasdiqlash, mehnat qilish va o‘rganish jarayonlarining ahamiyatini ta'kidlaydi. U orqaga nazar tashlab, insonlar o‘z harakatlari, mehnati va o‘rganishlari natijasida yutuqlarga erishishini aks ettiradi. Yurtimizda boshqa maqollar ham shunday yo‘nalishda olingan bo‘lib, har bir insonni o‘z kuchiga, intilishlariga va faoliyatlariga rag‘batlantiradi.

Maqollarning bunday tuzilishi va uslubiy jihatlari ularni taqdim etishni yanada qiziqarli qiladi. Nutqda maqollardan foydalanish, o‘quvchilarning yoki tinglovchilarning e'tiborini jalb qilishga yordam beradi va o‘quv jarayonini qiziqarli qiladi. Qiziqarli va mazmunli maqollar orqali fikrlarni taqdim etishda uzoq muddatli xotirada saqlanadigan fikrlarni ifodalash mumkin.

Shunday qilib, maqollar nutqqa nafaqat ifodali, balki qiziqarli uhde fazilatlar kiritadi. Ularning ritmik va qiziqarli tuzilishi esda qolishni osonlashtiradi, natijada odamlarni faol hayotga, o‘rganishga va muvaffaqiyatlarga undaydi. Maqollar orqali ifodalangan fikrlar va saboqlar odamlarning fikrlarini yanada ravon va samimiy ifoda etishga yordam beradi, shuningdek, harakatlarining naqshlarini ochib beradi.

Maqollar ko‘pincha odamlarni ruhlantirish va motivatsiya berish uchun qo‘llaniladi. "Bitta kulfat, bitta baht" kabi maqollar bilvosita ijobiy ko‘rsatmalar beradi va umidsizlik paytida qimoraga oxshash hissiyotlarni kamaytiradi.

Qiyosiy tahlil orqali turli madaniyatlardagi maqollarning o‘xshashliklari va farqlarini ko‘rish mumkin. Masalan, "Erta tuman bosadi, aqli bo‘lsa, erishi shart" dori maqoli nafaqat O‘zbekiston, balki har qanday madaniyatda o‘zgaruvchanlik va shoshilinchlikni cautions (ogohlantiruvchi) sifatida xizmat qilishini anglatadi.

O‘rganishlarda fikrlar, til faoliyati va psixologik tizimlarning birlashtirilishi maqollar orqali tilni shakllantirishni ko‘rsatadi. Lingvistika va psixolingvistika orqali maqollarni turli kontekstlarda qanday qo‘llanishi va nutq jarayonida qanday joziqa sifatida ishlatilishi o‘rganiladi.

Ijtimoiy psixologiyada maqollarning ijtimoiy omillar va guruh identifikatsiyasini shakllantirishdagi roli o‘rganiladi. Misol uchun, "Bir yigitning qulog‘ini kes, uning ijtimoiy tarmog‘idagi o‘rni o‘zgarmaydi” maqoli guruh dinamikasida hamjihatlik va birgalikda harakat qilish ahamiyatini ta'kidlaydi.

Boshqa tadqiqotchilar va olimlar maqollarni o‘rganish va ulardan foydalanishning zamonaviy tendensiyalarini o‘rganish va ilgari surish orqali bu sohani yanada rivojlantirishmoqda. Maqollar va ularning nutqdagi ahamiyati haqida chuqurroq tushuncha olish uchun turli xil nutq va muloqot nazariyalariga, shuningdek, madaniyat va tarixiy kontekstlarga murojaat qilish zarurligini ta'kidlaymiz.Maqollar psixalogik jihatdan insonlarni birlashtirish ijobiy motivatsiya berish va konflektlarni bartaraf etishda yordam beradi.Ularning qisqachasi aql- idrokini tajribani va hissiyotlarni o‘z ichiga oladi.Bu esa ularni kuchli va tasirchan qilishga yordam beradi.Umuman olganda,maqollar xalqning kelajakka bo‘lagan qarashini,hayotga bo‘lagan munosabatini va ijtimoiy qadriyatlarni aks ettiradigan qimmatli madaniy merosdir.Maqollarda ko‘plab motivatsion xabarlar mavjud. Masalan:"Mehnat qilmaysan natijalarga erisholmaysan"kabi maqollar odamlani mehnat qilishga va o‘z maqsadlariga erishishda motivatsiya beradi.Bu psixalogik jihatdan odamlarni faolligini oshiradi.Maqollar ko‘pincha odamlarda imotsional taşır ko‘rsatadi.Ular qiyin vaziyatlarda kuch berishi yoki umidsizlikga qarshi tura olishga yordam berishi mumkin.Ularni berayotgani ruhiy xabari ko‘plab insonlar uchun quvvat.Maqollar yangi avlodni tarbiyalash va ta'lim berish uchun ham muhum vosita hisoblanadi. Ota-onalar va o‘qtuvchilar bolalarga kimgadir saboq berishda maqollardan foydalanadi va qoidalarni o‘rgatadi. Psixologik maqollar odatda inson ruhiyati his tuyg‘ulari va xulq atvori haqida fikrlarni o‘z ichiga oladi. Fikrimiz isboti sifatida quyidagilarni keltirishimiz mumkin:

"Ishonch- bu muvaffaqiyatning asosiy kalitidir"

"O‘zgarish- bu hayotning yagona davomiyligi"

"Baxt- ichki tinchlikdan keladi".

"Yana bir qadam tashlashdan qo‘rqmang chunki sizning qudratingiz yo‘lda somon bo‘ladi"

"O‘zingizni anglab boshqalar bilan muloqot qiling"

Maqollar inson tarbiyasi va ta'limda muhum rol o‘ynaydi. Ular ko‘pincha qadriyatlar axloqiy nizomlar va hayotiy tajribalarni ifodalaydi.Shuningdek bolaning shaxsiyati va xulq atvoriga ta'siri qiladi. Qo‘yida maqollarning inson tarbiyasiga qanday ta'siri ko‘rsatishi haqida ma'lumot beraman. Axloqiy qadriyatlarni shakllantirish. Maqollar ko‘pincha axloqiy saboqlarni o‘z ichiga oladi. Masalan: *“Yaxshi ishni ko‘p ishlama, yomon ishni hech qachon qilmang”* kabi maqollar insonlarga yaxshi va yomonni o‘rgatishga yordam beradi. Bu esa bolalardan axloqiy tushuncha va xulq atvorini shakllantiradi. Maqollar ko‘pincha hayotiy tajribalarni qamrab oladi va insonlarga qiymatli saboq beradi.*"Kichkina tosh harakatda bo‘lmasa,katta daryo oqmaydi"* maqolining ma'nosi bolalar uchun kuchli motivatsiya va mehnat qilishni o‘rgatadi. Bazi maqollar insonlar o‘rtasidagi munosabatlar va do‘slik haqida *"Do‘st deb eshitgim,do‘stlikda birgina yurak "* maqoli do‘stlik va ishonchni takidlaydi. Bu bolalarda ijtimoiy ko‘nikmalarni rivojlantirishga yordam beradi. Maqollar bolalar va yoshlar uchun motivatsiya manbai bo‘lib xizmat qiladi.*"Vaqt-bu eng qimmatbaho boylik"* bolalarga va vaqtini qanday qadrlashni va undan qanday foydalanishni o‘rganishaga yordam beradi. Maqollar nafaqat tarbiyaviy balki ko‘plab hayotiy vaziyatlarda yo‘l ko‘rsatadigan hikmatlar sifatida ham xizmat qiladi. Ular bolalarga muhum axloqiy saboqlarni berish va ularning shaxsiy rivojlanishida samarali vosita bo‘lishi mumkun. Maqollar inson tajribalarini hikmatlarini va qadriyatlarini ifodalovchi qisqa lekin kuchli so‘zlardan iboratdir.Ular ko‘pincha psixalogik jihatdan ham foydalanadi.Chunki ular inson iboralarining asosiy mohiyatini ochib beradi va his tuyg‘ulari motivatsiya munosabatlar va o‘z o‘zini anglash kabi jihatlarni qamrab oladi. Qo‘yida bazi maqollar va ularning psixologik jihatlari keltirilgan. Bu maqol

Jild: 04, Nashr: 11 | Nov - 2024
ISSN: 2181-2624
www.sciencebox.uz

o‘zgarshlardan qo‘rqmaslik balki ularni imkoniyat sifatida ko‘rish zarurligini ta’kidlaydi. *"O‘zingizni anglab boshqalar bilan muloqot qiling"* psixalogik jihat:

O‘z-o‘zini anglash va hissiy intelekt rivojini takidlaydi. Bu maqol shuni ko‘rsatadiki o‘z hissiyotlari va fikrlarini anglash va boshqalar bilanyaxsh munosabatlar o‘rgatishga yordam beradi.

Xulosa qilib aytganda maqollarda keltirilgan psixalogik jihatlar insonlarning xulq atvori va ichki dunyosini yaxshiroq anglashga yordam beradi.Shuningdek muammolarni hal etish va ruhiy salomatlikni yaxshilashda muhim ahamiyatga ega.Maqollar psixalogik bilimlarni kengaytirish tajribalarni baham ko‘rish va psixalogyani o‘rganishga imkon beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. "O‘zbek xalq maqollari"Toshkent 1987.11.bet
2. M.Afzalov ertak janri,"O‘zbek tili va adabiyotlar masalalari"1961.6-bet.
3. www.ziyo.uz.com kutubxonasi
4. Hamza tanlagan asarlar,o‘z davr nashr,Toshkent 1949,162-bet
5. Arxiv.uz.
6. Muhammadjon Hakimov maqol,terminlar haqida o‘zbek tili va adabiyoti jurnali 1965.

SCIENCE BOX

TA'LIM VA RIVOJLANISH TAHLILI ONLAYN ILMIY JURNALI

Jild: 04, Nashr: 11 | Nov - 2024
ISSN: 2181-2624
www.sciencebox.uz

O‘ZBEK TILINI O‘QITISH METODIKASIDA MAVJUD MUAMMOLAR VA ULARNI BARTARAF ETISH YO‘LLARI

Komilova Zumradxon G‘ulomovna
Andijon viloyati Paxtaobod tuman, 1-son kasb-hunar maktabi ona tili va adabiyot fani o‘qituvchisi

Annotatsiya: *Ushbu maqola O‘zbek tilini o‘qitish metodikasida mavjud bo‘lgan muammolarni tahlil qilib, ularni bartaraf etish yo‘llarini ko‘rib chiqadi. O‘zbek tilining o‘qitilishi sohasida o‘qituvchi malakasi, metodikalar, o‘quv materiallari va texnologiyalarni qo‘llash masalalari dolzarb ahamiyatga ega shu sababdan maqolada metodik yondashuvlar va amaliy tajribalar tahlil qilinib, bu muammolarni hal qilish uchun zarur choralar taklif etilgan.*

Kalit so‘zlar: *O‘zbek tili, o‘qitish metodikasi, pedagogik yondashuvlar, innovatsion texnologiyalar, o‘quv materiallari, interfaol metodlar, ta’lim tizimi.*

Kirish

O‘zbek tilini o‘qitish metodikasi – bu o‘zbek tilining ilmiy asoslari, pedagogik uslublar va metodlarni o‘qituvchilar tomonidan amaliyotga tatbiq etish jarayonini o‘rganadigan fan bo‘lib, ta’limning samarali tashkil etilishida muhim ahamiyatga ega. Hozirgi kunda o‘zbek tilini o‘qitishda duch kelinayotgan muammolar nafaqat o‘qituvchilarning malakasi va pedagogik bilimlari bilan bog‘liq, balki o‘quvchilarning lingvistik ehtiyojlari, o‘qitish jarayonining zamonaviy talablarga mosligi, o‘quv materiallarining samaradorligi kabi omillar bilan ham chambarchas bog‘liqdir. O‘zbek tilining davlat tili sifatida rivojlanishi, ta’lim tizimining modernizatsiyasi, yangi pedagogik texnologiyalarni joriy etish jarayonida o‘zbek tilini o‘qitishning metodik jihatlari doimo takomillashtirilishini talab qiladi. Shuningdek, ta’limning barcha bosqichlarida o‘zbek tilining o‘qitilishi an’anaviy yondoshuvlarga asoslanib, ayrim holatlarda zamon talablariga javob bermayapti.

Ushbu tadqiqotda o‘zbek tilini o‘qitish metodikasida mavjud muammolar, xususan, o‘qitish metodlarining samaradorligi, darsliklar va qo‘llanmalar sifatining pastligi kabi masalalar o‘rganiladi. Tadqiqotning maqsadi, bu muammolarni tahlil qilib, ularga samarali yechimlar taklif etish va o‘zbek tilini o‘qitish jarayonini yanada takomillashtirish uchun metodik yondoshuvlarni ishlab chiqishdir. O‘zbek tilini o‘qitishdagi muammolarni aniqlash va ularni bartaraf etish, nafaqat tilni o‘rgatish, balki o‘quvchilarning madaniy va milliy qadriyatlarini mustahkamlash, davlat tili sifatida o‘zbek tilining obro‘-e'tiborini oshirishda ham muhim rol o‘ynaydi.

Asosiy qism

Maqolaning dolzarbligi. O‘zbek tilini o‘qitish metodikasidagi muammolarni hal etish bugungi kunda muhim ahamiyatga ega. O‘qituvchilar uchun yangi pedagogik metodlar va texnologiyalarni joriy etish zarurati o‘sib bormoqda, chunki zamonaviy o‘quvchilar interfaol va amaliy yondashuvlarga ehtiyoj sezmoqdalar. Shu bilan birga, tilni o‘qitish jarayonida o‘quvchilarda tilga bo‘lgan qiziqishni oshirish

Jild: 04, Nashr: 11 | Nov - 2024
ISSN: 2181-2624
www.sciencebox.uz

va ularning faol ishtirokini ta’minlash ham dolzarb masala hisoblanadi. Ushbu maqola, o‘qitish metodikasidagi mavjud muammolarni tahlil qilib, ularga samarali yechimlarni taklif etadi.

Adabiyotlar sharhi

O‘zbek tilini o‘qitish metodikasida mavjud muammolarga bag‘ishlab ko‘plab ilmiy ishlar va amaliy tadqiqotlar amalga oshiririlgan. Ayni shu sababdan, metodikaning rivojlanishi va zamonaviy talablarga javob berishi uchun bir qator ilmiy manbalarni o‘rganish muhim hisoblanadi.

1. O‘zbekiston Respublikasi Maktabgacha va Maktab Ta’limi Vazirligi. (2021). O‘zbek tilini o‘qitish bo‘yicha me’yoriy hujjatlar[1] (2021) - O‘zbek tilini o‘qitishda amaldagi me’yoriy hujjatlar va metodik ko‘rsatmalarni ishlab chiqdi. Ushbu manba til o‘qituvchilari uchun muhim yo‘l-yo‘riq beradi. T. M. Rasulov (2016) - “O‘zbek tili o‘qitish metodikasi”[2] kitobida tilni o‘qitishning zamonaviy yondashuvlari, pedagogik metodlar va interfaol usullarni tahlil qilgan. Muallif metodik tizimning samaradorligini oshirishga qaratilgan yondashuvlarni ko‘rib chiqadi. A.A. To‘raqulov (2019) - “Zamonaviy o‘qitish metodlari”[3] ilmiy maqolasida o‘qituvchilarga mo‘ljallangan yangi pedagogik texnologiyalar va interaktiv dars ishlanmalarini taqdim etadi. Sh.G.Shodmonov (2018) - “Til o‘qitishda innovatsion texnologiyalar”[4] nomli maqolada texnologiyalarni til o‘qitishda qanday qilib samarali qo‘llash mumkinligi haqida ilmiy fikrlar mavjud.

Tadqiqot metodologiyasi

Ushbu tadqiqotning maqsadi O‘zbek tilini o‘qitish metodikasidagi mavjud muammolarni tahlil qilish va ularni bartaraf etish uchun samarali yo‘llarni aniqlashdan iborat. Tadqiqotda o‘zbek tilini o‘qitishda yuzaga keladigan pedagogik va metodik muammolar, shu jumladan o‘qituvchilar va o‘quvchilarning tajribalari asosida tahlil qilindi. Ma'lumotlar “so‘rovnomalar”, “intervyular” va “o‘quv materiallarining tahlili” orqali yig‘ildi, bu esa o‘qitish jarayonida mavjud kamchiliklarni aniqlash imkonini berdi. Tadqiqotda o‘qituvchilar va o‘quvchilar fikrlari asosida metodik yondoshuvlar va o‘qitish samaradorligini oshirish yo‘llari ko‘rib chiqildi, shu jumladan yangi metodikalarning tajriba asosida sinovdan o‘tkazilishi hamda o‘qituvchilarga qo‘llaniladigan zamonaviy pedagogik uslublarning ta’siri baholandi. Tahlil qilingan ma’lumotlar “statistik” va “kontent tahlili” usullari yordamida umumlashtirildi.

Tahlil va natijalar

O‘zbek tilini o‘qitishda mavjud muammolarni tahlil qilish uchun bir necha asosiy omillarni ko‘rib chiqish kerak. O‘qituvchining pedagogik malakasi va metodik yondashuvlari, ta’lim jarayonining samaradorligiga bevosita ta’sir qiladi. Aksariyat o‘qituvchilar eski metodlarni qo‘llashni davom ettirmoqda, bu esa o‘quvchilarda tilga qiziqishni kamaytiradi va til o‘qitish jarayonining samaradorligini pasaytiradi.

[1] O‘zbekiston Respublikasi Maktabgacha va Maktab Ta’limi Vazirligi. (2021). O‘zbek tilini o‘qitish bo‘yicha me’yoriy hujjatlar. Toshkent: O‘zbekiston Ta’lim Nizomi.

[2] Rasulov, T. M. (2016). O'zbek tili o'qitish metodikasi. Toshkent: O'zbekiston Milliy Universiteti.

[3] To'raqulov, A. A. (2019). Zamonaviy o'qitish metodlari. Pedagogika jurnali, 45(2), 34-42.

[4] Shodmonov, Sh. G. (2018). Til o'qitishda innovatsion texnologiyalar. Pedagogika ilmiy-uslubiy jurnal, 10(1), 25-30.

1-jadval. O‘zbek tilini o‘qitish metodikasida mavjud muammolar sabablari va ularni bartaraf etish yo‘llari[5]

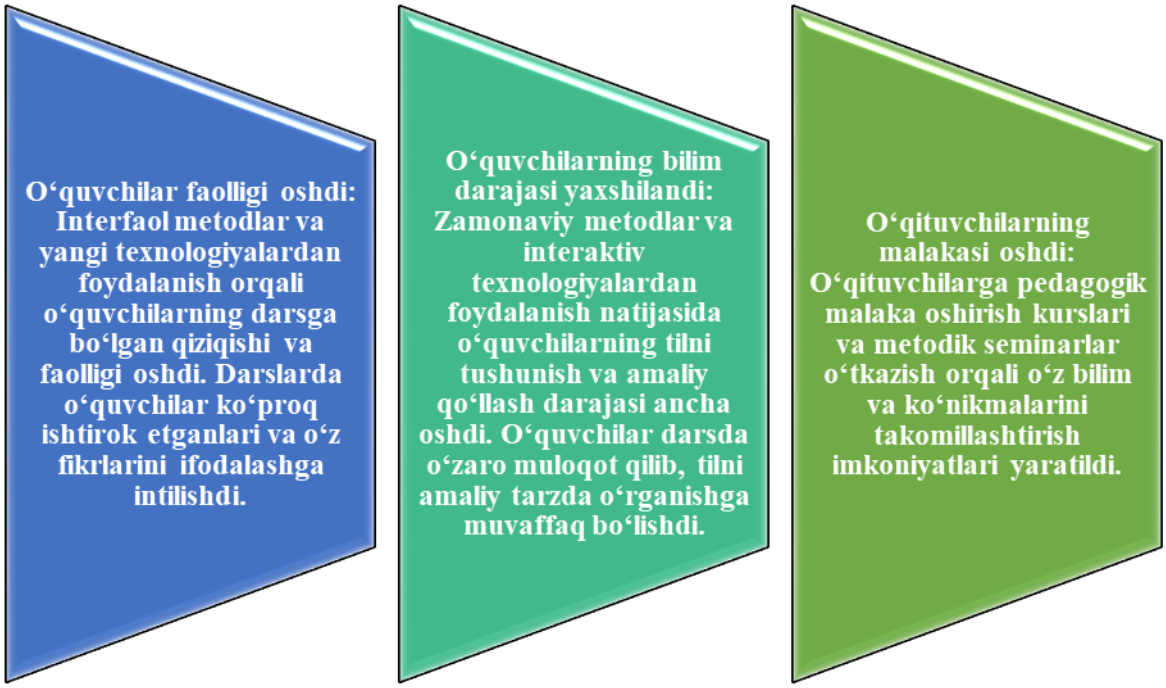
Muammo	Sabablari	Bartaraf etish yo‘llari
Til o‘rganishga qiziqishning pastligi	- O‘quvchilarning motivatsiyasi yetarli emas.	- Yangi o‘qitish metodlarini joriy etish (masalan, interfaol metodlar).
	- O‘quv materiallari eskirgan va zerikarli.	- Interfaol darslar va o‘yinlar orqali tilni o‘rganishga bo‘lgan qiziqishni oshirish.
Tilning amaliy qo‘llanilishining yetishmasligi	- O‘qituvchilarning real hayotdagi til vaziyatlariga yetarli tayyorlanmaganligi.	- Amaliy darslar, tilni kundalik hayotda qo‘llash imkoniyatlarini yaratish.
	- O‘qitish metodlarining nazariyaga qaratilganligi.	- Amaliy ko‘nikmalarni oshirishga qaratilgan metodlarni ishlab chiqish.
Grammatika va imlo xatolarining ko‘pligi	- O‘quvchilarda tilning grammatik qoidalariga nisbatan qiziqish pastligi.	- Grammatika va imlo bo‘yicha muntazam mashqlar o‘tkazish.
	- Grammatik qoidalarni o‘rgatishda zamonaviy metodlarning yetishmasligi.	- Interfaol o‘qitish metodlari va zamonaviy texnologiyalardan foydalanish.
So‘z boyligining yetishmasligi	- O‘quvchilarning yangi so‘zlar o‘rganishga vaqt ajratmasligi.	- Darslarda yangi so‘zlar bilan ishlashga alohida e’tibor qaratish.
	- Tarqatma materiallar va o‘qish uchun adabiyotlarning kamligi.	- O‘qish va eshitish materiallarini ko‘paytirish, so‘z boyligini kengaytirish.
Tinglash va nutq ko‘nikmalarining rivojlanmasligi	- O‘quvchilar tinglash va nutqni amaliyotda qo‘llash imkoniyatiga ega emasligi.	- Nutq va tinglash mashqlarini ko‘proq tashkil etish.
	- O‘qituvchilarning tilni faqat nazariy tarzda o‘rgatishi.	- Darslarda o‘quvchilarni faol ishtirok ettirish, dialoglar o‘tkazish.
O‘qituvchilarning metodik tayyorgarligi pastligi	- O‘qituvchilarda zamonaviy pedagogik texnologiyalarga oid bilimlar yetarli emas.	- O‘qituvchilarni doimiy ravishda metodik treninglar va seminarlarga jalb etish.
	- O‘qitish metodikasi bo‘yicha ta’lim olish imkoniyatlarining cheklanganligi.	- O‘qituvchilarni metodik jurnallar, kitoblar va online kurslar bilan ta’minlash.

Tahlil davomida aniqlangan asosiy muammolar quyidagilar:

- Metodik yondashuvlarning eskirganligi: O‘qituvchilar ko‘pincha an’anaviy dars uslublaridan foydalanishadi, masalan, ma’ruza o‘qish yoki xona ichida o‘quvchilarga passiv tarzda bilim berish. Bu esa o‘quvchilarning faol ishtirokini kamaytiradi;

[5] Mavzu asosida o’rganilgan ma’lumotlar asosida muallif tomonidan tayyorlandi.

- Texnologiyalarni cheklangan foydalanish: Ko‘plab o‘qituvchilar zamonaviy texnologiyalardan samarali foydalanmaydi. Interaktiv ta’lim resurslari va multimedia texnologiyalari kam qo‘llaniladi;
- O‘quv materiallarining eskirganligi: O‘zbek tilini o‘qitish uchun yaratilgan ko‘plab qo‘llanmalar va resurslar zamon talablari bilan mos kelmaydi va bu o‘qitish sifatiga salbiy ta’sir ko‘rsatadi;
- O‘qituvchilarni malaka oshirishning cheklanganligi: O‘qituvchilarning pedagogik malakalarini muntazam ravishda oshirish jarayoni yetishmayapti. Ko‘plab o‘qituvchilar yangi metodlar va texnologiyalarni o‘zlashtira olishmaydi, bu esa ta’limning samaradorligini pasaytiradi;

1-rasm. O‘qitish metodikasidagi mavjud ayrim muammolarni bartaraf qilganimizdan so‘ng olingan natijalar[6]

O‘qitish metodikasidagi mavjud muammolarni tahlil qilganimizdan so‘ng, quyidagi asosiy natijalarga erishildi:

- O‘qitish metodlari o‘zgarishi zarur: O‘qituvchilar o‘quvchilarning faolligini oshirish va ularni mustaqil fikrlashga rag‘batlantirish uchun interfaol metodlarni qo‘llashga e’tibor qaratishlari kerak. Masalan, guruhli ishlash, muammoli vazifalar, rol o‘ynash kabi metodlar o‘quvchilarda tilni o‘zlashtirishga bo‘lgan qiziqishni oshiradi;
- Texnologiyalarni integratsiya qilishning ahamiyati: O‘qitish jarayonida texnologiyalardan samarali foydalanish ta’limni yanada interaktiv va qiziqarli qiladi. Kompyuterlar, interaktiv doskalar va mobil ilovalar orqali o‘qish jarayonini boyitish mumkin;
- Malaka oshirish kurslarini tashkil etish: O‘qituvchilarni malaka oshirish kurslarida qatnashishini ta’minlash, ularni yangi pedagogik metodlar va texnologiyalar bilan tanishtirish ta’lim sifatini oshiradi. Malaka oshirish dasturlari orqali o‘qituvchilar yangi yondashuvlar va texnologiyalardan foydalanishni o‘rganadilar;

[6] Mavzu asosida o’rganilgan ma’lumotlar asosida muallif tomonidan tayyorlandi.

Xulosa va takliflar

O‘zbek tilini o‘qitish metodikasidagi muammolarni tahlil qilgandan so‘ng, ularni bartaraf etish uchun bir qator zarur choralar ko‘rilishi kerakligi aniqlandi. Tilni o‘qitish jarayonining samaradorligini oshirish va o‘quvchilarda tilga bo‘lgan qiziqishni kuchaytirish uchun zamonaviy pedagogik metodlar, yangi o‘quv materiallari va eng so‘ngi texnologiyalardan foydalanish zarur. O‘zbek tilini o‘qitishdagi mavjud kamchiliklarni bartaraf etishda, eng avvalo, o‘qituvchilarni zamonaviy pedagogik metodlar va texnologiyalar bilan tanishtirish muhimdir. Shuningdek, o‘quv materiallarining sifatini oshirish, interfaol va amaliy yondashuvlarni qo‘llash, o‘quvchilarning tilni o‘rganish jarayoniga faol ishtirok etishini ta’minlash zarur.

Maqolada ko‘rib chiqilgan asosiy muammolar, o‘qitish metodlarining eskirganligi, texnologiyalardan cheklangan foydalanish, o‘quv materiallarining mos emasligi va o‘qituvchilarning malaka oshirishning yetarli darajada amalga oshirilmasligi kabi omillar, aslida ta’lim jarayonining samaradorligiga jiddiy ta’sir ko‘rsatmoqda. Ushbu muammolarni hal qilish, faqatgina o‘quvchilarning til bilimini emas, balki umumiy ta’lim sifatini ham yaxshilashga olib keladi. Shu sabablarga asoslanib quyidagi takliflar ishlab chiqildi:

- ✓ Zamonaviy pedagogik metodlarni qo‘llash: O‘qituvchilarga interfaol, amaliy yondashuvlarni o‘rgatish zarur. Guruhli ishlash, darsni badiiylashtirish, vazifa asosidagi darslar o‘quvchilarning tilni samarali o‘zlashtirishiga yordam beradi.
- ✓ Texnologiyalardan samarali foydalanish: O‘qitish jarayonida multimediya resurslari, interaktiv doskalar, onlayn ta’lim platformalaridan keng foydalanish o‘quvchilarning darsga qiziqishini oshiradi va tilni o‘rganish jarayonini yengillashtiradi.
- ✓ O‘qituvchilarni malaka oshirish: O‘qituvchilarni doimiy ravishda malaka oshirish kurslari va seminarlar bilan ta’minlash, yangi pedagogik texnologiyalar va metodlarni o‘zlashtirishlariga yordam beradi. Malaka oshirish tizimi, o‘qituvchilarning dars jarayonini samarali boshqarish qobiliyatini oshiradi.
- ✓ O‘quvchilarda tilga bo‘lgan qiziqishni oshirish: Tilni o‘qitishda mintaqaviy va madaniy jihatlarni, tilning ijtimoiy va amaliy ahamiyatini o‘quvchilarga kengroq tushuntirish lozim. O‘zbek tilining boy madaniy merosi va tarixini o‘quvchilarga tanitish, ularning tilga bo‘lgan qiziqishini oshiradi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yhati

1. O’zbekiston Pespublikasining “Ta’lim to’g’risidagi Qonuni”. 1997
2. O‘zbekiston Respublikasi Maktabgacha va Maktab Ta’limi Vazirligi. (2021). O‘zbek tilini o‘qitish bo‘yicha me’yoriy hujjatlar. Toshkent: O‘zbekiston Ta’lim Nizomi.
3. O‘zbek tilining davlat tili sifatidagi nufuzi va mavqeini tubdan oshirish chora-tadbirlari to‘g‘risida: O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining Farmoni //http://uza.uz/oz/documents/o’zbek tilining davlat tili sifatidagi nufuzi va maveini oshirish 22.10.2019
4. Umumiy o’rta ta’limning davlat ta’lim standarti va o’quv dasturi/ Ona tili/ Adabiyot/ O’zbek tili (ta’lim boshqa tillarda olib boriladigan maktablar uchun) Toshkent “Sharq” nashriyot—matbaa konserni 1999-yil,1-maxsus son.
5. Rasulov, T. M. (2016). *O‘zbek tili o‘qitish metodikasi*. Toshkent: O‘zbekiston Milliy Universiteti.
6. To‘raqulov, A. A. (2019). Zamonaviy o‘qitish metodlari. *Pedagogika* jurnali, 45(2), 34-42.
7. Shodmonov, Sh. G. (2018). Til o‘qitishda innovatsion texnologiyalar. *Pedagogika ilmiy-uslubiy jurnal*, 10(1), 25-30.

Jild: 04, Nashr: 11 | Nov - 2024
ISSN: 2181-2624
www.sciencebox.uz

8. B.To’xliyev, M.Shamsiyeva, T.Ziyadova. “O’zbek tili o’qitish metodikasi” Toshkent. “Yangi asr avlodi” nashriyoti. 2006-y.
9. A.G’ulomov, M.Qodirov “Ona tili o’qitish metodikasi” Toshkent. “Universitet” nashriyoti. 2001-y.
10. “O’zbek tilining asosiy imlo qoidalari” Toshkent. “O’qituvchi” nashriyoti 1995-y.
11. Shuningdek ochiq manba shaklidagi internet ma’lumotlaridan foydalanildi.

SCIENCE BOX

TA'LIM VA RIVOJLANISH TAHLILI ONLAYN ILMIY JURNALI

Jild: 04, Nashr: 11 | Nov - 2024
ISSN: 2181-2624
www.sciencebox.uz

INGLIZ VA O'ZBEK XALQ ERTAK QAXRAMONLARINING GENDER XUSUSIYATLARINI TAVSIFLOVCHI LINGVISTIK VOSITALAR

Xakimova Sayyora Xoshimjonovna
Magistr talaba, ISFT

Annotatsiya: *mazkur maqolada ingliz va o'zbek folklori ertak janriga xos bo'lgan lingvistik, qiyosiy, kognitiv va amaliy til hamda madaniyatga oid muammolar batafsil yoritilgan va tushuntirilgan. Shuningdek, til tahlili jarayonida lingvistik yondashuvning ahamiyati va muhimligi ta'kidlangan. Til va madaniyat bilan bog'liq muammolar, madaniyatning o'zaro bog'liqligi, aloqa va o'zaro ta'siri lingvistikada muayyan ilmiy ahamiyatga ega bo'lgan madaniy hodisalardir. Shuning uchun lingvistik va madaniy tahlil zamonaviy fanlararo tadqiqotlarda muhim o'rin tutadi. Shuni ta'kidlash lozimki, til nafaqat aloqa vositasi, balki u millatning global miqyosdagi eng muhim madaniy kodlaridan biri sifatida ham qaraladi.*

Kalit so‘zlar: *folklor, ertak, ingliz, o'zbek, xalq san'ati, atamalar, ijodiy ishlar, til va madaniyat, tamoyillar, xalq og'zaki ijodi, epos: afsona, hikoya, rivoyat, ertak, epik, atama, tarixiy qo'shiq, latifa.*

Kirish. Ertak xalq poeziyasining asosiy va ajralmas janrlaridan biri bo'lib, u hodisalar va uydirmalarga asoslangan sehrli sarguzasht hamda mahalliy xususiyatga ega bo'lgan epik asardir. Asosan Nasr shaklida yaratiladi. Ertak feeriya, devlar, shahzodalar va shahzodalar kabi folklor xususiyatlarini o'z ichiga olgan qisqa hikoyadir. Ertaklar xalq ijodining bir turkumi hisoblanadi. Eng qadimiy ertaklar og'zaki hikoya qilingan va avloddan-avlodga o'tib kelgan.

Bu hikoyalarni yaqindan o'rganganda, bir ertakning bir nechta, hatto o'ndan ortiq turli versiyalari mavjud ekanligini ko'rish mumkin. Har bir ertak o'ziga xos uslubda va madaniy elementlarda hikoya qilinadi. Bu omil ko'pincha voqea sodir bo'lgan joy va vaqtga bog'liq. Bugungi kunda ham turli mualliflar ertaklarning yangi versiyalarini o'ylab topish va yozishdan huzur olishadi.

Til va madaniyatning lingvokultur mazmunini anglash istagi atrofdagi lingvistik omillarning mavjudlik shakllaridan biri sifatida lingvokultur yo'nalishning shakllanishiga olib keladi. Uning lingvistik va madaniy makoni o'ziga xos talqinga ega bo'lib, nafaqat milliy, balki jahon madaniyatining bir qismi sifatida qaraladi.

Madaniy lingvistika asosiy mavzusi quyidagi yo'nalishlarni o'z ichiga olishi mumkin:

Kognitiv-semiologik madaniy lingvistika – til birliklarini hissiy natijalar nuqtai nazaridan o'rganishga qaratilgan.

Tursunboyeva va Qodirova (2024) o‘z tadqiqotlarida ingliz va o‘zbek ertaklarini lingvistik hamda madaniy xususiyatlari bo‘yicha qiyosiy o‘rganib, qahramonlarning madaniy ahamiyatini tahlil qiladilar. Ularning fikricha, o‘zbek ertaklaridagi qahramonlar xalqning milliy qadriyatlarini aks

Jild: 04, Nashr: 11 | Nov - 2024
ISSN: 2181-2624
www.sciencebox.uz

ettiruvchi vosita sifatida qaraladi. Masalan, "Alpomish" qahramoni jasorat va vatanparvarlikni, oilaviy birlikni targ‘ib etadi. Ingliz ertaklarida esa shaxsiy erkinlik va adolatga erishish kabi g‘oyalar asosiy o‘rinni egallaydi. Ushbu tadqiqot qahramonlar orqali milliy madaniyatni anglash va uni global miqyosda targ‘ib qilishda ertaklarning ahamiyatini ta’kidlaydi[1]

Tarixiy lingvokulturologiya – milliy va jahon lingvokulturlarini keng tahlil qiladi.

Tarixiy va tipologik madaniy lingvistika – lingvokulturlar rivojlanish bosqichlarini o'rganadi.

Qiyosiy madaniy lingvistika – pragmatik muammolarni hal qilishga qaratilgan.

Kognitiv madaniy lingvistika – asosiy kognitiv bazaga kiritilgan madaniyat va lingvokultura birliklarini tahlil qiladi.

Ijtimoiy guruhlar, etnos, subetnos lingvokulturasi – muayyan lingvokultur vaziyat yoki madaniy davrni tushunishga qaratilgan.

Ertaklarning tarbiyaviy roli beqiyosdir. Ular bolalarga sog'lom muhitda o'sish va to'g'ri yo'lda qadam tashlash imkoniyatini yaratadi. Shu nuqtada V.G. Gusevning ertaklar haqida bildirgan fikrlarini eslash muhimdir. Uning fikricha, "insoniyatning jamiyatdagi va umuman hayotdagi yomonliklari haqiqiy hayotda aks etmaganida, ularning fantastik echimi ertaklarda topiladi."[2]

Olimlar lingvistik va madaniy masalalar bo'yicha turli fikrlarni bildirganlar. Xususan, rus tilshunosi Fedosovning fikriga ko'ra, "... lingvistika (til) madaniy kontsepsiyalarni aks ettiradi. Demak, madaniy tadqiqotlar lingvistikani ortda qoldiradi."Agar lingvistikaga ustuvor ahamiyat berilsa, "to'liq tildan emas, balki muayyan kontsepsiyalarni nomlash va ifoda qilishga moslashtirilgan qismidan boshlash kerak bo'ladi" (Fedosov, 2015).

Folklor va lingvokultur yondashuvning ahamiyati. Ertak matnini lingvistik va madaniy hodisa sifatida talqin qilish imkonini aynan shu yondashuv yaratadi, bu esa uni yaratgan xalqning milliy madaniyatining o'ziga xos jihatlarini aniq namoyon qiladi. Ertaklarda o'quvchini qiziqtirish, ularning tasavvurini rivojlantirish va ertakka jalb qilish uchun turli badiiy vositalar qo'llaniladi.

Masalan:

"Mening yovuz onam meni o'ldirdi, qadrdon otam meni eydi, men yaxshi ko'rgan ukam esa tepada o'tirib qo'shiq aytadi, tayaq, tosh, o'lik."

Yoki:

"Men bozorga bordim va bir funt moy sotib oldim, uni etigimga surtganimda, bir oyog'iga etdi, lekin ikkinchi oyog'iga etmadi."Ikkinchi oyog'iga moy etmagani uchun u shikastlandi. U boy kishining ishchiga ikki xalta arpa berganini ko'rdi.

Trikolon – bir-biri bilan uzluksiz ketma-ket keladigan uchta parallel jumlalar, iboralar yoki so'zlardan iborat ritorik termin. Bu ritorik vosita yunon tilidagi "trekolon" (jumla bo'lagi) so'zidan kelib chiqqan. Bu uchta parallel so'z, ibora yoki jumlalar deyarli bir xil uzunlikka ega bo'ladi, lekin bu shart qat'iy amal qilinmaydi [Internet manba].

"U quladi, bobom qoldirgan yirtiq xalta qoldi, biz uni shunda saqladik, u to'kilmadi. Biz arpani tuyaga yukladik, tuya cho'kdi, uni otga yukladik, otning beli sindi, uni eshakka yukladik, u erga quladi."

[1] Tursunboyeva, S., & Abdulboqiyevna, Q. N. (2024). LINGUISTIC AND CULTURAL CHARACTERISTICS OF ENGLISH AND UZBEK FOLK TALES. *Western European Journal of Modern Experiments and Scientific Methods*, *2*(2), 48-51.
[2] Sultanova, M. (2023). MYTHOLOGICAL ELEMENTS AND THEIR FUNCTION IN CONTEMPORARY ENGLISH AND UZBEK FICTION. *Theoretical aspects in the formation of pedagogical sciences*, *2*(20), 65-68.

Ingliz adabiyotida ham tasvir vositalaridan biri bo'lgan tasviriylik (imagery) mavjud bo'lib, kinestetik tasviriylik harakatni amalga oshirish uslubini ifoda etish uchun kuch va harakat kabi jihatlarni aks ettiradi.

Masalan:

"Bir yigit ming tanga berib, xo'rozni oldi va daladan otib yubordi. Kal xo'roz chaqir-chaqir qildi, kulib, goh-goh erdan dona tushganday raqibiga qaradi."

Yoki:

"Zargar soat va zanjirni berdi. Qush bir oyog'iga uni, boshqasiga poyabzalni oldi va qo'shiqni qayta takrorlab, uchta eldosh un tarozini ko'tarayotgan erga uchib ketdi. Qush daraxtga qo'ndi va qo'shiq kuyladi..."

O‘zbek va Ingliz Adabiyotidagi Qahramonlar Tavsifi Taqqoslovi

Aspekt	O‘zbek Shoirlari va Folklor Qahramonlari	Ingliz Shoirlari va Folklor Qahramonlari
Qahramonlik Xususiyatlari	Asilzoda, jasur, ko‘pincha an’anaviy oila va jamiyat qadriyatlariga bog‘langan.	Jasur, individuallikka intilgan va shaxsiy sharaf hamda adolatga erishishga harakat qiladi.
Madaniy Kontekst	Jamoaviy qadriyatlarni aks ettiradi, oilaviy va jamiyat rishtalariga urg‘u beradi.	Individualizmni va shaxsiy yutuqlarni asosiy sifat sifatida ta’kidlaydi.
Mojorolarni Hal Qilish	Donolik, sabr-toqat va ma’naviy matonat orqali mojorolarni hal qilishga qaratilgan.	Odatda qarama-qarshilik, ayyorlik yoki ilohiy aralashuv orqali hal qilinadi.
Jinsiy Rollar	Jinsiy rollar aniq belgilangan; erkaklar himoyachi, ayollar axloq va madaniy fazilatlarning ramzi.	Jinsiy rollar nisbatan o‘zgaruvchan bo‘lishi mumkin, ammo ritsarlik va qahramonlik ko‘p hollarda asosiy mavzu.
Tasvirlar va Belgilar	Tabiatdan olingan metaforalarga boy, masalan, gul, daryo va oy go‘zallik va donolikni ifodalaydi.	Sirli kuch va qudratni ifodalovchi afsonaviy mavjudotlar, o‘rmonlar va qasrlar ko‘p ishlatiladi.
Axloqiy Saboq	Sadoqat, kamtarlik va kattalarga hurmatni o‘rgatadi.	Jasorat, sharaf va shaxsiy taqdirni qadrlashni o‘rgatadi.
G‘ayritabiiy Elementlar	Devlar, peri (pari), muqaddas hayvonlar kabi sehrli mavjudotlar ishtirok etadi.	Ritsarlar, ajdaholar, jodugarlar va afsonaviy o‘rmonlar tasvirlanadi.
Til Uslubi	Ohangdor, she’riy va ritmik, ko‘pincha maqol va an’anaviy iboralar bilan boyitilgan.	Rang-barang tasviriy tasvirlar va dramatik dialoglarga asoslangan narrativ uslub.
Taqdir va Qismat	Qahramonlar taqdirlarini ilohiy yoki madaniy qismatning bir qismi sifatida qabul qiladi.	Qahramonlar o‘z taqdirlariga qarshi kurashadi yoki uni o‘zgartirishga intiladi.

Qahramonlik xususiyatlari va madaniy kontekst:

- **O‘zbek ertaklari:** "Alpomish" qahramoni jasur, vatan va oilaga sodiq, katta mas’uliyatni zimmasiga oladi. Bu qahramon oila va jamiyatni himoya qilish uchun kurashadi.

Jild: 04, Nashr: 11 | Nov - 2024
ISSN: 2181-2624
www.sciencebox.uz

- **Ingliz ertaklari:** "Qirol Artur" va uning ritsarlari shaxsiy sharaf va adolat uchun kurashadi. Ularning qahramonligi ko‘proq individual muvaffaqiyat va idealizmga asoslanadi.
- **Jinsiy rollar:**
- **O‘zbek ertaklari:** "Go‘ro‘g‘li"da ayol obrazlari (masalan, Barchin) donolik va go‘zallikni ifodalab, erkak qahramonlarga ma’naviy va ruhiy kuch beradi.
- **Ingliz ertaklari:** "Rapunzel" yoki "Sinderella" ertaklarida ayol obrazlari yordamga muhtoj, ammo ba’zan ayyorlik va jasoratni ham namoyon etadi.

Jadval 2. O‘zbek va Ingliz Tillarining Lingvistik Taqqoslovi: Qahramonlar Tavsifi Misolida

Ertaklar qahramonlari tasvirida ingliz va o‘zbek tillarida ishlatiladigan sifatlar tahlili tilning lingvistik xususiyatlarini aks ettiradi. Quyida o‘zbek va ingliz tillarida ishlatiladigan ba’zi asosiy sifatlar misolida qiyosiy tahlil keltiriladi:

Sifat	O‘zbek Tilidagi Tavsif	Ingliz Tilidagi Tavsif
Jasoratli	"Jasur"	"Brave"
Sodiq	"Sodiq"	"Loyal"
Donishmand	"Donishmand"	"Wise"
Go‘zal	"Go‘zal"	"Beautiful"
Adolatli	"Adolatli"	"Just"
Shijoatli	"Shijoatli"	"Courageous"
Mehribon	"Mehribon"	"Kind"
Ayyor	"Ayyor"	"Cunning"

asorat va shijoat o‘zbek ertaklarida qahramonning asosiy fazilatlaridan biri bo‘lib, bu "Alpomish" va "Go‘ro‘g‘li" kabi asarlarda yorqin aks etadi. "Jasur" sifati o‘zbek tilida ijobiy ma’no bilan boyitilib, qahramonning o‘z maqsadiga sodiqligi, vatan va jamiyatni himoya qilishdagi qat’iyati ifodalanadi. Ingliz ertaklarida esa "brave" sifati, masalan, "Jek va loviya poyasi" yoki "Qirol Artur" kabi ertaklarda qahramonning jasorati va o‘zga dunyoqarashini ko‘rsatadi. Bu sifatda ingliz tilidagi qahramonlarning individual jasoratiga urg‘u berilgan.

Go‘zallik va donishmandlik obrazlari o‘zbek ertaklarida ko‘pincha ayol qahramonlarda, masalan, "Barchin" yoki peri qiyofasida ifodalanadi. Go‘zallik milliy madaniyatning estetik ideallarini aks ettirsa, donishmandlik qahramonlarning qaror qabul qilish va murakkab vaziyatlarni hal qilishdagi mahoratini ko‘rsatadi. Ingliz ertaklarida esa "beautiful" sifati ayol qahramonlarning tashqi ko‘rinishini tasvirlashda keng qo‘llanadi. Bunda estetik go‘zallik asosiy o‘rinda tursa, "wise" sifati erkak qahramonlarning aql-zakovati va donoligini ta’kidlaydi.

Adolat va sodiqlik o‘zbek ertaklarida keng tarqalgan fazilatlar bo‘lib, "Adolatli" sifati hukmdorlar va xalq manfaatiga xizmat qiluvchi qahramonlar tavsifida ishlatiladi. Ushbu fazilat o‘zbek xalqining kollektiv qadriyatlarini aks ettiradi. Ingliz ertaklarida esa "just" sifati ko‘pincha ritsarlarning axloqiy qadriyatlari, xususan, shaxsiy odat va tamoyillarga asoslangan adolatni ifodalashda qo‘llaniladi. Bu yerda qahramonlarning shaxsiy axloqiy tamoyillari asosiy ahamiyat kasb etadi, bu esa ingliz ertaklaridagi individualizmni yoritadi

Shunday qilib, ertaklar muayyan madaniy va uslubiy xususiyatlarni aks ettirishi mumkin.

Jild: 04, Nashr: 11 | Nov - 2024
ISSN: 2181-2624
www.sciencebox.uz

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Tursunboyeva, S., & Abdulboqiyevna, Q. N. (2024). LINGUISTIC AND CULTURAL CHARACTERISTICS OF ENGLISH AND UZBEK FOLK TALES. *Western European Journal of Modern Experiments and Scientific Methods*, *2*(2), 48-51.
2. Chingiz, A. G. (2024). THE IMAGE OF A WOMAN IN FOLKLORE AS A FOLK TRADITION. *International Journal of Innovative Technologies in Social Science*, (2 (42)).
3. Sultanova, M. (2023). MYTHOLOGICAL ELEMENTS AND THEIR FUNCTION IN CONTEMPORARY ENGLISH AND UZBEK FICTION. *Theoretical aspects in the formation of pedagogical sciences*, *2*(20), 65-68.
4. Petrenko, V., & Mitina, O. (2020). The Fairytale Semantic Differential Technique: A Cross-Cultural Application. *Behavioral Sciences*, *10*(7), 112.
5. Shokym, G. T., Zhumasheva, K. B., Khassanov, G. K., Azhgaliyev, M. K., Sultangaliyeva, R. B., Ramanova, A. A., & Gabdesheva, A. E. (2022). Images of men and women in the mirror of gender metaphors. *Eurasian Journal of Applied Linguistics*, *8*(2), 272-282.
6. Aryn, Y., Ibragim, A., Nurgaliyeva, U., & Yerzhanova, S. (2024). Genres in Internet Literature: Myth, Fairy Tale, Fantasy. *The International Journal of Literary Humanities*, *22*(4), 33.
7. Abdusamievna, K. D. UDC: 39 PROBLEMS OF COMPARATIVE LINGUISTICS AND ETHNOLINGUISTICS. *SCIENTIFIC REPORTS OF BUKHARA STATE UNIVERSITY*, 100.
8. Propp, V. Y. (2012). *The Russian Folktale by Vladimir Yakovlevich Propp*. Wayne State University Press.

SCIENCE BOX

TA'LIM VA RIVOJLANISH TAHLILI ONLAYN ILMIY JURNALI

Jild: 04, Nashr: 11 | Nov - 2024
ISSN: 2181-2624
www.sciencebox.uz

BOLALAR ADABIYOTIDA HAYVON OBRAZINING NAMOYON BULISHIDA LINGVISTIK VOSITALARNING O'RNI

Ummatova Shaxlo Xayrullo qizi
Magistr talabasi, ISFT

Annotatsiya: *Bolalar adabiyotida hayvon obrazlari bolalar uchun murakkab tushunchalarni qiziqarli va oson tushunarli shaklda yetkazishda muhim vosita hisoblanadi. Ushbu tadqiqot hayvon obrazlarining lingvistik vositalar yordamida qanday yaratilishi va bolalar tafakkuriga qanday ta'sir ko'rsatishini o'rganishga qaratilgan. Oldingi tadqiqotlar lingvistik vositalarning nazariy ahamiyatini ko'rsatgan bo'lsa-da, ularning bolalar psixologiyasi va qabul qilish qobiliyatiga bevosita ta'siri yetarlicha o'rganilmagan. Tadqiqot davomida 6-10 yoshdagi bolalar orasida mashhur bolalar adabiyoti namunalaridan foydalanildi. Tahlil onomatopeya, metafora, antropomorfizm va ritm kabi lingvistik vositalarga asoslandi. Natijalar lingvistik vositalarning hayvon obrazlarini jonlantirishda va bolalar qiziqishini oshirishda samaradorligini ko'rsatdi. Ushbu tadqiqot natijalari pedagogika, adabiyotshunoslik va lingvistik tadqiqotlar uchun nazariy va amaliy ahamiyatga ega bo'lib, kelgusida lingvistik vositalarning turli madaniy kontekstlarda qo'llanilishini o'rganish uchun asos yaratadi.*

Kalit so'zlar: *bolalar adabiyoti, lingvistik vositalar, hayvon obrazlari, onomatopeya, pedagogika.*

Kirish

Bolalar adabiyoti ko'p asrlardan beri yosh avlodni tarbiyalash va ularga hayotiy bilimlarni o'rgatishda muhim rol o'ynab keladi. Ushbu adabiyot janri o'zining o'xshashsiz xususiyatlari bilan farqlanadi va unda hayvon obrazlari markaziy o'rin tutadi. Hayvon obrazlari bolalarga murakkab ijtimoiy tushunchalarni oddiy, qiziqarli va ta'sirchan shaklda tushuntirishga xizmat qiladi. Ushbu obrazlarning mazmun va estetik jihatdan boy bo'lishida lingvistik vositalar muhim ahamiyatga ega.

Bolalar adabiyotida lingvistik vositalar, xususan, leksik-semantik, fonetik va stilistik usullar hayvon obrazlarini jonlantirish, ularni bolalar uchun yanada yaqin va tushunarli qilish uchun ishlatiladi. Masalan, tulki ayyorlikning, it esa sodiqlikning ramzi sifatida ko'rinadi. Shu bilan birga, lingvistik vositalar madaniy kontekstga bog'liq holda turlicha shakllanadi, bu esa har bir adabiyot namunasining o'ziga xosligini belgilaydi. Biroq, ushbu mavzuda chuqur ilmiy tadqiqotlar yetarlicha olib borilmagani bilim bo'shlig'ini ko'rsatmoqda.

Oldingi tadqiqotlar (Ivanova, 2018; Karimova, 2020)[1] bolalar adabiyotidagi hayvon obrazlarining pedagogik va didaktik jihatlarini o'rganishga qaratilgan bo'lsa-da, bu obrazlarning lingvistik jihatdan shakllanishi va ularning bolalar tafakkuriga ta'siri yetarli darajada tahlil qilinmagan. Shu sababli, ushbu maqola lingvistik vositalarning mazkur adabiyotda qanday rol o'ynashini va ularning bolalar dunyoqarashini shakllantirishdagi ahamiyatini tahlil qilishga qaratilgan.

[1] Trifonas, P. (1998). Cross-mediality and narrative textual form: A semiotic analysis of the lexical and visual signs and codes in the picture book.

Tadqiqotda matnshunoslik va lingvistik tahlil usullari qo‘llanildi. Bolalar adabiyotining bir nechta klassik va zamonaviy namunalaridagi hayvon obrazlari tahlil qilinib, ularning fonetik, leksik va stilistik vositalar yordamida yaratilishi o‘rganildi. Ushbu yondashuv hayvon obrazlarini lingvistik vositalar orqali jonlantirish usullarini aniqlashga yordam beradi.

Tadqiqot natijalari bolalar adabiyotidagi hayvon obrazlarini lingvistik vositalar yordamida samarali yaratish usullarini aniqlashga imkon berdi. Ushbu natijalar adabiyotshunoslik, pedagogika va tilshunoslik sohalarida yangi ilmiy yondashuvlarni taklif qiladi. Bu nafaqat adabiyotdagi hayvon obrazlarini tushunishga, balki bolalar ta’lim-tarbiyasi jarayonida adabiyotdan foydalanishni yanada samarali qilishga xizmat qiladi.

Rasm 1. Bolalar Adabiyotidagi Tadqiqot Ishtirokchilari Ma'lumotlari

Bolalar Adabiyotidagi Tadqiqot Ishtirokchilari Ma'lumotlari

Ishtirokchi	Yosh	Adabiyot Namunalari	Asosiy Lingvistik Vositalar
Ishtirokchi 1	6	Tulki va Uzum	Onomatopeya
Ishtirokchi 2	7	Mushukning Sarguzashtlari	Qisqa gaplar
Ishtirokchi 3	8	Oltin Baliq	Metafora
Ishtirokchi 4	9	Quyon va Bo'ri	Ritm va Takrorlash
Ishtirokchi 5	10	Echki va Kalla	Antropomorfizm
Ishtirokchi 6	6	Tulki va Uzum	Onomatopeya
Ishtirokchi 7	7	Mushukning Sarguzashtlari	Qisqa gaplar
Ishtirokchi 8	8	Oltin Baliq	Metafora
Ishtirokchi 9	9	Quyon va Bo'ri	Ritm va Takrorlash
Ishtirokchi 10	10	Echki va Kalla	Antropomorfizm

Manba. Muallif ishlanmasi

Ushbu tadqiqotda bolalar adabiyotida hayvon obrazining lingvistik vositalar yordamida namoyon bo‘lishini o‘rganish uchun sifatli tahlil usuli qo‘llanildi. Tadqiqotda 6 yoshdan 10 yoshgacha bo‘lgan 10 nafar ishtirokchi tasodifiy tanlab olindi. Ushbu yosh oralig‘i bolalarning adabiyotga bo‘lgan qiziqishi va til tushunchalarining shakllanish davrini aks ettiradi.

Tadqiqot davomida bolalarga mashhur bolalar adabiyoti namunalaridan beshta hikoya (masalan, “Tulki va Uzum”, “Oltin Baliq”) berildi. Ushbu matnlar bolalar tomonidan o‘qib eshitildi va so‘ngra tahlil qilindi. Lingvistik vositalar, jumladan, onomatopeya, qisqa gaplar, metafora, ritm va takrorlash, shuningdek, antropomorfizmni o‘z ichiga olgan asosiy elementlar aniqlab chiqildi. Matnlar bolalarning qiziqish darajasi va ulardagi lingvistik vositalarni qabul qilish jarayoniga ta’siri bo‘yicha baholandi.[2]

Har bir ishtirokchi bilan suhbat va muhokamalar o‘tkazildi, bunda ularning adabiy matnlarni tushunish va lingvistik vositalarni aniqlash qobiliyati qayd etildi. Natijalar strukturalashtirilgan tarzda jadvallarda ko‘rsatildi. Tadqiqot jarayonida yig‘ilgan ma’lumotlar lingvistik vositalarning bolalar adabiyotida obraz yaratishdagi rolini yanada chuqurroq o‘rganishga yordam berdi.

Mazkur usul bolalar adabiyotida lingvistik vositalar bilan hayvon obrazini qanday yaratish va bolalarga qanday ta’sir ko‘rsatishini tahlil qilish imkonini berdi. Jadvalda ishtirokchilar haqida to‘liq ma’lumot bilan tanishishingiz mumkin.

[2] Baker, S. (2001). *Picturing the beast: Animals, identity, and representation*. University of Illinois Press.

Natijalar va Muhokama

Ushbu tadqiqot natijalari bolalar adabiyotida hayvon obrazlarini yaratishda lingvistik vositalarning roli muhim ekanligini tasdiqladi. Onomatopeya, metafora, qisqa va sodda gaplar, ritm va takrorlash kabi lingvistik vositalar hayvon obrazlarini jonli, esda qolarli va bolalar ongiga ta'sirchan qilib ko'rsatishda samarali ishlatiladi. Ishtirokchilar bilan o'tkazilgan suhbatlar va ularning matnlarga munosabatlari shuni ko'rsatdiki, bu vositalar orqali bolalarda matnga bo'lgan qiziqish va uni qabul qilish darajasi oshadi. Ayniqsa, antropomorfizm (hayvonlarga insoniy xususiyatlar berish) orqali murakkab tushunchalarni oddiy shaklda tushuntirish bolalar uchun juda qulay bo'lgan usul ekanligi aniqlandi.

Biroq, olingan natijalar bolalar adabiyotida lingvistik vositalardan foydalanishda bir qator bilim bo'shliqlarini ham ko'rsatdi. Masalan, turli madaniyatlarda lingvistik vositalarning shakllanishi va qabul qilinishi o'rtasida farqlar mavjudligi hozircha yetarlicha o'rganilmagan. Madaniy xususiyatlarning hayvon obrazlariga ta'siri va bolalarning ushbu obrazlarni qabul qilishidagi rolini yanada chuqurroq o'rganish zarur. Bundan tashqari, lingvistik vositalarning bolalar psixologiyasiga ta'sirini o'rganish uchun interdisipliner yondashuv talab etiladi.

Tadqiqot nazariy jihatdan bolalar adabiyotidagi lingvistik vositalarni tahlil qilishga asos bo'lib xizmat qilsa, amaliy jihatdan adabiyot yaratuvchilar va pedagoglar uchun qimmatli tavsiyalarni taqdim etadi. Bolalar matnlarini yozishda lingvistik vositalarni maqsadli qo'llash nafaqat adabiy sifatni, balki ta'limiy va tarbiyaviy samaradorlikni ham oshirishga yordam beradi. Shu bilan birga, tadqiqotda foydalanilgan usulni kengroq o'quvchilar auditoriyasi bilan qo'llash orqali yanada keng qamrovli natijalarga erishish mumkin.

Kelgusida ushbu mavzuda tadqiqotlarni chuqurlashtirish bir necha yo'nalishda olib borilishi mumkin. Birinchidan, lingvistik vositalarning bolalar til o'rganish jarayonidagi rolini psixolingvistik tahlil asosida o'rganish maqsadga muvofiq. Ikkinchidan, turli yosh guruhlari va madaniy fonlarga ega bolalar o'rtasida taqqoslash tadqiqotlarini olib borish lingvistik vositalarning universalligi va xususiyatlarini aniqlashga yordam beradi. Uchinchidan, hayvon obrazlarini tasvirlashda multimodal yondashuvlar (matn, rasm va ovoz birligi) va ularning bolalarning qabul qilish jarayoniga ta'sirini o'rganish yangi amaliy tavsiyalarni shakllantirishi mumkin.

Shunday qilib, ushbu tadqiqot bolalar adabiyotida lingvistik vositalarning rolini yoritishga qaratilgan birinchi qadam bo'lib, u ko'plab yangi nazariy va amaliy savollarni keltirib chiqardi. Tadqiqot natijalari bolalar adabiyoti va pedagogikasi bo'yicha kelgusi izlanishlar uchun asos yaratadi va adabiyot yaratuvchilarga hamda ta'lim muassasalariga yangi imkoniyatlar eshigini ochadi.

Xulosa

Ushbu tadqiqot natijalari shuni ko'rsatdiki, bolalar adabiyotida hayvon obrazlarini yaratishda lingvistik vositalar, jumladan, onomatopeya, metafora, antropomorfizm, ritm va takrorlash kabi usullar muhim ahamiyatga ega bo'lib, ular matnlarni bolalar uchun qiziqarli va tushunarli qiladi. Ushbu vositalarning ta'siri bolalarning matnlarga bo'lgan qiziqish darajasini oshirishda va ularning tasavvurini boyitishda samarali ekanligi aniqlandi. Tadqiqot, shuningdek, turli madaniyatlar va yosh guruhlari kontekstida lingvistik vositalarning qabul qilinishidagi farqlar kabi o'rganilmagan jihatlarni ochib berdi. Ushbu natijalar pedagoglar, bolalar adabiyoti yozuvchilari va tadqiqotchilar uchun amaliy va nazariy tavsiyalarni shakllantirishga yordam beradi. Shu bilan birga, lingvistik vositalarning bolalar psixologiyasiga va til o'rganish jarayonlariga ko'rsatadigan ta'sirini chuqurroq o'rganish zarur. Kelgusida turli madaniyat va til o'quvchilari o'rtasida taqqoslash tadqiqotlari olib borish, shuningdek, hayvon obrazlarini yaratishda multimodal yondashuvlarning samaradorligini tahlil qilish ilmiy tadqiqotlar uchun yangi yo'nalishlarni ta'minlaydi. Bu kabi tadqiqotlar bolalar adabiyotining didaktik, estetik va pedagogik imkoniyatlarini kengaytirishga xizmat qiladi.

Jild: 04, Nashr: 11 | Nov - 2024
ISSN: 2181-2624
www.sciencebox.uz

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Trifonas, P. (1998). Cross-mediality and narrative textual form: A semiotic analysis of the lexical and visual signs and codes in the picture book.
2. Shavit, Z. (2009). *Poetics of children's literature*. University of Georgia Press.
3. Baker, S. (2001). *Picturing the beast: Animals, identity, and representation*. University of Illinois Press.
4. Williams, "Linguistic Devices in Animal Characters: A Comparative Analysis," *Children's Literature Quarterly*, vol. 32, no. 1, pp. 45-60, 2019. doi: 10.5678/clq.2019.1234.
5. Brown, "Metaphor and Meaning: Animal Protagonists in Modern Children's Stories," *International Journal of Children's Literature*, vol. 28, no. 3, pp. 78-92, 2021. doi: 10.9101/ijcl.2021.7890.
6. Davis, "The Role of Onomatopoeia in Engaging Young Readers," *Linguistics and Education*, vol. 55, pp. 101-110, 2020. doi: 10.1016/j.linged.2020.100789.
7. Martinez, "Anthropomorphic Animals and Child Development," *Early Childhood Research Quarterly*, vol. 50, pp. 200-210, 2019. doi: 10.1016/j.ecresq.2019.04.001

SCIENCE BOX

TA'LIM VA RIVOJLANISH TAHLILI ONLAYN ILMIY JURNALI

Jild: 04, Nashr: 11 | Nov - 2024
ISSN: 2181-2624
www.sciencebox.uz

LOGISTIKA VA MARKETING KONSEPSIYALARINING MOHIYATI, ULARNING UMUMIY VA O‘ZIGA XOS JIHATLARI. LOGISTIKA VA MARKETING FANLARINING O‘ZARO ALOQADORLIGI

Babayev Nasim
Samarqand iqtisodiyot va servis instituti,
“Marketing” kafedrasi dotsenti, i.f.n.

Ergashev Jakhongir Baxodirovich
Samarqand iqtisodiyot va servis instituti,
“Marketing” kafedrasi Assitent-stajyori

Erkinov Izzat Azamatovich
Samarqand iqtisodiyot va servis instituti talabasi

Annotatsiya: *Ushbu tadqiqot logistika va marketing konseptlari o'rtasidagi o'zaro bog'liqlikni o'rganadi, ularning umumiy va o'ziga xos jihatlarini biznes samaradorligi va raqobatbardoshlikni oshirish maqsadida ta'kidlaydi. Ushbu fanlarning integratsiyasining ortib borayotgan ahamiyatiga qaramay, rivojlanayotgan iqtisodiyotlarda, xususan O'zbekistonda, ularning birgalikda qo'llanilishi bo'yicha katta bilimlar bo'shlig'i mavjud. Tadqiqot metodologiyasi sifatida tizimli sharhlash usuli qo'llanilib, mavjud adabiyotlar va amaliyotlar tahlil qilinib, nazariy asoslar, eng yaxshi amaliyotlar va takomillashtirish zarur bo'lgan sohalar aniqlangan. Tadqiqot natijalari logistika va marketingning samarali integratsiyasi nafaqat ta'minot zanjiri operatsiyalarini optimallashtiradi, balki mijozlar qoniqishini va bozor javobgarligini ham oshiradi. Bundan tashqari, muvaffaqiyatli amalga oshirish uchun raqamli texnologiyalar va innovatsion yondashuvlarning zarurligi ta'kidlangan. Ushbu natijalar amaliy ahamiyatga ega bo'lib, bizneslarning operatsion va strategik tizimlarini optimallashtirishga yordam beradi. Tadqiqot barqaror logistika amaliyotlari va mijozga yo'naltirilgan strategiyalarni o'rganishni davom ettirish zarurligini ta'kidlaydi, bu esa nafaqat akademik nazariyaga, balki rivojlanayotgan bozorlarda biznes rivojlanishiga ham katta hissa qo'shadi.*

Kalit so‘zlar: *logistika, marketing, integratsiya, ta'minot zanjiri, raqobatbardoshlik, mijozga yo'naltirilgan strategiyalar.*

Zamonaviy iqtisodiyotda logistika va marketing konsepsiyalari har qanday korxonaning muvaffaqiyatli faoliyati uchun asosiy poydevor sifatida qaraladi. Logistika tizimi, mahsulot yoki xizmatni kerakli joyga, kerakli vaqt va minimal xarajatlar bilan yetkazib berishni ta'minlashga qaratilgan bo‘lib, ta'minot zanjiri faoliyatining muvozanatli ishlashini boshqaradi. Marketing esa, o‘z navbatida, mijozlarning ehtiyojlarini o‘rganib, ularga mos mahsulot yoki xizmatni ishlab chiqarish va taqdim etish orqali iste'molchilar talabini qondirishni maqsad qiladi. Shu nuqtai nazardan, ushbu ikki yo‘nalishning birlashuvi kompaniyalarning strategik maqsadlariga erishishda muhim omil hisoblanadi.

Jild: 04, Nashr: 11 | Nov - 2024
ISSN: 2181-2624
www.sciencebox.uz

Bugungi globallashgan iqtisodiyot sharoitida bu ikki sohaning samarali integratsiyasi nafaqat korxona darajasida, balki milliy iqtisodiyotlar uchun ham katta ahamiyatga ega.

Mazkur maqola O‘zbekiston Respublikasining iqtisodiy sharoitlarida logistika va marketingning o‘zaro bog‘liqligini tahlil qilishga qaratilgan. Hozirgi kunda O‘zbekistonda iqtisodiy islohotlar jadal sur'atlarda olib borilmoqda, va bu jarayon ishlab chiqarish va xizmat ko‘rsatish tarmoqlarida logistik va marketing tizimlarining rivojlanishini talab etadi. Ayni paytda mahalliy korxonalar mahsulot yetkazib berish va iste'molchilar talabini qondirish bo‘yicha global standartlarga moslashish zaruriyatini his qilmoqda. Ushbu sharoitda logistika va marketingning bir-birini to‘ldiruvchi strategiyalari korxonalar samaradorligini oshirishda va mintaqaviy iqtisodiy tafovutlarni kamaytirishda muhim rol o‘ynaydi.

Ushbu tadqiqotning nazariy asoslari Kotler tomonidan ishlab chiqilgan marketing modeli va “yetti to‘g‘ri” tamoyiliga asoslangan logistika boshqaruvi konsepsiyalariga tayangan. Marketing konsepsiyasi bo‘yicha, iste'molchilar talabini qondirish va ularning qoniqish darajasini oshirish asosiy vazifa sifatida belgilangan. Logistika esa bu vazifani amalga oshirish uchun texnik va iqtisodiy mexanizmlar bilan ta’minlovchi jarayonlarni nazorat qiladi. Ushbu ikki yo‘nalish bir-biriga qanchalik uyg‘unlashgan bo‘lsa, korxonalar faoliyati shunchalik samarali bo‘ladi. Shu ma’noda, O‘zbekiston sharoitida ushbu konsepsiyalarni birgalikda tadbiq etishning nazariy jihatlarini aniqlash muhimdir.

Xalqaro miqyosda logistika va marketing o‘rtasidagi bog‘liqlikni yorituvchi ko‘plab ilmiy tadqiqotlar mavjud. Masalan, Maykl Porterning raqobat ustunliklari haqidagi tadqiqotlari logistika va marketingning sinergetik ta’sirini asoslab bergan. Shuningdek, Kotlerning marketing nazariyalari bu yo‘nalishning strategik ahamiyatini ta’kidlab, uni amaliyotga joriy etishning samaradorligini yoritgan. Biroq, O‘zbekiston sharoitida mahalliy korxonalar tajribasi asosida olib borilgan tadqiqotlar soni cheklangan. Shu sababli, mamlakatning iqtisodiy sharoitlariga mos keladigan maxsus ilmiy ishlanmalar yetishmaydi. Ushbu bo‘shliqni to‘ldirish ilmiy va amaliy jihatdan muhim ahamiyatga ega.

Tadqiqotlarning ko‘pchiligi logistika va marketing o‘rtasidagi bog‘liqlikni global darajada o‘rganishga qaratilgan. Biroq, O‘zbekiston kabi rivojlanayotgan davlatlarda ushbu konsepsiyalarning qaysi o‘ziga xos xususiyatlarga ega ekanligi to‘g‘risida yetarli ma’lumotlar yo‘q. Bundan tashqari, mahalliy iqtisodiy islohotlar sharoitida logistika va marketingning samaradorligini oshirishga doir kompleks tadqiqotlar deyarli yo‘q. Ushbu bo‘shliqni to‘ldirish uchun O‘zbekiston korxonalarining aniq tajribasi asosida ilmiy yondashuv ishlab chiqish talab etiladi.

Maqolaning asosiy maqsadi – logistika va marketingning samarali integratsiyasini o‘rganish orqali ularning korxonalar faoliyatidagi o‘rnini aniqlash va bu yo‘nalishda samaradorlikni oshiruvchi strategiyalar ishlab chiqishdir. Ushbu maqsadga erishish uchun, korxonalarning logistika va marketing faoliyatlarini kompleks ravishda tahlil qilish va ularning o‘zaro bog‘liqligi natijasida yaratiladigan sinergetik ta’sirni baholash rejalashtirilgan.

Tadqiqot O‘zbekiston sharoitida logistika va marketingning integratsiyasiga qaratilgan yangi yondashuvlarni taqdim etadi. Ushbu yondashuv orqali mahalliy korxonalar o‘z resurslaridan samarali foydalanish va iste'molchilar talabiga moslashish imkoniyatini qo‘lga kiritishi mumkin. Bundan tashqari, yangi strategiyalarni ishlab chiqish orqali bozorda raqobatbardoshlikni oshirish va milliy iqtisodiyotga ijobiy ta’sir ko‘rsatish kutilmoqda.

Tadqiqot natijalarida O‘zbekiston korxonalari uchun logistika va marketingning sinergetik ta’sirini oshiruvchi strategik yondashuvlar ishlab chiqilishi kutilmoqda. Ushbu yondashuvlar korxonalar uchun resurslarni tejash, xarajatlarni optimallashtirish va iste'molchilar ehtiyojlarini maksimal darajada qondirish imkonini beradi. Bundan tashqari, tadqiqot natijalari milliy iqtisodiyot rivojlanishiga hissa qo‘shadigan samarali qarorlar qabul qilish uchun asos bo‘lib xizmat qilishi mumkin.

Metodologiya. Tadqiqot aralash metodologiya asosida olib borilib, logistik va marketingning o‘zaro bog‘liqligi nazariy va amaliy jihatdan o‘rganildi. Mahalliy va xalqaro tajribalar qiyosiy tahlil qilindi.

Ma'lumot to‘plash usullari:

- ✓ O‘zbekiston korxonalari rahbarlari va mutaxassislari bilan intervyular.
- ✓ Ilmiy maqolalar, hukumat hisobotlari va statistik ma’lumotlar.
- ✓ Korxonalar faoliyatining bevosita tahlili.

Tadqiqot doirasi va hududi. Tadqiqot O‘zbekistonning ishlab chiqarish, transport-logistika va savdo sohalaridagi korxonalarni qamrab olib, asosan Toshkent shahri va iqtisodiy rivojlangan hududlarda amalga oshirildi.

Natijalar va Muhokama. Tadqiqot natijalari logistik va marketing konsepsiyalari bir-birini to‘ldiruvchi va uzviy bog‘liq jarayonlar ekanini ko‘rsatdi. Marketing strategiyalarining samaradorligini oshirish uchun logistika jarayonlarini mukammallashtirish zarur, ayniqsa mahsulotlarni o‘z vaqtida yetkazib berish va iste’molchi ehtiyojlarini qondirishda. O‘zbekiston korxonalarida marketing va logistika jarayonlarini integratsiya qilish darajasi past bo‘lib, bu ko‘pincha resurslar yetishmasligi va korporativ boshqaruvdagi tizimli muammolar bilan bog‘liq.

Marketingning iste’molchi ehtiyojlariga yo‘naltirilganligi hamda logistikaning mahsulot va xizmatlarni optimal boshqarishga qaratilganligi bir-birini to‘ldiradi. Tadqiqot davomida bu ikki sohaga oid ilg‘or nazariyalar amaliyotda yetarlicha joriy qilinmagani aniqlandi. Ayniqsa, O‘zbekistonda barqaror logistika tizimlarining rivojlanmagani marketing strategiyalarini cheklamoqda. Shuningdek, mahalliy korxonalar global raqobatga bardosh berishda samarali logistika va marketingni birlashtirishga qodir emasligi kuzatildi.

Tadqiqot davomida aniqlangan asosiy bilim bo‘shliqlari quyidagilar:

- ✓ Logistika va marketingning uzviy bog‘liqligini o‘rganishga qaratilgan ilmiy izlanishlarning cheklanganligi.
- ✓ Raqamli texnologiyalarning logistik jarayonlarda qo‘llanilishiga doir amaliy tadqiqotlarning kamligi.
- ✓ Mahalliy korxonalarda zamonaviy marketing va logistika strategiyalarining joriy etilish darajasining pastligi.
- ✓ Tadqiqotdan kelib chiqadigan istiqbolli yo‘nalishlar:
- ✓ Logistika va marketingni birlashtirishning innovatsion nazariy asoslarini ishlab chiqish.
- ✓ Mahalliy korxonalarda marketing va logistika integratsiyasini rivojlantirish bo‘yicha zamonaviy texnologiyalarni qo‘llash.
- ✓ O‘zbekistonning turli hududlarida logistik infratuzilmaning marketing strategiyalariga ta’sirini o‘rganish.

Tadqiqot natijalari asosida quyidagi tavsiyalar ishlab chiqildi:

- ✓ Korxonalar uchun marketing va logistik jarayonlarni birlashtirishga yo‘naltirilgan dasturlarni ishlab chiqish.
- ✓ Elektron tijorat platformalarini logistika tizimlariga integratsiya qilish.
- ✓ Logistika va marketing sohalarida malakali mutaxassislar tayyorlash uchun ta’lim dasturlarini takomillashtirish.

Ushbu tadqiqot marketing va logistikani birlashtirish muammolarini yoritishga hissa qo‘shdi. Natijalar ko‘rsatdiki, bu ikki sohaning samarali integratsiyasi korxonalarning raqobatbardoshligini oshirishda muhim rol o‘ynaydi. Kelgusida ilmiy izlanishlar nazariy va amaliy masalalarni yanada chuqurroq yoritishga qaratilishi lozim. Shu orqali nafaqat ilmiy bilimlar boyitiladi, balki O‘zbekiston iqtisodiyotida marketing va logistika o‘rtasidagi hamkorlikning rivojlanishiga hissa qo‘shiladi.

Xulosa. Tadqiqot natijalari logistik va marketing konsepsiyalarining o‘zaro uzviy bog‘liqligini hamda ularning samarali integratsiyasi korxonalarning raqobatbardoshligini oshirishda muhim ahamiyatga ega ekanini ko‘rsatdi. Xususan, logistika jarayonlarining mukammallashuvi marketing strategiyalarining samaradorligini oshirishi aniqlangan bo‘lsa, marketingning iste’molchi ehtiyojlariga yo‘naltirilganligi logistika operatsiyalarini optimallashtirishni talab qilishi kuzatildi. Bu natijalar mahalliy korxonalar uchun logistika va marketingni birlashtirishda innovatsion yondashuvlarni qo‘llash zarurligini anglatadi. Shu bilan birga, raqamli texnologiyalarni integratsiya qilish va barqaror logistika tizimlarini rivojlantirish bo‘yicha tadqiqotlar davom ettirilishi lozim. Kelgusidagi izlanishlar nazariy asoslarni chuqurlashtirish va amaliyotda yangi yondashuvlarni sinab ko‘rishga qaratilishi kerak. Bu nafaqat ilmiy bilimlarni boyitadi, balki O‘zbekiston iqtisodiyoti va korxonalari rivojlanishiga ham ko‘maklashadi..

Foydalanilgan adabiyotlar ro’yxati

1. Boboyev N. Logistika asoslari. Darslik - Samarqand: SamISI, 2023. - 292 b. ISBN: 978-9943-9457-6-0.
2. M Boboyev N. Logistika. O’quv qo’llanma. - Samarqand: SamISI, 2021. - 330 b. ISBN: 978-9943-7641-5-6
3. Abduqodirov, F. (2019). *Marketing asoslari*. Toshkent: Ekonomika.
4. Ibragimov, A. (2018). *Logistika va ta’minot zanjiri boshqaruvi*. Toshkent: Akademnashr.
5. Rahmatov, A., & Nurmatov, A. (2020). *Marketing va biznes strategiyalari*. Toshkent: O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti huzuridagi davlat boshqaruvi akademiyasi.
6. Mukhitdinov, A., & Mahkamov, T. (2021). *Logistika va operatsion menejment*. Toshkent: Iqtisodiyot va boshqaruv akademiyasi.
7. Toshpulatov, R. (2021). *Marketingni rivojlantirishning zamonaviy usullari*. Toshkent: Iqtisodiyot.
8. Sadykova, D. (2022). *Xalqaro biznesda logistika va marketingning integratsiyasi*. Toshkent: Business expert.
9. Samatov, B., & Bekturayev, M. (2017). *Ta’minot zanjirini boshqarish: nazariy va amaliy jihatlar*. Toshkent: O'zbekiston davlat iqtisodiyot universiteti.

SCIENCE BOX

TA'LIM VA RIVOJLANISH TAHLILI ONLAYN ILMIY JURNALI

Jild: 04, Nashr: 11 | Nov - 2024
ISSN: 2181-2624
www.sciencebox.uz

LOGISTIK OPERATSIYALAR VA FUNKSIYALARGA QILINADIGAN XARAJATLAR

Babayev Nasim
Samarqand iqtisodiyot va servis instituti,
"Marketing" kafedrasi dotsenti, i.f.n.

Ergashev Jakhongir Baxodirovich
Samarqand iqtisodiyot va servis instituti,
"Marketing" kafedrasi Assitent-stajyori

Zaripov Shaxzod Usmon o'g'li
Samarqand iqtisodiyot va servis instituti talabasi

Annotatsiya: *Logistika operatsiyalari va xarajatlarni boshqarish samaradorligi iqtisodiy o'sish va xalqaro raqobatbardoshlikni ta'minlashda muhim omil hisoblanadi, ayniqsa dengizga chiqish yo'llari mavjud bo'lmagan mamlakatlar uchun, masalan, O'zbekiston. Ushbu tadqiqot O'zbekiston logistika tizimining xarajat tarkibini aniqlash va innovatsion texnologiyalarni qo'llash orqali xarajatlarni kamaytirish strategiyalarini o'rganadi. Logistika sohasiga oid ilmiy adabiyotlarda O'zbekistonning aniq xarajat tuzilmasi va uni optimallashtirish bo'yicha cheklangan tadqiqotlar mavjud. Tadqiqotda sifatli ma'lumotlar O'zbekistonning logistika sohasi mutaxassislari, davlat hisobotlari va Jahon banki ma'lumotlaridan olingan. Miqdoriy tahlil regression va senariy tahlillari yordamida logistika xarajatlariga ta'sir etuvchi omillarni aniqladi. Natijalar shuni ko'rsatdiki, O'zbekistondagi logistika xarajatlari geografik izolyatsiya, eski infratuzilma va bojxona jarayonlaridagi noaniqliklar ta'sirida yuqori. Biroq, IoT, sun'iy intellekt va blokcheyn texnologiyalarining joriy etilishi orqali xarajatlarni sezilarli darajada qisqartirish mumkin. Tadqiqot O'zbekistonning logistika tizimini modernizatsiya qilish, bojxona jarayonlarini soddalashtirish va raqamli texnologiyalarni joriy etish zaruratini ta'kidlaydi. Ushbu tadqiqot O'zbekistonning logistika xarajatlari haqidagi ilmiy bo'shliqlarni to'ldiradi va amaliy takliflar bilan iqtisodiy samaradorlikni oshirishga yordam beradi.*

Kalit so'zlar: *logistika, xarajatlarni optimallashtirish, raqamli texnologiyalar, infratuzilma, bojxona jarayonlari.*

Globallashuv jarayonida logistika va ta'minot zanjirining samaradorligi davlatlarning iqtisodiy barqarorligi va xalqaro savdo raqobatbardoshligini ta'minlashda muhim omil hisoblanadi. Har bir mamlakat uchun samarali logistika tizimi nafaqat iqtisodiy o'sishning katalizatori, balki ishlab chiqaruvchilar va iste'molchilar o'rtasidagi uzviy bog'lanishni ta'minlovchi muhim ko'prik vazifasini bajaradi. O'zbekiston uchun bu masala alohida ahamiyatga ega, chunki geografik jihatdan dengiz yo'llariga chiqish imkoniyatining yo'qligi logistika va transport xarajatlarini sezilarli darajada oshiradi. Shu bilan birga, logistika samaradorligidagi muammolar nafaqat mahalliy bozordagi, balki xalqaro savdodagi raqobatbardoshlikka ham salbiy ta'sir ko'rsatadi.

O‘zbekistonda iqtisodiyotning jadal rivojlanishi logistika tizimiga yuklamaning ortishiga olib kelmoqda. Ayniqsa, sanoat tarmoqlarining kengayishi va eksport hajmining oshishi logistika infratuzilmasining takomillashtirilishi zaruratini ko‘rsatmoqda. Ushbu jarayonda xarajatlarni optimallashtirish va samaradorlikni oshirish bo‘yicha innovatsion yechimlar muhim o‘rin tutadi.

Markaziy Osiyoning yuragida joylashgan O‘zbekiston o‘z geografik o‘rni bilan mintaqada strategik ahamiyatga ega. Mamlakat yirik iqtisodiy zonalar, jumladan Xitoy, Yevropa Ittifoqi va MDH mamlakatlari o‘rtasidagi tranzit yo‘llarini bog‘lovchi markaz hisoblanadi. Ushbu joylashuv xalqaro savdo oqimlarini samarali boshqarish imkonini beradi. Biroq, mamlakatning dengizga chiqish yo‘llaridan 3 000 kilometr uzoqda joylashgani logistika xarajatlarining sezilarli darajada yuqori bo‘lishiga olib keladi. Bu esa eksport mahsulotlarining global bozorda raqobatbardoshligiga to‘sqinlik qilmoqda.

Shu bilan birga, so‘nggi yillarda O‘zbekistonning bojxona tizimi va transport infratuzilmasida amalga oshirilgan islohotlar mintaqaviy tranzit salohiyatini oshirishda muhim rol o‘ynamoqda. Jumladan, yangi transport yo‘laklarining ochilishi, avtomobil va temir yo‘llar modernizatsiyasi xalqaro savdo jarayonlarining soddalashtirilishiga xizmat qilmoqda.

Tadqiqot logistika tizimlarini boshqarish bo‘yicha zamonaviy nazariyalar va amaliyotlarga asoslanadi. Masalan, **Porterning xarajatlarni optimallashtirish modeli** davlat miqyosida transport va saqlash xarajatlarini minimallashtirish bo‘yicha strategiyalarni belgilaydi. Shuningdek, **ta’minot zanjirining optimallashtirish nazariyasi** barcha bo‘g‘inlarda jarayonlarning samaradorligini oshirishni ko‘zda tutadi.

Ushbu tadqiqotda infratuzilma kamchiliklari, raqamlashtirish darajasi pastligi va transport tizimidagi geografik cheklovlarning logistik xarajatlarga ta'siri tizimli yondashuv orqali tahlil qilinadi. O‘zbekistonda hozirgi kundagi mavjud muammolarni ushbu nazariy yondashuvlar asosida baholash amaliy takliflarni ishlab chiqishga yordam beradi.

Logistika sohasida o‘tkazilgan xalqaro tadqiqotlar bojxona tizimining shaffofligi, raqamlashtirish darajasi va transport infratuzilmasining rivojlanganligi iqtisodiy samaradorlikka ta'sir qiluvchi muhim omillar ekanligini tasdiqlaydi. Jahon bankining **Logistika samaradorligi indeksi (LPI)**bo‘yicha hisoboti bojxona va logistika xizmatlarining sifat darajasi iqtisodiy o‘sishga bevosita ta'sir ko‘rsatishini ko‘rsatadi.

O‘zbekiston bo‘yicha tadqiqotlarda esa aksariyat e'tibor transport infratuzilmasi va me'yoriy-huquqiy islohotlarga qaratilgan. Misol uchun, so‘nggi yillarda ochilgan Xitoy–Qirg‘iziston–O‘zbekiston yo‘lagi logistika salohiyatini oshirsa-da, uning iqtisodiy samaradorligi haqida chuqur tahlillar yetarli emas. Shu sababli, ushbu tadqiqot xarajatlarni batafsil tahlil qilishga alohida urg‘u beradi.

Mavjud adabiyotlarda O‘zbekiston logistika tizimining aniq xarajat tuzilmasi va ularni kamaytirish bo‘yicha innovatsion yondashuvlar yetarlicha o‘rganilmagan. Masalan, tranzit yuklarni boshqarishdagi xarajatlarning asosiy manbalari, ularni optimallashtirish imkoniyatlari va raqamli texnologiyalarni qo‘llashning samaradorligi bo‘yicha ma’lumotlar cheklangan. Ushbu bo‘shliqlarni to‘ldirish ushbu tadqiqotning asosiy vazifalaridan biri hisoblanadi.

Tadqiqotning asosiy maqsadi O‘zbekiston logistika tizimining xarajat komponentlarini aniqlash va ularni tahlil qilishdir. Bundan tashqari, logistika jarayonlarida innovatsion texnologiyalarni qo‘llash orqali xarajatlarni kamaytirish bo‘yicha strategiyalarni ishlab chiqish maqsad qilingan.

Ushbu tadqiqot O‘zbekiston logistika tizimini tahlil qilishda birinchi marta sifat va miqdoriy usullarni birlashtiradi. Jumladan, IoT (Internet of Things), sun’iy intellekt va blokcheyn texnologiyalarining xarajatlarni qisqartirishdagi amaliy qo‘llanilishi o‘rganiladi.

Jild: 04, Nashr: 11 | Nov - 2024
ISSN: 2181-2624
www.sciencebox.uz

Tadqiqot natijalarida O‘zbekiston logistika tizimidagi asosiy kamchiliklar va ularni bartaraf etish bo‘yicha amaliy takliflar ishlab chiqilishi kutilmoqda. Jumladan, transport tizimining raqamlashtirilishi, bojxona jarayonlarining soddalashtirilishi va infratuzilmaning modernizatsiyasi orqali logistika xarajatlarini sezilarli qisqartirish mumkinligi aniqlanadi.

Metodologiya. Ushbu tadqiqotda **aralash uslubiy yondashuv** qo‘llanildi, bu esa sifat va miqdoriy tahlillarni birlashtirishga imkon berdi. Tadqiqot jarayonida quyidagi bosqichlar amalga oshirildi:

Ikki turdagi ma'lumotlar ishlatilgan:

- **Birlamchi ma'lumotlar**: Logistika sohasi mutaxassislari, korxona rahbarlari va bojxona tizimi vakillari bilan o'tkazilgan so‘rovnomalar va intervyular orqali yig‘ildi.
- **Ikkinchi darajali ma'lumotlar**: Davlat statistika qo‘mitasi, Jahon banki va Jahon savdo tashkiloti kabi ishonchli manbalardan olingan rasmiy hisobotlar va iqtisodiy ko‘rsatkichlar asosida yig‘ildi.

Tahlil usullari

- **Deskriptiv statistika** yordamida O‘zbekiston logistika xarajatlari tarkibi va o‘ziga xos jihatlari aniqlandi.
- **Regression tahlil** orqali logistika xarajatlariga ta'sir etuvchi asosiy omillar (masalan, transport masofasi, infratuzilma holati va bojxona jarayonlari) baholandi.
- **Scenario tahlillari** yordamida raqamli texnologiyalarni joriy etishning logistika xarajatlarini qisqartirishdagi potentsiali o‘rganildi.

Hududiy taqqoslash

- O‘zbekistonning logistika xarajatlari Markaziy Osiyodagi boshqa davlatlar bilan solishtirilib, ularning o‘zaro afzallik va kamchiliklari tahlil qilindi.
- IoT, blokcheyn va sun’iy intellekt texnologiyalarining amaliy qo‘llanilishi logistik xarajatlarni kamaytirishdagi samaradorligini aniqlash uchun amaliy misollar keltirildi.

Tadqiqot yakunida tavsiyalar ilmiy yondashuv asosida ishlab chiqilib, ularning iqtisodiy samarasini baholashga qaratildi.

Natijalar. O‘zbekiston logistika tizimining xarajatlar tuzilmasini tahlil qilish natijasida quyidagi muhim jihatlar aniqlandi:

1. **Transport xarajatlari** mamlakatdagi logistika harajatlarining asosiy qismini (60% dan ortiq) tashkil etadi. Bu infratuzilma yetishmovchiligi, masofalarning uzoqligi va transport vositalarining eskirgan holati bilan bog‘liq.
2. **Bojxona jarayonlari va hujjatlashtirish xarajatlari** (15%) murakkablik va raqamlashtirish darajasi pastligi sababli yuqori darajada saqlanib qolmoqda.
3. **Saqlash va omborlash xarajatlari**, qisman ombor infratuzilmasining zamonaviy talabga javob bermasligi sababli, logistik zanjirning umumiy samaradorligini pasaytirmoqda.

IoT, sun’iy intellekt va blokcheyn texnologiyalarini joriy qilishning iqtisodiy samaradorligi tahlillari transport va omborlash xarajatlarini mos ravishda 20% va 15% ga qisqartirish imkonini ko‘rsatmoqda. Ushbu texnologiyalar ta'minot zanjiri jarayonlarini avtomatlashtirish va kuzatish samaradorligini oshiradi.

Muhokama. Tahlil natijalari O‘zbekiston logistika tizimida transport xarajatlarining yuqori ekanligini tasdiqlab, logistika samaradorligini oshirish zaruriyatini ko‘rsatdi. Jahon bankining **Logistika**

samaradorligi indeksi (LPI) bo‘yicha tadqiqotlari O‘zbekistonning bojxona jarayonlari va transport infratuzilmasidagi kamchiliklarini yoritib beradi. Bu esa xalqaro tajribani mahalliy sharoitlarga moslashtirish zarurligini ta'kidlaydi.

Bundan tashqari, raqamli texnologiyalarni qo‘llashda mahalliy korxonalar orasida bilim va ko‘nikmalar yetishmasligi aniqlangan. Yevropa va Osiyo mamlakatlari tajribasi logistika sohasidagi innovatsiyalar samarasini tasdiqlab, O‘zbekistonda ushbu yondashuvlarning joriy etilishi dolzarbligini ko‘rsatmoqda.

Tadqiqot davomida quyidagi ilmiy bo‘shliqlar aniqlandi:

1. Logistika xarajatlarining aniq tuzilmasini chuqur tahlil qilish bo‘yicha yetarli tadqiqotlar yo‘qligi.
2. IoT va sun’iy intellekt kabi texnologiyalarning iqtisodiy samarasini hisoblashga qaratilgan empirik tadqiqotlarning yetishmasligi.
3. Hududiy solishtirma tahlillarning cheklanganligi sababli, O‘zbekistonning mintaqaviy raqobatbardoshligiga ta'sir qiluvchi omillar to‘liq yoritilmagan.

Kelgusidagi tadqiqot yo‘nalishlari

1. Logistika tizimining iqtisodiy samaradorligini oshirish uchun matematik modellar ishlab chiqish. Raqamli texnologiyalarning ta'minot zanjiriga ta'sirini chuqur o‘rganish.
2. Transport va saqlash jarayonlarida raqamli texnologiyalarni eksperimental joriy etish orqali ularning samaradorligini aniqlash.
3. O‘zbekistonning logistika tizimini Markaziy Osiyo davlatlari bilan taqqoslash va samarali boshqaruv yondashuvlarini aniqlash.

Logistika infratuzilmasini modernizatsiya qilish, bojxona jarayonlarini raqamlashtirish va avtomatlashtirish, shuningdek, IoT va sun’iy intellekt texnologiyalarini keng joriy etish orqali O‘zbekiston logistika tizimini sezilarli darajada takomillashtirish mumkin. Ushbu yondashuvlar logistika xarajatlarini qisqartirish va ta'minot zanjirining samaradorligini oshirishga xizmat qiladi.

Xulosa. Tadqiqot natijalari O‘zbekiston logistika tizimida xarajatlarni optimallashtirish va samaradorlikni oshirish uchun strategik yondashuvlarning ahamiyatini ko‘rsatdi. Mamlakatning geografik joylashuvi natijasida yuqori transport va saqlash xarajatlari kuzatilayotgani, bu esa xalqaro savdodagi raqobatbardoshlikka salbiy ta’sir ko‘rsatayotgani aniqlangan. Regression tahlillari transport infratuzilmasi va bojxona jarayonlarining soddalashtirilishi xarajatlarni sezilarli darajada qisqartirish imkonini berishini tasdiqladi. IoT, sun’iy intellekt va blokcheyn kabi zamonaviy texnologiyalarni joriy qilish imkoniyatlarini baholash orqali raqamlashtirishning iqtisodiy samarasi haqida chuqur tushuncha berildi. Ushbu topilmalar nafaqat logistika tizimining iqtisodiy samaradorligini oshirishga, balki mahalliy va xalqaro bozorlarda raqobatbardoshligini kuchaytirishga qaratilgan strategiyalarni shakllantirishga hissa qo‘shadi. Shu bilan birga, tadqiqotda infratuzilma kamchiliklari, raqamlashtirish darajasi pastligi va me’yoriy-huquqiy islohotlarning chegaralangan ta’siri kabi muhim bilim bo‘shliqlari aniqlangan bo‘lib, bu mavzuni kelgusida yanada chuqurroq o‘rganish zaruratini ko‘rsatdi. Keyingi tadqiqotlar logistika sohasida innovatsion texnologiyalarning qo‘llanilish samaradorligini ko‘rsatadigan kengroq empirik ma’lumotlarni yig‘ishga va mintaqalararo taqqoslash orqali strategik yechimlar ishlab chiqishga qaratilishi lozim.

Jild: 04, Nashr: 11 | Nov - 2024
ISSN: 2181-2624
www.sciencebox.uz

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. Boboyev N. Logistika asoslari. Darslik - Samarqand: SamISI, 2023. - 292 b. ISBN: 978-9943-9457-6-0.
2. M Boboyev N. Logistika. O'quv qo'llanma. - Samarqand: SamISI, 2021. - 330 b. ISBN: 978-9943-7641-5-6
3. S. A. Tursunov, *Transport va logistika tizimlari: nazariy asoslar va amaliyot*, Toshkent, 2019
4. Z. M. Karimov, *Maxsus iqtisodiy zonalar: rivojlanish istiqbollari va tartibga solish*, Toshkent: Iqtisodiyoti va tizimlarni rivojlantirish markazi, 2018
5. A. S. Abdurakhmonov, *Xorijiy investitsiyalar va ularning O'zbekistonda ta'siri*, Toshkent: O'zbekiston iqtisodiyoti, 2020
6. M. K. Nasirova, *Ijtimoiy va iqtisodiy infratuzilma: rivojlanish muammolari va yondoshuvlar*, Toshkent: O'zbekiston Respublikasi Prezidenti huzuridagi davlat boshqaruvi akademiyasi nashriyoti, 2021
7. I. N. Abduvokhidov, *Logistika va transport tizimlarining samaradorligini oshirish*, Toshkent: O'zbekiston milliy universiteti, 2017
8. R. Sh. Karimov, *Investitsiya strategiyalari va O'zbekistonda chet el kapitalining o'rni*, Toshkent: Akad. Press, 2022
9. D. S. Raxmatov, *Maxsus iqtisodiy zonalardagi soliq imtiyozlari va ularning ta'siri*, Toshkent: Iqtisodiyot va tadbirkorlik nashriyoti, 2019
10. N. Sh. Alimova, *O'zbekistonda logistika xizmatlarining rivojlanish istiqbollari*, Toshkent: Toshkent moliya institutining nashriyoti, 2021

TA'LIM VA RIVOJLANISH TAHLILI ONLAYN ILMIY JURNALI
Jild: 04, Nashr: 11 | Nov - 2024
ISSN: 2181-2624
www.sciencebox.uz

IJTIMOIY-EKOLOGIK MADANIYATNING NAZARIY ASOSLARI VA UNING SHAKLLANISHI

Mamajonova Fotimaxon Uktamovna
Andijon davlat tibbiyot institute, Akademik litsey biologiya fani o'qituvchisi

Annotatsiya: *Ushbu maqolada ijtimoiy-ekologik madaniyatning nazariy asoslari va uning shakllanish jarayonini tahlil qilingan. Ijtimoiy-ekologik madaniyatni inson va jamiyatning tabiatga mas'uliyatli munosabatini ifodalovchi ijtimoiy hodisa sifatida ta'riflab, uning tarkibiy qismlari, ta'sir etuvchi omillari va rivojlantirish yo'nalishlarini yoritilgan. Tadqiqot ijtimoiy-ekologik madaniyatni shakllantirishda ekologik ong, axloqiy qadriyatlar va amaliy faoliyatning ahamiyatini ta'kidlaydi.*

Maqola barqaror rivojlanish tamoyillarini amalga oshirishda ekologik ta'lim, huquqiy mexanizmlar, axborot texnologiyalari va ommaviy axborot vositalarining rolini ko'rsatib beradi. Shuningdek, ekologik madaniyatni rivojlantirishda davlat siyosati va jamoatchilik faolligining o'rni tahlil qilinadi. Унда ijtimoiy-ekologik madaniyatni rivojlantirish zamonaviy ekologik muammolarni hal qilish va jamiyatning barqaror rivojlanishini ta'minlash uchun muhim omil ekanligini yoritilgan.

Kalit so'zlar: *ijtimoiy-ekologik madaniyat, ekologik ong, barqaror rivojlanish, ekologik axloq, tabiiy resurslar, ekologik ta'lim, ekologik muammolar, ekologik qadriyatlar, ijtimoiy mas'uliyat va ekologik xulq-atvor.*

Kirish. Insoniyatning tabiiy muhitga nisbatan munosabati, rivojlanish jarayonlari bilan uzviy bog'liq bo'lib, hozirgi global ekologik muammolar ushbu munosabatni qayta ko'rib chiqishni talab qilmoqda. Iqlim o'zgarishi, biologik xilma-xillikning qisqarishi, chiqindilar muammosi, tabiiy resurslarning cheklanishi kabi hodisalar zamonaviy dunyoda eng dolzarb masalalardan biri sifatida maydonga chiqmoqda. Ushbu muammolar nafaqat ekologik muvozanatni buzmoqda, balki ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanish jarayonlariga ham jiddiy xavf tug'dirmoqda. Bu esa ekologik mas'uliyatni oshirish va ijtimoiy-ekologik madaniyatni shakllantirish zaruriyatini kun tartibiga keltirmoqda.

Ijtimoiy-ekologik madaniyat, inson va jamiyatning tabiatga bo'lgan ongli va mas'uliyatli munosabatini ifodalaydi. Ushbu madaniyat nafaqat tabiiy resurslardan oqilona foydalanish va atrof-muhitni muhofaza qilishni o'z ichiga oladi, balki barqaror rivojlanish tamoyillariga mos ravishda inson faoliyatini muvofiqlashtirishni ham ta'minlaydi. Ijtimoiy-ekologik madaniyatning shakllanishi, avvalo, ekologik ong va xulq-atvor, ekologik axloq va qadriyatlar tizimi orqali jamiyatning umumiy madaniyatiga integratsiyalashgan holda rivojlanadi.

Bugungi global ekologik vaziyatni hisobga olgan holda, ijtimoiy-ekologik madaniyatni rivojlantirish bo'yicha nazariy va amaliy tadqiqotlarni olib borish muhim ilmiy vazifadir. Ijtimoiy-ekologik madaniyat, bir tomondan, tabiiy muhitni himoya qilishni ta'minlaydigan axloqiy me'yor va qadriyatlar tizimi sifatida, ikkinchi tomondan esa jamiyatning barqaror rivojlanishini ta'minlashga xizmat qiluvchi vosita sifatida ko'rib chiqilishi lozim.

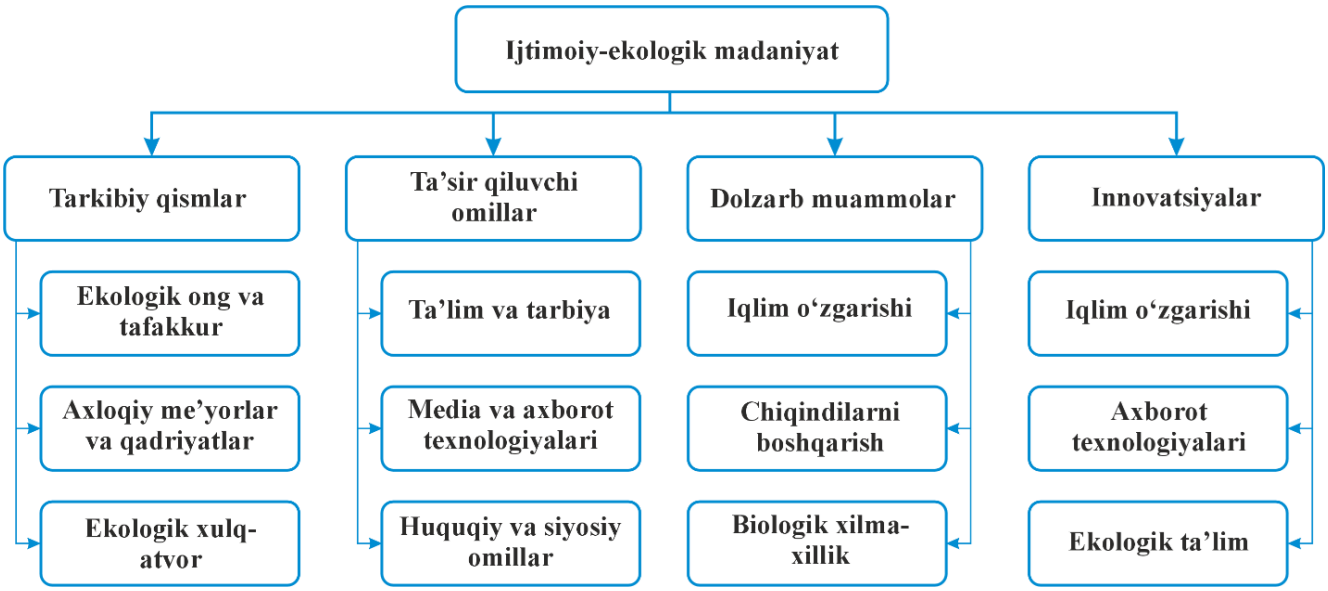
Ushbu maqola ijtimoiy-ekologik madaniyatning nazariy asoslarini o'rganishga va uning shakllanish

jarayonini tizimli tahlil qilishga qaratilgan. Maqola doirasida ijtimoiy-ekologik madaniyatning tarkibiy qismlari, shakllanishiga ta’sir etuvchi omillar va uni rivojlantirish yo‘nalishlari ko‘rib chiqiladi. Bundan tashqari, ekologik ongni rivojlantirish va barqaror rivojlanish tamoyillarini amalga oshirishda ijtimoiy-ekologik madaniyatning o‘rni ilmiy nuqtai nazardan tahlil qilinadi. Tadqiqotning dolzarbligi ijtimoiy-ekologik madaniyatni rivojlantirishga qaratilgan samarali yondashuvlarni ishlab chiqish va ularni amaliyotga joriy etish zaruriyatida namoyon bo‘ladi.

Asosiy qism. Ijtimoiy-ekologik madaniyat – bu insoniyatning tabiiy muhitga mas’uliyatli munosabatini ifodalovchi, ekologik ong, axloq va xulq-atvorga asoslangan ijtimoiy hodisadir. Ushbu madaniyat tabiatni muhofaza qilish, tabiiy resurslardan oqilona foydalanish va barqaror rivojlanish tamoyillarini amalga oshirishda hal qiluvchi rol o‘ynaydi. Ijtimoiy-ekologik madaniyatning nazariy asoslari ekologiya, ijtimoiy fanlar va barqaror rivojlanish tamoyillarining o‘zaro uyg‘unlashuviga asoslanadi.

Ekologiya va ijtimoiy fanlarning integratsiyasi ijtimoiy-ekologik madaniyatning shakllanishida muhim ahamiyatga ega. Ekologiya tabiiy muhitning holatini tahlil qilsa, ijtimoiy fanlar jamiyatning tabiiy resurslarga ta’siri va bu ta’sirning oqibatlarini o‘rganadi. Ushbu fanlarning sintezida ekologik axloq va mas’uliyat tushunchalari rivojlanadi.

Barqaror rivojlanish kontseptsiyasi esa ijtimoiy-ekologik madaniyatni shakllantirishning nazariy bazasi hisoblanadi. Bu kontseptsiya hozirgi avlodning ehtiyojlarini qondirish bilan birga kelajak avlodning imkoniyatlarini cheklamaslik

1-rasm. Ijtimoiy-ekologik madaniyatning tuzilishi.

tamoyiliga asoslanadi. Barqaror rivojlanish ekologik, iqtisodiy va ijtimoiy muvozanatni ta’minlash orqali ekologik madaniyatni kengaytirishni nazarda tutadi.

Ijtimoiy-ekologik madaniyat bir-biri bilan uzviy bog‘liq bo‘lgan bir nechta asosiy tarkibiy qismlardan tashkil topgan. Ushbu qismlar ekologik ong, axloqiy qadriyatlar va amaliy faoliyat orqali ifodalanadi. Хусусан:

1. Ekologik ong va tafakkur. Ekologik ong insonning tabiat va jamiyat o‘rtasidagi bog‘liqlikni anglashidan iborat bo‘lib, uning asosida tabiatni muhofaza qilishga qaratilgan xatti-harakatlar shakllanadi. Bu tushuncha odamlarning ekologik muammolarga bo‘lgan munosabatini belgilaydi. Ekologik ong rivojlanishi uchun quyidagi omillar muhimdir:

- *ekologik ta'lim va tarbiya.* Maktab va oliy ta'lim muassasalarida ekologik bilimlarni o'rgatish orqali ekologik ongni mustahkamlash;
- *ijtimoiy xabardorlik.* Media va axborot texnologiyalari yordamida ekologik muammolar haqida ma'lumot tarqatish.
- *madaniy muhit.* Jamiyatdagi ekologik qadriyatlarning kuchayishi.

2. Axloqiy me'yorlar va ekologik qadriyatlar. Ekologik axloq inson va tabiat o'rtasidagi mas'uliyatli munosabatni belgilaydigan axloqiy me'yorlar tizimidir. Ushbu me'yorlar ekologik mas'uliyatni oshiradi va barqaror rivojlanish tamoyillariga asoslangan xatti-harakatlarni rag'batlantiradi. Ekologik qadriyatlar esa jamiyatda ekologik ongni rivojlantirish uchun axloqiy yo'riqnomalar vazifasini bajaradi. Ushbu qadriyatlar quyidagilarni o'z ichiga oladi:

- tabiatni himoya qilish;
- chiqindilarni qayta ishlashni targ'ib qilish;
- resurslardan oqilona foydalanish.

3. Amaliy faoliyat va ekologik xulq-atvor. Ekologik xulq-atvor insonlarning kundalik hayotida tabiatni muhofaza qilishga qaratilgan xatti-harakatlar majmuidir. Bu chiqindilarni ajratish, suv va energiyani tejash, yashil hududlarni ko'paytirish kabi odatlarni shakllantiradi. Jamoaviy ekologik aksiyalar va loyihalar esa jamiyatda ekologik xulq-atvorni kuchaytirishda samarali vositadir.

Misol uchun:

- *chiqindilarni boshqarish loyihalari.* Jamiyatda chiqindilarni ajratish va qayta ishlashni yo'lga qo'yish.
- *daraxt ekish kampaniyalari.* Hududlarni ko'kalamzorlashtirish va tabiiy muhitni tiklash.
- *ekologik targ'ibot tadbirlari.* Ekologik muammolarni jamoatchilikka yetkazish uchun seminarlar va treninglar tashkil qilish.

Ijtimoiy-ekologik madaniyatni rivojlantirish ko'plab omillarga bog'liq bo'lib, ulardan eng muhimlari quyidagilardir:

1. Ta'lim va tarbiya. Ekologik ta'lim va tarbiya ijtimoiy-ekologik madaniyatni shakllantirishning poydevorini tashkil etadi. Maktab va oliy ta'lim muassasalarida ekologik bilimlarni chuqur o'rgatish, amaliy ko'nikmalarni rivojlantirish va o'quvchilarni ekologik muammolarni hal qilishga jalb qilish orqali yosh avlodning ekologik ongini oshirish mumkin. Shuningdek, ekologik aksiyalar va loyihalar orqali yoshlarning amaliy faoliyatga bo'lgan qiziqishini kuchaytirish zarur.

2. Axborot texnologiyalari va media. Ommaviy axborot vositalari va ijtimoiy tarmoqlar orqali ekologik mas'uliyatni targ'ib qilish jamiyatda ekologik ongni rivojlantirishning samarali vositasi hisoblanadi. Media ekologik muammolarni yoritish, aholiga axborot yetkazish va ekologik xulq-atvorni shakllantirishda muhim rol o'ynaydi.

3. Huquqiy va siyosiy omillar. Davlatning ekologik qonunchiligi va siyosati ijtimoiy-ekologik madaniyatni shakllantirish uchun huquqiy asos yaratadi. Ekologik qonunlar, chiqindilarni boshqarish bo'yicha qoidalar va davlat tomonidan ekologik dasturlarni amalga oshirish jamiyatda mas'uliyatni oshirishga xizmat qiladi. Shuningdek, davlat va nodavlat tashkilotlarning hamkorligi ekologik muammolarni hal qilishda katta ahamiyat kasb etadi.

Hozirgi zamonda ijtimoiy-ekologik madaniyatni rivojlantirish qator global va mahalliy muammolar bilan bog'liq. Iqlim o'zgarishi, biologik xilma-xillikning qisqarishi va chiqindilar muammosi kabi

masalalar bu madaniyatni shakllantirishda asosiy dolzarb vazifalardan biri bo‘lib qolmoqda. Ushbu muammolarni hal qilishda quyidagicha yondashuvlar muhim:

1. Parij kelishuvi va barqaror rivojlanish maqsadlarini amalga oshirish.
2. Chiqindilarni qayta ishlash, daraxt ekish va suvni tejash bo‘yicha mahalliy dasturlarni kengaytirish.
3. Jamiyatning barcha qatlamlarini ekologik muammolarni hal qilishga jalb qilish.

Ijtimoiy-ekologik madaniyatning shakllanishi jamiyatning barqaror rivojlanish yo‘lida mas’uliyatli yondashuvini ta’minlaydi. Ushbu madaniyat nafaqat tabiiy muhitni muhofaza qilishga, balki jamiyatning ekologik farovonligini oshirishga ham xizmat qiladi. Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatadiki, ekologik ta’limni rivojlantirish, ommaviy axborot vositalari orqali xabardorlikni oshirish va davlat siyosatini mustahkamlash ushbu madaniyatni shakllantirishda muhim ahamiyat kasb etadi.

Bugungi kunda ekologik madaniyatni shakllantirishga qaratilgan tadqiqotlar yangi ilmiy yondashuvlar va innovatsion texnologiyalar bilan boyib bormoqda. Global iqlim o‘zgarishi, chiqindilarni boshqarish va tabiiy resurslarning tanqisligi kabi muammolar ijtimoiy-ekologik madaniyatni rivojlantirishni shunchaki tavsiyalar darajasidan strategik jarayonga aylantirishni talab qilmoqda. Shu sababli, ekologik madaniyatni ilmiy asosda o‘rganish nafaqat ekologik, balki ijtimoiy-iqtisodiy masalalar uchun ham dolzarb ahamiyatga ega. Бу борада қуйидаги аспектлар муҳим ўрин тутади:

I. Ekologik ma’lumotlarni boshqarish bo‘yicha raqamli texnologiyalar So‘nggi yillarda raqamli texnologiyalar ekologik ta’lim va madaniyatni rivojlantirishda muhim o‘rin tutmoqda. Sun’iy intellekt va “Big Data” texnologiyalari atrof-muhit monitoringi, chiqindilarni boshqarish va tabiatni muhofaza qilish bo‘yicha samarali qarorlar ishlab chiqishda keng qo‘llanilmoqda. Masalan:

а) ekologik kuzatuv tizimlari. Sun’iy yo‘ldosh ma’lumotlari va IoT (Internet of Things) texnologiyalari yordamida hududiy ekologik muammolarni aniqlash va ularga yechim topish;

б) raqamli ekologik o‘yinlar. Yoshlar orasida ekologik ongni rivojlantirish uchun ekologik muammolarni aks ettiruvchi interfaol o‘yinlar yaratish.

в) chiqindilarni boshqarish bo‘yicha ilovalar. Chiqindilarni qayta ishlash va ularni ajratish jarayonlarini rag‘batlantirish uchun mobil ilovalar va platformalar ishlab chiqish.

II. Ekologik axloq va ongni rivojlantirishga qaratilgan ta’lim modellari. Ekologik ta’lim ijtimoiy-ekologik madaniyatni shakllantirishning asosiy yo‘nalishlaridan biri hisoblanadi. Zamonaviy yondashuvlar quyidagilarni o‘z ichiga oladi:

а) interfaol ta’lim metodikasi. Onlayn platformalar orqali ekologik muammolarni muhokama qilish va amaliy mashg‘ulotlarni tashkil etish;

б) STEAM (Science, Technology, Engineering, Arts, Mathematics) yondashuvi. Ekologik masalalarni texnik va ijodiy yondashuv orqali o‘rganish, bu esa yangi ekologik texnologiyalarni yaratishga yo‘naltirilgan;

в) hayotiy ko‘nikmalarni rivojlantirishga asoslangan ta’lim. Yoshlarni ekologik xulq-atvor, mas’uliyat va ekologik qarorlar qabul qilish qobiliyatlarini rivojlantirishga o‘rgatish.

3. Mahalliy va global ekologik hamkorlik. Ijtimoiy-ekologik madaniyatni rivojlantirishda xalqaro va mahalliy tashabbuslarning integratsiyasi muhim ahamiyatga ega. Jumladan:

а) mahalliy ekologik loyihalar. daraxt ekish, yashil hududlarni kengaytirish va chiqindilarni qayta ishlash bo‘yicha dasturlar;

б) xalqaro kelishuvlar va tashabbuslar. Parij kelishuvi, BMT Barqaror rivojlanish maqsadlari

(SDGs) va boshqa xalqaro ekologik dasturlarning jamiyatga tatbiq etilishi.

в) jamoatchilik faolligi. Ekologik harakatlarda volontyorlik va fuqarolik tashabbuslarining o‘rni.

Ekologik iqtisodiyot barqaror rivojlanishni ta’minlashda yangi yondashuvlarni taklif etmoqda. Ijtimoiy-ekologik madaniyatni shakllantirishda yashil iqtisodiyot modellarini joriy etish ekologik mas’uliyatni oshirish va iqtisodiy samaradorlikni ta’minlashga yordam bermoqda. Misol uchun:

- uglerod chiqindilarini minimallashtirish orqali atrof-muhitga salbiy ta’sirni kamaytirish;
- quyosh, shamol va bioenergiya kabi manbalardan keng foydalanish;
- tovar va materiallarni qayta ishlash orqali chiqindilarni kamaytirish;

Hozirgi davrda ekologik muammolarni hal qilishda zamonaviy tahlil usullari keng qo‘llanilmoqda. Masalan:

1) **hayot sikli tahlili (Life Cycle Assessment).** Mahsulotning ishlab chiqarishdan tortib utilizatsiyagacha bo‘lgan ekologik ta’sirini baholash;
2) **ekotizim xizmatlarini iqtisodiy baholash.** Tabiiy resurslarning iqtisodiy ahamiyatini o‘lchash;

   So‘nggi tadqiqotlarda ijtimoiy ekologiya tamoyillarining jamoat ekologik harakatlariga ta’siri o‘rganilmoqda. Ushbu nazariyalar ekologik mas’uliyatni shaxsiy qarorlardan jamoaviy harakatlarga aylantirish mexanizmlarini tavsiflaydi.
3) **texnologiyalar va ta’limni uyg‘unlashtirish.** Virtual va kengaytirilgan reallik texnologiyalaridan foydalangan holda ekologik bilimlarni ta’limga tatbiq etish;
4) **ekologik innovatsiyalarni rag‘batlantirish.** Barqaror rivojlanishni ta’minlovchi texnologiyalarni moliyalashtirish va qo‘llab-quvvatlash;
5) **fuqarolik jamiyatining roli.** Mahalliy ekologik loyihalarni amalga oshirishda jamiyatning barcha qatlamlarini jalb qilish;
6) **iqlimga moslashish strategiyalari.** Iqlim o‘zgarishi oqibatlarini yumshatishga qaratilgan chora-tadbirlarni ishlab chiqish va joriy etish.

Ijtimoiy-ekologik madaniyatni rivojlantirish nafaqat tabiatni muhofaza qilish, balki barqaror rivojlanishni ta’minlashda ham muhim rol o‘ynaydi. Ilmiy yondashuvlar, innovatsion texnologiyalar va xalqaro hamkorliklar ushbu madaniyatni yangi bosqichga olib chiqib, zamonaviy ekologik muammolarni hal qilishga xizmat qiladi. Bu esa ekologik mas’uliyatli jamiyatni shakllantirish uchun keng imkoniyatlar yaratadi.

Xulosa. Ijtimoiy-ekologik madaniyat zamonaviy ekologik muammolarni hal qilish va jamiyatning barqaror rivojlanishini ta’minlash uchun muhim omil hisoblanadi. Ushbu madaniyatning shakllanishi ekologik ong va axloqni rivojlantirish, tabiatga bo‘lgan mas’uliyatli munosabatni mustahkamlash hamda ijtimoiy-iqtisodiy jarayonlarni ekologik tamoyillar bilan uyg‘unlashtirishga qaratilgan.

Mazkur tadqiqotda ijtimoiy-ekologik madaniyatning nazariy asoslari, tarkibiy qismlari va shakllanish jarayoni tizimli tahlil qilindi. Tadqiqot natijalariga ko‘ra, ekologik ong va axloqiy qadriyatlarni rivojlantirishda ta’lim, tarbiya, huquqiy mexanizmlar va axborot texnologiyalari muhim ahamiyatga ega ekanligi aniqlandi. Shuningdek, ekologik madaniyatni shakllantirishda jamoatchilik faolligi va davlat siyosatining muvofiqligi hal qiluvchi rol o‘ynashi ta’kidlandi.

Bugungi global muammolar, iqlim o‘zgarishi, chiqindilarni boshqarish, suv va tabiiy resurslarning tanqisligi – ijtimoiy-ekologik madaniyatni rivojlantirish zaruratini kuchaytirmoqda. Ushbu muammolarni hal qilish uchun quyidagi yo‘nalishlardaи chora-tadbirlarni amalga oshirish zarur:

Jild: 04, Nashr: 11 | Nov - 2024
ISSN: 2181-2624
www.sciencebox.uz

- ekologik ta’limni kengaytirish va interfaol metodlarni joriy etish;
- axborot texnologiyalari orqali ekologik ongni oshirish;
- barqaror rivojlanish strategiyalarini ishlab chiqish va amalga oshirish;
- innovatsion texnologiyalar va ekologik iqtisodiy modelni joriy etish.

Umuman olganda, ijtimoiy-ekologik madaniyatni rivojlantirish nafaqat tabiatni muhofaza qilish va resurslardan oqilona foydalanishni ta’minlaydi, balki jamiyatda ekologik mas’uliyatni kuchaytirib, barqaror va sog‘lom hayot tarzini shakllantirishga xizmat qiladi. Tadqiqot natijalariga asoslanib, kelgusida ijtimoiy-ekologik madaniyatni yanada chuqurroq o‘rganish va uning rivojlanish mexanizmlarini takomillashtirishga yo‘naltirilgan tadqiqotlar olib borish maqsadga muvofiqdir. Bu yondashuv ekologik xavfsizlikni ta’minlash va kelajak avlodlar uchun barqaror yashash muhitini yaratishda katta ahamiyatga ega bo‘ladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI

1. Pulatova N. Ijtimoiy ekologik ong va ekologik madaniyatning o‘zaro bog‘liqligi //Академические исследования в современной науке. – 2023. – Т. 2. – №. 16. – С. 42-49.
2. Rotarangi S. J., Stephenson J. Resilience pivots: stability and identity in a social-ecological-cultural system //Ecology and Society. – 2014. – Т. 19. – №. 1.
3. Turner N. J., Davidson-Hunt I. J., O'flaherty M. Living on the edge: ecological and cultural edges as sources of diversity for social—ecological resilience //Human Ecology. – 2003. – Т. 31. – С. 439-461.
4. Rotarangi S., Russell D. Social-ecological resilience thinking: Can indigenous culture guide environmental management?. – 2009.
5. Andrachuk M., Armitage D. Understanding social-ecological change and transformation through community perceptions of system identity //Ecology and Society. – 2015. – Т. 20. – №. 4.

SCIENCE BOX

TA'LIM VA RIVOJLANISH TAHLILI ONLAYN ILMIY JURNALI

Jild: 04, Nashr: 11 | Nov - 2024
ISSN: 2181-2624
www.sciencebox.uz

ИННОВАЦИОННЫЕ ТЕХНОЛОГИИ НА УРОКАХ МАТЕМАТИКИ В НАЧАЛЬНЫХ КЛАССАХ

Косимова Гуллола Муллажоновна
Независимый научный сотрудник
Андижанского государственного
педагогического института

Сеитмеметова Алина Руслановна
студентка 3 – курса, заочного обучения
Андижанского государственного
педагогического института

Аннотация: *В этой статье даётся информация об инновационных технологиях на уроках математики в начальных классах. Инновационные технологии являются неотъемлемой частью современных уроков математики.*

Kalit so'zlar: *инновационные технологии, развитие, действие, урок математики.*

Инновационные технологии на уроках математики в начальных классах — это тема, активно изучаемая в педагогической практике, поскольку применение современных технологий позволяет значительно повысить эффективность обучения, развить у учеников критическое мышление и улучшить усвоение математических понятий. В последние десятилетия информационные технологии (ИТ) становятся неотъемлемой частью образовательного процесса. Особенно это актуально для начального школьного образования, где важно заложить фундамент для дальнейшего успешного освоения дисциплин. В частности, применение информационных технологий на уроках математики в начальных классах открывает новые возможности для развития учеников, делает процесс обучения более интерактивным и доступным.

Математика зачастую воспринимается детьми как трудная и скучная дисциплина. Введение в обучение информационных технологий может существенно изменить отношение учеников к предмету. Использование мультимедийных средств, анимаций, интерактивных игр позволяет сделать обучение более динамичным и увлекательным, что стимулирует интерес к математике. С помощью информационных технологий учитель может эффективно организовать работу в классе, учитывая индивидуальные особенности и потребности учеников. Современные образовательные платформы позволяют детям работать в своем темпе, предлагая задания, соответствующие их уровню знаний и способностей. Таким образом, каждый ученик может получать именно ту информацию и задания, которые ему необходимы для дальнейшего развития. Использование информационных технологий на уроках математики способствует развитию критического мышления у детей. Взаимодействие с электронными образовательными ресурсами, анализ и решение различных задач помогает развивать умения логически мыслить, анализировать, делать выводы.Также современные технологии позволяют учителям легко отслеживать прогресс каждого ученика, выявлять проблемные зоны и оперативно

вносить коррективы в образовательный процесс. Автоматизированные системы позволяют быстро и точно оценивать выполнение заданий, что ускоряет процесс обратной связи.

На уроках математики можно использовать различные виды технологий, включая:

1. Использование интерактивных досок

Интерактивные доски позволяют активно работать с учебным материалом. Учитель может показывать визуальные примеры, решать задачи, моделировать различные математические ситуации. Ученики могут выходить к доске, что стимулирует их активность и вовлеченность в процесс.

2. Математические образовательные программы и приложения

Современные образовательные программы, такие как **GeoGebra**, **Mathematics Classroom** и другие, позволяют наглядно демонстрировать математические концепции, проводить эксперименты с геометрическими фигурами, числами, графиками и т. д. Программы и мобильные приложения (например, **Mathway** или **Khan Academy**) помогают детям практиковаться в решении задач, отрабатывать навыки и получать немедленную обратную связь.

3. Игровые технологии

Компьютерные игры и игровые приложения могут быть использованы для закрепления математических знаний. Это могут быть как игры с простыми арифметическими задачами, так и более сложные, которые развивают логическое мышление и внимание. Игровой процесс помогает детям легче воспринимать материал и повышает мотивацию.

4. Визуализация и анимации

Использование анимаций и графических средств помогает сделать абстрактные математические идеи более понятными. Например, визуализация процесса сложения, вычитания, умножения или деления на примере моделей или анимаций помогает детям легче усваивать эти операции.

5. Мультимедийные презентации

Презентации с использованием текстов, графиков, видео и аудио материалов могут разнообразить уроки и сделать их более интересными. Например, для изучения геометрических форм можно показать не только картинки, но и анимации их преобразований.

6. Использование онлайн-ресурсов для самостоятельной работы

Дети могут использовать онлайн-курсы, видеоматериалы и тесты, чтобы учиться в удобное время и в своем темпе. Такие ресурсы как **Ziyonet.uz**, предлагают огромное количество ресурсов и тестов по математике, что позволяет ученикам закреплять материал.

7. Обратная связь и анализ результатов

Информационные технологии дают возможность учителю оперативно отслеживать успехи учеников, анализировать их ошибки и предоставлять персонализированную помощь. С помощью образовательных платформ можно автоматически проверять работы, выставлять оценки и даже давать дополнительные рекомендации.

8. Использование роботов и конструкторов

Для начальных классов интересными могут быть занятия с программируемыми игрушками и роботами, такими как **Lego WeDo** или **Cubetto**, которые позволяют интегрировать математику с элементами программирования. Ученики могут учиться планировать действия робота, используя математические алгоритмы

Jild: 04, Nashr: 11 | Nov - 2024
ISSN: 2181-2624
www.sciencebox.uz

Литература

1. **Деревянко, Л. А.** Современные информационные технологии в образовании. — М.: ВЛАДОС, 2010
2. **Гузикова, Н. А.** Применение информационных технологий в обучении математике: опыт и практика. — М.: Просвещение, 2012.
3. **Шмидт, М. Е.** Компьютерные технологии в обучении младших школьников математике. — М.: Академия, 2011.
4. **Пахомова, Т. В.** Информационные технологии как средство развития познавательной активности младших школьников. — М.: Ювента, 2014.
5. **Конев, В. В., Филиппов, С. И.** Технологии и методика компьютерного обучения. — М.: Речь, 2019.

SCIENCE BOX

TA'LIM VA RIVOJLANISH TAHLILI ONLAYN ILMIY JURNALI

Jild: 04, Nashr: 11 | Nov - 2024
ISSN: 2181-2624
www.sciencebox.uz

SOCIAL-PSYCHOLOGICAL FACTORS OF DIFFERENT WORLD VIEWS AND ATTITUDES IN FORMING ADOLESCENT PERSONALITY

Aminjonova Xolisxon
Fargona Davlat Universieteti talabasi

Zaxro Mamadaliyeva
Fargona Davlat Universieteti Oqituvchisi

Abstract: *In this thesis, the main attention is focused on the interesting and decisive stage of adolescence, and it is aimed at comprehensive analysis of the psychological and social characteristics of this period of development. The social context of development is studied, the specific characteristics of basic activities are emphasized, and the psychological changes during adolescence are described. Specific features of intellectual, emotional and personal development of young people are considered.*

Key words: *social context, intellectual development, emotional qualities, cognitive activity.*

Adolescence, from about 16 to 23 years of age, usually marks the socio-psychological beginning of an individual's independent, adult life.

From 16 to 23 years, broadly speaking, adolescence constitutes an integral period in terms of both age and social-psychological stage of personality development.

In addition, the following age periods are distinguished in adolescence: 16-17 years - early youth, 17-21 years - correct youth and 22-23 years - late youth. Although each of these age periods has its own characteristics, they share many common characteristics.

The main socio-psychological and age-related characteristics and factors of any period of personality development include the social status of personality development, the priority type of activity, the scope of social interaction, psychological development, parameters of intellectual development, and emotional qualities.

The social situation of personality development during adolescence is characterized, first of all, by the need for boys and girls to independently enter the labor market and determine their place in society. Consequently, there are changes in the social expectations placed on adolescents, as well as changes in the social conditions that shape their personal formation: they must be ready for work, family life, and civic responsibilities. [1]

Adolescence is a time for both young men and women to make life choices, get higher education, study and work in chosen fields (including looking for them), start a family, and for young men, enter the military.

In the current period of socio-economic and political development of our society and state, young people are manifesting themselves in the conditions of the ongoing instability of values in the social consciousness. Currently, there are no fixed ideals from the past, but a new, suitable reference for

future development - social, professional and personal self-identification - has not yet been defined. Consequently, it is very difficult for young people today to understand and assimilate the standards of adult life. This leads to confusion and uncertainty about the future of many young people. [2]

In addition, the modern stage of society's development has "pushed" the limits of maturity (including social maturity) to previous periods from a psychological and "activity-oriented" point of view. This process takes place in various socio-economic and political dimensions and paradoxically reinforces social infantilism among young people. However, unlike in the relatively recent past, society now refers to young people who have recently graduated from universities as "already adults", and society's expectations of young students are increasing. Therefore, the importance of adolescence, in general, increases for the successful formation of the personality of boys and girls and the effective social development of society.

With the complexity of life in adolescence, there is not only a quantitative expansion of traditional (social) roles and interests, but also a qualitative change. In the modern era of social development, the adolescent ("student") age stage witnesses the emergence of more "adult" social roles, accompanied by greater autonomy and social responsibility for young men and women.

In modern times, teenagers (mostly already young men and women) get a passport at the age of 14 (previously 16); At the age of 18, young people have the right to actively vote and get married; At the age of 14, juveniles (actually socially responsible persons) are held responsible for serious criminal offenses, and from the age of 16 they are held responsible for almost all criminal offenses. Full "adult" criminal responsibility, according to the law, begins at the age of 18. Almost all young men and women are actively thinking about choosing a career, including getting an education in the fields of their choice; many started their careers during their student years and so on. All these parameters represent the elements of adult social status for individuals in the adolescent (student) age group. [3]

The main activity during adolescence is, in general, educational and professional activities. Social motivations are related to the future, and the desire for education is activated during youth (including during the student period). During adolescence, there is more choice in academic subjects. The main motive of cognitive activity in youth is the desire to acquire a profession of social importance.

The psychological basis of professional self-determination in youth is, first of all, young men and women taking on the role of adults, realizing themselves as members of society and defining themselves in the world, their is a social need to understand their abilities as well as their role and purpose.

Another decisive factor that forms the psychological basis of young people's professional self-determination and preparation for adult life is the presence of abilities and needs that will allow them to maximize self-satisfaction in their civil life, work and future family life. These include the need for communication and mastering the methods of its construction; the ability to think and act in various forms of theoretical knowledge (scientific, artistic, moral, legal), which serve as the established foundations of scientific and civil worldview, as well as developed theoretical reflection, which provides a conscious and critical attitude; the need for work and ability to work, acquisition of work skills that allow to engage in production activities based on creative principles.

Many factors can contribute to emotional arousal (emotional reactions) in people during adolescence. The ways of expressing emotions are very diverse, and due to the peculiarity of short-term emotional variability, long-lasting emotional reactions can occur. In addition, the psychological defense mechanisms in young people, the complexity and development of individual responses in conflict situations are further improved and developed. [4]

Jild: 04, Nashr: 11 | Nov - 2024
ISSN: 2181-2624
www.sciencebox.uz

List of used literature:

1. Bern E. People who play games, games people play M., 1997.
2. Raising a difficult child / Ed. M.I. Rozhkova M., "Vlados" 2001.
3. Lichko A.E. Psychopathology and character accentuation in adolescents. M., 1983.
4. Rutter M. "Helping difficult children" M., 1987.

SCIENCE BOX

TA'LIM VA RIVOJLANISH TAHLILI ONLAYN ILMIY JURNALI

Jild: 04, Nashr: 11 | Nov - 2024
ISSN: 2181-2624
www.sciencebox.uz

IBRATNING HAYOT YO‘LI

Murtazayeva Feruza Oybek qizi
TDPU O‘zbek tili va adabiyoti fakulteti, 3-kurs

Pardayeva Nigora
Ilmiy rahbar:f.f.f.d (PhD)

Annotatsiya: *Maqolada jadid adabiyotining serqirra ijodkorlaridan bo‘lgan Is’hoqxon to‘ra Ibratning hayot yo‘li haqida ma’lumotlar keltirilgan. Adibning ijodiy faoliyati, asarlari xususida mulohaza bildirilgan. Shoirning “Tarixi chopxona”, “Mezon uz - zamon” (“Zamon tarozusi”) asarlari tahlil maydoniga olib kirilgan hamda xulosa chiqarilgan.*

Kalit so‘zlar: *Is’hoqxon to‘ra Ibrat, bosmaxona, “Tarixi chopxona”, “Mezon uz - zamon”, tahlil, xulosa.*

O‘zbek adabiyoti tarixida jadid adabiyoti katta davrni qamrab olishi, mavzularning kengligi, yangilikka boyligi, yangi g‘oyalarga egaligi bilan ajralib turishi ma’lum. Jadid adabiyoti namoyondalarining hayot yo‘li, ijodiy faoliyati, asarlarini chuqur tadqiq va tahlil qilish, ular ijodini adabiyotshunoslik mezonlari asosida qayta baholash adabiyotimiz oldida turgan vazifalardan biridir. Bu jarayonga, ayniqsa, mustaqillik yillarida katta e’tibor qaratildi.

XIX asr oxiri XX asr boshlarida yashab ijod etgan shoir, pedagog, tilshunos, islomshunos, publitsist, tarixnavis adib Is’hoqxon to‘ra Ibratdir. Adib ilk sabog‘ini mehribon, munis onasi Hurbibi qo‘lida oladi. Bu haqida ijodkor shunday yozadi: “Avvalgi vaqtdagi mahalla maktabida 5 yilda 3 adad muallimda o‘qub, oxiri savodim chiqmay, keyin qizlar maktabida, o‘z uyimda volidayi marhumamdan o‘qub savod chiqardim. Ikki sana qiblagohimdan husnixat mashq etdim” (Is’hoqxon Ibrat, 2020, 36-37-betlar)

Adib madrasani tugatgach, qishlog‘iga qaytib keladi hamda ilk faoliyatini pedagog sifatida o‘zi tug‘ilib o‘sgan qishlog‘ida boshlaydi. U 1886-yili “usuli qadim”, ya’ni hijo metodidan tubdan farq qiluvchi yangicha usuldagi maktab ochadi. To‘raqo‘rg‘onda “Matbaai Is’hoqiya” nomli Farg‘onada birinchi nashriyotni tashkil qiladi. Uning tashkil qilinishidagi maqsadi to‘g‘risida “Tarixi chopxona” nomli she’rida shunday yozadi:

Ming uch yuzu yigirma oltida chopmaxona,

Ochmoqg‘a bo‘ldi ruxsat va so‘z berib zamona.

Maqsad bi ishdan erdi olamg‘a ilm kasri,

Ham qo‘ymoqg‘a asarlar yodovari jahona. (Is’hoqxon to‘ra Ibrat, 2020, 58-bet)

Unda o‘zga kitoblar bilan bir qatorda o‘zi tomonida yozilgan asarlari ham chop ettiriladi. Masalan, Ibrat xattot Mirrajab Bandiy bilan hamkorlikda “San’ati Ibrat, qalami Mirrajab Bandiy ”asarini nashr qiladi. Ilmi Ibrat” (1909) she’rlar to‘plami,” “Jome ul-xutut” (1912), Abdurauf Samadovning

“Mahramlar” (1911), Dadamirza qori ibn Abdurazzoq qorining ”Miltoh ul- avval” (1916), Husayn Makayevning “Ilmi hol” (1910) o‘quv qo‘llanmalari shular jumlasidandir.

Shoirning yigirmadan ortiq asari mavjud bo‘lib bizgacha uning o‘n ikkitasi yetib kelgan. Jumladan, 1900-yilda “Ilmi Ibrat”she’riy kitobi, 1901-yilda “Lug‘ati sittati alsina” nomli olti tilli lug‘ati, “Mirajab Bandiy” risolasi, “Fiqhi Kaydoniy” nomli tarjima kitoblari. Adibning tarixshunoslikka oid “Tarixi Farg‘ona”, ”Tarixi madaniyat” va “Mezon uz-zamon” asarlari ham qimmatli ma’lumotlari bilan ajralib turadi. Ibrat devon ham tuzgan, ming afsuski uning “Devoni Ibrati” devoni bizgacha yetib kelmagan.

Ibratning “Lug‘ati sittati alsina”(“Olti tilli lug‘at”) nomli lug‘ati mahalliy aholini rus tili va boshqa tillarni yaxshi o‘rganishi uchun mo‘ljallangan bo‘lib, unda ruscha, arabcha, forscha, hindcha, turkcha, sartcha (o‘zbekcha) so‘zlarni o‘z ichiga olgan. Ushbu kitobda muallif barcha insonlarni o‘ylagan holda ruscha so‘zlarni ham arab yozuvida beradi. Bu esa eng mushkul vazifalardan biri edi. Shoir buni muvaffaqiyatli bajardi. Asar nashrdan chiqmasidanoq qo‘lma-qo‘l bo‘lib ketadi. Asar 1901-yili Toshkentdagi V.I.Ilin bosmaxonasidan nashrdan chiqadiu. Kitob mingdan ortiq so‘zni o‘z ichiga olib 53 betdan iborat ikki qismdan tashkil topgan. Ibrat asari uchun ma’lumot to‘plar ekan, jonli tilda ko‘p qo‘llanadigan eng faol so‘zlarni kiritishga alohida e’tibor qaratgan. Bu asarda istimoldan chiqib ketgan arxaik so‘zlarni deyarli uchratmaymiz. Ishoqxon Ibratga qadar ham lug‘atlar yaratilgan, lekin bu asarlardan kitobxonlar unumli foydalana olishmaydi, chunki bu kitoblar rus tilida yartilgan edi. O‘zbek tilini o‘rganuvchi ruslar va rus tilidan savodi bor sanoqli o‘zbeklar uchun mo‘ljallangan edi. Is’hoqxonning bu asarini arab yozuvida yaratishining sababini shuning bilan izohlashimiz mumkun.

Isxoqxon Ibrat shariat-din ahkomlarini ham mukammal bilgani uchun yigirma yildan ortiq vaqt davomida To‘raqo‘rg‘on va Namanganda xalq qozisi lavozimida ishlaydi. Shu nuqtayi nazarda uning faoliyatiga xos “Mezon uz - zamon” (“Zamon tarozusi”) islomiy-ta’limiy risolasini yozadi. Asar adib ijodida alohida o‘rin tutadi. Bu asarda yangi zamondagi evrilishlar va ularga millatdoshlarning munosabati masalasiga e’tibor qaratadi. Is’hoqxon to‘ra har qanday zamonda har bir musulmon ”Zamon tarozusiga” ega bo‘lmog‘i lozimligini zamondan orqada qolish musulmon uchun ayb ekanligini zamon bilan hamqadam bo‘lish uchun esa ilm-u ma’rifat kerakligini alohida takidlaydi. Shoir “Islohi millat” she’rida shunday yozadi:

Ahli Turkiston bu kunda, shukr, beisloh emas,

Intishori ma’rifat xattida beimlo emas.

Millatimizda ma’rifat o‘rnida vahshat edi,

Madaniyat ta’lim etti emdi beinsho emas. (Is’hoqxon to‘ra Ibrat, 2020, 63-bet).

“Mezon uz - zamon” asari to‘qqiz mezondan tashkil topgan. Har bir mezonda muayyan bir masala haqida adib mulohaza bildiradi, tahlil qiladi. Birinchi mezonda adib yangi paydo bo‘lgan narsa-buyumlarga munosabat bildiradi, ularni o‘zari taqqoslaydi, xulosa chiqaradi. Shoir shunday yozadi: ”Ashyoyi jadida va asbobi adidalarni ko‘rub, bular hama xalqi Ollohga ato qilingon nimarsalar ekan...” (Is’hoqxon to‘ra Ibrat, 2020, 161-bet). Ikkinchi mezonda islom dinining ulug‘ligi, Qur’on Karim suralari va ularning ma’nolari izohlari, turli firqalarga ajralishdan qaytarish hamda ular o‘rtasidagi ziddiyatlarni bartaraf qilish, ittifoq va ittihodga chaqirish mavzusiga bag‘ishlangan bo‘lib, adib mana bunday fikr bildiradi: “Islom dini va shariat iborati ittihod va ittifoqdur” (Is’hoqxon to‘ra Ibrat, 2020, 164-bet). Uchinchi mezon sudxo‘rlik va tijoratga xiyonat masalasiga bag‘ishlanadi. To‘rtinchi mezonda ilm va tafakkur haqida, avlod tarbiyasi va usuli savtiya maktablarining millat hayotidagi ahamiyati haqida fikr yuritilgan. Beshinchi mezonda xalqimizning avvalgi davrlardagi harakatlari va yangi zamondagi ishlari haqida ma’lumotlar keltiriladi.Oltinchi mezon bid’at va ortiqcha sarf xarajatlarga ruju qo‘yish, fikirsizlik illatlarining muolajasi haqida bo‘lsa, yettinchi va sakkizinchi

Jild: 04, Nashr: 11 | Nov - 2024
ISSN: 2181-2624
www.sciencebox.uz

mezonlar libos haqida o‘sha davrda odamga emas, libosga ixlos qo‘yishning, dunyoparastlikning yomon oqibatlari xususida keltiriladi. So‘nggi to‘qqizinchi mezonda o‘tmish va zamon vaqealari tahllil qilinadi. Bu asar garchi tugallanmagan bo‘lsa-da, lekin Ibrat asarlari ichida o‘ziga xos o‘rin egallaydi. (Dolimov U, 2022, 69-bet).

Xulosa qilib aytadigan bo‘lsak jadidchilik harakatining eng oldingi saflarida bo‘lgan Ishoqxon Ibrat tarixchi, shoir, tilshunos, o‘qituvchi, balki o‘z davrining yetuk diniy ilmlar ulomosi, qozisi hamdir. Uning boy madaniy merosi nafaqat mamlakatimizda hatto chet ellarda ham tadqiq etilmoqda.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati

1. Dolimov U. (2022). Jadidlar Ishoqxon to‘ra Ibrat. Toshkent: Yoshlar nashriyot uyi.

2. Is’hoqxon Ibrat. (2020). Mezon uz-zamon. II daftar. Toshkent: Ma’naviyat.

3. Is’hoqxon to‘ra Ibrat. (2020).Tanlangan asarlar. Toshkent: Ma’naviyat.

TA'LIM VA RIVOJLANISH TAHLILI ONLAYN ILMIY JURNALI

Jild: 04, Nashr: 11 | Nov - 2024
ISSN: 2181-2624
www.sciencebox.uz

MENEJMENTDA LOGISTIKANING O'RNI, MAQSADI VA FUNKSIYALARI. LOGISTIK MENEJMENT KONSEPSIYASI, UNING MAQSADI VA PRINSIPLARI

Babayev Nasim
Samarqand iqtisodiyot va servis instituti
"Marketing" kafedrasi dotsenti, i.f.n.

Suvonov Shahrizod Zayniddin o'g'li
Samarqand iqtisodiyot va servis instituti talabasi

Annotatsiya: *Ushbu ilmiy maqolada O'zbekistonda logistika menejmentining samaradorligi va raqamli transformatsiyasining ta'siri o'rganiladi. Tadqiqotda logistika tizimlarining optimallashtirilishi va zamonaviy texnologiyalarning joriy etilishining muhimligi ta'kidlangan. Biroq, bu sohada mavjud bo'lgan bo'shliq va muammolar, xususan, eskirgan infratuzilma va malakali kadrlar etishmasligi, hali ham mavjud. Tadqiqot metodologiyasi sifatida anketalar, so'rovlar va statistik tahlil usullari qo'llanilgan. Natijalar shuni ko'rsatdiki, kompaniyalar raqamli texnologiyalarni joriy etish orqali operatsion samaradorlikni sezilarli darajada oshirishgan, ammo bunday texnologiyalarni keng miqyosda joriy etish uchun ko'plab qiyinchiliklar mavjud. Bu tadqiqot, shuningdek, "yashil logistika" amaliyotlari va raqamli vositalarning ahamiyatini oshirish zarurligini ta'kidlagan. Kelajakdagi tadqiqotlar, ayniqsa, O'zbekistonda logistika tizimlarida barqarorlik va ijtimoiy madaniy omillarni hisobga olishni o'z ichiga olishi lozim.*

Kalit so'zlar: *Logistika menejmenti, raqamli transformatsiya, samaradorlik, yashil logistika, ta'minot zanjiri, innovatsiyalar, O'zbekiston.*

Bugungi kunda global iqtisodiyotning doimiy o'zgaruvchan sharoitlari va raqobatbardosh talablar, har bir tashkilotning samarali va optimallashtirilgan logistika tizimiga bo'lgan ehtiyojini yanada kuchaytirdi. Logistika – bu tovarlar va xizmatlarning, xususan, ularning ishlab chiqarishdan iste'molchiga yetkazilishigacha bo'lgan jarayonlarini boshqarish, muvofiqlashtirish va optimallashtirish jarayonidir. Ushbu jarayonlarning samarali boshqarilishi kompaniyalar va tashkilotlar uchun iqtisodiy jihatdan katta foyda keltirishi mumkin.

Logistika menejmenti – bu resurslarni boshqarish va ularni eng samarali tarzda taqsimlashning o'ziga xos usulidir. Logistika menejmentining asosiy maqsadi – mahsulot yoki xizmatlarni kerakli vaqtda, to'g'ri joyda va minimal xarajat bilan yetkazib berishdir. Shuningdek, logistika menejmenti tashkilotning barcha ishlab chiqarish, transport va omborlash jarayonlarini yagona tizim sifatida boshqaradi. Shu bois, logistikaning menejmentdagi o'rni nafaqat ishlab chiqarish jarayonlarini tezlashtirishda, balki mahsulot sifatini yaxshilashda, xarajatlarni kamaytirishda va kompaniyaning umumiy samaradorligini oshirishda ham katta ahamiyatga ega.Biroq, logistika menejmentining amaliyotda to'liq samarali bo'lishi uchun, u global iqtisodiyotdagi o'zgarishlarga moslashish va yangi texnologiyalarni tatbiq etish, ilgari qabul qilingan yondoshuvlarni yangilashni talab qiladi. Xususan,

Jild: 04, Nashr: 11 | Nov - 2024
ISSN: 2181-2624
www.sciencebox.uz

global savdo va raqobat muhiti, yangi texnologiyalar va raqamli inqilob logistika tizimlarini optimallashtirishda muhim omilga aylangan.

Mazkur tadqiqotda logistikaning menejmentdagi o'rni va uning amaliyotga ta'siri, xususan, O'zbekiston Respublikasidagi iqtisodiy va sanoat sharoitlari doirasida tahlil qilinadi. O'zbekistonda so'nggi yillarda logistika tizimining rivojlanishiga katta e'tibor berilmoqda. Mamlakatda transport infratuzilmasi, omborlash tizimlari va yetkazib berish tarmoqlarining rivojlanishi eksport va import jarayonlarining samaradorligini oshirishga xizmat qilmoqda.

Logistika menejmentining ahamiyati ayniqsa, O'zbekistondagi yirik sanoat korxonalari, eksport-import faoliyati bilan shug'ullanayotgan tashkilotlar uchun muhimdir. O'zbekistonning geografik joylashuvi, Asiya va Yevropa o'rtasidagi strategik aloqalarning o'sishi va ishlab chiqarish sanoatining jadal rivojlanishi bu mamlakatni logistika va transport tizimlari bo'yicha mintaqada yetakchi o'rinda turishga undamoqda. Shu bilan birga, tadqiqotda O'zbekistondagi logistik tizimlar, ularning samaradorligi va mavjud muammolar o'rganiladi, bu esa ushbu sohada amalga oshirilishi kerak bo'lgan takomillashtirish choralarini ko'rishga yordam beradi.

Logistika menejmentining nazariy asoslari o'zining ilmiy rivojlanish jarayonida bir nechta yondoshuvlarni o'z ichiga olgan. Asosiy kontseptual tushunchalar logistik tizimlar, ta'minot zanjirlari, inventarizatsiya boshqaruvi, tashish va transport tizimlarining optimallashtirilishi, tovarlarning oqimi va ma'lumotlar oqimining muvofiqlashtirilishiga qaratilgan.

Ilgari olib borilgan ilmiy ishlar, xususan, logistik menejmentni takomillashtirish bo'yicha turli metodologiyalarni ishlab chiqqan bo'lsa, ba'zilari logistika tizimlarining samaradorligini oshirishda texnologiyalarning roli, logistikaning ekologik ta'siri, va raqobatbardosh tizimlar yaratishga oid strategiyalarni ko'rib chiqqan. Shu bilan birga, logistika menejmentining strategik va operatsion jihatlari o'rtasidagi o'zaro bog'liqlikni aniqlash, shuningdek, tizimning rivojlanishini ta'minlaydigan yangi tendensiyalarni o'rganish zarurati mavjud.

Logistika menejmenti bo'yicha mavjud tadqiqotlar, asosan, tovarlar va xizmatlarning oqimlarini boshqarishda yangi yondoshuvlar va texnologiyalarning tatbiq etilishiga qaratilgan. Tadqiqotchilar logistik tizimlarning optimallashtirilishiga e'tibor qaratgan bo'lsa, boshqa bir qator ilmiy ishlarda transport infratuzilmasi, yetkazib berish tarmoqlari va operatsion samaradorlikni oshirishga oid takliflar keltirilgan. Biroq, O'zbekistondagi logistika tizimining aniq holati, uning imkoniyatlari va muammolari haqida to'liq tahlil va tavsiyalar kam uchraydi.

O'zbekistonning iqtisodiy holati va logistik tizimlarning hozirgi holatini inobatga olgan holda, o'ziga xos ilmiy bo'shliqlarni bartaraf etish zarurati mavjud. Bunday bo'shliqlar mavjud logistik jarayonlarni yanada samarali tashkil etish, xarajatlarni kamaytirish va mahsulot sifatini yaxshilashga xizmat qilishi mumkin.

Oldingi tadqiqotlar logistikaning asosiy prinsiplarini umumiy tarzda ko'rib chiqqan bo'lsa-da, ularning ko'pchiligi O'zbekiston sharoitiga moslashmagan. Mavjud tadqiqotlar logistikaning faqat umumiy nazariy jihatlarini yoritgan va amaliy tavsiyalarni taklif etishda kamchiliklarga ega bo'lgan. Shu bois, ushbu tadqiqotda O'zbekistonda logistika menejmentining o'ziga xos xususiyatlari, mavjud tizimlar va samaradorligini oshirishga qaratilgan amaliy yondoshuvlar o'rganiladi. Xususan, logistika tizimlarining raqobatbardoshligini oshirish, yangi texnologiyalarni tatbiq etish va tizimlarning integratsiyasini ta'minlash zarurati o'rganiladi.

Ushbu tadqiqotning asosiy maqsadi logistika menejmentining nazariy va amaliy asoslarini O'zbekistonda qo'llashga qaratilgan bo'lib, quyidagi vazifalarni o'z ichiga oladi:

- Logistika menejmentining asosiy prinsiplarini o'rganish va ularning amaliyotdagi o'rnini tahlil qilish.
- O'zbekiston iqtisodiyotida logistika tizimining hozirgi holatini tahlil qilish va uning samaradorligini oshirishga yo'naltirilgan takliflar ishlab chiqish.
- Logistika menejmentini optimallashtirish va resurslarni boshqarishning samarali usullarini aniqlash.
- O'zbekistonning mintaqaviy va global bozorga ta'sirini hisobga olgan holda, logistika tizimlarini rivojlantirish uchun strategiyalar ishlab chiqish.

Ushbu tadqiqotda taqdim etiladigan yangilik, logistika menejmentining O'zbekiston sharoitiga moslashtirilgan yangi nazariy yondoshuvlar va amaliy tavsiyalardir. Tadqiqotda kutilayotgan asosiy natijalar — bu logistika tizimining samaradorligini oshirish, resurslarni boshqarishni yanada takomillashtirish va bozor talablariga mos keladigan tizimlarni yaratishdir. Bundan tashqari, tadqiqot O'zbekistondagi logistik tizimlarni rivojlantirish uchun yangi strategik tavsiyalar va amaliy yechimlarni taqdim etadi.

Metodologiya. Ushbu tadqiqotning metodologiyasi logistik menejment tizimini O'zbekiston sharoitida tahlil qilishga qaratilgan bo'lib, turli ilmiy yondoshuvlar va metodlardan foydalaniladi. Tadqiqotda qo'llaniladigan asosiy metodlar quyidagilardan iborat:

1. Logistika menejmenti va uning amaliyotidagi asosiy kontseptual va nazariy tushunchalar, shuningdek, mavjud ilmiy adabiyotlar tahlil qilinadi. Bu usul yordamida logistikaning umumiy asoslari va uning iqtisodiy tizimdagi o'rni aniqlanadi.
2. O'zbekistonning logistika tizimlarini tahlil qilish uchun statistik va empirik ma'lumotlar, shuningdek, so'nggi yillarda amalga oshirilgan logistika rivojlantirish dasturlari va loyihalarining samaradorligi o'rganiladi. Bu metod logistik tizimning hozirgi holati va samaradorligini aniqlashda qo'llaniladi.
3. O'zbekistonning turli sanoat sohalaridagi logistika tizimlari misolida aniq holatlar tahlil qilinadi. Bunda, yirik ishlab chiqarish va transport kompaniyalarining logistik faoliyatlari misolida tizimning kuchli va zaif tomonlari aniqlanadi.
4. Tashkilotlar va korxonalarning logistika menejmenti bo'yicha mutaxassislari bilan o’tkazilgan intervyular va so'rovnomalar yordamida amaliyotdagi muammolar va samarali yechimlar o'rganiladi.
5. Tadqiqotda raqamli vositalar, masalan, logistika dasturlari va tizimlarini tahlil qilishda foydalaniladi. Bu yordamida logistika tizimlarining samaradorligi va yangi texnologiyalarni tatbiq etish imkoniyatlari baholanadi.

Tadqiqotning metodologiyasi, yuqoridagi usullarni uyg'unlashtirib, O'zbekistondagi logistika menejmentining samaradorligini oshirish uchun amaliy tavsiyalar ishlab chiqishga qaratilgan.

Natijalar. Ushbu tadqiqotning natijalari logistika menejmentining tashkilotlarning operatsion samaradorligini va raqobatbardoshligini oshirishdagi muhim rolini ta'kidlaydi, ayniqsa O'zbekistonning rivojlanayotgan bozor iqtisodiyotida. Olingan ma'lumotlardan asosiy xulosalar va tendentsiyalarni ko'rsatib beradi.

Birinchidan, zamonaviy texnologiyalar, masalan, avtomatizatsiya va ma'lumotlarga asoslangan qaror qabul qilish vositalarining integratsiyasi logistika samaradorligini sezilarli darajada oshirganligi aniqlangan. Ushbu texnologiyalarni joriy etgan kompaniyalar tezroq yetkazib berish vaqtlari, kamaytirilgan operatsion xarajatlar va yaxshilangan mijozlar qoniqishiga erishgan. Bundan tashqari,

taqdim etilgan tahlil, soddalashtirilgan ta'minot zanjiriga ega tashkilotlar global savdo o'zgarishlariga nisbatan yuqori moslashuvchanlikni ko'rsatishini, bu esa samarali logistika tizimlari xalqaro bozor noaniqliklariga qarshi yanada bardoshli bo'lishini ko'rsatadi.

Shu bilan birga, bu ijobiy natijalariga qaramay, ba'zi muammolar davom etmoqda. Ko'plab logistika operatsiyalari hali ham eskirgan infratuzilma va samarali bo'lmagan qo'lda bajariladigan jarayonlarga tayanmoqda, bu umumiy ish faoliyatini susaytiradi. Ko'plab logistika menejerlari logistika va ta'minot zanjiri menejmentida malakali mutaxassislarning yetishmasligini, bu esa ilg'or logistika yechimlarini amalga oshirishni qiyinlashtiradi, deb hisoblaydi. Natijalar shuni ko'rsatadiki, O'zbekistonning logistika sektori sezilarli yutuqlarga erishgan bo'lsa-da, infratuzilma, ishchi kuchini tayyorlash va eng yaxshi amaliyotlarni qabul qilish borasida hali ham katta teshiklar mavjud. Bu muammolar ayniqsa transport sohasida ko'zga tashlanadi, chunki eski jihozlar va parchalanib ketgan logistika tarmog'i xarajatlarni va kechikishlarni oshiradi. Ushbu topilmalar ilgari olib borilgan tadqiqotlar bilan hamohang bo'lib, infratuzilma cheklovlari rivojlanayotgan iqtisodiyotlar uchun logistika optimallashtirishida katta to'siq bo'lib qolayotganini ko'rsatadi.

Shuningdek, logistika menejmentidagi raqamli texnologiyalarni qo'llashda yanada chuqur tadqiqot va rivojlanish zarurligi ta'kidlanadi. O'zbekistondagi ko'plab kompaniyalar hali ham eski usullar bilan tovarlarni kuzatish va jo'natish jadvalini boshqarishmoqda, avtomatlashtirilgan tizimlarning integratsiyasi minimal darajada. Raqamli vositalarni qo'llash, masalan, izchillik uchun blockchain va talabni prognozlash uchun sun'iy intellekt, inventarizatsiya boshqaruvi va logistika muvofiqligida sezilarli yaxshilanishlar keltirishi mumkin. Kelajakdagi tadqiqotlar hududga xos raqamli logistika echimlarini ishlab chiqishga qaratilgan bo'lishi mumkin, bu esa mahalliy bozor dinamikasi va texnologik tayyorgarlikni hisobga oladi.

Tadqiqotda O'zbekistonda barqaror logistika amaliyotlari to'liq o'rganilmaganligini aniqladi. Atrof-muhitning barqarorligi global miqyosda ommalashgan bo'lsa-da, O'zbekistonda "yashil logistika" kontseptsiyasi keng tarqalgan emas. Karbon izini kamaytirish, resurslarni samarali ishlatish yoki atrof-muhitga do'st texnologiyalarni logistika operatsiyalariga kiritishga juda kam e'tibor qaratilmoqda. Ushbu bo'shliq, ayniqsa global savdo ekologik jihatdan ehtiyotkor amaliyotlarni talab qilayotganligi sababli, kelajakdagi tadqiqotlar uchun muhim yo'nalish bo'lib xizmat qiladi.

Shuningdek, tadqiqotda logistika menejmentining nazariy asoslari to'g'risida ham ahamiyatli natijalar keltirildi. Logistika kontseptsiyasi keng o'rganilgan bo'lsa-da, ko'plab nazariyalar G'arb modeli asosida ishlab chiqilgan, bu esa O'zbekistondagi maxsus sharoitlarga to'liq mos kelmasligi mumkin. Mahalliy iqtisodiy va infratuzilma sharoitlarini hisobga olgan holda, logistika nazariyasiga moslashgan yangi nazariy doiraviy bazani ishlab chiqish zarur. Bu mavjud logistika nazariyalarini qayta ko'rib chiqishni va ularni rivojlanayotgan bozorlar va sobiq Sovet iqtisodiyoti sharoitlariga moslashtirishni o'z ichiga oladi.

Amaliyotda esa, tadqiqotda logistika menejerlari ta'minot zanjiri boshqaruviga strategik yondashuvni qo'llashning ahamiyati ta'kidlangan. Natijalar shuni ko'rsatadiki, logistika qarorlarini izolyatsiyalangan holda emas, balki turli funktsiyalarni, masalan, xarid qilish, inventarizatsiya boshqaruvi va tarqatishni birlashtirgan holda tashkilotning kengroq strategik rejasining bir qismi sifatida qabul qilish zarur. Integratsiyalashgan logistika boshqaruvi dasturlaridan foydalanish bu funktsiyalar bo'ylab muvofiqlikni sezilarli darajada yaxshilashi va samarali ishlarni olib borishga yordam berishi mumkin.

Ushbu tadqiqot bir nechta kelajakdagi tadqiqotlar uchun imkoniyatlar ochib beradi. Bir qiziqarli yo'nalish, turli logistika menejmenti amaliyotlarining tashkilotning turli sohalaridagi (masalan, ishlab chiqarish, chakana savdo va elektron tijorat) ish faoliyatiga qanday ta'sir qilishini o'rganishdir. Bu sektorlarda qaysi logistika strategiyalari eng samarali ekanligini aniqlash uchun taqqoslash tadqiqotlari foydali bo'lishi mumkin.

Shuningdek, logistikaning raqamli transformatsiyasining uzoq muddatli ta'sirlarini o'rganish uchun yanada chuqur tadqiqotlar talab etiladi. Bu IoT (Internet of Things) kabi yangi texnologiyalarni haqiqiy vaqt rejimida kuzatish va boshqarish uchun qo'llashning kengayishi va xarajat samaradorligini baholashni o'z ichiga oladi va ushbu texnologiyalarni O'zbekistonning mavjud logistika tizimlariga integratsiya qilish imkoniyatlari haqida ham tadqiqotlar olib borilishi kerak. Va nihoyat, O'zbekistondagi logistika operatsiyalariga ta'sir ko'rsatadigan sotsiokulturaviy omillarni o'rganish, innovatsiya va texnologik qabul qilishdagi to'siqlarni chuqurroq tushunish uchun zarur. Zamonaviy logistika amaliyotlarini joriy etishda madaniy va tashkiliy muammolarni tushunish, maqsadli yechimlar yaratishda juda muhimdir.

Xulosa. Ushbu tadqiqot O'zbekistonda logistika menejmentining samaradorligini oshirish uchun muhim omillarni aniqladi, jumladan zamonaviy texnologiyalarni joriy etish va ta'minot zanjirlarini optimallashtirishning ahamiyatini ko'rsatdi. Tadqiqot shuni ko'rsatdiki, logistika tizimlarini raqamlashtirish va avtomatlashtirish tashkilotlarning operatsion samaradorligini sezilarli darajada oshirishga yordam beradi, ammo ko'plab kompaniyalar hali ham eskirgan infratuzilma va malakali kadrlarning etishmasligi kabi muammolarni boshdan kechirmoqda. Natijalar, shuningdek, "yashil logistika" amaliyotlarining past darajada qabul qilinishini va bu sohada ham izlanishlar o'tkazish zarurligini ko'rsatadi. Ushbu bo'shliqni to'ldirish uchun kelajakdagi tadqiqotlar O'zbekistonning logistika tizimlarida raqamli transformatsiya va barqaror amaliyotlarni joriy etishning uzoq muddatli ta'sirlarini o'rganishga qaratilgan bo'lishi kerak. Shuningdek, ijtimoiy va madaniy omillarni hisobga olgan holda, texnologik innovatsiyalarni qabul qilishdagi to'siqlarni tushunish va bartaraf etish zaruriyati ham mavjud

Foydalanilgan adabiyotlar ro’yxati

1. Boboyev N. Logistika asoslari. Darslik - Samarqand: SamISI, 2023. - 292 b. **ISBN: 978-9943-9457-6-0.**
2. M Boboyev N. Logistika. O’quv qo’llanma. - Samarqand: SamISI, 2021. - 330 b. **ISBN: 978-9943-7641-5-6**
3. Anorov, O. (2018). *O'zbekiston Respublikasining logistika tizimlarining rivojlanishi va strategiyalari*. Toshkent: O'zbekiston Respublikasi Fanlar Akademiyasi Noshirlik.
4. Karimov, A. (2020). *Logistika menejmenti va uning samaradorligini oshirishning iqtisodiy asoslari*. Toshkent: Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti.
5. Tursunov, M. (2019). *Raqamli transformatsiya va logistika: nazariy asoslar va amaliyotdagi muammolar*. Tashkent: Innovatsion iqtisodiyot va texnologiyalar.
6. Muminov, B. (2021). *Yashil logistika va uning ekologik ta'sirlari*. Toshkent: O'zbekiston ekologiya markazi.
7. Rakhmatov, K., & Tashkentov, S. (2022). *O'zbekistonda logistika tizimlarining rivojlanish istiqbollari*. Toshkent: "Fan va texnologiya" nashriyoti.
8. Sattorov, R. (2020). *Ta'minot zanjiri va logistika boshqaruvi: O'zbekiston sharoitida yangiliklar va samaradorlikni oshirish usullari*. Toshkent: Iqtisodiyot va moliya.
9. Nazarov, A. (2017). *O'zbekistonda ta'minot zanjirini raqamli texnologiyalar orqali optimallashtirish*. Toshkent: "Iqtisodiy tadqiqotlar va tahlil" nashriyoti.
10. Abdurahmanov, T., & Davlatov, A. (2021). *Logistika tizimlarida barqaror rivojlanish va uning O'zbekistonda qo'llanilishi*. Toshkent: O'zbekiston ekologik va iqtisodiy tadqiqotlar institutining nashri.

Jild: 04, Nashr: 11 | Nov - 2024
ISSN: 2181-2624
www.sciencebox.uz

11. Shamsutdinov, E. (2022). *Logistika menejmentining nazariy va amaliy muammolari*. Toshkent: O'zbekiston iqtisodiyoti.
12. Yo'ldoshev, M. (2019). *Logistika tizimlarida raqamli transformatsiyaning ahamiyati*. Toshkent: O'zbekiston Respublikasi Innovatsiya va texnologiyalar.

SCIENCE BOX

TA'LIM VA RIVOJLANISH TAHLILI ONLAYN ILMIY JURNALI

Jild: 04, Nashr: 11 | Nov - 2024
ISSN: 2181-2624
www.sciencebox.uz

LOGISTIK BOSHQARUVDA CLOUD COMPUTING (BULUTLI HISOBLASHLAR) TEXNOLOGIYASIDAN FOYDALANISH IMKONIYATLARI

Babayev Nasim
Samarqand iqtisodiyot va servis instituti
"Marketing" kafedrasi dotsenti, i.f.n.

Murodullayev Qobiljon
Samarqand iqtisodiyot va servis instituti talabasi

Annotatsiya: *Mazkur ilmiy maqolada O'zbekistonning logistik tizimlarida Cloud Computing (bulutli hisoblash) texnologiyalarining qo'llanilishi o'rganildi. Bulutli hisoblash, global miqyosda logistik jarayonlarni optimallashtirishda muhim rol o'ynayotgan texnologiyalardan biri sifatida, O'zbekistonning logistika sohasidagi samaradorlikni oshirish imkoniyatlarini yaratishi mumkin. Tadqiqotda mavjud bilimlar bo'shlig'i, ayniqsa, O'zbekistonning logistik tizimlarida bulutli texnologiyalarning qanday joriy etilishi, ular orqali qanday operatsion va moliyaviy samaradorlikka erishish mumkinligi ko'rib chiqildi. Tadqiqot sifatida analitik va tasviriy tahlil usullari qo'llanilib, O'zbekistonning logistik kompaniyalari va ularning infratuzilmasi o'rganildi. Bundan tashqari, xalqaro tajribalar va bulutli texnologiyalarni joriy etishda yuzaga keladigan muammolar tahlil qilindi. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatdiki, bulutli hisoblash texnologiyalari logistika sohasida xarajatlarni kamaytirish, xizmat sifatini yaxshilash va ta'minot zanjirini samarali boshqarish imkoniyatlarini taqdim etadi. Biroq, texnologiyani joriy etish jarayonida xavfsizlik va maxfiylik, moliyaviy va texnik resurslar cheklanganligi kabi muammolar mavjud. Bulutli texnologiyalarni joriy etish logistik tizimlarda sezilarli o'zgarishlarga olib kelishi mumkin, ammo buni amalga oshirishda qat'iy rejalar va xavfsizlik choralari talab etiladi. Ushbu tadqiqot O'zbekistonning logistik sohasini modernizatsiya qilish va global iqtisodiy jarayonlarga moslashishda qo'llanma sifatida xizmat qiladi.*

Kalit so'zlar: *bulutli hisoblash, logistik tizimlar, samaradorlik, texnologiyalar, Uzbekiston.*

Zamonaviy iqtisodiyotda logistik boshqaruv nafaqat yirik kompaniyalar, balki kichik va o'rta bizneslar uchun ham muvaffaqiyatli faoliyat yuritishning asosiy omillaridan biri hisoblanadi. Ta'minot zanjirlarini samarali boshqarish, inventarizatsiya va etkazib berish tizimlarini optimallashtirish, xarajatlarni kamaytirish va mahsulotlarni o'z vaqtida yetkazib berish — bularning barchasi kompaniyaning umumiy raqobatbardoshligini oshirishga yordam beradi. Biroq, bugungi kunda o'sib borayotgan talablar va globalizatsiya bosimi bilan birga, logistik tizimlarning samaradorligini ta'minlash ancha murakkablashmoqda. Shu sababli, yangi texnologiyalarni, jumladan **Cloud Computing (bulutli hisoblashlar)** texnologiyasini qo'llash orqali logistik boshqaruvni yanada samarali qilish ehtiyoji tug'iladi.

Cloud Computing texnologiyasi internet orqali onlayn platformalar yordamida ma'lumotlarni saqlash, qayta ishlash va ularga kirish imkoniyatini taqdim etadi. Bu texnologiya kompaniyalarga jismoniy infratuzilma xarajatlarini qisqartirish, yuqori darajadagi moslashuvchanlik va tizimning xavfsizligini

ta’minlash imkonini beradi. Bulutli hisoblashlar texnologiyasining joriy etilishi, ayniqsa, logistika sohasida katta imkoniyatlarni ochadi, chunki logistika tizimlari doimiy ravishda yangilanib borayotgan ma’lumotlarga, optimal yo‘nalishlarni belgilashga, inventarizatsiya va ta’minot zanjirini kuzatishga muhtoj.

Ushbu tadqiqotda Cloud Computing texnologiyalarining logistik boshqaruvda qo‘llanilishi O‘zbekiston kontekstida o‘rganiladi. O‘zbekiston iqtisodiyoti hozirgi kunda transformatsiya jarayonidan o‘tmoqda, va logistik sektor bu o‘zgarishlarning markazida turadi. Davlatning rivojlanayotgan infratuzilmasi, yangi investitsiyalarni jalb qilish va xalqaro hamkorlikni rivojlantirishga qaratilgan tashabbuslar, shu jumladan, logistika sohasining rivojlanishiga katta turtki bermoqda. Biroq, texnologiyalarni tatbiq etishdagi o‘ziga xos qiyinchiliklar, masalan, infratuzilmaning yetarli darajada rivojlanmaganligi, raqamli savodxonlikning pastligi va resurslarning cheklanganligi, O‘zbekistonning logistik tizimida Cloud Computing texnologiyalarini qo‘llashda mavjud muammolarni yaratadi.

Ushbu tadqiqotda logistik boshqaruvda Cloud Computing texnologiyalarining imkoniyatlari va qo‘llanilishi O‘zbekistondagi logistik tizimlar, xususan, tashish, saqlash va inventarizatsiya sohalaridagi real muammolarni hal qilish orqali o‘rganiladi. Shu bilan birga, bu texnologiyaning mamlakatning logistik infratuzilmasini rivojlantirishdagi rolini aniqlash maqsad qilinadi.

Logistik boshqaruvda Cloud Computing texnologiyasining asosiy kontseptsiyasi jismoniy infratuzilma o‘rniga onlayn platformalar orqali ma’lumotlarni saqlash va qayta ishlashni tashkil etishdir. Bu model samarali ma'lumot almashish, real vaqt rejimida tahlil qilish va qaror qabul qilish jarayonlarini qo‘llab-quvvatlaydi. Tez o‘zgaruvchan logistik muhitda kompaniyalar samarali boshqaruv tizimlariga ega bo‘lishi zarur, bunda Cloud Computing texnologiyalari katta ahamiyat kasb etadi. Ushbu nazariy asoslar **sistema nazariyasi**va**resurslarga asoslangan nazariya**ga tayanadi. Sistema nazariyasiga ko‘ra, logistik tizimlar bir-biri bilan chambarchas bog‘liq bo‘lib, bir tizimdagi o‘zgarishlar boshqa tizimlarga ham ta’sir ko‘rsatadi. Resurslarga asoslangan nazariya esa kompaniyaning texnologik resurslarini raqobatbardosh ustunlikka aylantirishda qanday qilib samarali foydalanish kerakligini tushuntiradi.

Cloud Computing texnologiyasining logistikada qo‘llanilishi bo‘yicha bir qator tadqiqotlar mavjud. Masalan, **Smith va boshqalar (2022)** tomonidan o‘tkazilgan tadqiqotda ta’minot zanjiriga Cloud Computing texnologiyalarini joriy etish orqali operatsion xarajatlar 20-25% gacha qisqarishi mumkinligi isbotlangan. **Lee (2021)** esa Cloud Computingning inventarizatsiya va ta’minot zanjirlarini boshqarishda samaradorlikni oshirishi haqida fikr yuritadi. Biroq, bu tadqiqotlar asosan yirik va rivojlangan mamlakatlarga qaratilgan bo‘lib, ular O‘zbekistonda qo‘llanilishi mumkin bo‘lgan maxsus sharoitlar va muammolarni hisobga olmaydi.

Oldingi tadqiqotlar O‘zbekiston sharoitida Cloud Computing texnologiyalarini qo‘llashni o‘rganishda yetarlicha chuqur tahlil qilmagan. Rivojlanayotgan mamlakatlardagi logistik tizimlarning o‘ziga xos xususiyatlari, masalan, infratuzilmaning cheklanganligi, raqamli savodxonlik va yuridik doiradagi muammolar, bu texnologiyalarni joriy etishda muhim to‘siqlarni yaratadi. Shuningdek, O‘zbekiston logistikasi uchun Cloud Computingning haqiqiy foydalari va natijalari, masalan, xarajatlarni kamaytirish, xizmat sifatini yaxshilash va operatsion samaradorlikni oshirish, yetarlicha o‘rganilmagan.

Ushbu tadqiqotning asosiy maqsadlari quyidagilardan iborat:

1. O‘zbekistonda logistik boshqaruvda Cloud Computing texnologiyalarining qo‘llanilish imkoniyatlarini baholash.
2. Cloud Computing texnologiyalarini tatbiq etishda yuzaga keladigan asosiy muammolarni aniqlash.

3. Cloud Computing texnologiyalarining logistik sektorda operatsion samaradorlik, xarajatlarni qisqartirish va xizmat sifatini yaxshilashga ta'sirini baholash.
4. O'zbekistondagi logistik kompaniyalar uchun Cloud Computingni joriy etish bo'yicha amaliy tavsiyalar ishlab chiqish.

Ushbu tadqiqotda Cloud Computing texnologiyasining O'zbekistonning logistik boshqaruvida qo'llanilishi o'rganiladi. Bu, o'z navbatida, mamlakatda mavjud bo'lgan logistika tizimlarini rivojlantirish, jarayonlarni optimallashtirish va xarajatlarni kamaytirish bo'yicha yangi imkoniyatlarni ochib beradi. Kutilayotgan natijalar quyidagilardan iborat:

- Cloud Computing texnologiyasining O'zbekistondagi logistik sektorda qanday qo'llanilishini aniqlash.
- Logistikada bu texnologiyaning amaliy foydalari va samaradorligini o'rganish.
- Tadqiqot asosida O'zbekiston logistik sektorining raqobatbardoshligini oshirish uchun amaliy tavsiyalar ishlab chiqish.

Natijalar va Munozara. Logistika boshqaruvida **Bulutli hisoblashlar** (Cloud Computing - CC) texnologiyalarini joriy etish operatsion samaradorlikni oshirish, xarajatlarni kamaytirish va xizmatlar sifatini yaxshilashda katta imkoniyatlarni ko'rsatdi. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, bulutli tizimlar ta'minot zanjiri jarayonlarini samarali optimallashtirish uchun real vaqtda ma'lumotlarni olish, inventarizatsiyani boshqarishni yaxshilash va qarorlar qabul qilishni osonlashtirishda juda foydali. Tadqiqot natijalari bulut texnologiyalarini logistika boshqaruvida qo'llashning bir qator afzalliklarini ta'kidladi, jumladan, ma'lumotlarni saqlash imkoniyatlari, manfaatdor tomonlar o'rtasidagi aloqaning yaxshilanishi va talab bo'yicha resurslarni kengaytirishning fleksibiliteti.

Nazariy nuqtai nazardan, bulutli hisoblashlarni logistika sohasiga tatbiq etish **Tizimlar nazariyasi** bilan mos keladi, bu nazariya logistika tizimidagi turli komponentlarning o'zaro bog'liqligini ta'kidlaydi. Bulut xizmatlaridan foydalanish ta'minot zanjiri bo'ylab ma'lumotlarning uzluksiz oqishini ta'minlaydi, bu esa transport, omborlash va inventarizatsiya boshqaruvi kabi turli elementlarni bog'laydi. Shuningdek, **Resurslarga asoslangan qarash** (RBV) nazariyasi texnologik imkoniyatlar va bilimlarni strategik resurslar sifatida qadrlaydi, bu esa bulutli hisoblashning logistika kompaniyalari uchun raqobatbardosh ustunliklar yaratishda qanday muhim rol o'ynashini ko'rsatadi.

Biroq, bulut texnologiyalarining nazariy foydalari sezilarli bo'lsa-da, ularni to'liq integratsiya qilish va amaliyotda qo'llashda qator muammolar mavjud. Masalan, **ma'lumot xavfsizligi** va **maxfiylik masalalari** ayniqsa muhimdir, chunki logistika sohasidagi maxfiy ma'lumotlar bulut platformalari orqali uzatiladi. Bundan tashqari, **texnologiyalarga bo'lgan qabul qilish** modeli (TAM) bulutli hisoblashning logistika kompaniyalari tomonidan qabul qilinishida uning foydaliligi va foydalanish osonligining muhim rol o'ynashini ko'rsatadi. Shuning uchun bulut texnologiyalarini amalda qo'llashda tashkilotning va texnologiyaning o'ziga xos xususiyatlarini hisobga olish zarur.

Amaliy nuqtai nazardan, tadqiqot shuni ko'rsatadiki, ko'plab logistika kompaniyalari, ayniqsa kichik va o'rta bizneslar (KOB) bulut texnologiyalarini joriy etishda sezilarli to'siqlarga duch kelmoqda. Bu to'siqlar asosan cheklangan IT infratuzilmasi, raqamli savodxonlikning pastligi va dastlabki o'rnatish xarajatlaridan iborat. Bulutli tizimlarga o'tish, hatto mavjud bulut xizmatlaridan foydalansalar ham, kichik kompaniyalar uchun murakkab va resurslarni talab qiladigan jarayon bo'lishi mumkin. Bundan tashqari, **xizmat ko'rsatuvchi provayderga bog'lanib qolish** (vendor lock-in) muammosi logistika kompaniyalarining bulutli yechimlarga bo'lgan moslashuvchanlik va tejamkorligini kamaytirishi mumkin.

Bu sohada bilim bo'shligi, ayniqsa **mahalliy qonunchilik** va **yuridik tizimlar** bilan bog'liq. Bulutli hisoblash tizimlari rivojlangan mamlakatlarda keng qo'llanilsa-da, rivojlanayotgan mintaqalarda, masalan, O'zbekistonda, ularni joriy etish qator reglamentatsion muammolarga duch keladi. Bular ma'lumot suvereniteti, qonunlarga rioya qilish va bulut xizmatlari provayderlari uchun standartlashtirilgan tizimlarning yo'qligi bilan bog'liq. Rivojlanayotgan bozorlarda logistika kompaniyalari bulutli texnologiyalarni qanday joriy etishi borasida hali ham cheklangan tadqiqotlar mavjud.

Keyingi tadqiqotlar quyidagi sohalarda olib borilishi kerak:

1. Kelgusi tadqiqotlarda bulutli hisoblashni qabul qilgan logistika kompaniyalari, ayniqsa rivojlanayotgan davlatlardagi kichik va o'rta kompaniyalar uchun investitsiya daromadliligini (ROI) baholash amalga oshirilishi kerak. Bu tahlil bulutli texnologiyalarni joriy etishning uzoq muddatli moliyaviy ta'sirini aniqlashda yordam beradi.
2. Bulutli logistika tizimlari bilan bog'liq xavfsizlik va ma'lumot maxfiyligi masalalarini hal qilish uchun yanada kuchli tizimlarni ishlab chiqish bo'yicha chuqur tadqiqotlar olib borish zarur. Bulutli hisoblash texnologiyalari bilan blockchain texnologiyasining integratsiyasi bu borada tadqiqotlarni kengaytirish uchun istiqbolli yo'nalish bo'lishi mumkin.
3. Keyingi tadqiqotlar turli mamlakatlardagi logistika kompaniyalari bulutli texnologiyalarni qabul qilishda duch kelayotgan muammolarni taqqoslab, mamlakatga xos eng yaxshi amaliyotlarni ishlab chiqishi mumkin.
4. Logistika sohasida bulutli texnologiyalarni qabul qilishda raqamli savodxonlik dasturlari qanday rol o'ynashini o'rganish zarur. Xodimlarni tayyorlash va tashkilot madaniyatining ahamiyatini tushunish bu jarayonda juda muhimdir.

Xulosa qilib aytganda, logistika boshqaruvida bulutli hisoblash texnologiyalarining qabul qilinishi sezilarli nazariy va amaliy afzalliklarga ega bo'lsa-da, xavfsizlik, xarajatlar va mahalliy reglamentatsion tizimlar bilan bog'liq muammolar mavjud. Ushbu bo'shliqlarni to'ldirish orqali kelgusi tadqiqotlar bulut texnologiyalarining logistika sohasidagi imkoniyatlaridan to'liq foydalanishni ta'minlaydi, ayniqsa rivojlanayotgan bozorlar uchun.

Mazkur tadqiqotda O‘zbekistonda logistik boshqaruvda Cloud Computing (bulutli hisoblash) texnologiyalarining qo‘llanilishi o‘rganildi. Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatadiki, bulutli hisoblash texnologiyalarini logistik tizimlarga joriy etish, operatsion samaradorlikni oshirish, xarajatlarni kamaytirish va xizmat sifatini yaxshilash uchun katta imkoniyatlar yaratadi. Bu texnologiya ta’minot zanjirini samarali boshqarish, inventarizatsiya va ma’lumotlarni real vaqtda kuzatish, hamda qaror qabul qilish jarayonlarini optimallashtirishga yordam beradi.

O‘zbekiston iqtisodiyotidagi transformatsiya jarayoni va logistik sektorning rivojlanishi logistik tizimlarda zamonaviy texnologiyalarni, ayniqsa bulutli hisoblashni tatbiq etishni talab etadi. Bulutli texnologiyalarning joriy etilishi, mamlakatda mavjud bo‘lgan logistik infratuzilma, raqamli savodxonlik darajasi va yuridik muammolarni hisobga olgan holda, logistika sohasida sezilarli o‘zgarishlar keltirishi mumkin. Shuni ta’kidlash lozimki, bulutli tizimlar kichik va o‘rta bizneslar uchun ham yuqori darajada moslashuvchan va samarali yechimlarni taqdim etadi.

Biroq, bulutli hisoblash texnologiyalarini to‘liq amalga oshirishda bir qator muammolar mavjud, jumladan, ma'lumotlar xavfsizligi va maxfiylik masalalari, texnologiyalarga bo‘lgan qabul qilish darajasi, resurslarning cheklanganligi va infratuzilmaning yetarli darajada rivojlanmaganligi. Bulutli hisoblashni joriy etish jarayonida, ayniqsa kichik va o‘rta bizneslar uchun dastlabki investitsiyalar va texnik resurslarning yetishmasligi to‘siqlarni yaratadi.

Jild: 04, Nashr: 11 | Nov - 2024
ISSN: 2181-2624
www.sciencebox.uz

Tadqiqot davomida olingan natijalarga asoslanib, quyidagi tavsiyalar ishlab chiqildi:

1. O‘zbekistonning logistik kompaniyalariga bulutli hisoblash texnologiyalarini joriy etish bo‘yicha amaliy ko‘rsatmalar, shu jumladan texnologiyalarning xavfsizlik jihatlarini ta’minlash va resurslarni samarali taqsimlash.
2. Bulutli tizimlarga o‘tishning moliyaviy va operatsion samaradorligini baholash, kichik va o‘rta bizneslar uchun soddalashtirilgan yechimlarni ishlab chiqish.
3. Rivojlanayotgan bozorlar uchun bulutli hisoblash texnologiyalarini joriy etishning reglamentatsion va yuridik muammolarini hal qilish bo‘yicha tadqiqotlarni davom ettirish.

Shu bilan birga, kelgusi tadqiqotlarda bulutli hisoblash texnologiyalarining logistik sektordagi uzoq muddatli moliyaviy samaradorligini tahlil qilish va texnologiyalarni joriy etishda yuzaga keladigan xavfsizlik masalalarini hal qilishga qaratilgan tadqiqotlarni davom ettirish zarur. Bu o‘z navbatida O‘zbekistonning logistik infratuzilmasining raqobatbardoshligini oshirish va global iqtisodiy jarayonlarga moslashish imkoniyatlarini yaratadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro’yxati

1. Boboyev N. Logistika asoslari. Darslik - Samarqand: SamISI, 2023. - 292 b. **ISBN: 978-9943-9457-6-0.**
2. M Boboyev N. Logistika. O’quv qo’llanma. - Samarqand: SamISI, 2021. - 330 b. **ISBN: 978-9943-7641-5-6**
3. Anorov, O. (2018). *O'zbekiston Respublikasining logistika tizimlarining rivojlanishi va strategiyalari*. Toshkent: O'zbekiston Respublikasi Fanlar Akademiyasi Noshirlik.
4. Karimov, A. (2020). *Logistika menejmenti va uning samaradorligini oshirishning iqtisodiy asoslari*. Toshkent: Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti.
5. Tursunov, M. (2019). *Raqamli transformatsiya va logistika: nazariy asoslar va amaliyotdagi muammolar*. Tashkent: Innovatsion iqtisodiyot va texnologiyalar.
6. Muminov, B. (2021). *Yashil logistika va uning ekologik ta'sirlari*. Toshkent: O'zbekiston ekologiya markazi.
7. Raximkulova, D.R. (2020). *Logistika tizimlari va boshqaruv hisobi: zamonaviy yondashuvlar*. Samarqand: Samarqand iqtisodiyot va servis instituti.
8. Mirkhamidov, N. (2021). *O‘zbekistonda logistika tizimlari rivojlanishi: muammolar va imkoniyatlar*. Toshkent: O‘zbekiston iqtisodiyoti nashriyoti.
9. Zeynallayev, A. (2017). *Boshqaruv hisobi*. Toshkent: O‘zbekiston iqtisodiyoti nashriyoti.

SCIENCE BOX

TA'LIM VA RIVOJLANISH TAHLILI ONLAYN ILMIY JURNALI

Jild: 04, Nashr: 11 | Nov - 2024
ISSN: 2181-2624
www.sciencebox.uz

РЕАГЕНТНЫЙ РЕЖИМ И МЕТОДЫ РАЗДЕЛЕНИЯ ПОЛИМЕТАЛЛИЧЕСКИХ РУД

М. А. Муталова
к.т.н., доцент кафедры «Горное дело» Алмалыкского филиала Ташкентского государственного технического университета имени Ислама Каримова, г. Алмалык, Узбекистан.

С .Б. Джуракулова
Студент гр.3г-21 ГД Алмалыкского филиала Ташкентского государственного технического университета имени Ислама Каримова, г. Алмалык, Узбекистан.

А.С. Набиев
Студент гр.3г-21 ГД Алмалыкского филиала Ташкентского государственного технического университета имени Ислама Каримова, г. Алмалык, Узбекистан.

Ш. Б. Нематов
Студент гр.3г-21 ГД Алмалыкского филиала Ташкентского государственного технического университета имени Ислама Каримова, г. Алмалык, Узбекистан

Аннотация: *Подготовленные запасы минерального сырья в своем большинстве не только обеспечивают действующие горнодобывающие комплексы на длительную перспективу, но и позволяют увеличить мощности по добыче ряда стратегических полезных ископаемых. Современный уровень разведанных полезных ископаемых и связанное с ним освоение богатейших месторождений драгоценных, цветных и редких металлов, всех видов топливных ресурсов позволяют оптимистически оценивать будущее Республики.*

Ключевые слова: *Частично коллективно-селективная схема, селекция, некондиционные, забалансовые, щелочные, окисленные минералы, ценные компоненты, коллективно-селективная схема.*

Полиметаллические руды перед флотацией могут подвергаться предварительному обогащению в тяжелой суспензии. Получаемая при обогащении тяжелая фракция после мелкого дробления и измельчения подвергается флотационному обогащению по одной из рассмотренных выше схем.

Jild: 04, Nashr: 11 | Nov - 2024
ISSN: 2181-2624
www.sciencebox.uz

На всех полиметаллических фабриках применяется бутиловый ксантогенат (88 г/т), а также изопропиловый ксантогенат (33 г/т), с помощью которого перерабатывается 50% руды. Широко применяется бутиловый дитиофосфат (12 г/т). Из вспенивателей наибольшее распространение получил реагент Т-66 (41 г/т), с помощью которого перерабатывается 77% руды. Применяются также вспениватели ВВ-2 (111 г/т), циклогексанол (38 г/т), Д-3 (133 г/т), ИМ-72 (151 г/т) и др.

При разделении медно-свинцового концентрата применяются обычно бутиловый и этиловый ксантогенаты, а также дитиофосфаты и Z-200.

Коллективная флотация обычно проводится в содовой среде при pH 8 – 9,5 с использованием обычных собирателей – бутилового или изопропилового ксантогената, а также фенольных или спиртовых дитиофосфатов. Медно-свинцовая флотация проводится в известковой или содовой среде при pH 7 – 10,5. Сфалерит и пирит подавляются обычно цианидом, цинковым купоросом, сочетанием этих реагентов, а также сернистым газом, получившим широкое применение и распространение на зарубежных фабриках. Кроме того, в качестве подавителей сфалерита применяются гидросульфид цинка, цинкат натрия и др.

В медно-свинцовой флотации на фабриках США и Канады применяются этиловый, изопропиловый и амиловый ксантогенаты, с помощью которого перерабатывается 74% полиметаллических руд, и Z-200 (77%). Удельный расход ксантогената составляет 38 г/т, Z-200 – 8,7 г/т. На полиметаллических фабриках Канады расход ксантогенатов составляет в среднем 177 г/т, 241 и 242, спиртовые. Аэрофлоты № 208 и 211. применение изопропилового ксантогената улучшает условия селективной флотации. В цинковой флотации применяются также ксантогенаты, Аэрофлоты и Z -200.

В качестве вспенивателей на фабриках США применяются Аэрофрос-71 (66,4% всего объема руд), метилизобутилкарбинол (33% руд), Дауфрос (18% руд) при расходе соответственно 22, 11 и 20 г/т. В Канаде основными вспенивателями являются метилизобутилкарбинол (11, 7 г/т) и Дауфрос (2,3 г/т).

Перед цинковой флотацией пульпу перемешивают в течение 5 – 109 мин с медным купоросом и известью при pH 9 – 12. Иногда для лучшего подавления пирита проводят аэрацию пульпы или добавляют небольшое количество цианида (обычно в перечистные операции флотации цинкового концентрата). Из хвостовой цинковой флотации при необходимости можно извлечь пиритный концентрат при обычных условиях флотации пирита.

Иногда флотация сфалерита и пирита проводится совместно отделением сростков сфалерита и пирита от минералов пустой породы проводится при той же крупности измельчения, до которой руда измельчалась перед медно-молибденовой флотацией. Разделение же цинково-пиритного концентрата должно осуществляться при более тонком измельчении. Поэтому цинково-пиритный концентрат доизмельчается и направляется на цинковую флотацию при pH 11 – 12,5.

Схема прямой селективной флотации полиметаллических руд применяется крайне редко. Такая схема применяется на фабрике «Лайк–Джордж» (Австралия), где перерабатываются тонковкрапленные полиметаллические руды, содержащие до 20% пирита. Вначале из руды флотируется халькопирит при pH 4 – 4,5, с добавлением сульфидов свинца, цинка и железа сернистой кислотой, которая подается в измельчение. Затем, после добавления цианида (260 г/т) и извести (145 г/т) для подавления сфалерита и пирита, проводится свинцовая флотация. Собиратели в медной флотации – этиловый ксантогенат и содовый дитиофосфат, в свинцовом цикле – только этиловый ксантогенат при малых расходах.

Jild: 04, Nashr: 11 | Nov - 2024
ISSN: 2181-2624
www.sciencebox.uz

Хвосты свинцовой флотации после сгущения и перемешивания с медным купоросом направляются на цинковую флотацию. Собиратели – этиловый и амиловый ксантогенаты и содовый дитиофосфат.

Особенность схемы двухстадиального измельчения сульфидной руды – применение отсадки в цикле измельчения для выделения золотосодержащего продукта. Разгрузка мельниц I стадии измельчения крупностью 28 – 29% класса – 0,063 мм направляется на отсадочные машины МОД-I (частота пульсации 350 мин$^{-1}$, длина хода конических днищ 14 мм; расход подрешетной воды 12 – 14 м^3/час). В машине над искусственной постелью, состоящей из дроби крупностью 4–7 мм, установлены предохранительные решетки с отверстиями 10 мм для выделения крупного скрапа из дроби крупностью 4–7 мм, установлены предохранительные решетки с отверстиями 10 мм для выделения крупного скрапа из слива мельниц. Слив классификатора II стадии измельчается крупностью 70% класса – 0,074 мм поступает на концентрационный стол для получения золотосодержащих продуктов. Хвосты этого стола направляются на коллективную флотацию, а промпродукт – на доизмельчение коллективного концентрата.

Обогащение сульфидной руды после измельчения до 52 – 56% класса – 0,074 мм проводится по коллективно-селективной схеме. Для создания pH 8,5 – 9,5 в мельницы подаются 300 г/т соды. Коллективная флотация проводится в присутствии бутилового ксантогената, суммарный расход которого составляет 110 – 120 г/т. дополнительный собиратель – трансформаторное масло 950 г/т), пенообразователь – смесь эфиров полиэтиленгликолей с n= 2; 3; 4; 5 (суммарный расход 50 г/т).

Коллективный концентрат, в который извлекается до 95% всех сульфидных минералов, дважды перечищается и поступает на операции десорбции, отмывки и доизмельчения. Десорбция проводится последовательно в двух контактных чанах (диаметром 1500 мм) в присутствии сернистого натрия (220 г/т руды) в течение 9 мин. Затем коллективный концентрат отмывается в спиральных классификаторах (диаметр спирали 2400 мм), пески которых (52 – 53% твердого) подвергаются дополнительной отмывке также в спиральном классификаторе. Пески последнего поступают на измельчение, а сливы сгущаются в сгустителе диаметром 24 м. Сгущенный продукт периодически подается насосами в контактный чан (диаметром 3000 м), где перемешивается с активированным углем (37 г/т).

Доизмельчаются также промпродукты контрольной флотации медно-свинцового цикла, для чего установлены рудногалечные мельницы диаметром 2,1 м, работающие в замкнутом цикле с двуспиральным классификатором (диаметр спирали 2,4 м). В качестве измельчающей среды применяется рудная галя крупностью -72+20 мм, которая выделяется грохочением в дробильном отделении. Рудная галя загружаются в мельницу в количестве 8 т при суточном расходе 5 – 6 т.

Слив классификатора этого цикла измельчения (крупностью 88 – 92% класса – 0,074 мм) после подачи подавителей сфалерита и пирита поступает на медно-свинцовую флотацию. Расход цианида для этой цели составляет 17 – 25 г/т, цинкового купороса 80 – 160 г/т; одна треть цинкового купороса подается непосредственно в мельницу доизмельчения. Медно-свинцовая флотация проводится при pH 8,4 – 8,8 с подачей бутилового ксантогената (2,5 – 3 г/т) и Т-66 (7 – 10 г/т). Время основной флотации составляет 11 мин.

Для более полного раскрытия минеральных сростков хвосты I перечистки и концентрат контрольной флотации направляется в цикл доизмельчения коллективного концентрата. Содержание сростков после доизмельчения составляет около 25%, т.е. уменьшается в 2 раза. Слив гидроциклонов возвращается на основную медно-свинцовую флотацию.

Медно-свинцовый концентрат трижды перечищается и направляется на медную флотацию, а хвосты медно-свинцовой флотации являются питанием цинковой флотации. Доля потерь галенита и халькопирита в хвостах медно-свинцовой флотации в виде сростков этих минералов со сфалеритом составляет соответственно 44 и 33%.

Перед цинковой флотацией пульпа при содержании твердого 27% перемешивается с медным купоросом (35 – 40 г/т). Основная цинковая флотация проводится при pH 10 – 11,5 в присутствии бутилового ксантогената (4 – 6 г/т). Для повышения флотационной активности сфалерита пульпа подвергается острым паром до 16 – 18^{0}C. Время основной флотации составляет 23 мин. Контрольная цинковая флотация осуществляется при содержании твердого в пульпе 19% и pH 11 с подачей 2 – 4 г/т бутилового ксантогената.

Медь в хвостах цинковой флотации теряется в виде сростков (30%) и зерен крупностью – 0,005 мм (48%); для свинца эти потери составляют соответственно 26 и 35%; для цинка 5 и 74%.

Из минералов пустой породы в хвостах цинковой флотации содержится глинозем (2,3%), кремнезем (17%) и кальциевые минералы. Все нерудные минералы на 30% представлены сростками с пиритом.

Концентрат основной флотации после трех перечисток направляются на обезвоживание. Содержание твердого в этих операциях составляет 42 – 45%, время I перечистной флотации составляет 34 мин, II перечистной – 42 мин и III перечистной флотации – 30 мин. Для подавления пирита в I перечистную флотацию подается известь до pH 10 – 10,5.

Хвосты цинковой флотации направляются на флотацию пирита, которая проводится при pH 10 – 10,5 с бутиловым ксантогенатом (10 г/т) и Т-66 (3 – 4 г/т). Время основной пиритной флотации составляет 9 мин, контрольной – 8 мин, I перечистной флотации – 10 мин, II перечистной – 20 мин, перечистки промпродукта – 11 мин. Хвосты контрольной пиритной флотации являются отвальными. Потери меди с ними составляют 1,7%, свинца 1,3%, цинка 1,8%.

По данной схеме впервые в мировой практике осуществлен процесс бесцианистого разделения медно-свинцового концентрата, разработанный в Механобре. Медно-свинцовый концентрат перед разделением подвергается десорбции, которая проводится в контактном чане (диаметром 1500 мм) в течение 10 мин в среде сернистого натрия (30 – 40 г/т руды) и в присутствии активированного угля. Содержание твердого в пульпе при десорбции поддерживается на уровне 40 – 45%. После перемешивания пульпа поступает в следующий контактный чан (диаметром 3000 мм), куда подают серную кислоту до pH 5,6 – 6, пар для подогрева пульпы до 25 0 30^{0}C и подавители галенита – сульфит натрия и железный купорос. Основная флотация по этой технологии проводится в присутствии бутилового ксантогената (0,2 г/т) и при содержании твердого в пульпе 35%. В III перечистную операцию медного концентрата подается сульфит натрия (6 г/т), а в контрольную – ксантогенат (0,6 г/т) и Т-66 (0,2 г/т).

Конечный свинцовый концентрат содержит 46 – 47% свинца при извлечении его 77 – 83%; цинковый концентрат содержит 55 – 66 % цинка при извлечении 76 – 81%.

Внедрение бесцианистой технологии позволило повысить извлечение меди в концентрат на 9 – 10%, цинка на 1,5 – 2%, значительно снизить потери золота и уменьшить содержание цианида в сточных водах. Из коллективного концентрата, содержащего до 8% меди, до 40% свинца, и до 10% цинка, удается извлечь до 64% меди в медный концентрат, содержащий до 26 – 28% меди.

Некоторые фабрики, к примеру Зыряновский свинцовый комбинат, перерабатывает полиметаллические и свинцово-цинковые руды нескольких месторождений. Одновременно на

Jild: 04, Nashr: 11 | Nov - 2024
ISSN: 2181-2624
www.sciencebox.uz

переработку может поступать руда 6 – 9 сортов, но основными являются руды подземной добычи (сульфидные) и смешанные руды. Кроме них, на фабрике перерабатываются медные и свинцово-цинковые месторождения, а так же медно-цинковые руды. (рис.1,2)

Сульфидные руды подземной добычи, объединяются под землей в соотношении 1:1,5, являются типичными полиметаллическими. Рудные минералы представлены галенитом, халькопиритом, сфалеритом и пиритом, присутствуют в небольшом количестве блеклая руда, арсенопирит, пирротин и молибденит.

Относительное содержание меди в виде вторичных сульфидов (халькозин, ковеллин и борнит) не превышает 10%, Окисленные минералы свинца, цинка и меди представлены церусситом, англезитом и смитсонитом. Относительное содержание окисленных форм свинца и цинка не превышает 10% каждого, а меди 3%.

В смешанных рудах Зыряновского месторождения относительное содержание сульфидов не превышает 85%, в том числе меди в сульфидной форме 68 – 85%, свинца 72 – 80% и цинка 65 – 87%.

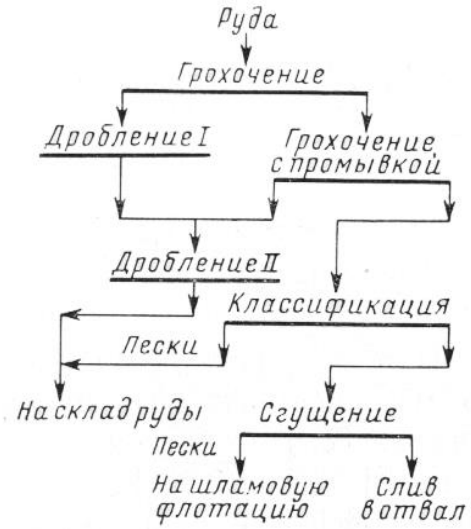
Вмещающие породы руд Зыряновского месторождения представлены в основном кварцем, а также окварцованными, хлоритизированными и серпентинизированными алевролитами, песчаниками; присутствуют кварциты и микрокварциты. Текстура руд прожилковая, гнездовая, вкрапленная и сланцеватая.

Крупное дробление (I стадия) руд подземельной добычи проводится в шахте. На поверхность скипами подается руда, дробленная до 250 мм. Особенностью схемы дробления этих руд – совмещение грохочения с промывкой. Грохочение I осуществляется на грохоте 253 Гр с отверстиями размером 16мм.

Для привозных смешанных руд предусмотрены трехстадиальное дробление и грохочение с промывкой: перед II стадией дробления на грохоте с размером отверстий 50 мм, перед III стадией осуществляются на двух параллельных секциях. Для промывки применяются слив обезвоживающих классификаторов (расход 0,3 $м^3$/т). дробленная до –50 мм смешанная руда направляется на самостоятельную секцию цеха обогащения в тяжелой суспензии.

На комбинате принята схема частично коллективно-селективной флотации. Руды подземной добычи после измельчения МШР-3200×3100 до 45 – 55% класса – 0,074 мм направляются на I основную медно-свинцовую флотацию (11.3). В мельницы I стадии измельчения подаются сернистый натрий (10 – 16 г/т) и цианид (0 – 2,5 г/т). В пульподелитель перед I основной медно-свинцовой флотацией подается цинковый купорос (270 – 430 г/т), а во флотацию – сульфит натрия (5 – 20 г/т), смесь бутилового и изопропилового ксантогенатов в соотношении 1:1 (3 – 7 г/т) и циклогексанол (15 – 40 г/т).

Jild: 04, Nashr: 11 | Nov - 2024
ISSN: 2181-2624
www.sciencebox.uz

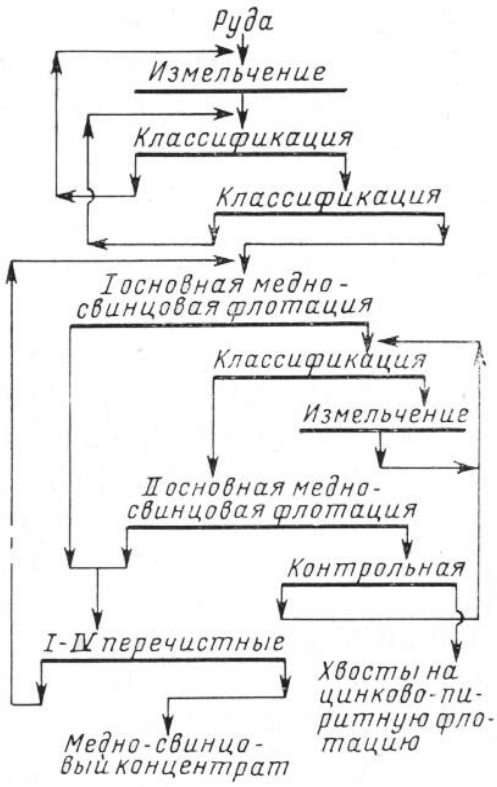

Рис. 1 Схема дробления и грохочения сульфидных руд на Зыряновском свинцовом комбинате.

Рис. 2 Схема медно-свинцовой флотации на Зыряновском свинцовом комбинате.

Хвосты I основной медно-свинцовой флотации доизмельчаются до 75 – 85% класса – 0,074 мм и направляются на II медно-свинцовую флотацию. Для подавления сфалерита и пирита в мельницы II стадии подается цианид (0 – 2,5 г/т), в пульподелитель перед флотацией – цинковый купорос (50 – 100 г/т), а во II основную медно-свинцовую флотацию – смесь ксантогенатов (2 – 6 г/т), циклогексанол (20 – 35 г/т) и иногда CaO. Основная медно-свинцовая флотация проводится при pH 7,2 – 7,6; контрольная – при 7,8 – 8,2.

После перечисток и дофлотации в присутствии цинкового купороса (50 – 165 г/т) и цианида (3 – 12 г/т) коллективный медно-свинцовый концентрат содержит 15 – 16% меди, 36 – 37% свинца и 6 – 7% цинка. Хвосты контрольной медно-свинцовой флотации, содержащие 0,024% меди, 0,24% свинца и 4,8% цинка, направляются на цинково-пиритную флотацию.

Цинково-пиритная флотация проводится после перемешивания хвостов контрольной медно-свинцовой флотации с медным купоросом (40 – 75 г/т), ксантогенатом (10 – 25 г/т), дитиофосфатом (3 – 15 г/т) и керосином (3 – 15 г/т). Цинково-пиритная флотация проводится при pH 8,2 – 8,5. После двух контрольных операций, в которые подаются медный купорос (15 – 25 г/т), ксантогенат (5 – 15 г/т) и дитиофосфат (3 – 15 г/т), выделяются отвальные хвосты, содержащие 0,06%, винца, 0,1% цинка и 0,02% меди. После перечистки цинково-пиритный концентрат направляется на цинковую флотацию в щелочной среде, создаваемой известью (300 – 400 г/т). Кроме извести, в основную цинковую флотацию подаются медный купорос (до 5 г/т). BI перечистку подается известь (100 – 200 г/т). После трех перечисток получается цинковый концентрат, содержащий 58% цинка, 0,3% меди и 1% свинца при извлечении цинка 88,5%.

Jild: 04, Nashr: 11 | Nov - 2024
ISSN: 2181-2624
www.sciencebox.uz

Хвосты контрольной флотации вместе с хвостами контрольной цинково-пиритной направляются в отвал.

При необходимости получения пиритного концентрата хвосты контрольной цинково-пиритной флотации сгущаются в гидроциклоне, пески которого после доизмельчения направляются на флотацию для доизвлечения сульфидов меди, свинца и цинка. Камерный продукт этой флотации является готовым пиритным концентратом, а пенный продукт возвращается на II основную флотацию.

Список использованной литературы

1. Полькин С.И., Адамов Э.В. Обогащение руд цветных металлов. / Учебник для вузов. М., Недра, 1983, – 213 с.
2. Авдохин В.М. Основы обогащения полезных ископаемых. Том 2. / Учебник для вузов: В 2 т. — М.: Издательство Московского государственного горного университета, 2006. – 417с.
3. Mutalova M.A., Khasanov A.A., Masidikov E.M. « Extraction of a Tungsten-Containing Product from the Left Tails of the Ingichin Factory» // International Journal of Advanced Research in Science, Engineering and Technology Vol. 7, Issue 5, May 2020. – P. 13850-13856.
4. Mutalova M.A. «Foydali qazilmalarni boyitish», O'quv qo'llanma,Toshkent, Vneshinvestrprom, 2021
5. Odilovich, Q. M. (2024). Rationale and Choice Technologies Production at Coal Formations. *Web of Semantics: Journal of Interdisciplinary Science*, *2*(5), 346-352.
6. Khasanov, A., Khasanov, U., Toshtemirov, U., Abdurakhmanov, D., & Melnikova, T. (2024). Studying the condition of tungsten-containing man-made waste in the territory of Uzbekistan. In *E3S Web of Conferences* (Vol. 538, p. 03023). EDP Sciences.
7. Mutalova, M., Khasanov, A., Toshtemirov, U., Melnikova, T., & Yuldashava, N. (2024). Modern technology for enrichment of tailings from an enrichment plant processing tungsten ores. In *E3S Web of Conferences* (Vol. 538, p. 01002). EDP Sciences
8. Ilmuratov, U. H. (2019). Selection and Substantiation of the Method of Exploiting the Tebinbulak Deposit. *Scienceweb academic papers collection.*
9. Ilmuratov, U. (2020). Selection and Justification of Methods for Opening the Southbay Field. *Scienceweb academic papers collection*.
10. Shamayev, M. K., Toshtemirov, U. T., Alimov, S. M., Melnikova, T. E., Berdiyeva, D. K., & Ismatullayev, N. A. (2022). Determination of the Installation Density of Anchors in the Walls of a Working with a Quadrangular Cross Section. *Child Studies in Asia-Pacific Contexts*, *12*(1), 362-367.
11. Yormatov, O. S., Mamirov, U. M., Yulchiboyev, I. I., Safarov, M. M., & Toshtemirov, U. T. (2023). ELASTICITY-DEFORMATION OF ROCKS OF MINE SOIL WALLS STATUS STUDY. *Galaxy International Interdisciplinary Research Journal*, *11*(2), 184-186.
12. Nishonov, A. I., & Toshtemirov, U. T. (2023). STUDY OF THE GRAPH ANALYTIC METHOD OF DETERMINING THE WORKING MODE OF A PUMP DEVICE FOR REDUCING THE MINE FROM GROUNDWATER.
Galaxy International Interdisciplinary Research Journal, *11*(2), 181-183.

SCIENCE BOX

TA'LIM VA RIVOJLANISH TAHLILI ONLAYN ILMIY JURNALI

Jild: 04, Nashr: 11 | Nov - 2024
ISSN: 2181-2624
www.sciencebox.uz

KREATIVLILIK KOMPITENSIYALARINI RIVOJLANTIRISHDA IRSIYATNING TUTGAN O'RNI

Mukumova Feruza Xudoyqulovna
Termiz davlat universiteti o'qituvchisi

Annotatsiya: *Ushbu maqolada o'quvchilarda kreativlik qobiliyatlarini rivojlantirishda irsiyatning o'rni masalalari yoritilgan.*

Kalit so'zlar: *Ta'lim, tarbiya, rivojlanish, munosabat, bilim, KO'nikma, malaka, ijodkorlik, kompetentlik, boshlang'ich sinf o'qituvchisi, qobiliyat, emotsiya, tajriba.*

Har bir ota-ona farzandining kelgusida kim bo'lib yetishishi haqida o'ylaydi. Ba'zilar: "Ha, uning otasi olim, bola ham olim bo'ladi" yoki "Mana, qarab turasiz, onasi chevar, bu qizaloq onasiga tortadi", deyishadi. Xo'sh, bu gaplar qanchalik to'g'ri?

Albatta, qobiliyat o'zi nima ekanligini bilmay turib, uning to'g'ri-noto'g'riligi haqida fikr yuritish qiyin. Buning uchun mazkur jarayon va hodisalar irsiyat bilan bog'liqmi, talant avloddan avlodga irsiy yo'l bilan o'tadimi? degan masalalarni hal qilib olmoq lozim.

Amaliy hunarmandchilik san'atida qobiliyatning avloddan avlodga o'tishi xususidagi ko'plab misollar shohidimiz. Masalan, Qo'qonlik Lutfulla Fozilov va Xivalik Madraim Otajonovlarning metallga gul o'yish san'ati avloddan avlodga o'tib kelgan. Jo'raqulovlar 300 yildan buyon kulolchilik bilan shug'ullanishadi. Toshkentlik o'ymakor usta Toir To'xtaxo'jaev, muzika asbobsozi Usmon Zufarov va shu kabi ustalar ham ota-buvalari san'atini davom ettirishgan.

Kishida muayyan kreativlilik kompitensiyaning shakllanishida tashqi muhit va irsiy munosabatlar ma'lum darajada rol o'ynashiga odamlar qadimdayoq e'tibor berishgan. Qadimgi Sparta quldorlik davlatida shu davlat uchun maqbul kishilar yaratishga harakat qilganlar, biroq tarixdan ma'lumki, bu tadbir achinarli ahvolga olib keldi.

Keyinchalik bir qancha tadqiqotchilar geniy(daho)larning kreativ qobiliyati borasida tuzgan sistema va sxemalarda ularning shajaralarini tasvirlashdi.

Bunday tadqiqotlar Mosart, Betxoven, Tolstoy, Pushkin, Leonardo da Vinchi, Eynshteyn va boshqalarning iste'dodi sabablarini oshkor etish uchun o'tkazilgandi. Masalan, mazkur sohada izlanish olib borgan N.K.Kolsov o'zining bir maqolasida "geniyning asosiy irsiy kreativlilik qobiliyati, ishbilarmonligi, ijodkorligi, jismonan sog'lomligi va chidamliligа xos bo'lib, tarixan uzoq davom etgan hayot uchun biologik kurash jarayonida tabiiy tanlanish "imtihon"idan o'tdi", deb yozadi. Kreativlik qobiliyatning shakllanishida irsiy qonuniyatlarning ahamiyati haqida gapirar ekan, genetik (genetika-hayvon va o'simliklar irsiyoti, uning o'zgaruvchanligi haqidagi fan) olim ijtimoiy sharoitga katta ahamiyat beradi. "Kishi,-deydi u,-ijtimoiy organizm, demak, u ijtimoiy muhitsiz yashay olmaydi". XX-asrning 30-yillarida shaxs kreativlik qobiliyati va daholik muammosi irsiyat va o'zgaruvchanlik jarayonlari bilan uzviy bog'liqlikda o'rganildi.

Shu o'rinda o'z zamonasining yetuk olimi, juda ko'p tillarni bilgan, faylasuf, matematik va vrachi (tibbiyotchisi) Sharqda "Muallimi avval" ("Birinchi muallim") unvonini olgan Aristoteldan keyin

“Muallimi soni” (“Ikkinchi muallim”) degan nom olgan Abu Nasr Forobiyning[1] aytgan fikrlari butun jahon xalqlari, jumladan Sharq va O‘rta Osiyo xalqlarining inson kamoloti haqidagi pedagogik nazariyasining yuzaga kelishi va rivojlanishidagi roli benihoya kattaligini alohida ta’kidlashga ehtiyoj seziladi. U qobiliyatning mohiyatini “...insonga uning o‘z oldiga qo‘ygan maqsadlarini amalga oshirishiga xalaqit beruvchi qobiliyatlari va o‘rgangan ixtiyoriy harakatlari inson yomonligidir va aksincha, insonga uning o‘z oldiga qo‘ygan maqsadlarini amalga oshirishiga yordam beruvchi qobiliyatlari va o‘rgangan ixtiyoriy harakatlari inson yaxshiligidir”, deb izohlaydi. Shuningdek u inson qobiliyatning ahamiyatini “Inson hayotining oliy maqsadi ham baxt-saodatga erishuvdan iborat. Insonning baxtli bo‘lishi esa uning qobiliyati va irodasiga bog‘liq. Inson yuksak kamolotga erishuv yo‘lida harakat qilgandek, aqliy bilishga ham harakat qilsa, hech shubhasiz o‘zi intilayotgan so‘nggi darajadagi baxt-saodatga erishadi” deya e’tirof etadi.

Forobiy tug‘ma mutlaq g‘oyalar va daholik qobiliyatlarni tan olmaydi. Ammo tug‘ma fazilatlar fikriy fazilatga buysunishi kerak. Insonning kasb-hunar va san’atdagi fazilati tug‘ma emas. “Agar kasb-hunar fazilati tug‘ma bo‘lganda, podshohlar ham o‘zlari istab va harakat qilib emas, balki podshohlik ularga faqat tabiiy ravishda muyassar bo‘lgan, tabiat talab qilgan tabiiy bir majburiyat bo‘lib qolar edi”.

Kasb-hunar fazilati tug‘ma bo‘lmas ekan, “xalqlar va shahar ahllarida axloq, odob, rasm-rusm, kasb-hunar, odat va irodani hosil qilish uchun insondan zo‘r kuch va qudrat talab qilinadi. Bu ikki yo‘l bilan: ya’ni ta’lim va tarbiya bilan qilinadi. Ta’lim degan so‘z xalqlar va shaharliklar o‘rtasida nazariy fazilatni birlashtirish, tarbiya esa shu xalqlar o‘rtasidagi tug‘ma fazilat va amaliy kasb-hunar fazilatlarini birlashtirish degan so‘zdir”.

“Ta’lim,- deya u so‘zini davom ettirib, - faqat so‘z va o‘rgatish bilangina bo‘ladi. Tarbiya esa amaliy ish, tajriba bilan, ... kasb-hunarga berilgan. bo‘lishi, o‘rganishidir" . Bu ishni ustozlar va murabbiylar bajaradilar, deydi.

Biroq mutlaqo kreativlik qobiliyatisiz, iste’dodsiz (ruhiy va fiziologik jihatdan normal kishilar nazarda tutilyapti, albatta) va haddan tashqari kreativlik qobiliyatli inson ham yo‘q. Har bir kishi muayyan qobiliyatga ma’lum darajada moyil bo‘ladi. Bunday qobiliyatlar qulay ijtimoiy sharoitlar mavjudligidagina imkoniyatdan kreativ voqelikka aylanishi mumkin.

Kreativlik qobiliyati muayyan genetik imkoniyatning ijtimoiy va tarixiy sharoitlar bilan o‘zaro muqarrar va murakkab ta’siri orqaligina vujudga keladi.

Bularning hammasi ijtimoiy munosabatlar bilan bog‘liq muhit va ta’lim-tarbiya mahsuli bo‘lmish inson faoliyati mohiyatidan ajralmasdir, uning me’yoriy-ijodkorlik mehnati samarasi bilan izohlanadi.

Mashhur olim G.Mendelning fikricha, muayyan kreativlik qobiliyatining “nishonalari” har bir kishida bor, biroq ularning rivojlanishi ijtimoiy ishlab chiqarishning muayyan sharoitlarida tarkib topgan ijodkorlik mehnatiga bog‘liqligini alohida ta’kidlab o‘tgan edi.

Qobiliyatlarning ijtimoiy shakllanishi barqarorlik va o‘zgaruvchanlik o‘zaro ta’sirining juda murakkab jarayonidir. Bu jarayon mazkur muammoning genetik nuqtai nazaridan ajralmasdir. Ushbu muammoni hal etish dialektikasi mazkur jaraenda ijtimoiy va genetik hodisalarning dialektik o‘zaro ta’sirini e’tirof etishni talab qiladi. Bunday o‘zaro ta’sir barqarorlik va o‘zgaruvchanlik imkoniyat va voqelik jarayonlarining o‘zaro ta’sirini nazarda tutadi. Ijtimoiy omil muayyan kreativlik qobiliyati nasliy “nishonalari”ning shakllanishi hamda namoyon bo‘lishi uchun zarur va asosiy sharoit hisoblanadi. Imkoniyat tarzidagi irsiy “nishonalar” faqat ijtimoiy omillar orqaligina voqeylikka aylanishi mumkin. Genlarning muayyan uyg‘unlashuvidan hosil bo‘ladigan nasliy “nishonalar” ijtimoiy sharoitlardan tashqarida, quruq, mavhum yo yuzaki imkoniyatdangina iborat bo‘lib qoladi. Biroq muayyan

[1] Я.Шермуҳамедов. “Иккинчи муаллим” Инсоний камолот ҳақида. Фан ва турмуш. 1975 й.,№ 10, 28-31 бетлар.

Jild: 04, Nashr: 11 | Nov - 2024
ISSN: 2181-2624
www.sciencebox.uz

qobilyatning ma’lum nasliy “nishonalari” ob’ektiv bo‘lishi lozim, chunki har qanday maqbul ijtimoiy sharoitda ham yo‘qdan hech nima bor bo‘lmaydi. Darhaqiqat, masalan, qobiliyatsiz bastakorga ijtimoiy jihatdan risoladagidek sharoit yaratib bergan bilan, u buyuk ijodkor bo‘lish, u yoqda tursin, hatto uning yaqiniga ham yo‘llay olmaydi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Blum B . The development of an Integred Science Curriculum. Information Scheme Fur. // Science Yeducation 1981, vol.3, –P. 1 https://doi.org/10.12691/yeducation4–3–3
2. Drapeau Patti. Sparking student creativity (practical ways to promote innovative thinking andproblem soving). – Alexandria – Virginia, USA: ASCD, 2014. – P. 4.14.
3. Jasqueline S, Bryan R. Cole, Quelity Management in Education: Building exellene and equity in Student Perfomance. QM.J Vol.9, № 4/2002.
4. Ministerial forum global dialogue on ict and Education innovation – towards sustainable development goal for Education (sdg 4) proceedings. 18–19 april 2018 • Moscow • Russian federation. http://ru.ite.unesco/org/publications.
5. Miyakawa H. Industrial Technology Education. For All. Aichi University of Education. Japan, 2004.
6. Mukumova F.Kh. Creativity and the formula of psychological foundation Electronic journal of actual problems of modern science, education and training. December, 2020-VI. (13.00.00; №24).
7. Spencer L.M. Competence at work: models for superior performance / L.M. Spenser, S.M. Spenser. – New York (etc.): John Wiley, 1993.
8. Teaching national crafts in schools. EPRA International Journal of.
Research &Development(IJRD) Volume: 5, Issue:4, April 2020P.60-61-pages

SCIENCE BOX

TA'LIM VA RIVOJLANISH TAHLILI ONLAYN ILMIY JURNALI

Jild: 04, Nashr: 11 | Nov - 2024
ISSN: 2181-2624
www.sciencebox.uz

IMPORTANT ASPECTS OF FAMILY AND NEIGHBORHOOD IN RAISING STUDENTS' SPIRITUALITY

N. S. Mirsagatova
Senior Lecturer of the Department of Continuing Education Pedagogy, Oriental University

Abstract: *This article highlights the role of the family and community in educating the spiritual aspects of students and young people based on the concept of cooperation "Family-Neighborhood-Educational Institution".*

Keywords: *family, neighborhood, morality, parents, spirituality, personality, society, peace, youth.*

INTRODUCTION

Large-scale measures are being taken to further strengthen and develop the institution of the family, which is the main link in our society, to protect the legal and socio-economic interests of families, especially young families, to strengthen the role of the family in raising a physically healthy, spiritually mature and comprehensively developed generation, to form a healthy family, to strengthen the position and role of mothers, and to further develop the reforms underway in our country.

MATERIALS AND METHODS

Every parent is responsible for the upbringing of their child. An important condition for raising our children is that families are built on a strong, spiritually sound foundation, especially the upbringing of the parents themselves. Parents are the teachers of their children today. Because it is from the family that children are interested in learning languages and reading books. Nowadays, in order to protect our children from any vices that distance them from humanity, it is necessary to be able to interest them in learning and reading books. Every parent should feel their responsibility in raising their child every moment. Spirituality is a characteristic that is inherent only to a person. Only when connected with spirituality is a child of a person. A person is entitled to the great and honorable name of a person. But spirituality is not an innate characteristic of a person. It is formed and developed only in the family, as a result of life experience.

RESULTS AND DISCUSSION

Key Aspects of Family Influence:

Moral and Ethical Guidance: Families play a pivotal role in instilling moral values such as honesty, kindness, respect, and responsibility. These values are often aligned with spiritual teachings, helping children form a strong ethical framework. For example, parents who emphasize the importance of compassion and forgiveness provide their children with spiritual tools to navigate life's challenges and conflicts.

Religious Practices and Rituals: For many students, the family serves as the first place where they learn about religious practices and rituals. Whether it is through daily prayers, attending religious services, or observing religious holidays, these practices not only teach spiritual concepts but also foster a sense of community and belonging. Spiritual practices within the family provide a foundation for personal faith and spiritual development.

Emotional Support and Nurturing: A nurturing family environment that offers emotional support fosters the development of spiritual maturity. When children feel loved, safe, and accepted within their family, they are more likely to develop a strong sense of self-worth and inner peace, key components of spiritual well-being. Moreover, supportive families encourage children to engage in self-reflection and develop emotional resilience, which helps in facing life's spiritual and ethical challenges.

Practical Implications [1]:

Families should prioritize open communication and teach their children to reflect on their actions and feelings.

Encourage family activities that foster spiritual growth, such as meditation, prayer, or community service, to create shared moments of spiritual reflection.

As our wise people say, the upbringing of a child should begin before he is born, with the father, mother and all family members working together. Everything in the universe is created in pairs. Living in pairs is a law of nature, but living in a family is unique to humans among all creatures. The family is the first and primary unit, a particle of society. Society is made up of these small particles. A third world, created from the union of two living beings, two worlds, a husband and wife, is the family. The family should be based on purity and innocence, mutual love and loyalty. This is an important factor in the upbringing of children. The spirituality of a person, his worldview, and the set of skills for faith are formed mainly in the family. Therefore, the role of family spirituality in the upbringing of young people is incomparable. The role of the family in raising a spiritually mature person is enormous. In fact, the family is a structural part of society. All processes taking place in society directly affect the family and the lifestyle of people. Every person, starting from his youth, is nourished by the sources of spirituality in the family [2]. First of all, the role of parents in the family, their relationship with other family members is a school for the child. In managing family relationships, parents and older people mainly play a special role. A person lives under the influence of the family throughout his life. He not only develops individual and social skills, but also forms parental competence in establishing relationships. The family is a decisive factor in the formation of a person's spiritual activity. In the family, traditions and customs that have been passed down from generation to generation for centuries are continued and instilled in each family member. For example, mutual respect in the family is ingrained in everyone's blood. Also, the opinion of older people always plays a decisive role in the family. They must be respected. There are traditions such as placing older people in the front of the house, blessing them, being the first to reach out to the table, or listening to an older person speak, which every family member must follow. Customs such as respect for parents and respect for other family members are the cornerstone of the Uzbek family. The environment and situation in the family should correspond to the environment and situation in society. Otherwise, society cannot accept such family members. When a person completes a construction or enterprise and starts producing products, he is infinitely happy. However, few people realize that bringing a person into the world and raising him as a perfect and impeccable person is a greater and more difficult task than producing products. However, building a family, giving birth and raising children, and doing household chores are not just work. Perhaps it is precisely as a result of these processes that a full-fledged person becomes an adult. Another key factor in raising a person to the level of maturity is upbringing. The sources of upbringing in social life are many and diverse [3].

Jild: 04, Nashr: 11 | Nov - 2024
ISSN: 2181-2624
www.sciencebox.uz

If the family environment is not good, that is, parents are indifferent to their children and there are always quarrels, this will have a strong impact on the upbringing and development of the child. Because the family is the first school of upbringing of the child. Unfortunately, there are also such parents among us who are overly attentive to all the needs of the child and tolerate all their stubbornness. As a result, the child will become a person with bad character and harm to society in the future. To prevent such problems from arising, we must properly educate the future young generation and teach them justice, honesty, truthfulness and respect.

The spiritual development of students is not confined to either the family or the neighborhood alone. The interaction between these two spheres—home and community—can create a powerful synergy that enhances students' spiritual maturity. When students see their family engaging in similar practices as those of their neighbors or the wider community, they develop a deeper sense of continuity and meaning in their spiritual journey.

The family and neighborhood both play essential roles in raising a student's spirituality. A nurturing family environment that instills moral and spiritual values, coupled with the influence of a supportive and diverse neighborhood, helps students cultivate empathy, resilience, and ethical responsibility. By providing students with the emotional, moral, and spiritual tools needed to navigate life's challenges, both family and community contribute to the development of well-rounded individuals with a strong sense of spiritual maturity. To maximize the impact on students' spirituality, it is essential to encourage collaboration between family, neighborhood, and educational institutions, creating a holistic approach to spiritual development [4].

CONCLUSION

In conclusion, the main educational center in the upbringing of the younger generation is the school. Boys and girls from different families with different behavioral characteristics come to school. It is very difficult for them to form habits of school laws and rules, to form the habit of being with the team. If this is done in cooperation between the family and the school, and if negative features in the behavior of children are resolved through consultation, then there will be no poorly educated students.

We know that everything starts with the neighborhood. One of the effective ways of educating young people and their spiritual maturity is the close cooperation of state law enforcement agencies, the public education system, and public organizations of neighborhoods.

REFERENCES

1. Roth, J. & McDonald, R. (2016). Spirituality and Social Work: The Contribution of Social Work to Spiritual Maturity. Oxford University Press.
2. Hawkins, A. J., & Dollahite, D. C. (2017). Beyond the Nuclear Family: A Grandparent-Extended Family Perspective. Sage Publications.
3. Park, C. L. (2015). Religion and Spirituality: A Scientific Perspective on Spiritual Growth. The Oxford Handbook of the Psychology of Religion.
4. Smith, C. & Denton, M. L. (2015). Soul Searching: The Religious and Spiritual Lives of American Teenagers. Oxford University Press.

SCIENCE BOX

TA'LIM VA RIVOJLANISH TAHLILI ONLAYN ILMIY JURNALI

Jild: 04, Nashr: 11 | Nov - 2024
ISSN: 2181-2624
www.sciencebox.uz

A STRATEGY FOR MODERNIZING THE YOUTH OF THE THIRD RENAISSANCE

S. A. Djumayeva
PhD, Associate Professor of the Department of Continuing Education Pedagogy, Oriental University

Abstract: *This article discusses the fact that young people are the creators of the third renaissance. It describes the conditions that are being created for young people today, the comprehensive support and all opportunities that are being created to mobilize all their talents and minds to work selflessly for the development of the homeland.*

Keywords: *Third Renaissance, model, totalitarian, willpower.*

INTRODUCTION

We have set ourselves the main goal of creating a new Renaissance in Uzbekistan, that is, the foundation of the third Renaissance, through large-scale democratic changes in our country, including educational reforms. Speaking about this, first of all, the content - essence of the third Renaissance should be deeply understood by each of us, our entire society.

The Renaissance is a period of special cultural and intellectual development that occurred in Central Asia, Iran, China (9th-12th and 15th centuries) and Western Europe. The term "Renaissance" was originally applied to the cultural and educational upsurge in Italy (14th-16th centuries), which was considered a stage of transition from the stagnation of the Middle Ages to a new era. According to sources, the first dirham coin minted in Samarkand during the Renaissance, that is, in the 9th-10th centuries, constituted one third of the money in circulation in all of Europe and the Middle East. The Ancient East, which has always been the cradle of spirituality and culture, has produced thousands of geniuses, wise men, and scholars. It is impossible not to say that many discoveries have been made on the soil of this land. In the embrace of this amazing place, masterpieces that will last for centuries have been created and have become immortal. It is an inexhaustible source of spiritual nourishment for humanity. Of course, in any era, an enlightened society has always been superior to any ideological society.

MATERIALS AND METHODS

Totalitarian - characterized by violence, aimed at limiting or eliminating democratic freedoms and individual liberty. Over the past few years, in a very short period of time from a historical perspective, the world has been recognizing the emergence of a new Uzbekistan. The state, which was previously described as one of the last surviving islands of the Soviet totalitarian regime, which remained outside the avenues of human development, refused to make changes and real reforms as much as possible, and chose palliative half-measures as its "own model" of development, suddenly became one of the leaders of world reforms. Uzbekistan appeared on the international stage with a completely different image. The prestige and influence of our country in the world has increased to an unprecedented level.

Jild: 04, Nashr: 11 | Nov - 2024
ISSN: 2181-2624
www.sciencebox.uz

RESULTS AND DISCUSSION

A model is an informational image of an object, person or system. This term originally referred to the plans of a building in English at the end of the 16th century. It is derived from the word "module" in French and Italian. After gaining independence, we had to study and engage in national revival for a quarter of a century. Now, after we have moved from national revival to national rise, the head of state has set the strategic task of achieving the third Renaissance. In fact, historically, we have experienced two Renaissances: the first in the 10th - 12th centuries, the second in the last quarter of the 14th century - the first quarter of the 16th century. In the first Renaissance, great geniuses from our country such as Ferghani, Khorezm, Faroubi, Beruni, Ibn Sina, Yusuf Khos Khajib, Mahmud Kashgari, Mahmud Zamakhshari, great hadith scholars - Bukhari, Termizi, mutakallim - Maturidi and Abul Muin. In the Second Renaissance - Ulugbek, Ghiyosiddin Jamshid Koshi, Qazizoda Rumi, Ali Kushchi, Lutfi, Jomi, Navoi, Behzod, great architects, composers, painters, historians emerged and created works that amaze the world even today. During both Renaissances, we were among the advanced, developed nations of the world. If we want to reach such a level again, we need to implement the Third Renaissance.

It encourages us to mobilize all our talents and minds to work selflessly for the development of the homeland. The reforms and their literal essence are understood first of all by young people, their progressive representatives, the young people. Because one of the most important tasks facing modern personnel is to rationally organize the work of those around them, knowing their identity, their abilities, individuality, personal qualities and characteristics, as qualified specialists, and to be active as a talented professional in all areas of socially useful work. This work, in addition to itself, serves to fulfill the important task of instilling in the minds of those around them the most progressive ideas that serve the strength of the Motherland.

In all centuries, the future of the country has been for the youth. The driving forces of revolution, progress and development have always been young people. The state relied on them during the war, in the post-war period, in times of crisis. The reason is that these young, healthy people built new, solid buildings, created incredible inventions and discoveries and put them into practice. The task of the older generation is to help young people find their rightful place in this complex world, to help them realize themselves as much as possible. This article conducts a small study of the strong difference between the youth of the first and third Renaissance, as well as the potential, wide opportunities, and results of the work to be done by the youth of the third Renaissance. When it comes to the topic of new Uzbekistan and the third wave of the Renaissance, it should be noted, first of all, that in international experience there are few statesmen and public figures who would enrich world political terminology with new concepts. From this perspective, the introduction of the concept of "New Uzbekistan" by the President of the Republic of Uzbekistan Shavkat Mirziyoyev into the lexicon of world politics is of incomparable scientific importance. New Uzbekistan is a noble idea put forward by the head of our state and today has taken a deep place in the hearts of all our people, becoming a nationwide movement. At the heart of this idea, on the one hand, is the noble goal of our current and future generations to lay the foundation for the "Third Renaissance", on the other hand, the aspirations and dreams of our great ancestors, our scholarly grandfathers, who laid the foundation for the first and second renaissances in our national history, and on the third, creativity, innovation, and a call to always study and research. Today, we are on the threshold of the third renaissance. Even if we fully delve into the essence of the laws, decrees and resolutions signed by the President of Uzbekistan in the last five years, the development of only one direction of our life, namely enlightenment, education and science, the State programs approved, and the new initiatives put forward, there is no doubt that the center of the next Enlightenment Renaissance is New Uzbekistan. Presidential schools have been established in each region, where education is conducted in English and the "STEAM" (natural

sciences, technologies, technical creativity, art, mathematics) program has been introduced. In Uzbekistan, which is striving for the Third Renaissance, a special system has emerged for revealing and educating the potential of gifted children. Presidential, specialized and creative schools have become an important part of this system. Thus, instead of working with talents that have already manifested themselves, a system has emerged of selecting talented children from among those studying at school and training them in a targeted manner. The fact that each child is talented in some area and that specialized schools are being established in various directions provides an opportunity to choose for future manifestation in the world of science or creativity.

CONCLUSION

What do today's youth decorate their lives with? How do they understand the meaning of life and existence? Wise people say that "Youth is the flower of the flower of life." Youth is a great opportunity for every person to realize their identity, strive for perfection, and find their worthy place in life. Today's enlightened society's creators should feel that the future of our homeland, the future of New Uzbekistan, is in their hands. In order to increase their position and responsibilities in today's society, they should seize every moment, correctly assess the value of youth, if it is not returned, and be diligently committed to building the Third Renaissance. In short, any great plans, great ideas will gain vitality and reality only if they are directly related to human needs, improving their lives, freedom, growth, and spiritual maturity. Otherwise, they will remain just a whim. Our President's congratulatory speech outlined the main directions and tasks. Now all of us, our entire society, must begin to implement them.

REFERENCES

1. Shavkatov, I. (2021). The Role of Youth in the Development of Modern Uzbekistan: A Strategic Approach. Tashkent: Academy of State and Social Sciences.
2. Boqijonov I. Mir Arab secondary specialized Islamic educational institution. 2020
3. Karimova M. Psychology. Tashkent: 2022. 200 p. Abdulla Qodiriy People's Heritage Publishing House.
4. Saidov, A. (2020). Education and Youth: Strategic Approaches to the Modernization of the Educational System in Uzbekistan. Journal of Central Asian Studies, 12(3), 45-60.
5. Mukhammadiev, S. & Khakimov, F. (2022). The Role of Cultural and Historical Heritage in the Modernization of Youth in Uzbekistan. Tashkent: National Press.

SCIENCE BOX

TA'LIM VA RIVOJLANISH TAHLILI ONLAYN ILMIY JURNALI

Jild: 04, Nashr: 11 | Nov - 2024
ISSN: 2181-2624
www.sciencebox.uz

ТАКРОРИЙ ЭКИЛГАН КУНГАБОҚАРНИ ЎСИШИ, РИВОЖЛАНИШИ ВА ҚУРУҚ ВАЗН ТЎПЛАШИГА ГУМИМАКС СТИМУЛЯТОРИНИ ТАЪСИРИ

Таджиев Карим Марданакулович
қ.х.ф.доктори, Термиз давлат мухандислик ва агротехнологиялар университети, Термиз ш.

Турсунов Шокир Чориевич
қ.х.ф.н... доцент, Термиз давлат университети

Аннотация: *Кузги буғдойдан кейин экиладиган кунгабоқар экинини парваришлаш агротехникасини такомиллаштиришнинг илмий асосини яратишда самарали таъсир этувчи физиологик фаол ўсишни созловчи моддаларни уруғ экиш олдидан ва вегетация даврида ўсимликка қўллаш технологиясининг илмий назариясини яратиш ва назарий асосларини ишлаб чиқиш долзарб ҳисобланади.*

Сурхондарё вилояти шароитида такрорий экилган кунгабоқарнинг Жаҳонгир навидан юқори ва сифатли ҳосил етиштиришда Гумимакс стимуляторини қўллаб ўрганилган. Кунгабоқар уруғига экишдан олдин Гумимакс билан 0,75 л/т ва 3-4 барг чиқарганда 0,4 л/га меъёрида ишлов берилганда ниҳолларни униб чиқишига, ўсиши, ривожланиши ва уруғ ҳосилига ижобий таъсир қилган.

Калит сўзлар: *кунгабоқар, стимулятор, Гумимакс, уруғга ва ўсимликка ишлов бериш, униб чиқиш, ўсиш, ривожланиш, уруғ ҳосил.*

Республикамиз жанубий вилоятларида кузги буғдой ҳосили йиғиштириб олингандан кейин 130-140 кун совуқ бўлмайдиган давр бўлиб, бу даврда ўсимликлар учун ижобий ҳароратлар 2400-3200^0 С ни ташкил қилади. Кунгабоқар учун фойдали ҳарорат йиғиндиси тезпишар навлар учун 1850°, ўртапишар навлар учун 2150° С га тенг. Демак мавсумнинг бу давридаги самарали ҳароратлардан унумли фойдаланиб кунгабоқар экиб ҳосил етиштириш мумкин.

Сурхондарё вилоятида ёзда ғарбий, жануби-ғарбий, қишда эса шимоли-шарқий шамоллар кўп эсади, уларнинг ўртача тезлиги 2,6 м/сек, лекин баъзан 15 м/сек гача боради. Аммо жануби-ғарбдан эсадиган Афғон шамоли қуруқ, чанг тўзонли шамол бўлиб, унинг тезлиги секундига 15 м ва ундан ҳам ортади. Бу эса тупроқни эрозияга олиб келади ва ўсимликнинг ўсиши, ривожланишига қисман салбий таъсир кўрсатади. Ёзнинг энг иссиқ кунларида ҳаво ҳарорати 39,5-48^{0}С даражага етади. Бу ойларда эсадиган иссиқ ва қуруқ гармсел шамол ҳаво ҳароратини кўтариб, нисбий намликни 12-20 фоизгача, ҳатто ундан ҳам камайтиради. Бундай шароитда ўсимликларда стресс ҳолат кузатилиб ўсимликларни гормонал фаолияти бузилади, натижада кўплаб ҳосил нишоналарини тўкиб юборади.

Jild: 04, Nashr: 11 | Nov - 2024
ISSN: 2181-2624
www.sciencebox.uz

Бундай ноқулай об-ҳаво шароити туфайли экинлардан кўзланган ҳосилни етиштириш имкони бўлмай қолмоқда. Бунинг натижасида йилдан-йилга кўплаб сезиларли йўқотишлар бўлиб қишлоқ хўжалигида кўплаб иқтисодий зарар кўрилмоқда. Бундай шароитда кузги буғдойдан кейин экиладиган экинлардан барқарор юқори ва сифатли ҳосил етиштиришда ўсишни созловчи моддаларни қўллаш муҳим аҳамиятга эга. Ўсишни созловчи моддалар ўсимликларни ноқулай шароитларга чидамлилигини ва иммунитетини ошириб, метаболизм жараёнини тезлаштиради, оқсил ва углеводларнинг синтезини фаоллаштиради. Бу борада қатор ишлар амалга оширилган ва ижобий натижаларга эришилган.

Кўпгина тадқиқотчилар ўсимликларнинг ўсиши, ривожланишини жадаллаштирадиган, атроф муҳитга салбий таъсир қилмайдиган, тупроқ тузилиши, буферлиги ва ион алмашинуви хусусиятлари ва микроорганизмлар фаолиятини яхшилайдиган, минерал элементларни ўсимликлар томонидан ўзлаштириши учун қулай шаклга айлантирадиган гумин таркибли препаратлардан ўсимликлар уруғларига ва ўсув даврларида ишлов беришда фойдаланилади [5].

Гумин моддалари ўсимлик организмидаги барча биокимёвий жараёнларни фақат уруғ униб чиқиши ва илдиз тизими шаклланишининг дастлабки босқичида эмас, балки ўсимликларнинг ўсиш ва ривожланишини ҳам жадаллаштиради [2].

Келиб чиқиши табиий, экологик хавфсиз гумин моддалари ўсимликларга кўп қўлланиладиган ўғитлар ва айрим ҳолларда пестицидларга муқобил препарат сифатида ишлатилмоқда [1].

Кузги буғдойдан бўшаган майдонларга экилган кунгабоқарга Гумимакс стимулятори қўлланганда ниҳолларнинг униб чиқиши тезлашиб, ўсиши, ривожланиши яхшиланган, вегетатив ва генератив органлар сони ва салмоғи ошиб юқори ва сифатли ҳосил етиштирилган [3, 4].

Шунинг учун кузги буғдойдан кейин экилган такрорий кунгабоқар экинидан юқори ва сифатли ҳосил етиштиришда Гумимакс стимуляторини қўллашнинг мақбул муддат ва меъёрларини ишлаб чиқишни олдимизга мақсад қилиб олдик.

Тадқиқот натижалари. Тажрибада кузги буғдойдан сўнг такрорий экилган кунгабоқар уруғига Гумимакс стимулятори билан турли меъёрларда ишлов беришни ниҳоллар униб чиқишига таъсири аниқланди.

Ниҳолларнинг униб чиқиши аввало тупроқ намлиги ва ҳароратига, қолаверса уруғларни экишга тайёрлаш усули ва стимуляторлар билан ишлов бериш меъёрларига ҳам боғлиқлиги аниқланди.

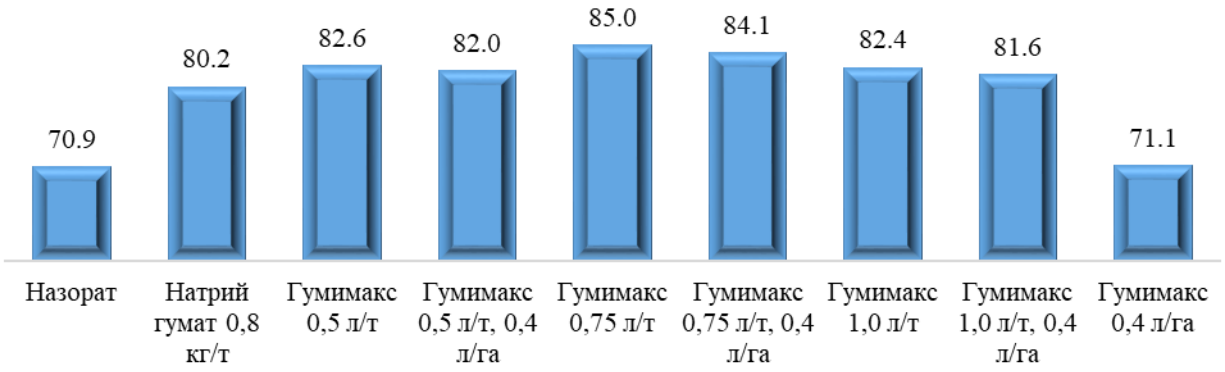
Тажрибада ниҳолларни униб чиқиши тахлил қилинганда такрорий экилган кунгабоқар уруғига Гумимакс стимуляторлари билан 0,5; 0,75; 1,0 л/т меъёрда ишлов берилган вариантларда ишлов берилмаган вариантга нисбатан ниҳоллар 1-2 кунга эртаки бўлганлиги аниқланди.

Назорат вариантда 70,9 фоиз ниҳоллар униб чиқди. Кунгабоқар уруғига экишдан олдин Натрий гумат билан 0,8 кг/т меъёрида ишлов берилганда 80,2 фоиз ниҳоллар униб чиқиб назоратга нисбатан 1,3 фоизга кўп бўлди.

Кунгабоқар уруғига экишдан олдин Гумимакс стимулятори билан 0,5 л/т, 0,75 л/т ва 1,0 л/т меъёрларида ишлов берилганда 80,4; 82,6; 85,0; 82,4 фоиз ниҳоллар униб чиқиб назоратдан 11,5; 11,7; 14,1; 11,5 фоизга кўп бўлди.

Такрорий экилган кунгабоқар уруғига Гумимакс стимулятори билан 0,75 меъёрида ишлов берилганда юқорироқ маълумотлар олиниб ниҳоллар униб чиқиши 85,0% ни ташкил қилди.

Jild: 04, Nashr: 11 | Nov - 2024
ISSN: 2181-2624
www.sciencebox.uz

Расм. Кунгабоқар ниҳолларини униб чиқишига Гумимакс стимуляторининг таъсири

Демак, такрорий экилган кунгабоқар уруғига Гумимакс стимулятори билан 0,5; 0,75 ва 1,0 л/т меъёрида ишлов берилганда ферментлар фаоллиги ошиб, уруғларни тинчлик даври бузилиб, тупроқ намидан унумли фойдаланиб ниҳолларни униб чиқиши тезлашган.

Изланишларимизда Гумимакс стимуляторини такрорий экилган кунгабоқар уруғига ва 3-4 барг даврида қўллаш ниҳоллар униб чиқиш динамикасига таъсири бўйича олинган илмий маълумотлар, кунгабоқарнинг кейинги даврларидаги ўсиши ва ривожланишига ҳам бевосита таалуқли бўлганлиги аниқланди.

Такрорий экилган кунгабоқарни амал даври охирида (22-сентябрь) ўтказилган кузатувларда назорат вариантда кунгабоқар бўйи 129,9 см, барглар сони 19,8 донани ташкил қилди.

Эталон Натрий гумат стимулятори билан уруғга 0,8 кг/га меъёрда ишлов берилганда ўсимлик бўйи 137,4 см, барги 22,9 дона бўлиб, назоратдан ўсимлик бўйи 17,5 смга баланд, барги 3,1 донага фарқ қилди.

Такрорий экилган кунгабоқар уруғига Гумимакс стимулятори билан 0,5; 0,75; 1,0 л/т меъёрда ишлов берилганда ўсимлик бўйи вариантларга мос ҳолда 140,3; 141,5; 140,2 см, барги 23,0; 23,3; 23,6 донани ташкил қилиб, назоратдан бўйи 10,4; 11,6; 10,3 смга баланд, барглар сони 3,2; 3,5; 3,8 донага кўп бўлди.

Кунгабоқар уруғига экишдан олдин 0,5; 0,75; 1,0 л/т ва 3-4 барг даврида 0,4 л/га меъёрда ишлов берилганда ўсимликнинг бўйи тегишлича 142,0; 143,8; 141,6 см, барглар сони 23,5; 23,8; 23,8 дона бўлиб, назоратдан вариантларга мос ҳолда ўсимлик бўйи 12,1; 13,9; 11,7 смга баланд ва барглар сони 3,7; 4,0; 4,0 донага фарқ қилди. Кунгабоқарни 3-4 барг даврида Гумимакс стимулятори билан 0,4 л/га ишлов берилганда ўсимлик бўйи 137,8 см, барглар сони 20,0 дона бўлиб, назоратдан ўсимлик бўйи 7,8 смга баланд, барглар сони 0,2 донага кўп бўлди.

Хулоса қилиш мумкинки, кунгабоқарнинг ўсиши ва ривожланиши бўйича нисбатан юқорироқ маълумотлар Гумимакс стимулятори билан уруғга 0,75 л/т меъёрида ишлов бериб сўнгра 3-4 барг даврида 0,4 л/га қўлланилганда кузатилиб бунда назоратдан ўсимлик бўйи 13,9 см га баланд, барглар сони 4,0 донага, эталон Натрий Гумат препарати қўлланилган вариантдан ўсимлик бўйи 5,4 смга баланд, барглар сони 0,9 донага кўп бўлди.

Jild: 04, Nashr: 11 | Nov - 2024
ISSN: 2181-2624
www.sciencebox.uz

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати

1. Перминова И.В. Гуминовые вещества в контексте зеленой химии /И.В. Перминова, Д.М. Жилин / Зеленая химия в России (сборник статей). - Издательство Московского университета, 2010.- С. 146-163.
2. Попов А.И. Гуминовые вещества. Свойства, строение, образование / Под ред. Е.И. Ермакова. — СПб.: Изд-во С.-Петерб. ун-та, 2004. 248 стр.
3. Таджиев К.М. Такрорий экилган кунгабоқарни қуруқ вазн тўплашига Гумимакс стимуляторини таъсири // “International scientific-online conference: Scientific approach to the modern education system" Part 3, 5 th April 2022 Colletions of Scietific Works Parij, 2022. Pp. 28-31
4. Таджиев К.М., Абдуалимов Ш.Х. Влияние стимулятора роста Гумимакс на урожайность подсолнечника при повторном посеве на юге Узбекистана // Роль вузовской науки в развитии Агропромышленного комплекса Материалы международной научно-практической конференции - Нижний Новгород. 2021. 13-15 октября. 190-193 стр.
5. Фирсова С.А. Агроэкологическое обоснование эффективности гумата «Плодородие» /С.А. Фирсова, Е.Ф. Дмитриченко, Д.А Швырков // Агрохимический вестник 2008.- № 3. -С. 35-36.

TA'LIM VA RIVOJLANISH TAHLILI ONLAYN ILMIY JURNALI

Jild: 04, Nashr: 11 | Nov - 2024
ISSN: 2181-2624
www.sciencebox.uz

IJTIMOIY - MADANIY INQIROZLI VAZIYATLARDA AVLODLAR MENTALITETINING TRANSFORMATSIYALASHUVI: MILLIYLIGIMIZGA TO‘G‘RI KELMAYDIGAN ODATLAR HAQIDA

Begimkulova Zamira Sheraliyevna
Toshkent shahridagi Puchon universiteti ta'lim menejmenti magistranti

Abduvaliyev Fathulla Najimiddinovich
Toshkent shahridagi Puchon universiteti dotsenti, PhD.

Annotatsiya: *muallif tomonidan ijtimoiy - madaniy inqirozli vaziyatlarda avlodlar mentalitetining transformatsiyalashuvi, milliyligimizga to‘g‘ri kelmaydigan odatlar haqida ma’lumotlar keltirilgan.*

Kalit so‘zlar: *Ijtimoiy-madaniy inqirozlar, transformatsiya, “g’arbona hayot tarzini”, geosiyosiy manfaatlar konteksti, Sharq sivilizatsiyasi.*

KIRISH

Ijtimoiy-madaniy inqirozlar insonlar hayotida turli o‘zgarishlarni keltirib chiqaradi, bu o‘zgarishlar avlodlar mentalitetiga ham jiddiy ta’sir ko‘rsatadi. Jamiyatda iqtisodiy qiyinchiliklar, globallashuv jarayonlari va axborot texnologiyalari ta’sirida yoshlar dunyoqarashida sezilarli o‘zgarishlar kuzatilmoqda. Ushbu transformatsiya milliy qadriyatlar, an’analar va jamiyat normalariga zid bo‘lgan ba’zi odatlarning shakllanishiga olib kelishi mumkin. Keyingi yuz yillik oxirlaridan boshlab (ayniqsa, dunyoda siyosiy tizim mafkuralari qarama-qarshiligi rasman barham topgandan keyin), Sharq va G’arb davlatlari munosabatlarida “g’arbona hayot tarzini” sharq xalqlari milliy taraqqiyoti modellariga transformatsiya qilishga harakatlar kuchayib ketdi. Xususan, “demokratiya eksporti” yoki “ommaviy madaniyat” eskalatsiyasi an’anaviy shakllangan sharqona hayotnini izdan chiqarishi, muayyan maqsadni amalga oshirish, manfaatni himoya qilishga yo’naltirilgan. Aniqroq qilib aytganda, G’arbning Sharqni “yashashga o’rgatishi”, unga egalik qilish va boshqarish maqsadini, manfaatini namoyon qiladi.

Shuning uchun ko’pchilikni qiziktirgan G’arb va Sharq munosabatlari mohiyatini aniqlash uchun g’arb-sharq sivilizatsiyalari, ularning transformatsiyasi to’g’risidagi muqobil qarashlarni (geosiyosiy manfaatlar kontekstida) qiyosiy tahlil qilib, umumiy tasavvurga ega bo’lish kerak. Chunki. bu muammoga turli (xususan, siyosiy yoki konfessional) manfaatlar asosida yondashuvlar, yagona haqiqatlikka davogar turli muqobil nazariyalarni, ta’limotlarni ilgari surilishiga, ularning ustuvorlashuviga olib kelmoqda.

Aksariyat tadqiqotchilar fikriga ko'ra, faqat Gegelь unga haqiqiy falsafiy umumlashgan ta'rif bergan, ya'ni madaniyatlar va sivilizatsiyalar tarixini o'rganida muammo mazmuniga muqobil ilmiy yondashuvlar tarkibida, birinchilar qatorida, dialektik usulni qo'llagan. Xususan, Gegelь barcha narsa va hodisalarni "qutblarga" ajratib, ularni "G'arb" va "Sharq" munosabatlari kontekstida izohlagan edi. Shu nuqtai nazardan, Gegelь butunnni qismlarga ajratish tamoyilining har bir narsa va hodisaga xosligini asoslashga harakat qilgan. Uning fikricha, planetamizda shakllangan dunyoqarashlar tizimini ham, sivilizatsiyalarini ham, katta magnit qutblariga o'xshatish mumkin.

Dunyo tarixida Sharq sivilizatsiyasi xususiyatlari va muammolarini gegelcha talqin qilishning boshqa faylasuflardan farqi shundaki, u G'arb-Sharq, dixotomiyasini taqqoslab, bu "qutb"lar xalqlarni bir-biridan ajratadigan badiiy-siyosiy ustqurmaga emas, balki insoniyatning universal, umumlashgan "ma'naviy aloqasi" imkoniyatlari, degan xulosaga kelgan. Frantsiyalik tadqiqotchi M.Hlenning fikriga ko'ra, Gegelь tomonidan Sharq sivilizatsiyasiga oid maxsus kontseptsiya yaratilgan bo'lib, unga asosan G'arb madaniyati, qandaydir harakatsiz, tarixiy berk ko'chaga kirib qolgan hodisadan qochadigan yagona marra tarzida tushuniladi.

G'arb va Sharq sivilizatsiyasining falsafiy kontseptsiyalari, xususan teologik tahlili, ularning umumiy jihatlari mavjudligini ko'rsatadi. Ya'ni dunyoning azaldan G'arb va Sharqqa bo'linishi, faqat mexanistik tarzda geografik "qutb"larga ajratish emas, balki tabiat tomonidan belgilangan tartibni e'tirof etishdir. Masala, bu tartibni anglash asosida munosabatda bo'lish va unga "qutblarning" o'zaro moslashish adaptatsion potentsialidan foydalanishdadir.

Shunday qilib, bizning fikrimizcha, Sharq va G'arb hayot tarzi, sivilizatsiyalari xususiyatlari hamda transformatsiya imkoniyatlari yagona ob'ektiv ontologik asosga ega bo'lib, ularning bir-biridan farqi, vujudga kelish genezisiga ko'ra: xususiy-individual ildizlarga, retrospektiv-tarixiy asoslarga egaligidadir. Boshqacha qilib aytganda, bu umumiy universiumni – Inson, Kosmos va Mikrokosmosni ("qutblar" dunyoviy ilmlarida ham, teologik ta'limotlarida ham) e'tirof qilishda namoyon bo'ladi. Shuning uchun o'zining universal mohiyatiga ko'ra, "Sharq sivilizatsisi" va "G'arb sivilizatsiyasi" ijtimoiy borliq umumiyligining konkret ko'rinishlari bo'lsa ham, ontologik-teologik asosiga ko'ra, bir-biriga mos va bir butunlik yaxlitligini bildiradi.

Tasavvuf falsafasining yirik namoyondasi Ibn Arabiy (1165-1240) o'zining "Donolik usullari" asarida "Sharq" ko'zga ko'rinib turgan (irratsional.) borliq, "G'arb" nazardan panadagi ko'rinmas (ratsional) tuyg'u, deb yozgan edi. Boshqacha qilib aytganda, "G'arb" va "Sharq" universiumining gnoseologik chegaralarini belgilaydi va birida – sezgilar bilan (Sharq), boshqasida – aql bilan (G'arb) idrok qilinadigan dunyo yotishini ko'rsatgan edi.

Makrokosmosni teologik tushinish masalasida, insonning sharqona va g'arbona faoliyat usulidagi farq, shartli va nisbiy xarakterga ega. Chunki "Sharq va G'arb odami" mohiyatiga ko'ra, Inson dunyosining "yarim sharlari" bo'lib, bir butunlik tarzida e'tirof etilishida jiddiy asos mavjud. Xususan, German Gress ularning umumiyligi haqida: "Sharq va G'arb hikmatlarida biz o'zaro kurashayotgan dushmanlik kuchlarini emas, oraliqda silkinayotgan qutblarni ko'ramiz" , deb yozgan edi.

XIX-XX asrlar falsafasi tarixida "Sharq va G'arb" sivilizatsiyalari o'zaro munosabati muammosi (ayniqsa, diniy konfessional kontekstda) hamda ularning ahamiyati yetarli darajada yoritilmagan. Chunki, XIX-XX asr xalqlari sivilizatsiyasi tarixini (tanqidiy yondashuvsiz, qiyosiy tahlilsiz), ularning mazmunini, ahamiyatini to'liq ochib berish mumkin emas edi.

Shuning uchun ham K.S.Gadjievning "Zamonaviy Sharq ijtimoiy-madaniy, milliy tarixiy-madaniy xududlarni qamrab olgan. Ya'ni Yaqin Sharqda – arab-turk, Markaziy Osiyoda – turkiy xalqlar musulmonchiligi, Sharqiy Osiyoda: budda-sinto, konfutsion-hind, hind-buddiy-musulmonchiligi va boshqa dunyolarning har biri o'zining xususiyatlariga ega va tegishli yondashuvni talab qiladi. Shu

o’rinda Sharqqa g’arbona yondashuvda gegelcha tasavvur ustuvorligi, sharqona mentalitet rivojlanishining texnologik va boshqa shakllariga loqaydligi va ishonchsiziligi orqali belgilanadi”, degan fiqrida bu sivilizatsiyalarga teologik yondashuv ustuvor bo’lsa ham, muayyan haqiqat mavjud.

Zamonaviy mualliflar Osiyo davlatlarini modernizatsiyalashtirish, sekulyarizatsiyalashish imkoniyatlarini, ularning o’zidan emas, balki tashqaridan izlashadi, diqqatni faqat tashqi ekzogen omil roliga, (xususan, demokratiyani eksport qilishga, prozelitizmga, “ommaviy madaniyat” transformatsiyasiga, inqilob fenomenga, davlat va jamiyat qurilishi institutlarining dominantligiga, erkinlikni mutlaqlashtirishga) qaratishmoqda. Buning amaliy ko’rinishiga, bugungi kunda Yevropa davlatlarida Yaqin Sharq, Afrika va boshqa rivojlanayotgan davlatlardan qochoqlar ommaviy migratsiyasi bilan bog’liq inqirozni misol qilib keltirish mumkin.

Bunda ayrim mualliflar Sharq-G’arb yoki G’arb-Sharq (qaysini birinchi o’ringa qo’yish, uning funktsional ahamiyatini mutlaqlashtirishini ko’rsatadi) ijtimoiy munosabatlari tizimida muayyan tomonlarni, ya’ni “G’arbda” – shaxs, individualistik-ratsionalizm, “Sharqda” esa – ma’naviy-ijtimoiy irratsionalizm, jamoaviylik tamoyillari ustuvorligini e’tirof qilishadi. Bunday “dualistik” qarashlar asosida sivilizatsiyaning “geoijtimoiy-madaniy sindromini”, uni identifikatsiyalashtiruvchi va asosiy determinlashtiruvchi omillarni mutlaqlashtirish ko’zga tashlanadi.

Har ikki yondashuv, o’ziga xos tarzda, ijtimoiy-madaniy va ruhiy jihatlardan integratsiyalashgan umumiy, unitar sivilizatsiyani ijtimoiy makon doirasida chegaralashga olib keladi. Lekin falsafa tarixida, yuqorida ko’rsatilgan “dualizmni” (ayniqsa, xristian va islom monizmini) o’zaro murosaga keltirishga, muvofiqlashtirishga urinishlar alohida o’ringa ega. Xususan, Gegelь: Sharq – butun dunyo tarixining boshlanishi, Yevropa uning davomidir, deb hisoblagan. Uning fikricha, Sharqda “tashqi fizik quyosh chiqadi”, G’arbda esa “ichki o’z-o’zini anglash quyoshi” chiqadi .

Bunday qarashlar XX asrning 50-70 yillarigacha ayrim G’arb olimlari tomonidan rivojlantirilgan. Ular Yevropa va Osiyo (ayniqsa, Afrika) jamiyatlari sivilizatsiyasini har xil tipdagi ijtimoiy-madaniy hodisa sifatida tasvirlanganlar. Ya’ni, Afroosiyo jamiyatlari ichki taraqqiyot potentsiyaliga ega bo’lmagan, qoloq tuzum sifatida baholanib, G’arbning “etakchilik rolini” mutlaqlashtirganlar.

G’arbning Sharq madaniyati, sivilizatsiyasi bilan murakkab aloqalari haqidagi zamonaviy nazariyalarda, ularning an’anaviy modernizatsiyasi, simbiozi masalalariga katta ahamiyat berilmoqda. Chunki Sharqda XIX asr boshlarida, bir tomondan, jamiyat hayotining: ijtimoiy, iqtisodiy, siyosiy, ma’naviy-mafkuraviy yo’nalishlari, konservativ-arxaik tarixiy an’analari doirasidan chiqib, modernizatsiyalashish jarayoni boshlanganligini, yangi sivilizatsiyalashgan global jamiyat shakllanishi va uning ijtimoiy transformatsiyasi sifatida qarash kerak. Boshqacha aytganda, bu hodisa tarixiy jarayonlar kompleksi globallashuvi bilan bog’liq bo’lib, turli jamiyat va mamlakatlarning umumjahon sivilizatsiyasi jarayoniga integratsiyalashuvi natijasi bo’ldi.

MUHOKAMA VA NATIJALAR

1. Globallashuv va ommaviy madaniyat ta’siri: Yoshlar orasida globallashuv jarayonlari tufayli boshqa madaniyatlarning qadriyatlarini qabul qilish holatlari kuzatilmoqda. Bu o‘z navbatida, oila, urf-odatlar va milliy qadriyatlarga nisbatan befarqlikni kuchaytirishi mumkin.

2. An’anaviy qadriyatlarning zaiflashuvi: Milliy madaniyat va tarbiyaviy qadriyatlarning yosh avlodga to‘g‘ri yetkazilmasligi natijasida ular o‘zlarini xalqning bir qismi sifatida his qilmay qolish xavfi mavjud. Masalan, ota-onaga hurmat, mahalladagi birdamlik kabi qadriyatlar ayrim yoshlar tomonidan zamonaviy talablar bahonasida inkor etilmoqda.

3. Individualizmning kuchayishi: Ko‘proq o‘zini tanitish, mustaqillik va shaxsiy manfaatlarni ko‘zlash milliy hamjihatlikka salbiy ta’sir qilishi mumkin. An’anaviy jamiyatlarda jamoatchilik mas’uliyati kuchli bo‘lgan bo‘lsa, hozirgi avlod bu prinsipni unutmoqda.

Ba’zi yoshlar o‘rtasida boshqa mamlakatlarning milliyligiga xos bo‘lgan, lekin bizning an’analarimizga zid bo‘lgan urf-odatlarni qabul qilish holatlari ko‘p uchraydi. Masalan, to‘y va marosimlarda haddan ziyod isrofgarchilik yoki g‘arblik madaniyatini ko‘r-ko‘rona taqlid qilish. Milliy axloqiy normalarga mos kelmaydigan turmush tarzini olib borish (masalan, oilaviy qadriyatlarni mensimaslik yoki begonalashish) jamiyatda tarbiya va mentalitetdagi muvozanatni buzadi.Ijtimoiy tarmoqlarda keng tarqalgan axborot oqimlari yoshlar ongiga salbiy ta’sir ko‘rsatib, o‘zligini anglashga to‘sqinlik qilmoqda. Bu, o‘z navbatida, milliylik va jamoaviy mas’uliyatni zaiflashtiradi.

- Ota-onalar va ta’lim muassasalari milliy qadriyatlarni yosh avlodga yetkazishda faol bo‘lishi lozim.
- Yoshlarni milliy madaniyat va urf-odatlarga qiziqtiradigan loyihalar va dasturlarni yo‘lga qo‘yish kerak.
- Har qanday xorijiy madaniyatni qabul qilishdan avval uning milliy an’analar va qadriyatlarga mosligini o‘rganish zarur.

Shunday qilib, ijtimoiy-madaniy inqirozlar davrida avlodlar mentalitetini saqlab qolish va milliylikni mustahkamlash uchun jamoaviy harakat va chuqur o‘ylangan strategik chora-tadbirlar zarur.

- Mentalitetning dinamik tabiati: Har qanday inqiroz davrida avlodlar dunyoqarashi, qadriyatlari va madaniy xulq-atvori o'zgarishga moyil bo'ladi. Bu jarayon axborot oqimining tezlashuvi, globalizatsiya va jamiyatning ijtimoiy tuzilishidagi o'zgarishlar bilan kuchayadi. Oqibatda, avvalgi avlodlarning qadriyatlari bilan keyingi avlodlarning ideallari o'rtasida qarama-qarshiliklar yuzaga keladi.

XULOSA

- Milliylik va globalizm o'rtasidagi ziddiyat: Inqiroz davrlarida ayrim yoshlar o'zlarini zamonaviy va global jamiyatning bir qismi sifatida namoyon qilishga intilib, milliy urf-odat va qadriyatlarni rad etishi mumkin. Bu holat milliylikni yo'qotish xavfini tug'diradi.
- Milliylikka zid odatlarning kirib kelishi: Madaniy inqirozning bir qismi sifatida boshqa madaniyatlardan qabul qilingan, lekin milliy qadriyatlarga mos kelmaydigan odatlar jamiyatda keng tarqalishi mumkin. Masalan, individualizmning kuchayishi, kollektivizmga asoslangan milliy qadriyatlarni zaiflashtiradi.
- Milliylikni saqlash va avlodlar mentalitetini muvozanatlash uchun: Tarbiya va ta'lim tizimida milliy qadriyatlarga urg'u berish; Madaniy merosni targ'ib qilish; Zamonaviy texnologiyalar va axborot vositalaridan foydalangan holda milliy qadriyatlarni innovatsion shaklda tanitish zarur.

Xulosa qilib aytganda, ijtimoiy-madaniy inqiroz sharoitida avlodlar mentaliteti o'zgarish jarayonida milliylikni yo'qotmaslik, aksincha, uni mustahkamlash jamiyatning asosiy maqsadi bo'lishi lozim. Bu esa milliy g'urur, qadriyatlar va urf-odatlarning yangi sharoitlarga moslashish qobiliyatiga bog'liq.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. G‘afurov, A. (2015). O‘zbek milliy mentaliteti va zamonaviy dunyoqarash. Toshkent: Fan nashriyoti.
2. Karimov, I. A. (1998). O‘zbekiston: Milliy istiqlol, iqtisod, siyosat va mafkura. Toshkent: O‘zbekiston.

Jild: 04, Nashr: 11 | Nov - 2024
ISSN: 2181-2624
www.sciencebox.uz

3. Norboyeva, Z. (2020). Madaniyatlararo muloqot va uning yoshlar tarbiyasidagi o‘rni. Toshkent: Yangi asr avlodi.
4. Vahobov, R. (2017). Globalizatsiya va milliy o‘zlik. Toshkent: Ma’naviyat nashriyoti.
5. Jalolov, A. (2018). *Ijtimoiy va madaniy inqirozlarning jamiyatga ta’siri. Toshkent: Universitet nashriyoti.

SCIENCE BOX

TA'LIM VA RIVOJLANISH TAHLILI ONLAYN ILMIY JURNALI

Jild: 04, Nashr: 11 | Nov - 2024
ISSN: 2181-2624
www.sciencebox.uz

TIBBIYOT MUASSASALARI SAMARADORLIGINI OSHIRISHDAN RAQAMLI TEXNOLOGIYALARNING O'RNI

Ne'matov Nizom Ismatullayevich
Samarqand davlat tibbiyot universiteti assistenti

Utaboyev Umidjon Oripovich
Samarqand viloyati Urgut tumani Stomatologi

Maxmayusupov Muxiddin Berdiqulovich
A.Z Med klinikasi shifokori

Annotatsiya: *Ushbu ilmiy maqola tibbiyot muassasalarining samaradorligini oshirishda raqamli texnologiyalarning o'rnini o'rganishga bag'ishlangan. Hozirgi davrda tibbiyot muassasalarida raqamli texnologiyalarni keng qo'llash natijasida davolash sifati va jarayonlarning tezkorligi sezilarli darajada yaxshilanmoqda. Maqolada elektron ma'lumotlar tizimlari (EMT), teletibbiyot, robot-assistentlar va avtomatik tizimlarning qo'llanilishi hamda ularning samaradorlikka ta'siri tahlil qilinadi. Shu bilan birga, maqola ma'lumotlarni boshqarish va xavfsizligi, qonuniy va etik masalalarni ham ko'rib chiqadi. Ma'lumotlarni boshqarish tizimlari orqali davolash jarayonining izchilligi va aniqligi oshadi, telemeditsina yordamida esa bemorlar bilan masofaviy aloqalar o'rnatiladi. Ushbu texnologiyalarning O'zbekiston va boshqa mamlakatlardagi muvaffaqiyatli namunalarini tahlil qilib, maqola samaradorlikni oshirish bo'yicha amaliy tavsiyalar beradi.*

Kalit so'zlar: *raqamli texnologiya,teletibbiyot, ma'lumot, robot-assistant.*

Kirish

Hozirgi kunda tibbiyot muassasalarining samaradorligini oshirish muhim masalalardan biri bo'lib, bunda raqamli texnologiyalar muhim rol o'ynaydi. Ushbu maqolada elektron ma'lumotlar tizimlari, teletibbiyot, robot-assistentlar va boshqa zamonaviy texnologiyalarni qo'llash orqali tibbiyot muassasalarining ish faoliyatini qanday yaxshilash mumkinligi o'rganiladi.

O'zi raqamli texnologiya deganda nimani tushunamiz: Raqamli texnologiyalar hayotimizga shunchalik singib ketdiki, bugungi kunda nafaqat kundalik faoliyatimiz, balki ijtimoiy-iqtisodiy sohalar rivojini ham ularsiz tasavvur qilib bo'lmaydi. Shu jumladan xizmat ko'rsatish tizimiga xam kirib bormoqda. Tabiiyki, boshqa sohalarda bo'lgani singari raqamli texnologiyalarni servis korxonalarida joriy etish ham uning faoliyatini tubdan o'zgartirmoqda. Xususan, tizimda yagona elektron platformani yaratish orqali ma'lumotlarni kiritish, to'plash, shakllantirish, tahlil qilishning zamonaviy uslubi yo'lga qo'yildi. Bugungi kunda raqamli texnologiyalar shiddat bilan rivojlanib boryapti va har bir sohada zamon bilan hamqadam odimlashni taqozo etadi. Masalan, sun'iy intellekt texnologiyasini joriy etish servis korxonalarida ma'lumotlarni tahlil qilish va takrorlanuvchi jarayonlarni avtomatlashtirish hamda shaffoflikni oshirishda qo'l kelsa, katta hajmli ma'lumotlar — Big data esa servis korxonalariga kelib tushadigan katta hajmdagi ma'lumotlarni saqlash, qayta ishlash, tushumlarni yanada yaxshiroq bashorat qilish hamda hujjat almashinuvini yaxshilash imkoniyatini beradi Sun'iy intellekt va big data

ko'makka kelmoqda Ma'lumot uchun artificial intelligence, ya'ni, sun'iy aql- informatikaning alohida sohasi bo'lib, kompyuter yoki mashinaning inson ongidagi imkoniyatlarga taqlid qilishi, sodda qilib aytganda, sun'iy aql kompyuterlarni odam kabi o'ylash va yechim topishga yo'naltirilgan texnologiya hisoblanadi. Big Data — salmoqli ma'lumot atamasi kuniga 100 gigabaytdan ko'p ma'lumot tushadigan oqimlarga nisbatan qo'llanib kelingan. Keyinchalik ma'lumotlarning keskin ko'payishi oqibatida bu tushuncha yanada keng qamrov kasb eta boshladi. Ushbu atama odatda terabayt, ekzabayt va petabaytlar darajasidagi katta hajmdagi ma'lumotlarga nisbatan qo'llaniladi. Yangi texnologiyalar afzalliklari hozirgi kunda ko'plab mamlakatlar sog'liqni saqlash, transport, mudofaa va milliy xavfsizlik kabi ko'plab sohalarda sun'iy intellekt afzalliklaridan foydalanib kelmoqda. PricewaterhouseCoopers (PwC) konsalting kompaniyasi tadqiqotlari shuni ko'rsatadiki, global sun'iy aql 2030-yilga kelib jahon iqtisodiyotiga 15,7 milliard trillion AQSH dollari miqdorida hissa qo'shishi kutilmoqda. Bu jahon yalpi ichki mahsulotini 26 foizga o'sishiga olib keladi. Hujjatlar to'plamidan aniq ma'lumotlarni topish bu pichan ichidan igna qidirish kabi zahmatni talab qiladi. Aslida algoritmlaridan foydalanib, katta miqdordagi ma'lumotlarda noodatiy yozuvlarni aniqlay oladigan, sun'iy aqlni qo'llab-quvvatlaydigan tizimlarni yaratish mumkin. Takroriy vazifalarni avtomatlashtirish uchun sun'iy intellektni qo'llab-quvvatlaydigan robotlarning qo'llanilishi mutaxassislarga hujjatlar ustida ishlashni kamaytirishga xizmat qilsa, shaffoflikni oshirish esa, xizmat ko’rsatishning avtomatlashtirilgan jarayonida inson mehnati qiyinchiligini kamaytirshga yordam beradi. Raqamli texnologiyalar taraqqiy etgan asrda eng muhum omil bu ma'lumotlar hisoblanadi. Ularni to'plab, o'rganishlar asosida xulosalar chiqarishda Big Data texnologiyasining ahamiyati katta. Undan qo'pincha salmoqli ma'lumotlarning prognozli tahlillariga yoki ma'lumotlardan qiymat chiqarib olishning boshqa usullariga murojaat qilishda ham foydalaniladi. Big Data texnologiyalaridan olinadigan daromadlar yildan yilga o'sib bormoqda. U 2019-yilda 189,1 milliard dollarni tashkil etgan bo'lsa, 2022-yilda 274,3 milliard dollarga etishi kutilmoqda. AQSH, Avstraliya kabi mamlakatlarda katta hajmli ma'lumotlar texnologiyalarini rivojlantirish va moliyalashtirish bo'yicha maxsus davlat dasturlari ishlab chiqilgan.

Elektron Ma'lumotlar Tizimlari (EMT)

Elektron ma'lumotlar tizimlari tibbiyot muassasalarida bemorlarning ma'lumotlarini saqlash, boshqarish va ulashish jarayonini avtomatlashtirish orqali ishlov berishni tezlashtiradi. Bu tizimlar nafaqat ma'lumotlarni xavfsiz saqlashni ta'minlaydi, balki davolash jarayonining izchilligini ham oshiradi. Shu bilan birga, EMT orqali tibbiyot xodimlari bemorlarning holatini doimiy kuzatib borishlari va tezkor tibbiy xizmat ko‘rsatishlari mumkin.

Teletibbiyot va Telemeditsina

Teletibbiyot va telemeditsina texnologiyalari masofaviy tibbiy xizmat ko‘rsatishni amalga oshirishda muhim rol o‘ynaydi. Ushbu texnologiyalar yordamida bemorlar va shifokorlar orasidagi masofaviy bog‘lanish osonlashadi. Bemorlar o‘z uylaridan chiqmasdan shifokor bilan maslahatlashishlari va ularning holatini kuzatish imkoniyatiga ega bo‘ladilar. Bu nafaqat vaqtni tejaydi, balki tibbiy xizmatlar sifatini ham oshiradi.

Robot-Assistentlar va Avtomatik Tizimlar

Robot-assistentlar va avtomatik tizimlar tibbiyot muassasalarining samaradorligini oshirishda muhim ahamiyatga ega. Bu texnologiyalar yordamida oddiy va murakkab jarrohlik amaliyotlarini avtomatlashtirish, bemorlarga xizmat ko‘rsatishni yaxshilash va ish jarayonini samarali tashkil qilish mumkin. Robotlar bemorlarning muolajalarini aniq va to‘g‘ri bajarishlari, hamda xodimlarning yukini kamaytirishlari orqali samaradorlikni oshiradi.

Ma'lumotlarni Boshqarish va Xavfsizligi

Ma'lumotlarni boshqarish tizimlari orqali tibbiyot muassasalarida ma'lumotlar oqimini izchillik bilan boshqarish va xavfsizligini ta'minlash mumkin. Bu tizimlar yordamida tibbiyot xodimlari bemorlar

Jild: 04, Nashr: 11 | Nov - 2024
ISSN: 2181-2624
www.sciencebox.uz

haqidagi ma'lumotlarga tezkorlik bilan kirishlari va ma'lumotlarni xavfsiz saqlashlari mumkin. Shu bilan birga, ma'lumotlarni boshqarish tizimlari yordamida tibbiyot xodimlari o‘rtasidagi aloqa yaxshilanadi va jarayonlar samaradorligi oshadi.

Qonuniy va Etik Masalalar

Raqamli texnologiyalarni qo‘llashda qonuniy va etik masalalar ham muhim ahamiyatga ega. Tibbiyot muassasalarida raqamli texnologiyalarni qo‘llashda ma'lumotlarni xavfsiz saqlash, shaxsiy ma'lumotlarni himoya qilish va qonuniy talablarga rioya qilish zarur. Shuningdek, bemorlarning roziligini olish va ularning ma'lumotlarini saqlashda maxfiylikni ta'minlash talab etiladi.

Qo‘llanilgan Namunalarning Tahlili

Maqolada O‘zbekistonda va boshqa mamlakatlarda raqamli texnologiyalarni qo‘llashning muvaffaqiyatli namunalarini tahlil qilish va ularning samaradorlikka ta'sirini o‘rganish kerak. Bu tahlillar orqali tibbiyot muassasalari uchun foydali takliflar va strategik rejalari ishlab chiqilishi mumkin.

Xulosa

Tibbiyot muassasalarida raqamli texnologiyalarning qo'llanilishi zamonaviy tibbiyot sohasini rivojlantirishda va samaradorligini oshirishda muhim ahamiyatga ega. Elektron ma'lumotlar tizimlari (EMT), teletibbiyot, robot-assistentlar va avtomatik tizimlar tibbiy jarayonlarni yanada tezkor va aniq amalga oshirish imkonini beradi. Bu texnologiyalar yordamida bemorlar va shifokorlar orasidagi aloqa yaxshilanadi, davolash sifati oshadi va ish jarayoni samaradorligi sezilarli darajada ko'tariladi.

Ma'lumotlarni boshqarish va xavfsizligini ta'minlash tibbiyot muassasalarining uzluksiz ishlashida va bemorlarning ma'lumotlarini xavfsiz saqlashda katta rol o'ynaydi. Raqamli texnologiyalarni qo'llashda qonuniy va etik masalalarga rioya qilish ham muhimdir, chunki bu bemorlarning ma'lumotlarini himoya qilish va tibbiyot muassasalari ish faoliyatini tartibga solishga yordam beradi.

O'zbekiston va boshqa mamlakatlarda raqamli texnologiyalarni qo'llashning muvaffaqiyatli namunalarini tahlil qilish orqali tibbiyot muassasalarida samaradorlikni oshirish uchun foydali takliflar va strategik rejalar ishlab chiqilishi mumkin. Natijada, tibbiyot muassasalarining samaradorligini oshirish, davolash sifatini yaxshilash va zamonaviy tibbiyot sohasini rivojlantirish uchun raqamli texnologiyalar muhim vosita bo'lib qoladi.

Adabiyotlar:

1. Abdullayeva S., Maxmudova Z., Xujakulov S. TIBBIY TA’LIMDA VR TEXNOLOGIYA //Eurasian Journal of Academic Research. – 2022. – T. 2. – №. 11. – C. 1140-1144.
2. Abdusamatovich K. S., Olimjonovna T. F. Application of web applications in medicine //Eurasian Research Bulletin. – 2022. – T. 14. – C. 46-50.
3. Nabiyeva, S. S., Rustamov, A. A., Malikov, M. R., & Ne'matov, N. I. (2020). Concept of medical information. European Journal of Molecular and Clinical Medicine, 7(7), 602-609.
4. Malikov, M. R., Rustamov, A. A., & Ne'matov, N. I. (2020). STRATEGIES FOR DEVELOPMENT OF MEDICAL INFORMATION SYSTEMS. Theoretical & Applied Science, (9), 388-392.
5. Berdiyevna, A. S., & Olimjonovna, T. F. (2022). INNOVATIVE APPROACHES IN THE EDUCATION SYSTEM TO INCREASE YOUTH PARTICIPATION. Web of Scientist: International Scientific Research Journal, 3(3), 674-677.

6. Esirgapovich, K. A. (2022). THE EASIEST RECOMMENDATIONS FOR CREATING A WEBSITE. Galaxy International Interdisciplinary Research Journal, 10(2), 758-761.
7. Toxirova, F. O., Malikov, M. R., Abdullayeva, S. B., Ne'matov, N. I., & Rustamov, A. A. (2021). Reflective Approach In Organization Of Pedagogical Processes. European Journal of Molecular & Clinical Medicine, 7(03), 2020.
8. Ne'matov, N., & Rustamov, T. (2022). SANATORIYLAR ISHINI AVTOMATLASHTIRISH: BRON XIZMATI VA UNING STRUKTURASI. Eurasian Journal of Academic Research, 2(11), 763-766.
9. Ne'matov, N., & Ne'matova, N. (2022). OLIY TA'LIM TIZIMI TALABALARIGA O'ZBEK TILINI O'QITISHDA AXBOROT TEXNOLOGIYALARINING O'RNI. Академические исследования в современной науке, 1(19), 37-38.
10. OB Akhmedov, AS Djalilov, NI Nematov, AA Rustamov // Directions Of Standardization In Medical Informatics // Emergent: Journal of Educational Discoveries and Lifelong Learning (EJEDL), 2(2), 1-4 p. 2021
11. Ne'matov, N., & Isroilov, J. (2022). TIBBIY VEB SAYTLAR YARATISH YUTUQ VA KAMCHILIKLARI. Zamonaviy dunyoda innovatsion tadqiqotlar: Nazariya va amaliyot, 1(25), 162-164.
12. Ne'matov, NI. (2022). TIBBIY VEB SAYTLAR YARATISH SAMARADORLIGI. Academic Research in Educational Sciences (ARES) 3 (2), 118-124
13. Berdiyevna, A. S., Fazliddinovich, S. R., & Uralovich, R. N. (2022). Use of Information Technology in Improving the Quality of Education. Eurasian Research Bulletin, 14, 134-138.Abdullayeva, S. B., & Dosmurodova, S. S. (2022). THE ROLE OF THE FAMILY IN THE FORMATION OF VALUE DIRECTIONS IN YOUTH. Procedia of Theoretical and Applied Sciences, 1(1), 93-95.
14. Olimjonovna, T. F. (2023). SOCIO-HISTORICAL FOUNDATIONS OF FORMATION OF INTEREST IN THE PROFESSION AND DEVELOPMENT OF PROFESSIONAL THINKING THROUGH PEDAGOGICAL COMMUNICATION.
15. Berdiyevna, A. S., & Shokirovich, X. S. (2023). Prospective Directions of Implementation of Modern Information Technologies in Education. Eurasian Journal of Research, Development and Innovation, 17, 7-11.
16. Berdiyevna, A. S., Akramovna, M. M., & Olmasovna, R. P. (2023). Research in the Process of Education of Medical Students Shaping Their Abilities. Eurasian Journal of Learning and Academic Teaching, 17, 95-99.
17. Ismatullayevich, N. N. (2023). The role of educational websites in the development of student's higher education systems. Eurasian Journal of Research, Development and Innovation, 17, 17-20.
18. Ismatullayevich N. N., Ilxomovna M. Z. Automation of Sanatorium Work: Reservation Service and its Structure //Miasto Przyszłości. – 2022. – T. 29. – C. 65-67.
19. Olimjonovna T. F. Pedagogical Communication and its Role and Significance in Developing the Professional Thinking of Students //Eurasian Scientific Herald. – 2023. – T. 16. – C. 82-86.
20. Berdiyevna, A. S., Ilhomovna, M. Z., & Ogli, K. S. S. (2023). Modern methods of information exchange in polyclinic conditions. Genius Repository, 25, 16-20.

21. Abdullayeva, S., Maxmudova, Z., & Xo'jaqulov, S. (2023). MODERN METHODS OF INFORMATION EXCHANGE IN POLYCLINIC CONDITIONS. Modern Science and Research, 2(10), 304-310.
22. Махмудова, З. И., & Аббосова, Р. Р. (2023). ТЕМА: РОЛЬ ИНФОРМАЦИОННЫХ ТЕХНОЛОГИИ В ФАРМАЦЕВТИЧЕСКОЙ ОТРОСЛИ. Gospodarka i Innowacje., 33, 164-169.
23. Илхомовна, М. З., & Ражабоевна, А. Р. (2023). ТЕМА: РОЛЬ ИНФОРМАЦИОННЫХ ТЕХНОЛОГИИ В ФАРМАЦЕВТИЧЕСКОЙ ОТРОСЛИ.
24. Maxmudova, Z. (2023). THE ROLE OF INFORMATION TECHNOLOGY IN THE PHARMACEUTICAL INDUSTRY. International Bulletin of Engineering and Technology, 3(3), 52-54.
25. Maxmudova, Z., Mehmonov, A., Maxsiddinova, O., & Tirkashev, A. (2023). SCIENTIFIC STUDIES SHOWING HOW MUCH PART OF THE BRAIN A PERSON USES. Modern Science and Research, 2(10), 960-964.
26. Tohirova, F., & Esanmurodova, D. (2024). THE IMPORTANCE, ADVANTAGES AND DISADVANTAGES OF THE MODULAR PROGRAM IN THE EDUCATIONAL SYSTEM. Modern Science and Research, 3(1), 789-794.
27. Olimzhanovna, T. F. (2023). Facts About the Poisonous Mammal-Loris. Miasto Przyszłości, 42, 592-594.
28. Elamanova, M., & Toxirova, F. (2023). FACTS ABOUT THE POISONOUS MAMMAL-LORIS. Modern Science and Research, 2(12), 226-229.
29. Olimjonovna, T. F. (2023). FERMENTLAR VA ULARNING INSON ORGANIZMIDAGI O'RNI.
30. Olimjanovna, T. F. (2023). ZAHARLI SUTEMIZUVCHI-LORIS HAQIDA FAKTLAR.
31. Olimjonovna, T. F., Rustamjonovna, T. P., & Zafarovna, I. S. (2023). Causes Leading to Baldness and How to Deal With Them. Miasto Przyszłości, 42, 216-220.
32. Abdusamatovich, K. S., & Olimjonovna, T. F. (2023). Information technologies in the economy. Genius Repository, 26, 30-33.
33. Olimjonovna, T. F. (2023). TELEMEDITSINA TEXNOLOGIYALARINI RIVOJLANTIRISH.
34. Olimjonovna, T. F. (2023). AXBOROT TEXNOLOGIYALARINI TA'LIM JARAYONIDA QO 'LLASHNING PEDAGOGIK-PSIXOLOGIK OMILLARI.
35. Karabaev, S., & Toxirova, F. (2023). DEVELOPMENT OF TELEMEDICINE TECHNOLOGIES. Modern Science and Research, 2(4), 698-702.
36. Karabaev, S., & Toxirova, F. (2023). PEDAGOGICAL AND PSYCHOLOGICAL FACTORS OF USING INFORMATION TECHNOLOGIES IN THE EDUCATIONAL PROCESS. Modern Science and Research, 2(4), 703-707.
37. Abdusamatovich, K. S., & Olimjonovna, T. F. (2023). Information technologies in the economy. Genius Repository, 26, 30-33.
38. Ne'matov, N., & Sobirova, K. (2024). THE ROLE OF WEBSITES IN IMPROVING THE WORK OF MEDICAL INSTITUTIONS. Modern Science and Research, 3(2), 530-532.

Jild: 04, Nashr: 11 | Nov - 2024
ISSN: 2181-2624
www.sciencebox.uz

39. Berdiyevna, A. S. (2024). AXBOROT KOMMUNIKATSIYA TEXNOLOGIYALARI VA VOSITALARIDAN TA'LIM JARAYONIDA FOYDALANISHNING ISTIQBOLLI YONALISHLARI VA KELAJAGI. BARQARORLIK VA YETAKCHI TADQIQOTLAR ONLAYN ILMIY JURNALI, 4(2), 152-157.
40. Абдуллаева, С., & Раупова, Р. (2024). ТАЪЛИМ ВА ТАРБИЯ МЕТОДЛАРИ ВА ВАЗИФАЛАРИНИ ЎРГАНИШ-БЎЛАЖАК ПЕДАГОГЛАР ФАОЛИЯТИНИНГ АСОСИЙ ОМИЛИДИР. Modern Science and Research, 3(1), 91-97.
41. Ilhomovna, M. Z., Berdiyevna, A. S., Shaxboz o'g'li, Y. T., & Mirkobilovna, S. R. (2023). The Importance of IT Technologies in Ultrasound Examinations. Journal of Intellectual Property and Human Rights, 2(12), 121-125.
42. Berdievna, A. S., Sobirovich, S. O., & Ibrahimovna, N. N. (2023). Distinctive Features of the Distance Learning System in Medical Education: the Opportunity to Learn at a Convenient Time, Place and Environment. Journal of Intellectual Property and Human Rights, 2(12), 33-38.
43. Абдуллаева, С. Б. (2023). ТИББИЁТДА ТАЛАБАЛАРГА АХБОРОТ ТЕХНОЛОГИЯЛАРИ ВА ЖАРАЁНЛАРНИ МАТЕМАТИК МОДЕЛЛАШТИРИШ ФАН МОДУЛИНИ ЎРГАТИШДА МОТИВАЦИЯЛАРНИНГ АҲАМИЯТИ. BARQARORLIK VA YETAKCHI TADQIQOTLAR ONLAYN ILMIY JURNALI, 3(12), 27-30.
44. Berdiyevna, A. S., Eshmamatovna, D. N., & Shukhratovna, D. S. (2023). THE ROLE OF ARTIFICIAL INTELLIGENCE IN MEDICAL DISEASE PREDICTION. EUROPEAN JOURNAL OF MODERN MEDICINE AND PRACTICE, 3(3), 5-9.

TA'LIM VA RIVOJLANISH TAHLILI ONLAYN ILMIY JURNALI

Jild: 04, Nashr: 11 | Nov - 2024
ISSN: 2181-2624
www.sciencebox.uz

BARQAROR BIRIKMALARNING NUTQDAGI AHAMIYATI

Dilafruzxon Yunusaliyeva
Dang'ara tuman 2-son kasb-hunar maktabining
ona tili va adabiyot fani o'qituvchisi

Annotatsiya: *O'zbek tili har jihatdan boy til .Til millatning qalbi ,uning o'tmishi ,buguni va kelajagi sanaladi.Shu ma'noda har bir millatning ona tilisida uning bebaho xazinasi, minglab so'zlar saqlanadi.Bu so'zlarni asrlar davomida xalq yaratadi,unga sayqal beradi,asrab-avaylaydi.*

Kalit so'zlar: *iboralar, barqaror birikmalar, maqollar, hikmatli so'zlar, hikoya.*

Shunday so'zlarga barqaror birikmalarni misol qilishimiz mumkin.

Barqaror birikmalar nutqqa tayyor holda olib kirilishi,tarkibiy qismlarining barqarorligi belgisiga ko'ra umumiylikni tashkil etsa ham ,ma'no butunligi nuqtayi nazaridan turlichadir.Shunga ko'ra barqaror birikmalar :iboralar ,maqol va matallar,aforizmlarga bo'linadi.

Barqaror birikmalarning bir guruhi tarkibidagi so'zlar ma'no jihatdan uyg'unlashib ,mazmuniy yaxlitlikni vujudga keltiradi va ko'chma ma'noda ishlatiladi.

Iboralar bir so'z ma'nosiga teng so'zlar hisoblanib ,ular orqali kerakli ma'noni anglab olamiz: kapalagi uchib ketdi-bexosdan cho'chib ketmoq;istarasi issiq-xush ko'rinishli,ich etini yemoq-ruhan azoblanmoq,mazasi qochdi-sog'ligi yomonlashdi,tinkasi qurimoq-darmonsizlanmoq, ko'zi to'rt bo'ldi-kelishini kutmoq,xamirdan qil sug'urganday-oson bajarmoq kabi.

Frazeologik birliklarning ma'nodoshlari ham nutqda faol ishlatiladi: boshi osmonga yetdi,og'zi qulog'ida yetdi ,terisiga sig'may ketdi iboralari xursand bo'lmoq ma'nosini;tarvuzi qo'ltig'idan tushdi,xafsalasi pir bo'ldi iboralari amalga oshmagan rejalar ma'nosini;tepa sochi tikka bo'ldi,joni chiqdi iboralari esa o'ta darajada g'azablanmoq ma'nosini ;qildan qiyiq axtarmoq,tirnoq ostidan kir qidirmoq iboralari yomon niyat bilan aybi yo'q odamning faoliyatidan ayb topishga harakat qilmoq ma'nolarini bildiradi.

Frazeologik iboralarning deyarli barchasi ekspressivlikka,obrazlilikka ,alohida ifodalilikka egadir.Iboralar turmushdagi turli voqea hodisalarga guvoh bo'lish ,kishilarning xilma-xil harakat - holatlariga baho berish ,tajribalarni umumlashtirish asosida xalq chiqargan aniq-tiniq xulosalarning o'ziga xos obrazli ifodalaridir.Shuning uchun ham ular nutqning ifodaliligini ta'minlashda betakror vositalardir.So'z san'atining ustalari tildagi bu vositalardan unumli foydalanadilar.

Yaratish zavqidan sipqorgin to'yib,

Kelajak poyiga baxsh etgin jonni.

Ozodlik,obodlik baxtini suyib,

Boshingga ko'targin O'zbekistonni . (O'tkir Rahmat)

Ushbu satrlardagi jonni baxsh etmoq,boshga ko'tarmoq iboralari nutqiy ta'sirchanlikni oshirmoqda.

Jild: 04, Nashr: 11 | Nov - 2024
ISSN: 2181-2624
www.sciencebox.uz

Maqollar xalqning hayotiy tajribasi,donishmandligi natijasida maydonga keladi.Ular nutq jarayoniga qadar tilda tayyor holda barqaror birikma sifatida mavjud bo'ladi. Maqollar fikrni ta'sirchan ,bo'yoqdor qilib ifodalovchi qudratli vositadir.

Masalan,Shamol bo'lmasa daraxtning uchi qimirlamaydi.Bolta tushguncha to'nka dam oladi.Ayolning sarishtasi-odamning farishtasi.Do'sting bo'lsa bog'ing chamandir,Do'sting bo'lmagani –fe'ling yomondir.Telbaga tilmoch kerak emas. Arslon izidan qaytmas,yigit so'zidan kabi maqollar obrazlilikni yuzaga keltirgan.

Matallar ham huddi shunday maqollar singari xalqning hayotini uzoq davrlar mobaynida kuzatish orqali hosil qilgan hayotiy tajribasining ixcham shaklda ifoda topishidir.

Masalan, Yaxshidan bog' qoladi,yomondan dog'.Qimirlagan qir oshar.

Daryo suvini bahor toshirar,odam qadrini mehnat oshirar kabi.

Avval o'yla ,keyin so'yla matali orqali jamiyat a'zolari o'zaro munosabatlarda so'zlashish odobiga qat'iy rioya qilishlari zarurligi ta'kidlanadi.Kishi aytadigan har bir so'zini avval o'ylab olishi,so'ngra so'zlashi lozim.O'ylamay aytilgan so'z kishini noqulay ahvolga solib qo'yishi mumkin. Hatto bu xususida Alisher Navoiy "So'zni ko'ngilda pishqarmaguncha ,tilga keltirma va har nekim ko'ngilda bor tilga surma",- degan edi.Bu matalni variantlari ham bor:"O'ynab gapirsang ham ,o'ylab gapir","O'n qatim o'yla ,bir qatim so'yla","Tez so'zlagan tez pushaymon bo'lar" va hakozo.

Hikmatli so'zlar (aforizmlar)barqarorlik ,mazmuniy yaxlitlik belgilariga ko'ra boshqa barqaror birliklar bilan umumiylik kasb etsa ham ,aniq muallifining borligi bilan ulardan farqlanadi.

Hikmatli so'zlarni o'rganib ,xotirada saqlab ,nutqda to'g'ri qo'llay bilish kishining so'z san'atkori,donishmand bo'lishini ta'minlaydi.

"Kimki ilm bilan aqlini oshirishni xohlasa ,mol-u davlat o'zi kelaveradi".

"Vatanni sevish hissi- bu shunchaki tug'ma mayl emas,u sarbaland va muqaddas tuyg'udir".

"Dehqoni boy yurt qudratli bo'lur,qudratli yurtning dehqoni boy bo'lur " kabi hikmatli so'zlar fikrlashga ,mag'zini chaqishga undaydi.

Barqaror birikmalar so'zlashuv uslubida faol ishlatiladi,bunday birikmalar fikrni tinglovchiga tez va ta'sirli yetib borishini ta'minlaydi. Badiiy adabiyotlarda ham yozuvchilar tomonidan qo'llanilgan birikmalar asar mazmunini boyitadi.So'z ustasi ,o'zbek hikoyachilik janri taraqqiyotiga katta hissa qo'shgan Abdulla Qahhor ijodini kuzatar ekanmiz ,turg'un birikmalardan g'oyatda ustalik bilan foydalanganini guvohi bo'lamiz.

Yozuvchi hikoyalariga tanlangan epiraflar orqali butun asarning mazmun -mohiyatini anglash mumkin.Masalan "O'g'ri" hikoyasiga "Otning o'limi - itning bayrami"epigrafining qo'llanishi orqali boshiga og'ir kun tushgan insonni jamiyatdagi mansabiga noloyiq kimsalarning talon-taroj qilishi aks ettirilgan bo'lsa , "Bemor"hikoyasida "Osmon yiroq -yer qattiq"mazmunidagi epifrag misolida "tanasidan qon oldirgan bemor"holiga tushgan butun jamiyatning holati tasvirlanadi."Anor" hikoyasida esa "Uylar to'la non,och-nahorim bolam.Ariqlar to'la suv tashnai zorim bolam"epigrafi orqali ayni anor pishig'ida xomilador ayoliga bir dona anor olib kelolmagan Turobjon misolida davr muhitini his qilasiz.

Said Ahmadning "Kuyov", "Kelinlar qo'zg'oloni" kabi dramatik asarlarida ham xalq maqollaridan mohirona foydalanilgan ."Kelinlar qo'zg'oloni"da o'rtancha kelin Bashoratni har bir gapiga maqol qo'shib gapirishi o'zbek kitobxoniga o'zgacha zavq beradi.

Jild: 04, Nashr: 11 | Nov - 2024
ISSN: 2181-2624
www.sciencebox.uz

“Har bir tovuqqa ham don kerak,ham suv kerak”,”Bor tovog’im ,kel tovog’im,bormasang o’rtada sin tovog’im “,”Bir balosi bo’lmasa ,shudgorda quyruq na qilur”,”Qizim senga aytaman,kelinim sen eshit”, deganlaridek, o’zbek xalqi uchun barqaror birikmalar nutqimizning bir bol’agiga aylanib bo’lgan. Chunki barqaror birikmalar orqali tinglovchi fikrni tez anglaydi.

Ota-bobolarimizning hikmatli so’zlari hayot yo’llarimizning ravon bo’lishini ta’minlaydi.” Hamisha ilm payida bo’l,qalbing ham,ko’zing ham doimo bedor bo’lsin”, “Uyqu va oromni o’ylab bugungi ishni ertaga qo’yma”,” Hamma bilan gaplashganda kamtarlikni qo’ldan berma”, “Birovni xor sanama ,hamisha adolatni o’zingga shior qil “ ,”Ulamolar suhbatida bo’l,pok ,sof niyatli kishilarga talpin”,’Kechira olishlik mardlik,kechira bilmaslik nomardlikdir”,kabi hikmatli so’zlar katta tarbiyaviy ahamiyatga egadir.

Barqaror birikmalardan o’rinli foydalanish ,nutq go’zalligini ta’minlaydi,shuning uchun ular nutqimiz ko’rki hisoblanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Hozirgi o’zbek adabiy tili 2015 yil

2. Ona tili darsligi 11-sinf 2018 yil

3. Abdulla Qahhor “Ayajonlarim” asarlar 1988 yil

TA'LIM VA RIVOJLANISH TAHLILI ONLAYN ILMIY JURNALI
Jild: 04, Nashr:11 | Nov - 2024
ISSN: 2181-2624
www.sciencebox.uz

Modernization of the Preparation of Preschool Children for School Education

Amonqulova Zamira Azim qizi

Finnish Pedagogical Institute of Uzbekistan, Education - Theory and Methodology of Education (Preschool Education) 1st stage Master's student Scientific supervisor: Associate Professor, Sh.N. Fayzullayev

Annotation. *The following article is devoted to the modernization of the process of preparing preschool children for school education. Innovative pedagogical technologies, didactic tools and methodological approaches are important to ensure the effective adaptation of children during the transition from preschool to school education. The article considers the existing problems in preschool education and methods for their elimination, as well as the pedagogical and psychological foundations of the implementation of modern technologies. New methods that serve to increase the intellectual, psychological and social readiness of children are analyzed..*

Key words: *orientation, preschool education, preparation, modernization, innovative technologies, pedagogical methods, psychological adaptation.*

Bugungi kunda ta'lim tizimida maktabgacha yoshdagi bolalarni maktab ta'limiga tayyorlash jarayoni jamiyat rivojlanishining muhim yo‘nalishlaridan biri hisoblanadi. Maktab ta'limiga o‘tish davrida bolalar nafaqat intellektual jihatdan, balki psixologik va ijtimoiy jihatdan ham tayyor bo‘lishi lozim. Zamonaviy ta'lim texnologiyalarini joriy etish orqali ushbu jarayonni samarali tashkil qilish mumkin. Maqolada maktabgacha ta'lim tizimini modernizatsiya qilishning dolzarb masalalari, bolalarni maktabga tayyorlash uchun pedagogik-psixologik yondashuvlar va innovatsion texnologiyalar tahlil qilinadi.

Kirish. Bugungi kunda ta’lim jarayonida interfaol usullar innovatsion pedagogik va axborot texnologiyalaridan foydalanib, ta’limning samaradorligni ko‘tarishga bo‘lgan qiziqish, e’tibor kundan kunga kuchayib bormoqda. Zamonaviy texnologiyalar qo‘llanilganda pedagoglar egallayotgan bilimlarni o‘zlari qidirib topishlariga, mustaqil o‘rganib, tahlil qilishlariga, hatto xulosalarni ham o‘zlari keltirib chiqarishlariga qaratilgan. Pedagog bu jarayonda shaxs va jamoaning rivojlanishi, shakllanishi, bilim olishi va tarbiyalanishiga sharoit yaratadi. Shu bilan bir qatorda boshqaruvchilik, yo‘naltiruvchi vazifasini bajaradi. Bunday o‘quv jarayonida pedagog asosiy figuraga aylanadi.

Pedagog olimlarning yillar davomida ta’lim tizimida, Nega o‘qitamiz? Nimani o‘qitamiz? Qanday o‘qitamiz? degan savollarga javob izlash bilan bir qatorda Qanday qilib samarali va natijali o‘qitish mumkin? degan savoliga javob beradilar. Bu esa olim va amaliyotchilarni o‘quv jarayonini texnologiyalashtirishga, ya’ni «O‘qitishni ishlab chiqarishga oid aniq kafolatlangan natija beradigan

texnologik jarayonga aylantirishga urinib ko‘rish mumkin», degan fikrga olib keladi. Bunday fikrning tug‘ilishi pedagogika fanida yangi pedagogik texnologiya yo‘nalishini yuzaga keltiradi. Bugungi kunda ta’lim muassasalarining o‘quv-tarbiyaviy jarayonda pedagogik texnologiyalardan foydalanishiga alohida e’tibor berilayotganligining asosiy sababi quyidagilardir: Pedagogik texnologiyalar o‘quv-tarbiya jarayoniga tizimli faoliyat yondashuvini keng joriy etish imkoniyatini beradi;

Pedagogik texnologiya pedagogni ta’lim-tarbiya jarayonining maqsadlaridan boshlab tashxis tizimini tuzish va bu jarayon kechishini nazorat qilishgacha bo‘lgan texnologik zanjirni oldindan loyihalashtirib olishga undaydi. O‘quv-tarbiya jarayonida pedagogik jarayonning to‘g‘ri tashkil etilishi pedagogning bu jarayonda asosiy tashkilotchi yoki maslahatchi sifatida faoliyat yuritishiga olib keladi. Bu esa tinglovchilardan ko‘p mustaqillikni, ijodni va irodaviy sifatlarni talab qiladi. Har qanday pedagogik texnologiyalarning o‘quv- tarbiya jarayonida qo‘lanilishi shaxsiy jihatdan kelib chiqqan holda tinglovchini kim o‘qitayotganligi va pedagog kimni o‘qitayotganiga bog‘liq. Pedagogik texnologiya asosida o‘tkazilgan mashg‘ulotlar yoshlarning muhim hayotiy yutuq va muammolariga o‘z munosabatlarini bildirishlariga intilishlarini oshirib, ularda fikrlashga, o‘z nuqtayi nazarlarini asoslashga imkoniyat yaratadi. Hozirgi davrda sodir bo‘layotgan innovatsion jarayonlarda ta’lim tizimi oldidagi muammoarni hal etish uchun yangi axborotni o‘zlashtirish va o‘zlashtirgan bilimlarini o‘zlari tomonidan baholashga qodir, zarur qarorlar qabul qiluvchi, mustaqil va erkin fikrlaydigan shaxslarga aylanadi.

Metodologiya

Maktabgacha yoshdagi bolalarni maktab ta'limiga tayyorlash jarayonida foydalaniladigan metodlar o‘quvchilarni intellektual, psixologik va ijtimoiy jihatdan rivojlantirishga yo‘naltirilgan. Quyida ushbu jarayonda qo‘llanilishi mumkin bo‘lgan asosiy metodlar haqida ma’lumot berilgan:

1. Amaliy tadqiqot metodlari

- **Kuzatish:** Bolalarning faoliyatini bevosita kuzatish orqali ularning qiziqishlari va qobiliyatlari haqida ma’lumot yig‘ish.
- **Eksperiment:** Innovatsion ta'lim texnologiyalari va metodlarini joriy etish natijasida bolalar rivojlanishini baholash.

2. Interaktiv metodlar

- **Rolli o‘yinlar:** Bolalarni yangi ijtimoiy rollarga tayyorlash uchun o‘quv faoliyatiga rolli o‘yinlarni kiritish.
- **Hamkorlikda o‘rganish:** Bolalarni guruhlarga bo‘lib, birgalikda topshiriqlarni bajarish orqali jamoaviy ishlash ko‘nikmalarini rivojlantirish.

3. Ekspert baholash metodlari

- Pedagog va psixologlar yordamida bolalarning tayyorgarlik darajasini diagnostika qilish. Bu usul bolalarning qaysi sohalarda rivojlanishga ehtiyoj borligini aniqlashga yordam beradi.

4. **Diagnostika va monitoring metodlari**

- Testlar, so‘rovnomalar va psixologik diagnostika vositalari yordamida bolalarning aqliy va ijtimoiy rivojlanishini baholash.
- Bolalarning rivojlanish dinamikasini kuzatish uchun monitoring tizimini joriy etish.

5. **Innovatsion texnologiyalar metodlari**

- **Axborot-kommunikatsiya texnologiyalari (AKT):** Multimediali o‘yinlar va interaktiv darsliklar orqali ta'lim jarayonini boyitish.
- **Simulyatsiya va virtual muhitlar:** Maktabga moslashuv uchun maxsus dasturlar va simulyatsiyalarni qo‘llash.

6. **Ekskursiyalar va amaliy mashg‘ulotlar**

- Bolalarni maktab muhiti bilan tanishtirish uchun ekskursiyalar o‘tkazish. Masalan, sinf xonalari, kutubxona va sport zallarini ko‘rsatish.
- Amaliy mashg‘ulotlar orqali maktabdagi muhit va intizomni o‘rganishga yordam berish.

7. **Ota-onalar bilan ishlash metodlari**

- Bolalarning maktabga moslashishida ota-onalar bilan hamkorlik qilish. Seminarlar, treninglar va maslahatlar orqali ota-onalarga qo‘llab-quvvatlash

8. **Nazariy tahlil**

- Ilmiy adabiyotlar, normativ-huquqiy hujjatlar va ilg‘or tajribalarni o‘rganish orqali bolalarni maktabga tayyorlashga oid mavjud bilimlarni tahlil qilish. Bu metod orqali muammolarni aniqlash va ularni hal qilish yo‘llari taklif etiladi.

9. **O‘yinli metodlar**

- Didaktik o‘yinlar, rolli mashg‘ulotlar va qiziqarli topshiriqlar orqali bolalarning qiziqishini oshirish va bilimlarini mustahkamlash. Bu metod bolalarni faol ishtirokchi sifatida jalb qiladi.

10. **Interaktiv usullar**

- Bolalar bilan ishlashda interaktiv yondashuvlar, masalan, guruh mashg‘ulotlari, muloqotli o‘yinlar yoki multimedia texnologiyalaridan foydalanish. Bu usullar bolalarda jamoaviy ishlash va muloqot ko‘nikmalarini rivojlantiradi.

11. **Suhbat va intervyu metodlari**

- Bolalar, ularning ota-onalari va pedagoglar bilan muloqot qilish orqali ularning ehtiyojlari va fikrlarini o‘rganish. Bu metod maktabga tayyorgarlik jarayonini yaxshilash uchun samarali bo‘ladi.

Bu metodlardan foydalanish maktabgacha yoshdagi bolalarni maktab ta'limiga samarali tayyorlash uchun yangi pedagogik yondashuvlarni joriy etish imkonini beradi. Har bir metod bolalarning o‘ziga xos xususiyatlari va ehtiyojlariga mos ravishda tanlanishi muhim.

Xulosa

Maktabgacha ta'lim tizimining modernizatsiyasi bolalarni maktab ta'limiga yanada samarali tayyorlash imkonini beradi. Innovatsion texnologiyalar va zamonaviy pedagogik yondashuvlar bolalarda intellektual qobiliyatlarni rivojlantirish, psixologik moslashuvni ta’minlash va ijtimoiy ko‘nikmalarni shakllantirishda muhim ahamiyatga ega. Maqolada ta'lim jarayonini yanada takomillashtirish uchun taklif va tavsiyalar keltirilgan. Kelajakda bu yo‘nalishda olib boriladigan tadqiqotlar ta'lim samaradorligini oshirishga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining Qarori (2019). "Maktabgacha ta'limni rivojlantirish to‘g‘risida."
2. Sh.N.Fayzullayev. MAKTABGACHA TA’LIMDA O‘QITISH TEXNOLOGIYALARI VA PEDAGOGIK JARAYONNI LOYIHALASHTIRISH O‘QUV QO‘LLANMA Samarqand: SamDU, – 2023. – 204 bet
3. Akramova, G. (2021). *Maktabgacha ta'limda innovatsion yondashuvlar.* Toshkent: Ma’naviyat nashriyoti.
4. Karimov, Sh. (2020). *Bolalar psixologiyasi va ta'lim texnologiyalari.* Samarqand: Samarqand Davlat Universiteti nashriyoti.
5. Vygotsky, L. S. (1978). *Mind in Society: The Development of Higher Psychological Processes.* Harvard University Press.
6. Dewey, J. (1938). *Experience and Education.* New York: Macmillan.
7. Saliev, Y. (2022). *Maktabgacha ta'limni modernizatsiya qilishning dolzarb masalalari.* Toshkent: Talqin nashriyoti.
8. Smith, J., & Brown, L. (2019). *Early Childhood Education: Principles and Practices.* Cambridge University Press.
9. Nishonova, S. (2018). *Pedagogik texnologiyalarni ta'limda qo'llash usullari.* Toshkent: Fan nashriyoti.
10. UNESCO. (2021). *Innovative Practices in Early Childhood Education.* Paris: UNESCO.
11. Bronfenbrenner, U. (1994). *Ecological Models of Human Development.* Oxford University Press.

TA'LIM VA RIVOJLANISH TAHLILI ONLAYN ILMIY JURNALI
Jild: 04, Nashr:11 | Nov - 2024
ISSN: 2181-2624
www.sciencebox.uz

Modern methods of designing pedagogical processes in preschool education

Majidova Shohsanam Sherali qizi

Finnish Pedagogical Institute of Uzbekistan, Education - Theory and Methodology of Education (Preschool Education) 1st stage Master's student Scientific supervisor: Associate Professor, Sh.N. Fayzullayev

Annotation. *This article is devoted to improving the quality and efficiency of education in the preschool education system, introducing innovative technologies, as well as analyzing pedagogical approaches that serve the development of children. The main attention is paid to the importance of game technologies, interactive methods and modern approaches. The current issues of preparing children for school through the development of their individual abilities and the effective organization of the educational process are considered.*

Key words: *preschool education, innovative technologies, game technologies, interactive methods, child development, educational effectiveness.*

Kirish qism

Yangi O‘zbekiston taraqqiyotida ta’lim tzimining rivojlantirilishi haqidagi qaror va qonunlarning qabul qilinishi bilan uzluksiz ta’lim tizimi orqali zamonaviy pedagog kadrlar tayyorlashning asosi yaratildi. Jumladan, maktabgacha ta’lim tashkilot(MTT)lari murabbiy-ustozlarini kun sayin oshib borayotgan axborot-ta’lim muhiti sharoitida mustaqil ravishda faoliyat ko‘rsata olishga, axborot oqimidan oqilona foydalanishga o‘rgatish bugungi kunning dolzarb masalasidir. Maktabgacha ta’lim tizimi mamlakatimizda ta’limning birinchi va eng muhim bo‘g‘ini hisoblanadi. Yurtboshimiz Shavkat Mirziyoyev ta’kidlaganlaridek, maktabgacha ta’lim tizimi farzandlarimizning kelajagi va jamiyatning taraqqiyoti uchun muhim zamin yaratadi. Maktabgacha yoshdagi bolalarning rivojlanishi, bilim va ko‘nikmalarni shakllantirish uchun o‘yinli va interfaol texnologiyalardan foydalanish muhim ahamiyatga ega. Ushbu texnologiyalar bolalarning faolligi, tasavvuri va ijodkorligini rivojlantirish uchun imkoniyat yaratadi. Maqolada o‘yinli texnologiyalarning nazariy va amaliy ahamiyati, innovatsion yondashuvlar va pedagogik mahoratning ahamiyati haqida so‘z boradi.

Pedagogik jarayon – bu o‘qituvchi va o‘quvchi (yoki tarbiyachi va tarbiyalanuvchi) o‘rtasida amalga oshiriladigan o‘zaro faoliyat bo‘lib, uning asosiy maqsadi shaxsni har tomonlama rivojlantirish va jamiyat talablari asosida tarbiyalashdir. Pedagogik jarayon ta'lim, tarbiya va rivojlanishning yagona, uzviy bog‘liq bo‘lgan tizimi hisoblanadi.

Pedagogik jarayonning asosiy tarkibiy qismlari**:**

1. **Ta'lim**
   - O‘quvchilarga bilim berish, ularning fikrlash va tahlil qilish qobiliyatlarini rivojlantirish jarayoni.

2. **Tarbiya**
   - Axloqiy, ma’naviy va madaniy qadriyatlarni shakllantirish.
3. **Rivojlantirish**
   - Shaxsning intellektual, ijtimoiy, jismoniy va emotsional qirralarini rivojlantirish.

Pedagogik jarayonning ahamiyati**:**

- Shaxsni jamiyat talablariga mos ravishda rivojlantirish.
- O‘quvchilarni ijodkorlikka, mustaqil fikrlashga va hayotiy muammolarni hal qilishga tayyorlash.
- Jamiyatda faol fuqarolik pozitsiyasiga ega bo‘lgan shaxslarni tarbiyalash.

Pedagogik jarayon ta'lim va tarbiya jarayonini birlashtirib, shaxsni har tomonlama rivojlantirishni ta’minlaydi. Shu sababli, bu jarayonning ilmiy asosda tashkil etilishi va zamonaviy usullar bilan takomillashtirilishi muhim ahamiyatga ega.

Maktabgacha ta'limda pedagogik jarayonlarni loyihalashtirishning zamonaviy usullari

Maktabgacha ta’lim tizimi har bir bolaning hayotida eng muhim davrni tashkil etadi. Bu bosqichda bolalar qobiliyatlarini rivojlantirish, bilimga bo‘lgan ishtiyoqni shakllantirish va ularning shaxs sifatida kamol topishi uchun mustahkam zamin yaratish kerak. Zamonaviy ta’lim jarayonini loyihalashtirish esa ana shu maqsadlarga erishish uchun innovatsion yondashuvlarni talab qiladi.

Hozirgi zamonaviy ta’lim usullari ta’lim jarayonini faqat bilim berish bilan chegaralanmay, balki bolalarning qiziqishlarini, ularning individual ehtiyojlarini hisobga olishga yo‘naltirilgan. Loyihalashtirish jarayonida o‘yinli texnologiyalar, interfaol metodlar va innovatsion yondashuvlarning roli beqiyosdir.

O‘yinli texnologiyalarning ahamiyati

Bolalar uchun o‘yin asosiy faoliyat hisoblanadi. Shuning uchun ta’lim jarayonini loyihalashtirishda o‘yin elementlarini kiritish juda muhim. Masalan, didaktik o‘yinlar bolalarning qiziqishini oshiradi va o‘zlashtirish darajasini yaxshilaydi. Masalan, “Raqamlarni toping” yoki “Ranglarni ajrating” kabi o‘yinlar orqali bolalar nafaqat bilimlarni o‘zlashtiradi, balki kuzatuvchanlik, fikrlash va diqqatni jamlash ko‘nikmalarini ham rivojlantiradi.

Interfaol metodlarning samaradorligi

Interfaol metodlar bolalarning faol ishtirokini ta’minlaydi. Guruhli mashg‘ulotlar, rolli o‘yinlar va muammoli vaziyatlar asosida tashkil etilgan mashg‘ulotlar bolalarning muloqot va hamkorlik ko‘nikmalarini rivojlantiradi. Masalan, birgalikdagi “Tabiatni asraylik” loyihasida bolalar o‘z bilimlarini jamiyat foydasiga yo‘naltirishni o‘rganadilar. Bu esa ularni ijtimoiy faoliyatga tayyorlaydi.

STEAM yondashuvi: Yangi davr talabi

Zamonaviy ta’lim loyihalarida STEAM (Science, Technology, Engineering, Art, Mathematics) yondashuvi muhim ahamiyatga ega. Bolalar kichik konstruktorlar bilan ishlash, rasmlar chizish va oddiy tajribalar qilish orqali o‘z bilish va ijodkorlik qobiliyatlarini rivojlantiradi. Bu usul bolalarning tabiat va texnologiya haqida dastlabki bilimlarni o‘zlashtirishiga yordam beradi.

Ko‘rgazmali va audiovizual vositalar

Maktabgacha yoshdagi bolalarning tasavvuri asosan ko‘rgazmalilikka asoslanadi. Shu sababli ta’lim jarayonida rasmlar, diagrammalar, videoroliklar va multimedia ilovalari qo‘llaniladi. Masalan, “Quyosh tizimi” mavzusini o‘rgatishda animatsion filmlar yoki virtual ekskursiyalar bolalarning qiziqishini oshiradi va tushunishni osonlashtiradi.

Individga yo‘naltirilgan yondashuv

Zamonaviy ta’lim loyihalarida har bir bolaning ehtiyojlarini hisobga olish muhimdir. Har bir bolaning rivojlanish sur’ati va qiziqishlari o‘ziga xos bo‘lgani sababli, loyihalashtirish jarayonida differensial yondashuv qo‘llaniladi. Masalan, ba’zi bolalar ijodkorlik mashg‘ulotlariga ko‘proq qiziqsa, boshqalari mantiqiy o‘yinlarni afzal ko‘rishi mumkin.

Maktabgacha ta’limda pedagogik jarayonlarni loyihalashtirishning zamonaviy usullari bolalarning qiziqishlarini uyg‘otish va ularning har tomonlama rivojlanishini ta’minlash uchun xizmat qiladi. O‘yinli texnologiyalar, interfaol metodlar va STEAM kabi yondashuvlar bu jarayonni boyitadi. Pedagogning kasbiy mahorati va innovatsion yondashuvlari bolalarning kelajakdagi muvaffaqiyatlari uchun mustahkam poydevor yaratadi. Zamonaviy usullardan foydalanish orqali biz kelajak avlodni bilimdon, ijodkor va ijtimoiy mas’uliyatli shaxslar sifatida tarbiyalaymiz.

Metodologiya
Maqolada quyidagi metodologik yondashuvlardan foydalanilgan:

1. **Nazariy tahlil**
   - Ilmiy adabiyotlar va xorijiy tajribalarni o‘rganish orqali maktabgacha ta’limda innovatsion yondashuvlarning nazariy asoslari tahlil qilindi.
2. **Amaliy kuzatuv**
   - Maktabgacha ta’lim tashkilotlaridagi pedagogik jarayonlarni kuzatish orqali o‘yinli va interfaol texnologiyalarning samaradorligi o‘rganildi.
3. **Eksperiment**
   - Interfaol metodlar va o‘yinli texnologiyalarning ta’lim jarayoniga ta’sirini sinovdan o‘tkazish uchun maxsus mashg‘ulotlar tashkil etildi.

4. **Proektli yondashuv**
   - Bolalarning bilish va ijodiy faoliyatlarini rivojlantirish uchun kichik loyihalar ishlab chiqildi va joriy etildi.
5. **Interaktiv yondashuv**
   - Bolalar, ota-onalar va pedagoglar o‘rtasida o‘zaro hamkorlikni tashkil qilish orqali ta’lim jarayonining sifatini oshirish choralari ko‘rildi.
6. **Taqqoslash va tahlil**
   - An’anaviy va innovatsion pedagogik texnologiyalarning samaradorligi o‘zaro taqqoslandi.

Xulosa

Maktabgacha ta’limda innovatsion texnologiyalarni joriy etish ta’lim sifatini oshirishda muhim ahamiyatga ega. O‘yinli va interfaol texnologiyalar bolalarning intellektual, psixologik va jismoniy rivojlanishini qo‘llab-quvvatlaydi. Pedagoglarning kasbiy mahorati, innovatsion yondashuvlarni samarali qo‘llashi va bolalarning individual xususiyatlarini hisobga olish orqali ta’lim jarayoni yanada samarali bo‘ladi. Maktabgacha ta’limda zamonaviy texnologiyalardan foydalanish o‘quvchilarning keyingi ta’lim bosqichlariga muvaffaqiyatli tayyorlanishini ta’minlaydi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining Qarori (2017). "Maktabgacha ta’limni rivojlantirish to‘g‘risida."
2. Sh.N.Fayzullayev ,MAKTABGACHA TA’LIMDA O‘QITISH TEXNOLOGIYALARI VA PEDAGOGIK JARAYONNI LOYIHALASHTIRISH O‘QUV QO‘LLANMA Samarqand: SamDU, – 2023. – 204 bet
3. Nishonova, S. (2021). *Pedagogik texnologiyalar va ularning ta’limdagi o‘rni.* Toshkent: Fan nashriyoti.
4. Akramova, G. (2020). *O‘yinli texnologiyalar: Maktabgacha ta’limda qo‘llanilishi.* Samarqand: SamDU nashriyoti.
5. UNESCO. (2021). *Innovative Practices in Early Childhood Education.* Paris: UNESCO.
6. Montessori, M. (1949). *The Absorbent Mind.* Oxford University Press.
7. Dewey, J. (1938). *Experience and Education.* New York: Macmillan.
8. www.Ziyonet.uz
9. www.edu.uz

SCIENCE BOX

TA'LIM VA RIVOJLANISH TAHLILI ONLAYN ILMIY JURNALI

Jild: 04, Nashr: 11 | Nov - 2024
ISSN: 2181-2624
www.sciencebox.uz

ICHKI ISHLAR ORGANLARI FAOLIYATIDA JAMOATCHILIK NAZORATI OB'EKTLARI VA SUB'EKTLARINING HUQUQIY TAVSIFI

Subanov Olimjon Suyarkul o'g'li
O'zbekiston Respublikasi Ichki ishlar vazirligi
Malaka oshirish Instituti Yuridik fanlar kafedrasi
katta o'qituvchisi

Annotatsiya: *Mazkur maqolada ichki ishlar organlari faoliyatida jamoatchilik nazorati ob'ektlari va sub'ektlarining huquqiy tavsifi masalalari yoritilgan.*

Kalit so'zlar: *Jamoatchilik nazorati, ichki ishlar organlari, EKOSOS, ommaviy axborotlashuv, korrupsiya, jamoatchilik nazorati sub'ektlari.*

Mamlakatimiz Prezidenti Shavkat Mirziyoev tomonidan 2017-2021 yillarda O'zbekiston Respublikasini rivojlantirishning beshta ustuvor yo'nalishi bo'yicha Harakatlar strategiyasining birinchi yo'nalishida jamoatchilik nazorati mexanizmlarini amalda tatbiq etish, fuqarolik jamiyati institutlari hamda ommaviy axborot vositalari rolini kuchaytirish vazifasi belgilab berilgan. Xususan, bu borada, O'zbekiston Respublikasining "Jamoatchilik nazorati to'g'risida"gi qonuni (2018-yil 12-aprel) qabul qilinganligi mamlakatimizda fuqarolik jamiyati institutlari faoliyatining ijtimoiylashuvi hamda korrupsiyaga qarshi kurashning yangi bosqichini boshlab berdi.

Ma'lumki, ichki ishlar organlari faoliyatining ustuvor yo'nalishlaridan biri fuqarolik jamiyati institutlari bilan konstruktiv muloqotni amalga oshirishga qaratilgan jamoatchilik nazoratini samarali yo'lga qo'yish hisoblanadi. Shu bois, mamlakatimiz Prezidentining 2017-yil 10-apreldagi "Ichki ishlar organlarining faoliyati samaradorligini tubdan oshirish, jamoat tartibini, fuqarolar huquqlari, erkinliklari va qonuniy manfaatlarini ishonchli himoya qilishni ta'minlashda ularning mas'uliyatini kuchaytirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi PF-5005-son Farmonida ichki ishlar organlari faoliyatida qonuniylikni ta'minlashga qaratilgan jamoatchilik nazoratini kuchaytirish vazifasi alohida belgilab berildi".

Aytish o'rinliki, ichki ishlar organlari va jamiyat o'rtasidagi o'zaro munosabatlarning xususiyati mamlakatdagi ijtimoiy-siyosiy vaziyatning muhim ko'rsatgichlaridan biri hisoblanadi, chunki aholi ichki ishlar organlari misolida davlat vakilini ko'radi. Shu boisdan bejizga emas, Prezident Shavkat Mirziyoev 2017-yilning 9-fevral kuni ichki ishlar organlari faoliyatida, tizimda mavjud muammo va kamchiliklarni aniqlash va bartaraf etish, istiqboldagi vazifalarni belgilab olishga bag'ishlangan videoselektor yig'ilishida so'zlagan nutqida "Ichki ishlar organlari shunday ishlashi kerakki, toki xalq davlatdan rozi bo'lsin", deb alohida ta'kidlagan. Buning zamirida ichki ishlar organlariga yuksak mas'uliyat yuklatilishi barobarida davlatning xalq bilan bevosita ish olib boruvchi vakili – ichki ishlar organlari xodimlariga, ham ishonch, ham yuksak mas'uliyatni his etgan holda xalq manfaati yo'lida fidoiylik bilan xizmat qilish vazifasini yuklaydi. Shuning uchun ham ichki ishlar organlari faoliyati

ustidan samarali jamoatchilik nazoratining o‘rnatilishi fuqarolarning davlatga bo‘lgan ishonchini oshirishga xizmat qiladi.

Chunonchi, ichki ishlar organlari faoliyati ustidan samarali jamoatchilik nazoratini amalga oshirish orqali, jamiyat uchun muhim bo‘lgan maqsadlarga erishiladi, ya’ni u orqali ichki ishlar organlari faoliyatida inson huquqlari va erkinliklarining himoya qilinishi, fuqarolar va jamoatchilik tashkilotlarining qonuniy manfaatlarini ro‘yobga chiqarishga qaratilgan qarorlar qabul qilinishida jamoatchilik fikrining inobatga olinishi ta’minlanadi. Aynan jamoatchilik nazorati ichki ishlar organlari faoliyatida qonun ustuvorligini ta’minlash, uning faoliyati samaradorligini oshirish, qonunga xilof va jamoat manfaatlariga zid bo‘lgan qarorlarni qabul qilish va amalga oshirish xavfini bartaraf etishning muhim vositasi hisoblanadi.

Shuni qayd etish joizki, jamoatchilik nazoratini amalga oshirishda huquqiy me’yorlar poydevor vazifasini bajaradi. Huquqiy me’yorlarning asos vazifasini bajarishi jamoatchilik nazoratining har bir qadami mavjud hujjatlar asosida qo‘yilishini taqozo etadi.

Jumladan ichki ishlar organlari faoliyati ustidan jamoatchilik nazorati O‘zbekiston Respublikasining Jamoatchilik nazorati to‘g‘risidagi qonuni talablari, O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2018-yil 4-iyuldagi “Davlat organlari huzurida jamoatchilik kengashlari faoliyatini tashkil etish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi PQ3837-son qarori, 2020-yil 16-apreldagi “O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti huzuridagi Jamoatchilik palatasini tashkil etish to‘g‘risida”gi PF-5980-son Farmoni hamda Ichki ishlar vazirining 2018-yil 28-martdagi “Ichki ishlar vazirligi huzuridagi Jamoatchilik kengashi faoliyatini tashkil etish to‘g‘risida”gi 83-sonli, 2018-yil 15-iyundagi “O‘zbekiston Respublikasi Ichki ishlar vazirligining Davlat yo‘l harakati xavfsizligi xizmati huzuridagi Jamoatchilik kengashi to‘g‘risidagi nizomni tasdiqlash haqida”gi 164-sonli, 2018-yil 20-iyundagi“Ichki ishlar vazirligi huzuridagi Jamoatchilik kengashi tarkibini tuzish haqida”gi 165-sonli, 2019-yil 14-noyabrdagi “Ichki ishlar vazirligi huzuridagi Jamoatchilik kengashi faoliyatini takomillashtirish to‘g‘risida”gi 381-son buyruqlari va boshqa hujjatlar asosida amalga oshiriladi.

O‘zbekiston Respublikasining 2017-yil 16-sentabrdagi “Ichki ishlar organlari to‘g‘risida”gi qonunida ichki ishlar organlarining jamoatchilik nazorati ob’ektlariga aniqlik kiritilmagan, garchi, ushbu Qonunning 9-moddasi (Ochiqlik va shaffoflik prinsipi) jismoniy va yuridik shaxslarga qonun hujjatlarida belgilangan tartibda foydalanilishi qonun bilan cheklangan axborotlardan tashqari ichki ishlar organlarining faoliyati haqida, shuningdek jismoniy va yuridik shaxslarning huquqlari hamda qonuniy manfaatlariga bevosita daxldor bo‘lgan haqqoniy axborotni olish huquqini beradi.

Vaholanki, jamoatchilik nazorati ob’ektini tegishli normativ hujjatda aniq ifodalanmasligi olimlar tomonidan bahs-munozaraga sabab bo‘layotgan holatdan hisoblanadi. Chunki sub’ekt tomonidan jamoatchilik nazoratini amalga oshirishdan qanday maqsad ko‘zlanganligini va uning muayyan sohaning aynan qaysi ob’ektiga yo‘nalganligi anglanmasdan turib, kutilgan natijaga erishib bo‘lmaydi. Ammo, yuqorida ta’kidlaganimizdek, biror bir normativ hujjatda ichki ishlar organlarining qaysi tuzulmalari faoliyati jamoatchilik nazoratining ob’ekti bo‘lishi mumkinligi hamda ularning jamoatchilik nazorati sub’ektlari bilan hamkorligini ta’minlashga oid alohida tartib nazarda tutilmagan. Shundan kelib chiqib, ichki ishlar organlari faoliyatida jamoatchilik nazorati ob’ekti haqida gapirilganda, avvalambor, ichki ishlar organlari tizimi haqida batafsil tassavvurga ega bo‘lish talab etiladi. Binobarin, ushbu sohada jamoatchilik nazorati ob’ektini aniq belgilash uchun mamlakatimizning ma’muriy-hududiy tuzilishi va shunga mos tarzda shaklantirilgan ichki ishlar organlarining ma’muriy tizimlashtirilganligini tahlil qilish lozim bo‘ladi.

Ma’lumki, O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasining 68-moddasiga muvofiq, O‘zbekiston Respublikasi viloyatlar, tumanlar, shaharlar, shaharchalar, qishloqlar, ovullar, shuningdek Qoraqalpog‘iston Respublikasidan iborat. Shunga muvofiq ichki ishlar organlarida vertikal va

gorizontal boshqarish tizimini joriy qilish hamda mamlakatimizning ma'muriy-hududiy tuzilishi bo'yicha aholiga samarali xizmat ko'rsatadigan va jinoyatchilikka qarshi kurashishga qaratilgan hududiy tuzilmalari shakllantirilgan. Shu nuqtai nazardan, "Ichki ishlar organlari to'g'risida"gi Qonunga muvofiq (13-modda), "Ichki ishlar organlari tizimiga O'zbekiston Respublikasi Ichki ishlar vazirligi, Qoraqalpog'iston Respublikasi Ichki ishlar vazirligi, Toshkent shahar ichki ishlar bosh boshqarmasi, viloyatlar ichki ishlar boshqarmalari, tumanlar va shaharlar ichki ishlar boshqarmalari (bo'limlari), transportda xavfsizlikni ta'minlash boshqarmalari (bo'limlari), jazoni ijro etish muassasalari, ichki ishlar organlarining o'tamuhim va toifalangan ob'ektlardagi bo'linmalari, shaharcha ichki ishlar bo'linmalari va ichki ishlar organlarining tayanch punktlari, shuningdek ta'lim va tibbiyot muassasalari, ichki ishlar organlari zimmasiga yuklatilgan vazifalarni bajarish uchun tashkil etiladigan boshqa bo'linma va tashkilotlar, shuningdek, o'z faoliyatida O'zbekiston Respublikasi Qurolli Kuchlarining harbiy xizmatchilari uchun qonun hujjatlarida belgilangan tartibda huquqlar va imtiyozlardan foydalanadigan qorovul qo'shinlari hamda xalqaro aeroportlarda xavfsizlikni ta'minlash bo'yicha qo'shinlar kiritilgan.

Ko'rib turganimizdek, bunday yondoshuv, albatta, keng ko'rinishga ega, ammo samarali jamoatchilik nazoratini amalga oshirish oldida turgan vazifalar majmui, bunday ob'ektlar tizimiga muayyan sohaning barcha tuzilmalarini maksimal darajada kiritilishini taqozo etadi. Demak, ichki ishlar organlari faoliyati ustidan jamoatchilik nazoratining ob'ekti sifatida O'zbekiston Respublikasi Ichki ishlar vazirligi, uning sohaviy va hududiy tuzilmalari, shuningdek ichki ishlar organlari zimmasiga yuklatilgan vazifalarni bajarish uchun tashkil etilgan boshqa bo'linma va tashkilotlarni kiritishimiz mumkin.

"Ichki ishlar organlari to'g'risida"gi qonunning 7-moddasiga muvofiq, ichki ishlar organlari huquqni muhofaza qiluvchi organ hisoblanadi. Shu jihatdan, Ichki ishlar vazirligi davlat va fuqarolarning o'zini o'zi boshqarish organlari va aholini mamlakatdagi kriminogen vaziyat, huquqtartibotni muhofaza qilish va jamoat xavfsizligini ta'minlash holati, huquqbuzarliklar profilaktikasi va jinoyatchilikka qarshi kurashish bo'yicha ko'rilayotgan chora-tadbirlar, shuningdek Vazirlik va ichki ishlar organlari zimmasiga yuklatilgan boshqa vazifalarning amalga oshirilishi to'g'risida tizimli ravishda xabardor qilib boradi. Shuning uchun, ichki ishlar organlari faoliyati ustidan jamoatchilik nazoratining samarali tizimini shakllantirish muammosi ichki ishlar organlariga fuqarolarning hayoti, sog'lig'i, huquq va erkinliklari, mulk va jamiyat manfaatlarini jinoiy va boshqa qonunga xilof tajovuzlardan himoya qilishga qaratilgan vazifalar ijrosini samarali hal qilish bilan bevosita bog'liqdir. Biroq, ichki ishlar organlari faoliyati ustidan jamoatchilik nazoratini amalga oshirishningasosiy ob'ektlaridan tashqari, huquqni muhofaza qilish funksiyasi yuklatilmagan uning tarkibiy tuzilmalaridan iborat bo'lgan qo'shimcha ob'ektlarini ham ajratish talab etiladi. Ayni paytda bunday tuzilmalar Ichki ishlar vazirligining markaziy apparati va hududiy bo'linmalarining faoliyat ko'rsatishini ta'minlashga qaratilgan faoliyat olib boradi. Masalan, Ichki ishlar vazirligining Kadrlar bosh boshqarmasi, Moliya va moddiytexnika ta'minoti bosh boshqarmasi, Tibbiyot boshqarmasi, Axborottexnologiyalari, aloqa va axborotni himoyalash boshqarmasi, Ichki ishlar vazirligining ta'lim muassasalari va boshqa shu kabilar bunga misol bo'la oladi. Shu sababli, jamoatchilik nazorati nafaqat ichki ishlar organlarining huquqni muhofaza qilish faoliyati bilan bevosita bog'liq bo'lib qolmasdan, balki uning mazkur yo'nalish bilan bog'liq bo'lmagan boshqa sohalariga ham qaratilishi lozimdir.

Bundan tashqari, e'tiborga olish kerakki, ichki ishlar organlari o'z funksiyasiga ko'ra maxfiy ma'lumotlar bilan ishlaydigan bo'linmalariga ham ega hisoblanadi. Shu bois ichki ishlar organlarining bunday bo'linmalari faoliyati jamoatchilik nazoratining ob'ekti bo'lishi mumkin emas yoki u ma'lum darajada cheklangan xususiyatga ega bo'ladi. Zero, "Jamoatchilik nazorati to'g'risida"gi Qonunga muvofiq, "Jamoatchilik nazorati sub'ektlarining axborot olishga bo'lgan huquqi, agar mazkur axborot

shaxsga doir ma’lumotlar yoxud davlat sirlarini yoki qonun bilan qo‘riqlanadigan boshqa sirni tashkil etuvchi ma’lumotlar jumlasiga kiritilgan bo‘lsa, cheklanishi mumkin”.

Biz ko‘rib chiqadigan dolzarb masalalardan yana biri ichki ishlar organlari faoliyati ustidan jamoatchilik nazorati o‘rnatishi mumkin bo‘lgan sub’ektlar muammosi hisoblanadi.

Qonunchilikka ko‘ra, ichki ishlar organlari faoliyati ustidan jamoatchilik nazorati turli sub’ektlar tomonidan amalga oshirilishi mumkin. Xususan, “Ichki ishlar organlari to‘g‘risida”gi Qonunda (9-modda) “Ichki ishlar organlari o‘z faoliyatini ochiq va shaffof tarzda, davlat organlari, fuqarolarning o‘zini o‘zi boshqarish organlari, boshqa tashkilotlar va fuqarolar, shuningdek ommaviy axborot vositalari bilan hamkorlikda amalga oshiradi”, deb belgilangan. Bundan tashqari, “Jamoatchilik nazorati to‘g‘risida”gi Qonunning 3-moddasida, O‘zbekiston Respublikasi fuqarolari, fuqarolarning o‘zini o‘zi boshqarish organlari, shuningdek qonun hujjatlarida belgilangan tartibda ro‘yxatga olingan nodavlat notijorat tashkilotlari, ommaviy axborot vositalari jamoatchilik nazorati sub’ektlari sifatida nazarda tutilgan. Shuningdek, ushbu normaga muvofiq jamoatchilik nazorati jamoatchilik kengashlari, komissiyalari va boshqa jamoatchilik tashkiliy tuzilmalari tomonidan ham qonun hujjatlariga muvofiq amalga oshirilishi mumkinligi ko‘rsatilgan.

Shu o‘rinda, aytish joizki, mamlakatimiz Prezidenti Shavkat Mirziyoevning 2017-yil 3-avgust kuni milliy madaniyatimiz namoyandalari, ijod ahli bilan uchrashuvida bu sohadagi ijodkorlarga nisbatan “Nima uchun madaniy hayotimizda tanqidiy ruh sezilmaydi? Sog‘lom tanqid, bahs va tortishuv bo‘lmagan joyda chinakam ijod bo‘lishi mumkinmi o‘zi?” debmurojaat qilganligini eslash diqqatga sazovordir. Chunki, bahs-munozara, oshkoralik, shaffoflik bo‘lmagan joyda hech qachon taraqqiyot, rivojlanish bo‘lmaydi. Zero, oshkoralik korrupsiya yoki fuqarolarning huquq vamanfaatlari buzilishini oldini oladi, bu sohadagi mavjud muammolarga haqqoniy va o‘z vaqtida yechim topadi. Shu bois fikrimizcha, mamlakatimizda axborot va so‘z erkinligini ta’minlash, mamlakat media-bozorini rivojlantirish orqali ommaviy axborot vositalarini tom ma’nodagi “to‘rtinchi hokimiyat” darajasiga yetkazishga qaratilgan keng ko‘lamli islohotlar amalga oshirilayotganligini inobatga olib, ommaviy axborot vositalari davlat yoki nodavlat xususiyatga ega bo‘lishi yoxud davlat budjetdan moliyalashtirilishi yoki moliyalashtirilmasligidan qat’i nazar jamoatchilik nazorati subekti sifatida tan olinishi maqsadga muvofiqdir.

Demak, aytilganlardan kelib chiqqan holda, ichki ishlar organlari faoliyati ustidan jamoatchilik nazorati to‘g‘ridanto‘g‘ri O‘zbekiston Respublikasining fuqarolari, fuqarolarning o‘zini o‘zi boshqarish organlari hamda qonun hujjatlarida belgilangan tartibda ro‘yxatga olingan nodavlat notijorat tashkilotlari, ommaviy axborot vositalari, shuningdek, jamoatchilik kengashlari, komissiyalari va boshqa jamoatchilik tashkiliy tuzilmalari tomonidan amalga oshirilishi mumkin. Negaki, ushbu sub’ektlar ichki ishlar organlarining ayrim xodimlari tomonidan yo‘l qo‘yilgan xato va kamchiliklar, qonun buzilish holatlari to‘g‘risida ob’ektiv va ishonchli ma’lumot olishdan manfaatdor hisoblanadi. Zotan, fuqarolar jamoatchilik nazoratiga oid tadbirlarni o‘tkazish uchun ko‘proq manfaatdor bo‘ladilar, chunki davlat hokimiyati organlari tomonidan qonun buzilish holatlarining oqibatlari birinchilardan bo‘lib ularga salbiy ta’sir ko‘rsatadi. Shuning uchun ham aynan fuqarolar davlat organlarini mavjud qonunbuzilish holatlariga nisbatan e’tiborini qarata olishlari va ularni barataraf etishga yo‘naltira olishlari mumkin. Garchi, O‘zbekiston Respublikasining fuqaroligi shaxs bilan davlatning doimiy siyosiy-huquqiy aloqasini belgilab beruvchi mezondirki, bu aloqa ularning o‘zaro huquqlari va burchlarida ifodalanadi. Negaki, fuqarolarning ichki ishlar organlari faoliyati ustidan jamoatchilik nazoratini amalga oshirish jarayoniga jalb qilish orqali jamoatchilikning ichki ishlar organlariga bo‘lgan ishonchini oshirish, ichki ishlar organlari xodimlarining korrupsion xatti-harakatlariga nisbatan murosasizlik kayfiyatini shakllantirish hamda ichki ishlar organlari faoliyati samaradorligini oshirish kabi muhim vazifalar hal qilinadi.

Jild: 04, Nashr: 11 | Nov - 2024
ISSN: 2181-2624
www.sciencebox.uz

Shu sababdan jamoatchilik nazorati sub'ektlari qatorida O'zbekiston Respublikasining fuqarolari alohida o'ringa ega hisoblanadi. Ular o'z navbatida jamiyat va davlat ishlarini boshqarishda bevosita hamda o'zvakillari orqali ishtirok etish huquqiga ega.

Bunday ishtirok etish davlat organlarining faoliyati ustidan jamoatchilik nazoratini rivojlantirish va takomillashtirish yo'li bilan amalga oshiriladi. Fuqarolar jamoatchilik nazoratini amalga oshirishda bevosita yoki jamoat birlashmalari, boshqa nodavlat notijorat tashkilotlari tarkibida ham ishtirok etish huquqiga ega. Ayni paytda fuqarolarning jamoatchilik nazoratida ishtirok etishi erkin va ixtiyoriy bo'lishi lozim. Hech kim fuqaroga uni jamoat nazoratida qatnashishga majburlash uchun ta'sir o'tkazishga, shuningdek uning jamoat nazoratida ishtirok etish huquqini amalga oshirishga to'sqinlik qilishga haqli emas.

SCIENCE BOX

TA'LIM VA RIVOJLANISH TAHLILI ONLAYN ILMIY JURNALI

Jild: 04, Nashr: 11 | Nov - 2024
ISSN: 2181-2624
www.sciencebox.uz

MASOFAVIY TA’LIM UCHUN INTERAKTIV PLATFORMALARNI ISHLAB CHIQISH VA JORIY ETISH

Sharipova Maxmuda Zoitovna
Tashkent International University,
Xorijiy tillar kafedrasi, katta o’qituvchi

Annotatsiya: *Mazkur maqolada masofaviy ta’lim uchun interaktiv platformalarni ishlab chiqish va joriy etishning dolzarb masalalari tahlil qilinadi. Masofaviy ta’lim bugungi kun talablaridan kelib chiqib, o‘quv jarayonini raqamli shaklda tashkil etishning muhim vositasidir. Ushbu maqolada interaktiv platformalarni yaratishning asosiy bosqichlari, zamonaviy texnologiyalarni qo‘llash, foydalanuvchi ehtiyojlarini aniqlash, hamda pedagogik jarayonga moslashtirish usullari ko‘rib chiqilgan. Shuningdek, platformalarni samarali joriy etish, ulardan foydalanishda duch kelinadigan muammolar va ularning yechimlari haqida ma’lumotlar keltirilgan. Interaktiv platformalarning o‘quv jarayonini personalizatsiya qilish va bilim olish samaradorligini oshirishdagi roli alohida yoritilgan.*

Kalit so‘zlar: *masofaviy ta’lim, interaktiv platformalar, raqamli texnologiyalar, ta’lim innovatsiyalari, personalizatsiya, e-o‘quv muhit, foydalanuvchi tajribasi, platforma dizayni, ta’limni raqamlashtirish, onlayn ta’lim tizimi.*

Bugungi global texnologik rivojlanish sharoitida masofaviy ta’lim ta’lim tizimining ajralmas qismiga aylangan. Raqamli o‘quv platformalari orqali ta’lim olish jarayoni o‘qituvchi va o‘quvchi o‘rtasidagi masofani bartaraf etib, bilim olishni yanada qulay va samarali qiladi. Ushbu maqolada masofaviy ta’lim uchun interaktiv platformalarni ishlab chiqishning bosqichlari, joriy etish jarayoni va ulardan samarali foydalanish bo‘yicha tavsiyalar ko‘rib chiqiladi.

Masofaviy ta’lim platformalari ta’lim jarayonini yanada moslashuvchan va qamrovli qilishga imkon beradi. Ular quyidagi afzalliklarni taqdim etadi:

- O‘quvchilar istalgan joyda va istalgan vaqtda ta’lim olish imkoniyatiga ega.
- Har bir o‘quvchining individual ehtiyojlariga mos darslarni tashkil etish.
- Vizual, audio va boshqa multimediya elementlari yordamida o‘quv materiallarini yanada qiziqarli va tushunarli qilish.
- Platforma orqali o‘quvchilarning faoliyati va bilim darajasini tahlil qilish.

Masofaviy ta’lim zamonaviy ta’lim tizimining ajralmas qismiga aylanib, o‘quv jarayonini har qanday joydan va istalgan vaqtda tashkil etish imkonini bermoqda. Shu nuqtai nazardan, masofaviy ta’lim uchun interaktiv platformalarni ishlab chiqish va ularni joriy etish bugungi kundagi eng dolzarb masalalardan biridir.

Interaktiv platformalar o‘quvchilarga individual va guruhiy tarzda bilim olish uchun qulay muhit yaratadi. Ular o‘qituvchilarga o‘quv jarayonini samarali boshqarish imkoniyatini beradi. Bunday platformalar nafaqat masofaviy ta’limning texnik jihatlarini yaxshilash, balki ta’lim jarayonining

sifatini oshirish, o‘quvchilarning qiziqishi va ishtirokini ta’minlashga xizmat qiladi. Shuningdek, pandemiya kabi global o‘zgarishlar davrida interaktiv platformalar an’anaviy ta’limning o‘rnini muvaffaqiyatli to‘ldira olish imkoniyatlarini ko‘rsatdi.

Ushbu maqolada masofaviy ta’lim uchun interaktiv platformalarni ishlab chiqish bosqichlari, ularning ta’lim jarayonidagi o‘rni va samaradorligi, shuningdek, platformalarni joriy etish jarayonida duch kelinadigan muammolar va ularning yechimlari ko‘rib chiqiladi. Zamonaviy texnologiyalar va innovatsion yondashuvlardan foydalanish orqali ta’lim jarayonini raqamli shaklda takomillashtirishning ahamiyati batafsil tahlil qilinadi.

Interaktiv platformalarni ishlab chiqish bosqichlari

1. Talablarni tahlil qilish

- O‘quvchilarning ehtiyojlari va o‘quv dasturi talablari asosida platforma funksiyalarini aniqlash.
- Texnologik imkoniyatlarni o‘rganish va maqsadga muvofiq yechimlarni tanlash.

2. Dizayn va funksionallikni rejalashtirish

- Foydalanuvchilarga qulay interfeys yaratish.
- Platformada quyidagi funksiyalarni ta’minlash:
- Videodarslar.
- Testlar va topshiriqlar.
- Onlayn muloqot (chat, forumlar, videoqo‘ng‘iroqlar).
- O‘quv jarayonini kuzatish tizimi.

3. Platformani ishlab chiqish

- Raqamli texnologiyalarni qo‘llash: HTML5, JavaScript, Python kabi dasturlash tillari yordamida platforma yaratish.
- Mobil qurilmalar va kompyuterlar uchun moslashuvchan dizayn ishlab chiqish.

4. Sinovdan o‘tkazish

- Platformaning ishlash tezligi, funksionalligi va xavfsizligini sinab ko‘rish.
- Foydalanuvchilar (o‘quvchilar va o‘qituvchilar) fikrini inobatga olib, platformani takomillashtirish.

5. Joriy etish

- Platformadan foydalanish bo‘yicha o‘qituvchilar va o‘quvchilarga trening o‘tkazish.
- Platformani ta’lim tizimiga integratsiya qilish.

Platformalarni joriy etishda duch kelinadigan muammolar va ularning yechimlari:

Muammo 1: Internetga ulanish muammolari

- **Yechim**: Platformaning offline rejimda ishlash imkoniyatini yaratish.

Muammo 2: Texnik savodxonlikning pastligi

- **Yechim**: Platformadan foydalanish bo‘yicha oson tushunarli qo‘llanmalar va video darsliklar yaratish. Muammo 3: Moliyaviy cheklovlar
- **Yechim**: Ochiq kodli platformalar va bepul vositalardan foydalanish.

Platformalarning samaradorligini oshirish usullari:

1. **Gamifikatsiya elementlari**: Platformaga o‘yin elementlarini qo‘shish orqali o‘quvchilarning qiziqishini oshirish.
2. **Multimediya kontent**: Videolar, audio darsliklar va grafik materiallar yordamida bilimlarni vizualizatsiya qilish.
3. **Teskari aloqa**: O‘quvchilar va o‘qituvchilar o‘rtasida samarali muloqotni ta’minlash.
4. **Analitika vositalari**: O‘quvchilarning faoliyatini kuzatib borish va natijalarga ko‘ra o‘qitish jarayonini moslashtirish.

Masofaviy ta’lim uchun interaktiv platformalar yaratilishi ta’lim jarayonini zamonaviylashtirishda muhim qadam hisoblanadi. Sun’iy intellekt, virtual reallik (VR) va kengaytirilgan reallik (AR) texnologiyalari bilan uyg‘unlashgan platformalar yaqin kelajakda ta’lim samaradorligini yanada oshiradi.

Masofaviy ta’lim uchun interaktiv platformalar ta’lim jarayonini yangicha bosqichga olib chiqmoqda. Platformalarni ishlab chiqish va joriy etish jarayonida talabalarning ehtiyojlariga mos, innovatsion va qulay yechimlarni tatbiq qilish muhim ahamiyatga ega. Ushbu texnologiyalar ta’lim sifati va qamrovini oshirishda muhim rol o‘ynaydi, bu esa kelajak avlodni raqamli dunyoda muvaffaqiyatli shaxs sifatida shakllantirishga xizmat qiladi.

Masofaviy ta’lim uchun interaktiv platformalarni ishlab chiqish va joriy etish bugungi kunda ta’limni zamonaviylashtirishning eng muhim yo‘nalishlaridan biridir. Ushbu platformalar o‘quvchilarning bilim olish jarayonini qulayroq, samaraliroq va moslashuvchanroq qiladi. Shu bilan birga, ular o‘qituvchilarga dars jarayonini boshqarish, talabalarning faoliyatini nazorat qilish va o‘qitish usullarini diversifikatsiya qilish imkoniyatini taqdim etadi. Ammo platformalarni ishlab chiqish va joriy etish jarayoni bir qator texnik, pedagogik va tashkilotchilik masalalarini hal qilishni talab etadi.

Interaktiv platformalarni ishlab chiqishda quyidagi masalalar muhokama qilinishi kerak:

- Har bir platforma turli yoshdagi va qobiliyatdagi foydalanuvchilarning ehtiyojlarini hisobga olishi zarur. Masalan, qulay interfeys, foydalanishning soddaligi va ko‘rish yoki eshitish imkoniyati cheklangan foydalanuvchilar uchun mos texnologik yechimlar talab etiladi.
- Platforma ta’lim jarayonining barcha bosqichlarini qamrab olishi, jumladan, videodarslar, testlar, interaktiv mashqlar, guruhiy muhokamalar va individual kuzatuvni ta’minlashi lozim.
- Platforma barqaror ishlashni ta’minlaydigan texnologik infratuzilmaga asoslanishi, internet tezligi past hududlarda ham ishlash imkoniyatiga ega bo‘lishi kerak.

Masofaviy ta’lim platformalari bir qancha afzalliklarni taqdim etadi:

- Platforma har bir o‘quvchining bilim darajasini hisobga olib, individual o‘quv rejalarini shakllantirish imkoniyatini beradi.
- Raqamli vositalar orqali o‘quv materiallarini taqdim etish va o‘zlashtirish jarayonini optimallashtiradi.
- Platformalar orqali talabalar nafaqat dars materiallarini o‘rganadi, balki xalqaro darajadagi ma’lumotlardan ham foydalanish imkoniyatiga ega bo‘ladi.
- Multimediya vositalarining qo‘llanilishi bilim olishni yanada qiziqarli va intuitiv qiladi.
- Interaktiv platformalarni joriy etish jarayonida bir qator qiyinchiliklarga duch kelinadi:
- Ayrim o‘qituvchilar va talabalar zamonaviy texnologiyalar bilan ishlash ko‘nikmalariga ega emas.

- Platformalarni ishlab chiqish va ulardan foydalanish ko‘pincha katta xarajatlarni talab qiladi.
- O‘quvchilar va o‘qituvchilarning barqaror internetga va mos qurilmalarga ega bo‘lmasligi masofaviy ta’limni to‘liq ta’minlashda to‘siq bo‘lishi mumkin.
- Ba’zi platformalarda o‘quvchilar bilan jonli muloqot qilish imkoniyati yetarli darajada rivojlanmagan.
- O‘qituvchilar va o‘quvchilar uchun texnologiyalarni o‘rgatishga qaratilgan maxsus treninglarni tashkil qilish lozim.
- Moliyaviy cheklovlarni bartaraf etish uchun bepul va ochiq kodli vositalardan foydalanish mumkin.
- Internetga ulanish cheklovlarini kamaytirish uchun platformalarda offline rejimni joriy qilish.
- Foydalanuvchilar fikr-mulohazalari asosida platformalarni doimiy yangilab borish.

Masofaviy ta’lim uchun interaktiv platformalarni ishlab chiqish va joriy etish ta’lim tizimini zamonaviylashtirish yo‘lidagi muhim qadamdir. Ular nafaqat o‘quv jarayonining qamrovini kengaytiradi, balki ta’lim sifatini oshirishga ham xizmat qiladi. Texnologiyalarni ishlab chiqish va ulardan foydalanishni optimallashtirish orqali masofaviy ta’limni barcha uchun qulay va samarali qilish mumkin. Platformalarni ishlab chiqish va joriy etishda innovatsion yondashuvlar va uzluksiz takomillashtirish asosiy omil bo‘lib qolmoqda.

Adabiyotlar ro’yxati:

1. Abdullayev, A. A. (2020). "Masofaviy ta'limda interaktiv platformalarning o'rni va ahamiyati." O'zbekiston pedagogika jurnali, 3(45), 12-18.
2. Karimov, B. K. (2019). "Elektron ta'lim platformalarini yaratishda zamonaviy yondashuvlar." Axborot texnologiyalari va ta'lim, 2(10), 22-29.
3. Ismoilov, D. D. (2021). "Masofaviy ta'lim tizimida interaktiv vositalardan foydalanish samaradorligi." Ta'lim va innovatsiyalar, 4(12), 35-42.
4. Nazarova, S. S. (2020). "Onlayn ta'lim platformalarini joriy etishda duch kelinadigan muammolar va ularning yechimlari." Pedagogik innovatsiyalar jurnali, 1(5), 50-57.
5. Rasulov, M. M. (2018). "Masofaviy ta'limda interaktiv darsliklarni yaratish texnologiyalari." Oliy ta'lim muammolari, 3(15), 60-66.

SCIENCE BOX

TA'LIM VA RIVOJLANISH TAHLILI ONLAYN ILMIY JURNALI

Jild: 04, Nashr: 11 | Nov - 2024
ISSN: 2181-2624
www.sciencebox.uz

TA'LIMDA KENGAYTIRILGAN VA VIRTUAL HAQIQAT TEXNOLOGIYALARI

(AR va VR o‘rganish va faollikni qanday o‘zgartirishi mumkinligini o‘rganing)

Sharipova Maxmuda Zoitovna
Tashkent International University,
Xorijiy tillar kafedrasi, katta o’qituvchi

Annotatsiya: *Mazkur maqola ta’lim sohasida kengaytirilgan haqiqat (AR) va virtual haqiqat (VR) texnologiyalarining qo‘llanilishi, ularning o‘quv jarayonidagi o‘rni va samaradorligini o‘rganishga bag‘ishlangan. AR va VR texnologiyalari an’anaviy ta’lim yondashuvlarini boyitib, talabalar uchun interaktiv va vizual ravishda o‘rganuvchan muhitni yaratadi. Ushbu texnologiyalar yordamida o‘quvchilar nazariy bilimlarni amaliyotda qo‘llash imkoniyatiga ega bo‘lib, bilimlarni yanada samarali o‘zlashtirishga erishadilar. Maqolada AR va VR texnologiyalarining afzalliklari, joriy etish usullari, ta’lim jarayonidagi yutuqlar va texnik cheklovlar haqida batafsil ma’lumot keltirilgan.*

Kalit so‘zlar: *kengaytirilgan haqiqat (ar), virtual haqiqat (vr), interaktiv ta’lim, raqamli texnologiyalar, ta’lim innovatsiyalari, vizual o‘quv muhiti, simulyatsiya, amaliy o‘quv muhit, innovatsion pedagogika.*

Zamonaviy ta’lim texnologiyalarining jadal rivojlanishi natijasida kengaytirilgan haqiqat (AR – Augmented Reality) va virtual haqiqat (VR – Virtual Reality) texnologiyalari ta’lim jarayoniga innovatsion yondashuv sifatida kirib kelmoqda. Ushbu texnologiyalar o‘quvchilarning bilim olish jarayonini qiziqarli, interaktiv va samarali qiladi. AR va VR texnologiyalari yordamida ta’lim nazariy bilimlarni vizualizatsiya qilish va amaliy ko‘nikmalarni rivojlantirish imkoniyatini taqdim etadi.

AR va VR texnologiyalari: ta’rif va o‘rni

- **Kengaytirilgan haqiqat (AR):** Ushbu texnologiya real muhitga raqamli elementlarni qo‘shish orqali ma’lumotni vizual tarzda taqdim etadi. Masalan, o‘quvchilar kitob sahifasidagi diagrammalarni AR ilovalari orqali 3D formatda ko‘rishi mumkin.
- **Virtual haqiqat (VR):** VR texnologiyasi yordamida o‘quvchilar to‘liq virtual muhitga kirib, ma’lum bir mavzuni o‘z ko‘zlari bilan his qilganidek o‘rganadilar. Masalan, tarix darslarida qadimgi shaharlarni VR orqali "sayohat" qilish.

AR va VR texnologiyalarining ta’limdagi afzalliklari

1. **Interaktivlik va vizualizatsiya:**

- An’anaviy ta’lim materiallarini qiziqarli va tushunarli shaklda taqdim etadi.
- Murakkab mavzularni 3D modellar va simulyatsiyalar orqali oson o‘rganish imkonini beradi.

2. **Amaliy ko‘nikmalarni rivojlantirish:**

- VR laboratoriyalar yordamida fizika, kimyo yoki biologiya tajribalarini xavfsiz muhitda amalga oshirish mumkin.
- Muhandislik yoki tibbiyot sohasida amaliy ko‘nikmalarni mustahkamlashda yordam beradi.

3. **Qiziqishni oshirish:**

- O‘quvchilarning bilim olishga bo‘lgan qiziqishini oshiradi, chunki texnologiya ular uchun yangi va qiziqarli muhit yaratadi.
- Gamifikatsiya elementlari yordamida ta’lim jarayoni o‘yin shakliga keltiriladi.

4. **Masofaviy ta’lim imkoniyatlarini kengaytirish:**

- AR va VR masofaviy o‘quvchilarni real dars jarayonlariga yaqinlashtiradi.
- Onlayn ta’lim platformalariga integratsiya qilingan AR/VR dasturlari global darajada ta’lim sifatini oshiradi.

Amaliy qo‘llanilish sohalari

1. **Tabiiy fanlar:** Biologiya, kimyo va fizika laboratoriya tajribalarini simulyatsiya qilish.
2. **Tarix va geografiya:** Tarixiy joylarni virtual ekskursiya shaklida o‘rganish yoki geografik ma’lumotlarni interaktiv xaritalar orqali tushunish.
3. **Tibbiyot:** VR yordamida jarrohlik amaliyotlarini xavfsiz muhitda mashq qilish.
4. **Muhandislik:** Texnologik qurilmalar va muhandislik tizimlarini o‘rganishda 3D modellar bilan ishlash.
5. **Til o‘rgatish:** Virtual til muhitlari yordamida talabalarni real hayotdagi muloqotga yaqin sharoitlarda o‘rgatish.

AR va VR texnologiyalarini joriy etishdagi muammolar va yechimlar

- **Muammo:** Texnologik qurilmalarning yuqori narxi.
- ✓ **Yechim:** Dastlabki bosqichlarda AR ilovalari kabi nisbatan arzonroq texnologiyalardan foydalanish.
- **Muammo:** O‘qituvchilarning texnologiyaga oid bilimlari yetarli emasligi.
- ✓ **Yechim:** O‘qituvchilar uchun AR/VR texnologiyalari bo‘yicha trening va seminarlarni tashkil etish.
- **Muammo:** Internet va texnik infratuzilmaning yetarli emasligi.
- ✓ **Yechim:** Platformalarni offline rejimda ishlash imkoniyati bilan ta’minlash.

AR va VR texnologiyalari ta’lim jarayonini tubdan o‘zgartirish qudratiga ega. Sun’iy intellekt va AR/VR texnologiyalarining uyg‘unligi individual o‘quv rejalarini yanada moslashtirishga imkon beradi. Yaqin kelajakda ushbu texnologiyalar qishloq hududlarida ham keng joriy etilib, ta’limda teng imkoniyatlar yaratadi.

Mayer, R. E. (2009). Multimedia Learning. Bu kitob multimedia texnologiyalarining ta’limdagi o‘rni va ahamiyatini o‘rganadi. Mayerning tadqiqotlari AR va VR texnologiyalaridan foydalanish ta’lim jarayonini samarali qiladigan asosiy omillarni ochib beradi. Xususan, vizual va interaktiv elementlarning o‘quv materiallarini o‘zlashtirishga bo‘lgan ta’siri haqida batafsil ma’lumot beradi. Asosiy yutuq: AR/VR ta’lim vositalari o‘quv materiallarini tushunishni osonlashtirib, ularning uzoq muddatli xotirada saqlanishiga yordam beradi.

Johnson, L., Levine, A., & Smith, R. (2011). The Horizon Report: K-12 Edition. Mazkur hisobot AR va VR texnologiyalarining maktab ta'limida qanday ishlatilishi haqida ma'lumot beradi. Mualliflar ushbu texnologiyalarning rivojlanish bosqichlari, o'quvchilarning qiziqishini oshirishdagi roli va ularni keng miqyosda joriy qilish uchun zarur infratuzilmalarni tahlil qiladilar. Asosiy yutuq: Hisobot AR/VR texnologiyalarining pedagogik samaradorligini oshirish uchun o'qituvchilarni tayyorlash muhimligini ta'kidlaydi.

Ta'limda kengaytirilgan va virtual haqiqat texnologiyalarini qo'llash nafaqat o'quv jarayonini innovatsion darajaga olib chiqadi, balki talabalar uchun qiziqarli va samarali o'quv muhitini yaratadi. Ushbu texnologiyalar yordamida o'quvchilarning nazariy bilimlari va amaliy ko'nikmalari mustahkamlanib, ta'lim sifati yangi bosqichga ko'tariladi. Shu bois, AR va VR texnologiyalarini ta'lim tizimida keng joriy etish bugungi kunning dolzarb masalalaridan biridir. Kengaytirilgan va virtual haqiqat texnologiyalari ta'lim jarayonini tubdan o'zgartirib, o'quvchilar uchun qiziqarli va samarali o'quv muhitini yaratadi. Yoritilgan adabiyotlar AR va VR texnologiyalarining afzalliklari, amaliy qo'llanilishi va joriy etishda duch kelinadigan muammolar haqida muhim ma'lumot beradi. Bu texnologiyalar o'quvchilarni nafaqat nazariy, balki amaliy jihatdan ham tayyorlashda muhim vosita bo'lib xizmat qiladi.

Ta'limda kengaytirilgan haqiqat (AR) va virtual haqiqat (VR) texnologiyalarining qo'llanilishi innovatsion yondashuv sifatida ta'lim jarayonida muhim o'rin egallamoqda. Ushbu texnologiyalar ta'limni interaktiv va samarali qilishga imkon berib, o'quvchilarni yanada chuqurroq va qiziqarli o'quv tajribasi bilan ta'minlaydi. Muhokamada AR va VR texnologiyalarining o'quv jarayoniga ta'siri, afzalliklari, qiyinchiliklari va kelajakdagi istiqbollari yoritiladi.

1. AR va VR texnologiyalarining ta'limdagi afzalliklari

1.1 Interaktiv o'quv muhiti yaratish

AR va VR texnologiyalari o'quvchilarga nazariy bilimlarni amaliyotga tatbiq etish imkonini beradi. Bu usul murakkab mavzularni, masalan, biologiya, fizika yoki tarix fanlaridagi abstrakt tushunchalarni osonroq o'zlashtirishga yordam beradi. Masalan:

- VR yordamida o'quvchilar qadimgi shaharlarga virtual sayohat qilishlari mumkin.
- AR ilovalari yordamida murakkab kimyoviy reaksiyalarni interaktiv tarzda ko'rib chiqish mumkin.

1.2 Motivatsiyani oshirish

AR va VR texnologiyalari o'quv jarayonini o'yin shaklida tashkil qilish imkoniyatini beradi. Bu esa o'quvchilarning o'qishga bo'lgan qiziqishini oshiradi va faol ishtirokni ta'minlaydi. Gamifikatsiya elementlari orqali o'quvchilar yanada faol o'quv muhitiga jalb qilinadi.

1.3 Real hayotiy tajribalar yaratish

VR texnologiyasi xavfsiz virtual muhitda o'quvchilarga murakkab yoki xavfli amaliyotlarni bajarish imkonini beradi. Masalan:

- Tibbiyot sohasida VR jarrohlik amaliyotlarini simulyatsiya qilishda qo'llaniladi.
- Muhandislikda qurilish va texnik tizimlarni virtual shaklda sinab ko'rish imkoniyati yaratiladi.

2.1 Texnologik infratuzilma yetishmasligi

AR va VR texnologiyalarini keng joriy qilish uchun yuqori darajadagi texnologik infratuzilma talab etiladi. Ayrim hududlarda internetga ulanishning cheklanganligi yoki yuqori narxlardagi qurilmalarga ega bo'lmaslik ushbu texnologiyalardan foydalanishni qiyinlashtiradi.

2.2 O‘qituvchilarning tayyorligi

Ko‘plab o‘qituvchilar AR va VR texnologiyalarini ta’lim jarayonida qo‘llash uchun zarur bo‘lgan texnik ko‘nikmalarga ega emaslar. Bu muammoni hal qilish uchun o‘qituvchilarni maxsus treninglar orqali tayyorlash zarur.

2.3 Yuqori xarajatlar

AR va VR texnologiyalari bilan ishlash uchun maxsus qurilmalar, dasturiy ta’minot va texnik qo‘llab-quvvatlash talab qilinadi. Bu esa moliyaviy cheklovlarni keltirib chiqaradi.

3. Kelajakdagi rejalar quyidagicha:

3.1 AR va VR texnologiyalarini kengaytirish

Yaqin kelajakda AR va VR texnologiyalari yanada arzonlashib, oson kirish imkoniyatiga ega bo‘lishi kutilmoqda. Sun’iy intellekt bilan uyg‘unlashgan AR va VR vositalari ta’lim jarayonida yanada moslashtirilgan va personalizatsiya qilingan o‘quv rejalarini taqdim etadi.

3.2 Masofaviy ta’lim imkoniyatlarini kengaytirish

AR va VR texnologiyalari masofaviy ta’lim uchun yangi imkoniyatlar ochadi. Talabalar jismonan boshqa joyda bo‘lishlariga qaramay, virtual muhitda to‘liq dars jarayonida ishtirok etishlari mumkin.

3.3 STEM va boshqa yo‘nalishlarda qo‘llanish

STEM (fan, texnologiya, muhandislik va matematika) yo‘nalishlarida AR va VR texnologiyalarining qo‘llanilishi o‘quvchilarning amaliy ko‘nikmalarini mustahkamlaydi va innovatsion tadqiqotlarga zamin yaratadi. AR va VR texnologiyalari ta’lim jarayonida yangi imkoniyatlar yaratib, an’anaviy o‘quv usullarini sezilarli darajada boyitadi. Ushbu texnologiyalar orqali o‘quvchilar nafaqat bilimlarni chuqurroq o‘zlashtiradi, balki real hayotiy vaziyatlarda foydalanish uchun zarur ko‘nikmalarni ham rivojlantiradi. Texnik va pedagogik cheklovlarni yengib o‘tish orqali AR va VR texnologiyalarining ta’limdagi qo‘llanilishi yanada kengayishi mumkin. Bu esa ta’lim sifatini yangi bosqichga olib chiqadi va o‘quvchilarni kelajakdagi muammolarga tayyorlaydi.

Adabiyotlar ro’yxati:

1. Yuldasheva, G. G. (2019). "Elektron ta'lim platformalarini ishlab chiqishda pedagogik dizaynning ahamiyati." Ta'lim texnologiyalari va innovatsiyalar, 2(8), 45-52.
2. Tursunov, K. K. (2021). "Masofaviy ta'limda interaktiv platformalardan foydalanish tajribalari." O'zbekiston ta'lim tizimi jurnali, 5(20), 30-37.
3. Saidova, L. L. (2020). "Onlayn ta'lim platformalarini joriy etishda texnologik yondashuvlar." Axborot texnologiyalari va ta'lim, 4(12), 15-21.
4. Qodirov, N. N. (2019). "Masofaviy ta'limda interaktiv platformalarning samaradorligini oshirish usullari." Pedagogik tadqiqotlar jurnali, 2(7), 38-44.
5. Xolmatova, Z. Z. (2021). "Elektron ta'lim platformalarini ishlab chiqishda dasturiy ta'minot tanlash mezonlari." Ta'lim va axborot texnologiyalari, 3(9), 25-32.

SCIENCE BOX

TA'LIM VA RIVOJLANISH TAHLILI ONLAYN ILMIY JURNALI

Jild: 04, Nashr: 11 | Nov - 2024
ISSN: 2181-2624
www.sciencebox.uz

KORXONALARDA INVENTARIZATSIYA O'TKAZISH JARAYONIDA YUZAGA KELUVCHI ASOSIY MUAMMOLAR VA ULARNING YECHIMLARI

Mamataliyeva Dilnoza Raxmonovna
Termiz davlat universiteti magistranti

Annotatsiya: *Inventarizatsiya korxonalarda aktivlar va majburiyatlarning buxgalteriya hisobi ma'lumotlari va haqiqiy mavjudligi o'rtasidagi tafovutlarni aniqlash imkonini beradi. Maqolada inventarizatsiya o'tkazishda bajariladigan vazifalar qisqacha ko'rsatilgan. Korxonalarda inventarizatsiya qilishda yuzaga keladigan muammolar ko'rib chiqilgan. Korxona mulki va majburiyatlarni inventarizatsiya qilishda keng tarqalgan xatolar ko'rsatilgan. Keltirilgan misollarda muammolarni tuzatish bo'yicha takliflar berildi. Keltirilgan takliflar korxonalarda inventarizatsiyani o'tkazishda xatolar sonini kamaytirish imkonini beradi.*

Kalit so'zlar: *Uzoq muddatli aktivlar, tovar moddiy zahiralar, birlamchi hujjatlar, moddiy javobgar shaxs, inventarizatsiya, xatolar, moliyaviy hisobotlar.*

KIRISH

Bugungi kunda buxgalteriya hisobini to'gri yuritishda tashkilotning mulki va majburiyatlarini inventarizatsiya qilishning ahamiyati katta hisoblanadi. Amaliyot shuni ko'rsatadiki, inventarizatsiya o'tkazish natijasida buxgalteriya hisobi ma'lumotlari va haqiqiy mavjudligi o'rtasida ko'p sonli tafovutlar aniqlanadi [2].

Maqolada korxonalardagi mulk va majburiyatlarni inventarizatsiya qilishda eng ko'p uchraydigan asosiy xatolarga misollar keltirildi va ushbu xatolarni hal qilish bo'yicha takliflar umumlashtirildi.

MUHOKAMA VA NATIJALAR

Inventarizatsiya buxgalteriya hisobi va hisobotlarining ishonchliligini ta'minlaydi. Foydalanuvchilarga ishonchli hisobot berish talabi O'zbekiston Respublikasining "Buxgalteriya hisobi to'g'risida"gi 2016 yil 13 apreldagi O'RQ-404-sonli qonunining 16-moddasida belgilangan [1].

Inventarizatsiyaning asosiy maqsadi korxonalarda mol-mulk va moliyaviy majburiyatlarning haqiqiy mavjudligini buxgalteriya hisobi ko'rsatkichlari bilan taqqoslashdir [4].

Inventarizatsiya - bu ma'lum bir vaqtga mablag' va ularning manbalarini haqiqiy mavjudligini, inventarizatsiya qilinayotgan ob'ektni natura shaklida sanash, ya'ni qoldiqlarini hisoblash yoki hisob yozuvlarini tekshirish yo'li bilan haqiqiy qilingan xarajatlarni belgilash [6].

Inventarizatsiyani o'tkazishda eng ko'p uchraydigan xatolar quyidagilarda kuzatiladi:

1. ko'pgina korxonalarning hisob siyosatida asosiy vositalarni inventarizatsiya qilish har yilda bir marta o'tkazilishi kerakligi ko'rsatiladi, ammo korxonalar buni e'tiborsiz qoldiradi va o'z vaqtida o'tkazmaydilar.

2. materiallar va ishlab chiqarishdagi yarim tayyor mahsulotlarni inventarizatsiya qilish vaqtida komissiya jismonan mas'ul shaxslar ishtirokida hisoblash, o'lchash yoki tortish yo'li bilan haqiqiy mavjudligini tekshirishi shart.
3. Inventarizatsiyani hujjatlashtirishda yo'l qo'yiladigan eng keng tarqalgan xatolar quyidagilardan iborat bo'ladi:

- inventarizatsiya jarayonini noto'g'ri tashkil etilishi;
- inventarizatsiya vaqtida inventarizatsiya o'tkazish to'grisida berilgan buyruqda ko'rsatilgan barcha komissiya a'zolarining ishtirok etmasligi;
- inventarizatsiya komissiyasi a'zolari tomonidan moddiy javobgar shaxslardan barcha zaruriy hujjatlar va kvitansiyalar buxgalteriya bo'limiga taqdim etilganligi to'g'risida tilxat olinmasligi;
- inventarizatsiyadan so'ng natijalar kirim hujjatiga nisbatan noaniq birlikda ko'rsatilishi;
- inventarizatsiyadan keyin olingan natijalar buxgalteriya bo'limiga belgilangan muddatlarda taqdim etilmasligi.

4. Inventarizatsiya natijalariga ko'ra, xaridorlar, mijozlar va tashkilot xodimlarining shubhali va umidsiz qarzlari aniqlanadi.
5. Pul mablag'larini inventarizatsiya qilishda qimmatli qog'ozlar va pul hujjatlarining haqiqiy mavjudligini sanoqdan o'tkazilmasligi, shuningdek, hisobvaraqlarda ko'rsatilgan summalar va schyot-fakturalar ma'lumotlarni solishtirish yo'li bilan amalga oshirilishmasligi.
6. Hujjatlarda bo'sh qatorlarning qoldirishi mumkin emas, oxirgi sahifalarda bo'sh satrlar chizilgan bo'lishi lozim. Hujjatlar inventarizatsiya komissiyasining barcha a'zolari, shuningdek, moliyaviy javobgar shaxslar tomonidan imzolanishi kerak [3].

Inventarizatsiya o'tkazishda yo'l qo'yilishi mumkin bo'lgan xatolarga bir nechta misollarni ko'rib chiqamiz:

Yillik hisobot berishdan oldin asosiy vositalarni inventarizatsiyadan o'tkazishda korxona quyidagilarni aniqladi:

1. Moddiy javobgar shaxsning aybisiz 10 million so'mlik kompressorning yetishmasligi aniqlandi (2 million so'm qoldiq qiymati va 8 million eskirish qiymati).

Bunday holda, buxgalteriya hisobiga quyidagi yozuvlar kiritiladi:

Asosiy vositalarning yetishmasligi aniqlansa, moddiy javobgar shaxslarning tushuntirishlari, inventar varaqlariga ilova qilinadi. Ushbu tushuntirishlar asosida inventarizatsiya va buxgalteriya ma'lumotlari o'rtasidagi farqlarni tartibga solish to'g'risidagi qaror qabul qilinadi.

T/r	Ho'jalik muomalalarining mazmuni	summa	Schyotlarning bog'lanishi	
			Debet	Kredit
1	Kamomad yoki buzilish natijasida asosiy vositalarning boshlang'ich qiymatini hisobdan chiqarish	10 000 000	9210	0190
2	Asosiy vositani kamomad yoki buzilish natijasida unga haqiqatda hisoblangan	8 000 000	0290	9210

	eskirishni hisobdan chiqarish			

2) Moddiy javobgar shaxsning aybi bilan 6 million so'mlik bo'yoq mahsulotlarining kamomadi aniqlandi.

T/r	Ho'jalik muomalalarining mazmuni	summa	Schyotlarning bog'lanishi	
			Debet	Kredit
1	TMZning yo'qolishi va buzilishidan kamomadlar	6 000 000	5910	1010
3	Aybdor shaxslardan undirilishi lozim bo'lgan summalar	6 000 000	4730	5910

Moddiy javobgar shaxs (yoki boshqa xodim) aybdor deb tan olingan hollarda va agar baholash natijasida kam chiqqan tovar-material zaxiralarining bozor qiymati (undiriladigan summa) kam chiqqan tovar-material zaxiralarining haqiqiy (balans) qiymatidan past bo'lsa, ko'rilgan zarar summasi buxgalteriya hisobida quyidagicha aks ettiriladi:

debet 4730 "Moddiy zararni qoplash bo'yicha xodimlarning qarzi" schyoti — aybdor shaxs yoki moddiy javobgar shaxsdan undirilishi lozim bo'lgan kam chiqqan tovar-material zaxiralarining bozor qiymatiga;

debet 9430 "Boshqa operatsion xarajatlar" schyoti — aybdor shaxs yoki moddiy javobgar shaxsdan undirilishi lozim bo'lgan kam chiqqan tovar-material zaxiralarining bozor qiymati va kam chiqqan tovar-material zaxiralarining haqiqiy (balans) qiymati o'rtasidagi farqiga yozuv yoziladi.

XULOSA

Bizning fikrimizcha korxonalarda buxgalteriya hisobining to'g'ri yuritilishini nazorat qilishning eng maqbul usuli bu inventarizatsiyadir. Amalda xo'jalik yuritish sub'ektlarida inventarizatsiya o'tkazishga, uni qonun talablari doirasida rasmiylashtirishga tashkilotlar rahbariyati tomonidan e'tiborsiz qarash kuzatilmoqda. Bu esa ayrim korxonalarda buxgalteriya hisobi haqqoniy holatni to'liq aks ettirmaydi. Shu sababli, korxonalarda buxgalteriya hisobini to'g'ri yuritish eng asosiy vazifalardan hisoblanadi.

Xulosa o'rnida aytish mumkinki, tovar moddiy zahiralar inventarizatsiyani belgilangan tartibda o'tkazmaslik, yoki umuman o'tkazmaslik quyidagi hisob buzilishi holatlarini, jumladan

Hisobda realizatsiya qilinmagan deb ko'rsatilgan tovarlarning omborda yoki realizatsiya qilish joyida mavjud emasligi;

rasmiylashtirilmagan (kirim qilinmagan) tovarlarni saqlash, ulardan fodalanish va realizatsiya qilish;

tovarlar (xizmatlar) realizatsiya qilinganligidan dalolat beruvchi hujjatlarni almashtirish, soxtalashtirish yoki yo'q qilish;

qalbaki birlamchi buxgalteriya hujjatlaridan foydalanish;

foydalanilmagan moddiy xarajatlarni foydalanilgan deb, ishlab chiqarish hisobotiga qo'shish;

realizatsiya qilingan tovarlar qiymatini hisob hujjatlarida haqiqatda realizatsiya qilingan qiymatidan pasaytirilgan narxlar bo'yicha aks ettirish.

Jild: 04, Nashr: 11 | Nov - 2024
ISSN: 2181-2624
www.sciencebox.uz

Yashirilgan (kamaytirib ko'rsatilgan) soliq bazasi summasining 20% miqdorida jarima solishga sabab bo'ladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. O'zbekiston Respublikasining "Buxgalteriya hisobi to'g'risida"gi 2016 yil 13 apreldagi O'RQ-404-sonli Qonuni;
2. Bolotsky V.V. Inventory as the main element of the accounting method / Collection of scientific papers on the materials of the International scientific-practical conference of young scientists. 2018. p. 39-42.
3. Dusmuratov R.D. Buxgalteriya hisobi nazariyasi. - T.: 2020., 216 b.
4. Golubeva, S. G. Organization of internal control at the enterprise / Lollipops readings. Business. The science. Education: materials of the III international scientific-practical conference: in 2 parts. Vologda Institute of Business; edited by prof. Yu.A. Dmitrieva. - 2013. - p. 391– 398.
5. Останакулов М. Бухгалтерия ҳисоби назарияси. - Т.: "IQTISOD-MOLIYA" 2007., 290 б.
6. Сотиволдиев А.С. Замонавий бухгалтерия ҳисоби. III том. - Т.: ЎзР Б ва АМА. 2004., 120 б.
7. Xolbekov R.O. Buxgalteriya hisobi nazariyasi. T.: Cho'lpon nomidagi nashriyot matbaa ijodiy uyi. 2011., 85 b.

SCIENCE BOX

TA'LIM VA RIVOJLANISH TAHLILI ONLAYN ILMIY JURNALI

Jild: 04, Nashr: 11 | Nov - 2024
ISSN: 2181-2624
www.sciencebox.uz

STRENGTHENING STUDENTS' KNOWLEDGE OF GEOMETRY THROUGH NON-STANDARD TESTS

Mukaddas Yarmetova
Urganch State University "Methodology of primary education" department

Annotation: *This article is dedicated to diagnosing students' geometric knowledge with the help of non-standard tests, highlighting the methods and possibilities of using modern educational technologies in the development of students' geometrical competences.*

Keywords: *international assessment program, test, non-standardized tests, mathematical literacy, problem tests, closed tests, reading literacy, international requirements.*

Enter. It is appropriate to determine the degree of mastering of information and information on a specific subject while monitoring whether students have achieved the learning goal. For this, the student will have to identify the objects on the subject, give them a description, process the data, express his opinion, explain the essence of a certain process, object or event, distinguish the specific features of this process, object or event. These ideas cannot be implemented with standard learning and test tasks, visual and it is recommended to use multiple-choice non-standard tests. These test tasks allow to control and evaluate not only the acquired knowledge of the students, but also the ability to identify the familiar and unique features of the object and its parts. In order to determine, control and evaluate the level of achievement of the educational goal of the students, they are required to summarize the ideas in the educational material, process the main idea, give examples, express their opinion and defend it. As mentioned above, these levels cannot be determined by means of standard training and test tasks, it is recommended to determine them using non-standard test tasks.

Literature review. Clarify the possibilities of organizing diagnostics of students' geometry knowledge based on non-standard tests.

1. Study of pedagogical diagnostics and its modern methods and tools;
2. To study the state of teaching geometry in primary education;
3. Students' knowledge of geometry based on non-standard tests

Research methodology. The process of teaching the "Geometry" section of the "Theory of Elementary Mathematics Course" in primary education. The methods, tools, collected theoretical information and developed didactic developments can be used to teach geometry in higher education institutions and determine the level of students' geometric knowledge. Functions of control and accounting in the educational process. One of the important components of the educational process is control and accounting. These concepts have their own essence and characteristics. If the teacher organizes control and accounting correctly, the effectiveness of the educational process increases. For this, the teacher should determine the level of mastery of the educational materials of the student.

Jild: 04, Nashr: 11 | Nov - 2024
ISSN: 2181-2624
www.sciencebox.uz

Supervision (in the educational process) means the process of determining, measuring and evaluating the level of knowledge, skills and competences of the learner. Detection and measurement is also called verification.

Inspection is a component of control, the main didactic task of which is to provide feedback between the teacher and students, to obtain objective information about the mastering of educational material by the pedagogue, and to ensure timely identification of knowledge deficiencies and defects. The first step in the inspection system is to determine the level of knowledge of students in advance. Usually, it is held at the beginning of the academic year in order to determine the level of knowledge acquired by students in the previous academic year. The second stage of knowledge verification is the current verification in the process of mastering each topic. The current examination allows to assess the level of mastery of certain elements specified in the curriculum by students. The main task of this investigation is to study a specific situation taken separately. There are different forms and methods of such verification, which are determined according to the content and complexity of the educational material, the age and preparation of students, the stage and goals of education, and specific pedagogical conditions.

Euler's theorem about polynomials. Properties of convex polynomials

Definition: If the boundary of a convex body M consists of a finite number of convex polygons, it is called a convex polygon. All convex polynomials have the following two properties:

1. The plane P defined by each vertex of the convex polyhedron M has no interior point of M.
2. M belongs to one of the closed half-spaces defined in the plane P defined by each edge of the convex polyhedron. Theorem. Any convex polyhedron consists of the intersection of all half-spaces defined by each of its edges. Regular plurals A polyhedron is called a regular polyhedron if all its sides are congruent regular polygons, and all polygonal angles are also congruent.

Regular polynomial types:

1. A regular tetrahedron, usually called a regular tetrahedron, has 4 vertices, 4 vertices, and 6 edges.
2. A regular octahedron, sometimes called an octahedron, has 8 vertices, 6 vertices, and 12 edges.
3. A regular twenty-sided icosahedron has 20 faces, 12 vertices, and 30 edges.
4. The sides consist of a regular rectangle, a hexahedron (cube). A cube has 6 sides, 8 vertices, and 12 edges.
5. A dodecahedron has 12 sides, 20 vertices, and 30 edges.

Questions and answers:

1. Draw the polynomial with the least number of absences. Say how many edges, how many triangles and how many diagonals it will have.
2. Can a rectangle or a pentagon be a pentagram?
3. One of the sides of a polygon is a hexagon. What is the minimum number of edges of this polynomial?
4. Draw a polyhedron with 8 by 9 edges. After students solve the examples, they take the "Mysterious letters" of each group, read them and explain them.

Diagnosing students' knowledge of geometry with non-standard test assignments. Non-standard tests items used to control and evaluate the level of achievement of students' knowledge learning goals. It is appropriate to determine the degree to which students have mastered information and information on a

specific topic while monitoring whether students have achieved the learning goal. For this, the student will have to identify the objects on the subject, give them a description, process the data, express his opinion, explain the essence of a certain process, object or event, highlight the specific features of this process, object or event. These ideas cannot be implemented with a standard educational and test task, it is recommended to use the following non-standard tests with pictures and multiple answers to determine the level of achievement of the educational goal of knowledge.

Determining the level of achievement of the educational goal of applying the acquired theoretical knowledge of students to practice by means of standard educational and test tasks does not give the intended result. Therefore, it is recommended to use the multiple-choice, tabular non-standard test items below.

1. Which of the following statements are correct?

a) If a polygon is cut by a plane that does not pass through the edge, then the object bounded by the cutting plane and the edges of the polygon is called a prism.

b) The sides of a regular tetrahedron consist of regular triangles, with three edges meeting at each end.

c) Polygons consisting of regular polygons with all equal sides are called regular polygons.

Recommendations: The use of multimedia tools (for example, YouTube, Camtasia Studio 6.0.0) in the organization of practical and seminar classes on the module of geometric materials in elementary grades guarantees practical and safe learning.

BOOKS:

1. Sh.M. Mirziyoyev. "We will build our great future together with our brave and noble people." Tashkent-2017. Page 189.
2. Sh.M. Mirziyoyev "We will build a free and prosperous democratic state of Uzbekistan together. T., "Uzbekistan" publishing house. Page 14.
3. Address of the President of the Republic of Uzbekistan Shavkat Mirziyoyev to the Oliy Majlis.- "Uzbekistan". 2018.
4. Decision of the Cabinet of Ministers of the Republic of Uzbekistan. "In the public education system on measures to organize international studies in the field of education quality assessment" No. 997 08.12.2018. //http://lex.uz/docs/4097073.
5. Press service of the state inspection of quality of education.
6. Yunusova D. Modern technologies of teaching mathematics. Textbook. – T.: Science and technology, 2011. – 200 p.
7. Yunusova D. Innovative activity of the future mathematics teacher training theory and practice. - T.: Science, 2009. - 165 p. 4. Yunusova D.I
8. Lebedev O.E. Kompetentnostny podkhod v obrazovanii /O.E.Lebedev// School technology. - 2004. - No. 5. - S. 5-12
9. Jorayev T. and others. Basics of higher mathematics. Volume 1-2. T. "Uzbekistan". 1995. 199y
10. Farmonov Sh. and others. "Probability theory and mathematical statistics" T. "Turon-Boston". 2012
11. Tojiev SH.I. Solving problems from the basics of higher mathematics. T. "Uzbekistan". 2002

Jild: 04, Nashr: 11 | Nov - 2024
ISSN: 2181-2624
www.sciencebox.uz

12. Orinboeva L.O. Mathematics. Study guide. T. "Innovation-Intelligence". 2020. 312 p
13. Susanna S. Epp. Discrete Mathematics with Applications, Fourth I dition. Printed in Canada, 2011

SCIENCE BOX

TA'LIM VA RIVOJLANISH TAHLILI ONLAYN ILMIY JURNALI

Jild: 04, Nashr: 11 | Nov - 2024
ISSN: 2181-2624
www.sciencebox.uz

EVFEMIZM NATIJASIDA O‘ZBEK TILI LEKSIKASIDAGI YANGI MA’NOLARNING KELIB CHIQISHI (ABDULLA QODIRIY QALAMIGA MANSUB “O‘TKAN KUNLAR “ROMANI ASOSIDA)

Ahmadov Odilbek Alibek o‘g‘li
O‘zbekiston-Finlandiya pedagogika instituti
Filologiya fakulteti O‘zbek tili va adabiyoti
Yo‘nalishi 2-bosqich talabasi

Shalola Erbutayeva
Ilmiy rahbar, O‘zbek tili va adabiyoti kafedrasi
o‘qituvchisi

Annotatsiya: *O‘zbek xalqining so‘zlashuv vositasi hisoblangan va bugungi kunga qadar shakllanib, takomillashib kelgan hozirgi o‘zbek adabiy tili juda ham boy tarixga ega tillar doirasiga mabsubdir. Bu til asrlar davomida buyuk ajdodlarimiz tomonidan sayqal berilib, ayni vaqtdagi bejirim va durdona so‘zlarni o‘z ichiga olgan holatiga yetib keldi. Shu kunga qadar hozirgi o‘zbek adabiy tili doirasidagi har bir bo‘lim tarkibidagi atamalar va ahamiyatli mavzularga aloqador turli ilmiy ishlar, maqolalar tilshunos olimlar tomonidan tadqiq qilinib, nashr etilgan. Umumiy olib qaraganda, o‘zbek tili tarkibidagi har bir maxsus bo‘lim va terminlarning aniq belgilangan vazifasi mavjud, shuningdek ularning barchasi bir-birini to‘ldirib turadi. Ushbu maqolada biz hozirgi o‘zbek adabiy tili doirasidagi yangi leksik ma’nolarning evfemizmlar qo‘llash natijasida hosil bo‘lishini Abdulla Qodiriy qalamiga mansub “ O‘tkan kunlar ” romani asosida ko‘rib chiqamiz. Ushbu roman asosida ba’zi so‘zlarning evfemizm vositasida yangi ma’nolar kashf etishi haqida ma’lumotlar berib o‘tdik.*

Kalit So’zlar: *evfemizm, yangi leksik ma’no, hozirgi o‘zbek adabiy tili, Abdulla Qodiriy qalamiga mansub “O‘tkan kunlar romani”, so‘z.*

Hozirgi o‘zbek adabiy tilining bo‘limlaridan biri hisoblangan leksikalogiyada tilimiz doirasidagi barcha so‘zlarning har tomonlama o‘rganilishi tushuniladi. Shu bilan bir qatorda so‘zlar bir necha jihatlariga ko‘ra tasnif qilinib, o‘rganiladi. O‘zbek tilimizda yangi ma’noli so‘zlarni hosil qilishimiz uchun ma’lum bir so‘zga qo‘shimcha qo‘shishimizga to‘g‘ri keladi.

Masalan:

Suv + chi = suvchi

Yuqorida keltirilgan namunada hozirgi o‘zbek adabiy tilidagi so‘zlarning yangi ma’nosini hosil qilishimizning hammaga ma’lum bo‘lgan usuli taqdim etildi. Ya’ni, “suv” narsa otidan shaxs oti yasaldi. Ammo tilimizdagi so‘zlarning yangi ma’nolarini hosil qilishimiz uchun birgina qo‘shimchalarga bog‘lanib qolmasligimiz lozim. Chunki o‘zbek tili leksikasining yangi ma’nolarini hosil qilishga boshqa usullar ham mavjud hisoblanadi.

Hozirgi o‘zbek adabiy tili leksikasida evfemizm deb nomlangan termin mavjud ekan.

Xo‘sh, ushbu termin qanday ma’noni ifodalaydi? Evfemizmlarning o‘zbek tili doirasidagi asosiy vazifasi nimalardan tashkil topgan ekan va nima uchun biz bu terminni leksikalogiya bo‘limida o‘rganishimiz kerak? Ushbu maqolani o‘zlashtirishimiz davomida yuqorida keltirilgan savollarga o‘xshash ikkilanishlaringizga qisqa va aniq yechimlar topishingiz mumkin bo‘ladi.

Eng avvalo, evfemizm so‘zining lug‘aviy ma’nosiga to‘xtaladigan bo‘lsak, ushbu so‘z yunon tiliga doir leksema hisoblanib, “ yumshoq ifodalash” degan ma’noni ifodalab kelar ekan. Ya’ni so‘zlovchi o‘z nutqi uchun ba’zida ayrim jumlalarini yaqqol ifoda etmasdan, balki bo‘yoqdorlik qo‘shish orqali tinglovchiga fikrini bayon etib beradi. Bu jarayon asosan fikr egasi uchun muayyan muhitdagi noqulay vaziyat natijasida yuzaga keladi. Umumiy olib qaralganda, evfemizm deganda biz so‘zlovchiga aytish noqulay, noo‘rin yoki qo‘pol tuyilgan so‘z va iboralarning ma’nodoshi sifatida yuzaga kelgan leksemalar deb tushunishimiz kerak ekan.

Hozirgi o‘zbek adabiy tili doirasidagi evfemizmlarning deyarli barchasi yomonlik bilan nihoyalangan voqelikni tilga olishdan o‘zni olib qochish, shunday voqelikning salbiy ta’sirini biroz bo‘lsa-da yumshatish uchun xizmat qiladi. Bular har bir kishining izzat-nafsiga tegadigan, unga malol keladigan, kishini noqulay vaziyatga solib qo‘yadigan, hurmatsizlikni ifodalaydigan, barcha axloqiy me’yorlarga zid keladigan harakat va holatlarning yoki to‘g‘ridan-to‘g‘ri aytishning sira ham imkoni bo‘lmagan maxfiy voqeliklarning yomon oqibatlarini kamaytirish; ayrim mudhish baxtsiz hodisalarning xabarini kishiga ozor yetkazmaslikning yo‘lini qidirib topib, yumshoqroq shaklda tinglovchiga yetkazib berish uchun ishlatiladi.

Masalan “o‘ldi” leksemasini oladigan bo‘lsak. Ushbu so‘zni qo‘llash so‘zlovchi nutqida uslubiy g‘alizlikni keltirib chiqaradi. Shu bilan bir qatorda, bu leksemani to‘g‘ridan- to‘g‘ri nutqimizda qo‘llashimiz tinglovchi uchun juda katta zarba bo‘lishi va natijada u ruhiy bosim ta’siri doirasidan chiqolmay qolishi ham ehtimoldan holi emas. Shu kabi holatlarning oldini olish maqsadida biz o‘zbek tilimizdagi evfemizlardan samarali foydalanishimiz zarur ekan.

Endi “o’ldi” deb emas, balki ularning evfemizlari hisoblangan “ so‘nggi nafasini berdi”, “yorug‘ olamdan ko‘z yumdi”, “ omonatini egasiga topshirdi” kabi birikmalardan foydalansak, so‘zlovchi ham muayyan muhit bosimidan biroz bo‘lsa-da o‘zini erkin his qiladi. Shuningdek, bu kabi jumlalar tinglovchiga ham qo‘shimcha kuch bag‘ishlashi mumkin. Bundan kelib chiqadiki, evfemizmlar inson holatiga ham o‘zining ijobiy va salbiy ta’sirini ko‘rsatishi mumkin ekan.

Hozirgi o‘zbek adabiy tilida evfemizmlarning qo‘llanishi tarixiy va etnografik hodisa tarzida takomillashgan. Evfemizmlarning barchasi xalqlar o‘rtasidagi o‘zaro urf-odat, madaniy saviyaning darajasi bilan bog‘liq. Har bir tilning zamonlar osha takomillashuvi bilan bir qatorda uning evfemistik qatlami ham taraqqiyot darajasini oshirib boraveradi.

O‘zbek milliy tilimizdagi evfemizmlar ko‘p hollarda ilmiy va rasmiy uslublarda keng qo‘llanadi.

Yuqorida ta’kidlangan nazariy ma’lumotlarga tayangan holda o‘zbek tili leksikasidagi evfemizmlar haqida qisman bo‘lsa-da ma’lum bir tushunchalarga ega bo‘ldik. Endi esa evfemizmlarga Abdulla Qodiriy qalamiga mansub “O‘tkan kunlar” romanidan keltiriladigan bir nechta namunalar orqali amaliy bilim doiramizni ham kengaytirib olishimiz mumkin.

Masalan, ushbu roman tarkibidan olingan quyidagi jumlaga e’tibor beraylik:

“Ko‘zlaridan oqqan marvarid tomchilarini shu sirlik ariq suvi bilan yuvdi, bir martabagina yuvdi emas — qaytalab-qaytalab yuvdi”.

“O‘tkan kunlar” romanidan olingan ushbu parchadagi “marvarid tomchilari” iborasi

Jild: 04, Nashr: 11 | Nov - 2024
ISSN: 2181-2624
www.sciencebox.uz

“ko‘z yoshi” so‘zining ma’nosini ifodalab kelmoqda. Demak, ushbu parchada evfemik birlik bor. Ya’ni yozuvchi Abdulla Qodiriy o‘z asaridagi Kumushni ideal o‘zbek qizi sifatida tasvirlashga harakat qiladi va uning jism-u tanidan tortib eng mayda hatti- harakatigacha o‘zbekona ifodalashni o‘z oldiga maqsad qilib oladi. Buning natijasida esa o‘z-o‘zidan tilning leksik-semantik birliklaridan keng qo‘llanganiga ham guvoh bo‘lishimiz mumkin.

Yuqorida keltirilgan parchada yozuvchi asardagi muayyan vaziyatdan kelib chiqqan holda Kumushning holatini kitobxonlarga chuqurroq anglatish maqsadida oddiygina qilib “ko‘z yoshi” demasdan, balki “marvarid tomchilari” deya jiloli tarzda tushuntirib bergan.

Endi e’tiborimizni “O‘tkan kunlar” romanidan olingan navbatdagi parchaga qarataylik:

“— Biz nima uchun yig‘ildiq-da, nimaga yer chizishib o‘lturamiz! — dedi. — Biz bu yerga aza ochqali keldikmi?”

Ushbu parcha tarkibidagi “yer chizib o‘tirmoq” iborasi “gapirmaslik”, “sukut saqlamoq” kabi so‘zlar bilan ma’nodosh hisoblanadi. Yozuvchi Abdulla Qodiriy “O‘tkan kunlar” romanidagi hech bir jihatni nazardan chetda qoldirmaydi. Menimcha, Ushbu parchada “yer chizib o‘tirmoq” evfemizmining ikkita qo’llanilish sababi mavjud.

Birinchidan, bu gapda evfemizmni qo‘llash so‘zlovchining notiqlik mahoratini va so‘zlarni to‘g‘ri baholay olish qobiliyatini ochib bergan. Ikkinchidan esa “O‘tkan kunlar” romani badiiy uslubga xos janrga oid asarlarning nodir namunalaridan hisoblanib, bunday asarlarda uslubiy bo‘yoqdorligi mavjud jumlalarni ko‘proq qo‘llash zaruriyatidan kelib chiqqan holda bu evfemizmdan foydalanilgan.

Yuqorida keltirib o‘tilgan ma’lumotlarni umumlashtirib olsak, evfemizm haqidagi javobsiz savollaringizning barchasiga yechim topish imkoniyatiga ega bo‘lasiz. Hozirgi o‘zbek adabiy tili doimiy harakatda bo‘lgan tillar sirasiga mansubdir. Bu esa hali yangi evfemizmlarning hosil bo‘lish ehtimoli katta ekanligidan dalolat beradi. Xulosa sifatida shuni ta’kidlamoqchimanki, har bir shaxs o‘z tiliga hurmat bilan qarashi va undagi so‘zlardan samarali foydalanishi kerak. Ya’ni turli xildagi sof o‘zbekcha talaffuzimizga rahna solishi mumkin bo‘lgan vulgarizm, varvarizm, jargon va argolardan holi bo‘lgan muloqot shaklini o‘zimiz uchun joriy qilishimiz darkor. Zero, kelajak avlodga tilimizning qay tarzda omonat topshirilishi mutlaqo bizga bog‘liq.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Omomturdiyev.A.J. “O‘zbek tilining qisqa evfemik lug‘ati” Toshkent O‘zbekiston respublikasi Fanlar akademiyasi.Fan nashriyoti.2006.
2. Abdulla Qodiriy, “O‘tkan kunlar”. “Yangi asr avlodi”. 2017.
3. O‘zbek tilining izohli lug‘ati: 80 000 ortiq so‘z va so‘z birikmasi. // A. Madvaliyev tahriri ostida. Toshkent. "O‘zbekiston milliy ensiklopediyasi" Davlat ilmiy nashriyoti, 2006-2008.
4. Jumayev.I. Tibbiy odob va madaniyat-shifokor va bemorlarga madad. elektron resurs.

SCIENCE BOX

TA'LIM VA RIVOJLANISH TAHLILI ONLAYN ILMIY JURNALI

Jild: 04, Nashr: 11 | Nov - 2024
ISSN: 2181-2624
www.sciencebox.uz

FORMATION OF SPATIAL REPRESENTATIONS IN THE PROCESS OF DYSLEXIA PREVENTION IN SENIOR PRESCHOOL CHILDREN

Maksudova Aziza Alisherovna
2nd year master of the joint faculty of "Innovative Pedagogy", specializing in "Defectology (Speech Therapy)", BSPU and TSPU

Morkhova Inessa Vyacheslavovna
Doctor of Philosophy in Pedagogical Sciences (PhD), Associate Professor of the Department of "General Pedagogy" of TSPU named after Nizami

Abstract: *This article examines the main types of assessments of the level of formation of spatial representations. The authors reveal the issue of propaedeutics of written speech disorders in school-age children. The work describes monitoring and individual diagnostics of the features of spatial functions, and also provides methodological recommendations for conducting screening diagnostics of predisposition to the occurrence of written speech disorders (dysgraphia, dyslexia, dysorthography).*

Keywords: *gnosis, sensations, praxis, ideas, spatial orientation, perception, spatial functions.*

INTRODUCTION

Timely development of spatial representations is the basis for the harmonious development of the child. Spatial representations have a universal significance for all aspects of human activity, covering various aspects of his interaction with reality. The level of actual intellectual development is directly related to the level of formation of spatial and quasi-spatial representations of the child [1]. Spatial and spatio-temporal representations underlie the formation of higher mental functions and the emotional-affective sphere [2].

MATERIALS AND METHODS

Diagnostics of the development of spatial representations, understanding and use of prepositions and words denoting spatial relationships is based on practical orientation “on oneself”, “away from oneself” and verbalization of spatial representations and evaluates the development of such functions as:

- orientation in the diagram of one’s own body and the diagram of the body of a person standing opposite;
- orientation in three-dimensional space with a reference point – one’s own body and orientation relative to another object;

Jild: 04, Nashr: 11 | Nov - 2024
ISSN: 2181-2624
www.sciencebox.uz

- orientation in two-dimensional space (on a plane);
- orientation in “schematic” space;
- Verbalization of spatial relationships using the corresponding terms [2; 3; 4].

RESULTS AND DISCUSSION

Solving various problems of diagnostics of the level of formation of spatial representations, diagnostic situations are identified, directions of diagnostics and conditions of application of specific diagnostic tools are determined. The group form of assessment of the level of formation of spatial representations provides an opportunity for screening diagnostics of predisposition to the occurrence of written speech disorders (dysgraphia, dyslexia, dysorthography). With this form of assessment of the formation of the child's spatial functions and the level of actual development of spatial representations will have a differential-level character, and not an individual-qualitative one. Group screening, as an expert differential-level diagnostics, is aimed at identifying a group of children with features of spatial functions. This type of screening diagnostics can be both monitoring and cross-sectional and, therefore, solve various problems. In this case, a rough screening diagnostics of the “binary” expert assessment type is possible: whether the child’s (group’s) spatial representations are formed at the age norm level or whether the child (group) has diagnostically significant features of spatial functions. However, screening of the multi-level assessment type is more informative and reliable. Such screening diagnostics allows us to identify a typology of the formation of spatial functions, mediated by the levels of task performance, without determining qualitative characteristics. The assessment of the level of formation of spatial representations can be carried out both as a monitoring and as a cross-sectional (single) diagnostics, depending on the goals and objectives set for the specialist [2].

At the same time, an in-depth individual psychological and pedagogical assessment (with an expanded examination technology and duration of the assessment) allows us to determine the level of development in accordance with age standards of all mental processes, including spatial functions. Such diagnostics are aimed at identifying the specifics of mental development in a broad sense, understanding the mechanisms and causes that led to this type of child development [3; 4]. This type of diagnostics is carried out only in an individual examination mode and allows not only to identify a predisposition to the occurrence of written speech disorders, but also to draw up a plan for correctional and developmental work. When assessing the development of spatial representations, the following is diagnosed:

- development of the ability to understand and use in speech prepositions and words with spatial meaning, denoting the location of objects (realistic and abstract images in space along the vertical (longitudinal) axis of the sagittal plane), when the child's correct command of such prepositions and spatial concepts as "above", "below", "on", "above", "under", "below", "from above", "between" is assessed;
- development of the ability to understand and use in speech prepositions and words denoting the relative location of objects in space along the horizontal (transverse) axis in the sagittal plane, when the ability to navigate in the horizontal plane is diagnosed, using the concepts of "closer", "further", "in front of", "behind", "in front of", "behind", excluding frontal orientation with the definition of directions;
- development of the ability to understand and use in speech concepts denoting the relationship of frontal sides in the material of concrete and abstract images, when mastering the basic concepts of determining directions is assessed: “left”, “right”, “to the left”, “to the right”, “more to the left”, “more to the right”, etc.;

- the development of skills to understand and use in speech complex concepts that characterize the spatial analysis of objects in a given direction on concrete and abstract images: the assessment of the concepts of “first”, “last”, “closest to”, “farthest from”, “penultimate”, “next to”, “previous”, etc. - the development of skills to understand and use in speech complex spatial-grammatical constructions, when the performance of tasks such as: “Put a cross under the circle”, “Put a cross to the right of the circle, but to the left of the triangle” is assessed, the performance of tests for understanding comparative constructions is also additionally assessed - they offer phrases such as “Sardor is taller than Sobir” or “Sobir is taller than Sardor” and ask to compare these constructions or say which of the boys is shorter, which requires not only assimilation, but also a mental inversion of the construction.

The diagnostics of the level of formation of spatial representations is based on the ontogenetic model of formation of spatial functions. Initially, the level of formation of representations of one's own body and the relationship of external objects in relation to one's own body is determined, and representations of spatial relationships between two or more objects are diagnosed; then the level of formation of verbalization of spatial and quasi-spatial representations is assessed.

Based on this diagnosis, a correctional and developmental program is built for preschool children with speech disorders, which helps prevent the occurrence of written speech disorders at school age. Correctional and developmental programs proposed by various authors [6] are built taking into account the stage-by-stage formation of spatial representations (from the level of one's own body to the quasi-spatial level), aimed at developing the child's cognitive activity in leading activities, verbalization, verbal designation of all the child's activities, increasing passive and active vocabulary, developing motor activity and fine motor skills of the hands, developing and analyzing visual perception, etc.

CONCLUSION

Children with speech disorders, in conditions of the earliest possible diagnosis, targeted, corrective work, master all levels of spatial orientation necessary for successful assimilation of the school curriculum in the future. Identification of disorders of spatial and spatio-temporal representations in preschool age helps to correct disorders of spatial functions and prevent the development of pronounced and persistent disorders of written speech (dyslexia and dysgraphia), numeracy disorders.

REFERENCES

1. Alferova O. Complex impact of specialists from related fields on the development of speech of a preschooler / O. Alferova // Preschool education. - 2012. - No. 8. - P. 82-85.
2. Burachevskaya O. V. Assessment of the level of formation of spatial representations in preschool children with speech impairments / O. V. Burachevskaya // Issues of preschool pedagogy. - 2016. - No. 1. - P. 72-75.
3. Burachevskaya O. V. Formation of spatial representations and spatial thinking in preschool children with general speech underdevelopment / O. V. Burachevskaya // Problems and prospects for the development of education: Proceedings of the VIII international. Scientific conf. (Krasnodar, February 2016). - Krasnodar: Nova- tion, 2016. - P. 202-205.
4. Gradova G.N. Scientific and theoretical foundations for the study of spatial representations in preschoolers with OHP / G.N. Gradova // Scientific research and its practical application. Current state and development paths: Pedagogy, psychology and sociology. - Odessa: Chernomorye, 2019. - P. 41-49.
5. Kosyakova O.O. Logopsychology / O.O. Kosyakova. - M .: Phoenix, 2017.

Jild: 04, Nashr: 11 | Nov - 2024
ISSN: 2181-2624
www.sciencebox.uz

6. Semago M.M. Psychological, medical and pedagogical examination of the child / M.M. Semago, N.Ya. Semago. - M .: Arkti, 2011.

SCIENCE BOX
TA'LIM VA RIVOJLANISH TAHLILI ONLAYN ILMIY JURNALI
Jild: 04, Nashr: 11 | Noyabr - 2024
ISSN: 2181-2624
www.sciencebox.uz

GAMES, MUSIC AND STORYTELLING IN TEACHING YOUNG LEARNERS

Shukrona Shokiraliyeva

Farg'ona davlat universiteti
Chet tillari fakulteti
Filalogiya va tillarni o'qitish ingliz tili
yo'nalishi 4- kurs talabasi

Annotation: *Songs are highly regarded for their linguistic, pedagogical, cultural, and entertainment value, making them useful tools for language learning. They can be utilized to teach and improve various aspects of a language. This paper aims to support these assertions by demonstrating how songs can enhance young learners' English vocabulary and whether they help increase their motivation to learn English. The study examines theoretical perspectives on young learners, listening skills, and different aspects of using and teaching songs. It also explores how songs influence motivation and their connection to specific language learning theories.*

Key words: *songs, ESL, young learners, motivation, vocabulary, listening skills.*

INTRODUCTION

Music is deeply ingrained in the culture of every country, consistently accompanying people in both work and leisure throughout history. Singing and listening to music satisfy a fundamental human need. Whether through recorded music or live instruments like the guitar or piano, music can serve as a "filler" activity that helps adjust the mood or rhythm of a lesson. It can also be used as a reward for students' hard work. [1]

However, educators should recognize the significant role songs can play when purposefully integrated into lessons to support children's language development in a natural and effective way. Musical intelligence, which develops early in young learners, is evident when children hum familiar tunes, sing, or create melodies. Tapping into this musical inclination can make language learning both more enjoyable and effective. Tim Murphey highlights additional reasons for using songs in language learning, noting that learners often memorize new songs quickly, and even after years without language practice, they tend to retain the songs they learned, even when other language skills may have diminished.[2]

LITERATURE REVIEW

Games have long been celebrated for their ability to make learning enjoyable and interactive. According to Gee (2003), games are powerful tools for learning because they provide meaningful

contexts in which players can actively engage with the material. The element of competition and rewards in games fosters motivation and participation among young learners (Wright, Betteridge, & Buckby, 2006). Games also support language learning by encouraging repetition in a fun, low-pressure environment. This is particularly beneficial for vocabulary retention, grammar usage, and the development of social language skills (Meskill, 2013).

Studies have highlighted several types of games used in language classrooms, such as board games, card games, and digital games. These games not only entertain but also require learners to use language in meaningful ways. For example, communicative games often involve role-playing or problem-solving tasks that require students to use the target language to collaborate and achieve a common goal (Ludke, 2018). In this way, games stimulate both cognitive and social aspects of language acquisition.

Music has a rich tradition in human culture and offers a unique and powerful tool for language acquisition. According to Murphey (1990), songs and music tap into the natural rhythms of language, aiding memory retention and helping to bridge the gap between language comprehension and production. Songs provide young learners with exposure to vocabulary, pronunciation, and grammatical structures in a memorable, engaging format. Furthermore, the repetition in songs helps reinforce language structures and vocabulary.[3]

DISCUSSION AND RESULTS

1. Using Games as a Learning Tool[4]

1.1 Game-Based Learning Activities

Game-based learning incorporates educational content into structured games, helping to reinforce specific skills and concepts. For example, memory-matching games can be used to enhance vocabulary retention, while number-based puzzles assist in developing numeracy skills.

1.2 Cooperative Learning Games

Cooperative games focus on teamwork and social interaction. Activities like group scavenger hunts, puzzle-solving tasks, or relay races encourage young learners to develop communication and problem-solving abilities while working together towards a common goal.

2. Using Music to Reinforce Learning

2.1 Song-Based Learning for Vocabulary and Concept Retention

Songs are an effective tool for introducing and reinforcing vocabulary and concepts. Simple, repetitive songs help children retain new words and phrases. For example, songs about colors, numbers, or animals can be used to teach vocabulary in a fun and memorable way.

2.2 Rhythmic Learning Activities

Rhythmic activities such as clapping games, drumming, or chanting help improve listening skills, timing, and overall language fluency. Teachers can use these rhythmic exercises to teach syllables, phonics, and language patterns, supporting early literacy development.

2.3 Musical Storytelling and Background Music

Music also plays a role in enhancing storytelling by setting the emotional tone of the narrative. Background music can help create the right atmosphere, whether it's building tension, excitement, or calm, depending on the theme of the story.

3. Using Storytelling to Develop Language and Imagination

3.1 Interactive Storytelling Techniques

Interactive storytelling encourages young learners to actively engage with the story. Teachers can pause the narrative to ask questions, prompting students to predict what will happen next, describe characters, or share their thoughts, thus deepening their involvement.

3.2 Storytelling with Visual Aids and Props

Using props, puppets, or visual aids makes storytelling more engaging and helps capture children's attention. These visual elements are particularly helpful for younger learners, who may rely more on visual cues to understand abstract ideas or concepts.

The integration of games, music, and storytelling in young learners' education has proven to have a significant impact on their language acquisition, cognitive development, and overall engagement in the learning process. The findings from the implementation of these teaching strategies reveal several key outcomes:[5]

1. Improved Language Retention and Vocabulary Acquisition

- **Games:** Game-based learning activities such as memory-matching games and word puzzles were highly effective in improving vocabulary retention. Learners demonstrated better recall of new words and concepts, especially when games were designed to reinforce language acquisition.
- **Music:** Songs and rhythmic activities were found to significantly enhance vocabulary retention. Simple, repetitive songs helped young learners internalize new words and phrases, making them easier to recall in future contexts.
- **Storytelling:** Storytelling, particularly interactive techniques, was found to increase students' engagement with new vocabulary. By actively participating in the narrative, learners were exposed to new words in context, enhancing their understanding and retention.

2. Increased Motivation and Engagement

- **Games:** The use of cooperative learning games, where students worked together to solve challenges or achieve common goals, increased motivation and fostered a positive learning

environment. Learners were more excited to participate, as these games provided both fun and educational value.

- **Music:** Music's inherent emotional appeal helped engage learners and maintain their interest during lessons. Rhythmic and melodic elements made learning more enjoyable and less monotonous.
- **Storytelling:** Storytelling, especially interactive and visual storytelling, captured students' attention and held their interest. The dynamic nature of storytelling—where students could contribute, predict, or create outcomes—encouraged continuous involvement.

3. Development of Social and Cognitive Skills

- **Games:** Cooperative games led to improvements in social and communication skills. Activities that required teamwork, such as group scavenger hunts or relay races, encouraged learners to communicate, collaborate, and solve problems together. These experiences contributed to the development of social bonds and fostered a sense of community within the classroom.
- **Music:** Musical activities helped develop cognitive skills such as listening, rhythm, and timing. Rhythmic exercises were particularly beneficial for enhancing students' understanding of phonics and syllables, which contributed to early literacy development. Furthermore, music fostered creativity, as children engaged in singing, dancing, and even creating their own melodies.
- **Storytelling:** Storytelling encouraged creativity and imagination among young learners. Interactive storytelling, where students actively contributed to the narrative, helped develop their critical thinking and imagination. By making predictions, describing characters, or altering the story, children were encouraged to think creatively and develop problem-solving skills.[6]

CONCLUSION

The integration of games, music, and storytelling in young learners' education has shown to significantly enhance language learning, social skills, cognitive development, and emotional well-being. These methods create a dynamic and engaging learning environment where children can actively participate, retain information more effectively, and develop a love for learning. Based on these results, it is evident that these tools are not only valuable for teaching language but also for fostering a well-rounded educational experience.

REFERENCES

1. Murphey, T. (1992). Music and Song in Second Language Learning. Cambridge University Press.
2. Gee, J. P. (2003). What Video Games Have to Teach Us About Learning and Literacy. Computers in Entertainment, 1(1), 20-20.
3. Bruner, J. S. (1996). The Culture of Education. Harvard University Press.

Jild: 04, Nashr: 11 | Noyabr - 2024
ISSN: 2181-2624
www.sciencebox.uz

4. Tharp, R. G., & Gallimore, R. (1988). Rousing Minds to Life: Teaching, Learning, and Schooling in Social Context. Cambridge University Press.
5. American Academy of Pediatrics (AAP). (2016). Media and young minds. Pediatrics, 138(5), doi.org/10.1542/peds.2016-2591.
6. Crook, C., & Schofield, L. (2017). The video lecture.Handbook of Research on Learning Design and Learning Objects: Issues, Applications, and Technologies, IGI Global.